

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ERIC BERKOWITZ

TEHLİKELİ

Antikçağdan Sahte Habere

Batı'da Sansürün Tarihi

FIKİRLER

“Başkalarını susturma dürtüsünün geçmişi,
konuşma dürtüsü kadar gerilere uzanır çünkü
konuşmanın bir gücü vardır.”

Çeviren: **Duygu Akın**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ERIC BERKOWITZ

Yazar, insan hakları avukatı ve gazeteci Eric Berkowitz, Southern California Üniversitesi'nde gazetecilik okudu. Makaleleri *The Los Angeles Times*, *The Los Angeles Weekly* ve *Associated Press*'de yayımlandı. *Seks ve Ceza: Arzuyu Yargılamanın Dört Bin Yıllık Tarihi* (Kolektif), *Arzunun Sınırları: Kötü Yasalar, İyi Seks ve Değişen Kimliklerin Yüz Yıllık Tarihi* (Kolektif) Berkowitz'in Türkçedeki diğer kitapları.

DUYGU AKIN

Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladıktan sonra British Council'ın başlattığı Britanya Kültürel Çalışmaları yüksek lisans programına katılarak kazandığı bursla eğitimini İngiltere, Warwick Üniversitesi'nde tamamladı.

İngilizceden yaptığı çevirilerle profesyonel olarak çevirmenliğe başladıktan sonra aralarında hem klasiklerin hem de çağdaş eserlerin yer aldığı edebi eser çevirilerinin yanı sıra bilim kitapları ve çocuk kitabı çevirileriyle birlikte yüzden fazla eseri Türkçeye kazandırdı ve kazandırmaya devam ediyor.

Tehlikeli Fikirler: Antikçağ'dan Sahte Habere Batı'da Sansürün Kısa Tarihi

Eric Berkowitz

Özgün Adı

Dangerous Ideas - A Brief History of Censorship in the West from the Ancients to Fake News

Minotor Kitap - 24

Yayın Yönetmeni: *Enis Köksaldı*

Yayıma Hazırlayan: *Yunus Çetin*

Kapak Tasarımı: *Hamdi Akçay*

Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *Mehmet Büyüktırna*

1. Baskı, Ağustos 2023, İstanbul

ISBN: 978-625-6461-04-8

Sertifika No: 63989

© Minotor Kitap, 2023

© Eric Berkowitz, 2021

İlk olarak Birleşik Krallık'ta 2021 yılında, The Westbourne Press, Saqi Books tarafından yayınlanmıştır. Türkçe yayım hakları hakları AnatoliaLit Agency aracılığıyla alınmıştır.

223. sayfadaki illüstrasyon, "Luxury or the Comforts of a Rompford", Satirical Print © British Museum, Londra

Çeviri © 2022, Duygu Akın

Bu yapıtın çeviri yayım hakkı Duygu Akın'ın temsilcisi Onk Ajans Fikir ve Sanat Eserleri A.Ş.'den devralınmıştır.

Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

Minotor Kitap™ İthaki Yayıncılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin tescilli markasıdır.

Caferağa Mah. Neşe Sok. 1907 Apt. No: 31 Moda, Kadıköy - İstanbul

Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34

www.ithakiyayingrubu.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık

Maltepe Mah. Hastane Yolu Sok. No: 1/6, Zeytinburnu - İstanbul

Tel: (0212) 613 30 06 denizmatbaamucellit@gmail.com

Sertifika No: 48625

TEHLİKELİ FİKİRLER

Antikçağdan Sahte Habere
Bati'da Sansürün Kısa Tarihi

ERIC BERKOWITZ

Çeviren:
Duygu Akın

Jennifer'a.

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	9
1 Tanrı'ya Yardım Babında: Antik Dünyada İfade Özgürlüğünün Engellenmesi	29
2 Ateş Kürü: Antikçağdan Gutenberg'e Sansür	73
3 On Altı ve On Yedinci Yüzyılda Matbaazedeler	106
4 On Sekizinci Yüzyılda Devrim, Denetim ve Fraklar.....	141
5 On Dokuzuncu Yüzyılda Sınıf Çatışması.....	190
6 İçsel Sıkıntılar: Yirminci Yüzyıl Başları	247
7 Modern Çağda Kalabalığa Bağırarak	306
Sonsöz.....	393
Teşekkür.....	399
Kaynakça	400
Dizin.....	427

GİRİŞ

Çin'in Kültür Devrimi (1966-76) olarak bilinen o hummalı yıllarında, Mao Zedong'un Kızıl Muhafızlar'ı ülkeyi boydan boya yağmalamış ve "Dört Eski"yi, yani eski fikirleri, eski kültürü, eski gelenekleri ve eski alışkanlıkları yok etmişti. Bu seferberliğin merkezinde, Konfüçyüs ve Tibet Budizmiyle bağlantılı milyonlarca kitabın, resmin ve nesnenin imhasıyla sonuçlanan, kadim dini yok etme arzusu vardı. Konfüçyüsçü metin ve heykeller yakılıp yıkılırken, bu antikçağ filozofunun izinden gidenler "gerici" addedilerek işkenceye tabi tutuldu. Budist keşişler kendi kitaplarını ayaklar altına almaya, kalanı tuvalet kâğıdı yapmaya zorlandı,* Tibet'in en kutsal tapınağı, domuzların beslenip kesildiği bir ağıla dönüştürüldü. Seküler okullar ve üniversiteler kapatılarak bu kurumların muhafaza ettiği –sayıları yine milyonlara varan– kitaplar, "zehirli ot" addedilip imha edildi. Kızıl Muhafızlar evlere baskınlar yaptı, ("feodal" yadigâr sayılan) aile fotoğraflarını parçalayıp yerlerine Mao'nun resimlerini koydu ve yurttaşlar bu resimlerin önünde günah çıkarmaya zorlandı."

Ne var ki Mao kendini Çin fikriyatının başı, ortası ve sonu kılabilmek uğruna Çin'in "çağdışı unsurlarını" saf dışı ederken dahi, bölgenin yedi büyük eyaletini birleştirip ileride Çin'e dönüşecek o

* Genel olarak bkz. Rebecca J. Knuth, "China's Destruction of the Libraries in Tibet", *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* içinde, haz. James Raven (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004), s. 247-60. Rebecca Knuth, *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century* (Westport: Praeger, 2008), s. 169, 183, 190.

merkezileştirilmiş krallığı kurmak için yine kitaplar yakıp şiddete başvurmuş olan “İlk İmparator” Çin Şi Huang’ı (MÖ 259-210) örnek aldığını açıkça ilan ediyordu. İlk imparator kayda değer başarılarına rağmen, en hafif deyişle, hazzedilmeyen biriydi. Halkın düşüncelerini kontrol edemediği sürece iktidarının tam anlamıyla emniyette olmayacağını biliyordu. İmparatorluk topraklarında gezerken, kendi rejiminin Konfüçyüsçü bilginler ve başka alimler tarafından eskinin altın çağıyla kıyaslanıp yetersiz bulunduğunu duydukça küplere bindi. Sonunda o geçmişi ateşe vermeye azmetti.

“Kitapların Yakılması ve Filozofların Gömülmesi” şeklinde anılan olaylar MÖ 213-212 arasında cereyan etti ve Konfüçyüsçü metinler ile Yüz Düşünce Okulu adıyla bilinen düşünce okullarından çıkanlar başta olmak üzere (pek çoğu ipek kumaş, bambu ve tahta tabletlere yazılı) sayısız şiir, tarih ve felsefe metni yok edildi. Kitap mülkiyeti büyük oranda yasaklandı. Çin Şi Huang yaktığı kitapların kopyalarını sakladı ama o metinleri en iyi bilenlerin canını bağışlamadı: Yüzlerce bilgin diri diri gömüldü. Bu noktadan sonra Çin Şi Huang rejimini geçmişten örnekler üzerinden eleştiren –hatta yasaklı kitaplardaki fikirleri tartışmaya kalkan– herkes, akrabalarıyla birlikte infaz edildi.

Araştırmacı yazar Lois Mai Chan’a göre tarih boyunca uygulanan siyasi sansürlerin çoğunda olduğu gibi Çin Şi Huang’ın kitap yakması da “en nihayetinde bilgiyi suçlu çıkarmaktan, kınamaktan çok, onun gücünü tanıma işlevi görmüştü” * Çin Şi Huang için kendini emniyete almak, sadece devlet çarkları üstünde değil, yönetilenlerin zihinlerinde cirit atan fikirlerin de üstünde hâkimiyet kurmak demekti. Özellikle entelektüeller yasaklı kitaplarla güçlenip yetkinleşiyor, bu da İlk İmparator’un mutlak hâkimi-

* Lois Mai Chan, “The Burning of the Books in China, 213 BC”, *The Journal of Library History* 7 (1972), s. 107.

yetine meydan okuyan fitneci düşünceleri besliyordu.’ Yazar Lu Sin’in çok sonraları ortaya koyduğu tespite göre:

Devlet adamı yazardan nefret eder çünkü yazar muhalif fikrin tohumunu eker. Devlet adamının hayali, insanları düşünmekten alıkoyabilmektir; işte bu yüzden sanatçıyı ve yazarı daima kendi düzenini bozmakla suçlar.”

Ne var ki Çin Şi Huang’ın paranoyası onu kısa sürede, kendini eleştirenlerle aynı sona sürükledi. Suikast girişimleri sıklaştınca, günlerini kucağında tuttuğu kılıcıyla dehlizlerde geçirmeye başladı ve ölümün önüne geçme düşüncesiyle yanıp tutuştu.” Efsaneye göre kitapları yakmasından sadece üç yıl sonra, kendisine ölümsüzlük sağlayacağını düşündüğü iksiri içti ve öldü. Öbür dünyada kendisini korusun diye kilden yapılma kalabalık bir orduyla birlikte gömüldüyse de (adını Çin Şi Huang’dan alan) Çin hanedanlığı kaosa sürüklenip çökmekten kurtulamadı.

Mao, Çin Şi Huang’da kendine örnek alacak çok şey buldu ama ona göre İlk İmparator yeterince ileri gidememişti. Kültür Devrimi’nin başlamasından dokuz yıl önce, 1958’de, Mao bir konuşmasında şu sözlerle övündü:

[Çin Şi Huang] 460 bilgini diri diri gömdü – bizse 46.000 bilgini diri diri gömdük. Siz [entelektüeller] Çin Şi Huang’a benzediğimiz için bize sövüyorsunuz. Oysa

* Jing Liao, “A Historical Perspective: The Root Cause for the Underdevelopment of User Services in Chinese Academic Libraries”, *The Journal of Academic Librarianship* 30 (2004), s. 112.

Akt. Simon Leys, *Broken Images: Essays on Chinese Culture and Politics*, çev. Steve Cox (New York: St. Martins, 1979), s. 44.

*** Will Durant, *The Story of Civilization 1: Our Oriental Heritage* (New York: Simon and Schuster, 1942), s. 697.

yanılıyorsunuz. Biz Çin Şi Huang'ı yüz misli geride bıraktık.*

Mao 1976'da öldüğünde düşüncelerinin ışığı, gelecek nesilleri aydınlatacak deniyordu. Ne var ki mozalesini ziyaret eden kalabalıklara ve Çin parasında resminin yer almasına rağmen, bugün Çin Şi Huang'ın kilden askerleri ne kadar önemliyse, Maoculuk da o kadar önemli.

Okuma becerisinin ölüm cezası gerektiren bir suç sayılabildiği Pol Pot Kamboçyası dışında hiçbir modern toplum kendi kültürünü ve tarihini, Çin'in Kültür Devrimi'nde yağmaladığı kadar yağmalamadı. Bu tahribatın boyutları benzersiz olsa da ardında yatan dürtü öyle değildi. Bir rejimin iktidarı rızadan çok baskıya dayalıysa, o iktidarın meşruiyeti de geçmişi durmadan hırpalamayı, diğer bir deyişle tarihi, ideoloji ve gücün vasıtası kılmayı gerektirir. Tıpkı George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'te anlattığı totaliter üst-devlette olduğu gibi Çin'de de tarih, gerek görüldükçe "silinip yeniden yazılacak" bir palimpsest'ti." Orwell'in başka bir yerde söz ettiği üzere tarih, bunun gibi her sistemde, "öğrenilecek değil, üretilecek bir şeydir" ***

Tarih, geçmişten bu yana kurumlara saygınlık kazandırmaya, insanlarda bir kader hissi yaratmaya yarayan kullanışlı bir edebiyat türü olagelmıştır. Otoriter rejimler içinse tarih, varlıklarını kaçınılmaz ve makbul göstermeye, eylemlerini meşrulaştırmaya ve hasımlarını zayıflatmaya yarayan can alıcı bir gerekliliktir. Tarihçi J. H. Plumb'a göre "Savaşan otoriteler demek, savaşan geçmişler

* Carrie Gracie, "Qin Shi Huang: The ruthless emperor who burned books", *BBC Magazine*, 15 Ekim, 2012, erişim tarihi 22 Haziran 2020, <https://www.bbc.com/news/magazine-19922863>

George Orwell, *1984* (New York: Signet, 1950), s. 40.

*** George Orwell, "The Prevention of Literature", *The Orwell Reader: Fiction, Essays, and Reportage* (San Diego, CA: Harcourt Brace Jovanovich, 1984), s. 371.

demektir” * İşte totaliter rejimlerin tarihçilere özgürlük tanıması da, Donald Trump’ın 2016 seçimlerinde yapılan usulsüzlükleri yana yakıla inkâr ederek ortaya asılsız ve tamamen farklı bir hikâye sürmesi de, Mezoamerika’da on altıncı yüzyıl İspanyol istilacılarının Maya medeniyetine ait en kutsal ve kadim metinleri yok etmesi de bu nedenledir. Guatemala hükümetinin 1960-96 yılları arasında yaşanan iç savaşta Mayaları bir kez daha kültürel kıyımın hedefi haline getirmesi de yine aynı nedene dayanır. Bir araştırmaya göre, hükümet karşıtı unsurları desteklemek gibi bir günah işleyen –ve kültürel bilgi birikimini genç nesillere aktarmaktan sorumlu olan– Maya büyükleri, “halkın geçmişle bağını koparmak amacıyla, eşi benzeri görülmemiş bir zulümle katledildiler” **

“Ölen her ihtiyar, yanan bir kütüphanedir,” derler. Sansürün gerçekten de en tiksindirici türlerinden biri, bir kültüre kendi bütünlüğünü ve kolektif hafızasını sağlayan insanların ve metinlerin yok edilmesidir. Öte yandan, Yahudi soykırımının inkârını suç sayan Batı’daki birçok yasanın da ortaya koyduğu gibi, geçmiş bazen zorla hakikatin hizmetine de sokulabilir. Bu tür yasaların amacı (başka birçok şeyin yanı sıra), Yahudilerin Hristiyan uluslardan para gasp etmek adına soykırım mitini kullandığı yönündeki kötücül iddiaların önünü kesmektir. Yasa koyucular Yahudi soykırımının gerçekten işlendiğini savunarak, çok çirkin bir nefret söylemini ve bu söylemin beslediği korkunç aşırıcılığı engellemeyi umarlar. Bunun ne gibi bir mahzuru olabilir ki? Görünen

* J. H. Plumb, *The Death of the Past* (Middlesex: Pelican, 1969), s. 34.

Guatemala: Memory of Silence/Tzinil Na Tabal: Report of the Commission for Historical Clarification –Conclusions and Recommendations (Washington, 1999), s. 29-30, <https://assets.documentcloud.org/documents/357870/guatemala-memory-of-silence-the-commission-for.pdf>; Antoon de Baets, *Censorship of Historical Thought: A World Guide, 1945–2000* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2002), s. 29, alıntı için bkz. Comité pro Justicia y Paz de Guatemala, *Human Rights in Guatemala* (Cenevre, 1984), s. 18.

o ki epeyce mahzuru var, çünkü bu tür iyi niyetli bir sansür bile ifade ve sorgulama özgürlüğüyle ya da –en azından ABD ve Kanada hukuku bağlamında– adil yargılamayla her zaman kolayca bağdaşmayabiliyor.

1985'te Ernst Zündel adlı kişi Kanada'da *Altı Milyon İnsan Gerçekten Öldü Mü?* başlıklı bir broşür dağıtmaktan yargılandı. Broşürde Yahudi soykırımının Siyonist bir aldatmaca olduğu iddia ediliyordu. Kanada'da Yahudi soykırımı inkârına karşı yasalar yoktu ve Zündel “kamu yararını incitme ve zarar vermeye” yol açan yalan haberler yayınlamaya ilişkin bir yasa çerçevesinde yargılanacaktı. Zündel mahkemeye her gün İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ yazılı bir kaskla geldi. İddia makamının suçun sabitliğini ispatlama görevini sekteye uğratmak istemeyen mahkeme heyeti, Yahudi soykırımının sahiden gerçekleştiğinin kanıtlanmasını istedi ve soykırımın gerçekleşmediğine dair mukabil delillerin sunulmasına izin verdi; bu tam da Zündel'in umduğu şeydi. Sirki andıran uzatmalı duruşma sürecinde Zündel ve “uzmanları”, broşürde yer alan iftiraların aynısını, Zündel'in o güne dek elde edemediği kadar büyük ve meşru bir platformda savunmaya devam ettiler. Gazeteler BİLİRKİŞİYE GÖRE AUSCHWITZ'DE KADINLAR DANS EDİP YEMEK YEDİLER gibi manşetler attı.* Zündel nihayetinde suçlu bulunduysa da karar temyiz mahkemesinde bozuldu; bozulmasının nedeni, ölüm kamplarına delil diye sunulan bir belgeselin, duyuma dayalı delil olarak görülüp reddedilmesine dayanıyordu kısmen.

Zündel 1988'de yeniden yargılanıp mahkûm edildi ama bu defa temyizde öncekinden de büyük zafer elde etti. Kanada Yüksek Mahkemesi, yalan haber yaymaya karşı çıkarılan yasanın ifade özgürlüğünü anayasaya aykırı biçimde kısıtladığı hükmüne vardı.

* Robert A. Kahn, *Holocaust Denial and the Law, A Comparative Study* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), s. 57.

Buna göre yasanın tanımladığı muğlak yasaklar totaliter sonuçlar doğurabilirdi çünkü “hâlihazırda kabul görmüş ‘hakikatler’le bağdaşmayan hemen her ifadenin” kovuşturulmasına zemin hazırlayabilir, “geniş kitlelerce benimsenmeyen görüşlerin kovuşturmaya uğraması”na kapı aralayabilirdi. Mahkemeye göre tarihi, kabul edilebilir türden tek bir anlatının içine kısırmak, Nazilerin ve Komünist rejimlerin hatalarının yanı sıra bir zamanlar okullarda hakikatmiş gibi öğretilen Kanada Yerlileri ile Afrikalı Amerikalılara ilişkin ırkçı hakaretlerin de tekrarlanmasına yol açabilirdi.* Kanada hukuk sistemi sonuçta hakikati korumak uğruna, Zündel’in yalan yaymayı içeren ifade özgürlüğünü korumuştur. Zündel’in başı dertten kurtulmuş değildi (sonradan Kanada’dan sınır dışı edildi ve Almanya’da kin ve düşmanlığa tahrikten hapse atıldı) ama ifade özgürlüğüne dair idealler ile sözlerin yol açabileceği zararları önleme isteği arasındaki süregelen gerilim varlığını korudu.

Başkalarını susturma dürtüsünün geçmiş, konuşma dürtüsü kadar gerilere uzanır çünkü konuşmanın –kelimelerin, imgelerin, bizzat söyleme tarzının– bir gücü vardır. Birçok insan dünyanın kelimelerle yaratıldığına ve yine kelimelerle yıkılabileceğine inanır. Konuşma, insanların aklını, kalbini etkiler, eylemlerine yön verir. Hatta birçok açıdan eylemin ta kendisidir. Fikir ayrılığı rahatsızlık yaratır, normları sarsanlar da bunu genelde sevimsiz yollarla yaparlar. İnançlarımızı sorgulamaya iten karşıt görüşlere ancak ciddi bir soğukkanlılık göstererek tahammül edebiliriz, nitekim çoğumuz muhalif sesleri bastırmaya eğilimliyizdir. Yönetici merciler söz konusu olduğunda ise statükoya meydan okuyan ifadelere tahammül göstermek bir anlamda onları onaylamaktır ve bu da iktidarlarına temel oluşturan mitleri baltalar. Bu tür ifadeler cezasız bırakıldığında, arkasından yenileri gelebilir ve toplumsal istikrar tehlikeye girebilir. İfade özgürlüğünün el üstünde tutul-

* R. v. Zündel, 2 SCR 731 (1992).

duğu ülkelerde bile bizler, sansürden vazgeçmenin beraberinde, amme yararı karşılığında ödenecek makul bir bedel olarak, ihtilafı sineye çekme zorunluğunu da getirdiğini sıkça unuturuz. Hoşgörür risklidir. İnsanları sindirmek ise mantıklıdır ve tarih boyunca düstur olarak benimsenmiştir.

Bu konudaki yaman çelişkiye gelince; sansür bir yandan doğal haklarımızı ihlal ederken bir yandan da geçmişten bu yana bireylerin, özellikle de diktatörlerin zihninde, toplumsal gerçekliğe nüfuz etmiş bir unsur olarak yer almıştır. ABD Yüksek Mahkemesi, yerinde bir yaklaşımla “ihtilafı zor kullanarak ortadan kaldırmaya kalkışanların çok geçmeden işi muhalifleri yok etme raddesine vardırıdıklarını” teslim etse de bu durum, yine aynı mahkemeyi, özellikle de hayali ya da gerçek düşmanlarla çatışırken, zaman zaman baskılara cevaz vermekten alıkoymamıştır. Öte yandan pek çok Batılı, ifade özgürlüğünün çetin, bazen de kıran kırana tartışmaları teşvik etmeyi amaçladığı konusunda hemfikir olsa da rahatsız edici ifadelerden korunabilmek için “güvenli alanlar” aramayı da ihmal etmeyiz. Bir yandan başkalarının sesini bastırırken, öte yandan kendimizi ortaya koymaya, kürsüye çıkıp bas bas bağtırmaya can atarız. İşte bu çözümsüz bir çelişkidir.

Peki, sansür nedir? Terimin tanımı çok, tanım üstüne uzlaşa ise azdır. Sansürle uğraşanlar da sansür uyguladıklarını kabul etmeye pek yanaşmazlar. Napolyon sansür konusunu bile sansürlemişti, Sovyetler Birliği ifade özgürlüğünü garantilediği iddiasındaydı, Facebook ise her yıl milyonlarca gönderiyi kaldırıp silerken, bir ifade özgürlüğü mecrası olduğunu hararetle savunur. Sansür terimi Latincedeki *censeo* ya da *censere* –yargılamak, belirlemek ya da değerlendirmek– kelimesinden gelir ki bu da tanıma ulaşmak için gayet iyi bir çıkış noktası sağlayabilir. Sansür genelde ifade özgürlüğünü önlemek, engellemek ya da cezalandırmak amacıyla zor

* Batı Virginia Eyaleti Eğitim Kurulu / Barnette, 319 A.B.D 624 (1943).

kullanmaktan geçer. Zor kullanımı da devletin kendi vatandaşlarının konuşma özgürlüğünü zapt altına alma girişimleri olarak kendini gösterir çoğunlukla: Bir yanda –hâkim, polis memuru, posta müfettişi vb. gibi– yasalar kapsamında yaptırım uygulayan bir uygulayıcı vardır, diğer yandaysa bu yaptırıma boyun eğmek zorunda olan kişi ya da gruplar.

Bu dinamikler doğrultusunda, sansürün hedef tahtasına konulanlar genelde otoritenin gücü karşısında savunmasız kalan –siyasi muhalifler, radikaller, dini muhalifler, sanatçılar, her şeye burnunu sokan basın çalışanları gibi– aykırı insanlardır. Elinizdeki kitapta önemli bir yer işgal eden süreç şudur: İfade özgürlüğünün korunmaya alınması hemen her zaman, yönetici sınıfların zararı pahasına, güçsüzlere yarar sağlamıştır. Ne var ki yakın dönemde yaşanan gelişmeler bu iki taraflı çekişmeyi karmaşıktırdı. İnternet ve sosyal medya platformu suretindeki devlet dışı aktörler, ifade özgürlüğü üzerinde en baskıcı yönetimlerin bile hayal edemeyeceği sınırsız bir baskı kurdular. Bu aktörler pek çok durumda yalnız kendi çıkarlarını gözetir, oysa onlar hesabına çalışanların kimlere söz hakkı tanınacağına dair aldığı kararlar bazen sınırların da ötesine taşabilir. Sıradan yurttaş kendi başkanını, başka ülkelerin liderlerini, hatta Sahraaltı Afrikası'nda yaşayan esnafı susturabilme gücüne daha önce hiç erişmemişti. Üstelik sansür bugüne dek hep bilinçli varlıkların başının altından çıkmışken, çevrimiçi baskılama genel işleyişi pek bilinmeyen algoritmalar tarafından gerçekleştiriliyor çoğunlukla. Milyarlarca çevrimiçi gönderiden her birinin, hedefli reklam vasıtası olarak taşıdığı dalgalanan değer göz önüne alınırsa, sansür kararlarının da hiç olmadığı kadar parayla ilişkili olduğu görülebilir.

İnternet şirketlerinin küresel ifade özgürlüğünde söz sahibi olmaya başlamasının yanı sıra bizzat sansüre yönelik bakış da genel anlamda değişikliğe uğradı. Sansür eskiden sağ görüşlü pek çok

kişinin kötü saydığı, Mao ya da Joseph McCarthy gibilerin toplum yararını gözetmeyerek karıştıkları bir tür yetki suiistimali olarak görülüyordu. Şimdi ise birçok sol görüşlü kişi pornografiye, cinsiyetçiliğe, ırkçı söyleme, nefret söylemine, saldırgan söyleme, yalan haberlere, zenginlerin ve sanayi sektörünün aşırılıklarına karşı sansür uygulanması için çareyi devlete başvurmakta buluyor. Harvard profesörü Henry Louis Gates Jr., solun “kendilerini iktidarla ve onun kurumlarıyla kurdukları muhalif ilişkiler üzerinden tanımlayan altmışlarda faaliyet göstermiş aktivist yoldaşları” tarafından böyle bir gündemin dayatılabileceğini hayal etmekte zorlandığını söylüyor. Bugün, diyor, “amaç iktidara direnmek değil, onun desteğini kazanmak” * Sansür uygulaması istenen tek merci devlet de değil. 2020 Haziranı başında çok sayıda Facebook çalışanı Donald Trump’ın kışkırtıcı gönderilerini kaldırmadığı için şirket CEO’su Mark Zuckerberg’e isyan etti.”

Kurumların kamu yararına sansür uygulayacağı yönündeki bu yersiz güven, fildişi kulenin daha güzide köşelerinde ortaya çıkan “Abartacak ne var?” bakış açısından da destek gördü. Michel Foucault’nun çalışmalarıyla başlayıp bir dizi akademisyenle devam eden anlayışa göre sansür yalnız otorite tarafından dayatılan bir şey değildir; bunun ötesinde gündelik yaşamın, iletişimin ve düşünce oluşumunun baskılayıcı güç dinamiklerine de işlemiştir. Bu dinamiklere Frederick Schauer’in “bazı söylemlerin, başka söy-

* Henry Louis Gates, Jr., Anthony P. Griffin, Donald E. Lively, Nadine Strossen, Robert C. Post, William B. Rubenstein, *Speaking of Race, Speaking of Sex: Hate Speech, Civil Rights, and Civil Liberties* (New York: NYU Press, 1994), s. 42.

Elizabeth Dwoskin ve Nitasha Tikku, “Facebook employees said they were ‘caught in an abusive relationship’ with Trump as internal debates raged”, *Washington Post*, 5 Haziran 2020, <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/06/05/facebook-zuckerberg-trump/>

lemeleri yerinden ederek marjinalleştirmesi” dediği şey ile Ruth Gavison’ın “bizzat konuşanların ve çeşitli piyasa araçlarının kendi kendilerine uyguladığı kısıtlamalar [ve] kabul edilmezlik normlarının toplumca tatbiki”” diye tanımladığı olgular da dahildir. Geriye de fazla bir şey kalmaz. Rae Langton bu akademik bakışı alaycı bir şekilde şöyle özetler:

Söylediğiniz hiçbir şey özgürce söylenmemiştir. Söylemek istediğiniz her ne ise, siz daha ağzınızı açmadan susturulur... Kültür, söylem, hatta dilin kendisi, tehdit ve emirleriyle tepenize dikilir... Görünmez bir kafesin içinde tutsaksınızdır, görünmez bağlarla ağzınız bağlıdır ve tek bir şey söylemenize izin verilir, gerisi engellenir... Kendi istediğinizi söylediğiniz fikrinin kendisi bir şakadan ibarettir. Sonuçta kendim dediğiniz şey nedir ki? Sansür her yerdedir.””

Bu bakış açısı ikna edici olsa da sansürcü iktidarın farklı uygulamaları arasındaki önemli bazı ayrımları gözden kaçırıyor; mesela, hapisane hücresinin soğuk betonuna karşılık piyasa güçleri gibi. Kurumların uyguladığı sansür, yaşamın dokusuna işlemiş kısıtlamalardan farksız görüldüğü takdirde, yani Michael Holquist’in deyişiyle, sansürün lehinde ya da aleyhinde olmak “kimsenin sahip olmadığı bir özgürlüğü benimsemekse””” ve sansür Robert

* Frederick Schauer, “The Ontology of Censorship”, *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation* içinde, haz. Robert C. Post (Los Angeles: Getty Research Institute, 1998), s. 147.

Ruth Gavison, “Incitement and the Limits of the Law”, *Censorship and Silencing* içinde, s. 43-44.

*** Rae Langton, “Subordination, Silence, and Pornography’s Authority”, *Censorship and Silencing* içinde, s. 261.

**** Michael Holquist, “Corrupt Originals: The Paradox of Censorship”, *PMLA* 109 (1994), s. 14-25.

Post'un ifadesiyle "istisnadan ziyade kaideyse" o zaman kurumlar tarafından uygulanan baskı da normalleştirilmiş olur. Bu da şimdilerde bunca insanın, başkalarının sakıncalı konuşmalarının ya da "baskılayıcı" davranışlarının devlet tarafından yasaklanmasını sağlamaya neden bu kadar hevesli olduğunu açıklayabilir. Devlet sansürçüden ziyade gözetçi ya da sansürçülerin sansürçüsü olarak görülmektedir.

Bu akademik yaklaşım, etrafımızı kuşatan güç dinamiklerine ayrıntılı bir perspektif kazandırabilir. Irkçı nefret söyleminin ya da toplumsal baskı karşısında başvurulmuş otosansürden ötürü telaffuz edilmeden kalan söz selinin yol açabileceği acılar elbette ki sorgulanamaz. Ne var ki ben, devletin ifade özgürlüğüne getireceği kısıtların ya da (Tanrı muhafaza) Bay Zuckerberg'in bizi bu tür toplumsal illetlerden koruyabileceğine ikna olmuş değilim. Nitekim bu kitabın kilit noktalarından biri de sansürün işlemediği fikridir. İfade edilmesi engellenen sözlerle can veren fikirler dolaşımda kalmayı sürdürür ve günün birinde tam da yasaklandıkları için daha etkili hale gelebilir. Tarihçi Will Durant'ın ilk imparatorun onaydan geçmemiş metinleri yok edişine ilişkin çıkarımı, çoğu sansür teşebbüsü için de geçerlidir: "Yapılanların tek kalıcı sonucu, yasaklı literatüre bir kutsallık havası kazandırmak oldu."" Sansürün iç karartan sicili ve neden olduğu muazzam acılar göz önüne alınırsa, gündelik güç eşitsizliklerinin yol açtığı zararlarla mücadele etmek için pek de yeterli bir araç olmadığı söylenebilir. Yine de bu durum birçok devleti ve sosyal medya platformunu bu yönde adım atmaktan alıkoymadı. Ortaya çıkan sonuçlar ise henüz tartışmalı. Nefret söylemini engelleme çabaları birçok durumda, tıpkı yalan haber yaymaya karşı çıkarılan yasalar gibi, meşru karşıt görüşleri bastırmakta kullanıldı.

* Robert C. Post, "Censorship and Silencing", *Censorship and Silencing*, s. 1-12.
Durant, *The Story of Civilization*, s. 697.

Yüzyıllardır uygulanan siyasi sansürün önemli bir kısmı kurumsal otoriteye karşı yöneltilen küçük saldırıları, devlete ya da devlet çalışanlarına şu veya bu şekilde meydan okuyan veya onların itibarlarını sarsan ifadeleri hedef almıştır. Bu tür saldırılar rejim için somut tehlike teşkil etmezler. Daha çok rejimin korumaya çalıştığı o kırılğan yanılmazlık algısını pul pul dökerler. Sosyolog F. G. Bailey'ye göre başarısızlıklarını gizlemek ve itaatsizliği önlemek için "otoriteye bir maske gerekir" * İşte Machiavelli bu nedenle hükümdarına her şeyden önce ihtişamını korumasını salık vermiş; bu nedenle Londralı bir matbaacı kralın halka hesap vermekle yükümlü olduğunu ileri süren bir risale yayımladığı için 1664'te katledilip dört parçaya ayrılmıştır. Aynı şekilde bu nedenle New Jerseyli bir ayyaş, 1800'de Başkan John Adams'ın "kıcına" gülle düşmesi yönündeki ümidini dile getirdiği için isyana teşvikten hapse atılmış, devlet erkânı da yine aynı nedenlerle icraatlarını sorgulayan doğruluğu sabit beyanları bile örtbas etmek için ezelden beri ellerinden geleni yapmıştır. Yönetenleri alaya alan söylemler Britanya ve ilk dönem ABD yasalarınca suç kapsamına alınmış, konuşanlar ya da kitap basanlar genelde hapse atılmış, iflas ettirilmiş ve/veya sakat bırakılmıştır.

1704 yılında İngiltere Temyiz Mahkemesi Kraliyet Dairesi Başkanı, devlet görevlilerinin yolsuzlukla suçlandığı bir risaleye istinaden, "Kendi halkının kötü kanaat beslediği hiçbir devlet yönetimi varlığını sürdüremez"" demişti. Otokrat iktidarlar bile bir ölçüde halkın itimadına ihtiyaç duyarlar, itimat ise geçicidir. Otorite, durmaksızın tasdiklenmeyi gerektirir, bunu yapmanın

* F. G. Bailey, *Gifts and Poison: The Politics of Reputation* (New York: Schocken Books, 1971), s. 294.

"The Trial of John Tutchin ... 1704", T. Bayly Howell, vd., *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason ...*, 14. Cilt, 5. baskı. (Londra: T. C. Hansard tarafından Longman vd. için basılmıştır, 1816-1828), s. 1128, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31175029419234&view=1up&seq=576>

bir yolu da yasaklı metinlerin ortadan kaldırılışını güç gösterisine dönüştürmektir. Çin Şi Huang, Mao ve İspanyol istilacıları işte bu minvalde önüne geleni yakıp yıkmıştı. Bu talan günümüze dek devam etmiştir. Suç teşkil eden materyallerin halk önünde, özellikle de yakılarak yok edilmesi, yöneticinin kamusal söyleme hükmetmek, daha da önemlisi, hedef alınan metinlerin ifade ettiği fikirleri ortadan kaldırmak konusunda tek yetkili olduğunun beyanıdır. Söz konusu düşünce ve görüşlerin halkın zihninden silinmemiş olması ise önemli değildir (nitekim bu tür metinlerin kopyaları da çoğu zaman kurtarılır). Bu metinlerin varlıkları dahi aleni bir hakarettir ve nihayetinde işe yaramayacağı bilinse de herkesçe tanık olunacak bir düzeltici eyleme geçilmesi zaruridir. Bu tahribat, otoritenin aykırı görüşlerle bir arada var olamayacağını itiraf etmesidir aslında. Sansür, muhtelif ölçülerde, daima bir zayıflık göstergesidir.

Sansürleme dürtüsü özellikle de, metin veya imgelerin işaret ettikleri şeyden ayrı, bağımsız bir etki gücüne sahip oldukları düşünüldüğünde yoğunlaşır. Dünyanın hemen her yerinde söz, yazı ve imgenin ilahi olandan doğduğuna inanılmıştır. Söz, yazı ve imge ruhları çağırıyordu –hatta çoğu zaman bizzat hayat verip hayatı yok edebilen ruhlardı– ve onlara huşu, korku, genelde de nefretle yaklaşıyordu. Kutsal Kitap’ta, kötü ruhlarla dolu olduğuna inanılan “put” ve idollerin yasaklanması da buna dayanır; tıpkı birçok porno karıştının, bizzat pornografinin –en az gösterdiği şey kadar– kadınlara vahşice boyun eğdirdiğini iddia etmesinin de; gamalı haçların ve Nazi imgelerinin Nazi ideolojisini yaymaktan ziyade sadece internette “ilgi çekmeye yönelik işaretler” olarak kullanıldığında bile günümüzde Almanya’yı kasıp kavurmasının da bu nedene dayanması gibi. Örneklerin her birinde, bağlamdan ayrı olarak nesnenin kendisi zehirlidir.

Yasaklı yazılı materyaller yine aynı nedenle siyasi yapı kadar, o

materyali tüketenler açısından da zehre benzetilmiş, yok edilmele-ri ise arındırma ayiniyle özdeşleştirilmiştir. Birçok seküler eser için de aynısı geçerlidir; en çok sansüre uğrayan yazarlardan Voltai-re, eserlerinin arseniğe ve dışkıya benzetilmesine, okurlarının da bunları yuttuğunun söylenmesine çok defa tanıklık etmiştir. Fakat modern çağdan önce bu tür ilişkilendirmeler daha çok resmi dine aykırı düşen veya vahye dayalı metinleri kapsıyordu. Roma'da tö-renle kitap yakmak, devleti temiz olmayan inançlardan ve (hiç de tesadüfi olmayan bir şekilde) bu inançlara bağlı olanların teşkil ettiği siyasi tehlikelerden arındırmak anlamına geliyordu genelde. İlk yasaklanan Kitabı Mukaddes tercümeleri, Japonya ve Çin'de nefretle anılan Hristiyan misyonerlerin çalışmaları, Protestan ve Yahudi kutsal metinleri vb. de yine esasen zehre benzetiliyordu.

Benzeri metaforlar, sansürün hedefi haline geldiği anda müstehcenlik için de kullanıldı. Cinsellik içeren yazılı materyaller bi-rer zehir, iğrençlik, pislik, şeytanlık olarak yansıtıldı. Müstehcen-liği engellemenin modern çağı ise İngiltere Temyiz Mahkemesi Kraliyet Dairesi Başkanı'nın Londra'daki Hollywell Caddesi'nde zehirli "asit" –yani pornografi– satışı yapılması karşısında kapıl-dığı dehşetle birlikte başladı ve 1857 tarihli Müstehcen Yayın-lar Yasası'nın çıkmasına yol açtı. Cinsel arzular uyandıran yazılı materyalleri yok etmek, sokakları ve sokaklarda dolaşanları, ruh-ta tahrip yaratan bir hastalıktan arındırmak anlamına geliyordu. ABD'deki müstehcenlik karşıtları aynı dili pornografiye, doğum kontrolü ve üremeye ilişkin bilgilere ve çağdaş edebiyatın en iyi (ve en kötü) örneklerinden oluşan hatırı sayılır bir yekûna yönelik saldırılarında da kullandı.

Gelgelelim bir toplumsal sınıf için zehirli olan, çoğu zaman başka bir sınıf için besleyicidir ve sınıfsal sorular sansüre ilişkin tartışmalara büyük oranda nüfuz etmiştir. Sansür en başından beri ifadenin sadece engellenmesini değil, yönlendirilmesini de

içerir. Sansürcü elitler hemen her zaman kendini ifade etme ve bilgi edinme konusunda kendilerini başkalarından üstün görmüştür ve o başkaları da genellikle yoksullar, kadınlar ve gençlerdir. Matbaanın yaygınlaşmasından önce şüphe götüren yazılı materyallerin bile pek tehlike teşkil ettiği düşünülmezdi çünkü dolaşımı genel itibariyle üst sınıfa mensup erkeklerle sınırlıydı. Matbaacılıkla birlikte toplumun tüm katmanlarına erişim sağlandığında, çağdaş sansürcülük de tam anlamıyla başladı. Katolik Kilisesi Yasaklı Kitaplar Listesi'ni yayımladı, (avam arasında bir anda sansasyon yaratan) pornografi yasaklandı ve Martin Luther ile diğer Protestanların açık sözlü risalelerinin yanı sıra Rönesans kültürünün önemli bir kısmı yasak kapsamına girdi. Devletin işleyişiyle ilgili raporlara gelince; on yedinci yüzyılda yaşamış İngiliz basın sansürcüsü Roger L'Estrange'in kamu gazetelerine sansür uygulamak gerektiğini, bu gazeteler yüzünden "ayaktakımının... üstlerinin yapıp ettiklerine fazlasıyla aşına olduğunu" ileri süren yazısı, resmi yaklaşımın özeti gibiydi.

Batı'da sınıf temelli sansürün –asla bitiş noktası değilse de– zirvesi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ydı. Bu dönemde alt sınıfların ve işçi sınıflarının siyasi ve ekonomik reform talebiyle doğan çalkantılar, düzenli aralıklarla yaşanan devrimlerle de birleşerek üst sınıfları çaresizlik noktasına sürüklemişti. Uygun fiyatlı gazeteler, karikatürler, tiyatrodaki siyasi içerikler, dini kötöleyen ya da toplumsal normlara meydan okuyan kitaplar, hatta Avusturya'da ev eşyalarının üstünde yazılı *liberté* (özgürlük) sözcüğü de dahil olmak üzere toplumsal hoşnutsuzluğa yol açabilecek her şey tedavülden uzak tutulsun diye her türlü önlem alındı. Bu materyallerin önemli bir kısmı pahalı da olsa hâlihazırda erişilebilen materyallerdi yahut hedefleri esas itibariyle iktidar sınıfı ve

* Plutarch, "Pericles", *The Rise and Fall of Athens: Nine Greek Lives by Plutarch*, çev. Ian Scott-Kilvert (Londra: Penguin, 1960), 32. Bölüm, 2. Kısım.

zenginlerdi. Fakat bunların ucuz muadilleri, toplumsal sınırların yanlış tarafına düşen halkı harekete geçirme tehlikesi yarattığında, hepsi yasaklandı.

Sınıf temelli sansür yirminci yüzyıla, özellikle de gerçek anlamda ilk kitle iletişim aracı sayılabilecek sinemaya kadar uzandı. Yoksul izleyicilerin filmlerdeki siyasi, cinsel ya da suçla ilgili mesajlara verebilecekleri tepki konusunda duyulan kaygı, bunca zarara yol açmamış olsa, son derece komik görülebilirdi. Gelgelelim sinemaya getirilen yasaklar, iki dünya savaşının propaganda yüklü kargaşası ile radyo televizyon yayıncılığının yükselişi arasında yoğunlaşarak şekillenerek, kısa sürede küresel ve çok daha karmaşık bir sansür, yalan ve seçici doğruculuk matrisine doğru evrildi. Siyasi sansürün endüstrileşmiş katliam rejimleriyle ilişkilendirilmesiyle, muhalifliğin özgür toplumlarda çöküşü başlatan tohum değil, olumlu bir özellik olarak görülmesiyle ve Batı'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küllerinden doğmasıyla birlikte gerçek anlamda özgür bir basına ve kısıtlanmamış ifade özgürlüğüne olan bağlılık hiç olmadığı kadar arttı. En azından ABD'de, hakaretimiz ya da yalan söylemlere karşı sansür uygulamak yerine ifade özgürlüğüne daha fazla alan açmak makbul çare oldu.

Ne var ki bu ideal, bazı kritik açılardan sekteye uğramıştır. Avrupa faşizmi savaşta yenilgiye uğramış olsa da onun nefrete dayalı ilkeleri ortak bilinçten silinmedi. Birçok Avrupa demokrasisi, kana susamış bir hoşgörüsüzlüğün hortlamasına karşı önlem alıp insanlık onurunu korumak için, ifade özgürlüğünü kısıtlayan –ve ABD'nin kararlılıkla reddedeceği– birtakım yasaklar getirdi. Irkçı söylemler ve nefret söylemlerine yönelik bu zıt yaklaşımlar, internet zorla onları kafa kafaya çarpıştıran dek aşağı yukarı paralel yollarda ilerledi. Söz konusu çarpışmanın yarattığı etkiler ise halen aydınlığa kavuşturulmayı bekliyor. İnternetin kitle iletişimini altüst etmesi, ifade özgürlüğünü reddeden devletlerin kötücül

hedeflerine de hizmet etti. Örneğin, Çin'in başına bir talih kuşu gibi konan internet, devletin vatandaşlarını gözetlemesine, onların ifade özgürlüğünü dizginlemesine ve yabancı şirketlere benzeri görülmemiş ölçüde etki etmesine olanak sağladı. Diğer otoriter rejimler de bu örneğin izinden –genelde Çin'in himayesinde– gitti. İnternet, ilk başlarda ümit edildiği gibi küresel demokrasinin ve siyasi özgürlüğün yolunu açacak bağımsız bir araç olmaktan çok, bu değerleri sekteye uğratan bir vasıta da oldu.

İnternet, bizzat sözün/söylemin taşıdığı değer de gözden geçirilmesine yol açtı. ABD Yüksek Mahkeme Yargıcı Oliver Wendell Holmes'un yüz yıl kadar önce hayal ettiği o "fikir pazarı" artık gerçek oldu, lakin kötü bir değişime uğradı. Münferit sesler sahiden de kat kat artmış durumda ama söz konusu sesler market raflarında düzgünce sıralanıp alıcılarını beklemek yerine, birbirlerine karşı birer silaha dönüştürülerek farklı farklı rakip kesimlerin sansürlemek istediği fikirlerin bastırılıp karalanmasında kullanılmak üzere bot'larla bir araya getirildiler. Bu arada fikirlerin, nesnel değerlendirmeye tabi tutulmak üzere eşit koşullarda sunulması şöyle dursun, pazarın iplerini elinde tutan internet platformları kâr sağlayan abur cubur bakış açılarını ucuzlatıp bollaştırıldı, dolayısıyla besin değeri yüksek görüşler giderek bulunmaz hale geldi. Bu itibarla bizzat sözün/söylemin kendisi iletişim tarihinin en acı cilvelerinden birine uğrayarak sansür aracına dönüştü.

Orwell 1946'da sansür konusunda "Edebiyatın Engellenmesi" başlıklı iğneleyici bir deneme yazdı. Orwell, savaş zamanı yükselen yalan dalgalarını ve hem kurumsal hem de siyasi ideolojilerin hakikate karşı güçlerini birleştirmelerini takiben, kendisine söylenenlerin doğru ya da yanlış olmasına halkın artık aldırmadığını gözlemliyordu: "Öyle ya da böyle olması umurlarında değil" diyordu, yeter ki söylenenler, yerleşik siyasi görüşlerine uygun olsun. Ancak Orwell, hakikatin hafife alındığı bir ortamda dahi

“müspet ilimlere” yönelik bir tehdit görmüyordu. Hâlâ bombaların ve uçakların imal edilmesi gerekiyor, bu sebeple Hitler bile “iki artı ikinin dört ettiğini” inkâr edemiyordu. Orwell –küresel ısınma üzerine üretilen bilimsel bilginin benzeri görülmemiş sansürlere maruz kaldığı, “iklim değişikliği” ve “sera gazları” ifadelerinin ABD devlet yayınlarından silindiği ve küresel ısınmanın gerçekliğine ve etkilerine ilişkin kritik bilgilerin hasıraltı edildiği– günümüzde yaşasaydı, düşüncesini değiştirmek zorunda kalırdı. Sansüre ilişkin ihtilaflar, özünde Orwell’in “güncel olayları doğrulukla aktarma hakkı” diye andığı hakla alakalıysa o zaman dikkatimizi bu ihtilaflara çevirmek, eşi benzeri görülmemiş bir ifade özgürlüğü çağında dahi hiç olmadığı kadar acil bir ihtiyaçtır.

* George Orwell, “The Prevention of Literature”, s. 372, 378.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI'YA YARDIM BABINDA: ANTİK DÜNYADA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ENGELLENMESİ

Babil Talmudu'nda, yürürlükteki katı yasağa aldırış etmeksizin Yahudi yasalarını öğrettiği için Roma tarafından halk önünde yakılmak suretiyle ölüme mahkûm edilen Haham Hanina ben Teradion'un son dakikaları tasvir edilir. Romalılar onu ibretiâlem olsun diye cezalandırmak istediklerinden, ateşin acısını uzatmak amacıyla hahamın üzerine ıslak yünler serip vücudunu Tevrat parşömeniyle sarmışlardı. Alevler yükselirken, öğrencileri hahama ne gördüğünü sordular: "Parşömenler yanıyor ama harfler uçup gidiyor." Bu sözler Tevrat'ın ilahiliğine canıgönülden inanan öğrenciler için şaşırtıcı değildi, ama Romalı cellatta dönüştürücü bir etki yarattı. Cellat, kendisini de cennete götürmesi şartıyla hahamın ıstırabını azaltmak için yünleri çıkarmayı önerdi. Haham kabul edince cellat alevlerin içine atladı. Ardından ilahi bir ses gürledi ve bu iki adamın gerçekten de Gelecek Dünya yoluna girdiklerini müjdeledi.*

Haham ben Teradion ile celladı milattan sonra ikinci yüzyılda

* "Avodah Zarah 18a", *The William Davidson Talmud*, Sefaria: A Living Library of Jewish Texts, erişim tarihi 17 Mart 2020, https://www.sefaria.org/Avodah_Zarah.18a?lang=bi

göge yükseldiler ama bu hikâyeyi oluşturan temel unsurun –yani Tevrat’taki kelimelerin yükselişinin– kökleri, dilin ortaya çıkışına dek uzanıyor. Kelimeler ezelden beri, başka bir şeye işaret eden basit seslerden veya pigment lekelerinden çok daha ötesini ifade etmiştir. Kelimeler daha ziyade ilahi olanın huşuya sarmalanmış, tabularla donatılmış ürünleriydi. Kelimeler gizemli güçlerle beze- liydi ve filozof Ernst Cassirer’in deyişiyle “tüm varlığın ve faali- yetin neşet ettiği ilksel bir tür kudret”ti. Evrenin doğuşunu konu alan tüm mitlerde “ne kadar geriye gidilirse gidilsin, Söz’ün yüce mertebesi daima karşımıza çıkıyor”du.*

Cassirer’e göre pek çok dinin yaratılış anlatısında söz –yani dilin kendisi– Yaratılış’ın ruhani güçleriyle elbirliği ediyordu. Bu güçbirliğiye ya sözün Yaratıcının/Yaratıcıların evrene biçim ve- rirken kullandığı bir araç olarak kullanılmasıyla ya da her şeyden önce, tüm varoluşun peyda olduğu bir kaynak olarak kullanılma- sıyla gerçekleşiyordu. Peru ve Kolombiya’nın yerli Huitoto halkı- na ait kutsal metinler bize şöyle diyor: “Başlangıçta, söz Yaratıcı’ya can verdi.”** Yuhanna İncili şöyle başlar: “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı.” Eski Ahit’te Rab dün- yayı kelimelerle yaratıyordu. Tevrat’ın Rab’bin eseri olduğunu inkâr edenlerse, Gelecek Dünya’daki yerlerinden oluyordu. Şair John Milton, *Areopagitica*’da (1644), “Kitaplar mutlak surette ölü şey- ler değildir, içlerinde yaşam gücü barındırırlar” derken, aklında bunlar yoktu belki ama kastı gayet açıktı: Kelimelerin kendilerine ait bir gücü vardır.

Antik dünya tanrılarının ürkütücülükte üstlerine yoktu, dola-

* Ernst Cassirer, *Language and Myth*, çev. Susanne K. Langer (New York: Dover Publications, 1953), s. 59-60. [*Dil ve Mit*, çev. Onur Kuzgun, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018).]

“The Creation Account of the Uitoto of Columbia, South America”, Internet Sacred Text Archive, erişim tarihi 17 Mart 2020, <http://www.sacred-texts.com/nam/sa/cau.htm>

yısıyla kelimelerin de –ilahi nitelikte oldukları düşünülürse– deşetli bir güç taşıyabilmeleri doğaldı. Tanrıların isimleri genelde kudretlerin en büyüğünü barındırdığından, onlara ait bilgiler bile sık sık gizleniyordu. Örneğin, Mısır tanrıçası İsis, güneş tanrısı Ra'ya gizli ismini söylettirince hem ona hem de diğer tanrılara üstünlük sağlamıştı.* Haham ben Teradion'un Tevrat'ıyla bu dünyadan ayrılışından yüz yıl önce Yahudi tanrısının gerçek adını telaffuz etmek, hahambaşından başka herkes için büyük bir günahı, kaldı ki hahambaşı da bu ismi ancak kurallarla belirlenmiş şartlarda telaffuz edebilirdi.

Daha genel anlamda, kelimelerin ya da kelime kombinasyonlarının büyüğü, genellikle de şeytani özellikler taşıdığına inanılırdı. Bunlar birtakım büyüler ya da sağlığa kavuşmak, avda veya savaşta başarı kazanmak için edilen sihirli sözler olabileceği gibi düşmana yönelik beddualar da olabilirdi. Yetkisizce veya uygunsuzca kullanılmaları –sadece onları hatalı kullananlara değil, tüm topluma– ciddi tehlikeler teşkil ettiğinden, bu tür sözlerin denetim altında tutulması gerekiyordu.

Antikçağ uygarlıkları tasvirlerde doğüstü olanı da görüyordu. Arkeolog V. Gordon Childe, değerli taşlara kazınan ve kile aktarılıp kıymetli eşyaların muhafaza edildiği kutuları mühürlemekte kullanılan hayvan imgeleri ve sembollere işaret eder. Söz konusu işlem birkaç kademeli büyü, yani mana gerektiriyordu: Taşların kendileri “tılsımlı özelliklere” sahipti ve bu özellikler –boğa ya da gamalı haç gibi– imgelerden gelen güçle daha da pekişiyordu. Mühürler kile aktarıldıklarındaysa yine aynı büyüğü niteliği taşımaya devam ediyor ve muhafaza edilen eşyaları açmaya kalkanlara uğur-

* “Isis and the Name of Ra”, Digital Egypt for Universities, University College Londra, 2003, erişim tarihi 17 Mart 2020, <https://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/literature/isisandra.html>

suzluk getiriyordu.* Uygarlıkların gelişmesiyle birlikte kelimelere ne kadar tabu yüklendiyse imgelere de o kadar yüklendi. “Tehlikeli” imgelerin kullanımı ya tümüyle engellendi ya da kısıtlandı.

Sansürcülüğün özünde, söze ve resme duyulan korku yatar; nitekim tetikleyebilecekleri felaketlerden kaçınmak için söz ve tasvire kısıtlamalar getirilmiştir. Antikçağda yaşayanlara göre bazı söz ya da imge kombinasyonları öyle zehirliydi ki sırf varlıklarıyla bile toplumu kirletebilirlerdi. Bu korkunun etkisi, paganlara ait astroloji metinlerinin “[toplumun] sessiz iliklerine dek sızan bir zehir”” addedilip lanetlendiği erken Hıristiyanlık döneminde de azalmamıştı. Benzer kaygılar, İngiltere Temyiz Mahkemesi Başkanı’nın cinsel arzular uyandıran basılı materyalleri siyasi bünyeye zararlı “siyanür asidi””” olarak nitelediği on dokuzuncu yüzyıl ortalarında da yatışmış değildi. Feminist akademisyen, pornografi karşıtı Catherine MacKinnon da “canlandırdığı tecavüz ve işkenceden aşağı kalır yanı olmayan””” pornografinin bizzat kendisinin şiddet içeren bir cinsellik olduğunu ileri sürdüğünde gayet ciddiye. Diğer bir deyişle, söz ve imgenin yıkıcı bir potansiyeli olabilir; onları yasaklamak, yol açabilecekleri zararı önlemek anlamına gelir.

Böyle ciddi riskler söz konusu olduğu için, antik dünyada suç teşkil eden materyallerin –özellikle de yakılarak– ortadan kaldırılması, İlahi olanı yatıştırıp kolektif ruhu kirden arındırmak açısından gerekliydi. Nasıl ki hayvan adaklarından yükselen duman,

* Vere Gordon Childe, *Man Makes Himself* (Nottingham, Birleşik Krallık: Spokesman, 2003), s. 93-94.

Dirk Rohmann, *Christianity, Book-Burning and Censorship in Late Antiquity: Studies in Text Transmission* (Waco, TX: Baylor University Press, 2017), s. 73.

*** Elisabeth Ladenson, “Censorship”, *The Book: A Global History*, haz. Michael F. Suárez ve H. R. Woudhuysen (New York: Oxford University Press, 2013), s. 177.

**** Catharine MacKinnon, *Only Words* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), s. 29.

tapınanları tanrılarına bağlıyorsa, yakılan yasaklı kitaplardan yükselen duman da tanrıları teskin ediyordu. Ve nasıl ki metinleri yakmak, içerdikleri kötülüğü yok ediyorsa, imhanın kendisi de o metinleri üreten yazarların ölümünü temsil ediyordu. Yazarların kitapları onların kanlı canlı uzantısıydı; kitapları yakmaksa yazarı temsili olarak öldürmektir. Bu hususta başka seçenek yoktu, çünkü sapkın ifadelerle izin vermenin doğuracağı sonuçlar dehşet vericiydi.

Kutsal Kitap'ta Yasaklananlar: Yahudilerde Söz ve Resim

Neyin söylenip neyin söylenmeyeceği konusunda Tanrı'nın verdiği hükümlere riayet etmek İbranilerde tercihe bağlı bir şey değildi. Tesniye kitabındaki ikaz şöyledir (30: 17-18): “Eğer yoldan döner, kulak vermezseniz... Bugün size kesinlikle yok olacağınızı bildiriyorum.” Yahudi yasaları, bazıları bizzat Tanrı'nın emrettiği, sapkın ifadelerle ilişkin hüküm ve uyarılarla doluydu, ki bu konudaki başat hüküm Tanrı'nın adını boş yere ağzına alanlara karşı getirilen emirdir. Aksi durumda verilecek ceza, bütün kavim tarafından taşlanarak öldürülmektir; topluluğa yönelik İlahi cezayı bertaraf edebilmek için, günahkârın kurban edilişi.*

Kutsal metinlerde dine edilen bu tür küfürlere verilen örnekler, meseleyi biraz daha ayrıntılandırabilir. Musa doğrudan doğruya Tanrı'nın talimatıyla, “[Rab'be] söven”³³ bir yabancının öldürülmesini emreder. Yeşaya kitabında Asurlu istilacılar Kudüs'ü kuşattığında, Asurlu ordu komutanı Kudüs'ü ve Kudüs'ün Yahudi kavmini koruyamadığı için Tanrı'yla alay eder, hatta daha da ileri giderek Tanrı'yı Asurluların ezip geçtiği diğer kavimlerin tanrı-

* *Levililer* 24:10-23; Leonard W. Levy, *Blasphemy: Verbal Offense Against the Sacred, from Moses to Salman Rushdie* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009), s. 8.

Levililer 24:16.

larıyla kıyaslar. Tanrı buna karşılık olarak bir melek (olayı MÖ 701'e tarihleyen geleneğe göreyse salgın) göndererek tek bir gecede 185.000 Asurlu askerin canını alır. Helak olan ordu geri çekilir.* Hayli ağır bir ceza bu; üstelik komutan tüm küstahlığına rağmen aslında Tanrı'yı tam manasıyla lanetlememiş, adını boş yere ağzına almamış, (rencide edici tarzda da olsa) Tanrı'nın kudretiyle ilgili şüphesini dile getirmekle yetinmiştir. Dine küfür mefhumu, aşağı yukarı bu noktadan sonra Tanrı'ya sadece saygısızlık eden söz ve uygulamaları da kapsayacak şekilde genişleyecekti.

Figüratif tasvirler Yahudi yasalarınca yine aynı katiyetle yasaklanmıştı. Buna Tanrı'nın betimlenmesi, idoller ve "erkek ya da kadın, yerde yaşayan hayvan ya da gökte uçan kuş, küçük kara hayvanı ya da derinlerde suda yaşayan balık suretinde, heykel biçiminde put"" yapmak da dahildi. Bu geniş kapsamlı sansürün nedenleri akademik tartışmaların konusu olsa da kaynağı büyük olasılıkla Tanrı'nın bilinmezliği ve dünyadaki her şeyde bir yansıması olmasında yatıyordu. Bu yüzden de Tanrı'nın, habis bir çarpıtmaya başvurulmadan tasvir edilebilmesi mümkün değildi. Tasvirlerin yasaklanması, daha dünyevi bağlamda bakılacak olursa, Yahudilerin kendilerini, alabildiğine görselliğe dayalı dinlere sahip komşu kültürlerden ayırmalarını sağladı. Akademisyen Philip Alexander'a göre, tasvir yasağı "Yahudilerin farklı olduğunu, Tanrı'larının hâkim kültürün parçası olmadığını"" ortaya koyuyordu.

Söz konusu yasağın koşulları son derece katı olsa da tasvir yaratma ve onunla etkileşime girme yönündeki temel insani gerek-

* *Yeşaya* 36-37.

Tesniye 4:15-18; *Çıkış* 20:4-5.

*** Philip Alexander, "Reflections in Word Versus Image as Ways of Mediating the Divine Presence in Judaism", *The Image and Its Prohibition in Jewish Antiquity*, haz. Sarah Pearce (Oxford: Journal of Jewish Studies, 2013), s. 20; ayrıca bkz. Hans J. L. Jensen, "Aniconic Propaganda in the Hebrew Bible, veya: "The Possible Birth of Religious Seriousness," *Religion* 47, No. 3 (2017): s. 399-407.

sinim herkes kadar Yahudiler için de elzem olduğundan, bu yasağa mütemadiyen riayet edilmedi. Yahudilerin tasvirlerle yönelik tavrı, antik dönemden modern çağa dek katılık ile serbestlik arasında gidip geldi. Kral Süleyman bile eşlerinin bazıları için pagan tanrılara sunaklar dikmiş, İbranilerin Sina Dağı'nı terk edişinden çok sonra bile Tanrı'ya çeşitli görsel biçimler aracılığıyla ibadet edilmişti. Yahudi hukuku ibadet amaçlı tasvirler ile süsleme amaçlı tasvirler, üç boyutlu ile iki boyutlu figürler ve aslına tıpatıp benzeyen tasvirler ile benzemeyenler arasında ince ayrımlar yaparak yine yasaları esnetmişti. MS birinci yüzyılda Yahudilerin gündelik hayatında hemen hiç figüratif tasvir yoktu. İki yüzyıl kadar sonra bu konuda öyle bir esnekliğe varıldı ki, bugün Suriye topraklarında bulunan Dura-Europos'ta en az bir sinagogun duvarları resimlerle kaplandı. Dekoratif resimler ortaçağda' da sinagogların yanı sıra –en çarpıcı örneklerden biri, “Kuş Başlı Haggadah” diye bilinen on üçüncü yüzyıl Alman Pesah Bayramı kitabı olmak üzere– kitaplarda kullanıldı. Kitapta kuş başıyla tasvir edilmiş Yahudiler yer alıyordu; fakat elbette kuş-insan diye bir varlık olmadığı için, doğanın resmedilmesine ilişkin yasak da ihlal edilmemiş oluyordu.

Her türlü Pagan putundan mümkün olduğunca uzak durulması, icabında onlara saldırılması gerekiyordu. Bunun nedeni ise tıpkı Tanrı'nın görsel temsilleri gibi putların da habis ruhlarla dolu olduğunun düşünülmesiydi temelde. Yahudi yasasında, ne şekilde zuhur etmiş olursa olsunlar, putları etkisizleştirmeye ve putlarla nasıl etkileşime girileceğine yönelik katı ve çoğu zaman da tuhaf talimatlar vardı. Örneğin Yahudilere, paganlarca kutsal sayılan ağaçların mukaddesliğine gölge düşürmek için dalları değil yaprakları koparmaları; taştan bir putun “arkasında” gizlenen

* Jack Goody, *Representations and Contradictions: Ambivalence Towards Images, Theatre, Fiction, Relics, and Sexuality* (Oxford: Blackwell, 1997), s. 37.

ruhları etkisizleştirmek içinse putun kulak, burun veya parmak ucunu kırmaları ya da onu doğrudan doğruya herhangi bir el aletiyle paramparça etmeleri salık veriliyordu. Puta tükürmek, üzerine idrar yapmak ya da onu yerlerde sürüklemek, kulağa ne kadar cazip gelse de tesirli bir yöntem olarak görülüyordu.*

Yahudiler putları ayaklar altına almadıklarında bile, onlarla olağanüstü bir ihtiyatla etkileşime girmek zorundaydı. Yahudi'nin mülküne put mabedinden moloz düşmesi halinde o molozoun "âdet bezi" ne gösterilecek bir tiksintiyle atılması gerekiyordu. Olur da Yahudi'nin evi çökerse o ev, tapınaktan en az iki metre uzağa inşa edilemediği takdirde hiç inşa edilmemeliydi. Kutsal bir pagan ağacının gölgesinden uzak durulması şarttı. Ağaç bir yolu gölgeliyorsa, o zaman altından geçmekte sakınca yoktu. Bu tür ağaçların altında sebze yetiştirilebilirdi ama yağmur mevsiminde ekilmeleri zorunluydu. Buna karşın marul, bu tür ağaçların altına her mevsimde ekilebilirdi." Örnekler bu minvalde devam ediyordu.

Yahudiler, tahmin edileceği gibi tiyatroya da fazla düşkün değildi. Bilgeler, Helenistik Roma dünyasının oyun, sirk ve benzeri eğlencelerini hiçbir şekilde tasvip etmiyordu. Yahudilerin MÖ 167'de Helenistik Seleukos İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü Makkabi Ayaklanması sırasında Filistin'deki tiyatrolar yerle bir edilmek üzere hedef alınmıştı. Bu husumet haklı nedenlere dayanıyordu; paganlar kurbanlarını tiyatrolarda sunuyor, halka açık alanlarda Yahudilere kötü muamelede bulunmak da genelde eğlence sayılıyordu. Bundan birkaç yüzyıl sonra Roma hâkimiyetindeki Suriye'de Yahudi kadınlara sahnede zorla domuz eti yedirilecek*** ve imparator Vespasianus, Tiberya'daki stadyumda

* W. A. L. Elmslie, *Texts and Studies: The Mishna on Idolatry, 'Aboda Zara'* (Eugene, OR: Wipf & Stock, 1911), s. 42, 67.

Elmslie, *Texts and Studies*, s. 53-67.

*** Elmslie, *Texts and Studies*, s. 26.

1.200 Yahudiyi katledecekti.* Yahudi tiyatrosu ancak Rönesans başlarında doğmaya başladı ve (Ester'in hikâyesini anlatan) Purim oyunu peyderpey Hıristiyan karnavalının muadiline dönüştü.

Erken dönem Yahudilikte konuşma özgürlüğüne ve putpe-restliğe getirilen kısıtlamalar, Yahudiliği çevreleyen o son derece canlı entelektüel, edebi ve dini hareketten rahatsızlık duyan, içe dönük bir kültür yarattı. Bir yasağı ihlal edip şu veya bu şekilde dine küfür etme riski çok büyük, atılacak yanlış adımların bedeliyse ağırdı. MS birinci yüzyılda bilge Haham Akiva, Yahudi kanonunda yer aamayan herhangi bir metni okumanın yasaklandığı, bu yasağa uymayanların cezalarını Gelecek Dünya'dan menedilerek bulacağı uyarısında bulundu;" bugün aşırı muhafazakâr mezheplerce halen uygulanan katı bir sansür türü. Bu denli dışa kapalı olması Yahudi dininin ömrünü uzatmış olsa da, Yahudileri bir yandan da apayrı bir dünyaya yerleştirdi. Eski Ahit'in sansür üzerindeki nihai etkisi muazzam olacaktı ama bu etkinin kendini gösterebilmesi için öncelikle birçok öğretisinin, Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte ileri taşınması gerekecekti. Bu gerçekleşene dek Akdeniz'de ayrı bir gelenekler dizisi kök saldı ve bu gelenek ifade özgürlüğünün engellenmesine yönelik tutumları en az Yahudilik kadar derinden şekillendirecekti.

Antikçağ Atinası'nda Hakaret, Tanrılara Saygısızlık ve Tanrıların Sergilediği Kötü Örnekler

Antikçağ Atinalılarının sansüre karşı tutumu kabaca üç bağlamda değerlendirilebilir: Sokaklar ve toplanma yerlerindeki gündelik yaşam; tanrıları gücendirebilecek her şeye karşı ciddi bir endişe duyulduğu savaş ve sıkıntı dönemleri ve Platon'un kurguladığı

* Flavius Josephus, *The Jewish War* (Londra: Penguin, 1981), s. 390-91.

William Popper, *The Censorship of Hebrew Books* (New York: Knickerbocker Press, 1899), s. 2.

hayali Cumhuriyet'in kendi talihsiz vatandaşlarına uyguladığı, iki milenyum boyunca sansür tartışmalarının üstüne kötü bir koku gibi sinen o kısıtlamalar silsilesi. Bu durumların her birinde yaklaşımlar, tıpkı hukuki anlamda hedef teşkil edenler gibi, birbirinden farklıydı.

Euripides'in *Fenikeli Kadınlar* adlı eserinde Jacosta, "Aklından geçirdiğini söylememek kölelerin kaderidir," diye yakınır. Talihsiz kraliçe bu sözlerle kendi durumuna hayıflanıyordu belki ama hayıflanırken aynı zamanda Atina'daki gündelik hayatın ayırt edici bir özelliğini de vurguluyordu: İfade özgürlüğü elitlere özgü bir ayrıcalıktı. Köleler, kadınlar ve yabancılar –yani nüfusun yaklaşık üçte ikisi– erkek yurttaşların en yoksullarına verilen haklardan yoksundu. Fakat bu mühim kısıtlamaya rağmen Atina yurttaşları, sadece kamusal tartışmalara özgürce katılıp konuşma konusunda değil, liderleri alaya alma, hatta halka açık meclislerde en saygın yurttaşların sesini bastırma konusunda da diğer Yunanlardan daha büyük bir serbestiye sahipti.

Halkın tartışmak ve polis (kent) için kararlar almak üzere toplandığı agora'da, her vatandaş aklından geçeni söylemekte özgürdü. En sıradan yurttaşın bile tecrübeli devlet adamlarından daha iyi fikirleri olabileceği kimi zaman (gönülsüzce de olsa) kabul edilirdi. Kamusal tartışmaya bu eşit katılım özgürlüğü *isegoria* diye anılır ve bu özgürlüğün nimetlerinden olabildiğince faydalanılırdı. Örneğin MÖ 355 ile 322 arasında 1.000'den fazla yurttaş, meclislerde resmi önergeler sunmuştu. Ne var ki *isegoria* Atina'da ifade özgürlüğü hakkının sadece bir yönüydü. Kişinin halk içinde kimin hakkında neyi, nasıl söyleyebileceği, kısmen *parrhesia* teriminde karşılık bulurdu.

Parrhesia, gülünç olabilme serbestliği tanırdı; tıpkı varilde yaşayan, ortalık yerde mastürbasyon yapan ve Büyük İskender'e gölge etmemesini söyleme cüretinde bulunan filozof Kinik Diyo-

jen’de görüldüğü gibi. Filozofun dediğine bakılırsa tüm bunları (başka bazı nedenlerin yanı sıra) Yunan geleneklerinin gelişigü-zelliğini gözler önüne sermek için yapmıştı. *Parrhesia* yurttaşlara üst düzey devlet adamlarına hakaret etme izni de tanıyordu; tıpkı Dinarchus’un pek saygın Demosthenes’e “canavar”, “rüşvete açık” ve “yüzüne tükürülecek insan” demesi gibi. Aristophanes halk he-sabına sahnelenen oyunlarında, Atina’nın Sparta’ya karşı açtığı sa-vaşı tekrar tekrar eleştirmiş ve kentin ileri gelenlerini genel ahlaki hiçe sayan bir küstahlıkla hicvetmişti. Euripides bir politikacıyı savaş meydanında korkaklıkla suçlayarak da şansını zorlamıştı ki bu da doğru olmadığı sürece müsaade edilmeyen az sayıdaki suç-lamadan biriydi.” (Görünüşe bakılırsa yaptığı yanına kâr kaldı.)

Otoriteye saygısızlık etme hakkı “kürsüsüz bırakma”nın (*no-platforming*) ilk örneklerini sergileme ayrıcalığını da bera-berinde getirdi. Meclislerde ve duruşmalarda yurttaşlar onayla-madıkları konuşmaları kesebiliyor, yuhalıyor veya konuşmacı-ya gülebiliyorlardı. Platon’un ağabeyi Glaukon, “konuşulanlar hakkında hiçbir şey bilmediği”” gerekçesiyle defalarca kürsüden uzaklaştırılmıştı. Dolayısıyla özgür tartışma teoride korunsa da ne kadar tartışma yapılabileceği, hitap edilen kalabalığın ruh ha-line tabiydi.

Parrhesia’nin en belirleyici sonucu filozoflara ve öğretmenle-re mesleklerini agora’da ve içkili şöenlerde (*symposia*) icra etme olanağı sunmasıydı. Sokrates ve Diogenes gibi kendini “bilgelik âşığı” olarak tanımlayanlar bu ortamlarda yurttaşlarla yüzleşerek, onlara akıllarındakileri söylüyorlardı; üstelik hoş karşılanmasa da,

* Robert Wallace, “The Power to Speak—and Not to Listen—in Ancient Athens,” *Free Speech in Classical Antiquity* içinde, haz. Ineke Sluiter ve Ralph M. Rosen (Boston: Brill, 2004), s. 222; ayrıca bkz. Max Radin.

Xenophon, *Memorabilia*, 3. Kitap, 6. Bölüm 1. Kısım, *Xenophon in Seven Volumes* içinde, 4. Cilt, haz. E. C. Marchant (Cambridge: Harvard University Press, 1923); akt. Wallace, “Power to Speak”, s. 224.

hatta toplumun belli başlı sosyal ve dini temellerine zarar verse de söylüyorlardı akıllarındakileri. Bu kişilere özel bir sevgi beslenmiyordu ama hoş görülüyorlardı. Örneğin Sokrates Atina demokrasısından nefret ediyor, her fırsatta aleyhinde konuşuyordu, ama şehri asla terk etmedi. Çünkü ölümcül sonuçlarla yüzleşmeksizin –en azından, hayatının son gününe kadar– alenen ve özgürce konuşma hakkına bir tek orada sahipti.

Birlikte ele alındığında *isegoria* ve *parrhesia* yurttaşlara halk önünde konuşma, malvarlığına ya da toplumsal statüsüne bakılmaksızın açık tartışmalara katılma ve ağır hakaretler ya da ileri gelenlerin taklidini yapmak dahil, dilediğini söyleme özgürlüğü tanıyordu. Fakat Perikles’in de gururla söylediği gibi serbest ve açık tartışma Atina devletinin başarısında kilit rol oynamış olsa bile bu durum ifade özgürlüğü ya da dini ihtilaf hakkının ihlal edilmediği anlamına gelmiyordu. Devlet sıkıntıya düştüğünde, özellikle de savaş dönemlerinde, katı sınırlamalar devreye sokuluyordu. Din aleyhine edilmiş sözlerin kente uğursuzluk veya yenilgi getirdiği düşünüldüğünde *parrhesia* yerini paranoyaya bırakıyor, baş tacı edilen idealler, zararlı yük misali kaldırılıp atılıyordu. Kentin Sparta’yla girdiği yıkıcı savaş sırasında ve onu takip eden kaotik dönemde, uzun zamandır hoşgörüsüyle karşılanan kimi aydınlar birdenbire tanrılara hakaret suçundan hüküm giymeye başladı.

Kentte toplumsal bütünlük ve iyi talih, dine riayet yoluyla sağlanıyordu. Birkaç aykırı sesin dışında tanrıların varlığını ya da ritüellere katılarak onları hoş tutmanın gereğini kimse sorgulamıyordu. Ortak refah büyük ölçüde ibadete dair meselelerin üstüne titizlikle eğilmeye bağlı olduğundan, siyasi yetkililerin önemli din işlerini de çekip çevirmesi gayet makuldü.* İdare edilecek işlerin sayısı da az değildi: Doğumdan kabul törenlerine, evlilikten ölü-

* Alexander Rubel, *Fear and Loathing in Ancient Athens: Religion and Politics During the Peloponnesian War* (New York: Routledge, 2014), s. 16

me, savaşa, ticarete, tarıma, tiyatroya ve atletik yarışmalara varana dek bireysel ve kentsel yaşamın önemli her aşamasına tekabül eden dini törenler. Akademisyen Giulia Sissa ve Marcel Detienne'e göre bu tür ibadetlerden uzak durmak, "kişinin kendini insan topluluğundan dışlaması, deliliğe sürüklemesi ve vahşi aşırılıklara kaptırması" anlamına geliyordu. Polis (kent) açısından durum daha da kötüydü; kurban sunma ya da sunak ziyaret etme görevinden kaçınmak, "kente, kentin ilkelerine, hatta bizzat varlığına darbe vurmak" demekti.*

Dolayısıyla dini inanç ibadetle aşağı yukarı aynı şeydi ve düzenli ibadet de tanrıların kente istikrar bahşetmesini, ya da en azından felaket getirmemesini sağlıyordu. Platon'un, tanrıların lütfunu resmi ibadet üzerinden sağlama almanın her kamusal düzenin başı olduğunu söylemesi de bundandı. Dini ritüeller, geçmişle devamlılığı korumayı da sağlıyor, kent halkıyla, atalarının ve ilahi varlıkların arasında bir bağ kuruyordu. Tarihçi M. I. Finley'ye göre, "Her yıl, efsanevi kahramanlar şaşaalı dini festivallerde sahnelenen tragedyalarda ya da korolarda yeniden boy gösteriyor ve insandan tanrılara kadar nesillerce uzanan tüm yaşamların eksiksiz bir ağını seyirciler için yeniden örüyorlardı... Tüm bunlar ciddi ve gerçekti; tam anlamıyla gerçek".* Atinalılar *İlyada*'yı ezbere okuyan ozanları dinlerken, Athena'ya adaklar sunarken ya da Elefsis törenlerine katılırken, insan yazgısının zamana direnmiş yorumlarını ve tanrılara olan bağımlılığını kabul ediyordu. Dini vecibeleri yerine getirmek gerçekliğe düzen getiriyordu.

Barış ve refah dönemlerinde bu gerçekleri sorgulamak rahatsızlık yaratıyor olsa da genel refah hali, tanrıların durumu fark

* Giulia Sissa ve Marcel Detienne, *The Daily Life of the Greek Gods*, çev. Janet Lloyd (Stanford: Stanford University Press, 2000), s. 169-70.

M. I. Finley, "Myth, Memory, and History", *History and Theory* 4, No. 3 (1965): s. 281, 283.

etmediğine ve umursamadığına işaret ediyordu. Bu sorgulamayı buhranlı zamanlarda yapmaksa bambaşka bir şeydi. Söz konusu buhranların en büyüğü MÖ 431’de başlayıp otuz yıl kadar sonra Atina ve müttefiklerinin yenilgisiyle son bulan Sparta ve müttefiklerine karşı verilen savaştı. Savaşın başlamasından kısa süre sonra dehşetli bir salgın, kentin savaştan kesimi ile geride kalan sakinlerini kırıp geçirdi. Dört bir yanda vücudu çıbanlarla kaplı, bitmek bilmez bir ıshalden mustarip insanlar vardı. Boğazları kanıyor, ölesiye kusuyor ve katlanılmaz acılar içinde can veriyorlardı. Sokaklar ve tapınaklar sahipsiz cesetlerle doluydu. Yaşanan panikle birlikte kentin toplumsal düzeni çökmenin eşiğine gelmiş, Thukidides’e göre, “ne tanrı korkusunun ne insan yasasının dizginleyici bir etkisi kalmıştı”. Belki de en fenası, salgının Spartalılara sirayet etmemiş olmasıydı. Tüm ıstırabı adeta Atinalılara saklamıştı.

Tanrılar, en hafif deyişle hoşnutsuzdu ve gönüllerini almak için günah keçisi aranıyordu. Aşağı yukarı aynı dönemde profesyonel bir kâhin “tanrılara inanmayan ve göksel olgular hakkında teoriler öğreten” herkesin dine saygısızlıkla suçlanıp cezalandırılmasını öngören bir yasa önerisi getirdi. Meclis yasayı kabul etti. Bu yasa, söyledikleriyle tanrıları rencide edip bu gibi felaketlere yol açanlara karşı harekete geçmek için bir zemin oluşturdu. Hedefler arasında bir süredir dini inançları kurcalayan doğa filozofları ile Sofistler vardı. Savaştan önce de el üstünde tutulmayan, varlığına müsamaha gösterilen bir kesimdi bu, ama tepeden bakışları, öğretileri ve yazdıkları polis’e karşı ciddi birer tehdit olarak görülüyordu artık. İçerideki sorunlardan kurtulma vakti gelmişti ve sayıları yüzlere varan jüriler felsefi inceliklerle uğraşacak havada değildi. Kentin akıbeti tehlikedeydi.

İlk hüküm giyenlerden biri, MÖ yaklaşık 430’da, Anaksagoras

* Plutarch, “Pericles”, *The Rise and Fall of Athens: Nine Greek Lives by Plutarch*, çev. Ian Scott-Kilvert (Londra: Penguin, 1960), 32. Bölüm, 2. kısım.

oldu. (Günümüzde, güneşin tanrısal bir nitelik taşımak şöyle dursun, aslında sıcak bir taş yığınının ibaret olduğu çıkarımıyla tanınan) İhtiyar doğa filozofu, yaklaşık otuz yıldır Atina'da rahatsız edilmeden faaliyetini sürdürüyordu. Çoğu tarihçi Anaksagoras'ın kısmen de olsa, pek çok Atinalının savaşın getirdiği felaketlerden sorumlu tuttuğu yakın dostu ve eski öğrencisi Perikles'e misilleme yapmak için hedef alındığı konusunda hemfikirdir. Yine de Anaksagoras'ın fikirleri yeni yasa uyarınca kolaylıkla dine saygısızlık olarak nitelendirilebiliyordu. Filozof ölüme mahkûm edildi ve bu kaderden ancak Perikles aracılığıyla Küçük Asya'ya sürgün edilerek kaçabildi. Sokakta hâlâ cesetlerin üstünden atlayarak yürüyen bir halk için, söz konusu sürgün yeri yeterince uzak gelmemiş olabilir.

Sofist filozof ve retorikçi Protagoras da dine saygısızlıktan yargılandı. Suçlanan kişi yine Atina'da onlarca yıldır eğitim veren, ama fikirlerine artık kötü gözle bakılan yaşlı bir adamdı. Suçlanması şaşırtıcı değildi çünkü Protagoras her şeyin kişisel deneyime, muhakemeye ve yoruma bağlı olduğu argümanı ile isim yapmıştı. (En ünlü aforizması: "Her şeyin ölçüsü insandır.") Atina jürisini daha da kızdıran şey, Protagoras'ın hem sözlü olarak hem de *Tanrılar Üzerine* adlı kitabında, tanrıların varlığını bilmenin dahi mümkün olup olmadığı üstüne akıl yürütmüş olmasıydı. Bir zamanlar zengin öğrencilerinin ilgisini çeken bu tür epistemolojik akıl yürütmelerin artık pek fazla alıcısı yoktu. Felakete uğramış bir halkın (ki pek çoğu şimdi filozofu yargılayacaktı) kendisini yerle yeksan eden tanrıların varlığını kavrayıp kavrayamayacağını sorgulamak, olacak şey değildi.

Protagoras hüküm giydi. Rivayete göre yazdıkları toplatılıp halkın gözü önünde yakıldı. Bu olay gerçekten yaşandıysa, Batı tarihindeki ilk kitap yakma eylemiydi muhtemelen. (Protagoras'ın akıbeti ise kesin olarak bilinmiyor. Ya sürgüne gönderildi ya

da diğerk bir rivayete göre duruşmadan önce Atina'dan kaçtı ama bir deniz kazasında öldü.)^{*} Metinlerin ve içerdikleri fikirlerin kökünü kurutmayı amaçlayan bu imha da büyük olasılıkla dini göreneklerle bağlantılıydı. Dönemin birçok kültüründe olduğu gibi Atina'daki kült pratiğinde de ateş, arındırma ritüellerinde merkezi rol oynuyordu. Alevler sayesinde yazılı metinleri “yazılmamış hale getiren” polis, felaketlere yol açtığı kesin olan birtakım kirletici fikirlerden arındırıyordu kendini.

Atina'nın ve ünlü hatip, komutan, ehlikeyif Alkibiades'in kaderi, MÖ 415'te bir yaz sabahı kökten değişti. Kent sakinleri o sabah, tanrı Hermes heykellerinin ereksiyonlu dev organlarının kent genelinde parçalandığını dehşet içinde gördüler. Büyük bir şok yaşandı. Hermes pek çok vafsinin yanı sıra Olimpos ile insanlığın da arabulucusuydu. Daha da önemlisi, genelde kavşaklarda yer alan bu “sınır taşları” tanrının yolculara bahşettiği ilahi korumanın birer nişanesi olarak kutsal sayılıyordu. Kentin askeri kuvvetleri Sicilya'ya yönelik büyük çaplı ve tehlikeli bir sefere çıkmanın eşiğinde olduğu için, kutsallığına tecavüz edilmiş bu heykeller halkın karşısına çıkabilecek en kötü alametti.

Paniğe kapılan Atinalılar suçluları bulmak için cadı avı başlatıldılar. Şüphelilerin yakalanıp bilgi almak için kölelere işkence edildikçe kutsallığa yönelik bir saygısızlık daha ortaya çıktı: Sicilya seferini destekleyen ve bu sefere önderlik edecek olan Alkibiades, bir şölende sarhoş olup kentin en kutsal ve en titizlikle korunan sırlarından Elefsis Gizemleri'ni açık etmişti. Baş rahibin taklidini yapan Alkibiades, bu gizli törenleri kuşatan kadim ve sarsılmaz tabuları kötülemiş ve yıkmıştı. Yapılana saygısızlık demek yetersiz kalırdı. Yeri göğü sarsan bir eylemdi bu ve şehrin tanrılarla pamuk ipliğine bağlı ilişkisini beter hale getiriyor, Sicilya'ya yönelik askeri maceranın belirsizliğini daha da artırıyordu. Düşmanları bu

* Rubel, *Fear and Loathing*, s. 70.

karmaşadan istifade ederek Alkibiades'in dine karşı saygısızlıkla suçlanmasına neden oldular.

Muhtemelen üstün hitabet yeteneğine güvenerek masumiyetini kanıtlayacağına inanan Alkibiades, ivedi yargılama talep ettiyse de birtakım gecikmeler oldu ve her şeye rağmen Sicilya'ya gönderildi. Gıyabında dine saygısızlıktan ve yönetimi devirmeye kalkışmaktan suçlu bulundu. Hükmü ve aldığı ölüm cezasını haber alan Alkibiades, saf değiştirerek Atinalılara karşı savaşmak üzere Spartalılara katıldı. Atinalılar Sicilya'da ağır bir yenilgiye uğradı ve savaş kati surette aleyhlerine döndü. MÖ 404'e gelindiğinde savaş tümünden kaybedilmişti. Atina yeniden derin bir siyasi ve toplumsal kargaşa dönemine sürüklendi ki kanlı ve kısa ömürlü bir tiranlık da buna dahildi.

Sokrates'in dine saygısızlıktan yargılandığı MÖ 399 yılında genel atmosfer böyleydi. İhtiyar provokatörün agora'da yurttaşları faka bastırdığı o kırk yılda çok şey değişmişti. Atina artık eskisi gibi özgür fikir alışverişinin beşiği değildi. Savaşı ve imparatorluğunu kaybetmiş, oligarşik bir darbe yaşamıştı. Tarihçi Alexander Rubel'in sözleriyle, "Atina artık korku ve nefretin pençesine düşmüştü" * Böyle bir ortamda filozofun bıkmadan usanmadan her şeyi sorgulaması ve insanın tanrılarla ilişkisine şüpheyle yaklaşması (Sokrates'e göre hakiki tanrılar adaklarla satın alınamazdı, vs.) hoşgörü sınırlarını aşıyordu artık. Tüm bunlara tiranların en nefret edileni Kritias'la dostluğu ve geçmişte Alkibiades'le yakın ilişkisi de eklendiğinde, Atinalılar Sokrates'in kentteki varlığına katlanamaz hale gelmişlerdi.

Sokrates'i itham edenler, onu kent tanrılarının otoritesini tanımamakla, yeni ilahlar getirmekle ve dini ayaklar altına alan fikirleriyle Atina gençliğini yozlaştırmakla suçluyordu. Mahkeme sürecinin ayrıntılarını didik didik eden ve Sokrates'in mahvının

* Rubel, *Fear and Loathing*, s. 155.

ardında yatan nedenleri tartışan 700'den fazla kitap olduğu düşünülürse, buraya uzun bir inceleme daha eklemenin fazla yararı olmayacağını söyleyebiliriz. Sokrates'in mahvı, sansürü konu alan bir inceleme açısından önem taşır çünkü filozofun sözleri kenti kirleten bir kaynak, ölümü ise bir arınma töreni olarak, iğrenç, dinsiz bir hainin tasfiyesi olarak görülmüştü. Cezai kovuşturmayla uğrayan Yunan düşünürlerin sonuncusu da değildi üstelik. Örneğin Aristoteles MÖ 323'te, siyasi hamisini tanrılara benzettiği için Atina'dan kaçmak zorunda kalmış, dine yönelik bu hakaret onu Makedonya'ya döndürmeye yetmişti. Atinalıların dine yönelik saygısızlık davalarının doğası ve boyutları, Yunan tarihinin başka birçok yönü gibi akademik tartışmalara konu olduğundan,* burada sunulan örnekler asıl hikâyenin eksik bir başka versiyonundan ibarettir. Ne var ki söz konusu davaların kümülatif sonucu, düşünce özgürlüğünün devlet eliyle "gelenek" sunağında kurban edilmesi olmuştur; ki Platon da bu yaklaşımı daha da ileri taşıyarak, kişisel düşünce ve ifadenin neredeyse mutlak bir sansürle kısıtlanmasına ilişkin kapsamlı bir argüman kurmuştur. Platon'un *Devlet*'te bu argümanı Sokrates'in ağzından sunması ise Batı düşüncesinin ayırt edici paradokslarından biridir. Platon *Devlet*'i yazdığı sırada Sokrates sarf ettiği sözler nedeniyle çoktan canından olmuştur; Platon buna rağmen Sokrates'i, tam da Sokrates'e karşı kullanılan gerekçeler üzerinden ilerleyerek katı ifade özgürlüğü kısıtlamaları lehinde konuşturur. *Devlet*'in Sokrates'i gerek geleneklere uymayan düşünürlerle gerekse her alandan sanatçıya felsefi bir baldıran zehri" tertipler. (Platon'un kendi eserlerinin, özellikle *Şölen*'deki eşcinsel aşk pasajlarının da yüzyıllar

* Örneğin bkz. Jacob Filonk, "Athenian Impiety Trials: A Reappraisal", *DIKE* 16 (2013), <https://riviste.unimi.it/index.php/Dike/article/view/4290/4399>
Sokrates ölümüne mahkûm edildiğinde, zehirli baldıran otu içerek ölmeyi seçmişti. (ç.n.)

içinde yaygın şekilde sansüre uğraması ise neredeyse bunun kadar ironiktir.)

Platon, ideal devletine payanda oluşturmaları için çok yönlü bir zihinsel denetim düzeni ortaya koymuştu. Devlet'in müstakbel muhafızlarının bilincinden tüm yıkıcı düşünceleri, bilhassa da sanattan doğan yıkıcı düşünceleri bertaraf etmek üzere tasarlanmış, ta yuvadan başlayacak bir sistemi ayrıntısıyla çizmişti. Platon'a göre düşünsel ve kültürel beslenme düzeninde düşünce özgürlüğünü, merak ya da araştırma duygusunu teşvik eden her şey bastırılmalıydı. Kusursuz Devlet'te sanat, devlet politikasının aracıydı; amacından sapması ya da devlete hakkınca hizmet etmemesi halinde sanatın –ve sanatçıların– gitmesi gerekiyordu.

Platon sanatın, onu tüketenlerin değer yargılarını ve karakterini şekillendiren kör bir alet işlevi gördüğünü söyleyerek başlar söze. Öyle ki eğitimsizlerin gerçek olanı kurgudan, hatta figüratif temsili birebir temsilden ayırmaları beklenemez. Platon'a göre kafa karışıklığına düşmemek ve kötü etkileri uzak tutabilmek için Devlet'in gelecekteki liderleri, örnek teşkil etmelerini engelleyebilecek her şeyden korunmalıdır. Bu durum özellikle de o dönemde muazzam kalabalıklar önünde okunan Homeros'un epik şiiri için geçerlidir. *Devlet*'in Sokrates'i, *Odysseia*'da yer alan muhteşem ölümler diyarı pasajını alıntılar. Burada ölmüş Akhilleus'un gölgesi Odysseus'a, ölümler diyarında savaşçı kral olmaksızın dünyada çiftlik işçisi olmayı yeğleyeceğini söyler. Akhilleus'un konuşmasının güzelliği ve dokunaklılığı, köleliğin bile savaşta şanlı bir ölümden yeğ olduğu yönündeki "zararlı" mesajın ikna ediciliğini artırır. Platon'a göre bu tür pasajlar çıkarılmalıdır: "Ne kadar şiirselse o kadar az duyulmalı."^{*}

Filozof, ilginç bir şekilde kamu ruhunu zayıflatmakla suçla-

* Plato, *The Republic*, çev. A. D. Lindsay (New York: E. P. Dutton, 1957), s. 83-85.

dığı Homeros'un ve diğer ozanların sorunlu pasajlarından uzun alıntılar yapar. Pek çok sansür örneğinde görüldüğü gibi burada da ciddi bir kibir ve çifte standart söz konusudur. Platon, söz konusu metinlerin toplumun daha kolay etkilenen üyeleri üzerinde yaratacağı yozlaştırıcı tesirin, kendisine ve Devlet'in kültürlü okurlarına işlemediğini varsayar. Diğer bir deyişle, bir okur kitlesi için –yani kendi kitlesi için– kabul edilebilir olan, diğeri için zararlıdır. Devlet'te korunması gereken esas grup, yönetici sınıfın gençleridir. İlerleyen yüzyıllarda başka gruplar, en başta da kadınlar ve yoksul sınıflar sansürcülerin ve onların suç ortaklarının gönülleriince eriştiği metinleri tüketemeyecek kadar zayıf akıllı (yahut siyasi açıdan tehlikeli) addedildiler.

Platon'un Devlet'inde “mutlak surette yasaklı” şiirler arasında, tanrıları (tıpkı Hesiodos'ta geçen Kronos'un Uranos'u hadım edip kendi çocuklarını yemesi hikâyesinde olduğu gibi) gaddar veya ahlaksız olarak betimleyen ya da onları kıskanç, kindar ve kalleş gösteren şiirler de vardı. Tanrıların tam aksine erdemli düşüncenin ve eylemin timsali olarak resmedilmesi, şiirin ise “Tanrıyı her şeyin değil, iyi olan şeylerin yaratıcısı” olduğunu gösterenlerle sınırlandırılması gerekiyordu. Dahası şiir, iyi olan ölümsüzlerin akıbetinin de iyi olduğunu, kötülerinse acı çektiğini vurgulamalıydı. Bunun yanında şiir, insan ya da kahramanları, ölen yoldaşlarının yasını yana yakıla veya feryat figan tutarken resmetmemeliydi çünkü bu, okurun “utanç ve metanet duygusunu yitirmesine” neden olurdu. Hatta –mizaç gereği kendini tutamamaya işaret eden– abartılı kahkaha bile asla betimlenmemeliydi çünkü “muhafızlarımızın gülmeye dünden razı olmaması” gerekiyordu.

Böyle bir rejimde, bildiğimiz Yunan edebiyatının ancak küçük bir kısmı geçer not alabilirdi ama Platon açısından bu durum Devlet'inin liderlerinin göreve hazır olmasını sağlamak için ödenecek makul bir bedeldi. Bunlara uymayı reddeden her şair “kentimizde

mesleğini icra etmekten menedilmeli”ydi.* Platon *Yasalar* kitabında bu konuyu daha da keskinleştiriyordu: “Ben o topraklarda keyifli hayatlar süren kötü adamların var olduğunu veya kârlı ve kazançlı işin başka, adaletli işin bambaşka şeyler olduğunu söylemeye cüret edecek herkese en ağır cezaları yağdırırdım.”** Diğer bir deyişle şairler, devlet ne isterse onu söylemeliydi, ne de olsa en iyisini yönetenler biliyordu. Peki, ne üretilip tüketilmeliydi? Pek az şey: “Kentimizde tanrılara söylenen ilahilere ve iyi insanlara düzülen övgülere müsaade edilebilir ancak”*** diye yazar Platon *Devlet*’te. Tıpkı Mao Zedong’un Çin Kültür Devrimi’nde yaptığı gibi ya da Sovyetler Birliği’nin işçi sınıfı “kahramanları” gibi iyiler ve seçkinler, örnek insan olarak durmadan göklere çıkarılmalıydı.

Platon’un şekere bulanmış rejiminde görsel sanatların durumu da farklı değildi. Bu sanatlar da gerçekliğin basit birer taklidi oldukları için düşük değerli araçlardı çünkü taklit, en dirençli ruhları bile tehlikeye atabilirdi. İyi insanlar ve (iyi huylu) tanrılar dürüst ve samimiydi, fakat ressamalar aldatıcıydı. Örneğin, ressam bir yatağı resmettiğinde ürettiği şey yatak değil, onun bayağılaşmış bir versiyonuydu, ki bu versiyon da kendi içinde o asli “yatak” ideasından bir o kadar uzaktı. Resme bakanlar bu minvalde üç kat aldatıldıkları için, böyle girişimlerden hayır gelemezdi.”** Müziğe gelince, o da büyük oranda insanın dingin ve vakur olması gereken ruhunun ahengini bozuyordu. Platon müziği büyük ölçüde yasaklama yanlısıydı. İfade mecraları arasında en çok taklide dayalı olanlarından tiyatronun ise sıkı denetim altına alınması şarttı çünkü tiyatro, kitleleri “kanunsuzluk ve küstahlığa”, “yönetenlere başkaldırmaya” ve “antları ve yeminleri bozmaya, tanrılara karşı

* Plato, *Republic*, s. 73, 76, 395-97, 86, 104.

Plato, *Laws*, çev. Benjamin Jowett (Mineola: Dover, 2006), s. 34.

*** Plato, *Republic*, s. 386.

****Plato, *Republic*, s. 598, 602.

hürmetsizliğe” teşvik ediyordu. Ancak “izleyicinin zevkine hitap etmeye çalışmak” tümüyle menedilirse, yani tiyatro denetim altına alınırsa, tiyatronun devam etmesine izin verilebilirdi. Peki ya Sophokles, Euripides, Aiskhylos ve Aristophanes? Onların şansı yoktu.

İşte böyle bir yerdi Platon’un ideal devleti. İlginçtir ki Platon, Yunan kültürünün yüce doruğuna ulaştığı, tiyatro oyunlarının sayıları 14.000’e varan seyirci toplulukları karşısında oynandığı bir dönemde yaşayıp yazmıştı. Ancak fikirlerindeki tüm derin kusurlara rağmen, Batı’da sansürün hem sonraki gidişatını hem de bu gidişatın temelinde yatan varsayımları büyük ölçüde belirledi. Platon’a göre yönetici sınıfın görevi insanların zihnini kendi yararına ve –her şeyden önemlisi– devletin çıkarına göre şekillendirmektir.

Platon’un daha geç tarihli *Theaitetos* diyalogunda Sokrates, bir şeyi algıladığımızda o şeyi “algı ve düşüncelerin tesiri altındaki balmumu gibi” tuttuğumuzu ve bu balmumuna tıpkı “mühür yüzüğünün bıraktığı izler gibi” izler bıraktığımızı ileri sürer. Oluşan anının ömrünün ise bıraktığı iz kadar olduğunu ekler. “Silinenleri veya iz bırakamayanları ise unuttur ve bilmeyiz.”” Oysa anılar, balmumuna damgalanmış imgelere benzemezler. Bir şey öğrenildiğinde, geliştirilmek, (kusurlu da olsa) yeniden oluşturulmak, aktarılacak üzere zihne yerleşir ve kolayca silinip gitmez. Hiçbir sansürçünün katlanamadığı bu basit hakikat, Haham ben Teradion’un hikâyesinde de kendini gösterir: Tevrat’ı yansa bile içerdiği kelime ve fikirler göğe yükselmiştir. O günden beri yok edilen her eserin mesajı da budur: Fikirler bir kez aktarılınca kolay kolay yok edilemez.

* Plato, *Laws*, s. 700-01, 659.

Plato, *Theaitetus*, *Plato in Twelve Volumes* içinde, 12. Cilt, çev. Harold N. Fowler (Cambridge: Harvard University Press; Londra; William Heinemann, 1921), kısım 191a.

Yahudilerin ifade özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalar ve Atina'da dine saygısızlık edenlere açılan davalar, sınırları aşmış suç teşkil eden söz ve tasvirlerin yol açabileceği ilahi cezaya duyulan korkuyu gösterir. Platon'un sansürcü rejimi esas itibarıyla muhtelif sanat dallarının siyasi etkilerine yönelik kaygılardan doğdu ve Platon, amaçlarını gerçekleştirebilmek için kültürün bütünüyle, en ince ayrıntısına kadar denetlenip idare edilmesini önerdi. Bu da pratikte devlet destekli ve geniş çaplı bir propaganda programı anlamına geliyordu. Dine saygısızlık edenlere açılan davalardaki Atinalı jürilerin aksine Platon'un sansürcüleri kentlerini tanrılardan korumuyordu; bilakis kendileri yarı tanrılara dönüşmüştü.

Antik Roma: İhanete Giren Sözler, Gezgin Astrologlar ve Eritilen Heykeller

Romalı yetkililer tanrıların gönlünü almak ve –genelde aynı anda– yönetici sınıfın imtiyazlarını (ve hislerini) korumak için bir metni ya da tasviri yok etmekte nadiren tereddüt ederlerdi. Roma cumhuriyeti yerini imparatorluğa bırakırken yurttaşların ifade özgürlüğü büyük ölçüde azaldı, Roma'nın uyguladığı sansür ise niyete mahsus birtakım tepkilerden, etkisiz de olsa maksatlı bir devlet politikası aracına doğru evrildi. Suç teşkil ettiği kabul edilen metinler daha harlı yanan ateşlerde daha sık yakılıyordu ama metinlerin kopyaları genelde yakılmaktan kurtuluyor, yasak meyve olarak daha da büyük iştah uyandırıyordu. Birinci yüzyılda yazan tarihçi Tacitus'a göre:

Bugünkü despotizmin, gelecek neslin hatıralarını gerçekten yok edeceğine inananların ahmaklığına gülmek elde değil. Dehaya zulmetmek, bilakis, onun etkisini artırır. Yabancı devletlerin tiranları ve onların zulmünü örnek alanların tamamı, kendilerine kötü şöhret, mağ-

durlarınaysa şan ve şeref kazandırmaktan öteye gidememişlerdir.*

İmparatorluğun MÖ 27'deki kuruluşuyla birlikte devlet ile devletin başındaki kişinin çıkarları birleşti. İmparatorluk görevi o görevdeki insanın ortalama ömrünü genelde kısalttığı için, imparatorun kapıldığı en gerekçesiz hoşnutsuzluklara yol açan ifadeler bile hainlik addedilebiliyordu.

Kitap yakmanın Roma'daki ilk örnekleri gezgin kâhinler, astrologlar ve peygamberler tarafından kullanılan yazıların ve rehberlerin yakılmasıydı. Bu metinlerin, halk önünde idam edilen suçlular gibi yine halkın önünde imha edilmesindeki amaç devletin gücünü tasdik edip dolaysız siyasi mesajlar göndermekti. Geleceği (örneğin, hayvanların iç organlarını inceleyerek ya da çakan şimşekleri yorumlayarak) görme işi ve dahi tanrıların ateşini ölçmeye yönelik diğer usuller devlet görevlilerinin tekelindeydi. Bağımsız kâhinler, sırf varlıklarıyla bile devletin *augur*'larına (kâhin) ve *haruspice*'lerine (falcı) tehdit oluşturuyor, kendileri değilse bile yazdıkları imha ediliyordu. Tıpkı Sparta'yla savaştığı dönemde Atina'da olduğu gibi Roma'da da savaşın yarattığı baskı, meseleleri sıklıkla kritik bir noktaya getiriyordu.

Geniş çaplı ilk sansür operasyonu MÖ 213'te, Roma'nın Kartaca savaşında verdiği büyük kayıplar nedeniyle kargaşaya düştüğü bir zamanda gerçekleşti. Hannibal İtalya'yı işgal etmiş, Roma'ya yıkıcı birtakım askeri yenilgiler yaşatmıştı: Üç yıl öncesinde, düz ovada üst üste yığılmış elli bin cesetle son bulan Cannae Muharebesi, Roma tarihinin en büyük yenilgilerinden biri olma özelliğini hâlâ korur. Yaşanan felaketin boyutları ortaya çıktıkça

* Tacitus, *Annals*, 4. Cilt, *Complete Works of Tacitus* içinde, çev. Alfred John Church ve William Jackson Brodribb, haz. Sara Bryant (New York: Random House, 1942), 35. Bölüm.

birçok Romalı geleneksel dini âdetlerin koruyuculuğuna olan inancını yitirdi. Roma tarihçisi Livius’a göre bazı ehliyetsiz rahip ve kâhinler halkın ilgisini çekip ve onları yabancı dini ayinlere ait adaklar sunmaya, dualar etmeye itti. Savaş uzadıkça, halkın resmi dine olan inancı da çözülp dağılmaya başladı. İnsanlar alenen yabancı tanrılara tapınmaya başlayınca, amansız önlemlerin vakti gelmişti. İzinsiz dini törenler yasaklandı, ellerinde tasdik edilmiş kehanet ve dua kitapları ya da adak rehberleri bulunduranlara ise bunları teslim etmeleri emredildi.*

Roma’da kayıtlara geçen ilk kitap yakma olayı MÖ 181’de vuku buldu. Nedeni yine dindi. Söz konusu kitapların, yüzyıllar önce hüküm süren ve Roma’daki pek çok dini uygulamayı hayata geçirdiğine inanılan Roma’nın efsanevi ikinci kralı Numa Pompilius’a ait olduğu söyleniyordu. Köylüler kent yakınındaki bir tepede kitapları kazıp çıkarmıştı. Metinlerin yarısı Latinceydi ve dini hukuku ele alıyordu. Yunanca yazılmış olan ve sorun çıkartan diğerleri ise Pythagoras felsefesiyle ilgiliymiş gibi görünüyordu. Yunanca kitapların sahte olup olmadıklarına ilişkin doğan soru işaretlerine rağmen Roma dinini tahrip edici nitelikte olduklarına hükmedildi. Valerius Maximus’un ifadesiyle senatörler “bu devletin sınırları içerisinde halkı tanrılara tapınmaktan uzaklaştıracak hiçbir şeyin”” korunmasını istemiyordu. Latince metinlerle birlikte bu kitaplara da el koymakla yetinilebilirdi ama belli ki bu yeterli görünmedi. Kitapların Numa’yla bağlantısı o günkü dini uygulamaların sorgulanmasına yol açtığı için Roma senatosu ortadan kaldırılmaları gerektiğine hükmetti.

Kitaplar Forum’un en kutsal bölümlerinden birinde, halkın

* Livy, *The History of Rome*, 25. Cilt, 1. Bölüm, çev. D. Spillan ve Cyrus Edmonds (Londra: Henry G. Bohn. John Child and Son, 1849), s. 958.

Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome*, çev. Henry John Walker (Indianapolis: Hackett, 2004), s. 6.

gözü önünde törenle yakıldı. Tören ateşini üst düzey siyasi makamlardan biri olan *praetor* yönetti, hazırlıkları ise hayvanların kurban edildiği önemli törenlerde görev alan *victimarii* yürüttü. Bu gibi görevlilerin törene dahil olması önem arz ediyordu. *Praetor*'un katılımı, imhanın devlet açısından önemini gösterirken, *victimarii*'den istifade edilmesiyle olayın dini boyutlarını vurguluyordu. Tarihçi Daniel Sarefield'a göre: "Ateşi tutuşturmak için din görevlilerinin kullanılmasıyla birlikte... bu dinsel sansür eylemi bir kutsal törene, hatta kurban törenine dönüştürüldü." Bu da "ritüelleştirilmiş bir saldırı"ydı.* Atina'da olduğu gibi burada da devleti kirletici etkilerden arındırma aracı olarak ateş seçilmişti. Roma, Kartaca'yla girilen savaşın akabinde kurumlarını yeniden inşa etmeye çalışırken, kitap yakma da dolaysız bir siyasi mesaj veriyordu: Devlet, yurttaşların hayatının tüm alanlarında yetki sahibiydi.

Kusurları bir yana, Julius Caesar eleştirileri takdire şayan bir ağırbaşlılıkla karşılardı. Biyografisini yazan tarihçi Suetonius'a göre Caesar, kendisi hakkında kaleme alınmış birkaç metinde yer alan "itibarına yönelik saldırılara gayet mutedil" karşılıklar verdi (can düşmanı Pompeius'u öven bir metin sayılmazsa; zira metnin yazarı ilk fırsatta sürgüne gönderildi)." Konsüllük döneminde Caesar, Senato'da gerçekleşen tüm işlemlerin, Avrupa'nın ilk haber bülteni denebilecek *populi acta diurna*'da yayımlanmasına

* Eric Orlin, "Why a Second Temple for Venus Erycina?", *Studies in Latin Literature and Roman History* X içinde, haz. Carl Deroux (Brüksel: Latomus, 2000), s. 77; Andreas Willi, "Numa's Dangerous Books: The Exegetic History of a Roman Forgery", *Museum Helveticum* 55, No. 3 (Eylül 2003): s. 146, akt. Daniel Sarefield, "Burning Knowledge: Studies of Bookburning in Ancient Rome", (Doktora tezi, Ohio State University, 2004), s. 48.

Suetonius, "Julius Caesar", *The Lives of the Twelve Caesars*, çev. John Carew Rolfe, Loeb Classical Library (Londra: Heinemann, 1913), 75. kısım; ayrıca bkz. Frederick H. Cramer "Bookburning and Censorship in Ancient Rome: A Chapter from the History of Freedom of Speech," *Journal of the History of Ideas* 6, No. 2 (1945): s. 157, 161.

izin verdi. Bunlar Forum ve benzeri alanlara asılan, taşa ya da metale yazılı mesaj panolarıydı. Ancak bu durum Caesar'ın bu-
luttan nem kapmaya çok daha müsait halefi Augustus'la birlikte
değişti. Augustus *acta*'da bu tür haberlerin yer almasını yasakladı
ve halkın yönetim mekanizmalarına ilişkin edinebileceği bilgiye
kısıtlama getirdi. Senato faaliyetlerinin eksiksizce yayımlanması
ise tümenden durduruldu.

Augustus'un şahsına yönelik saldırılara tepkisi, başlarda sert
değildi. O dönemde önemli şahısların vasiyetinin halk önünde
okunması bir gelenektir ve bu kişiler vedalarında çoğu zaman düş-
manlarını topa tutardı – nitekim Augustus da bundan nasibini
aldı. Senatoya bu uygulamayı durdurmaya yönelik bir tedbir öne-
rili sunuldu. Alaya alınmaktan hoşlanmadığı açıkça bilinmesine
rağmen Augustus, öneriyi rafa kaldırmak için araya girdi. Gel-
gelelim ölümler Augustus'un aleyhine konuşabilse de yaşayanlara
bambaşka bir ders verilecekti. Augustus, kendisini saldıran imza-
sız kitapçıkların çoğalması ve senatoda dahi dolaşıma girmesiyle
birlikte, herhangi birine yönelik imzasız veya takma isimle kaleme
alınmış saldırılar yayımlayan herkese dava açılabilceği hükmünü
verdi. Bu tedbir vakit kaybetmeden Augustus muhaliflerine karşı
kullanıldı. Fakat amansız saldırılara bile verilen en büyük cezalar,
para cezası ve sürgündü. Augustus o noktada bir yandan dilerse
daha agresif önlemler alabileceğini ortaya koyarken, bir yandan da
siyaset uğruna canını feda etmiş kahramanlar yaratmaktan kaçını-
yordu. Nihayetinde yerini alacak olan Tiberius'a verdiği nasihatte
de belirttiği gibi, hakaret eden herkese var gücünle karşılık verme-
ye gerek yoktu. “Bize kötülük edilmesini önleyebilmek” kâfiydi.*

Augustus kitap yakmaya, iktidara gelmesinden on yıl kadar
sonra, MÖ 12'de başlasa da kaybettiği vakti hızla kapadı. Artık

* Suetonius, “Augustus”, *The Lives of the Twelve Caesars*, çev. John Carew Rolfe,
Loeb Classical Library (Londra: Heinemann, 1913), 51. kısım, s. 55-56.

aynı zamanda *Pontifex maximus* olmuş, böylece imparatorluğun en üst düzey din görevlisi haline gelmişti ve işte bu yetkiyle binlerce kitabı ateşe verecekti. Geçmişte olduğu gibi Yunanca, Latince ve diğer dillerde kehanet kitapları yine dolaşıma girmişti ve para karşılığında çalışan kâhinler bu kitapları kullanarak müşterilerinin, nüfuz sahibi erkeklerin, hatta bizzat imparatorluğun kadeherine dair kehanette bulunuyordu. Bu kâhinler *vates*, *prophetae* ve *harioli* isimleriyle anılıyordu, gizemli kitapları ise tarihçi David Potter'ın ifadesiyle, "Roma imparatorluğundaki edebi ortamın unsurlarından biriydi" * Söz konusu kâhinler çoğu durumda, günümüz falcıları gibi insanlara belli bir rahatlama sağlıyorlardı. Augustus açısından asıl sorun bu kitapların kendi ölümü ve yerine geçecek kişiyle ilgili kehanetler için de kullanılabilecek olmasıydı. İşte buna izin veremezdi.

Augustus, Suetonius'un deyişiyle "kötü şöhretli yazarlar"ın** kaleme aldığı "düzmece" yazıların bulunup hepsine el konulması için seferberlik başlattı. İki bin kadar kitap toplatıldı. Suetonius kitapların tam olarak nasıl yakıldığını açıklamıyor, ama kitapların tıpkı Kral Numa'nın kitaplarının yakılma töreninde olduğu gibi, vakur bir dini tören eşliğinde Forum'da, bu defa Augustus'un gözetiminde imha edildiklerini varsayabiliriz pekâlâ. Augustus'un onca kehanet metni arasında yakmadığı tek kitap, rivayete göre altı yüzyıl kadar önce Kral Lucius Tarquinius Superbus döneminde Roma'ya getirilen Sibylla Kitapları'ydı. Kral, söylenene göre, kitapların –ilhamını tanrı Apollon'dan alan esrarengiz kâhin– Cumaeli Sibylla tarafından yazıldığını iddia eden bir ihtiyar kadından almıştı bu kitapları.

* David Potter, *Prophets and Emperors: Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*, *Revealing Antiquity* 7 (Cambridge: Harvard University Press, 1995), s. 95, s. 243, not 98.

Suetonius, "Augustus", s. 31.

Augustus'un *Pontifex maximus* olarak Sibylla Kitapları'nı kuşatan geleneği koruması, kitapları Apollon heykelinin kaidesi altında, yıldızlı bir kılıfta saklaması ve sadece belli başlı rahiplerin onlara başvurmasına izin vermesi gayet anlaşılır bir şey. Oysa dolayışındaki diğerk kehanet kitaplarını halkın gözü önünde görkemli bir yakma cezasıyla imha etme zahmetine neden girdiğiyse o kadar anlaşılır değıl. Sorunun yanıtı, Augustus'un din yetkilisinden çok imparator olarak oynadığı rolde saklı. Augustus büyük olasılıkla düşmanlarının bu metinleri, onun çöküşünü hazırlamak yolunda kullanmalarından korkuyordu. "Sahte" kehanet rehberlerini yok ederek, dini görevlerini yerine getirdiğini düşünüyor ama bir yandan da kendi postunu koruyordu.

Bundan yirmi yıl kadar sonra, MS 6-8 yıllarında yaşanan kıtlık sırasında, Augustus sansür odaklı dikkatini yine siyasi söylev alanına çevirdi. Fırlayan tahıl fiyatları nedeniyle ekmeğı karneye bağlama noktasına gelinmiş, başkentte kısmi tahliye emri gelmişti. Her toplumsal kesimde kendini gösteren sefalet devrim ruhunu tetiklemiş, Roma kısa sürede kıskırtıcı kitapçıklar ve bildiri-lerle dolup taşmıştı. Augustus bu koşullar altında katı önlemlere başvurmaktan başka çare kalmadığını düşünmüş olmalı ki yankı-ları günümüz sansür yasalarına dek erişecek bir hamleyle, ihanetin tanımını genişleterek, sadece devlet aleyhine olan eylemleri değıl, "karalama niteliğindeki yazıları" ve alaycı hakaretleri de dahil etti.* Yasanın kapsamı kaçınılmaz olarak, rejime sıcak bakmayan ya da devlet politikasıyla uyuşmayan söz ve yazıları da içerecek şekilde genişlemişti.

Kısıtlamalar devlete tam bir bağıllık göstermeyen veya bir-takım ahlaki zaafıları teşvik ettiğinden şüphelenilen eğitimcilerle karşı kullanıldı. Bu aslında yeni bir şey değıldi. MÖ 155'te Ati-

* Tacitus, *Annals*, 1. Cilt, 72. Bölüm, Perseus Digital Library, <https://tinyurl.com/y3rnscsv>

na'daki Akademi'den misafir gelen bilgin Kuşkucu Karneades, ki-
birli bir zekâ kıvraklığı gösterisiyle başını belaya sokmuştu. Bir
gün Roma adaletinin erdemleri üstüne bir ders vermiş, ertesi gün
bir gün önce söylediklerinin tümünü çürüten bir ders daha ver-
mişti. Amacı adaletin mutlaka erdeme bağlı olmadığını, sadece
toplum düzenini sağlamaya yarayan bir yöntem olduğunu ortaya
koymaktı. Bir meselenin birbiriyle çelişen yönlerini aynı coşkuy-
la tartışmak Akademi'nin hakikati keşfetme yöntemlerine uygun
olsa da bu tür diyalektik virtüözlüklerin Roma'da pek bir karşılığı
yoktu. Senato Karneades'in izlediği yöntemin Roma gençliğinin
ahlakını bozacağına hükmedip onu sepetledi.

Augustus'un Roması'nda ise düşünsel söyleme her iki yönden
bakmayı öngören yaklaşıma –özellikle de imparatorun gözde te-
şebbüslerine uygulandığı durumlarda– neredeyse hiç tahammül
yoktu. Augustus evlilik yoluyla meşru çocukların doğmasını özen-
dirip zinayı cezalandırarak üst sınıflar arasında doğum oranını ar-
tırmak üzere tasarlanmış bir dizi yasayı yürürlüğe sokmuştu (buna
rağmen erkeklerin kendilerini fahişeler, köleler ve cariyelerle tat-
min etme hakkı hâlâ bakiydi). MS yaklaşık 6'da Korvus adında
bir retorik eğitmeni evli kadınlarda doğum kontrolünün artı ve
eksilerini öğrencileriyle tartışma gafletinde bulundu. Ve hemen
kendini devlete ihanet suçlamasıyla mahkemede buldu.* Davanın
sonucunu bilemiyoruz ama Platon'un, devletin sadece kendi poli-
tikalarını destekleyen derslere izin verdiği *Devlet*'inden bu davaya
uzanan dosdoğru bir çizgi çekmek zor değil. Aksi yönde herhangi
bir ima, tartışma amacıyla dahi olsa, zararlı uğraşlar olarak görü-
lüyordu.

Bir dizi yazar ve tarihçi de dikkatleri üzerine toplayan davala-
rın hedefi oldular. ([Latince hiddet anlamına gelen *rabies* keli-
mesinden türetilmiş] “Rabienus” namıyla da tanınan) Asabi alim

* Cramer, “Bookburning and Censorship”, s. 170.

Titus Labienus da onlardan biriydi. Tarihçi Frederick Cramer onu düşünsel ifade özgürlüğü uğruna şehit olan ilk Romalı olarak nitelendirir. Labienus unvan sahibi insanlardan sözünü sakınmamış, Augustus dönemindeki imparatorluk düzenine ve ifade özgürlüğüne getirilen yeni kısıtlamalara sövüp sayma fırsatını kaçırmamıştı. Fakat sonunu getiren olay, Julius Caesar'ın baş düşmanı Pompeius'a düzdüğü övgüler oldu. MS yaklaşık 6-8 tarihlerinde Roma Senatosu tarafından suçlu bulundu ve külliyatı ateşe verildi. Labienus intihar etmeden önce, cesedini yakmayı teklif eden dostlarını geri çevirerek eserlerini yakıp yutan ateş elementinin bedenine dokunmasına izin vermeyeceğini söyledi.*

Labienus'un eserleri ateşe mahkûm edilse de fikirleri kolayca yok edilemedi. Avukat ve hatip Titus Cassius Severus, *Fahrenheit 451*'in hikâyesini geçmişten bildirircesine, meydan okuyarak sesini yükseltti: "Labienus'un eserlerini gerçekten yok etmek istiyorlarsa, beni diri diri yaksınlar. Çünkü hepsini ezberliyorum!"** Tıpkı Labienus gibi Severus da kalburüstü tabakayı hedefleyen iğneleyici sözleri nedeniyle devleti yönetenler arasında dost edinememişti. Ne yazık ki meydan okuyan çıkışı karşılıksız bırakılmadı ve MS 8 yılında hüküm giydi. Senato Labienus'un kitaplarını yaktırtıp onu Girit'e sürgüne gönderdi. Boyun eğmeyen Labienus orada da devlet yönetimine yergiler düzmeye devam etti. Yeni suçlamalar getirildi, suçlamaların ardındansa mülküne el konuldu, kendisi de ıssız Serifos (Koyunluca) Adası'na gönderildi. Yaşamı bu adada sefalet içinde son buldu.

İmparator Tiberius dönemindeyse baskı ağı genişletildi, suçlamaların gerekçeleri zayıfladı ve cezaların şiddeti arttı. MS 25'te Augustus dönemi üzerine yazdığı tarih nedeniyle "edebi" ihanetten hüküm giyen talihsiz Aulus Cremutius Cordus buna iyi bir

* Cramer, "Bookburning and Censorship", s. 170.

Cramer, "Bookburning and Censorship", s. 175.

örnektir. Cordus on yılı aşkın bir süre önce kaleme aldığı kitabında Julius Caesar'ın suikastçısı Brutus ve Cassius'a hayranlık ifade ederken (Cassius'a "son Romalı" demişti), Caesar ya da Augustus'u övmeyi ihmal etmişti.* Metnin yıllar önce bizzat Augustus'un huzurunda herhangi bir itiraz görmeksizin okunmuş olmasının hiçbir önemi yoktu. Cordus –Tiberius'a bile değil, imparatorluk düzenine karşı– sadakatsizlik imasında bulunan bir tarih yazarak ağır suç işlemişti. Kitapları toplatılıp yakıldı ve onları okumak, bulundurmak yasaklandı. Verilen hüküm ölümdü. Cordus kendini açlığa mahkûm ederek intihar etti.

Cordus duruşmanın sonunda meydan okuyan bir konuşma yaptı ve rivayete göre senatörlere şöyle dedi: "Gelecek nesiller herkesi layık olduğu onurla ödüllendirir. Bugün beni ölüme mahkûm edebilirsiniz ama o zaman sadece Brutus ile Cassius hatırlanmakla kalmaz, ben de hafızalara kazınırım."" Bu sözleri haklı çıktı. Cordus'un kızı Marcia kitaplarının kopyalarını saklamıştı ve bunlar yıllar sonra, imparator Caligula'nın (zalimliği yüzünden nefretle anılır hale gelen) Tiberius'tan farkını ortaya koymak için Cordus'un yakılmamış eserlerinin bulunup getirilmesini emretmesi üzerine yeniden dolaşıma girdi."" Devlet adamı ve vakanüvis Cassius Duo'ya göre kurtarılan eserler, "özellikle de Cordus'un kötü akıbeti nedeniyle çok daha büyük ilgi gördü."" Kitapları zamanla retorik öğrencilerinin okuma listesine yerleşti.

Labienus, Severus ve Cordus'a uygulanan baskı Roma'nın ileri gelen aydınlarını kökten sarssa da yakınmak dışında yapabilecek-

* Tacitus, *Annals*, 4. Cilt, 34. Bölüm; Cassius Dio, *Roman History*, 57. Cilt, 24. Kısım.

Tacitus, *Annals*, 4. Cilt, 35. Bölüm; Cramer, "Bookburning and Censorship in Ancient Rome," s. 193.

*** Suetonius, "Caligula," *The Lives of the Twelve Caesars*, çev. John Carew Rolfe, Loeb Classical Library (Londra: Heinemann, 1913), 16. Kısım.

**** Cassius Dio, *Roman History*, 57. Cilt, 24. Kısım.

leri pek bir şey yoktu. Sansürün dizginleri hiçbir zaman hedef alınan yazarlardan gelen itirazlar sayesinde gevşetilir kasılmaz. Aydınlara bahşedilen özgürlükler daha çok, otoritenin hissettiği güven duygusuna göre ayarlanır. Cordus'un tarih kitabı gibi kitaplar Augustus'ta da rahatsızlık yaratmış olmalıydı ama Augustus güçlü bir karşılık verme gereği görmedi muhtemelen. Bu tür bir özgüveni olmayan Tiberius ise kapsamı genişletilen ihanet yasalarıyla, her tür örtük hakarete karşı harekete geçebilme serbestliğini kazanmıştı.

Bu döneme ait, devletin doğrudan doğruya devlet yönetimini hedef alan ifadelere verdiği tepkilere dair elimizde az sayıda kayıt var ama söz konusu kayıtlar, karşıt düşünceler gizlice dile getirildiği durumlarda bile tahammülsüzlüğün ağır bastığını ortaya koyuyor. Tiberius döneminde, Titus Sabinus isimli yüksek mevkili bir *eques* (şövalye) bir gün –aslında davet etmemesi gereken– kişileri yemeğe davet etti. Sabinus'un imparatora ve imparatorun (Sabinus'un yakın dostlarından birini tutuklatan) zalim *magistra'sı* Lucius Aelius Sejanus'a karşı husumetini bilen davetliler, Sabinus'u pohpohlayıp dostunun gördüğü muameleden ötürü duydukları üzüntüyü dile getirdiler. Şüphesiz içkinin de etkisiyle coşan Sabinus gözyaşlarına boğularak Sejanus ve Tiberius'a karşı ne kadar garaz beslediğini anlattı. Ne var ki misafirlerinin aslında kime yakınlık duyduğu konusunda yanılıyordu. Amaçları, hain bir aristokrati eline teslim ederek, Sejanus'un gözüne girmekti. İzleyen günlerde duvarlardaki deliklerden içeriye gizlice dinleyecek insanlar (ki bu kişiler senatördü) ayarlayarak, Sabinus'tan başka itiraflar da aldılar. Sabinus akabinde ihanetten hüküm giyip çok geçmeden idam edildi. Cesedi Forum'da sergilendikten sonra kancalarla sürüklenip Tiber Nehri'ne atıldı.

Tacitus'a göre Sabinus gibi nüfuzlu bir adamın acı sonu, Roma'yı "şaşkınlık ve dehşete uğratmıştı" "Toplantılardan, sohbet-

lerden, dostun düşmanın kulak misafiri olabileceği her buluşmadan uzak duruldu; çatı ve duvar gibi dilsiz ve cansız nesnelere bile şüpheyile bakılır oldu.” Bu durum Tiberius ile Sejanus’u memnun etmiş olmalıydı, ne de olsa yüksek mevkidekilere yönelik kovuşturmalar açmak, olası fesatçıları diken üstünde tutmaya yeterdi. Olayın üst tabakalara özgü sıradan bir entrikadan ibaret kalacağını umanlar çok geçmeden hüsrana uğradı: Dehşet pleblere kadar yayılacaktı. Yazdığı bazı epigramlar Tiberius’a leke sürdüğü gerekçesiyle minör şair Aelius Saturninus, zalim bir geleneğin en azılı suçlulara layık gördüğü şekilde ölüme mahkûm edildi: Roma’nın ortasında Tarpeian Kayası denen dik yamaçtan aşağı atıldı.

Aydınların ve *equite*’lerin ihaneti Tiberius’u huzursuz ediyordu, yetkisiz astrologların kehanetleriyse onu tam anlamıyla paniğe sürüklüyordu. Astrolojiye inanan tek imparator Tiberius değildi ama astrolojiyi seleflerine kıyasla daha derinden benimsemişti. Sarayda astrologları vardı ve kendi de bu sanatı icra ediyordu. Dolayısıyla MS 16’da düşmanların ona komplo kurmak için astrologlar, rüya yorumcuları ve büyücülerle çalışmaya başladığını öğrendiğinde, yumruğu indirdi. Komplocuların başını çeken Marcus Scribonius Libo Drusus adlı sefahat düşkünü aristokrat, Senato ve bizzat Tiberius karşısında mahkemeye çıkarıldı. Ancak Drusus daha hüküm verilmeden kendini öldürdü. İntihar ettiği gün resmî tatil ilan edildi” ve çok geçmeden (Tiberius’a çalışanlar hariç) tüm astrologları Roma’dan süren bir yasa çıkarıldı.

Bu astrologlar için ne ilk ne de son sürgündü ama infazlarla, hem de en dehşetli infazlarla birlikte uygulanan ilk kovulma örneğiydi. Kâhinlerden biri çığlık çığlığa Tarpeian Kayası’ndan

* Tacitus, *Annals*, Google Play, s. 173-74, <https://play.google.com/books/reader?id=FoljDwAAQBAJ&hl=en&pg=GBS.PT173>

Tacitus, *Annals*, 2. Cilt, 27-31. Bölüm, Perseus Digital Library, <https://tinyurl.com/y38hzh9g>

aşağı atıldı, bir diğeri çırılçıplak kent dışına çıkarılıp önce kırbaçla dövüldü sonra kafası uçuruldu. Bu dönemde sözlü ya da yazılı astroloji yorumuyla “komploya teşvik” de ciddi bir edebi ihanet addedilir oldu. Yetkililerin gözünde toplumsal düzeni bozduğu için ücretli astrologluk, Roma’da hiçbir zaman güvenceli bir meslek olmamıştı. Tiberius’tan sonra ise astrologlar ya da kâhinler iktidarda ani değişiklikler yaşanacağını görerek müşterilerini fitneci hedeflerinde cesaretlendirmek istiyorsa, paralarını peşinen almaları ve haksız çıkmamaları kendileri için son derece hayırlı olacaktı.

Astrolojiye getirilen yasaklamalar, düşmanlarının isyana dönük heveslerini kırmayı amaçlayan ve aleyhlerine yapılan tahminlerin gerçeğe dönüşmesinden korkan yönetici kesimin aldığı beka tedbirleriydi. Tiberius içinse kendi menfaatine aykırı kehanetleri baştan engellemek, bu kehanetler yapıldıktan sonra onlarla baş etmeye çalışmaktan iyiydi. Engellenmiş ifade cezalandırılmış ifade kadar tehlikeli değildir. Gelgelelim ne Tiberius’un ne de bir başkasının kontrol edebildiği tek şey, bu dünyayı terk ettikten sonra nasıl hatırlanacağıydı. Zira nüfuz sahibi pek çok kişinin kaderi, öldükten sonra isimlerinin kelimenin tam anlamıyla silinmesiydi.

Senato, Libus Drusus’a dair tüm izlerin silinmesi yönünde bir hükme vardıysa da Tiberius’un nefret edilen *magistra*’sı Sejanus’u bekleyen akıbete kıyasla, ölüm sonrasında gelen bu ceza son derece hafifti. İnfaz edildikten sonra Sejanus’un cesedi (yine kötü şöhretli bir idam yeri olan) Gemonya Merdivenleri’nden aşağı atıldı ve onu savaş arabası üzerinde betimleyen metal heykeller sökülüp tencere tava yapılmak üzere eritildi. Bu kişilerin her biri, korkunç hataları yüzünden hatırasına katlanılamayan kişilere karşı alınan önlemler şeklinde nitelenebilecek *damnatio memoriae*’ye (“hatıranın lanetlenmesi”) tabi tutuldu. Bu uygulama, lanetlenen kişinin betimlemelerinin (heykel, büst, resim, hatta madeni para ve

madalyonlar) yok edilmesi veya tahrip edilmesi, isimlerinin kullanılmamasının yasaklanması ve kişinin devlet kayıtlarından silinmesi gibi yöntemlerin bileşiminden oluşuyordu. Yöntem, Cremutius Cordus gibi bazı aydınlara da uygulanmış olsa da ağırlıklı olarak Brutus, Cassius, Marcus Antonius, hatta imparator Neron gibi toplumun en üst tabakasındakilere de tatbik edildi. Bu isimlerin hepsi Roma hukukunca “sessizlik emri” diye anılan yasanın kapsamına, farklı ölçülerde giriyordu. Brutus ya da Neron gibi şahsiyetleri hâlâ biliyor olmamız şaşırtıcı değil belki ama Cordus gibi bir karakterin burada ve diğer kitaplarda boy gösteriyor olması, bu gibi yasakların ne kadar boş ve anlamsız bir çaba olduğunu ortaya koyuyor.

Tüm toplumlar geçmişi farklı kalıplara sokup yeniden yorumlarlar ve iktidardaki güçler (barışçıl yöntemlerle olsun olmasın) değiştikçe, tarihin kimi yönleri geri plana itilirken kimileri öne çıkarılır. Antik dünyada ise geçmiş, siyasi kaygıların bir yan ürünü olmaktan çok daha fazlasıydı; kültürlerin kendilerini tanımlama aracıydı. Geçmiş bugünün içindeydi, tüm yönleriyle tutarlıydı ve toplumlara ne olduklarını, neden öyle olduklarını söylerdi. Böyle kanlı canlı bir mevcudiyet birtakım buyruklarla kolayca değiştirilemez ve tepeden gelen emir ne olursa olsun, kişinin hafızası bilgisayardan dosya siler gibi ya da balmumu tabletini siler gibi silinip yok edilemez. Antonius’un ordusuna mensup bir asker, komutanını bir anda unutamayacağı gibi aileler de bir babayı, bir oğlu ya da kızı hiç var olmamış gibi hafızasından silemez. Dolayısıyla devlet halkına bir kişiye ait bütün anıları hafızasından silmesini emrettiğinde, halkından inançlarını askıya almalarını, kendi akıllarını hileyle aldatmalarını istemiş olur. Gelgelelim Roma’nın *damnatio memoriae* uygulaması, MÖ beşinci yüzyıldan MS altıncı yüzyıla dek, yaklaşık 800 yıl sürdürüldü.

Sıradan bir Romalı açısından figüratif tasvirlerin imha ya da tahrif edilmesi *damnatio memoriae*’nin en etkileyici yönüydü.

Başkent sokaklarında adım başı geçmişî, kahramanları, liderleri ve onlara ait eylemleri hatırlatan şeylere rastlamadan yürümek imkânsızdı. Zafer kemerleri, imparatorluk anıtları, büyük şahsiyetlerin heykelleri, açıkta sergilenen yazılar ve figürler, Roma'nın geçmişî ve bugününe dair farklı yönleri tanımlayan çarpıcı görsel hatırlatıcılardı. Bu yüzden de gözleri, burnu ya da çenesi oyulmuş, başının yerine başka bir baş konmuş ya da tamamen ortadan kaybolmuş bilindik bir imparator ya da kahramanın heykeliyle; üstü kazınmış bir rölyefle ya da tahrif edilmiş bir resimle karşılaşmak, son derece ürkütücü olmalıydı. Lanetlenmişlerin, onlara ait tüm izleri silmesi beklenen kederli akrabaları da büyük tehlike altındaydı. Yasaklı resim ya da heykelleri bulunduranlar kimi zaman, onurlandırmaya çalıştıkları kişilerle aynı suçları işlemiş gibi değerlendirilir, bu doğrultuda cezalandırılırdı.*

Damnatio memoriae'nin belki de en çarpıcı örneği, bu uygulamaya tabi olan ilk imparatorlardan biriydi: Domitianus. Sejanus'ta olduğu gibi Domitianus'ta da kaderin bir cilvesi söz konusuydu çünkü o da ifade özgürlüğünü bastırmak için elinden geleni yapmıştı. Domitianus MS 81'de başa geçtikten hemen sonra son derece otoriter bir geçişle kendini ebedi *censor* (bu kelime, üstlendiği başka görevlerin yanı sıra kamu ahlakını da denetleyen yüksek rütbeli memur anlamına geliyordu) tayin etti ve yazıları ya da yorumlarıyla kendisine leke sürebilecek herkese karşı harekete geçti. Tarsuslu Hermogenes'i, *Tarih* adlı eserinde geçen küçük düşürücü bazı imalar yüzünden idam ettirdi. Kitabın nüshaları toplatılıp yakıldı ve kitabı çoğaltan yazmanlar çarmıha gerildi. Ne var ki Domitianus'un paranoyası en çok da senatörlere yönelikti. Gözü dönmüş bir gaddarlıkla muamele ettiği senatörleri hiç durmadan gözetim altında tutuyor, sonra da basit suçlamalarla,

* Charles W. Hedrick, *History and Silence: Purge and Rehabilitation of Memory in Late Antiquity* (Austin: University of Texas Press, 2000), s. 165.

kendisiyle ilgili esprili yorumlar yaptıkları gerekçesiyle idam ettiriyordu.* Senatörlerin canları alınırken yazıları da yok ediliyordu. Tacitus’a göre, “Kolluk kuvvetlerine... en asil şahsiyetlerimize ait yadigârların Forum avlusunda yakılması emredilmişti... Nasıl ki eski nesiller özgürlükte aşırıya kaçtıysa, bizler de kölelikte aşırıya kaçıyoruz” **

MS 96’ya gelindiğinde Domitianus’un aşırılıkları, destekçilerin bile sadakat sınırlarını zorlamaya başlamıştı. Sonunda kurulan bir komployla sarayda karısıyla birlikte öldürüldü. Senato olaya büyük bir sevinç ve çılgınca bir şiddetle karşılık verdi. Plinius, meslektaşları senatörlerin ölen imparatora ait resim ve heykelleri nasıl imha ettiklerini şöyle anlatır:

O mağrur çehreleri yere çalmak, her darbeye kan ve ısırap fışkıracakmış gibi kılıçtan geçirip baltayla parçalamak, bizim için büyük bir hazdı. Kaç zamandır ertelenmiş bu büyük sevincimiz sınır tanımıyordu; sakatlanmış vücutlara, kırık kol ve bacaklara bakan herkes bir tür intikam arıyordu. Sonunda o meşum, o dehşetli surat, eritmek üzere ateşlere atıldı. Böylece alevlerin içinden, tehditkâr bir beladan, insana fayda ve keyif sağlayacak şeyler doğacaktı.”***

Suetonius da benzer bir çılgınlığı tasvir ediyor ve senatörlerin, Domitianus’la ilgili bulabildikleri her şeyi yok ettikten sonra “ya-

* Suetonius, “Domitian,” *The Lives of the Twelve Caesars*, çev. John Carew Rolfe, Loeb Classical Library (Londra: Heinemann, 1913), 10. Kısım; Jason A. Whitlark, *Resisting Empire: Rethinking the Purpose of the Letter to “the Hebrews”* (Londra: Bloomsbury, 2014), s. 45.

Tacitus, *Agricola* (Cambridge: Harvard University Press, 1914), s. 28-29.

*** Pliny, *Letters and Panegyricus* (Cambridge: Harvard University Press, 1975), s. 440-41.

zıtlarının da her yerden silinmesine ve şahsına dair tüm kayıtların silinmesi ve yok edilmesine dair bir yazılı buyruk çıkardıklarını” ekliyordu.*

Fakat daha sonra *damnatio memoriae*’ye tabi tutulacak birçok imparatorda olduğu gibi Domitianus’a ait tasvir, kayıt ve heykeller de elbette ki tamamen yok olmadı (pek çok heykeli başka heykeller üretmek için yeniden yontulmak üzere depolanmıştı).” Uygulama pek çok açıdan istenilenin tersi yönde bir etki yarattı, çünkü parçalanan her heykel ya da boş kalan her kaideyle birlikte itibardan düşmüş şahıslara ait yeni andaçlar, lanetlenenleri çağrıştıracak yeni hatırlatıcılar ve anıları doğrulayan yeni nesneler doğuyordu. Tarihçi Charles W. Hedrick’in ifadesiyle, belli bir ismi anmamanız istenmişse, o ismi unutmak gerektiğini hatırlamak zorunda kalırsınız: “İnsan birinden söz etmemesi gerektiğini daima hatırlamak zorundaysa, o kişiyi asla unutmuyordur elbette... Bu ceza ancak lanetlenenler hafızalarda yaşamaya devam ettiği sürece işler.”” Muhtemelen senatörler de bunun farkındaydı. Nitekim Plinius ile Suetonius da, Domitianus’a ait figürlerin paramparça edilmesini yazıya geçirirken, onun varlığına dair yeni kayıtlar yarattıklarını şüphesiz ki biliyorlardı.

Şu halde *damnatio memoriae* insanlara dair hatıraları silmeye değil, en fazla karalamaya hizmet etti. Uygulamanın nasıl bir şiddetle dayatıldığı düşünülürse, geçici bir “sessizlik emri” olarak başarıya eriştiği söylenebilir ama düşünce özgürlüğünü engellemeye yönelik her girişim gibi bu girişimin de kalıcı olma ihtimali yoktu. Burada üzerinde durmamızın nedeni, insanları siyasi sebeplerle meçhul kılmaya dönük devlet destekli çabaların ilk örneklerinden

* Suetonius, “Domitian”, 23. Kısım.

Lauren Hackworth Petersen, “The Presence of ‘Damnatio Memoriae’ in Roman Art”, *Notes in the History of Art* 30, No. 2 (Kış 2011): s. 1-8.

*** Hedrick, *History and Silence*, s. 183.

biri olması. Tıpkı Stalin'in ilk Bolşevik liderlerinin fotoğraflarından Troçki'yi sildirmesi örneğinde olduğu gibi bu tür önlemlerin, itibarsızlaştırılmış insanlara dair farkındalığı artırmaktan, böylece onların kimliklerini canlı tutmaktan öte bir işlevi yoktur. Tüm bu girişimlerin etkisizliğine karşın, çift yönlü tehdit varlığını sonuna kadar hissettiriyordu: devlet tarafından hissedilen tehdit ile devletin vatandaşlara yönelik tehdidi. Hedef tahtasına konan fikirler asla silinemese de sansürü uygulayan yetkililer açısından bu çaba yine de beyhude değildir.

Kutsal Bakireler ve Işıktan Haçlar: Erken Hıristiyanlıktan Konstantin'e

Erken dönem Hıristiyanlar geçmişe büyük önem atfetmezdi; hele ki Mesih hâlihazırda inmiş, çarmıha gerilip dirilmişken, Tanrı'nın Krallığı da o kadar yakinken. Zamanın ve tarihin sonu yaklaşmışsa, yüzyıllar içinde birikmiş bilginin ne önemi vardı? Bu yüzden de sayfalara sinmiş kötülüğü ortadan kaldırmak, böylece Hıristiyanlık inancını tasdiklemek için pek çok pagan metin yok edildi. Kiliseyle aynı görüşü paylaşmayanları ezmek, Hıristiyanlığı benimseyenlerin şevkini kanıtlamak ve Kilise otoritesini kutsallaştırmak için inanca aykırı görülen kitapları ve fikirleri engelleme çabaları –bilhassa da bu yeni din, dünyevi iktidarı ele geçirdikten sonra– çoğu kez bir tür kutsal şiddet halini aldı. Romalıların ilk Hıristiyanlara uyguladığı korkunç zulümlerden yola çıkarak hoşgörünün önemini öğrenmek şöyle dursun, Kilise yüzyıllar boyunca sansürü bir inanç doktrini olarak benimsedi.

Her şey birkaç Yahudi'nin, Efes'te mucizeleriyle halkın gözünü kamaştıran Aziz Pavlus'un başarısını fark ettikten sonra, kendi ruh çıkarma ayinlerinde daha iyi sonuç almak için İsa'nın adını kullanmasıyla başladı. Gösterdikleri çaba, özellikle de talihsiz bir adamın bedenini ele geçirmiş kötü bir ruha seslendiklerinde

geri tepti. Ruh onlara, “İsa’yı tanıyorum, Pavlus’u bilirim, ama siz kimsiniz?” dedi. Ruhu ele geçirilmiş adam bunun üzerine ruh kovuculara saldırınca onlar da çıplak halde, yara bere içinde kaçmak zorunda kaldılar. Bu olay şehrin dört bir yanında birkaç büyücünün de aralarında bulunduğu çok sayıda insanın din değiştirmesine neden oldu ve büyücüler büyü kitaplarını gözler önünde ateşe verdi.*

Kara büyünün başka ustaları da yeni inançları şerefine, kimi zaman pek de hoş olmayan gerekçelerle kitaplarını yaktılar. Üçüncü yüzyılda Antakyalı Cyprianus adlı büyücü, dindar Hristiyan bakire Justina’yı sihir marifetiyle baştan çıkaramayınca Hristiyanlığı benimsedi. Bir başka rivayete göreyse büyücü, Pavlus ile Efesli ruh kovucuların hikâyesini öğrenince kitaplarını ateşe verdi. Tıpkı o ruh kovucular gibi Cyprianus’un kitap yakma eylemi de (aktarılanlara bakılırsa) “uğradığı dönüşümün görünür ispatıydı... Şeytanları kovmuş, Tanrı’yı kabullenmişti. Ne büyük sevinç!” Hristiyan bakireler büyük ihtimalle sihre karşı dirençliydi, zira Lucianus ve Marcianus isimli başka iki büyücünün çağırıldığı şeytanlar da bir kadını cinsel ilişkiye girmeye ikna edemedi. Büyücüler sonunda İsa’nın dinini benimseyip ve paganlarca yazılmış kitaplarını halk önünde tantanalı bir törenle yaktılar.”

Romalıların Hristiyanlığa uyguladığı ilk baskılar tüyler ürperici olsa da bu saldırılar metinleri değil, Hristiyanları hedef almıştı. Bu konudaki dönüm noktası Hristiyanlığın üçüncü yüzyıl sonlarında, uğradığı onca şiddete rağmen, Yahudiliğin dağınık bir yan kolu olmaktan çıkıp çoğunluğu iyi eğitilmiş din adamlarınca yönetilen bir cemaatler ağına dönüşmesiyle gerçekleşti. Bu aşamada Hristiyanlığa dair çok sayıda metin ve bu metinlerle bağlantılı

* *Acts of the Apostles*, 19. Bölüm.

Gregory Nazianzen, “Oration 24”, çev. ve akt. Sarefield, “Burning Knowledge,” s. 84-85; Rohmann, *Christianity*, s. 138-39.

literatür üretiliyor, geniş kitlelere ulaşıyordu. Hıristiyanları Roma tanrılarından ve geleneklerinden uzaklaştıran kitaplara saldırılmadığı sürece, bu dinin etkin biçimde bastırılması mümkün değildi.

Hıristiyanlara uygulanan “Büyük Zulüm” 303’te, İmparator Diocletianus’un bir kâhine danışıp Hıristiyanlığın devlete karşı meşru bir tehdit olduğu kanaatine vardıktan sonra Hıristiyanlığı tümüyle ortadan kaldırmaya karar vermesiyle başladı. Çıkış noktası Nikomedia’ydı (İzmit). Diocletianus ile müşterek imparator Galerius, Hıristiyan metinlerinin imha edildiği töreni bizzat yönettiler. Bir kilisede aramalar yapılmış, bulunan kitaplar ile diğer kutsal objeler dışarı çıkarılıp yakıldıktan sonra kilise yerle bir edilmişti. Bir tanığa göre, “Tam bir yağma, panik ve kargaşa havası hâkimdi” Törene, kiliselerin yerle bir edilmesini ve dini metinlerin yakılmasını emreden, imparatorluğun her köşesinde aynı katıllıkla uygulanmayacak fermanlar eşlik etti.*

Elbette bu sekiz yıllık zulüm süresince yaklaşık üç bin Hıristiyana vahşi saldırılar düzenlendi ve bu şiddetin acımasızlığı bin bir farklı şekilde ifade buldu. Fakat işkenceler, öldürmeler ve yakmalar, dinin yayılmasına hiçbir şekilde mani olamadı. Aksine aziz ve şehitlerin saflarını sıklaştırdı. Pek çoğu kitaplarıyla birlikte kahramanca öldüler. Tıpkı 304 yılında elinde Kutsal Kitap’la Romalılara teslim olup şehitlik talep eden Sicilyalı Aziz Euplius gibi. Romalılar talebini geri çevirmedi ve Euplius dehşetli işkencelerin ardından boynunda Kutsal Kitap’ıyla ölüme gitti.” Hıristiyan kitaplarının kendi kendilerine, mucizevi biçimde eski haline

* Lactantius, *De mortibus persecutorum*, çev. J. L. Creed. Oxford: Clarendon Press, 1984), 12.2, ve Eusebius, *The Ecclesiastical History and The Martyrs of Palestine*, çev. H. J. Lawlor ve J. E. L. Oulton, 2. Cilt (Londra: Society for the Promotion of Christian Knowledge, 1927), 8.2.4, her iki alıntının kaynağı Sarefield, “Burning Knowledge”, s. 203; Rohmann, *Christianity*, s. 27-28.

The Acts of Euplus 1.1, 2.1-2, 3.2-3, *The Acts of the Christian Martyrs*, çev. Herbert J. Musurillo (Oxford: Clarendon Press, 1972), s 310-19.

kavuştuğuna, hatta Romalılara misilleme yaptığına dair çeşitli efsaneler de doğdu. Yanan kitapların cennete doğru fırladığına, bunu görenlerin dehşete kapılıp din değiştirdiğine dair hikâyeler de anlatıldı. İmparatorluk fermanlarına gelince; bazı Hıristiyanlar onları kendi inançlarının nişanesi olarak yaktılar ve böylece kutsal şehitlik mertebesine eriştiler.

Hıristiyan tanrısı Diocletianus'a bir tehdit oluşturabilirdi ama imparatorluğun tamamında hâkimiyet kurmak isteyen İmparator Konstantin için bulunmaz bir nimetti. Konstantin 312 yılında, kritik öneme sahip Milvio Köprüsü Savaşı'nda rakibi Maxentius'la karşı karşıya gelmeden bir gün önce bir rüya gördü. Gök yüzünde ışıktan bir haç vardı ve üstünde "*In hoc signo vinces*" yazıyordu: Bu İşaretle Kazan Zaferi. Konstantin tam da öyle yaptı. Askerlerine "Christos"un ilk iki harfiyle (Chi ve Rho) bir sancak yapmalarını, kalkanlarına da benzer ibareleri koymalarını emretti. Bu şekilde kuşanan ordu Maxentius'u yendi ve Konstantin çok geçmeden imparatorluğun doğusu ve batısının tek hükümdarı oldu. (Tahmin edileceği gibi Maxentius, *damnatio memoriae*'ye tabi tutuldu.) Hıristiyan Tanrısı'nın kendisine zafer kazandırdığına ve "tüm hayatını", "her nefesini" bu ilaha borçlu olduğuna inanan Konstantin, Hıristiyan inancını benimsedi (vaftizi çok sonra gerçekleşti), böylece Roma da Hıristiyanlığı resmi din olarak benimseme yoluna girdi. Evrenin hâkimi artık Jüpiter değil, İsa'ydı.*

Bu olayların önemi ve dünya tarihine etkisi ne kadar vurgulan- sa azdır. Roma'nın Hıristiyanlığa dümen kırması Avrupa'da din üzerinde kurduğu hâkimiyeti, daha sonra da dünya genelindeki hâkimiyetini perçinledi. Gelgelelim Konstantin'in bu tercihi ar- dında manevi bir arayıştan çok güç politikası yatıyordu. Kaderini Hıristiyan ilahının kaderiyle birleştirmesinin esas nedeni, o tan-

* Michael Grant, *Constantine the Great: The Man and His Times* (New York: Scribners, 1994), s. 145-46.

rı tarafından korunup savaşta zafere ulaştırılmasına, böylece bu “Tanrı”nın diğer tanrılardan kudretli olduğunu ortaya koymasına dayanıyordu. İsa’nın yeryüzündeki mütevazı yaşamı Konstantin’i alakadar etmiyor gibiydi, çarmıhta çektiği ıstıraba ise akıl sır erdirememiş olmalıydı. Konstantin’e göre haç aşağılanmanın değil, her şeyden öte zaferin simgesiydi.* Yine de Konstantin’in Hıristiyanlıkla kurduğu bağ samimiydi, tıpkı dağılmış imparatorluğu birleştirmek için bu dinden ve kilisesinden yararlanmak konusunda gösterdiği çabada da samimi olması gibi. Sorun, Hıristiyanlığın kendi iç çatışmalarıyla bölünmüş olmasıydı. Konstantin’in Roma devleti emrinde faaliyet gösteren birleşik bir Kilise oluşturmak için uyguladığı katı sansürler ve iktidara ulaştıktan sonra bizzat Kilise’nin de sansürü kararlılıkla benimsemesi, ilerleyen yüzyıllarda ifade özgürlüğünün engellenmesine emsal oluşturunca.

* Grant, *Constantine the Great*, s. 144-53.

İKİNCİ BÖLÜM

ATEŞ KÜRÜ: ANTİKÇAĞDAN GUTENBERG'E SANSÜR

Kim bilir ne kadar baş döndürücü bir durumdu. Roma, yüz yılı aşkın bir süre Hıristiyanlığı acımasızca baskı altına almış, bu baskı kitapların yakıldığı o kanlı Büyük Zulüm döneminde doruğuna erişmişti. MS 313'e gelindiğinde ise eziyetler aniden son bulmuş, Hıristiyanlar imparatorluğun resmi hoşgörüsünden yararlanmaya başlamıştı. Bu rahatlamanın karşı kefesinde –yakın zamana kadar birer şer yuvası oldukları gerekçesiyle yakılıp yıkılan– Hıristiyan kiliselerinin devlet imkânlarıyla yeniden inşa edilmesine tanıklık eden Romalı pagan halkın şaşkınlığı yer alıyordu muhtemelen. En şaşırtıcısı da, binlerce kulu kısa süre önce öldürülen tanrının Konstantin'in "sinemde taşıyorum" dediği ve kulu olduğunu ilan ettiği tanrıyla aynı ilah olmasıydı.*

Paganlar sokakta ve tapınaklarda olup bitenleri anlamlandırmakta zorlanırken, bu yeni ve tuhaf din karşısında hayrete düşmüş olmalıydılar: Tam olarak neydi şu Hıristiyanlık? Kesin olan bir şey varsa o da resmi Roma dinlerine benzemediği idi. Daha ziyade, yaklaşımları birbiriyle sertçe çatışan ve birbirine uzak inançlardan oluşan dağınık bir mezhepler grubuydu. Bu dine inananlar daha

* Grant, *Constantine the Great*, s. 145, 170.

yakın geçmişte onları cezalandıran Roma devleti kadar birbirinden nefret ediyordu neredeyse. Pagan halk için bu durum muhtemelen akıl karıştırıcıydı, ama Konstantin için her şeyden öte siyasi bir sorundu. Konstantin sadece kendi emrinde bulunan ve tek bir dogma altında birleşmiş bir örgütlenmenin imparatorluğa birlik kazandırmasına yardım edeceğine inanıyordu. Hristiyanlık içindeki keskin ayrılıkları ortadan kaldırmaya yönelik çabaları büyük başarısızlıkla sonuçlandı çünkü Hristiyanlıktaki mezhepçiliği hizaya getirmenin, orduları hizaya getirmekten çok daha zor olduğu anlaşıldı.

İlerleyen dönemde yaşanan dini çatışmalarda ve Hristiyanlık resmi imparatorluk dini olarak konumunu pekiştirdikçe, hiç değişikliğe uğramayan şeylerden biri de saldırgan ve çoğu zaman şiddet içeren bir sansürcülük olacaktı. Geçmiş yüzyıllarda uygulanan baskılar sürecekti ama bu baskılar artık geleneksel Roma dinini değil, Hristiyanlığı destekler nitelikte olacaktı – her ne kadar devletin hangi Hristiyan hizbin benimseneceğine yönelik kararı sık sık ve büyük çalkantılarla değişse bile. Herhangi bir aşamada hangi mezhebin veya dogmanın üstünlük sağladığından ya da uygulanacak sindirme politikalarının Kilise mi, devlet mi yoksa her ikisi tarafından mı yönetildiğinden bağımsız olarak, gözden düşmüş gruplar kutsal metinlerinin ve inançlarının gayrimeşru ilan edilmesine ve genellikle hayatlarının da tehlikeye girmesine hazır olmak durumundaydı.

Konstantin incelikli teolojik mülahazalara meraklı olmadığından, İsa Mesih'in Tanrı Baba ile aynı özden olup olmadığı sorusu, dert ettiği bir mesele değildi. Ancak dogmaya ilişkin bu ve bunun gibi anlaşılması güç meseleler, dinde bölünmelere yol açıyordu. Örneğin Arius adlı Kuzey Afrikalı bir rahip, İsa'nın –tam da Baba'nın oğlu olduğu için– belli bir zaman aralığında var olmadığına, dolayısıyla da Tanrı ile aynı ebedi töze sahip olamayacağına dair (burada son derece basitleştirdiğimiz) görüşü sayesinde hatırı sayı-

lır ve gittikçe daha da genişleyen bir kitleyi peşinde sürüklemeye başlamıştı.* Arius karşıtları, dinin tektanrıci temelini baltaladığı gerekçesiyle bu görüşe saldırıyordu. Bu gibi alabildiğine incelikli konulara ilişkin tartışmalar yalnızca rahipler arasında ve entelektüel kesim içerisinde yaşanmıyordu; toplumun her katmanında bu konular hararetle tartışılıyordu. Nyssalı Gregorius şöyle diyor:

Kent meydanında, yol ağzında, sokakta ve ara yollarda, hemen her yerde, insanlar sizi durdurup rasgele Teslis konusunu açarlardı. Sarrafa soru soracak olsanız, “varlığı herhangi bir nedene bağlı olan” ile “varlığı herhangi bir nedene bağlı olmayan” meselesini tartışmaya başlardı. Fırıncıya ekmek fiyatını sorsanız, Baba’nın daha yüce, Oğul’unsa O’na tabi olduğunu söylediler. Hamama gitse-
niz, Anomoe mezhebine mensup hamamcı size Oğul’un hiçlikten geldiğine inandığını anlatırdı.”

Teoloji, Hıristiyanlığın kendini tanımlama çabası içinde olduğu, dini çalkantılarla dolu dördüncü yüzyılda can alıcı bir meseleydi. Konstantin bu sorulara odaklanmaktan ne kadar uzak durmuş olsa da, dinden herhangi bir hayır görebilmesi için bu meselelerin çözülmesi gerekiyordu.

İmparator, Arius ihtilafı diye anılacak meseleyi çözüme kavuşturmak için Hıristiyan âleminin 1800 piskoposunu, 325 yılında, günümüzde Türkiye sınırları içerisinde yer alan Nicaea (İznik) şehrindeki konsilde bir araya getirdi. Katılımın düşüklüğü (sadece

* Socrates of Constantinople, “The Dispute of Arius with Alexander, his Bishop”, 1. Cilt, 5. Bölüm, *The Ecclesiastical Histories of Socrates Scholasticus* (Londra: Henry G. Bohn, 1853), s. 5-6.

“Özde bir” (*Homoooussia*) meselesi üzerine akıl yürüten esnaf için bkz. Gregory of Nysa, “*De deitate filii et spiritus sancto et In Abraham*”, *Patrologia Graeca* 46, 557. sütun. *Gregory of Nysa: The Minor Treatises on Trinitarian Theology and Apollinarianism*, haz. Volker Henning Drecoll ve Margitta Berghaus, *Vigiliae Christianae*, Ekler, 106. Cilt (Boston: Brill, 2011), s. 71-86.

birkaç yüz piskopos çıkıp gelmişti) onu sinirlendirmişti sinirlendirmesine, ama sürdürülen mezhepçilik karşısında tam anlamıyla çileden çıktı. Pek çok piskopos birbirlerine karşı kaleme alınmış resmi ithamlarla konsile gelmişti. Konstantin söz konusu ithamları, akademisyen Dirk Rohmann'ın ifadesiyle, "bu karşı dilekçeler hiç yazılmamış, kilisenin birliğine hiç meydan okunmamışçasına" okumadan yaktı. Nicaea'daki bu ilk konsilin toplanmasıyla birlikte Konstantin (Nicaea/İznik İnanç Öğretisi olarak bilinen ve burada yine basitleştirilmiş haliyle aktardığımız) Tanrı ile İsa'nın aynı özden olduğu görüşünü benimsedi. Ardından Arius'u sürgüne gönderip Ariusçu metinlerin ya da kabul edilmiş Hristiyanlık yorumuna uymayan diğer metinlerin toplatılması emrini verdi. Gelgelelim Ariusçuluk yok olmaktan çok uzaktı. Arius birkaç yıl sonra Konstantin'in kendisini tanımasını talep ederek, tanınmadığı takdirde kendi kilisesini kuracağını ilan etti. Yanıt, Arius'un eserlerinin topyekûn yasaklanması ve bu eserleri yakılmak üzere yetkililere teslim etmeyenlerin boynunun vurulması emri oldu."

Alınan hiçbir önlem Arius taraftarlığını azaltmadı; aksine Ariusçuluk giderek daha çok taraftar topladı. Olaylar hiç beklenmedik yönde gelişince, Konstantin öldükten sonra Ariusçuluk hâkim inanç olarak benimsendi, İznik İnanç Öğretisi ise uzun yıllar boyunca sapkın bir öğreti olarak görüldü; ta ki Ariusçuluk yenilgiye uğrayana dek. Fakat dogmatik teferruata boğulma noktasına varmış bulunuyoruz artık: Ariusçu ve benzeri ihtilaflara dair yapılacak esas çıkarım, Hristiyanlık ademimerkeziyetçi bir yapıya geçtikçe ortaya birçok Hristiyanlığın çıkacağıdır. Oysa şimdi, tek

* Rohmann, *Christianity*, s. 33, alıntı için bkz. Rufinus of Aquileia, "Excerpt on the First Council of Nicaea", 10. Cilt, 2. Bölüm, *The Church History of Rufinus of Aquileia* içinde, çev. Philip R. Amidon (New York: Oxford University Press, 1997), s. 9-10.

Sarefield, "Burning Knowledge", s. 220-23, alıntı için bkz. Eusebius, *Life of Constantine*, çev. Averil Cameron ve Stuart G. Hall (Oxford: Clarendon Press, 1999), ayrıca bkz. Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius* (Cambridge: Harvard University Press, 2006).

bir Kilise ortaya çıkacak ve bu Kilise'nin dogmaya dair sözü (en azından teoride) son söz olacaktı. Dahası Kilise, Roma İmparatorluğu'ndan alacağı güçle muhalif Hıristiyan gruplara nefes aldırmayacaktı. Konstantin'in ölümünü izleyen iki yüzyıl boyunca devlet, yasaklı metinleri defalarca yaktı. Kilise'nin kâfir bir piskoposun boynunun vurulmasına cevaz verdiği 385 yılından itibaren muhalif Hıristiyanların hayatını bizzat kendi din kardeşleri tehlikeye sokmaya başladı.* Baskı nereden gelirse gelsin, amaç aynıydı: Düşünce ayrılığının kökünü kurutma, iktidarı aklama ve dinden sapanları, dinsizleri dine döndürme.

Yasaklı metinlerin yok edilmesi hem Hıristiyan Tanrısı'na duyulan inancı ortaya koyuyor hem de o yasaklı metinlerin içindeki kelimeleri istila etmiş iblislere karşı silah görevi görüyordu. Keşiş, Hıristiyanlığa geçmek isteyen pagana, "Hıristiyan olmak istiyorsan, bana kitabını getir" diyordu.** Kilise kanunları, Hıristiyanları pagan kültüründen uzak durmaya çağırıyor, Hıristiyanlığın muhtemelen en etkili düşünürü Aziz Augustinus ise dini sapkınlığın en ağır biçimde bastırılması gerektiğini savunuyordu. "Bir yanda günahkârların Hıristiyan Kilisesi'ne uyguladıkları haksız zulüm, diğer yandaysa Hıristiyan Kilisesi'nin günahkârlara uyguladığı haklı zulüm," diye yazar Augustinus. Bu ikinci zulüm "sevğiden doğuyor" ve "ruhları kurtarma" amacı güdüyordu. Hoşgörü ise yasaklı fikirlerin getirdiği laneti katmerlendirdiği için, söz konusu bile olamazdı.***

Bazı Kilise babaları Yeni Ahit'teki dört İncil dışındaki tüm metinleri –hatta bizzat eleştiri kültürünü– yasakladı, zira bu metinler

* Levy, *Blasphemy*, s. 44.

Hypatios, çev. Daniel Sarefield, s. 88, alıntı için bkz. Callinicus, *Vita Sancti Hypatii*, haz. ve çev. G. J. M. Bartelink (Paris: Éditions du Cerf, 1971), 43.8.

*** St. Augustine, "Letter 185: Augustine to Boniface, tribune and count in Africa (417) – On the Treatment of the Donatists", 11. Bölüm, *Letters*, 4. Cilt, akt. Levy, *Blasphemy*, s. 48-49.

Hıristiyanları yoldan çıkaracak soruşturmacı bir bakış açısını teşvik ediyordu. Konstantinopolis Piskoposu Aziz İoannes Hırissotomos, Yunanların araştırma ve tartışma tutkusuna istinaden, “Bir şeyi tahkik ediyorsak, o inanç değildir, çünkü inanç, akıl yürütmeye son verir” diyordu.* Pagan felsefesinin doktrin ve yöntemleri merakı körüklediği için –en azından Hıristiyan doktriniyle çeliştikleri ölçüde– Hıristiyanların yaşamından çıkarılması gereken birtakım çılgınlıklar olarak görülüyordu genelde.

Kilise ile Roma devleti giderek kaynaşsa da eski dinlerin kökü kazınmış değildi; dolayısıyla pagan kültürünün bastırılması devlet politikasına dönüştü. Devlet, kilise yetkililerinin de zoruyla –felsefi, bilimsel ve diğer metinler de dahil olmak üzere– Hıristiyanlığın dünya görüşüyle çelişen her şeyi yasaklayan yasalar getirdi. Örneğin, I. Theodosius döneminde (379-84 arası) Kilise doktriniyle çelişen inançlar deli saçması ve sapkın ilan edildi, yasaklı metinleri elinde bulunduran ve bunları hemen yok etmeyenler ise ilgili yazarları alenen kınamadıkça idam edilecekti. Justinianus döneminde (527-65) pagan kültürü topyekûn yasaklandı. Yedinci yüzyıla gelindiğinde, Avrupa’nın bilinen en büyük kütüphanesinde sadece 150 ila 475 metin kalmıştı.”

369’da, imparator Valens ve I. Valentinianus döneminde kurulan ve “büyü mahkemeleri” olarak bilinegelen mahkemelere, Hıristiyan olmayan kültürleri bastırmayı ve siyasi muhalifleri hedef almayı amaçlayan sansürler damgasını vurdu. Bu mahkemeler, kimi falcıların Valens’in ölüm tarihini tahmin edip halefini tespit etmeye kalkıştığını öğrenen Valens’in öfkeye kapılmasıyla birlikte kuruldu. Valens’in verdiği karşılık, filozofların da aralarında yer aldığı çok sayıda insanın idam edilip işkenceye uğraması, kitapların doğrudan doğruya hedef alınması yönünde oldu. Ev

* John Chrysostom, “Homily I on First Timothy [I Timothy I:I, 2].” Rohmann, *Christianity*, s. 291.

ev yapılan aramalarda büyü konulu ve sapkın metinler taranıp ele geçirilen kitaplar topluca yakılırken, felsefe, hukuk ve beşeri ilimleri konu alan pagan eserler de hedef alındı. Bu kitaplara sahip olmak bile ihanet kanıtı ve idam nedeniydi. Nitekim çok sayıda insan idam edildi. Tarihçi-asker Ammianus Marcellinus'a göre, "Her yerde sığır boğazlanmış gibi bir manzara vardı" *

Paniğe kapılan insanlar, yetkililer gelmeden ellerindeki yasaklı metinleri yok etme telaşına düşmüşlerdi. Ammianus şöyle devam ediyor: "Doğu eyaletlerinde insanlar... kütüphanelerinin tamamını yaktılar; dehşet öylesine muazzamdı."** Kalan kitaplar nehirlerle atıldı. Bir keresinde, Antakya kenti şüpheli materyal aramaya gelen askerlerin işgali altındayken, genç İoannes Khrysostomos arkadaşıyla birlikte Orontes (Asi) Nehri'nin kıyısında yürüyordu. Nehirden kumaş sandıkları bir şeyi çekip çıkardıklarında ellerinde bir büyü yazması tuttuklarını anladılar; yakalanmaları halinde ölüm fermanlarını çıkaracak bir yazma. O sırada yanlarından bir asker geçti. Khrysostomos'un sonradan anlattığına göre, "Oracıkta korkudan donup kalmıştık. Şüpheli uyandırmayanlar dahil herkesin sıkı gözetim altında olduğu bir dönemde, bu tomarı nehirde çıkardığımıza kim inanırdı?"*** Sonunda kitabı İoannes'in pelerinine sakladılar ve asker geçer geçmez tekrar nehre atıldılar.

Justinianus döneminde Roma devletinin hiddetli gücü, ömrünün büyük bölümünü Antakya'da bir sütunun tepesinde geçiren çileci ve mucizevi şifacı Genç Aziz Simeon'un (521-92) intikamcı kehanetlerini yerine getirmeye adandı adeta. Belli ki insan

* Ammianus Marcellinus, 29. Cilt, *History, Volume III: Books 27–31. Excerpta Valesiana*, çev. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library 331, gözden geçirilmiş baskı (Cambridge: Harvard University Press, 1939), s. 211, paragraf 40.

Ammianus, *History*, s. 217.

*** St. John Chrysostom, "Homily 38", *The Homilies of Saint John Chrysostom ... on the Acts of the Apostles, Part II: Hom. XXIX–LV* (Oxford: John Henry Parker; Londra: F. ve J. Rivington, 1852), s. 526.

bu koşullarda yaşayınca fevri birine d6n6şebiliyor. Simeon, bir zanaatkârın mustarip olduğu akciğer hastalığını iyileştirmesinin ardından dikilen heykeli paganlar tarafından tahrip edilince 6fke- lenmiş ve birtakım kehanetlerde bulunmuştu. Buna g6re “dehşetli bir 6nder” gelip paganizmi ve dini sapkınlığı kent sakinlerinden “kırbacılayarak” 6ıkaracak, “bir6oklarını en vahim cezalarla 6l6me g6nderecek”ti. Bundan 66 ay sonra yeni bir İmparatorluk vekili geldi ve “tıksinti verici bir dini sapkınlık” olan bilim ve doğa fel- sefesi kitapları da dahil olmak 6zere paganların kaleme aldığı bin- lerce kitap ve put kent stadyumunda, g6zler 6n6nde ateşe verildi. Su6lular da aynı yerde idam edildi.

Tıpkı b6y6c6l6k mahkemelerinde olduğu gibi Simeon’un intikam hikâyesi de Hristiyanlığın sans6rc6 kaideleri ile Roma devletinin y6r6tt6đ6 kuvvet siyasetinin nasıl 6rt6řt6đ6n6 g6z- ler 6n6ne seriyordu. Kabul edilmiş doktrinlerle 6elişen ve pagan metinlerin imhası Kilise’nin inan6 6st6ndeki tekeline sağlamlaş- tırırken, devlet de dehşet sa6ma ve g6z korkutma politikalarıyla kendi otoritesini pekiştiriyordu. G6rd6đ6m6z 6zere h6k6mdarlar olumsuz kehanetlerin ger6ekleşmesinden veya –en iyi ihtimalle– halkı isyana teşvik etmesinden korktuğu i6in b6y6 ve kehanet ki- tapları Roma’da y6zyıllarca yasaklanmıştı. Bilim ve felsefe kitap- ları da tehlikeli addedilince, devlet sans6r6n6n etki alanı 6nemli 6l66de genişlemeye başladı. Roma’nın Hristiyanlaştırılması ol- gun bir devletin elindeki ara6ları d6ř6nceyi denetlemek amacıyla kullanma y6n6nde Batı’da atılmış 6nemli bir adımdı.

Bu ve diğer sans6r girişimleri, kitapların tek tek yok edilme- sinin 6tesine ge6iyordu. Avrupa’da Justinianus d6nemini izleyen y6zyıllarda, manastırlarda kopya edilen metinler sayılmazsa, Hı- ristiyanlık 6ncesine ait 6ok az metin 6oğaltıldı. Bu t6r kitaplar alimlerce (genellikle arg6manlarını 66r6tmek amacıyla) incelenip okunsa da i6eriklerini 6đretmeme y6n6nde yoğun baskılar ola-

biliyordu. 601’de Papa Büyük Gregorius, Hristiyanların antik Yunan ve Roma geleneğine ait alanlardan, hatta gramerden bile uzak durmasını talep etti. Bu temenni, Charlemagne’ın 789 tarihli *Admonitio Generalis* kapsamında verdiği ve Frenk diyarında “sadece... kutsal yazarların sözlerinin okunup tefsir edilmesini” öngören hükümle birlikte Avrupa genelinde yasalaştı.

Kilisenin Tiyatro Üzerindeki Baskısından, Kilisede Tiyatroya

Sözün yazılı hali engellenirken, aynı akıbet paganlara özgü tiyatro biçimlerine de er geç uğrayacaktı. Hristiyan düşünüşünde, Roma yaşamının dokusuna işlemiş olan sahne eğlencelerine fazla yer yoktu.” Gladyatörlük ve hayvanlarla yapılan dövüş gösterileri bir yana bırakılırsa, erken Hristiyanlık dönemindeki tiyatro performansları daha çok cinselliği ve heyecanı öne çıkarıyor, çoğunlukla da genelevlerde olup bitenleri yansıtıyordu. Örneğin bahar aylarında yapılan popüler Floralia festivali bir tür seks ticareti fuarıydı ve fahişeler arenada gladyatör gibi dövüşür, sahnede müstehcen farslar ve pandomimler oynarlardı. Sahneye giyinik çıkmalarına rağmen izleyicinin soyunmalarına yönelik talebi uzun süre karşılıksız bırakılmazdı. İmparator Elagabalus (218-22) yeterince tahrik olmadığını hissedince, aktörlerden sahnede seks yapmalarını talep ederdi.”” Kilisenin zevk odaklı sekse hoşgörüsüz yaklaşımı düşünülürse, Roma tiyatrosunu kınaması kaçınılmazdı. Aktörler-

* Charlemagne, akt. Peter Brown, *The Rise of Western Christendom*, 2. baskım (Cambridge, MA: Blackwell, 2003), s. 429.

Aziz Augustinus “yüksek sanata” dahil edilebilecek tiyatro metinlerinin sesli okunması fikrine açıkken, Aziz Hieronymus sahne sanatları konusunda hiçbir istisna tanıımıyordu.

*** Eric Berkowitz, *Sex and Punishment: Four Thousand Years of Judging Desire* (Berkeley: Counterpoint, 2012), s. 102-3; ayrıca bkz. John Wesley Harris, *Medieval Theatre in Context: An Introduction* (Londra: Routledge, 1992), s. 23-28.

se, tahmin edileceği gibi Hıristiyanlığı, özellikle de vaftiz törenini sahnede alaya alarak karşılık verdiler.*

Tertullianus, Aziz Augustinus ve Tatianus gibi Kilise babalarının tiyatroya yönelik amansız itirazlarına rağmen gösteriler cemaatin vazgeçemeyeceği kadar cazipti. Tertullianus'un Hıristiyanları tiyatronun dünyevi eğlencesini bırakıp Kilise yazınının "hakikatine" dönmeye ve şayet çok daha sansasyonel gösteriler seyretmek istiyorlarsa Kıyamet Günü'nü beklemeye" çağırması bile –bu çağrılar ne kadar cezbedici olursa olsun– sıradan Hıristiyanları tiyatrodan uzaklaştıramadı. Kilise bir ikilemle karşı karşıyaydı: Cemaatin tiyatro merakını görmezden gelirse esasen günahı tasdik etmiş olacaktı. Öte yandan tiyatro gösterilerine giden Hıristiyanları aforozla tehdit ederse, pek çok inançlı insanı kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktı.

Kilise bunların yerine tiyatro izleyiciliğine ve katılımına kısıtlamalar getirdi ve bunu da aşama aşama yaptı. Önce ruhban sınıfını tiyatroya girmekten menetti, sıradan halkın ise oyuncu olması ya da pazar ve diğer bayram günlerinde gösterilere gitmesi yasaklandı. Daha sonraysa oyuncuların (görünüşe bakılırsa sürekli alay konusu edilen) rahibelerin kılığına girmeleri ve Hıristiyan kadınlar ile erkek çocukların yanında bulunmaları yasaklandı. Ne var ki bu ve diğer yasaklara*** rağmen Hıristiyan imparatorlar tiyatroyu tümüyle yasaklamadılar ve tiyatro Hıristiyanlar arasında rağbet görmeye devam etti.

Neredeyse bin yıldır bilinen haliyle sahne sanatı (hiçbir zaman tümüyle yok olmasa da) ancak yüz yıl sonra, Batı İmparatorluğu

* Allardyce Nicoll, *Masks, Mimes and Miracles: Studies in the Popular Theatre* (New York: Cooper Square Publishers, 1963), s. 121.

Tertullian, "The Shows, or De Spectaculis" in 30. Bölümü, çev. S. Thelwall, *Latin Christianity: Its Founder—Tertullian*, 3. Cilt, *The Ante-Nicene Fathers*, haz. Alexander Roberts ve James Donaldson (Buffalo: Christian Literature Publishing, 1881), s. 91.

*** Nicoll, *Masks, Mimes and Miracles*, s. 136-40.

(tarihçi John Harris'in deyişiiyle "kılıç danslarına ve tulumlu zurnalara meraklı") barbarlar tarafından işgale uğrayınca ciddi ölçüde zayıflayacaktı. Kilise'den gelen tüm ikazlara rağmen gezici pandomim ve tiyatro kumpanyalarının yanı sıra cambazlar, jonglörler ve akrobatlar ortaçağ boyunca gösterilerini sürdürdüler. Yazılı, seküler ve kaba komediye dayalı oyunlar da sahnelendi, zaman zaman din adamlarının kınamalarına maruz kaldı. 679'da Roma Konsili *jocos vel ludos* ("şakalar ya da oyunlar") konusunu ele aldı ve İngiliz piskoposların bunları bir şekilde durdurmasını emretti. Bundan yüz yıl kadar sonra çıkan bir kilise yasası ise rahip rolüne giren tüm oyuncularını işkence ve sürgünle tehdit ediyordu. Ancak görünen o ki bu tür ikazlar yerini bulmadı ya da görmezden gelindi. Tiyatro kumpanyaları eğlence sunmayı sürdürdü, "soylu amellere dair şarkılar" ve pandomimler ise 835'te Kutsal Roma İmparatoru I. Louis'yi bile eğlendirdi. 1250 gibi geç bir tarihte bile Oxford öğrencilerinin maskeler takarak "mezarlıklarda, tiyatro oyunlarında ve edepsiz gösterilerde, güreş ve diğer rezil oyunlarla" iştilal ettiğı bildiriliyordu.

Dokuzuncu yüzyılın başlarında büyük bir değişim gerçekleşti; Kutsal Kitap'taki hikâyeler artık ayin sırasında bizzat din adamlarınca sahnelenmeye başlamıştı. Amaç, Latin dilinde yapılan ayinlerin gizemlerini, pek iyi anlayamadıkları bir dil karşısında yabancılaşan eğitimsiz cemaate, içgüdüsel olarak kavrayabilecekleri bir tarzda aktarabilmektir. Bu uygulama İsa'nın faziletli kurtarmak üzere cehenneme inişinin canlandırıldığı, yeni kiliselerin kutsanma törenlerinde başlamış olabilir. Oyunda İsa'yı canlandıran bir piskopos kilisenin (cehennem kapılarını temsil eden) batı kapısını çalarken, şeytanı canlandıran başka bir din adamı kapının arkasında, pusuda duruyordu. Kapılar nihayet açıldığında, rahip-şeytan bu yeni binadan kötülüğün arındırılışını simgeleyen bir hareketle

* Goody, *Representations and Contradictions*, s. 109-110; Harris, *Medieval Theatre in Context*, s. 31, 33, 34.

kalabalığın içine doğru kaçıyordu. Çok geçmeden piskoposların İsa'yı, diğer rahiplerinse havarileri canlandırdığı İsa'nın Çilesi de temsil edilmeye başlanmış, hikâyeyi layıkıyla aktarabilmek için bolca jest, harekete ve aksana başvurulur olmuştu. Bunlar tam anlamıyla tiyatro oyunu değildi ama rahipler anlaşılabilir bir dilde birtakım kelimeler tekrarlamaktan çok daha başka bir şey yapmış oluyordu. Böylece cemaati Hristiyan dininin esasını teşkil eden anlatıları duygusal bir düzeyde benimsemeye çağırıyorlardı. İşte bu da litürjik dramın başlangıcı oldu.

Harris'e göre "Cemaatler üzerinde Hristiyanlığı, gitgide içine düştüğü uyuşukluktan kurtaracak... heyecan verici bir etki yaratan" bu gelişme, tahmin edileceği gibi bazı Kilise yetkililerinden şiddetli itirazlarla karşılaştı. Bu yetkililer ruhban sınıfının kadın seslerini, iç geçirışleri, abartılı jestleri ve eziyete uğrayanlar ile ölenlerin çektiği ıstırapları taklit etmesini kınadılar. Ancak yeni hareketin popülerliği ve etkisi arttıkça, Kilise'nin, itirazlarına son vermekten başka seçeneği kalmadı. Papa III. Innocentius 1207'de, eski bir Kilise yasasını yürürlükten kaldırarak, dini amaçlı oyunların ve eğlencelerin, müstehcenlik içermediği sürece kabul edilebilir olduğuna hükmetti. Zamanla tiyatro yeteneği, rahiplerin kariyer basamaklarını tırmanmasına katkıda bulunacaktı; 1313'te, okuryazarlığı şüpheli olan Walter Reynolds, Canterbury Başpiskoposluğu'na atandı çünkü rivayete göre, başka bakımlardan kendisinden daha vasıflı rakibine kıyasla "oyunculukta çok daha başarılı"ydı.*

Bizans'ta Canlı ve Ölü Resimler

Erken Hristiyanlık döneminin tiyatro konusundaki iç karartıcı tavrına denk bir şey varsa o da betimlemelere dair yaklaşımdı. İlk iki yüzyılı boyunca Hristiyanlık görsel sanatları, bilhassa da

* Harris, *Medieval Theatre in Context*, s. 44-45, s. 69-70.

insan tasvirlerini reddetti. Sebep kısmen putperest pagan geleneklerini hükümsüz kılmak, kısmen de kutsal kitabın “oyma putlara” getirdiği yasağa mutlak bağlılıktı.* Tertullianus’a göre ister taştan oyulsun ister renklerin düzenlenmesinden oluşsun, neyin betimlendiğinden bağımsız olarak, her tasvir –hatta her biçim– bir puttu.” Gelgelelim bu yavan bakış açısı, buhar olup gidecekti: Zamanla, gerek ruhun bilinmez olanı kavrama arzusunu karşılayanın bir yolu, gerekse insan ile ilahi olan arasında kurulan iyileştirici bir köprü olarak, tasvirlerin cazibesi ağır bastı. Tıpkı Yahudilerin oyma putlarından vazgeçememesi gibi, Hristiyanlar da düpedüz pes ettiler. Ne var ki orada da durmayıp, imge ve biçimleri hummalı bir dindarlığın nesnelere dönüştürdüler.

Aşağı yukarı dördüncü yüzyıldan itibaren, Kutsal Kitap’ta açık açık yasaklanmamış iki dini nesneye –haçlara ve azizlerden kalan kutsal eşyalara veya beden parçalarına– doğrudan doğruya tapılmaya başlandı. Konstantin, hatırlanacağı üzere, Milvio Köprüsü Savaşı’ndaki zaferini, rüyasında haç görmesine yormuştu. Haçın kutsal sayılmasının ardındaki esas itki de buydu ve haç tasvirleri büyük bir hızla çoğaltıldı. Konstantin döneminde rivayete göre imparatorun annesi Azize Helena’nın bulduğu Gerçek Haç’tan artakalan parçaların da peşine düşüldü ve bunlara ateşli dualar edildi. Yine aynı dönemde kiliselerin çıplak duvarları İsa, Bakire Meryem, havariler ve azizlerin tasvirleriyle dolduruldu. Tasvirlerin bakışları, selamete, sağlığa ve hidayete yönelik yakarışlarının görünmez ve bilinmez bir tanrı tarafından değil, kavranabilir suretler tarafından duyulduğuna inanmanın tesellisini sundu iba-

* Ernst Kitzinger, “The Cult of Images in the Age Before Iconoclasm”, *Dumbarton Oaks Papers* 8 (1954): s. 85, 89.

Tertullian, 3. Bölüm, “Idolatry: Origin and Meaning of the Name”, “Part II: On Idolatry”, çev. S. Thelwall, *Latin Christianity: Its Founder—Tertullian*, 3. Cilt, *The Ante-Nicene Fathers*, haz. Alexander Roberts ve James Donaldson (Buffalo: Christian Literature Publishing, 1881), s. 61.

det edenlere. Bu imgelerin bazıları çok geçmeden “safları bozup” kiliselerde, kapı eşiklerinde, evlerde ve sokaklarda özel noktalara yerleştirilerek, daha da büyük bir hürmet gördüler.*

Henüz altıncı yüzyıl gibi erken sayılabilecek bir tarihten itibaren, ibadet edenler ikonalara açıkça tapmaya başladılar. (İkona sözcüğü Yunancada “tasvir” anlamına gelen *eikôn*’dan gelir.) İkonalar çok geçmeden karşılık verdi. Yüzyıl sonuna gelindiğinde, inançlıların yakarışlarına karşılık veren ikonografik tasvirlerle dair anlatılan hikâyeler, tasvir ile tasvir edilen arasındaki ayrımı aşındırdı. İkonalar canlandılar ve kendilerine tapanların yaşamlarında, kentlerin talihlerinde, hatta bazen Bizans İmparatorluğu’nun kaderinde bile faal birer iştirakçiye dönüştüler. Altıncı yüzyıl sonundan yedinci yüzyıla doğru ikonalara duyulan bağlılık yaygınlaşıp daha da hararetlendikçe, ikona kaynaklı mucizelere ilişkin hikâyeler birtakım ayrıntılarla zenginleştirilip süslendi ve en sonunda siyasi ve askeri önem taşıyan bir meseleye dönüştü.

Doğu Bizans’ta inananlar, buldukları her yerde ikonaların önünde eğiliyor, onları öpüyor, önlerinde mum ve tütsü yakıyor, yardım için onlara yakarıyordu. Pek çok ikonanın kutsal ruhlar tarafından meydana getirildiğine inanılıyordu ve ikonaların gerçekleştirdiği hiçbir mucize insanlara abartılı gelmiyordu. Tourslu Gregorius’un aktardığı üzere, bazı ikonaların birtakım taleplerde bulunduğu rivayet ediliyordu. Buna göre çarmıha gerilmiş çıplak İsa tasviri örtünmeyi talep etmiş, bazı tasvirlerden ise –bir Yahudi’nin yırttığı İsa resminde olduğu gibi– kan akmıştı. Aziz Theodoros’un tasvirini içine sarkıttıktan sonra kör kuyusu suyla dolan dini bütün kadının hikâyesindeki gibi, ikonalar dindarları kollayıp gözetiyordu. Hastalıklı bedeni Aziz Artemius’un suretini taşıyan mührün eritilmiş mumuyla kutsanan hastanın hikâyesindeki gibi, ikonalar hastalıkları da iyileştiriyordu.”

* Brown, *Rise of Western Christendom*, s. 375.

Kitzinger, “Cult of Images”, s. 101, 107-108, 112-13.

İkonaların münferit ihtiyaçlardan çok daha büyük gereksinimleri karşıladığına da inanılıyordu. Persliler 544 yılında bugün Türkiye sınırlarında yer alan Edessa (bugünkü Urfa) şehrine taarruz ettiklerinde, üzerinde mucize kabilinden bir İsa sureti beliren bir dikdörtgen kumaşın bu istilanın püskürtülmesinde kritik rol oynadığı söyleniyordu. Hikâyenin daha sonra aktarılan versiyonlarında bu İsa sureti bir rüzgâr gönderip Perslileri ateş yağmuru tutuyor, son saldırıya kalkışmalarına izin vermeden onları yakarak öldürüyordu. Söz konusu kumaş parçası o gün Edessa'da İsa'ya elle tutulur bir mevcudiyet kazandırmış, İsa da müritlerinin takvasını, canlarını kurtararak ödüllendirmişti. Gerek doğuda yükselmekte olan İslam imparatorluğundan, gerekse Balkan kabileleri ile Bulgar Hanlığı'ndan gelen tehditler arttıkça İsa, Bakire Meryem ve diğer kutsal şahsiyetlerin tasvirleri, himayetlerini temin etmek için (bu yöndeki umutlar giderek suya düşse de) geçit törenlerinde düzenli olarak taşındı.*

İmparator III. Leon (717-41) ve kimi halefleri tarafından kabaca 730'da yürürlüğe konup iki dalga halinde sürdürülen putkırıcı (*iconoclast*) önlemlerin ardında kısmen, kutsal tasvirlerin Bizans düşmanlarına karşı başarı gösterememesi yatıyordu. Bu baskıcı önlemlerin nedenleri yüzyıllardır tartışılıyor. Eldeki kanıtlar bölük pörçük, anlatılanlar ise abartılı görünüyor. Şüphe götürmeyen bir gerçek varsa o da şuydu: İmparatorluk eşi benzeri görülmemiş bir dış baskı altında ağır askeri bozgunlar yaşarken ikonalara tapınmayı eleştirenlerin kutsal kitaba dayalı savları yankılanıp etkisini göstermeye başladı; Tanrı Bizans kuvvetlerinin yenilmesine tam da puta tapındıkları için izin veriyordu.

Bir zamanlar ikonalara tapınmanın uğur getirdiği düşünülürken artık, bu ihtiyacı ikonaların imha edilmesi karşılıyordu. Emevi Halifeliği'nin orduları 727'de bir dizi zaferin ardından

* Brown, *Rise of Western Christendom*, s. 375.

Konstantinopolis'e birkaç kilometre mesafedeki Nicaea'ya (İznik) kadar ilerlemişti. Bu kenti kaybetmek, başkente giden yolu açabilir, imparatorluğun çöküşünü hızlandırabilirdi. Kuşatma sırasında Bizans komutanı kent duvarında, koruma sağlaması umuduyla inançlıların yerleştirdiği bir Bakire Meryem tasviri gördü. Komutan, tasviri tuzla buz edene dek ayakları altında çiğnedi; bundan kısa süre sonra işgalciler geri çekildi. Yukarıdan gelen bu mesaj, ikona karşıtlarının gözünden kaçmadı.

Büyük olasılıkla bu ve imparatorun bir tanrısal hoşnutsuzluk alameti olarak yorumladığı söylenen Ege'deki dehşetli volkanik patlama gibi başka olaylar, Leon'u son iki yüzyıla damga vuran ikona ibadetinde fazla ileri gidildiğine ikna etti. Buna ek olarak, Kilise üstündeki mutlak gücünü ve üstünlüğünü de ispatlamak istemiş olmalıydı. Leon'un bu amaç doğrultusunda Haç'ı Hristiyanlık inancın tek sembolü olarak benimsemesi de (ki bu hamlesi Konstantin'e kasten gönderilmiş bir selamdı) gayet bariz bir mesajdı. Tarihçi Peter Brown'a göre, "Tüm diğer tasvirlerin yerini alacak şekilde Haç'ı zorla öne çıkarmak, savaşa soyunan ve geçmiş zaferleriyle bağını yeniden kuran bir Hristiyan imparatorluğunun alametiydi... Gerçek Hristiyan imparatorları yalnızca Haç'ın nezaretinde ve ikonalarından medet ummaksızın Büyük Konstantin'in zaferlerini yeniden yaşayacaktı" *

Takriben 730 yılında Konstantinopolis sarayının kapısı üstüne yerleştirilmiş İsa ikonasının yerine bir haç kondu ve –bazı kayıtlara göre– imparatorluğun dört bir yanında (haç ve Leon tasvirleri hariç) tüm ikonalar yok edildi; direnenlere zulmedildi. Leon'un ismi biçilmiş kaftan gibi duran oğlu V. Konstantin 741'de tahta geçti. V. Konstantin bir yandan Emevi ve Abbasi halifeliklerinin ilerleyen ordularını püskürtürken bir yandan da babasının putkırımcı girişimini devam ettirdi. Fakat Leon bunları Kilise'nin onayını almadan yapmıştı, oğlu Konstantin ise izlediği stratejiyi

* Brown, *Rise of Western Christendom*, s. 377-78.

teolojik zeminde onaylatmak üzere bir konsil topladı. Sonrasında, işini sağlama almak için, saygın bir ikonasever olan Aziz Stefanos'u Konstantinopolis sokaklarında sürükletip sopayla döverek öldürttü (Stefanos'un vücudundan kopan parçalar bir şekilde kutsal yerlere ulaştı ve kaderin cilvesiyle oralarda kutsal sayıldı). Stefanos'un yüzlerce taraftarı da "hapse atıldı, işkence gördü ve sakat bırakıldı" *

V. Konstantin'in ölümünden ve dini tasvirlerle yeniden izin verilen uzatmalı bir ara dönemin ardından 811 yılında, Bulgar Krum Han'ın Bizans İmparatoru Nikiforos'u bozguna uğratarak öldürmesinden ve imparatorun kafatasını kadeh olarak kullanmasından sonra, perde bir kez daha indi. Yeni imparator V. Leon selefının uğradığı dehşetli akıbet karşısında sarsılmıştı ve aynı kaderi paylaşmaktan kurtulmanın yollarını arıyordu. Yaşanan krizin tek nedeninin "tasvirlerle tapınmak" olduğunu düşünen Leon, putkırıcı önderlerin eceliyle ölme ihtimalinin dini tasvirlerle tapınanlardan daha yüksek olduğu sonucuna vardı. "Niyetim onların izinden gitmek," dedi. İkonalar böylece bir kez daha yasaklandı; ta ki imparatorluk üstündeki dış baskılar azalana dek."

843'te Doğu Ortodoks Kilisesi'nden bir kez daha icazet alan ikonalar, Robin Cormack'ın ifadesiyle, "Ortodoksluğun nişanı ve sembolü"*** haline geldi. İkonalara dayalı ibadetin canlanışının önemli savunucularından biri keşiş Şamlı İoannis'ti. İoannis'e göre bu tür tasvirler, insanın –tüm zayıflığıyla– normal şartlarda göremediği hakikatleri algılamasına vesile oluyor, İlahi olanı daha yüce bir düzeyde algılamasını sağlıyordu. 867 yılında, kucağında çocuk İsa'yla betimlenmiş bir Bakire Meryem mozaiği, yüzyıllar

* Thomas F. X. Noble, *Images, Iconoclasm, and the Carolingians* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), s.66, not. 87, bkz. Marie-France Auzépy, *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*.

Brown, *Rise of Western Christendom*, s. 380-81.

*** Robin Cormack, *Painting the Soul: Icons, Death Masks and Shrouds* (Londra: Reaktion Books, 1997), s. 46.

önce Justinianus tarafından inşa ettirilen devasa Ayasofya katedra-line ilk kez yerleştirildi. Bizans dünyasındaki kiliselerin önemli bir kısmı mozaik ve renkli fresklerden oluşan tasvirlerle kısa sürede dolup taşı. Azizler Cennet'in gözle görülür meydanlarına döndüler ve dindarlara yeniden göz kulak olmaya, onların yakarılmasına doğrudan karşılık vermeye başladılar.

Daha önce de belirtildiği gibi Bizans'ın 170 yıla yayılan gelgitli putkırıcı dönemleri yoğun tartışmalara konu oldu. Olayları ortaçağın sınıf mücadelesi olarak ele alan Marksist tarihçiler ve sosyal bilimciler de dahil, herkes konuya açıklama getirmeye çalıştı. Gelgelelim bu tartışmaların incelikli noktaları bu kitabın kapsamını aşıyor. Buradaki amacımız, ikonaları kendi varlıklarına yönelik –Tanrı ya da savaş kaynaklı– bir tehdit olarak algılayan siyasi rejimlerin, Bizans sanatının yok edilişine önyak oluşunu ortaya koymak. Batı, on altıncı ve on yedinci yüzyıldaki Reformasyon sürecinin yol açtığı din temelli kargaşada ve daha sonra doğrudan doğruya dinin saldırıya uğradığı Fransız Devrimi'nde çok daha sert putkırıcı yıkımlar görecekti. Tasvirler, bu örneklerin her birinde basit birer resmin çok ötesinde bir şey olarak görülüyordu. Pratikte canlı değillerdi, ama yine de öldürülmeleri gerekiyordu.

Kutsal Kitaplar, İsa'nın Yıldız Haritası ve Akıl

Romalı oyun yazarı Terentius'un, "Ne kadar insan, o kadar akıl" vecyesi ortaçağın ve erken Rönesans döneminin iktidar koridorlarında kendine alıcı bulamazdı, çünkü bu dönemde aynı anda tek bir zihniyete izin vardı. Muhelif sesler, sadece dile getirdikleri şeyler nedeniyle değil, bizzat düşünsel anlaşmazlıkların seküler otoriteyi ya da Kilise otoritesini baltalayacağından korkulduğu için de baskıların ve engellemenin hedefindeydi. Yetkililer için asıl mesele her zaman olduğu gibi kendilerini sağlama almaktı; bir düşünme biçimi, kendilerinden çıkmadıysa şayet, bizatihi yıkıcıydı.

Çok etkin bir muhalif unsur sayılamayacakları halde bu baskının en savunmasız hedefleri Yahudiler ve Yahudilerin kutsal kitaplarıydı. İsa Mesih'in inkârcıları olarak Yahudiler kati surette kâfir sayılıyor, neredeyse kesintisiz biçimde aşağılamaya, tehcire ve şiddete maruz kalıyorlardı. Kutsal kitaplarının, özellikle Talmud diye bilinen –ve Yahudi yaşamının merkezinde yer alan– kanun ve tefsir kitabının durumu da farklı değildi. Bu kitap art arda dokuz yüzyıl boyunca yakılan tek metin olmak gibi acı bir ayrıcalığa sahip olan bir kitaptır. Fakat Talmud'un tek düşmanı Hıristiyanlar değildi. Kitabın yok edilmesinin ilk savunucularından bazıları bizzat Yahudilerdi. Talmud'un imhasına ilişkin kayda geçmiş ilk olaylardan biri Fransız hahamların, Nicolas Donin adlı Yahudi bir Talmud alimini aforoz edişinden sonra yaşandı. Hahamlar bu kararlarından pişman olacaklardı çünkü Donin kısa süre sonra Katolikliğe geçti ve kendini intikama adadı.

Donin 1236'da Papa IX. Gregorius'un huzuruna çıkıp Talmud'un, birtakım sapkınlıklar ve İsa ile Meryem'e yönelik iftiralar da dahil olmak üzere dini ayaklar altına alan çok sayıda küfür barındırdığını bildirdi ve bunların Yahudileri "hıyanetlerinde ayak diretmeye" teşvik ettiğini öne sürdü. Gregorius bunu üzerine, Donin'in suçlamaları bir karara bağlanana dek Kilise yetkililerinin Fransa, İngiltere, Kastilya, Aragon ve Portekiz'deki sinagogları basmalarını, Talmud ile Yahudilerin diğer kutsal metinlerine el koymalarını emretti. Bunu bizzat Talmud'un yargılandığı bir mahkeme izledi ve mahkeme Fransa Kralı IX. Louis'nin sarayında, Kilise yetkililerinin gözetiminde yapıldı. Ancak mahkeme kelimesi adaleti de zımnen ifade ettiğinden, bunlara "mahkeme" demek mümkün değil. Nitekim bu örnekte dava henüz görülmeden sonucu belliydi.

Donin savcı konumundaydı, dört haham da Talmud'un müdafisi olarak görevlendirildi. Donin 6.000 sayfalık metinden, in-

* Popper, *Censorship of Hebrew Books*, s. 8.

sanları kışkırtmak için bağlamından kopardığı pasajları sunarken, (hapiste tutulan, dolayısıyla da birbiriyle iletişim kurma şansı olmayan) hahamların ileri sürebildiği tek argüman, Kitabı Mukaddes'i anlamaya çalışan Yahudiler için bu metnin elzem olduğuydu. Bu dava ve kitapların yakılması yönünde çıkan karar, başta Fransa'da olmak üzere Talmud ile bağlantılı binlerce kitabın yakılmasıyla sonuçlanan bir olaylar zincirini tetikledi. Elbette bazı nüshalar kurtuldu ama Talmud ve Yahudilerin diğer kutsal kitapları uzun yüzyıllar boyunca şiddeti giderek artan vahşi ve periyodik saldırılara hedef olacak, bu da Yahudilerin hayatını daha da büyük bir tehlikeye atacaktı. 1251'deki Çoban Haçlı Seferi sırasında güney Fransa'da yaşayan neredeyse her Yahudi öldürüldü. 1629 gibi geç bir tarihte bile İtalyan bir kardinal Yahudilere ait yasaklanmış 10.000 kitabı imha etmekle övünecekti.

Yahudi kitaplarına sansür talep eden ilk Yahudi, Donin değildi. Büyük Yahudi filozof Musa bin Meymûn'un yazdığı *Aklı Karışıklar İçin Rehber*'in yasaklanması için pek çok Yahudi alim de çağrıda bulundu. Yaklaşık 1190'da Arapça yazılan ve kısa süre sonra İbraniceye çevrilen *Rehber* kısmen, Museviliği Aristoteles'in öğretileri ve doğa bilimlerindeki keşiflerle uzlaştırma amacı güdüyordu. Ahlakın temeli, ruhun ölümsüzlüğü ve Tanrı kavramı gibi soruları irdeleyen Meymûn'a göre Museviliğe hem manen hem de aklen yaklaşmak mümkündü. Filozof, Yahudi alimlere dini bağlılıklarından taviz vermeksizin daha derin bir felsefi anlayışa ulaşmaları için rehberlik etme niyetindeydi, fakat aynı inançtan başka alimler bu meseleye çok farklı bakıyordu. Onlara göre teo-rik sorgulamanın Yahudi düşüncesinde yeri yoktu.

Talmud alimi Solomon ben Abraham 1232 yılında Montpel-lier'de *Rehber*'e karşı bir saldırı başlattı. Bu eser, Fransız hahamların ve belli başlı İspanyol alimlerin de desteğiyle, Yahudilere yasaklandı ve yasağın çiğnenmesi halinde öngörülen ceza aforozdu. Hahamlar, Yahudilerin felsefeyle iştigal etmesine bir son vermek için, heretikle-

ri yakan Dominiken keşişlerin yardımına başvurdu. “Siz kendi heretiklerinizi yok ediyorsunuz,” dedi Solomon ben Abraham, “bize yardım edin de biz de kendi heretiklerimizi yok edelim.” İkna edilmeye pek gereksinim duymayan Engizisyoncular, Meymûn’un yazılarını ev ev aradılar. *Rehber*’in ele geçirilen tüm nüshaları 1233’te ateşe verildi ki bu eylem, araştırmacı William Popper’ın deyişiyle, İbrani kitaplarının resmi olarak ilk yakılışıydı. Bundan bir ay kadar sonra, İbrani dilinde kaleme alınmış 12.000 cilt Paris’te imha edildi. Çok geçmeden İbranice kitaplar sadece Kilise’nin değil, ayakta kalmasının da meşru avı olarak görülmeye başlandı.*

Hristiyan düşünürlerin Kutsal Kitap’a rasyonel bir şekilde yaklaşması da düşmanlıkla karşılandı. Dini otoriteler, yine kısmen Aristotelesçi mantığı Kitabı Mukaddes’le bağdaştırmaya çabaladığı için, (bugün daha çok Argenteuil’lü rahibe Héloïse’la yaşadığı o dillere destan, talihsiz aşkla hatırlanan) on ikinci yüzyılın önde gelen mantıkçısı ve filozofu Petrus Abelardus’un peşine düştüler. Tıpkı Meymûn gibi Abelard’ın da inancı inkâr etmek gibi bir niyeti yoktu; amacı aksine mantık, akıl ve diyalektik analiz yoluyla inancı derinleştirmekti. Fakat bu, zamanın dini dogmalarına aykırıydı ve Soissons Konsili 1122’de Abelardus’a kendi kitaplarını yaktırttı. Abelardus bundan yirmi yıl kadar sonra aforoz edildi ve Papa II. Innocentius kitaplarının “bulunduğu yerde” yakılmasını emretti.”

Sonraki yıllarda, yeni Aristoteles yorumları ve çevirilerinin Av-

* Popper, *Censorship of Hebrew Books*, s. 7; ayrıca bkz. Margaret Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds* (New York: Facts on File, 1998), s. 108; Judah M. Rosenthal, “The Talmud on Trial: The Disputation at Paris in the Year 1240”, *Jewish Quarterly Review* 47, No. 1 (1956): s. 58; “Maimonidean Controversy,” *Encyclopedia Judaica*, Jewish Virtual Library, erişim 28 Mayıs, 2020, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/maimonidean-controversy>

Kevin Guilfooy, “Peter Abelard (1079-1142)”, Internet Encyclopedia of Philosophy, erişim 28 Mayıs 2020, <https://www.iep.utm.edu/abelard/>; Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 162-65; Constant J. Mews, “The Council of Sens (1141): Abelard, Bernard, and the Fear of Social Upheaval”, *Speculum* 77, No. 2 (Nisan 2002), s. 342-82.

rupa'ya yayılıp alimlerin merakını uyandırmasıyla birlikte Kilise, Aristoteles temelli doğa felsefesi üzerine inceleme yapılmasını dönem dönem yasakladı (ama bu konuda bir sonuç elde edemedi). 1277'de Paris Piskoposu 219 adet "aleni ve menfur hata"dan –yani fıkirden– oluşan bir liste oluşturdu ve bunları Paris Üniversitesi'nde, aforoz cezasıyla yasakladı. Söz konusu kavramların önemli bir kısmı Aristoteles'ten ve doğa felsefesinden alınmıştı.* Bunlar arasında, boşluk denen şeyin imkânsız olduğu; "teoloji bilmekle daha fazla şey bilinmediği"; "[dünyanın] yaratılışının mümkün olmadığı"; ve (bilhassa üniversite öğrencilerini ilgilendiren bir önerme) "cinsel eylemlerden haz almanın, idrak kabiliyetine ket vurmadığı" önermeleri yer alıyordu. Bu fikirlerin yasaklanması elbette ki hâlihazırda dolaşımda olduklarını doğrulamaktan başka işe yaramadı ve Kilise rasyonalist sorgulamayı (veya erotik kaçamakları) bir yasaklama emriyle kolayca bitireceğini sanıyorduydu, epey yanlışmıştı. Aristoteles ve yorumcularına ilişkin incelemeler –keza öğrenciler arasında seks– hız kesmeden devam etti.

Aşağı yukarı aynı dönemde hem Kilise hem de devlet, Kitabı Mukaddes'in okunmasını engellemeye koyulup Kutsal Metinler'in yerel dillere yapılan çevirilerine odaklandı. Bu kitaplar (kelimenin tam anlamıyla) zehirleyici dini sapkınlıklar olarak görülse de sansürün ardındaki asıl niyet, Kilise'nin inancın araç ve kanalları üzerindeki tekeli korumaktı. Söz konusu araçların en önemlisi, Kutsal Kitap'tı. Kitabı Mukaddes'in çevirilerini yasaklayan ilk hükümdarlardan biri, tarihçi Henry Lea'nın deyimiy-le "alabildiğine haşin karakterli" bir adam olan Aragon Kralı I.

* Hans Thijssen, "Condemnation of 1277", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Kış 2018), haz. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/condemnation/>; María Rosa Menocal, *Ornament of the World: How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain* (New York: Back Bay, 2002), s. 201-03; ve Malcolm de Mowbray, "1277 and All That: Students and Disputations," *Traditio* 57 (2002), s. 217-38.

Jaime'di. Jaime 1234'te elinde "Roman diline" çevrilmiş Eski ya da Yeni Ahit'i bulunduran herkesin, bu kitapları yakılmak üzere bağlı bulunduğu piskoposa teslim etmesi gerektiğini, aksi takdirde dini sapkınlıkla suçlanacağını ilan etti.* Bu çevirileri savunmak bile dini sapkınlık addedilecekti.

Oxford'lu ön-Protestan teolog John Wycliffe (1330-84) inanç konusundaki en üst merciin –Kilise değil– Kutsal Metinler olduğunu ileri sürüyor, Kutsal Kitap'ın yerel dillere çevrilmesini hararetle savunuyordu. Kutsal Kitap'ın ortaçağ İngilizcesine çevrilmesine öncülük eden Wycliffe, sıradan insanların kutsal metinleri –Kilise müdahalesi olmaksızın– bilmesi gerektiğini savunuyordu. Dini otoriteye meydan okuyan bu ve buna benzer birçok eylemi yüzünden Vatikan tarafından tekrar tekrar mahkûm edildi. Eserleri yasaklanıp imha edildi ve onay almamış her Kutsal Kitap çevirisinin yasaklanması emredildi. Wycliffe'in kalan ömrünü sağ salım çıkarabilmesi hayret vericiydi. Gelgelelim cansız bedeni hiçbir zaman huzura kavuşamayacaktı; ölümünden kırk yıl sonra, 1415'te kemikleri mezarından çıkarılarak yakıldı, külleri nehre atıldı.** Wycliffe'in çektiği eziyet ve (Lollardlar diye bilinen) takipçilerinin gördüğü zulüm, Kilise'nin Kutsal Metinler üzerindeki tekeli nasıl bir kıskançlıkla muhafaza ettiğini gözler önüne seriyordu.

Papalığın siyasi gücüne meydan okuyan metinler de, tıpkı Floransalı şair Dante Alighieri'nin yaklaşık 1310'da basılan ve 1329'da Kilise tarafından yasaklanan *Monarşi Üzerine* adlı eseri gibi, tenkitçi bir hoşgörüsüzlükle karşılaşılıyordu. Dante dindar bir Katolik olduğu halde kitabı yazdığı dönemde Kilise'yle uzun

* Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, 1. cilt (New York: Harper & Brothers, 1887), s. 324.

Levy, *Blasphemy*, s. 77-78; Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 227-29.

süren bir polemik içindeydi. (Dante'yi Floransa'dan süren Papa VIII. Bonifacius, Dante'nin Cehennem'inde cehennemin sekizinci katına sevk edilecekti.) *Monarşi Üzerine*'de papalığın gücüne, özellikle de siyasi liderlerin yetkilerini Papa'dan aldığını ileri süren Vatikan'ın kendi çıkarını gözeten iddiasına, doğrudan saldırılar vardı. Dante'nin, dini olmayan meselelerde Kutsal Kitap'ın Kilise'ye herhangi bir yetki tanımadığını öne sürmesi, Roma'nın damarına basmıştı. Kitap Papa'nın buyruğuyla yakıldı ve Katolik'ler için altı yüzyıl yasaklı kaldı.

Dante'nin kitabının Vatikan ile dünyevi liderler arasında süregiden savaşı kızıştırmasından korkmak, belki de yersiz değildi. Buna karşılık Cecco d'Ascoli diye bilinen hekim ve astrolog Francesco degli Stabili'nin kehanetleri, böyle bir tehdit oluşturmuyordu. Kehanetleri yüzünden d'Ascoli'nin başı beladan kurtulmuyordu ama hayatına mal olan asıl suçu İsa Mesih'in yıldız haritasına bakması oldu. d'Ascoli, Mesih'in doğduğu günkü yükselen burcun Terazî olduğunu tespit etmişti; bu durumda İsa'nın çarmıha gerilmesi kaçınılmazdı.* Sonunda hem d'Ascoli hem de suç teşkil eden yazıları yakıldı, bu eserleri okuyanlarsa aforozla tehdit edildi. Toplanan kalabalık ateş yakıldığında şeytani ruhların d'Ascoli'yi kurtarmaya gelip gelmeyeceğini görmek için dikkat kesildi. Gerçekten onu kurtarmaya geldilerse, sadece görünmez ruhu kurtulmuş olmalı çünkü bedeni, kitapları ve yıldız haritası yanıp kül oldu.

Bu dönemde Floransa'daki sansür doruk noktasına, karizmatik ve hezeyanlı dindar, yalancı peygamber –ve anlatılanlara bakılırsa düpedüz deli bir adam olan– Girolamo Savonarola'nın çalkantılı yaşamı ve kanlı akıbetiyle erişti. Bu Dominiken keşişinin Hıristiyanlık anlayışı, müsamahasız ve nefret doluydu. Her şeyden tiksinti duyuyordu: Mantık, şiir, zenginlik, Floransa'yı yöneten

* Lea, *A History*, s. 441-44; Ernst Cassirer, *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy: Ernst Cassirer*, çev. Mario Domandi (New York: Harper & Row, 1963), s. 107.

asilzadeler... ve Vatikan. Savonarola'ya göre dünya manevi yönden arındırılmaya fena halde ihtiyaç duyuyordu ve kendisi de bu yolda önderlik etmek üzere Tanrı tarafından yetkilendirilmişti. Giderrek çılgınlaşan vaazlarına katılanların sayısı arttıkça, keşişin kutsal görev duygusu da yoğunlaştı. Birtakım sanrılar gördükten sonra türlü kehanetlerde bulunmaya başladı; İtalya Fransa tarafından işgal edilecek, Kudüs'ün tepesinde altın bir Haç belirecekti, daha da önemlisi İsa atlı arabasıyla yeryüzüne –hem de ardında, kitapları yakılıp putları parçalanmış sapkınları bıraka bıraka– dönecekti. Bu kehanet ve lanetlerin büyük çoğunluğu Savonarola'nın *Compendium Revelationum*'unda (1495) yer alacaktı. Aynı kitapta Tanrı'nın Savonarola'yı “okkalı bir cezayla Kilise'yi temizlesin diye” Floransa'ya gönderdiği de belirtiliyordu.

Savonarola 1497'ye kadar birkaç yıl boyunca, kentin ana meydanı Piazza della Signoria'da o meşhur “batılların şenlik ateşi” olarak bilinen ateşi yaktı. Bu ateşlerin odunu Platon, Ovidius, Dante ve Boccaccio'nun kitapları ile satranç tahtaları, zarlar, arplar, peruklar ve Bakire Meryem'in müstehcen tasvirleriydi. Bangır bangır trompetlerin ve çocukların söylediği şarkıların eşliğinde tüm bunlar yakılarak yok ediliyordu. Savonarola'nın müritleri zorla evlere girip bu “batıl nesnelerin” çoğuna el koyuyordu ama nesnelerin bir kısmını sahipleri yahut onları üretenler ateşe atıyordu. İçlerinde en trajik olanı ressam Sandro Botticelli'nin eserleriydi. Biyografi yazarı Giorgio Vasari'ye göre Botticelli, Savonarola'nın “öyle ateşli bir takipçisiydi ki” resim yapmayı tümüyle bırakmıştı. Botticelli'nin iki başyapıtının, İlkbahar ve Venüs'ün Doğuşu'nun imhadan kurtulmasının tek nedeni, hem Savonarola müritlerinin hem de Botticelli'nin ulaşamadığı, kent dışındaki Medici villasında bulundurulmalarıydı.*

Savonarola'nın da ateşte yanan batıl nesnelerin yanına katılma-

* Giorgio Vasari, *Vasari's Lives of the Artists*, çev. Mrs. Jonathan Foster, haz. Marilyn Aronberg Lavin (Mineola: Dover, 2005), s. 45.

sı uzun sürmeyecekti. 1498'e gelindiğinde halk, onun ardı arkası kesilmeyen göz korkutmalarından ve çilecilik taleplerinden yılmıştı. Savonarola, Papa'nın ne gerçek bir Hıristiyan ne de hakiki bir papa olduğunu ileri sürdüğünde –onun heyecanlı nutuklarına zaten zar zor katlanan– Kilise'nin de sabrı taşıtı. Savonarola papalık emriyle tutuklandı, işkence gördü ve asıldı. Cesedi kendi kitaplarıyla birlikte daha kısa süre öncesine kadar Floransa'da, yine kendisinin düzenlediği şenlik ateşlerinin yükseldiği Piazza della Signoria meydanında yakıldı. Külleri Arno'ya savruldu. Savonarola'nın yazıları bundan yüz yıl sonra Vatikan'ın Yasaklı Kitaplar Kataloğu'na dahil edilecekti.*

Hâkimiyet Savaşları ve İngiltere'de Vatan Hainliği

Magna Carta'da (1215) ifade özgürlüğüne açıkça değinilmiyordu, ama Magna Carta'da topraklar üstündeki kraliyet denetiminin kısıtlanması, alt sınıflara, mağduriyetlerini dile getirebilmek için bazı kamusal alanlara el koyma hayalleri kurma fırsatı sunmuştu. Bu belge (ve 1217 tarihli Orman Tüzüğü) geçinmek için toprağa bağımlı olan geniş halk kesimleri açısından hayati öneme sahip orman ve çayırliklar üstünde birtakım ortak kullanım hakları tanıyordu. Fakat atılan bu küçük adımlar, halkın memnuniyetsizliklerini bütünüyle gidermekten uzaktı. 1340'lardaki Kara Ölüm'ün yol açtığı kayıplar, acımasız vergiler ile ücret kontrolleri ve üst sınıfın bitimsiz nobranlıklarıyla büyüyen sorunlar, 1381 Köylü İsyanı'yla patlama noktasına geldi. İngiltere tarihindeki bu ilk büyük halk ayaklanmasında isyancılar, devletin idaresi altındaki pazaryerlerini işgal ederek, kısa süreliğine de olsa devletin

* Noah Charney, *The Museum of Lost Art* (New York: Phaidon, 2018), s. 109-10; Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 53-55; Vasari, *Vasari's Lives of the Artists*, s. 146-50; Rachel Erlanger, *Unarmed Prophet* (New York: McGraw-Hill, 1987), s. 285; Felipe Fernández-Armesto, *1492: The Year Our World Began* (Londra: Bloomsbury, 2009), s. 125-33.

en yeni ve en etkin iletişim merkezlerinin kontrolünü seçkinlerin ellerinden aldılar.

On üç ve on dördüncü yüzyıllarda sayısı hızla artan İngiliz pazaryerleri, hareketli toplumsal kurumlara dönüştü. İşlevi alım satımın çok ötesine taşan bu yerler köylünün, zanaatkârın, tüccarın, rahibin ve başka birçok kesimin bir araya geldiği, insanların haber alışverişi ve dedikodu yaptığı, otoritenin ise varlığını ortaya koyduğu yerlerdi. Pazarlar daha önceden de mevcuttu elbette ama sayıları azdı ve halkın çoğunun yaşadığı kırsal kesime doğru yayılmamıştı. Devlet bu toplaşmaları fırsat bilip devlet katında ve krallık topraklarında olup bitenleri bildiren resmi duyurular üzerinden mübaşirlere ve çığırtkanlara propaganda yaptırıyordu. Yapılan bazı duyurular (yeni kraliyet mührü gibi) sıradanken, (savaş haberleri gibi) bazı duyurular önemliydi ama hepsindeki amaç kraliyet otoritesini ve güvenliğin kefilisi olarak Kral'ın vazgeçilmez rolünü vurgulamaktı.

İngiliz kraliyeti eskiden avamla doğrudan iletişime girmek için fazla bir neden görmüyordu ama devlet artık karmaşıklaşmaya başlamıştı. Kimi devlet mekanizmaları (mahkeme celpleri, bilgi talepleri, vs.) artık daha geniş katılımı zorunlu kılıyordu. Tarihçi James Masschaele'e göre, "Bu dönemdeki devletleşme anlayışının özünde, toplum tabanının sadakatine ve kaynaklarına erişme girişimi yatıyordu. Köylüler ve kasabalılar... eskiden sadece toprak sahiplerine ve asillere sunulan bilgi ve iletişim ağlarına ilk kez davet ediliyordu." Ne var ki o zamanlar bilginin doğruluğunu kontrol edecek kimse yoktu ve pazaryerlerindeki duyurularda geçen haberler sık sık devletin amacına uygun biçimde çarpıtılıyordu. Örneğin 1310'da Kral II. Edward kendi yönetim yetkisine zorla birtakım sınırlamalar getirildiğinde, yapılan değişikliklerin kendi

James Masschaele, "The Public Space of the Marketplace in Medieval England", *Speculum* 77, No. 2 (2002): s. 383-421.

tercihiyle yapıldığını ve taviz olarak değil tasdik edilerek, bizzat krallığın refahı için uygulandığını öne süren bildiriler okutmuştu pazaryerlerinde.

Pazaryerleri aynı zamanda cezalandırma ve aşağılama sahnesine de dönüştü. Pek çok pazaryerinde boyunduruklar da vardı ve bunlar ya birinin boynuna geçiriliyor ya da bir sonraki hırsız, frengi bulaştıran fahişeyi veya bozuk balık satan balıkçıyı bekliyordu. Boyunduruğun kullanılmadığı zamanlarda ise ayak bağları (bacakları tutan ahşap mekanizma), tasmalar (direğe bağlı boyun halkaları), çekçekler (gübre arabası) ve diğer aşağılama araçları devreye giriyordu. Bu araçlar tek başlarına zarar vermeseler bile yetkililer, mücrimleri kalabalık pazaryerlerinde etkisiz hale getirerek, gelip geçenlerin onlara şiddet uygulaması için fırsat yaratıyordu. Bilindiği kadarıyla da bu fırsattan sıkça yararlanıyorlardı. Pazaryerlerinde Kilise'nin dayattığı cezalar da uygulanıyordu. Çarşaf-lara sarınmış, yalınayak yürürken rahipler tarafından kırbaçlanan günahkârları veya izleyenlerin sövgüleri eşliğinde günahlarını itiraf edenleri görmek, sıradışı değildi. Kısıtılma ya da aşağılamanın yöntemi ne olursa olsun, uygulamalar kamusal alanda yapıldığı için, otoritenin belli başlı amaçları (suçluları utandırmak, yurttaşları uyarmak ve güç gösterisi yapmak) yerine getiriliyordu.

Devlet, tahmin edileceği üzere, pazaryerlerine sıkı denetim uyguluyordu. Pazaryerleri kraliyet imtiyaznamesi olmadan faaliyete geçemiyor, imtiyazname çıktıktan sonra da tüm işleyiş dikkatle kontrol ediliyordu. Gelgelelim hâkimiyet, bir kez kurulduktan sonra durmaksızın gerekçelendirilmesi gereken bir şeydir. Devlet, bu tür yerler üstündeki hâkimiyetini fiilen ortaya koyarak ve onları propaganda ve cezalandırma araçlarına dönüştürerek, kendisi için yeni bir zafiyet noktası yaratmıştı. Hâkimiyeti altındaki bu bölgelerin izinsiz ihlali veya bu tür yerlerin devlet karşıtı muhaberat için kullanılması, devlet otoritesine ister istemez halel

getiriyordu. Köylüler, en azından zımnenn, pazaryerlerinin siyasi boyutlarının farkına varmıştı. Köylü İsyanı sırasında bu alanları kendi ifade, propaganda ve intikam mecralarına dönüştürme yolunda adımlar attılar.

St. Albans şehrinde isyancı köylü ve zanaatkârlar, pazaryerine giderek derebeylerine duydukları öfkeyi şiddet yoluyla ifade ettiler. Ayaklanmanın başlarında, civar ormanlara giriş hakkı talep ettiler ve bu isteklerini pazaryerindeki boyunduruğa talihsiz bir tavşanı çivileyerek vurguladılar. Ardından başrahibi, hapisteki tutsakları salmaya zorladılar ve salınanlardan birinin başını oracıkta uçurdular. Kesilen baş da aynı boyunduruğa getirildi; bir tanıklığa göre, “[köylülerin] bambaşka yasalara tabi olduğu herkesin malumuydu”.^{*} Avlanma hakkı talebini sembolize etmek için bir hayvandan istifade edilmesi ve tutukluların kurtarılması, yeterince açık bir mesaj gönderiyordu ama hayvan ile kesik baş boyunduruğa asmak başka bir kritik noktayı açıkça ortaya koyuyordu: Pazaryeri ve cezalandırma araçları artık asilerin elindeydi.

Aynı gün, Lakenheath’in Suffolk köyünde asiler çok daha yüksek statülü birini avladılar: Üst kademelerden yayılan adaletsizliğin kanlı canlı timsali, Kral Mahkemesi’nin Baş Yargıcı Lord John Cavendish. Cavendish bir güruhun saldırısına uğradı ve başı kesildi. Bu seçkin şahsa yapılan saldırının boyutu, kesik başın yirmi beş kilometre ötedeki Bury St. Edmunds pazaryerine taşınarak, halka sergilenmek ve alay edilmek üzere boyunduruğa asılmasıyla iyice büyüdü. Bu eylem acı bir ironi içeriyordu: Alt sınıflara her zaman reva görülen “kaba kuvvete dayalı adalet” şimdi tersine çevrilerek zulmedenlere uygulanmıştı. Fakat tıpkı St. Albans’da olduğu gibi burada da haberi yaymak için tercih edilen alan, yetkililerin pazaryeri üzerindeki hâkimiyetini kaybettiğine dair ek bir mesaj da veriyordu. Mesajlar şimdi yukarıdan köylüye

* R. B. Dobson, *The Peasants’ Revolt of 1381* (London: Macmillan, 1970), s. 274.

doğru değil, aşağıdan yukarıya, rejime doğru gönderiliyordu; hem de Kral'ın kendi yetki sahasında.*

Cavendish'in başı sekiz gün sonra meydandan kaldırıldı ve isyan bastırıldı, ama buna rağmen İngiltere'de ifade özgürlüğünün gelişiminde kritik ilk aşamaya erişilmişti. Ortaçağda köylülerin topladığı tek yer, pazaryerleri değildi (sokaklar, köy meydanları ve başka yerler de vardı) ama pazaryerleri eşi benzeri olmayan, devlet güdümlü haberleşme merkezlerine dönüşmüştü. İsyanın kanlı simgelerini orada sergilemeleri asilerin, bizzat pazaryerini ele geçirme eyleminin insanları isyana teşvik eden bir ifade biçimi olduğunu bildiklerini gösteriyordu. Köylü İsyanı'nın asileri bazı pazaryerlerini zor kullanıp kısa süreliğine ele geçirerek ve bu mekânları –kaba bir yolla olsa da– birer ifade aracına dönüştürerek, mağduriyetlerini dile getirmekten ötesini yapmış, önemli bir iktidar aygıtına darbe vurmuşlardı. Kamusal alanların –açıktan veya gizli– kontrolü, günümüze dek ifade özgürlüğü savaşında can alıcı bir nokta teşkil edecekti.

*

Yine aynı dönemde İngiltere'de ve nihayetinde Amerika Birleşik Devletleri'nde ifade özgürlüğü üzerinde derin etkiler yaratacak vatana ihanet yasaları çıkarılıyordu. Bazı Roma imparatorlarının kendi psikolojik sağlıklarını devletin refahıyla bir tuttuklarını ve vatan hainliğinin sınırlarını kendilerine yönelik hakaretleri de kapsayacak şekilde genişlettiklerini yukarıda gördük. Yine aynı dinamik on dördüncü yüzyıldan başlayarak neredeyse beş yüzyıl boyunca İngiltere'de de geçerliydi. Devlet, ihanet cürmünün kapsamını tekrar tekrar genişleterek kral aleyhine kurulan “tasavvurları” bile dahil etmiş, insanlar bunu (kaçınılmaz olarak) istismar edince de kapsamı daraltılmıştı.

İhanetin cezası son derecede ağırdı. Suçlular kesilerek dört

* Masschaele, “Public Space of the Marketplace”, s. 417.

parçaya ayrılıyor, parçalar başla birlikte Londra'nın farklı yerlerinde teşhir ediliyordu. Teamül hukukuna göre krala, hükümlülerin malına el koyma hakkı da tanınıyordu. Bu da –tıpkı Kral'ın ormanında izinsiz avlananların uğradığı kovuşturma gibi– keyfi kovuşturmaların önünü açıyor, Sir Matthew Hale'in hafifseme sanatına başvurduğu o muazzam ifadesiyle, “büyük zahmete ve müphemliğe” yol açıyordu. Parlamento 1351'de çıkardığı ilk yazılı Vatana İhanet Yasası'yla durumu düzeltmeye çalıştı. Yasayla birlikte bu suç devlete karşı yapılan doğrudan eylemlerle sınırlandırıldı ama “Yüce Kral'ın” ve ailesinin “ölümünü gizlice planlamayı veya tasavvur etmeyi” kapsayan bir madde de eklendi.” Bu ifade hükümdara karşı aleni bir eylemle son bulan hainlik tasavvurlarını kapsıyor olsa da, sonraki krallar bu sınırlamadan rahatsız oldu.

Hükümdarlığının ilk yılları Köylü İsyanı'nın damgasını taşıyan II. Richard (1377-99) aleni eylem koşulunu kaldırmak için 1397'de yasayı değiştirdi. (Özünde bir düşünce suçu tanımlayan) Bu yeni yasa, Richard'ın entrikalarla mücadele ettiği, parlamentonun yetkisini törpülemeye çalıştığı ve bazı eski hasımlarıyla hesaplaştığı bir dönemde yürürlüğe girmişti. Böylesine gerilimli bir atmosferde hedefini şaşırmış birtakım ifadeler ya da niyetler yüzünden insanların öldürülmesi veya uzuvlarının kesilmesi son derece ciddi bir ihtimaldi. Tarihçi James Stephen'a göre “Bu yasanın amacını anlamak zor, tabii o amaç ihaneti, hatta herhangi bir şekilde krala düşmanlık olarak görülebilecek herhangi bir şeyi kelimelere dökmek değilse” *** Richard yeni ihanet yasasını yürürlükten kaldırma girişimini dahi ihanet olarak belirledi.

* Courtney Stanhope Kenny, *Outlines of Criminal Law* (New York: Macmillan, 1907), 248–49.

The Statutes: Revised Edition – Vol. 1. Henry III to James II, AD 1235–6–1685 (Londra: Eyre ve Spottiswoode, 1870), s. 185.

*** James Fitzjames Stephen, *A History of the Criminal Law of England*, 2. Cilt (Londra: Macmillan, 1883), s. 253.

II. Richard'ın asıl amacı ne olursa olsun (o dönemki akıl sağlığı tartışma konusudur) yeni yasa onu koruyamadı. 1399'da tahttan indirildi, ertesini yıl da büyük olasılıkla cinayete kurban gitti. Halefi IV. Henry vatana ihanet konusunda aleni eylem şartını geri getirdi çünkü Hale'e göre "[Richard'ın krallığı döneminde] ihanet korkusu yüzünden kimse nasıl davranacağını, ne yapacağını, ne konuşacağını, ne söyleyeceğini bilemiyordu".* Richard'ın "tasavvur etmeyi" ihanet sayan denemesi ancak iki yıl kadar sürdü ama İngiliz devletinin elindeki sansür araçlarına ileriki yüzyıllarda belli aralıklarla dahil olacaktı. Sonraki yıllarda tahta oturan kimi krallar –özellikle de VIII. Henry ve III. George– hayali olarak kendilerini tahttan düşürenleri, onurlarını zedeleyenleri, hatta oy hakkı için halkı harekete geçirenleri cezalandırmaktan kendilerini alamadılar. "Kralın ölümünü tasavvur etmek" gibi muğlak bir cümle, darbe indirmelerini sağlayacak serbestliği tanıdı.

Ölümünden iki yüzyıl sonra, II. Richard'ın yenilgisine ve akıbetine dair hatıralar bile paranoyak tepkiler yaratmaya yetti. Shakespeare'in II. Richard oyununun ilk baskılarında "yılgın majesteleri"nin tahttan indirilme sahneleri atılmıştı. Kimilerine göre, Richard ile kendisi arasında rahatsız edici paralellikler gören Kraliçe Elizabeth'e riayetle alınmış bir önlemdi bu. Görünüşe göre bu kısmi sansür bir devlet müdahalesinden çok, yayıncının kendini korumaya yönelik önlemiydi. Gelgelelim tarihçi John Hayward'ın akıbeti konusunda bu tür bir belirsizlik söz konusu değildi. Hayward 1599'da Richard'ın düşüşü ve ölümünü anlatan bir risale yazınca, bizzat Elizabeth onun ve matbaacısının Londra Kulesi'ne hapsini emretti.**

Ne var ki tüm bunlar olup bitmeden önce, başı dertten kurtul-

* Hale, *History of the Pleas of the Crown*, s. 110.

Robert P. Adams, "Despotism, Censorship, and Mirrors of Power Politics in Late Elizabethan Times", *Sixteenth Century Journal* 10, No. 3 (1979): s. 5-16.

mayan, borç batağındaki Johannes Gutenberg, ilk hareketli matbaada, ilk matbu sayfayı üretecekti. Bu olay takriben 1450 yılında yaşandı (matbaacı, tarihi kaydetme zahmetine girmemişti) ve böylece binlerce yıl önce kil tabletlerin silindir biçimli mühürlerle çizilmesiyle başlayan süreç, ilk olgun meyvesini verdi. Modern çağ muhtemelen bu tarihte başladı ve sansür yepyeni bir evreye girdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ON ALTI VE ON YEDİNCİ YÜZYILDA MATBAAZEDELER

“Sizler hakkımda hüküm verirken belki de, bu hükmü beklerken duyduğum korkudan daha büyük bir korku içindesiniz.” İtalyan Rönesansı’nın önde gelen filozoflarından Giordano Bruno, kendisini yargılayanlara hitaben sarf ettiği bu sözlerin ardından Roma’nın Campo de’ Fiori meydanına götürüldü ve kitaplarıyla birlikte diri diri yakıldı. Bruno’nun 1600’de Roma Katolik Kilisesi kararıyla idam edilmesi, evrenin yapısına, devletin yetkisine ve Kilise’nin inancı dikte etmedeki rolüne dair tüm inanışların gözden geçirildiği bir çağı kendi bünyesinde taşıyan bir ömrü erkenden noktalamıştı. Fikirlerin dolaşımı matbaanın icadıyla birlikte, o dönemin şartlarına göre muhtemelen baş döndürücü bir hızla artmış, bu durum da yetkilileri kabul edilen din yorumuyla çelişen fikirlere karşı –son derece acımasız olsa da etkisi giderek azalan– önlemler almaya itmmişti. Bruno Kilise’ye doğrudan bir tehdit oluşturmaya da Kilise doktrinlerini sorgulayan ve birçok kişi tarafından okunan eserleri, Kilise otoritesinin dayandığı o yarılmazlık kisvesine zarar veriyordu. Filozofun hayatı ve kitapları kolayca yok edildi, ama yargıçlarının korkusu baki kaldı.

Bruno çalkantılı bir çağda gezgin bir yaşam sürmüştü. Eski

Dominiken rahip, aforoz edilmiş Kalvinist ve Copernicus hayranı Bruno, Protestan ve Katolik Avrupa'yı dur durak bilmeden arşınladı. Sansürcüleri atlattı, dersler verdi ve Tanrı'nın tek bir kum tanesinde, yaşamın her zerresinde ve sayısız yıldızda varlığını açık ettiği, hiçbir merkezi olmayan evrene dair teorilerini yayınladı. Bruno'ya göre ne mutlak gerçek vardı ne de bilginin sınırı. Aksini savunanlar yanılgı içindeydi. Kutsal Kitap mı? Ahlaki öğretileri kayda değerdı ama hepsi bundan ibaretti. Mahkemede teslis inancı hakkındaki görüşü sorulduğunda, pek inanmadığını söyledi. (Yedi yıl zindanda tutulduktan sonra ölümle yüz yüze gelmişken) Sözlerini geri almayı reddetti. Bruno'ya göre akla dayalı sorgulama sayesinde eriştiği inançlardan dönmek –hele bir de bu inançların alternatifi, saçmalığı alenen ortada olan dogmayken– imkânsızdı.*

Bruno meşrebindeki biri, W. B. Yeats'ten alıntılacak olursak, Avrupa toplumu denen girdabın, “merkezinin dağıldığı” bir çağın ürünüydü. Avrupa, Bruno öldüğünde Protestan Reformu'nun, Katolik Karşı-Reformu'nun ve güç dengelerini yeniden kuran savaşların sarsıntılarını yaşamaya başlamıştı. Nicolaus Copernicus'un araştırmaları evrenin sabit koordinatlarını fora etmiş, çıkılan keşif seferlerinin ardından haritalar hükümsüz kalıp yeni ihtilaf cepheleri açılmıştı. Eski hakikatler artık kayboluyor, yepyeni bir düşünsel atmosfer şekilleniyordu; hiçbir şeye sırf inanç gereği bel bağlamayan, tartışmayı ve akla dayalı sorguşturmaya teşvik eden bir atmosfer. Giderek yoğunlaşan kısıtlamalara karşın kitaplar ve risaleler aracılığıyla yeni fikirler yayılıyor, dört bir yanda tartışma ortamları doğuyordu. Üstesinden gelinen her sansürle birlikte otoritelere, güçlerinin sınırı hatırlatılıyordu. Engizisyon Bruno'nun elinden çıkmış, bulunabilen tüm metinleri imha et-

* Levy, *Blasphemy*, s. 72-73; Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 191-93; Hilary Gatti, *Giordano Bruno and Renaissance Science: Broken Lives and Organizational Power* (Ithaca: Cornell University Press, 2002), s. 18-20.

tiyse de bazı nüshalar yangından kurtuldu. Filozofun –bugün kolayca bulunabilen– eserleri ileride Baruch Spinoza ve Gottfried Leibniz gibi düşünürleri etkileyecekti.

Matematğin Öncüleri, Martin Luther ve İlk Tecritler

İlk matbu kitapların çoğunda evren ya da bu yeni düşünme biçimiyle ilgili bir şey yoktu. Genelde Yunan ve Roma klasikleri, aritmetik ve Latince kılavuzları, hatta mektup yazım kitapçıları basılıyordu. Bu kitapların dolaşıma girmesi, temel beceriler konusunda enformel eğitim verilmesinin önünü açtı, bu da daha geniş bir yelpazeye yayılan çalışmalara yönelik bir talep doğurdu. 1500'e gelindiğinde Avrupa'da en az 30.000 cilt eser basılmış, hareketli bir uluslararası dağıtım ağı şekillenmeye başlamıştı. Yüzlerce matbaa, 1.000'den fazla başlığı seri halde bastı. Kitaplar genelde yerel dillerde yayımlanıyor, ilgi görenler birçok baskı yapıyordu. O güne dek çok az sayıda insan ondan fazla kitaba sahipti. Fakat artık çok geniş kütüphaneler kuruluyordu. Örneğin, 1539'a gelindiğinde, Christopher Columbus'un oğlunun elinde yaklaşık 15.000 kitap vardı. Üretim hacminin artıp fiyatların düşmesiyle birlikte esnaf ve benzeri birtakım meslek erbabı bile kendi dillerinde basılmış on beş yirmi kitap edinebilir hale geldi, ki bu bir kuşak önce hayal dahi edilemezdi.*

Basılı materyaldeki artış, bilginin şaşırtıcı bir hızla yayılmasına yol açtı, ama düşünsel alışveriş üzerindeki etkisi de bir o kadar önemliydi. Matbaalar insanlara fikirlerini yayımlatma fırsatını sunmadan önce tartışmalar ağırlıklı olarak mektupla veya yüz yüze yürütülüyordu. Fikirlerin ve karşıt görüşlerin yayılması çok uzun bir zaman alıyordu. Matbaa sayesinde kanaatler geniş kit-

* Paul F. Grendler, "Printing and Censorship", *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, haz. Eckhard Kessler ve diğerleri (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 25-28, 36-41.

lelere ulaştı ve dileyen herkese –bazen birkaç hafta içinde– tepki verme, tartışmaları takip etme ya da kendi katkılarını sunma olanağı sağlandı. Tıpkı günümüzde internetin ihtilafları metas-taza uğratması gibi o dönemde basılı materyalin hızla dolaşıma girmesi de aynı etkiyi yaratıyordu. Araştırmacı Paul Grendler’in de ifade ettiği gibi, “Rönesans insanları önceki kuşaklara kıyasla münakaşaya daha yatkın değildi belki, ama matbaa bu insanların söylediklerinin etkisini muazzam şekilde artırdı.”

Matbaanın kargaşa yaratma potansiyeli, seküler ya da dini kurumların gözünden kaçmadı. Papa VI. Alexander daha 1501’de bile matbaanın “muzır eserlerin etki alanını genişletebileceğini” beyan etmiş, “matbaacılar üzerinde tam bir denetim kurulmasının” zorunlu olduğu sonucuna varmıştı. Bu arada devletler de kısıtlayıcı yasalar çıkarmaya başlamıştı. Antwerp’te 1529 yılında “şeytani doktrinler ya da teolojik yanılgılara” getirilen yasak gibi, yahut Fransa’nın 1531’de “sahte doktrine” karşı çıkardığı hüküm gibi, yahut da “evlilik bağının küçümsenmesinin” İsviçre’nin Zürih kantonunda yarattığı tuhaf kaygı gibi, muğlak bazı sansür kıstasları belirlendi.” Ne var ki Kilise’ye isabetli eleştiriler getirip Kitabı Mukaddes’i Almancaya tercüme ederek Kilise’nin inanç üzerindeki hegemonyasına saldıran, Protestan Reformu’na zemin hazırlayan ve Avrupa’nın hem dini hem politik yapısını altüst eden hırçın keşiş Martin Luther’e verilen tepkiye kıyasla bu önlemler devede kulak gibiydi. Otoritenin işi başından aşkındı. Luther ile matbaa birbiri için yaratılmıştı. Luther yalın, duygusal bir dille ve baş döndüren bir hızla risaleler yazıyordu. Hedef aldığı insanlar, Luther’in kendilerine getirdiği sert eleştirilere yanıt vermeye kalmadan, daha da kışkırtıcı risalelerin piyasaya sürüldü-

* Grendler, “Printing and Censorship”, s. 41.

Robert Justin Goldstein, *Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth Century Europe* (Basingstoke: Macmillan, 1989), s. 34-35.

günü fark ediyorlardı. Luther olmasa Reform hareketi olamazdı, fakat –ilk medya yıldızı– Luther de matbaasız bir hiçti.

Luther'in Katolik Kilisesi'ne karşı yazdığı *Doksan Beş Tez*'i Wittenberg'de bir katedral kapısına çivilediği tarihten kısa süre sonra, 1520'de, Papa X. Leo, keşişin tüm kitaplarının yakılmasını emreden bir ferman yayınladı. Papa kitapları “veba”ya, “yabandomuzu”na ve “ölümcül hastalığa” benzetiyordu. Luther taraftarları buna hem “deccal” Papa kuklasını, hem fermanı hem de başka Katolik metinleri yakarak karşılık verdiler. Olayın ardından Habsburg İmparatoru V. Karl Worms Fermanı'nı (1521) ilan etti. Fermanda yer alan “Matbuat Yasası”yla birlikte Luther'in (“her sapkınlığın ve melanetin kaynağı” olan) eserlerinin yanı sıra Kilise'ye, hükümdarlara ya da “namuslu insanlara” saldıran her tür yayın yasaklanıyordu. Reform hareketinin yayılmasıyla birlikte Katolik ve Protestanlar duruşlarını sertleştirdiler. Avrupa ayrıştı ve sansür yasaları arttıkça arttı. Katledilen Protestanların ağızlarına ve yaralarına, tercüme edilmiş Kutsal Kitap sayfaları tıklandı, Engizisyon ve Katolik hükümdarlar yaktıkları ateşi Protestan literatürüyle beslediler. Protestan otoriteler de sansürde geri kalmadı. Onlar da Katoliklerin, Yahudilerin ve –rakip Protestan mezhepleri çoğaldıkça– birbirlerinin metinlerini hedef aldılar.

Yarım yüzyıllık bir kaosun ardından yetkili merciler sansürleme çabalarını sistemleştirerek, suç teşkil eden kitapların sıralandığı listeler yayımladılar ve metinleri ön onaya tabi tutan ya da basılmasını reddeden düzenlemelerin yanı sıra kitap ithalatına yönelik bazı kısıtlamalar da getirdiler. Listelerin en önemlisi, kara listeye alınmış matbaacıları, belli birtakım cinsel içerikli eserlerin tedarikçilerini ve yerel dillere tercüme edilmiş Kutsal Kitap'lar gibi suç teşkil eden bazı metinleri “beşeri hafızadan silmeyi” amaçlayan, Vatikan'ın *Index Librorum Prohibitorum*'uydu (1559).^{*} Bu

^{*} Derek Jones, haz., *Censorship: A World Encyclopedia*, (Londra: Routledge, 2001), s. 4277.

liste, türünün ilk örneği değildi; örneğin Papa Gelasius daha 496 yılında altmış “kötü” kitabı listesine dahil etmişti.* Fakat Vatikan listesi bunların en uç örneğiydi ve Katolikleri, Luther, Calvin, Machiavelli ve Rabelais de dahil yaklaşık 550 yazarı okumaktan men ediyordu. Protestan alimler de –her zaman sapkın görüşleri yüzünden değil– eserlerinin inançlarıyla baştan aşağı lekelendiği düşünüldüğü için yasaklıydı.

Bu ilk yasaklı kitaplar listesi nihayetinde Kilise için bile fazlasıyla katı çıktı. Birçok şehir listeyi yürürlüğe koymayı reddedince 1564’te liste üzerinde değişiklik yapıldı. 1966’daki feshine dek çeşitli değişimlerden geçerek Katoliklerin düşünsel yaşamını kısıtlamayı sürdüren bu yeni liste, yerini aldığı listedeki yasaklı kitapların çoğunu barındırıyor, basım öncesinde uyulması gereken ayrıntılı bazı kurallar ve birtakım yaptırımlar içeriyordu, ama buna karşılık eskiden yasaklı olan bazı kitaplara da kapı aralıyordu. Kitap “esas itibariyle iyi” ise, birtakım hatalar içerse dahi, suç teşkil eden pasajların sansürlenmesi kaydıyla Kilise tarafından hoşgörüyle karşılanıyordu.

Kilise’nin izlediği bu politika sayesinde Protestan yazarların kaleme aldığı bazı bilim kitaplarına izin çıkmıştı ama özellikle Talmud örneğinde olduğu gibi ilginç bazı sonuçlar da doğmuştu. Yeni listede Talmud’a, ismi ve içinde yer alan “Hristiyan dinine yönelik karalama ve hakaretler” çıkartıldığı sürece izin veriliyordu. Pratikteyse bu durum, İsa’ya ya da İsa’nın yaptıklarına ilişkin tüm göndermelerin yanı sıra Roma’ya ve Yahudilikteki Mesih anlayışına yönelik tüm atıfların ve –her nedense– kötülük/şeytanilik kelimesinin kesilip atılması anlamına geliyordu. Bütün bu sansürler, metni yer yer anlaşılmaz hale getiriyordu. Talmud alimleri bu sansürün etrafından dolanmanın yollarını buldular. Sansürlü

* Daniel P. Sheridan, “The Catholic Case: The Index of Prohibited Books”, *Journal of Hindu-Christian Studies* 19, (2006), s. 23.

bölümler metinlerin derkenarına elle yazıldı, pasajları karalamak için kullanılan mürekkepse bazen öylece silinip çıkarıldı;* daha doğrusu, sonraki yıllarda başa geçen papalar ve din otoriteleri metinlerin tamamen yakılmasını emredene dek.

Dini ve diğer savaşlarla sınırların tekrar tekrar çizildiği on altıncı ve on yedinci yüzyılların fırtınalı Avrupası'nda, sansürden kaçınmak ve yasaklı kitaplar listelerini görmezden gelmek çok da zor değildi. Yasaklandığı için giderek daha çok rağbet gören kitaplara olan talebi karşılamak için karmaşık ve gizli ağlar türedi. Örneğin, on yedinci yüzyıl başlarında Galileo'nun *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*'u yasaklı kitaplar listesine girince, Katolik keşişler bile kitabı edinme telaşına düşüp kitabın karaborsa fiyatının asıl fiyatın on katına çıkmasına katkıda bulundular. Öyle ki açığöz bir Alman yayımcı yazarlarına, "Yasaklanacak... herhangi bir şey" yazmalarını salık verdi. Belli bir yerde kısıtlamalarla karşılaşan yazarlar başka yerlere göç edebiliyordu, sahte bir başlık sayfası veya dolgun bir rüşvet sınırları aşp kaçakçılık yapmaya genelde yetiyordu. Ve katı yasalara rağmen alimler birbirlerinin eserlerini bulup alıyordu. Örneğin kitapların ödünç verildiği, İtalya'nın belki de en büyük kişisel kütüphanesinin sahibi Gian Vincenzo Pinelli** 1574'te Paris'teki bir arkadaşına yazarak, istediği kitapların Frankfurt üzerinden Venedik bölgesine gönderilmesini talep ediyordu, "çünkü burada, Venedik'te, engizisyoncu peder arkadaşım olur" **** Pinelli başkalarının da her gün yaptığı şeyi yapıyor, fikirleri dolaşımda tutmak için küçük yolsuzluklara başvuruyordu.

* Popper, *Censorship of Hebrew Books*, s. 52, 55-60, 84-87.

Goldstein, *Political Censorship*, s. 36.

*** Marcella Grendler, "A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601)", *Renaissance Quarterly* 33, No. 3 (Sonbahar 1980): s. 386-416.

**** Paul Grendler, "Printing and Censorship", s. 52-53.

Kitabı Mukaddes'i modern İngilizceye en yakın şekliyle tercüme etmiş ilk çevirmen olan William Tyndale'in (1496-1536) başına gelenler, hem bu dönemdeki sansürün acımasızlığı ve anlamsızlığını hem de siyasi dalgalanmalarla birlikte nasıl değişime uğradığını ortaya koyuyordu. Üstün entelektüel yetilere sahip, Oxford ve Cambridge mezunu bir din adamı olan Tyndale, 1522'de Yeni Ahit'in Luther tarafından yapılan Almanca tercümesini okumuş, aynısını kendi dilinde yapmaya karar vermişti. Onay almak için Londra Piskoposu Cuthbert Tunstall'a başvurdu ama Katolik doktrininden şaşmayan piskopos bu önerisinin dine ters düştüğüne hükmetti.

Tyndale bunun üzerine, işe girişmek üzere Kıta Avrupası'na gitti. İlk Yeni Ahit tercümesi 1526'da Almanya'da basıldı ve binlerce kopya, kaçak yollarla İngiltere'ye sokuldu. Ele geçirilen kopyalar anında ateşe verildi ve bilindiği kadarıyla en az bir matbaacı, bunları sattığı için idam edildi. Bu tercümeyi okudukları için işkence görüp öldürülenler de oldu. Kitaplar kaçak yolla gelmeye devam edince, Tunstall son çare olarak kitapları imha etmek için toptan satın aldı. Bu arada rivayete göre çalışmalarını finanse etmek amacıyla bizzat Tyndale de piskopos vekillerine kitaplarını satmıştı, dolayısıyla daha çok sayıda Kitabı Mukaddes nüshası kaçak yoldan ülkeye girmiş oldu. Tyndale nihayetinde ihanete uğrayıp aforoz edildi ve 1536'da Brüksel yakınlarında, eserlerinin kopyalarıyla birlikte diri diri yakıldı. Son sözleri, "Tanrı'm, İngiltere Kralı'nın gözlerini aç!" oldu. İdam edildiği sırada, 50.000 adet Kitabı Mukaddes tercümesi İngiltere'de dolaşımdaydı.*

Tyndale'in ölmeden önceki son dileği, VIII. Henry'yi ikna

* Charles Ripley Gillett, *Burned Books: Neglected Chapters in British History and Literature*, 1. Cilt (New York: Columbia University Press, 1932), s. 23-24; Fredrick S. Siebert, *Freedom of the Press in England, 1476-1776: The Rise and Decline of Government Control* (Urbana: University of Illinois Press, 1965), s. 45; Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 21-22, 169-72.

edemedi belki ama bu açığı, İngiltere siyaseti ve kralın Aragonlu Catherine’i boşama arzusu kapadı. Henry’nin kendisine boşanma izni vermeyen Vatikan’la bağlarını koparmasının ve kendi yüksek otoritesi altında İngiltere Kilisesi’ni kurmasının akabinde tutuklanmıştı Tyndale. Henry, Katolik Kilisesi aleyhtarı olur olmaz Tyndale’in tercümesine karşı çıkmayı bıraktı. Böylece tercüme hem 1538’de Henry tarafından onaylanan Kitabı Mukaddes’e hem de yüz yıl kadar sonra Kral James Onaylı Kitabı Mukaddes’e büyük oranda dahil edildi.*

Tyndale bugün Reform hareketinin şehitlerinden ve Shakespeare’le birlikte modern İngiliz dilinin mimarlarından biri olarak anılıyor. (“Yere kapaklanmak” [“fall flat on his face”], “içini dökmek” [“pour out one’s heart”], “gözünün bebeği” [“the apple of his eye”], “zevkusefa” [“fleshpots”], “elinden gelenin fazlasını yapmak” [“go the extra mile”] gibi tabirler de dahil olmak üzere, Tyndale’in türettiği ve günümüzde yaygın kullanılan çok ama çok sayıda kalıp vardır.) Fakat Tyndale bir yandan da kötü zamanlamanın kurbanıydı. Kitabı Mukaddes’i birkaç yıl sonra tercüme etse (ve kralın boşanmasını kınamasa) İngiltere’ye geri çağrılabilirdi. Bunun yerine kısa süre sonra ömrünü adadığı çalışmanın lehine değişecek olan sansür yasalarının bedelini canıyla ödedi. Britanya Milli Kütüphanesi, 1994’te Tyndale’in tercüme ettiği orijinal illüstrasyonlu Yeni Ahit’in bir nüshası için 1 milyon pounddan fazla para ödedi ve bu kitabı “İngiliz dilinin basılı en önemli kitabı”” olarak tanımladı.

* Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 47; Hannibal Hamlin ve Norman W. Jones, *The King James Bible After Four Hundred Years: Literary, Linguistic, and Cultural Influences* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 336.

“Tyndale’s New Testament, 1526,” British Library Collection Items internet sitesi, erişim Mart 27, 2020, <https://www.bl.uk/collection-items/william-tyndales-new-testament>

Gravürler, Cam Kırıkları ve Ezilip Sakatlanmış Orglar: Tasvirler ve Putkırıcılık

Reform döneminde matbu tasvirler de amansız bir sansürden nasibini aldı. Avrupa toplumu halen büyük ölçüde okuryazar olmadığı için resimler, taşıdıkları mesajları yazıya kıyasla çok daha geniş kitlelere –genellikle de çok daha güçlü bir etkiyle– ulaştırıyordu. Nitekim Lutherci reformcular bunu sezgisel olarak kavradılar. Papa ile Katolik ruhban sınıfı, seri üretilen gravürlerde haram yollarla erişilmiş bir lüks içinde yüzen sefiş şeytanlar olarak resmediliyordu. İsa Mesih’in örnek yaşamı ile Deccal olarak resmedilen Papa’nın yaşamını yan yana gösteren illüstrasyonlu *Passional Christi und Antichristi* (1521) başlıklı yayın, bizzat Luther gözetiminde basılmıştı. Dağıtılmak üzere basılmış bir başka yayında Luther tevazuyla Kutsal Kitap’ı okurken, Papa karnını tıka basa dolduruyor, çok fazla yemek yemiş keşişler ise etrafında kusuyordu. Lutherci hareketin büyümesiyle birlikte Luther’in kendi tasvirleri de hızla çoğaldı. Luther genelde başını çevreleyen, müritlerinin hürmetle öptüğü söylenen halelerle resmediliyordu. V. Karl’ın Worms Fermanı’nın “hem basılı hem de resimli” materyalleri sansüre tabi kılmasının, diğer Katolik bölgelerde ise resmi onay almamış tasvirlerin defaatle engellenmeye çalışılmasının nedeni de buydu.

Luthercilik kiliselerdeki kutsal sanata karşı çıkmıyordu; ama John Calvin ile Huldrych Zwingli’nin öncülük ettiği mezhepler gibi başka birtakım Protestan mezheplerin sergilediği yaklaşım epey farklıydı. Protestan Avrupa’da çılgınlığa varan putkırıcı ayaklanmalar baş gösterdi. Bu ayaklanmalarda hem tasvirler hem de orglar, şamdanlar, vitraylar, kadehler ve Katoliklikle ilintili başka objeler parçalanıyordu. Bu tür şeylerin, insan yapımı tasvirlere karşı olan İkinci Emir’i ihlal ettiği, ebedi ve kutsal olanın bulunduğu ortamda asla yerinin olmadığı söyleniyordu. Daha çok birer

simgeydi onlar: nefret edilen Kilise'nin servetinin, putperestliğe sapmasının ve insan ile İlahi olana sadece kendisinin aracı olabileceği yönündeki ısrarının simgeleri idi. Putkırırcılar için tasvir ve objeleri parçalamak, çok önemli bir inanç eylemiydi. Nasıl ki antikçağ sonlarında pagan kitapların yakılması insanların Hıristiyanlığa geçmesinin ayrılmaz bir parçası olduysa, tasvirleri tahrip etmek de Kilise'nin ruha aşıladığı iblisleri yenilgiye uğratmak anlamına geliyordu.

Antwerp'te patlayan Ağustos 1566 isyanları, Belçika ve Hollanda'yı pençesine alan *Beeldenstorm*'a ("tasvir fırtınası") özgü o hiddetli taşkınlığın tipik bir örneği idi. Kısmen Kalvinist papazlarca açık hava toplantılarında tetiklenen bu ayaklanma, çok geçmeden kendi ivmesini kazandı. Protestan Welshman'ın anlattıklarına göre "tüm kiliseler, şapel ve dini mekânlar tek bir gecede tahrip edilmiş, içlerinde parçalanmadık şey bırakılmamış, her şey kırılıp yok edilmişti." Dehşete kapılan Katolik bir İngiliz, Antwerp Meryem Ana Katedrali'nin yıkımını şöyle anlatıyordu:

Yeni öğretinin bu yeni takipçileri heykelleri yere devirip resimleri tahrif ettiler. Hem de sadece bizim katedralde değil, şehirdeki diğer bütün katedrallerde aynı şeyi yaptılar. Perdeleri yırttılar, pirinç ve taş oymaları paramparça ettiler, sunakları kırdılar, kumaşlara ve ayin örtülerine zarar verdiler, demirleri söktüler, kadehleri alıp göturdüler ya da kırdılar, mezar taşlarının pirinç levhalarını söktüler, vitraylı pencereleri de es geçmediler... Sunaktaki kutsanmış ekmeğe ve şaraba yaptıklarını nasıl anlatsam? Ekmeği

* "Richard Clough to Gresham, 21 Ağustos 1566, No. 668", *Calendar of State Papers: Foreign Series, of the Reign of Elizabeth*, 1566-8, haz. A. J. Crosby (Cambridge: MacMillan & Co, 1871), s. 121-122.

ayaklar altına aldılar ve (telaffuzu dahi korkunç!) üstüne pis idrarlarını saçtılar..’

Tüm bunlar tek bir gecede, tek bir yerde, yıkımla dolu sıcak bir yaz gününde gerçekleşmişti. Bu yağmalamaların ardında (Protestan soyluların Katolik ve İspanya karşıtı hissiyatı kendi çıkarları uğruna alevlendirmesi de dahil) iktisadi ve siyasi entrikalardan oluşan karmaşık bir matris vardı ama ana tetikleyici dini bağnazlıktı. İnsanlar normalde sırf bir başkasının maddi çıkarları uğruna kutsanmış ekmeğin ve şarabın “üstüne pis idrarlarını” saçmazlar. Putkırıcılar, bir haçı ya da heykeli parçalayarak ya da vitraylı pencereyi tuz buz ederek, kendi görüşlerine göre artık putperestliğe dönüşmüş dini gelenekleri ortadan kaldırmayı hedefliyorlardı. Ancak bu tür nesnelerin değersiz birer tahta, taş, metal ya da cam parçası olduğunu ortaya koyarak, kutsal olanı, içine hapsediği maddelerden kurtarabilirlerdi.”

İngiltere’de putkırıcılık VIII. Henry’nin 1536 yılında Roma’yla yollarını ayırmasından kısa süre sonra başladı, Henry’nin on yaşındaki oğlu VI. Edward 1547’de tahta geçince de gemi azıya aldı. O yıl Canterbury Başpiskoposu Thomas Cranmer bir dizi tedbir kararı aldı. Bu tedbirlerin başında “puta tapınmanın ve batıl itikadın ortadan kaldırılması” ve din görevlilerine birtakım tasvir ve nesnelere derhal “el koyup, onları tümüyle yok etmelerini” emretmek geliyordu. Söz konusu nesneler arasında “kutsal eşyanın saklandığı sandukalar, tüm masalar, şamdanlar, cilt yapımında kullanılan mengeneler veya balmumu, resimler, tablolar ve diğer... putperestlik ve batıl itikat anıtları” vardı. “Böylece bu ve

* Robert S. Miola, haz., *Early Modern Catholicism: An Anthology of Primary Sources* (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. 58-59.

Peter Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots: The Political Culture of the Dutch Revolt* (Ithaca: Cornell University Press, 2008), s. 92.

benzerlerinin duvarlarda, vitraylı pencerelerde ya da herhangi bir yerde anısı kalmayacak” tı.* Aziz Paul Katedrali’nde ve Londra’daki birçok kilisede yer alan tasvirler imha edildi. Süreç I. Elizabeth (1558-1603) döneminde ve en dehşetli haliyle 1642-51 yılları arasındaki İngiliz İç Savaşı’nda da devam etti. Bu savaşta yaşanan sayısız örnekten biri de Suffolk’ta bulunan Clare Kilisesi’ndeki tasvirli bin vitrayın tek bir gün içinde harap edilmesi idi.”

Reform döneminde putkırıcı yıkımın eriştiği devasa boyut akıllara durgunluk verecek nitelikteydi; tıpkı elleri, kolları, ayakları on altıncı yüzyıl İngiliz reformcuları tarafından parçalanan, ortaçağda yontulmuş çarmıhtaki İsa heykelinin son derece sarsıcı görüntüsü gibi. Romalılar *damnatio memoriae*’yi uygularken, betimlenen kişinin hatırasını silmeyi amaçlıyordu. Taliban 2001’de Afganistan’daki Bamyân Buda Heykelleri’ni dinamitlerken, pek çok şeyi amaçlıyordu ama Budizm’i onurlandırmak bu amaçlardan biri değildi. Bu bağlamda İsa heykelini tahrip edenlerin amacı da tasvirini yok ederek –pratikteyse onu yeniden çarmıha gerek– kurtarıcılarını korumaktı belki.

Başka Haince Tasavvurlar

VIII. Henry muhalif sesleri, ayrıntıya takılmadan, her türlü yola başvurarak bastırıyordu. 1529’da kendi özel yasaklı metinler listesini belirlemiş, başka amaçların yanı sıra “isyana teşvik eden görüşlerin” başını ezmek amacıyla İngiltere’de matbaacılık mesleğiyle ilgili ilk düzenlemeleri getirmiş ve kendisine itaatsizlik ya da saygısızlık etme cüretini gösteren herkese dehşetli cezalar

* “The Royal Injunctions of Edward VI, 1547”, *Visitation Articles and Injunctions Cilt II, 1536–1557*, haz. W. H. Frere ve W. P. M. Kennedy (Londra: Longmans Green & Company, 1910), s. 114, 126.

Goody, *Representations and Contradictions*, s. 115; William Dowsing, *The Journal of William Dowsing*, haz. C. H. Evelyn-White (Ipswich: Pawsey and Hayes, 1885), s. 39.

koymuştu. Hedef alınan ifade biçiminin, dini ya da siyasi olması önemli değildi. Ruhban sınıfını kendi otoritesi altına almasıyla, ikisi arasında anlamlı bir ayırım kalmamıştı: Henry Kilise'nin ve İngiltere devletinin ta kendisiydi ve tepedeki konumunu her iki yetki alanında da yoğun ve hiddetli bir paranoyayla koruyordu.

Kral böylece II. Richard'ı kendine örnek alıp şişkin egosunu incitecek herhangi bir kelime sarf etmeyi ihanet sayan yasaları yürürlüğe soktu. Sadece isyancı eylemler yüzünden değil, aynı zamanda krala zarar getirmeyi "tasavvur eden" ya da "dileyen, isteyen, arzulayan", kralı sapkın, tahtı hileyle ele geçirmiş bir tiran ya da hizipçi ilan eden yahut da kralın "haysiyetine" leke süren yazılı ya da sözlü ifadeler yüzünden de insanların karınları deşilebilir, vücutları parçalanabilirdi. Saray ortamı öyle bir hale geldi ki Henry'nin doktorları idama gönderilme korkusuyla kralın hasta olduğunu söylemekten bile korkmaya başladı.*

Henry'nin evlilikleri ardı ardına başarısız olup eşleri tatsız akıbetlere uğradıkça, kralın daldan dala konan gönlü hususunda halkı hizaya getirmeyi amaçlayan başka ihanet yasaları devreye girdi. Kral Aragonlu Catherine'den boşanıp Anne Boleyn ile evlendikten sonra bu yeni evliliğin geçerliliğini sorgulamak da idam nedeni oldu. Anne'in kafası uçurulduktan sonra ise Henry'nin Anne veya Catherine'le evliliğinin yasal, bu birlikteliklerden doğan çocuklarınsa meşru olduğunu ifade etmek de ihanet kapsamına girdi. Bu yönde yemin etmekten kaçınan herkes, vatana ihanetten hüküm giyecekti."

Bu marazi ihanet yasaları Henry'nin ölümünden sonra yü-

* Henry Dagge, *Considerations on Criminal Law* (Dublin: H. Saunders ve diğeri, 1772), s. 318.

John Reeves, *Reeves' History of the English Law: From the Time of the Romans to the End of the Reign of Elizabeth* [1603], haz. W. F. Finlason, 4. Cilt (Philadelphia: M. Murphy, 1880), s. 419-22; "Historical Concept of Treason", *Indiana Law Journal*, s. 74-75; Mayton, "Seditious Libel", *Columbia Law Review*, s. 100-101.

rürlükten kaldırıldı ve İngiltere 1351'deki o ilk “Kralın ölümünü planlama ya da tasavvur etme” yasasına geri döndü. Fakat hayati hakların kısa süreliğine çiğnenmesi bile yasalarda kalıcı iz bırakır; baskıyı uygulayan kuvvetler genelde bu süreçten güçlenerek çıkarlar, yasanınsa koruyuculuğu azalır. II. Richard'ın on dördüncü yüzyılda ihanetin tanımını –kısa süreliğine de olsa– sarf edilmiş kelime ya da dilekleri de kapsayacak şekilde genişletmesi, yüz yıl sonra aynısını yapması için Henry'ye emsal oluşturmıştu. VIII. Henry'den sonra on sekizinci yüzyıl sonuna dek bu tür kovuşturmalara pek rastlanmadı, ama yapılan kovuşturmalar, tarihçi Fredrick Siebert'in ifadesiyle, “matbaacı ve yayıncılara, yasayı ihlal edenleri bekleyen akıbeti hatırlatmaya yaradı” * İhanet suçlamasının ciddiye alınması için yine aleni bir eylem göstermek gerekiyordu, ama katı bir gereklilik de yoktu: bu şart, isyandan söz eden yazılar ya da basılı materyallerle karşılaşabiliyordu artık. Bu fikirlere destek vermek, yazılanların gerçekten ayaklanmaya neden olup olmadığından bağımsız olarak, yazarı ya da matbaacıyı dehşetli akıbetiyle buluşturmaya yetiyordu.

Adaletin İfası Üzerine Bir Tez başlıklı isimsiz bir risale basan John Twyn'in payına düşen acı son da böyleydi. Risalede Kral II. Charles'ın tebaasına hesap vermesi gerektiği, bunu reddederse halkın ayaklanmaya hakkı olduğu ileri sürülüyordu. Twyn'in 1664'te Old Bailey'de görülen davası içler acısıydı. Twyn'in, olup bitenler karşısında afallamış, hayatının tehlikede olduğu fikrine inanmakta zorlanır gibi bir hali vardı. “Çok yoksul bir adam” olduğunu ve suç teşkil eden risaleyi okumadığını iddia ederek, “Tanrı'nın huzurunda yargılanıp” bir avukattan yardım almak için yakardı. Mahkeme başkanı, Tanrı'nın mahkeme salonunda olduğu konusunda onu temin etti. Twyn'e vekalet edecek kimse olmadığı için yargıçların kendisiyle “müşavere edeceği” söylendi.

* Harris, *Medieval Theatre in Context*, s. 44-45, 69-70.

Ne var ki Twyn'e pek faydaları olmadı. Mahkeme başkanı jüriye, kitabın başlığının ihanet teşkil etmeye yettiğini ve metnin her cümlesinin "Ömründe rastladığı en ağır ihanet" olduğunu söyledi. "Ne menfur şeydir bu!"

Hüküm çoktan verilmiş gibiydi. Twyn sadece risale bastığı için, risalenin ayaklanmaya yol açtığına dair tek bir delil olmadığı halde, ölüme mahkûm edildi. Kitapçık ise adeta krala karşı bir savaş ilanı olarak görüldü. Savcıya göre, "Twyn bunu yapmak için sanki ordu toplamış"tı. Mahkûmiyetinin ardından, hapishane papazı Twyn'e risalenin yazarını ifşa etmesi halinde canının bağışlanabileceğini söyledi. Twyn tarihin perde arkasında kalmış eşsiz ve onurlu bir hareketle teklifi reddederek "Başkaları da acı çekeceğine bir kişi çeksin," dedi. Son ana dek risalenin içeriğinden bihaber olduğunu ve suçsuzluğunu savunan Twyn, başı kesilerek öldürüldü, cesedi dört parçaya ayrıldı. Baş Londra Duvarı'nın en batı kapısı olan Ludgate'in demir çubuğuna asıldı, bedeninden kalan parçalar da diğer kapılarda sergilendi.*

"Haince düşünceler" olarak tanımlanabilecek bir sebepten başı uçurulan bir diğer kişi de Algernon Sidney'di (1623-83). Bahtsız Twyn'in aksine Sidney'in özgeçmişi hayli etkileyiciydi. Bir parlamento üyesi olarak İngiliz İç Savaşı'nda Oliver Cromwell ve parlamento yanlılarının tarafında savaşmıştı. Monarşinin yeniden kurulmasından sonra ise II. Charles'ın hararetli tenkitçilerinden biri oldu. 1683'te Charles'a komplo kurma ithamıyla tutuklanışından sonra evinde arama yapıldı ve *Devlet Yönetimine Dair Tezler* başlıklı, yayımlanmamış bir el yazması bulundu. Halkın kendi yönetim şeklini seçme ve güveni suiistimal edildiğinde

* "The Trial of John Twyn for High Treason", *Cobbett's Complete Collection of State Trials and Proceedings*, 6. Cilt, haz. T. B. Howell (Londra: Longman ve diğerleri, 1816), s. 513-39, <https://play.google.com/books/reader?id=QTkyAAAAIAAJ&hl=en&pg=GBS.PA513>; Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 267.

ayaklanma hakkını ikna edici bir şekilde savunan bu belge, delil yokluğundan dolayı davaya temel oluşturdu. Sidney mahkemede mahrem düşüncelerinin kendisine karşı kullanılmasına itiraz etti: “İnsanın kendi odasında, hafızasında tutmak istediği şeyleri dile- diğince yazması insani bir haktır,” dedi; “yayımlanmadığı sürece” bundan kimse zarar görmezdi. Hâkimin yanıtı şöyleydi: “Krala, düşüncelerinde de kendi odanda da hakaret etmeyeceksin, yoksa uçan kuşlar hepsini taşıyıp getirir.” Sidney idam edildi ama kuşlar uzaklara uçtu. Birleşik Devletler’in kurucu babaları, *Tezler*’i ilgiyle okudu ve bu eser daha sonra “Amerika’da devrimin el kitabı” ola- rak tanınıldı.

İngiltere’de İfade Özgürlüğüne Getirilen Diğer Kısıtlamalar: Yarık Burunlar, İsyana Teşvik Eden İftiralar ve Hakikatin Tehlikesi

Twyn ile Sidney’nin idamları son derece sarsıcı olmalıydı: Yuvar- lanan kafalar, deşilen bağırsaklar... Üstelik hepsi birtakım sözler ve düşünceler yüzünden. Gelgelelim dönemin gergin siyasi atmos- ferinde bu tür kan dondurucu manzaralar isyanı bastırmaktan çok, tetikleme riski barındırıyordu. İsyana teşvik eden çok sayıda yazının dolaşımında olduğu düşünüldüğünde, sorun çıkaran herke- se karşı vatan hainliğinin o hantal işleyen hukuki mekanizmasını kullanmak pratik değildi. Bu yüzden hükümdar ve parlamento da tenkitçileri susturmanın ve halka korku salmanın daha yumuşak yöntemlerine başvurdu. İnsanların başını uçurmak ve parçalara ayırmak fazla provokatifse, matbaacılığı denetim altında tutmak ve risale yazarlarını hapse atıp sakat bırakmak daha uygundu; özellikle de bu kişiler doğruyu söylüyorlarsa.

* Algernon Sidney, *The Arraignment, Tryal & Condemnation of Algernon Sidney, Esq. for High-Treason*, (Londra: B. Tooke, 1684), akt. Thomas Salmon, *A New Abridgement and Critical Review of the State Trials*, 1. Cilt (Dublin, 1737), s. 471; ayrıca bkz. <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A25871.0001.001?rgn=main;view>

Devlet ilk iş olarak Stationers' Company (Matbaacılar ve Kıtıapçılar Loncası) üzerinden matbaacılığı tekel altına aldı. I. Elizabeth döneminde ve on yedinci yüzyılın sonlarına dek loncanın onayı olmadan herhangi bir metnin basılması ya da bir matbaacının faaliyet göstermesi mümkün değildi. Loncanın elinde, lisanssız basılan veya dini ya da sivil yetkililerce tehlikeli addedilen her tür materyali bulup imha etme, sorumluları tutuklayıp matbaalarını yıkma konusunda neredeyse sınırsız bir güç vardı. Stationers' Company görevlileri basılan eserleri görmek için Londra matbaalarına habersiz baskınlar yapıyordu ki bu tehlikeli bir işti; matbaacılar sık sık lonca görevlilerine saldırıyor, saldıranlara açılan davaların masraflarını da lonca karşılamak zorunda kalıyordu.

Suç teşkil eden malzemeler lonca binasına götürölüp yakılıyordu ama yasaklı metinler genelde teftişleri atlatıp dışarı sızıyordu. 1579'da Elizabeth'i küplere bindiren risale da bunlardan biriydi. Alaycı başlığı şöyleydi: *Tanrı Nikah İlamını Yasaklamaz da Majestelerinin Bu Evlilik Nedeniyle İşleyeceği Günahları ve Uğrayacağı Cezayı Görmesine İzin Verirse, İngiltere'nin Yeni Bir Fransız Evliliği Yüzünden İçine Düşeceği Derin Bir Yarık Keşfedildi*. Avukat John Stubbs tarafından yazılıp isimsiz yayımlanan risale, kraliçenin Fransa Kralı'nın kardeşi Anjou Dükü'yle olası evliliğine karşı ciddi bir itirazdı. Elizabeth evlilik konusunda büyük olasılıkla ciddi değildi (Londra'daki bahisçiler evliliğe üçte bir şans tanıyordu)* ama onun bir Katolikle, hele bir de Fransız bir Katolikle evlenmesi ihtimali, Stubbs gibi Protestanları çıldırmanın eşğine getirmeye yeterliydi.

Derin Yarık'a göre bu evlilik Reform hareketinin elde ettiği kazanımları yok edecek, İngiltere'nin aleyhine işleyecekti. Stubbs bir

* Stubbs, "Gaping Gulf", xxxiv, s. 148; Natalie Mears, "Counsel, Public Debate, and Queenship: John Stubbs's 'The Discoverie of a Gaping Gulf,' 1579", *Historical Journal* 44, No. 3 (Eylöl 2001): s. 629-50.

yandan da “peltek peltek tıslayan” düke esip gürlüyor, söz konusu birlikteliği kâh “zavallı bir kurbanlık koyuna” kâh “temiz bir öküz ile pis bir merkebin dengesizce aynı boyunduruk altına alınmasına” benzetiyordu. Bu ölçüsüz yorumlar Elizabeth’i hiddetlendirmeye yetmezmiş gibi Stubbs, kırk altı yaşındaki kraliçenin hamile kalıp kalamayacağını tartışma küstahlığını da sergiliyordu. Kraliçeyi çileden çıkaran, yorumların sadece içeriği değildi; sıradan bir tebaasının, aldığı kararları eleştirebileceğini sanmasındaki küstahlığa daha çok kızmış gibiydi. Sonunda risaleye uzun ve hiddetli bir yanıt yayımlayarak, metnin “Majestelerinin tebaasını isyana teşvik edercesine... mutlak bir felakete uğrayacakları yönünde korku saldığını” ileri sürdü. Stationers’ Company’ye risaleyi kimin bastığını bulmalarını ve mevcut tüm kopyalarını ortadan kaldırmalarını emretti. Stubbs çok geçmeden yakalandı, hızlandırılmış bir duruşmanın sonunda sağ elinin kesilmesine hükmedildi. İnfaz gerçekleşmeden önce Stubbs, kraliçeyi kızdırmış olmasına, elini kaybetmekten daha çok üzüldüğünü söyleyerek Elizabeth’ten özür diledi. Elinin kesilmesinden hemen sonra diğer eliyle şapkasını çıkarıp, “Tanrı Kraliçe’yi korusun!” diye haykırdı.

Stubbs “isyana teşvik edici yazıları yazan ve neşredenler”e karşı yürürlüğe girmiş bir yasa çerçevesinde cezalandırılmıştı.* Risalesini yirmi-otuz yıl sonra yayımlasaydı, İngiltere’nin ve çok sonraları Amerika Birleşik Devletleri’nin (muhtelif örnekleriyle) en etkili sansür araçlarından biri olan “isyana teşvik edici iftira”dan hüküm giyebilirdi. 1606’da İngiliz ceza mahkemesinin bataklığında doğan bu yasaya göre devlete ya da Kilise’ye saygısızlık içeren ifadeler (doğru bile olsalar, hatta özellikle doğru olduklarında) suçlunun kırbaçlanmasıyla, kızgın demirle dağlanmasıyla, uzuvlarının kesilmesiyle ve süresiz bir hapislikle cezalandırılacaktı. Esas mesele,

* Stubbs, “*Gaping Gulf*”, xxxiv, s. 148; Natalie Mears, “Counsel, Public Debate, and Queenship: John Stubbs’s ‘The Discoverie of a Gaping Gulf,’ 1579”, *Historical Journal* 44, No. 3 (Eylül 2001): s. 629-50.

otoritenin yanılmaz olduğu fikriydi; onlar halkın iyiliği için vardı ve onların görkemini lekeleyen her şey engellenmeliydi.* 1704'te, devleti yolsuzlukla suçlayan bir davada Temyiz Mahkemesi Kraliyet Dairesi Başkanı John Holt'un da açıkladığı gibi, "halkınca iyi gözle bakılmayan hiçbir yönetim varlığını sürdüremez"di." Doğrulara dayalı yayınların, doğru olmayanlara kıyasla otoriteyi küçümseme zemini yaratmaya daha yatkın olması, tam da onları birer suç unsuru saymanın en iyi gerekçesiydi. İsyana teşvik edici iftiradan hüküm giyen muhaliflerin canları bağışlansa da yarık burunları, dağlanmış yara izleri ve kesik kulakları, zalim bir iktidarı eleştirmenin tehlikelerine ilişkin kalıcı, göze çarpan delillerdi.

İngiliz lisanslama yasaları ilerleyen yıllarda değişikliğe uğrayacak, nihayet 1694'te temelli kalkacaktı. Sadece muhalif olmanın vatana ihanetle yargılanması ise on sekizinci yüzyıl sonunda III. George tarafından yeniden hayata geçirilene dek ender rastlanan bir duruma dönecekti. Gelgelelim en az birkaç talihsiz yazarın, konuşmacının ya da yayıncının isyana teşvik edici iftirada bulunmak suçlamasıyla karşı karşıya kalmadığı tek bir yıl bile geçmeyecekti. William Blackstone'un çığır açıcı *İngiltere Yasaları Üzerine Yorumlar*'ı (1769) yazdığı döneme gelindiğinde bu düstur iyice kemikleşmişti. İfade özgürlüğüne karşı ön kısıtlamalar olmayacaktı, ama yayımlandıktan sonra ilgili ifadenin isyana teşvik ettiğine kanaat getirilirse, cezai takibat başlatılabilecekti. Blackstone'a göre böylece, "basın özgürlüğü, esas itibariyle, hiçbir şekilde çiğnenmemiş ya da ihlal edilmemiş"*** olacaktı.

* Judith Schenck Koffler ve Bennett L. Gershman, "New Seditious Libel", *Cornell Law Review* 69, No. 4 (1984), s. 819-20; Mayton, "Seditious Libel", s. 103. Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 271; "The Trial of John Tutchin... 1704", T. Bayly Howell, ve diğerleri, *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason*, 14. Cilt, 5. baskı (Londra: T. C. Hansard, 1816-1828), s. 1128.

*** William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, 4. Cilt (Chicago: University of Chicago Press, 1979), s. 151.

Bu dönemin en bilinen “isyana teşvik edici iftira” davaları arasında, yorulmak bilmez bir oyunbozan olan Püriten avukat William Prynne’e açılan davalar sayılabilir. Çağdaş kilise süslemelerine ve geleneklerine getirdiği eleştiriler Prynne’i, dini ve din dışı otoritelerle pek çok defa karşı karşıya getirmişti. Prynne’in sahne oyunlarını ve avlanmak, Noel âdetleri, dans gibi diğer “katlanılmaz fenalıkları” hedef alan çılgın bir saldırı niteliğindeki bin sayfalık *Histrion-Mastix* (1632) başlıklı kitabı, tam kitabın basıldığı sıralarda bir tiyatro oyunu izlemiş olan Kral I. Charles ve kraliçeye yönelik bir saldırı olarak yorumlandı. Prynne, ceza mahkemesine çıkarıldı, hızlıca hüküm giydi, akabinde boyunduruğa sokuldu, para cezasına çarptırıldı, hapse atıldı ve kulaklarından oldu.

Mahkeme onun parmaklarını kesse daha etkili olurdu çünkü Prynne yazmaya, dediğine bakılırsa İngiltere Kilisesi’nin ve –başka birçok piskoposun yanı sıra– Canterbury Başpiskoposu William Laud’un aşırılıklarına ilişkin ithamlar yayımlamaya devam etti. Bunun üstüne bir kez daha isyana teşvik edici iftiradan yargılandı. Bu defa kulakları kökten kesildi, yanaklarına SL (“*sedition libels*” [“isyana teşvik eden iftiracı”]) damgası vuruldu ve ömür boyu hapse mahkûm edildi.* İlk cezası fazlaca dikkat çekmemişti ama ikincisinde, otoritelerin şaşkın bakışları altında büyük bir kalabalık, yapılanları dehşet içinde izledi. Prynne’in bu zulüm karşısındaki metaneti hem Püritenlere yönelik desteği artırdı hem de Laud ile piskoposlara karşı düşmanlığı körükledi.

On altı ve on yedinci yüzyıl İngilteresi’nde ifade özgürlüğünün kısıtlanmasında işlev gören son vasıta, parlamentonun kendisiydi. Parlamento kendi iç işleyişi hakkında kamunun bilgi edinmesini önlemek ve parlamento ile parlamento üyelerine yönelik hakaretleri cezalandırmak konusunda oldukça katıydı. İlginçtir ki tüm bu siyasi baskılar, bizzat parlamento salonlarında, parlamentonun

* Levy, *Blasphemy*, s. 110.

krallıkla kurduğu ilişkide kendisi adına ifade özgürlüğü talep etmesinden doğmuştu. Kralın gazabından korkan Avam Kamarası Başkanı, kabaca on dördüncü yüzyıldan itibaren her oturumu, hoşnutsuzluk yaratacak bir söz telaffuz etmesi halinde kraldan merhamet dileyerek açıyordu.' VIII. Henry'nin dönemine geldiğinde bu istirham, parlamentoda özgürce tartışabilmeye dönük bir talebe evrildi. Bu talep 1689'a kadar kabul edilmedi. Bu tarihte yayınlanan İngiliz Haklar Beyannamesi'yle birlikte "ifade özgürlüğünün ve Parlamento'daki tartışmaların, Parlamento dışındaki hiçbir mahkemede ya da yerde suç teşkil etmeyeceği ve sorgulanmayacağı" teminat altına alındı.

Bu teminatın vatandaşları ya da basını kapsamadığı, güç elde ettikçe bizzat parlamentonun da ifade özgürlüğünü zor kullanarak kısıtladığı gözden kaçmamalı. Parlamento teoride halkı temsil etse de halka hesap verme fikrini reddediyordu, iç işleyişi hakkında kamunun bilgilendirilmesini ciddi ciddi engellemesinin nedeni de buydu. Lortlar Kamarası oylama ve müzakere süreçlerine dair tutanak tutulmasını tümüyle engelledi. Avam Kamarası, Başkanı bile kendi konuşmalarını izinsiz yayımlamaktan menetti. Başkanın sansüründen geçmiş haliyle resmi oylama tutanaklarının yayımlanmasına ancak 1681'de izin verdi. Tüm bu yasaklara karşın parlamentodaki rakip gruplar halk desteğini arkalarına alma mücadelesi verirken pek çok bilgi sızdırıldı ve bu sızıntılar genelde kahvehanelerin haber bültenlerinde yayımlandı." Bir noktada, bir bültende adı (şüphesiz olumsuz biçimde) geçtiği için rahatsız olan bir lort, bülteni yayımlayan kişiyi fena halde patakladı. 1667'de ise Lortlar, William Carr isimli kişiyi, bir bültende "iftira niteliğinde ve lekeleyici" bir yazı yayımlayarak Brandonlu

* David S. Bogen, "The Origins of Freedom of Speech and Press", *Maryland Law Review* 42, No. 3, (1983): s. 432.

Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 280-281, 285-288.

Lort Gerard'ı rencide etmekle suçladılar. Bültenin yakılması emredildi, para cezasına çarptırılan Carr boyunduruğa vuruldu ve belirsiz bir süreliğine hapsedildi.*

İfade Özgürlüğünü Destekleyen Gerekçeli Savların Kısa Süreliğine Ortaya Çıkışı

On yedinci yüzyıl Britanyası'nı kuşatan kaos (iç savaş, vatana ihanetten başı uçurulan bir kral, dini ihtilaflar vb.) ifade özgürlüğünün mahiyeti, amacı ve nasıl idare edilmesi gerektiği üzerine insanların kafa yormasını hızlandırdı. İfade ve düşünce özgürlüğünün kendi başlarına birer hak olduğu ve yöneticilere düşen görevin bu hakları keyfi biçimde kısıtlamak değil, korumak olduğu fikri filizlenmeye başladı. Söz konusu hakların savunucuları esasen kendilerinin ve yoldaşlarının selametiyle ilgileniyordu ama zamanla sayılarını ifade özgürlüğünün –bireysel gelişim açısından ve adil bir toplumun temel unsuru olarak– taşıdığı evrensel değerlere de değinecek biçimde şekillendirdiler. Bu fikirler devletin idari dokümanlarına ancak bir sonraki yüzyıl dahil olacak olsa da, dahası o dönemin en ateşli özgürlükçüleri bile doğrudan devleti hedef alan söylemlerden rahatsızlık duysa da, sansüre karşı direnenlere yürüttükleri mücadelede kullanabilecekleri yeni ve güçlü bir söz dağarcığı sunulmuştu.

Püriten Devrimi ve İngiliz İç Savaşı, İngiltere'de matbaa ve yayıncılık üzerindeki denetimin –hayli kısa süreli ve kaotik olmasına rağmen– eşi benzeri görülmemiş bir çöküş yaşamasına yol açtı. Tarihçi Margaret Jacob'a göre, "Açıkçası, (başka birçok şey gibi) sansür mekanizması da iç savaşın etkisiyle çöküntüye uğradı" **

* "House of Lords Journal Volume 12: 18 December 1667", *Journal of the House of Lords: Volume 12, 1666-1675* (Londra: 1767-1830), s. 173-176, British History Online, <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol12/pp173-176#h3-0003>

Margaret Jacob, "A New Consensus 1600-1700", *Censorship: 500 Years of Conflict*, haz. William Zeisel (New York: Oxford University Press, 1985), s. 55.

Matbaacılık, ceza mahkemesinin 1641’de feshedilmesiyle birlikte bir kraliyet amirinden kurtulmuş, lonca ise kargaşaya düşmüştü. (Parlamento kısa sürede yeni denetimler getirene dek) Açılan bu boşlukta “haberkitabı” denen ve sayıları 1641’de 4 iken 1645’te 722’ye* varan –gazetenin öncülü sayılabilecek– lisanssız yayınlar ve çoğunluğu ifade özgürlüğünün denetim altına alınması gerekip gerekmediğini, alınacaksa da nasıl alınacağını irdeleyen, bir dizi kitapçık arka arkaya çıkmaya başladı.

Bu yayınların en önemli örnekleri, Leveller’lar” denen ve hem sansüre hem de lisanslamaya sert bir şekilde karşı çıkarak inanç özgürlüğünü ve halk egemenliğini destekleyen radikal muhalifler arasından çıktı. Araştırmacı Margaret Atwood Judson’a göre Leveller’ların yayımladığı kitapçıklar “demokratik düşüncenin tarihteki ilk büyük çıkışı” temsil ediyordu.” Bu kitapçıklardan biri “matbaa üzerindeki en küçük kısıtlamaya” dahi karşı çıkıyor, insanın “aklından geçenleri serbestçe söylemeden, yazmadan, bastırmadan ve yayınlamadan” özgürlüğü gerçek anlamda tadamayacağını savunuyordu. Fakat en radikal Leveller düşünürlerden biri olan William Waleyn bile her tür ifadenin serbest olduğu bir sistemi gönül rahatlığıyla benimseyemiyordu. Örneğin *The Compassionate Samaritane* [Merhametli İyiliksever] adlı kitabında (1644) bir yıl önce yeniden başlatılan lisanslama sisteminin aleyhinde, vicdan hürriyeti ve ifade özgürlüğü lehine savlar öne sürüyor, “devlet için tehlikeli ya da lekeleyici materyaller”in ise “gereğince ve geçerli nedenlerle yasaklandığını”**** vurguluyordu.

* Julian Petley, *Censorship: A Beginners Guide* (New York: Oneworld, 2009), s. 34. Türkçeye daha çok “Düzleyiciler” ya da “Tesviyeciler” olarak çevrilmiş, “Hizalayıcılar” olarak da düşünülebilir. (ç.n.)

Margaret Atwood Judson, *The Crisis of the Constitution: An Essay in Constitutional and Political Thought in England, 1603-1645* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1949), s. 381.

Akt. Leonard W. Levy, *Freedom of Speech and Press in Early American History: Legacy of Suppression* (New York: Harper & Row, 1963), s. 93; Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 193.

Yine 1644'te, dönemin sansüre karşı belki de en önemli polemiklerinden biri sayılabilecek Püriten şair John Milton'ın *Areopagitica*'sı yayımlandı. Şairin boşanma hakkını savunduğu (karısı tarafından terk edilmişti) izinsiz kitapçıları nedeniyle lonca ve parlamentoya başı derde girdikten sonra yazdığı bu eser, esasen "gayriresmi basım özgürlüğü"nü savunuyordu. Bunun yanı sıra düşünce özgürlüğü, fikirleri çarpıştırarak hakikatin aranması ve tek tip inançta ısrar eden otoritelerin tiranlığı üzerine yazılmış mükemmel bir inceleme idi. Antik Yunan'a dek uzanan örneklerle ilerleyen Milton'ın savı şuydu: "İyi bir kitabı yok eden, aklın ta kendisini, Tanrı'nın bir anlamda insan gözündeki suretini yok eder." Kendisine gelince, talebi şöyleydi: "Tüm özgürlüklerden önce, vicdanın rehberliğinde bilme, söz söyleme ve serbestçe tartışma özgürlüğünü verin *bana*." (İtalik eklenmiştir.)

Etkileyici sözler bunlar ama ciddi bir bityeniği vardı bu işte, o da *bana* zamiriyle alakalıydı. Milton'ın hoşgörüsü talebi yalnızca Protestanların aklından ve ağzından çıkan fikirleri kapsıyordu. "Hiçbir yasa" Katoliklere, ateistlere ve Hıristiyan olmayanlara –yani insanlığın geneline– ait fikirlerin serbestçe dolaşımına "izin vermemeli"ydi. Aksine bunların "kökü kurutulmalı"ydı. Ve kitaplara basımdan önce lisans verilmesine şiddetle karşı olmasına rağmen "zararlı ve iftira niteliğindeki" materyallerin yok edilmesine hiçbir itirazı yoktu: "Ateş ve cellat, insanın tedbir almak üzere başvurabileceği en etkili çarelerdir." Ayrıca Milton, görüşüne göre, savunuculuğunu yaptığı özgürlüklerin yeni filizlenen partizan yayınları değil, sadece ciddi ve ilmi kitapları kapsamasını istiyordu. 1651'de kısa süreliğine üstlendiği bir resmi görevle en az iki haberkitabını sansürden geçirdi.*

* John Milton, *Milton's Areopagitica: A Speech for the Liberty of Unlicensed Printing*, haz. T. G. Osborn (Londra: Longmans, Green, 1873), s. 71; Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 196.

Ne var ki Milton ile Walwyn'i kınamadan önce on yedinci yüzyılda mutlak ifade özgürlüğünü desteklemek gibi bir geleneğin olmadığını hatırlamalıyız; katı sansürle geçen yüzyılların ardından ifade özgürlüğünün ancak belli biçimlerine müsamaha gösterilmesini talep etmeleri bile hem cesareti hem de gerekçesiyle çığır açıcı nitelikteydi. İfade ve düşünce özgürlüğünü başlı başına bir hak olarak talep etmek dahi son derece radikal ve örneği görülmemiş taleplerdi ve bu talepte bulunanları ciddi tehlikelere maruz bırakıyordu.

Bireysel düşünce özgürlüğünü destekleyen belki de en müdanasız argüman Amsterdam'dan geldi. Filozof Baruch Spinoza *Tractatus Theologico-Politicus* (1670) adlı eserinde özgür bir devlette herkesin "dilediğini düşünebilmesi, düşündüğünü söyleyebilmesi" gerektiğini ileri sürdü. Çünkü "herkes doğuştan gelen mutlak bir hakla, kendi düşüncelerinin hâkimi"ydi. Spinoza'ya göre "aklın tümüyle başka birinin denetiminde olması imkânsız"dı, bu yüzden de devletlerin bu yöndeki çabaları nafileydi: "İnsanı ifade özgürlüğünden mahrum etme çabası ne kadar artarsa, buna direnç de o denli büyük bir inatla artar." Bu nedenle "özgürlük, kamu huzuruna, inanca ve egemen gücün hakkına zarar vermeden bahşedilebilir... Ki bunlar korunmak isteniyorsa, mutlak surette bahşedilmelidir" *

Spinoza tüm bunlara karşın iktidarı devirme, yasaya itaatsizlik etme çağrılarını veya otoriteye karşı "yaygın nefret uyandıran" ifadeleri korumaya alma taraftarı değildi. İnsanlar değişim için tartışabilmeliydi ama bu, rasyonel argümanlarla olmalıydı. Rasyonel argümanlar başarısızlığa uğruyorsa, mesele orada kapanmalıydı. Spinoza'nın kitabı bu şerhlere rağmen tedirginlik yarattı. Katolik Kilisesi kitabın "dinden çıkmış bir Yahudi ile şeytanın ellerinde,

Baruch Spinoza, *The Political Works: The Tractatus Theologico-Politicus in Part and the Tractatus Politicus in Full*, haz. A. G. Wernham (Oxford: The Clarendon Press, 1958), s. 572, 567, 566, 569, 572, https://issuu.com/bouvard6/docs/spinoza_-_theological_political_tre

cehennemde yoğrulduğunu” ileri sürdü ve eser Spinoza’nın diğer çalışmalarıyla birlikte en az elli kez yasaklandı.* Gerçi bu, Spinoza’nın sıradışı fikirleri nedeniyle maruz kaldığı ilk aşağılama değildi. Filozof, *Tractatus*’tan on dört yıl önce Amsterdam’da kendi Yahudi-Portekiz cemaati tarafından da aforoz edilmişti.

*

Bu arada Atlas Okyanusu’nun öteki kıyısındaki Amerika kolonileri, İngilizlerin ifade özgürlüğüne getirdiği kısıtlamaları tümenden benimsemişti. Tarihçi Leonard Levy’ye göre, “Amerika halkı düşünce ve ifade özgürlüğünün başkaları için de, özellikle de fikirlerinden nefret edilenler için de eşit derecede geçerli olduğunu bir türlü idrak edemiyordu” “ İlk kitap yakma eylemlerinden biri, 1650’de Boston’da gerçekleşti ve William Pynchon’ın “sapkın”, “hatalı” ve “dine ters düşen” eseri *The Meritorious Price of Our Redemption* [Kefaretimizin Övülesi Bedeli] cellat tarafından ateşe verildi. Müreffeh bir kürk taciri ve yazar Thomas Pynchon’ın atası olan Pynchon, Massachusetts Bay Kolonisi’ni yöneten Püriten grupla bir süredir atışıyordu. Yoğun içerikli kitabı da durumu daha iyiye götürmedi. Kitap Püriten teolojinin birçok öğretisini sorgulamakla kalmıyor, daha kötüsü, yerel ruhban sınıfın kutsal kitabın tefsiri üzerindeki tekeline meydan okuyordu. Böylece dolaylı yoldan dini hoşgörüyü savunuyordu – Püritenlerse bunu kendilerine yönelik doğrudan bir tehdit olarak görüyordu. Pynchon, daha da ciddi bir tehlikeye düşmeden İngiltere’ye kaçtı.”**

* Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 103.

Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 18.

*** Daniel Crown, “The Price of Suffering: William Pynchon and The Meritorious Price of Our Redemption”, *Public Domain Review*, 11 Kasım 2015, <https://publicdomainreview.org/2015/11/11/theprice-of-suffering-william-pynchon-and-the-meritorious-price-of-ourredemption/#ref2>. “Sapkın,” “hatalı,” ve “dine ters düşen” terimlerinin alıntılandığı yer 4. Cilt, I. Bölüm, *Records of the Governor and Company of the Massachusetts Bay in New England*, haz. Nathaniel B. Shurtleff (Boston: William White Press, 1854), s. 29-30.

Kolonilerin ilk çok sayfalı gazetesi *Publick Occurences both Foreign and Domestic* [Yurtiçi ve Yurtdışı Kamusal Hadiseler] 1690'da çıkan ilk sayısının ardından kapatıldı. Gazetenin lisanssız basılması gerekçe gösterildi ama Massachusetts valisi büyük olasılıkla gazetedeki yazıların içeriğine öfkelenmişti. Yazılardan biri, Fransa kralını kendi geliniyle yatmakla suçluyordu ve bu itham Püriten din adamlarının nazarında cemaatlerinin hassasiyetlerine aykırı bir şeydi.* Boston'da on yıl boyunca başka gazete basılmayacaktı. Yayıncı Benjamin Harris yazdığı yazılar nedeniyle yıllardır hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştı, bu olay da sonuncusu olmayacaktı. Harris, Massachusetts'e gelmeden önce parlamen-tonun feshini savunan bir yazı yayımladığı için İngiltere'de bo-yunduruğa ve hapse mahkûm edilmişti. 1695'te İngiltere'ye dön-düğünde, provokatif siyasi yazılar yayımlamaya ve tutuklanmaya devam etti.

Ne var ki hiçbir şey Massachusetts Bay Kolonisi'nin toplum-sal dokusunu, 1692-93'te kurulan Salem cadı mahkemeleri kadar ciddi ölçüde zorlamadı. Bu yıllarda yüzlerce insan cadılıkla suç-landı ve yirmi kişi idam edildi. Koloninin bu cinai histerisini aleni bir şekilde en ağır biçimde eleştirenlerden biri Quaker Thomas Maule'du. Maule Amerika'da basın özgürlüğü adına zafer kazanan ilk kişi oldu. Mahkemelerin bitişinden iki yıl sonra Maule, *Truth Held Forth and Maintained according to Testimony of the Holy Prophets Christ and his Apostles recorded in the Holy Scriptures*'ı [Kutsal Peygamber İsa ve Havarilerinin Kutsal Kitap'ta Kayıtlı Be-yanınca Öne Sürülen ve Muhafaza Edilen Hakikat] yazdı. Kitapta cadı avının çığırından çıkmasına göz yuman ekabirler acı acı ve –başlıktan da anlaşılabilceği gibi– sıkıcı bir dille eleştiriliyordu. Maule'a göre Tanrı, vakti geldiğinde intikamını alacaktı. Maule

* Nat Hentoff, *The First Freedom: The Tumultuous History of Free Speech in America* (New York: Delacorte Press, 1988), s. 61-62.

çok geçmeden, başka birçok gerekçenin yanı sıra “devlete yönelik... aşağılık yalanlar ve iftiralar yaymak” suçundan tutuklandı. Kitap yakıldı ve Maule bir yıl hapse mahkûm edildi. Mahkemede yargıçlar jüriye mahkûmiyet tavsiyesinde bulunsa da jüri bunu reddederek Maule’un suçsuz olduğuna kanaat getirdi. Hükümün gerekçesini açıklaması istendiğinde jüri sözcüsü, davanın sivil yargıçlar ve jüri üyelerince değil, “ilahiyatçılar” tarafından karara bağlanması gerektiğini söyledi.*

Maule’un mahkemesinde kimse basın özgürlüğünü tartışmamıştı. Karar her şeyden çok jürinin dini vicdanına ve Maule’un mahkemedeki coşkulu performansına göre verilmiş gibiydi. Yine burada da ifade özgürlüğüne dair herhangi bir terminoloji veya düşünce yapısı yerleşmiş değildi. Gerçekte cadılara inanan Maule’un aklından –kendisi ve belki diğer Quaker’lar hariç– herhangi birinin özgürlüğünü savunma düşüncesi geçtiğini gösteren hiçbir şey de yoktu. Yine de verilen hüküm ve yargıcın açık tavsiyesini jürinin kolayca görmezden gelişi, Amerika’da ifade özgürlüğüne uzanan çok uzun bir yolu aydınlatan küçük bir kıvılcımı tutuşturdu.

Çekmecenin Dibinden Kitlesele Pazara – Sınıfsal ve Siyasal Bir Silah Olarak Müstehcenlik Yasası

İlk uygarlıklardan beri seks de (değişen başarısızlık düzeyleriyle) denetim altına alınagelmmişti. Fakat matbaa sayesinde cinselliğe dair tasvirler geniş kitlelere ulaştı ve böylece yeni kısıtlama yöntemleri doğdu. Yasanın esas amacı, kitapçıların gizli raflarını dolduran ucuz müstehcen yayınlara, orta ve alt sınıfların erişimini önlemektir. Elit sınıf –ağır ve hafif içerikli– pornografinin matbu olmayan biçimlerinden ezelden beri istifade ediyordu; ama top-

* Levy, *Freedom of Speech*, s 32-34.

lumun üst katmanları “klasiklerle mastürbasyon yaparken”,* bu tür afili zevkler geniş kitlelere hiç ama hiç uğramıyordu. Günbe- gün büyüyen kitlesel pazar, ayakları biraz daha yere basan cinsel heyecanlar talep etti ve ilginçtir ki bu talebi ilk etapta, Roma’nın önde gelen sanatçılarından Giulio Romano’nun elinden çıkmış resimler karşıladı. Romano o dönemde Vatikan’daki Konstantin Salonu’nun duvarlarını süslüyordu.

Seri üretilmiş ilk matbu pornografi.eseri, Romano tarafından çizilip usta matbaacı Marcantonio Raimondi tarafından çoğaltılmak üzere gravüre aktarılan on altı müstehcen resimden oluşuyordu. Resimlerde çeşitli cinsel birleşme yöntemleri betimleniyordu. (Vatikan kodamanlarının ve benzeri kişilerin peşinde koştuğu)** bu pahalı baskılar nedeniyle çileden çıkan Papa VII. Clement, Raimondi’yi bir yıllığına hapse attı ve resimlerle baskı kalıplarını imha ettirmeye çalıştı. Bu çabası başarıya ulaşıyorsa, mesele zenginlere özgü bir ihtilaf olarak kapanıp gidebilirdi. Ne var ki bazı resimler imhadan kurtuldu ve 1527’de, ele avuca sığmaz yazar ve yergici Pietro Arentino tarafından, aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi amiyane beğenilere hitap eden inceliksiz bazı soneler eşliğinde kitlesel tüketime sunuldu.

Aç kalçalarını da bakayım doğruca
Yüzüme yaslı o güzel kıcına ve amına
Keyfi cennete bedel o kık ile
Kalpleri böbreklerden aşağı eriten o ama.***

* Paula Findlen, “Humanism, Politics and Pornography in Renaissance Italy”, *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity, 1500-1800*, haz. Lynn Hunt (New York: Zone Books, 1993), s. 77.

Bette Talvacchia, *Taking Positions: On the Erotic in Renaissance Culture* (Princeton: Princeton University Press, 1999), s. 72, 79.

*** Findlen, “Humanism, Politics and Pornography”, s. 69.

Sonetti lussuriosi başlıklı (halkınsa *Aretino'nun Pozisyonları* olarak bildiği) kitap anında sansasyon yarattı. Yeni baskılar yapıldı, korsan olarak çoğaltıldı, her yerde taklit edildi ve Vatikan yayılmasını durdurmaya çalıştıkça kitaba talep daha da arttı.

Aretino'nun Pozisyonları sadece Protestanların, bilim insanlarının ve diğer sapkınların eserlerini değil, “şehvet verici ya da müstehcen konulu” materyalleri de yasaklayan Vatikan'ın 1559 tarihli listesinde Luther'in, Boccaccio'nun, Machiavelli'nin ve başka birçok ismin eserleri arasında yerini aldı. (Vatikan, kendini ele verircesine, müstehcen “antik kitapları” bu listeye “nitelikli üslupları nedeniyle” dahil etmedi.) Kilise'nin bu iffet taslayan tutumu Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki Kıyamet Günü freskindeki cinsel organ betimlerinin üstünü kapattırmaya dek vardı. Gelgelelim pornografiye yönelik giderek olgunlaşan bir tüketici kültürü artık yerleşmeye başlamıştı ve hiçbir şekilde yok edilemezdi. *Pozisyonlar*'ı İtalya'da yayımlamak riskli bir işti, oysa İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde yayıncılar bunu seve seve yapıyor, kitabı gizlice ülkelere getirtiyorlardı. Yüzyıl sonuna gelindiğinde İngiliz turistlere yönelik İtalyanca konuşma kılavuzlarında, Romalı kitapçılardan Aretino'nun eserlerini istemek için örnek cümlelere de yer veriliyordu.*

Kıta Avrupası'nda cinsel içerikli eserlere yasaklar getirildi ve yine aynı kötü sonuçlarla karşılaşıldı. Fransa'da, 1618'e kadar sansür işini tümüyle Sorbonne Üniversitesi teologları yürüttü. Bu tarihten itibaren ise sivil makamlar matbuat alanındaki cinsel içeriği denetlemek üzere devreye girdi. Tutumları sertti, sırf uzuvları müstehcen şekilde isimlendirdiği için bir yazarın peşine düştükleri oluyordu. 1655'te ise çok daha ileri giden bir çalışmayla karşı karşıya kaldılar: *L'École des filles* [Kızlar Okulu] (sonraları İngilizceye Venüs Okulu olarak çevrildi). Bu edepsiz kitap,

* Findlen, “Humanism, Politics and Pornography”, s. 56-57.

orta sınıftan iki kızın çeşitli müstehcen sahnelerde dile getirdiği edepsiz kelimelerle doluydu. Kızlardan biri tatmin edici bir buluşmanın ardından, “Bence biz düzüşmek için yaratılmışız,” diyordu, “düzüşmeye başladığımız zaman yaşamaya da başlıyoruz”. Kitap Paris’te gizlice basılmış olsa da polis arkasındaki kişiyi kısa sürede tespit etti. Satıcı Jean L’Ange’in evine baskın yapıldı. L’Ange tutuklandı, elindeki nüshalara el kondu. L’Ange ardından kefaret ödemeye zorlandı, para cezası aldı ve beş yıllığına Paris’ten men edildi. Diğer satıcı Michel Millot tutuklanmaktan kurtulsa da “ahlaka aykırı” davranıştan dolayı gıyabında yargılandı. Ardından onu temsil eden kuklası Pont Neuf’da asıldı ve kitaplarıyla birlikte yakıldı.

L’École des filles’in birkaç kopyası ateşten kurtuldu ve yeraltı klasiklerinin ilk örneklerinden biri olarak Avrupa’nın pek çok yerinde yayımlanıp okundu. 1661’de XIV. Louis’nin maliye bakanı Nicolas Fouquet’nin kitabın bir kopyasını metresine tuttuğu gizli bir odada sakladığı ortaya çıktı. Bundan birkaç yıl sonra ünlü İngiliz günlük yazarı Samuel Pepys günlüğüne, güvendiği bir Londralı kitapçıya bu “terbiyesiz, iffetsiz” kitabı “incelemek” için iki kez gittiğini ve kitabı satın alıp işini gördükten sonra yaktığını kaydetti. Kitabı tezgâh altından almış olmalıydı çünkü birçok Londralı kitapçı bu kitabı stokta bulundurduğu için kapatılıyordu.*

L’École des filles, Jean-Jaques Rousseau’nun *İtirafı*’nda “ancak tek elle okunabilen kitaplar”” olarak tanımlayacağı kitaplardan biriydi. Ne var ki Fransa’da matbu cinsel içerik, özellikle de *libelle* diye bilinen formatıyla, yönetici sınıflara doğrultulduğu zaman etkili bir siyasi silah olabiliyordu. Kara çalma, isyana teş-

* Berkowitz, *Sex and Punishment*, s. 202-205. [Türkçesi: *Seks ve Ceza*, çev. Orhan Düz, Kolektif Kitap, 2016.]

Jean-Jacques Rousseau, *The Confessions of Jean Jacques Rousseau* (New York: Modern Library, 1945), s 38.

vik ve çoğu zaman da seks içeren tam Fransızlara özgü bir karışım olan *libelle*, on yedinci yüzyıl Fransası'nı istila etmişti. *Libelle* büyük sayfaya basılmış bir metin de olabilirdi, risale yahut kitap da, ama formatı ne olursa olsun, hepsi toplumun tepesindekileri ahmak, sapkın ve yoz resmediyor, devletin içine düştüğü krizi iyice alevlendiriyordu. "Halkı tahrik edip isyana teşvik eden... tüm *libelle* üreticileri"nin "kamu düzeni düşmanı" addedileceğini ilan eden 1560 tarihli bir kraliyet fermanı ise büyük ölçüde görmezden gelinmişti.*

1600'lerin ortasında *libelle*'lerin başlıca hedefleri arasında İtalyan kardinal Jules Mazarin ile genç XIV. Louis'nin annesi ve krallık naibesi Avusturyalı Anne vardı. Louis tahtı devralana dek birlikte Fransa'yı yönetmekle suçlanan Mazarin ile Anne, ciddi bir muhalefetle karşılaştı. *Libelle*'in bir alt türü olan *Mazarinade* adlı yayında birtakım cinsel ve siyasi suçlar iç içe geçiyor, Anne ile Mazarin saymakla bitmeyen bir yığın şehevî günah işlemekle suçlanıyordu:

Kardinal [siker] Naibeyi [Anne];
Zampara böbürlenir bir de, ondan beteri,
Çalıp çırpır kadının her meteliğini.
O da yetmez,
Söyler onu bir tek götten [siktiğini].

Bu örnekte görülenler, söz konusu *Mazarinade*'da geçen ve o kadar nahoş olmayan iftirallardandı. Başka bir örnekte Mazarin, "Sodom çubuğu"nu sırf "krallığı sağlam sollu sömürebilmek maksadıyla" akla gelebilecek her türlü "sodomi" için kullanmakla itham ediliyordu. Bu bağlamda cinsel suçlar, bireysel ahlaki çöküşten

* Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (New York: Norton, 1996), s. 199.

daha kötüydü çünkü devletin tamamını etki altına alan bulaşıcı bir hastalıktı. Mazarin'den Anne'in içine akan "lanetli cerahat", krallığa hastalık bulaştırıyordu, *Mazarinade*'a göre bunun tek çaresi de Mazarin'i hadım edip işkenceye tabi tutmak veya diri diri yakmaktı.*

Mayıs 1649'da, Fransa'nın çalkalandığı dönemde, Paris parlamentosu *libelle* üreten herkesi asmakla tehdit etti. Ancak hükmün uygulanması kolay değildi. Bundan birkaç ay sonra müstehcen bir *Mazarinade*'ın müellifi olan Morlot'nun hayatı, onu celladın elinden alan matbaa ustalarının ayaklanmasıyla son anda kurtarıldı. *Libelle*'ler buna rağmen eskisinden de müstehcen ve açık saçık ifadelerle basılmaya devam etti. Louis 1661'de tahta geçince, *libelle*'leri de dahil ederek sansür konusunda el yükseltse de bu, yazarları iyice yeraltına itmekten başka bir işe yaramadı. Kimi yazarlarsa Hollanda'ya giderek orada Louis'nin sürdüğü Protestan mültecilere katıldılar. Çoğu *libelle*'ci cezadan kurtulurken, bazıları attıkları iftiraların bedelini ödediler. Louis'in iktidarının zirvesine eriştiği 1694'te bir matbaacı ve kitapçı, kralın cinsel hayatına saygısızca dil uzatan bir yazı basıp sattıkları için Paris'te asıldı.

Fransız makamları ile *libelle* yazarları ve matbaacılar arasındaki kedi fare oyunu bir sonraki yüzyılda da devam edecekti, ama ihtilafın kilit unsurları artık kemikleşmişti. Güneş Kral eşi görülmemiş bir kudrete erişmesine rağmen, *libelle*'lerin kişisel, bayağı saldırıları ve toplumun en alt katmanlarınca rağbet görüyor olmaları, hoşgörüyü karşılanmalarını imkânsızlaştırıyordu. Tarihçi Darnton'ın vurguladığı gibi, erken modern dönem Avrupası'nda iktidar "her zaman namlunun ucunda" değildi. Daha ziyade hükümdarın yarı ilahi konumunu gözler önüne seren, titizlikle planlanmış dramatik sahneler –taç giyme törenlerine, geçit törenleri-

* Jeffrey Merrick, *Order and Disorder Under the Ancien Régime* (Newcastleupon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009), s. 22, 27, 33-34.

ne, idamlara vb.– dayalıydı. Gelgelelim “dramaturji” ne kadar göz kamaştırıcıysa, o kadar kırılganlaşıyordu, çünkü “hedefi tutturan bir hakaret, [hükümdarın] itibarını sarsabiliyor”du.* *Libelle*’ler gerçek anlamda önlenebilse de önlenemese de, devletin gücü tüm ağırlığıyla onlara karşı uygulanmak zorundaydı.

* Darnton, *Forbidden Best-Sellers*, s. 200-202.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDA DEVİRİM, DENETİM VE FRAKLAR

On sekizinci yüzyıl ifade özgürlüğü fikrini üstüne geçirip şöyle bir denedi ama duruşunu beğenmedi. Bu dönemde, genelde iktidar peşindeki grupların öncülüğünde, serbest tartışmanın önünü açmak için giderek yoğunlaşan çabalar gösterildi. Ne var ki yine aynı gruplar, siyasi amaçlarına eriştikten sonra açılan kapıları sertçe kapadılar. ABD Anayasası Birinci Değişikliği ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi gibi kritik dönüm noktalarını on sekizinci yüzyıla borçlu olsak da, bu belgelerin dile getirdiği geniş kapsamlı idealler, uzun süre gerçekleşmenin yanına dahi yaklaşamadı.

Toplum, durumdan şikayetçi olan tek tek bireylerin etki gücünü çok aşan bir boyutta değişim geçiriyordu. Refahın ve okuryazarlığın eşitsiz dağılımı, taşradan kente büyük göçlerin başlaması ve sınırlar ve sınıflar arası bilgi akışındaki hızlanma, kurumları kökten sarsmaya başlamıştı. Her dönüşüm, devlet otoritesinin yaslandığı eski gerekçeleri zayıflatıyordu. Devrimin ayak sesleri çok geçmeden her yanı ve barikatları doldurdu ve yeni reform taleplerini tetikledi. Gerek Britanya gerekse yeni Fransız ve Amerikan rejimleri buna tepki olarak, basını ve bireysel ifade özgürlüğünü kısıtlayarak telaş içinde kontrolü sağlamaya çalıştı. İnsanların

kendilerini ifade etme hakkı, hukuktan ancak geçici ve yetersiz bir şekilde korunsa da ifade özgürlüğü mefhumu bir düstur olarak ortaya çıktı ve –hem entelektüel kesimden hem de risale yazarları arasından çıkan– pek çok ifade özgürlüğü taraftarı, kendi siyasi değişim taleplerini tarihte ilk defa ifade özgürlüğünü açıkça savunarak ortaya koydu.

Cato adıyla anılan önemli İngiliz risale yazarları, “Hakkında söylenen şeylerden ancak İnsanın Zalim Yöneticileri korkar,” diyordu. Ortada korkuya sebebiyet verecek çok şey vardı. Devletlerin iktidarını yönetilenlerden aldığı ve sadece halka hesap vermekle yükümlü olduğu fikri, müesses nizama doğrudan tehdit oluşturunuyordu. Siyasi baskının motorları, bu fikirlerin yayılmasını önlemek için tam kapasite çalışmaya başladı. Örneğin, 1775’te Amerika kolonilerinin ayaklanmalarına ilişkin parlamentoda yaşanan tartışmalar muhabirlere kapatıldı. İspanya, Rusya, Bavyera ve Avusturya ise Fransız Devrimi’ne sıcak bakan yazıları yasakladı. Kimi durumda Fransa’dan gelen tüm kitaplar yasaklandı.” Fransa’daki olaylar Britanya devletini öyle sarstı ki bir matbaacı Bastille’in düşüşünü kutlayan popüler bir şarkının sözlerini bastığı için hapse atıldı, bir akıl hastası ise Britanya İmparatorluğu’nun çökeceği kehanetinde bulunduğu için vatana ihanetle suçlandı.

Ne var ki eski düzenle yenisi arasında hiç kimsenin kabul etmeyeceği benzerlikler de vardı. Fransa’da ifade ve basın özgürlüğünün teminat altına alındığı tarihten üç yıl sonra, 1792’de, sansür ölümcül bir kuvvetle geri döndü; kitaplar yakıldı, rejime ayak uydurmayan yazarlar işkence gördü ve öldürüldü. 1798’de –

* “Cato”, Whig partili John Trenchard ve Thomas Gordon adlı iki risale yazarının ortak kullandığı mahlastı. Yazarların makaleleri ilk olarak 1720’de Londra’da basıldı ve İngiltere ile Amerika kolonilerinde geniş kitlelerce okundu. Alıntı 1721 tarihli, *Of Freedom of Speech: That the Same Is Inseperable from Publick Liberty* risalesindendir.

Goldstein, *Political Censorship*, s. 36-37.

yani Birinci Anayasa Değişikliği onayından sadece birkaç yıl sonra– ABD Kongresi siyasi muhalifliği büyük oranda suç sayan bir isyana teşvik yasasını yürürlüğe soktu. Başkan Thomas Jefferson yasa yürürlükten kalktığında bu yasa yüzünden mağdur olanlara af çıkardı ama bir yandan da kendisini eleştirenlerin kovuşturmayla uğramasını gizlice savundu.

İfade özgürlüğünü savunmakla onu devlet politikası haline getirmek arasında büyük bir uçurum vardır. Nitekim iktidar savaşı verenler rakiplerinin ifade özgürlüğünün en az kendi ifade özgürlükleri kadar korunmaya değer olduğunu sıklıkla unuttur. Cato’ya göre, “İfade özgürlüğü, hürriyetin yüce siperidir; ikisi birlikte güçlenip büyür, birlikte yıkılır” On sekizinci yüzyıl, bir yandan hoşgörü ideallerinin güçlenip büyümesine tanıklık ederken, bir yandan da aklından geçeni yazıp konuşan pek çok kişinin ölümüne tanıklık etti.

Britanya’da Aklın “Doğal Buyrukları”nın Bastırılması

Britanya’da sansür tartışmaları, devlet otoritesinin doğasına ve insan haklarına ilişkin birbiriyle ciddi şekilde çelişen anlayışlar üzerinden ilerledi. Bir yanda Cato gibi halktan ilgi gören kışkırtıcılar vardı. Bu grup, filozof John Locke ve başka bazı düşünürlerin fikirlerinden yola çıkarak, herkesin dünyaya doğal ve devredilemez bazı özgürlüklerle geldiğini, devletin bunları ancak olağanüstü koşullarda kısıtlayabileceğini söylüyordu. Bu özgürlükler arasında “aklın doğal buyruklarının... izinden gitmek; insanın dilediğini düşünmesi, düşündüğü gibi davranması” ve vatandaşların devletçe işlenen ihlallere karşı sesini yükselterek zorbalığın önüne geçme hakkı vardı. Bu fikirleri ele alıp geliştiren risaleler, pub ve

* “Cato’s Letter No. 62”, John Trenchard ve Thomas Gordon, *Cato’s Letters*, 2. Cilt, haz. Ronald Hamowy (Indianapolis: Liberty Fund, 1995), <https://oll.libertyfund.org/titles/1238>

kahvehane masalarını süslüyor, yüzyıl sonuna doğru bunlara Thomas Paine'in devrimden söz eden ve büyük ilgi gören çalışmaları da ekleniyordu. Cato, Paine ve destekçilerinin fikirleri, huzursuz halk için ne kadar heyecan vericiyse, krallık ve parlamento için de o kadar tehditkârdı.

Tartışmanın karşı cephesinde, önemli hukukçu William Blackstone gibi geleneksel düzeni temsil edenler vardı. Blackstone hukukun değişmez bazı temel hakları koruması gerektiğine inanıyor ama doğuştan gelen özgürlüğün “vahşi ve yabanıl” bir hal olduğunu, “yasalara riayet edip uyum sağlama”nın çok daha arzulanan bir şey olduğunu söylüyordu. İyi yönetilen toplumlarda “üstlere itaat etmek” şarttı, “böylece insanlar... kimlerin üst mertebede olduğunu bilir, onlara hak ettikleri saygıyı ve riyeti gösterebilirler” di.* Diğer bir deyişle, toplumsal istikrar, alt tabakaların yerlerini bilip orada kalmalarına bağlıydı. Bu meyanda, “dine aykırı, ahlaksız... isyana teşvik edici iftiralar” özgürlükten ziyade ahlaksızlığın bir yansımasıydı ve “devlet ile dini, huzur ile düzeni muhafaza etmek” için cezalandırılmaları gerekirdi. İnsanlar devletten izin almadan konuşabilmekte özgür olmalıydı ama söyledikleri otoriteye duyulan saygıyı azaltıyorsa, suç teşkil edebilirdi.

Basım öncesi lisans alma koşulunun 1694'te kaldırılmasıyla birlikte, özellikle de ısmarlama yazılar kaleme alan yazarların, matbaacı ve yayıncıların faaliyet gösterdiği kasvetli Grub Caddesi'nde, çok sayıda gazete ve benzeri yayın türedi. Fakat bu sınırsız serbestlik uzun sürmedi. “Pekâlâ her devleti lekeleyecek yalan yanlış iftiralar”ın “fenalığını” kınayan Kraliçe Anne, 1712'de parlamentoyu habercilik mesleğine bir son vermeye zorladı. Parlamento da bunu

* William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, 1. Cilt (Chicago: University of Chicago Press, 1979), s. 121, 262.

William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, 4. Cilt (Chicago: University of Chicago Press, 1979), s. 152.

bir dizi Damga Kanunu çıkarıp vergiler üzerinden gerçekleştirme-ye çalıştı. Grub Caddesi'nin tanınan müdavimlerinden Jonathan Swift, arkadaşına yazdığı mektupta yeni yasalarla ilgili tedirginliğini dile getirdi: "Duydun mu, Grub Caddesi geçen hafta hapı yuttu... Daha ne kadar dayanır bilmiyorum." Oysa anlaşılacağı üzere, daha uzun süre dayanacaktı. Vergiler külfetli olsa da –ve Swift, Daniel Defoe, Henry Fielding gibi siparişle yazanları rüşvet almaya eskisinden de açık hale getirse de– yayıncılar pratik zekâları sayesinde yasanın pek çok açığını bulacak ve baskı makineleri kitap basmaya devam edecekti. "Grub Caddesi" çok geçmeden coğrafi bir yer adı olmaktan çıkıp her türlü ucuz yayıncılığı kısa yoldan tarif eden bir terime dönüştü.

Britanya hükümeti tüm bunların yanı sıra sorunlu gördüğü söylemlere karşı isyana teşvik edici iftira yasasını etkinleştirip parlamento üzerinden kovuşturma başlatarak yazarlar ile yayıncıları hapse, para cezasına ve buna benzer küçük düşürücü durumlara mahkûm etti. Blackstone'un "üstlere itaat" ve "iyi bir devlet ve din düzeni" argümanları tam bu noktada devreye girdi. Bu fikirlerin içine kralın –hatta tüm devletin– sadece itaat edilmeyi değil, bas-bayağı kutsal sayılmayı hak ettiği anlayışı incelikle dokunmuştu; onu eleştirmek, Tanrı'nın kurduğu düzenli toplum planını bozmak demekti. İsyana teşvik edici iftira suçlamasında saklı olan bu dini tınılar, 1735'de New York kolonisinde açılan (ve İngiliz yasasının tatbik edildiği) ünlü bir davada alenen gün yüzüne çıktı. Davada gazeteci John Peter Zenger, koloni başkanını karalamakla suçlanıyordu. Jüriye, doğru dahi olsalar, resmi yetkilileri kötüleyen sözlerin, sıradan vatandaşı kötüleyen sözlerden beter olduğu, çünkü bunun devletin itibarını zedelediği söylendi. Savcı, devlete karşı çıkmanın Tanrı'ya karşı işlenmiş bir kabahat olduğunu ileri

* Jonathan Swift, "Letter the Fifty-First," Londra, 7 Ağustos 1712, *The Works of Jonathan Swift*, haz. Thomas Roscoe (Londra: Bell & Daldy, 1868).

süren Aziz Pavlus'un sözlerini hatırlattı: “[Zira] Halkınızın önderine lanet etmeyeceksiniz.”

Kralın ve hükümetinin suçlanamazlığı ve Kralın kendisine itaat etmeyen herkesi hapse gönderebileceği ilkesi nedeniyle isyana teşvik edici iftira kovuşturmalarının ardı arkası kesilmedi ve insanların gözünü olabildiğince korkutmak adına bu kovuşturmalara çoğu zaman baskınlar, aramalar ve tutuklu yargılamalar da eşlik etti. Jüriye sadece davaya konu olan eserin yayımlanıp yayımlanmadığını belirlemek düşünüyor, (zaten hükümet yetkilisi olan) yargıçlar ise yazıların yasaya aykırı olup olmadığına karar veriyordu. Bu uygulama sonucunda çok sayıda insan hüküm giymiş olsa da jüri üyeleri olan bitene göz yumamayacak kadar infiale kapılabiliyordu. Bunun bir örneği, Kral III. George’a son derece alaycı bir dille yazılan ve kralı yaklaşan devrime karşı uyarı bir açık mektubun yazarının mahlasından ismini alan, 1769-70 tarihli ünlü Junius duruşmalarında yaşandı. Mektup Henry Woodfall’un gazetesi *The Public Advertiser*’da yayımlanmış, gazete saatler içinde tükenmiş, akabinde beş ayrı gazete mektubu yayınlamıştı. “Junius”u bir türlü bulamayan hükümet yetkilileri, öfkelerini altı yayıncıdan ve gazeteyi bir hükümet ajanına satan talihsiz bir Piccadilly kitapçısından çıkardı. Bu kişilerin hepsi isyana teşvik edici iftirada bulunmakla suçlandı.

Kitap satıcısı tez vakitte mahkûm edildi. Woodfall’a karşı açılan bir sonraki dava da iddia makamı için çocuk oyuncağı olacaktı ama... İş birliğine fazla yanaşmayan yeni jüri oyuncağı kırdı. Yargıcın talimatlarına baş kaldıran jüri, Woodfall’u “sadece [yazıyı] basıp yaymaktan” suçlu buldu. Bunun üzerine duruşma kargaşaya sürüklendi ve Woodfall nihayetinde haptisten kurtuldu. Jüri üyelerinden

* “Trial Record: from Zenger’s *A Brief Narrative of the Case and Trial of John Peter Zenger* (1736)”, *Famous Trials*, www.famous-trials.com/zenger/89-record. Ayrıca bkz. <https://books.google.com/books?id=cRRR-RTxMYwC&pg=PA675.#v=onepage&q=%22for%20it%20is%20written%22&f=false,693-94>

birinin, devletin elindeki tek Woodfall gazetesiyle birlikte çıkıp gitmesiyle, yeniden yargılamanın da önü alındı. Diğer iki yayıncıya açılan bundan sonraki davalarda ise jüri üyeleri davalıların kesin olarak suçsuz olduğuna hükmetti. Devlet akıllılık ederek zarardan dönmeye karar verdi ve diğer yayıncıları mahkemeye vermedi.*

Kendi yurttaşlarını hapse göndermeye razı gelmeyen jüri üyelerinin boyun eğmeyişi, popüler basın tarafından dakika dakika rapor edildi. Yayınlanan haberler halkın değişen ruh halini daha da derinleştirdi ve isyana teşvik edici iftira suçlamasının devlet karşıtı söylemleri susturacak garantili bir silah olmaktan çıktığını vurguladı. Yine de bu, söz konusu silahın çöpe atıldığı anlamına gelmiyordu. Kovuşturmalar ve mahkûmiyetler yüzyıl boyunca devam etti, devlete karşı ses çıkarmanın –hatta devlete ihanet niteliğinde bir şiir yayımlamanın– sonunda hapis, boyunduruk ve para cezasının olması ise şüphesiz geniş çaplı otosansüre yol açtı. Fransız Devrimi’nin başlangıcını kutlayan *Belfastlı Bir Din Adamından Vatan Şarkısı*’nın sözlerini bastığı için James Montgomery’nin yaka paça mahkemeye sürüklenişinin yarattığı etkiyi bir hayal edin. Montgomery bu şarkının sözlerini 1794’te, yani ilk yayımlanışından iki yıl sonra –ve asıl önemlisi– İngiltere’nin Fransa’ya savaş açmasından bir yıl sonra basmıştı. Yargıç jüriye şarkının ilk çıktığında (İngiltere ile Fransa nispeten barış içindeyken) masum olabileceğini ama değişen koşullarla birlikte “fena halde isyana teşvik ettiğini” söyledi. Şarkı şimdi İngiltere’nin yenilmesinden yanaymış gibi yorumlanabiliyorsa, kanunen yasaktı. Şüphesiz savaşın da verdiği hararetle jüri bu fıkre katıldı ve Montgomery hapse gönderildi.”

* Siebert, *Freedom of the Press in England*, s. 384-89.

James Montgomery, *The Trial of James Montgomery for a Libel on the War* (Sheffield: J. Montgomery, 1795); Kate Horgan, *The Politics of Songs in Eighteenth-Century Britain, 1723-1795* (Londra: Routledge, 2016), s. 165.

İsyana teşvik edici iftira davalarına konu olan en renkli kişiliklerden biri, radikal milletvekili ve karizmatik serseri John Wilkes'di (1725-97). Wilkes'in provokasyonları ve III. George hükümetinden gördüğü kötü muamele onu, basın özgürlüğü yolunda şanı Atlantik okyanusunu aşan bir kahraman haline getirmişti. Parlak zekâlı ve fiyakalı Wilkes, duruşmaları eğlenceli bir gösteriye dönüştürmeyi başarıyordu. Tarihçi Edward Gibbon onunla buluşmasının ardından –başkalarının izlenimlerini doğrularcasına– Wilkes'i "her türden ahlaksızlıkla lekelenmiş", "kâfirliği ve edepsizliği arşa çıkmış", "şu ihtilaf dönemini" kendi çıkarı uğuru-na sömürüp "servetini yapan biri" olarak tanımlamıştı. Yine de bu centilmen bilgin bile Wilkes'in her şeye rağmen "sonsuz bir zekâ ve espri anlayışına sahip" olduğunu ve "daha iyi bir ahbapla... pek karşılaşmadığını" teslim ediyordu. Medeni haklar hareketinin başrol oyuncularını nadiren örnek gösterilecek kişiler olsalar da, hayatlarını kurallara sessiz bir riayetle geçirenler değişimi getirmek adına riske girmeyi pek göze alamazlar. Wilkes fazilet timsali değildi belki ama bir teatrallik ve oportünizm karışımından doğan karizması, devletin yanılmazlık kisvesinde yeni çatlaklar yarattı.

Parlamentoya seçildikten sonra biraz para kazanma ve statü yükseltme arzusu duyan Wilkes, 1762'de *The North Briton* gazetesini kurdu. Doğrudan Cato'nun sözlerini aşıran ilk sayıda şöyle deniyordu: "Basın özgürlüğü her BRİTANYALININ doğuştan gelen hakkıdır ve son derece geçerli sebeplerle bu ülkenin sağladığı hürriyetlerin en sağlam siperidir. Her kötü bakanın da korkulu rüyasıdır." Wilkes'in hükümetteki düşmanlarına yönelik sivri dili ve amansız dokundurmaları karşılık buldu ve *The North Briton* kısa sürede yüksek haftalık tirajlara ulaştı. Basın özgürlüğünün İngiltere'de nereye kadar uzandığı sorulduğunda Wilkes, "Bilmi-

* Peter D. G. Thomas, *John Wilkes: A Friend to Liberty* (Oxford: Clarendon Press, 1996), s. 18-19.

yorum ama nereye uzandığını keşfetmeye çalışıyorum” dedi. Nereye kadar uzandığını 1763’te, *The North Briton*’ın kırk beşinci sayısıyla birlikte öğrendi. Bu sayıda Yedi Yıl Savaşları’nı nihayete erdirmedeki kifayetsizliği yüzünden kralı ve bazı bakanları yerden yere vuruyordu.

Wilkes’in gazeteyi basan ve satan pek çok kişiyle birlikte tutuklanması, parlamento ve mahkemede –gündemi uzun süre işgal eden– bir dizi polemigi tetikledi ve Wilkes bunun her aşamasını bir halkla ilişkiler çalışması gibi sahneledi. Örneğin, tutuklanmasının akabinde teknik bir ayrıntıdan istifade ederek Londra Kulesi’nden çıkmayı başardığında, 10.000 destekçisi ona evine kadar, “Wilkes ve özgürlük!” diye haykırarak eşlik etti. Buna karşın davanın nihai sonucu konusunda herhangi bir şüphe yoktu. Çevrilen entrikaların ardından “45. Sayı”nın isyana teşvik edici bir iftira teşkil ettiği sonucuna varıldı ve yakılması emredildi.

Başka bir yazarla birlikte kaleme aldığı “Kadın Üzerine Bir Deneme” adlı yayımlanmamış yazısının parlamentonun eline geçmesi, Wilkes’in makus talihine bir son vermedi. (Kitabın açık sözlü içeriğine bir örnek: “Gel haydi [seks yapalım] hayat başka neye yarar / Birkaç güzel Sikiş, sonrası mezar.”) Kitabın kapağında, önsöze göre bir piskoposa ait olan, iri bir fallusun yer alması da parlamento ve kralı pek memnun etmemişti. Eser ilginçtir ki baştan sona Lortlar Kamarası’nın huzurunda okundu ve Wilkes dine hakaret ile suçlandı. Bunun ardından Fransa’ya kaçtı ve gıyabında tutuklama kararı alındı. Meteliksiz ve ilgiye muhtaç kalan Wilkes, 1768’de İngiltere’ye döndü ve bir kez daha parlamentoya seçildi, eski suçlarından ötürü hapse atıldı. Wilkes hapishaneden kalemiyle düşmanlarını dürtmeyi sürdürdü ve hapse atılması ile ride St. George’s Fields ayaklanmaları diye anılacak olan hareketin kıvılcımını tutuşturdu. Wilkes tekrar parlamentodan atıldı ama

* Thomas, *John Wilkes*, s. 19, 26.

sonradan bir kez daha, en popüler üyelerden biri olarak Avam Kamarası'na katıldı; tabii tekrar atılana dek. Ardından şansını Londra siyasetinde deneyen Wilkes, belediye meclis üyesi oldu ve bir yığın destekçisini arkasına alıp, gazetelerin Avam Kamarası'nın oturum tutanaklarını haberleştirmesi için fiili bir izin elde etmeye yönelik başarılı bir girişimde bulundu.

Wilkes'in hayatındaki iniş çıkışlar bununla da son bulmadı ama bu hayatın ayrıntıları onun ne şekilde algılandığı kadar önemli değildi. Düşmanlarının çoğu Wilkes'i ortalığı karıştan bir alçak gibi görüyordu (ki haksız da sayılmazlardı); ama ifade özgürlüğü savunucularına ve iktidarın kötüye kullanımını eleştirenlere göre Wilkes, imtiyazlarını korumaktan ve muhaliflerini hapse atmaktan başka derdi olmayan dar görüşlü bir hükümet mekanizmasının karşısına dikilmeyi göze alan korkusuz bir provokatördü. "Junius"la birlikte "Wilkes" de Amerika Devrimi'nin liderleri arasında cüretkâr eylemi simgeleyen bir isim oldu. Wilkes'in krala ve parlamentoya meydan okuyan tutumu ise anavatan İngiltere'yi karşısına alan kolonyal direnişe esin verdi.

Amerika Devrimi'nin İngiltere'deki en ateşli destekçisi ve açık arayla en etkili ve kıskırtıcı hiciv yazarı Thomas Paine'di. Paine'in 1776'da On Üç Koloni'de yazdığı, büyük ilgi gören eseri *Sağduyu* monarşiyi açıkça suçluyor, Amerika'nın Britanya hâkimiyetinden kurtulmasını savunuyordu. Bu savunu, aynı yılın ilerleyen aylarında Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazan Thomas Jefferson tarafından tümüyle özümsemişti. İngiltere'ye dönen ve 1791-92'de Fransız Devrimi'ne destek veren Paine, *İnsan Hakları* kitabını insanlığa armağan etti. Kitapta Fransa Ulusal Meclisi'nin "özgürce konuşma, yazma ve yayımlama" hakkını tanıması göklere çıkarılıyor, "Kendini ifade etmenin... insanın sahip olageldiği, doğuştan gelen bir hak olduğu" beyan ediliyordu. Paine çok daha da ileri gidip zenginlere yönelik vergilerin artırılmasını, işçi ve zanaatkâr sınıfların

yükünün hafifletilmesini sağlayacak reformlar öneriyordu. Ayrıca ücretsiz eğitim, yaşlı ve gazilere emekli maaşı, yoksullara ücretsiz yemek ve benzeri birçok fikri de savunuyordu. Getirdiği önerilere bakıldığında yepyeni bir fikrin tohumunu görmek mümkün: devletin vatandaşlarının, özellikle de dezavantajlı olanların refahını gözetmesi gerektiği fikrinin.

Kendi dönemi için kusursuz bir metin olan *İnsan Hakları* müthiş sattı ve siyasi toplulukların oluşuma ilham verdiği gibi İngiliz işçi sınıfı hareketinin temelini oluşturan metinlerden de biri oldu.” Leonard Levy’ye göre, “İnşaat işçisi, seks işçisi ve rütbesiz askerin okuması varsa, Paine onun mutlaka gözdesi oluyordu, okuyamıyorsa da, biri Paine’i okuduğunda neyi kastettiğini anlıyordu.”” Kitabın satış rakamları da, içeriğinin Fransa’da hâkim olan devrim retoriğiyle örtüşmesi de Britanya hükümetinin gözünden kaçmadı ve her zamanki yaptırımlarla karşılık verildi. Resmi kanallardan “Deli Tom” propagandaları yağdı, eseri satan kitapçılar taciz edildi, Başbakan William Pitt ise kitapta “monarşi ve dinin yıkılmasının, yerleşik devlet düzeninin tümüyle devrilmesinin”” savunulduğunu beyan etti.

Paine’in yayıncısının isyana teşvik edici iftira suçlamasını kabul etmesinin ardından Paine İngiltere’den kaçarak Fransa’ya (başka neresi olabilirdi ki?) gitti ve aynı suçtan gıyabında yargılandı. Savcı kitabın içeriği dışında, “zihinleri bu tür konulara aşına olamayacak” kişilere hitap ettiği ve sudan ucuza satıldığı için de isyana teşvik ettiğini iddia etti. Diğer bir deyişle metin doğrudan doğruya kaderini değiştirmeyi amaçladığı kesime hitap ediyordu. Paine’in –dört saat süren kapanış konuşması sırasında bayılan–

* Edward Palmer Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Pantheon Books, 1980), s. 88-90.

Levy, *Blasphemy*, s. 331.

*** Jones, *Censorship*, s. 6504.

avukatı Thomas Erskine'in zekice ve teatral savunmasına karşın, sonuç önceden belliydi ve Paine suçlu bulundu. O andan itibaren *İnsan Hakları*'nı gizlice satan her kitapçı, dava edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve birçokları da dava edildi. Paine Fransa vatandaşlığına hak kazandı ve yeni cumhuriyetin Ulusal Konvansiyonu'na seçildi. Ancak kısa süre sonra başka birçok şeyin yanı sıra XVI. Louis'nin başının kesilmesine karşı ses yükselttiği için gözden düştü. Yardımsever Amerikalılardan gelen baskılar sayesinde giyotinden kıl payı kurtuldu.

Yüzyıl sonunda siyasi söylem gerçekten de tehlikeli olabiliyordu. Britanya hükümeti Fransa'da yaşanan gelişmeler karşısında görünüşte dehşete kapılsa da Devrim'in kendi muhaliflerini kanlı yollarla yok edişine öykünür gibiydi. 1794'te Kral, parlamentoda reform yapılmasını, erkeklere oy hakkı tanınmasını talep eden ve hızla gelişen hareketin on iki liderini vatana ihanet suçundan ölümüne gönderdi. Mevcut koşulları düşünürsek, XVI. Louis'nin başı uçurulmuş, Fransa ile savaşa girilmişti ve Fransız casusların III. George'a karşı komplo kurabileceğine ilişkin çok da yersiz olmayan bir korku vardı. Ancak bir o kadar önemli konu da, işçi ve zanaatkâr sınıfların Britanya siyaset sahnesinde boy göstermeye başlamasıydı. Önceki (halk oylaması talep etmeyen) parlamenter reform hareketleri Lort Lansdowne'in "üstün sağduyuya sahip birkaç adam" diye nitelediği kişilerin işiydi; Paine gibilerinin dolduruşa getirdiği, Lauderdale Kontu'nun deyişiyle "halk artıklarının" değil. Önceki faydalıydı, şimdikiyse isyana teşvik eder nitelikteydi.

Devlet yeni reform hareketinin liderlerini tutuklamaya, evlerini talan etmeye ve onları Londra Kulesi'ne hapsedmeye başladı. Avam takımı üzerinde kalıcı bir etki yaratma azmiyle on dör-

* John Barrell, *Imagining the King's Death: Figurative Treason, Fantasies of Regicide, 1793-1796*. (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 234.

düncü yüzyıldan kalma İhanet Yasası'nı tozlu rafından indirip reformcuları kralın ölümünü tasavvur etmekle suçladı ki bunun da cezası ölümdü. Sanıkların krala karşı cinai eylem şöyle dursun, cinai niyetlerinin olduğuna dair bile kanıt ortaya konamadı, çünkü yoktu. Reform hareketinin siyasi statüko için yarattığı zorlukların aynı şekilde George'un "siyasi bünyesi" ne de tehdit oluşturduğu, dolayısıyla hükümdarın öldürülmesini tasavvur etmek gibi bir ihanet suçu teşkil ettiği şeklindeydi. Savcıların jüri üyelerine sunduğu argümana göre, siyasi düzende değişiklik yapma peşinde olanlar (özellikle de alt sınıflara hitap ediyorlarsa), kralın hayatına ciddi ciddi kastetmeseler bile devletin uygulayacağı en ağır cezayı hak ediyordu.

Bu metafizik açıklamalar hiçbir jüri üyesini ikna etmedi. İlk duruşmada Kral, kunduracı ve siyasi örgütçü Thomas Hardy'ye karşı sekiz avukat görevlendirdi ama avukatların kopardığı yaygaraya rağmen dava çöktü. Avukatlar birtakım cılız delillerden fazlasını sunamamışlardı. Bunlar arasında Hardy ve suç ortaklarının Paine'in teorilerini benimsediği, kralsız ya da Lortlar Kamarasız bir devlet vizyonlarının olduğu suçlaması ile kralı şiddet yoluyla tahttan indirip cumhuriyet kurma niyeti beslediklerine dair mesnetsiz bir suçlama da vardı.* Bunları kanıtlama yolunda jüriye sunulan şey ise... bir şarkı oldu. Hardy'nin evinde buldukları ve "Bray Papazı" şarkısının sözlerinin yazıldığı kâğıt parçasını, büyük bir tantanayla salladılar:

Neden heba ederiz ömrümüzün baharını
Biteviye aynı boyunduruklara girerek?
Gel haydi, vakit şimdi, al silahını
Geçmiş ihlalleri cezalandırmak gerek.
Derler ki krallar düşmez gaflete,

* Barrell, *Imagining the King's Death*, s. 320-22.

Kanlı eylemleri aksini söyler oysa;
Madem ki kudretlerinin kaynağı bizde,
Hakkımız var onu tepe tepe kullanmaya.*

Hardy'nin avukatı, Kral'ın savını çürütmekte zorlanmadığı gibi davacı tarafı da sırf bu ihanet ithamının peşine düşmek suretiyle kralın ölümünü "tasavvur etmekle" suçladı. "Umarım," diye ekledi, "insanları kendi imtiyazları konusunda barışçıl biçimde bir araya getirmenin kralın ölümüne yol açabileceğini bir daha asla duymayız; bu dili kullananlar, kralın en büyük düşmanlarıdır."" Hardy beraat etti ve bir hain olarak idam edilmek bir yana, coşku-lu bir kalabalık eşliğinde Londra sokaklarında dolaştı. Hardy'nin beraatını John Horne Tooke ve John Thelwall'ın beraatları izledi ve bunun akabinde devlet diğer davalardan sessizce vazgeçti.

Devlet her şeye rağmen "insanların kendilerini ifade ederek hainlik etmesi" fıkriinden vazgeçemedi ve samimi reformculara yenik düşünce, akıl sağlığı şüpheli bir kökten dinciye karşı daha kolay bir zafer elde etmeye kalkıştı. Kendisine "Yahudilerin Hü-kümdarı" ve "Tanrı'nın Yeğeni" gibi isimler veren Richard Bro-thers 1795'te kralın ölümünü tasavvur etmekle suçlandı. Peynir ekmek gibi satan *A Revealed Knowledge of the Prophecies & Times... Wrote under the Direction of the Lord God, and Published by his Sacred Command* [Kehanetlere ve Çağımıza Dair Bir Vahiy... Yüce Tanrı'nın Yönlendirmesiyle Yazılmış, Onun Kutsal Emriyle Basıl-mıştır] başlıklı kitabına göre Brothers, ("Ruhani Babil") Londra'yı ilahi yıkımdan kurtarmak için Tanrı'nın huzuruna çıkmıştı. Ne var ki bu defa imdada yetişecekse önce Londralılar tüm yozlaşmış

* Manoah Sibly, *The Genuine Trial of Thomas Hardy, for High Treason, at the Sessions House in the Old Bailey, from October 28 to November 5, 1794*, 2. Cilt (Londra: J. S. Jordan, 1795), s. 33.

Alıntı için bkz. *Imagining the King's Death*, s. 329.

alışkanlıklarından kurtulmalı, İngiltere ise Fransa'ya açtığı günah-kâr savaştan çekilmeliydi. Kitabın 1795 baskısında, Brothers krala şu uyarıyı yaptı:

Yüce Tanrı, siz Üçüncü George'a şunları söylememi emrediyor... Ben Londra'da Yahudilere Hükümdarları olarak takdim edilince... tacınız bana devredilecek, tüm yetkiniz ve otoriteniz derhal sona erecektir... Beni hor gördüğünüz için ülkenizin işgal edilmesi ve kudretinizin hükümsüz kalması emredilmiştir.*

Brothers'ın ilahi yetkisine ikna olmayan devlet görevlileri, bu kitap yayımlandıktan kısa süre sonra onu tutukladılar. *The Times* bu kararı takdir ederek, Brothers'ı "Halkı baştan çıkarmak, korku ve tedirginlik salmak için kullanılan bir nifak maşası" olarak nitelerken, kral taraftarlarıysa Brothers'ın girift bir komplonun paravan yüzü olduğunu ileri sürdüler. Tarihçi John Barrell'a göre, "varlığına dair kesin bir kanıt bulunamadığı için" çok daha "sinsi" bir komplo söz konusuydu." Brothers kralın ölümünü açık seçik ve belki de biraz delice tasavvur etmiş olsa da bu dava da beklendiği gibi sonuçlandı: Brothers'ın akli dengesinin uzun süredir bozuk olduğu açıklandı, bu yüzden vatana ihanetten hüküm giyemezdi. Yine de uzun müddet tutuklu kalacak, on bir yıl hapis yatacağı. Kitabı ise satmaya devam etti.

Vatana ihanet davaları hem halkın krala beslediği husumeti hem de reform hareketini daha da tetikledi. Reformcular 26 Ekim 1795'te yüz binlerin katıldığı bir miting yaptı. Londra sokakları üç gün sonra süslü arabasıyla parlamento'ya giden kralı yuhalamak için toplanmış "izleyicilerle dolup taşı" *The Times*'a göre çoğun-

* Barrell, *Imagining the King's Death*, s. 509.

Barrell, *Imagining the Kings Death*, s. 515.

luk “en alt tabakadan”dı.* Araba ilerlerken kalabalık “Kahrolsun George!”, “Krala Son!” diye haykırıyor, yakası açılmadık hakaretler yağdırıyordu. Arabaya taş ve çamur fırlatılıyordu. Bir ara atılanlar yüzünden cam çatlayınca, George kendisine ateş edildiğini sandı. Dönüş yolunda araba bir kez daha taş ve hakaret yağmuruna tutuldu. Bu hakaretlerin ve başarısız ihanet davalarının sonunda, genel olarak “Susturma Yasaları” diye anılan bir dizi yeni yasa hayata geçirildi. Bu yasalar halk toplantılarına kaç kişinin katılabileceğini kesin olarak sınırlıyor, vatana ihanetin tanımını değiştirerek, “halkı Majestelerinin şahsından nefret etmeye veya şahsını hor görmeye teşvik eden her tür kelime ya da cümle” şeklinde genişletiyordu.

Siyasi söylemi sansürleme ve toplaşmaları önlemeye yönelik bu çabaların hiçbirisi devlet karşıtı tartışmaların önünü alamadı. Aksine, zanaatkâr ve işçi sınıflarında devletin hem gayrimeşru hem de kendilerine karşı olduğu, şikayetlerini dile getirme haklarının ne pahasına olursa olsun korunması gerektiği hissiyatını güçlendirdi.

Manastırda Seks ve Balkondan Aşağı Dışkılama: Müstehcenliğin Örf ve Âdet Hukukunda Bir Suç Olarak Doğuşu

İngiltere’nin siyasi ve dini söylemlere karşı aldığı, kökleri geçmişe dayalı önlemler düşünüldüğünde, yetkililerin dikkatlerini müstehcenliğe çevirmekte gecikmesi şaşırtıcıdır. *Aretino’nun Pozisyonları* gibi cinsellikle dolup taşan yayınlar on sekizinci yüzyıl başlarına dek genel itibarıyla hep dolaşımda kaldı. Açık saçık ve utanmaz yayınlardı bunlar, ama dine küfür veya isyana teşvik içermediklerinden, devlet etkin bir şekilde peşlerine

* Barrell, *Imagining the King’s Death*, s. 555.

düşmüyordu.* Baştan sona cinsel içerikli materyaller genelde denetime tabi değildi ve (çoğu zaman tezgâh altından da olsa) iyi satılıyordu.

En sansasyonel yayınlardan bazılarının esin kaynağı, doğrudan mahkemelerdi. Ucuz yoldan kitap basmaya çalışan yayıncılar üst sınıflara mahsus tecavüz, aldatma, sapkınlık ve cinsel işlevsizlik hikâyeleri bulup çıkarmak için mahkeme kayıtlarını tarıyorlardı. Örneğin, 1714'te Grub Caddesi'nin en kötü namı yayıncılarından ahlak yoksunu Edmund Curll, kocasının iktidarsızlığı nedeniyle boşanmak isteyen Fransız bir kadın hakkında ayrıntılı "raporlar" yayımlamıştı. Curll bu raporlara uydurulmuş "hekim açıklamaları" ve "sahte bekâret zarı" bölümleri de eklemişti. Mevcut davalar yeterince müstehcen gelmediğinde, geçmiş kayıtları deşiyordu. İkinci Castlehaven Kontu davasının seksen yıllık duruşma zaptını ele geçirdiği gün altın madeni bulmuş gibi oldu. Kont bir hizmetkârına fiili livata yaptığı, bir başkasınyasa kendisi izlerken, karısına tecavüz etmeye zorladığı için idam edilmişti. Curll aynı yıl, bir ineği cinsel olarak istismar eden İrlandalı bir piskoposun duruşması ve asılmasına ilişkin 1640 tarihli bilgileri de yayımladı."

1727'de Curll, yayımladığı bir diğer açık saçık kitap nedeniyle müstehcenlikten hüküm giyen ilk İngiliz oldu. Fakat bunun gerçekleşebilmesi için mahkemenin önce bir emsal tertiplemesi gerekiyordu. Emsale konu olan olayın hikâyesi 1663'te, Londra'daki

* Joan DeJean, *The Reinvention of Obscenity: Sex, Lies, and Tabloids in Early Modern France* (Chicago: University of Chicago Press, 2002), s. 8; Geoffrey R. Stone, "Origins of Obscenity", *New York University Review of Law and Social Change* 31, No. 711 (2007): s. 719.

Paul Baines ve Pat Rogers, *Edmund Curll, Bookseller* (Oxford: Clarendon Press, 2007), s. 35; Paul-Gabriel Boucé, haz., *Sexuality in Eighteenth-Century Britain* (Manchester: Manchester University Press, 1982), s. 123; *Edmund Curll, Curlicism Display'd* (Londra, 1718), <https://play.google.com/books/reader?id=WNlbAAAAQAAJ&hl=en&pg=GBS.PP1>

Cock adlı meyhanenin balkonunda başlamıştı. Çok genç ve çok sarhoş olan Sör Charles Sedley, balkonda pantolonunu indirip sokağa dışkısını yapmış, anlatılanlara göre “şehvete ve kulamparalığa dair akla gelebilecek her türlü pozisyonu sergilemiş”ti. Ayrıca “dine küfretmeyi” salık vermiş, cinsel marifetleriyle böbürlenmiş ve kendisi ve arkadaşlarının idrarıyla dolu şişeleri sokağa fırlatmıştı. O da bitince “bir kadeh şarabı alıp kamışını içinde yıkamış, sonra şarabı içmiş”ti. Bu hareketin ardından sokakta küçük bir kargaşa kopmuştu. Sedley asayişi bozmaktan mahkemeye verilip para cezası almıştı, ki kendi tahminine göre bu sayede “sıçtığı için para ödeyen” ilk adam olmuştu.

Bu olayı oluşturan şartların olağanüstü olduğu düşünülebilir ama yıllar sonra bu ayyaş aristokratın davası, “Bir Kızlık Zarının On Beş Vebası” başlıklı uzun ve müstehcen bir şiiri basan matbaacıya karşı açılan davada emsal gösterildi. Mahkeme Başkanı kitabın ahlaksız ve “açıktan okunamayacak... rezil bir metin” olduğuna kani olsa da, Sedley davasının buradan bir mahkûmiyet kararı çıkarmak için hukuki zemin sağlayabileceğinden emin değildi. Sedley insanların üstüne dışkısını yapmıştı, oysa bu şiir “ahlakı bozma eğilimi” taşısa da başka bir şahsa doğrudan saldırı içermiyordu. Yargıç en sonunda, “Bunu cezalandıracak bir yasa” olmadığına hükmetti. “Keşke olsaydı.” Yayıncı ceza almadan serbest bırakıldı.”

Curll, *Venus in the Cloister, or the Nun in Her Smock*'u [Manastırdaki Venüs ya da Gecelikli Rahibe] yayımladığı için mahkeme-

* Samuel Pepys, “1 Temmuz 1663”, *The Diary of Samuel Pepys, Vol. 4: 1663*, haz., Robert Latham ve William Matthews (Londra: HarperCollins, 2016), s. 209; Berkowitz, *Sex and Punishment*, s. 206; Levy, *Blasphemy*, s. 214.

Thomas Bayly Howell, haz., “The Case of Edmund Curll for Publishing a Libel, 1727,” *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason*, 17. Cilt (Londra: T. C. Hansard, 1811-1826), s. 157, <https://play.google.com/books/reader?id=cRRRRTxMYwC&hl=en&pg=GBS.PP1>

ye verilene dek başka hiçbir müstehcenlik davası açılmadı. Orijinali kırk yıl öncesinde Fransızca yayımlanan kitapta, günahkâr zevkleri için birbirlerinden faydalanan ve cansız objeleri yaratıcı şekillerde kullanan Fransız rahibe ve keşişlerin oyunbazlığı sayılıp dökülüyordu. Curll'ün avukatı müstehcen eser yayınlamanın karşısında yasal hiçbir engel olmadığını ortaya koyabilmek için “Kızlık zarı” davasını emsal gösterdi. Şüphesiz ki Grub Caddesi'nden çağlayarak fışkıran müstehcenlikten ve Curll'ün kötü namından etkilenen Mahkeme Başkanı, konunun daha ayrıntılı bir değerlendirmeyi hak ettiği kararına vardı. Curll kefaletle serbest bırakılırken, yargıçlar dava üzerine kafa yormaya başladılar.

Karşı karşıya olduğu tehlikeler göz önüne alındığında Curll'ün duruşma sürerken göze batmamaya çalışacağı sanılabilir, ama karakteri buna müsait değildi. Mahkeme kararını beklerken *The Case of Seduction... The Late Proceedings at Paris Against Rev. Abbé de Rues for Committing Rape upon 133 Virgins*'i [Baştan Çıkarma Davası... Paris'te Rahip Abbé de Rues'ye Karşı Açılan 133 Bakireye Tecavüz Davasının Duruşma Tutanakları] yayımladı. Buna bir de kötü namlı bir casusun anı kitabını ekledi.* Bu provokasyonların ardından da davayı kaybetti. Hâkimler o noktadan sonra Curll'ün *Venus*'ünün Sedley'nin maskaralıklardan “kesinlikle daha kötü” olduğuna hükmettiler çünkü Sedley sadece bir sokağın asayişini bozarken, kitap dört bir yana ulaşmıştı. Daha da önemlisi, Venus'te yer alan türden cinsel içerikler “iffeti, ahlakı ve toplum bağlarını zayıflatma eğilimi taşıyan, asayişe tehdit oluşturan bir suç”tu” (italikler eklenmiştir). Curll para cezasına çarptırıldı ve Charing Cross'ta boyunduruğa vuruldu. Burada bir saat kadar durduktan sonra sadık destekçileri tarafından alınıp yakındaki bir meyhaneye götürüldü.

* Baines and Rogers, *Edmund Curll, Bookseller*, s. 159.

Howell, “Case of Edmund Curll”, s. 159-60.

Curll davası yirminci yüzyıla dek müstehcenlik sansürüne temel oluşturmayı sürdürdü ve cinsel içerikli söylemleri kapsayan yasayı kötü yönde etkiledi. Pornografiyi sırf bir “eğilim taşıdığı” için suç sayan mahkeme, herhangi birinin somut zarara uğradığını gösterme gereğini de ortadan kaldırmıştı. Yargıç, Sedley’nin münferit bir alanda kargaşa yarattığı konusunda haklıydı ama Sedley’nin insanlara dışkı fırlattığı gerçeği de ortadaydı. Buna karşılık Curll sadece bir kitap yayımlamıştı ve onun okurlar üstündeki (iyi ya da kötü) etkisini kimse, araştırmak bir yana, bilmiyordu bile. Curll’ün cezası ağır değildi, *Manastırdaki Venüs*’ü dolaşımdan çıkarmak da İngiliz kültürünü kayda değer bir şekilde geriletmemişti ama bu dava ve onu izleyen davalar yüzünden pornografi üreticileri (ve ciddi yazarlar), meslektaşlarının aldığı keyfi kararlar nedeniyle ileride ağır bedeller ödeyecekti.

Fransa’da Gale yana Gelenler ve Kesilen Başlar

1757’de Kral XV. Louis’nin konseyi, “insanların ruhunu galeyana getiren” (“*émouvoir les esprits*”) veya kraliyet otoritesini zayıflatan yazılarla alakalı herkese ölüm emri çıkarttı.* Ne var ki bu ferman, ilginç biçimde, ruhu epey galeyana getiren birtakım kitapların basılmasını sağlamak için nüfuzunu kullanan, Fransa’nın yüzyıl ortasındaki baş denetçilerinden Guillaume-Chrétien de Lamoignon de Malesherbes (1721-94) tarafından görmezden gelindi. 1789’da Fransız Devrimi’nin hemen akabinde, Ulusal Kurucu Meclis ifade ve düşünce özgürlüğünü garanti altına almış, böylece yepyeni yayınların önünü açmıştı. Fakat birkaç yıl sonra sansür tekrar başladı, ifade suçu yüzünden insanlar idam edildi ve kısa sürede devlet, bir yandan Louvre’daki yeni müzede yer alacak eserleri muhafaza etmeye çalışırken, bir yandan da Devrim öncesi sanatı hedef alan amansız bir kitap yakma ve putkırıcılık seferberliği yürüttü.

* Clyde Thogmartin, *The National Daily Press of France* (Birmingham, AL: Summa Publications, 1998), s. 15-16.

Bu çelişkiler on sekizinci yüzyıl Fransı'nda benimsenen sansür politikalarının karmaşıklığına işaret ediyordu. Zira getirilen yasaklar gerçek hayatta nadiren karşılık buluyor, yeni ve yasaklı literatür çoğu durumda çakışıyordu. Malesherbes'in de denetçi olarak görevinin sona ermesinden kısa süre sonra, 1788'de kabul ettiği gibi, "Sadece [resmi onaylı] kitapları okuyan bir insan... çağdaşlarının neredeyse yüz yıl kadar gerisinde kalır" dı.* Bu söz ne kadar doğru olsa da suç teşkil eden binlerce metni bekleyen tehlikeyi ortadan kaldırmıyordu. 1768'de yasaklı kitap satarken yakalanan Parisli kitapçı ile bakkalın da öğrendiği üzere, keyfi cezalar en az rasyonel kurallar çerçevesinde uygulanan cezalar kadar can acıtıcıydı. Bu iki kişi zincirlere bağlanmış bir halde ve boyunlarına asılı "KÂFİRANE VE AHLAKSIZ İFTİRA TACİRİ" yazısıyla üç gün teşhir edilmişti. Ardından yıllarca kürek çekmeye mahkûm edildiler, ("kürek mahkûmu" anlamına gelen *galérien*'den kısaltılmış) GAL harfleriyle damgalandılar ve Fransa'dan sürüldüler.

Yüzyıl başına gelindiğinde basım ruhsatı alma zorunluluğu İngiltere'de sona ermişti ama Fransa'da basım ruhsatı bürokrasisi hızla büyüyordu. Devlet ani bir patlama gösteren yayıncılığa ayak uydurmaya çalışırken, denetçi kadrosu 1660'ta on kişiyken 1789'da 180'e çıktı.** Denetçiler her yeni kitabı dikkatle gözden geçirdikten sonra ya tam kraliyet onayı –yani, okunması için resmi bir teşvik– veriyorlardı ya da bir spektruma yayılan incelikli farklara sahip kategorilerden birine yerleştiriyorlardı. Kategoriler *privilège*'den (ayrıcalıklı) başlayarak *permissions tacité*'e (zımni izin), *permissions de police*'e (polis izni) ve *simples tolérances*'a (münferit izinler) doğru iniyordu, ki bu da kitap tezgâh altından

* Malesherbes, *Mémoire sur la liberté de la presse* (Cenevre: Éditions Slatkine, 1969), s. 300, akt. Darnton, *Forbidden Best-Sellers*, s. xix.

Robert Darnton, *Censors at Work: How States Shaped Literature* (New York: Norton, 2015), s. 37.

satıldığında, polisin görmezden geleceğine dair gayriresmî bir uzlaş anlamına geliyordu. Bunların da altında her şartta yasaklı kitaplar yer alıyordu.

Sınıflandırmaları belirleyen kıstaslar muğlaktı; polisin bile bazen akli karışıyordu. 1771’de İsviçre sınırında bir gümrük memuru, neyin yasaklı olduğunu öğrenmek için müdürüne akıl danıştığında aldığı yanıt manidardı: “Kesin biçimde neyin yasaklı olduğunu bilemiyorum Mösyö Pion... Genel olarak... dine, devlette, ahlaka karşı olan hiçbir şey sınırdan giremez diyebiliriz.” Kitap ticaretiyle uğraşanların çoğu ruhsat alma sistemine aldırış etmeyip doğrudan karaborsaya gidiyordu çünkü ürünlerinin asla onaylanmayacağını ve resmi ruhsatın satışlara sekte vurabileceğini biliyorlardı. Bir kitabı alaycı şekilde “Vatikan’a rağmen basılmıştır”, “hürriyet nişanesi altında” ya da “William Tell’lerde basılmıştır” yaftasıyla basmak, başlı başına iyi bir ticari hamleydi, birkaç nüshanın polisin eline geçmesi ya da ateşe verilmesi ise tanıtım için çok daha iyiydi. Yetkililer sonunda halk önünde kitap yakmanın, bunun kaçınılmaz bir sonucu olan “korsan” baskıların satışını arttırmaktan öte bir işe yaramadığını anladılar.

Resmi onay ve tümüyle yasadışı gibi iki uç nokta arasında kalan kitapların son kertede nasıl sınıflandırılacağı çoğu zaman belirsizdi. Karar, eser içeriğine ilişkin sıkı bir değerlendirmenin de ötesindeki bazı kıstaslara dayanabiliyordu. Yüzyılın en çok sansürlen yazarı Voltaire’i ele alırsak; kitapları en az yedi defa yakılmış, Bastille hapisanesinin içini avucunun içi gibi öğrenmiş, yazıları yüzünden defalarca Fransa’dan kaçmak zorunda kalmıştı. Voltaire’i eleştiren bir kitap, devletin en coşkulu övgüleri düzeceği türden bir kitap olmalıydı. Gelgelelim bir seferinde bir denetçi Malesherbes’e bu tip bir esere sadece zımni izin vermesi için yalvardı. Denetçi, isminin daha pohpohlayıcı bir tasdik mührünün

* Darnton, *Forbidden Best-Sellers*, s. 5.

yanında yer alması halinde öfkelenecek olan filozoftan ve taraftarlarından gelecek saldırılardan korkuyordu.

Denetçinin esenliği ya da kitabın insanları gücendirme olasılığı gibi nedenler bir yana, eserler yeterince iyi olmadıkları için de engellenebiliyordu. Örneğin, Prusya Kralı II. Frederick'in seferlerini anlatan bir kitap "zevkten ve idrakten yoksun bir derleme"den öteye geçemediği için reddedilmiş, Peygamber Muhammed'in bir biyografisi ise yeterli araştırma içermediği için ağır biçimde eleştirilmişti. Duygusal bir aşk romanı kötü yazıldığı için geri çevrilmiş, bir matematik kitabı ise problemlerin çözümünü gereğince göstermediği için ret almıştı. Kitaplar –kimi felsefe metinlerinde olduğu gibi– devletin öyle veya böyle umursamayacağı kadar sıkıcı ya da anlaşılmasız da olabiliyordu. Leibnizci metafiziği konu alan bir kitabın "din üzerinde tehlikeli etkiler yaratma" potansiyeli olduğu belirtilmiş ama denetçi kitabın "sadece felsefi bir tartışma" olduğunu eklemişti. Bu durumda dolaşıma girmesinde sakınca yoktu.*

Robert Darnton'ın *Censors at Work* [Denetçiler/Sansürcüler İş Başında] adlı kitapta ayrıntısıyla betimlediği gibi bu Fransız sansür memurlarının hayatı kaygılarla doluydu. Bu kişiler yazarlık, akademisyenlik, doktorluk ve avukatlık gibi alanlardan seçilmiş serbest meslek erbaplarıydı, ellerinde az kaynak ve az vakit vardı, çabalarına karşılık da genelde para alamıyorlardı. Denetçiler/sansürcüler, değerlendirdikleri yazarlarla çoğu zaman aynı sosyal çevreden oldukları için yazarlarla genellikle tanışıyor, dertlerini paylaşıyor, metin ve üslup konusunda yapılacak değişikliklere dair gelen önerileri mektuplaşarak ele alıyorlardı. Darnton'a göre, olağan türden sansür işi, "yazarlarla sansürcüleri birbirinden uzaklaştırmak yerine, yakınlaştırıyordu"

Sansürcüleri en çok endişelendiren, üst düzey bir bakana ya da

* Darnton, *Censors at Work*, s. 31, 49-50, ayrıca bkz. not 75.

metresine yönelik üstü kapalı bir hakareti veya kötü sözünden kaçırmaktı. Versailles'da vuku bulan sosyal ve politik entrikalar, dışarıdakiler için tam bir muammaydı, bu yüzden de küçümseyici ya da açık edici bir imayı atlamak gibi fahiş bir hata yapmaktansa, çoğu denetçi içeriğinden emin olamadığı metinleri geri çeviriyordu. Ciddi bir gizlilik söz konusu olduğunda devreye Malesherbes giriyor, icabında hiç tereddüt etmeden kitaba konu olan kişinin vereceği karara riayet ediyordu. Örneğin Orléans Dükü, "[Kendisi] Bilgilendirilmeden babasına dair hiçbir şeyin basıma gitmeyeceğini" temin ettiği için Malesherbes'e bizzat teşekkür etmişti.

Bir kitabın yasaklı olduğu ilan edildiği anda, basımı, satışı ve yurtdışından ithalini engellemek için karmaşık bir polis faaliyeti başlıyordu. Latin Mahallesi'ndeki yayınevi ve kitapçılarda, Palais Royal'de ve Fransa'nın çeşitli yerlerindeki sayısız arka odada ve kenar mahallede yürütülen yasaklı işlemlere baskınlar yapılması olağandı. Özel polis müfettişleri yasadışı kitap ticaretine karışanları bulup yakalasa da, bazen meslekte edindikleri uzmanlıktan kâr sağlama dürtüsüne karşı koyamıyorlardı. Bir müfettiş yasadışı kitap basımını bizzat örgütlemiş, kanunları uyguladığını göstermek için kitapların birkaçına el koymuş, kalanı da kaçak satış yapanlar aracılığıyla satmıştı. Bu durum birkaç yıl sürdükten sonra aracılarının birinin ihbarıyla müfettiş hapse atıldı ve 1778'de Paris yakınlarında bir zindanda öldü."

Bazı *mauvais livres* ("kötü kitaplar") Fransa'da kaçak olarak basılıyor, başka pek çok "kötü kitap" ise Hollanda Cumhuriyeti'nden İsviçre'ye uzanan bir çembere yayılan çok sayıda matbada basılarak karmaşık kaçakçılık ağları üzerinden sınır ötesine gönderiliyordu. Kayıtlı ekonomiden karaborsaya akan gelir öyle yüksekti ki Malesherbes zımni ve münferit izin verilen kitapların

* Darnton, *Censors at Work*, s. 48, 55, ayrıca bkz. not 98.

Darnton, *Censors at Work*, s. 85.

sayısını artırarak, yasal ticaretin payını büyötmeye çalıştı. Darn-ton'a göre, "Denetim ve sansörcölükte politika ve/veya din kadar ekonomi de belirleyiciydi" *

Malesherbes, çoğunu şahsen tanıdığı ve eserleri hem kendisi hem de içinde bulunduğu elit çevre tarafından merakla okunan Aydınlanma'nın Fransız entelektüellerine genelde anlayışla yaklaşıyordu. Aydınlanma'nın başyapıtı *Ansiklopedi* için arabuluculuk etmişti. Eser, editörlüğünü saygın filozof Denis Diderot'nun yaptığı, Voltaire, Montesquieu ve Rousseau gibi aykırı edebi şahsiyetlerin katkılarına yer veren büyük bir derlemeydi. Çok sayıda ciltten oluşan eserin bütünü, dini hoşgörü, rasyonel araştırma ve demokratik yönetim ilkelerinin o dönemki en kapsamlı serimlemesini sunuyordu ve bunların çok azı Kilise ya da devletin düsturlarıyla örtüşüyordu. Birinci ciltte yer alan "Siyasi Otorite" yazısında Diderot, mevcut rejim olan mutlak monarşie itibar etmediğini açıkça dile getiriyordu:

Başkasına emir verme hakkı hiç kimseye doğuştan verilmemiştir... Kendisine tabi olan insanların rızasından türeyen bir güç, bu gücün meşru, topluma yararlı... ve sabit bazı sınırlar çerçevesinde kullanımını sağlayacak koşulların varlığını kaçınılmaz olarak baştan şart kılar.”**

Ansiklopedi'nin 1752'de yayımlanan ilk iki cildi, özellikle de Cizvitler ve Paris Başpiskoposu tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Kral Konseyi, "kraliyet otoritesini yıkma, bağımsızlık ve başkaldırı ruhunu yaratma ve... günahın, ahlaki yozlaşmanın, dinsizlik ve inançsızlığın temellerini atma" eğilimi gösterdikleri

* Darnton, *Censors at Work*, s. 48, ayrıca bkz. not 72.

Denis Diderot, *Diderot's Selected Writings*, haz. Lester G. Crocker (New York: Macmillan, 1966), s. 46.

için kitapların toplatılmasını emretti. Bu hüküm, esere yönelik ilgiyi artırdı ve satışlar patladı. Velvele sürerken Malesherbes sonraki ciltler için –sessiz sedasız– zımni izin çıkarttı.

Şimdilik postu kurtaran Diderot, eserle ilgili çalışmalarına devam etti ve *Ansiklopedi* 1757’de yayımlanan VII. cilde kadar geldi. Ancak bu ciltte yer alan dine karşı yazılmış bir yazı hem Katolikleri hem de Protestanları rahatsız etmeyi başarinca, kral “ahlaka ve dine... telafisi mümkün olmayan bir hasar” vermekten dolayı *Ansiklopedi*’nin güç bela elde edilmiş iznini iptal etti. Başka seçeneği kalmayan Malesherbes, polise Diderot’ nun ofisine baskın yapmasını ve projeyle ilgili sayısız evraka el koymasını emretti. Fakat baskından önce Diderot’yu uyararak dosyaları güvenli bir yere kaldırmasını söyledi. Sonuçta önemli bir kısmı Malesherbes’in evinde saklanmış oldu. Diderot çalışmalarına gizlilik içinde devam etti ve son on cilt sahte bir yayınevi ismiyle yayımlandı.* *Ansiklopedi*’nin bütün ciltleri Vatikan’ın yasaklı kitaplar listesine kondu ve yirminci yüzyıla dek listeden çıkarılmadı.

Ne var ki filozoflar birçok Fransız okurun umurunda değildi. Onlar paralarını, yasaklı kitapların –korunmaları yönünde Malesherbes’in herhangi bir çaba göstermediği– bir alt kategorisine, yani yüzyıl ortasında ve Devrim’in ilk yıllarında en parlak dönemini yaşayan *libelle*’lere harcıyorlardı. Bu yayınlar, önceki yıllarda olduğu gibi bu dönemde de bol köpüklü dedikodu ve cinsel içerik sunma işlevi görüyordu ama –bugünkü *Le Monde* gibi olmasa dahi– artık haberlere de yer veriyordu. Haberler daha çok kralın, kralın eşlerinin, metreslerinin ve iktidardaki başka kişilerin özel hayatlarına dair hikâyelerdi. Ortaya çıkan tabloyu Darnton “çağdaş tarih ve biyografi kisvesinde sunulan habercilik” şeklinde tanımlıyordu. Bu haberlerin önemli kısmı sahte olsa da okurla-

* Bald, *Literature Suppressed on Religious Grounds*, s. 91-95; Darnton, *Censors at Work*, s. 58-59.

rın *libelle*'leri önemsemesine, yüksek satışlara ulaştıracak kadar satın almasına yetecek bir doğruluk hissi veriyordu. Yayınlarda Versailles sarayındaki yozlaşmaya ve sapkınlığa ilişkin anlatılanlar zamanla birbirini pekiştirdikçe, *libelle*'ler Devrim'e yol açan krizlerin derinleşmesine katkı sağladı.

Libelle'ler önceden de olduğu gibi elle yazılmış veya matbu el ilanı formatında basılabiliyor, ek bilgi toplandıkça ya da uyduruldukça, yeniden düzenleniyorlardı. Bazen de birkaç cilde varan kitaplar şeklinde yayımlanıyorlardı. 1780'lere gelindiğinde hiç olmadıkları kadar uzun ve karmaşık bir biçim aldılar. Çoksatan *La Vie Privée de Louis XV* [XV. Louis'nin Özel Hayatı] örneğin, üç cilde ulaşmıştı. Kitap okurlara dedikodu ve mizahın yanı sıra dönemin siyasi tarihinin olağanüstü ayrıntılı bir dökümünü de sunuyordu. Fakat *libelle*'leri sattıran şey, en az bunlar kadar cinsel içerikleriydi ve bu içerik de –bilhassa XV. Louis'yle ilgiliyse– bol miktarda sunuluyordu. Arka arkaya yayımlanan *libelle*'lerde sefih ama iktidarsız, alt sınıftan sapkın metreslerce sömürülen, saray mensuplarınca manipüle edilen bir kral, sevimsiz ayrıntılarla resmediliyordu. Bir *libelle*'de yer alan bir şiir, eski bir fahişe olan metresi Madam du Barry'nin Louis'yi nasıl parmağında oynattığını, sözünü sakınmadan anlatıyordu:

Kimin aklına gelirdi ki bir zümre,
Aldırış etmeyip onca tenkide,
Döndürecekti aşüfte bir kaltağı,
Çiçeği burnunda bir sahibeye,
Kim derdi Louis verecek dümeni,
Öyle bir kevaşeye ki, batıracak devletin,
tehlikeli sulara yüzen gemisini?"

* Marie Ernest Raunié, haz., *Chansonnier historique du XVIIIe siècle*, 10. Cilt (Paris: A Quantin, 1879-84), s. 8: s. 252-53.

Louis 1774'te çiçek hastalığından öldü ama *libelle'* ciler onu rahat bırakmadı. Bir *libelle'*de onun göç eden ruhu cenneti arıyordu. Arayış sırasında Louis (başı uçurulan) Aziz Denis'ye ve Magdalalı Meryem'e yol soruyor, her ikisi de ona yanlış yönü gösteriyordu. Louis nihayet cennetin kapısına geldiğinde Aziz Petrus "beyni uçmuş bir adamdan ve fahişelerden" yol tarifi aldığı için onunla dalga geçiyordu.

Gerek bu yayınlar gerekse ileride XVI. Louis ile (korkunç sapkınlıklarla suçlanan) Marie-Antoinette'i hedef alanlar, yozlaşan ve daha da kötüye giden bir monarşiyi resmediyorlardı. *Libelle'*lerin monarşinin devrilmesine etki edip etmediğini ya da ne ölçüde ettiğini bilmek mümkün değil ama olumlu katkı sağlamadıkları kesin. Daha önemlisi, devlet yönetimi ilgili tüm haberleri yasadışı ilan eden Fransız devleti, haberi yapanların kendi kendilerine getirebileceği bazı kısıtlamaları da bertaraf etmiş oldu. Haberlere, bilhassa da Versailles'da olup bitenleri anlatan haberle duyulan açlığa, halkın ülkenin nasıl yönetildiğini bilmeye hakkı olduğu yönündeki yeni ve devrimci fikir eşlik ediyordu

Kraliyet otoritesinin 1787-88 kışında çöküşüyle birlikte sansürçülük de çöktü. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'yle birlikte ifade ve düşünce özgürlüğü, herkesin doğal hakkı olarak teminat altına alındı. Akabinde Fransa'da o zamana kadar görülmemiş bir basın özgürlüğüyle birlikte gelen bir neşriyat dalgası başladı. Bu dalga, 1792-93'te yine o zamana kadar görülmemiş bir baskı yeniden kurulana dek devam etti. Devrimin birbirini izleyen evrelerindeki çalkantılar sırasında kişilerin görüş ve yazıları kovuşturmalara, hatta o anki hâkim ideolojiye uymuyorsa çoğu zaman idama yol açabiliyordu. Örneğin, 1793 tarihli bir kararnameye göre, "hükümdarın geri dönmesini veya mülkiyete saldırıyı sa-

vunmaktan suçlu bulunan” herkesin öldürülmesi emrediliyordu. Yaşanan zayıat hayli büyüktü ve aralarında (1794’te XVI. Louis’yi savunmaktan dolayı başı kesilen) Malesherbes’in yanı sıra Jean-Paul Marat gibi gazeteciler de vardı. Engellenen bazı gazeteci ve gazeteler, tarihçi Emmet Kennedy’nin deyişiyle, “Kediden gelecek son darbeden kaçmak için bir kaybolup bir beliren fareler gibi” farklı isimlerle yeniden ortaya çıkıyordu.

Devrim, siyasi söylemleri nedeniyle insanların kovuşturulmalarının yanı sıra geleneksel kurumlara yönelik putkırıcı saldırılarda ve kitap yakma olaylarında da bir patlama yarattı. Buradaki asıl itici güç, eski rejimin ve Katolik Kilisesi’nin sembollerine saldırma isteğiydi. Ağustos 1792’de, monarşinin devrilip öfkeli kalabalığın kral heykellerini yerle bir edişinden günler sonra, daha kapsamlı bir yıkıma yönelik bir yasa yürürlüğe girdi: “Ne şekilde olursa olsun feodalizmin izini taşıyan, halen kiliseler veya kamusal alanlarda, hatta evlerde yer alan tüm anıtlar [derhal] komünler tarafından yok edilecektir.”

Gerçekten de edildi. “Kraliyete, batıl itikada ya da cehalete” ilişkin tüm semboller ortadan kaldırılmalıydı. Kraliyeti çağrıştıran zambak (*fleur-de-lis*) motifiyle damgalı kitaplar bile kimi zaman kentin dört bir yanında yakılan ateşlere atılıyordu. 1793’te neredeyse gün boyu yanan bir ateşte, kentin dini kitapları da dahil olmak üzere “tüm batıl itikat anıtları” küle döndü. Marsilya sakinleri kentin kütüphanecisine kütüphane koleksiyonunu “faydasız ya da kötü” olduğu gerekçesiyle yok etmesini söylediler. Savaş Bakan-

* Hugh Gough, *The Newspaper Press in the French Revolution* (Routledge, 1988, 2018), s. 98, ayrıca bkz. not 57.

Eugene Charlton Black, “The Eighteenth Century: Control and Revolution”; Zeisel, haz., *Censorship: 500 Years of Conflict*, s. 69-71; Emmet Kennedy, *A Cultural History of the French Revolution* (New Haven: Yale University Press, 1991), s. 321, 325.

*** Stanley J. Idzerda, “Iconoclasm During the French Revolution”, *American Historical Review* 60, no. 1 (Ekim 1954): s. 16-20.

lığı, Fransa'nın on beş ve on altıncı yüzyıl krallarını anlatan üç bin sayfalık dokümandan fişekler üretti. Kiliseler de yağmalandı ve birçoğunun adı "akıl tapınağı"na dönüştürüldü. Yağmalanan ve kutsal eserleri ayaklar altına alınan Notre-Dame Katedrali'nin mihrabında, araştırmacı Lynn Hunt'ın deyişiyle bir "Karnaval kraliçesi" akıl ve hürriyet "tanrıçası" olarak taçlandırıldı.*

Amaç, Devrim öncesi dünyanın sembollerini hafızalardan silmek olsa da birçok kişi sanatın kendisine karşı da belirgin bir düşmanlık besliyordu. Pek çok kişi sanat dallarını, lüksün ve yozlaşmanın işe yaramaz yan ürünleri olarak görüyordu. 1793'te, Ulusal Kongre vekillerinden biri, çocukların eğitimine güzel sanatları dahil etmenin gelecekte Fransa yurttaşlarını cesaretsiz, zayıf ve cumhuriyet yaşamına uygunsuz kılacağını öne sürdü. Bu sav resmi politika olarak benimsenmese de sanata (en azından sanatın Devrim öncesindeki türüne) duyulan güvensizlik, sanatçı saflarına kadar sızdı. Fransa'nın o dönemki en iyi ressamlarından Jacques-Louis David "kraliyet simgeleri"ni ateşe atmayı önerdi ve sanatın "bundan böyle, tiranları yüceltmeye kendini alet etmeyeceğini" ilan etti. Yeni Sanat Komünü 1794'te David'in öncülüğünde bir seremoni planladı. Seremonide her üye, Veliht Louis-Joseph'in bir portresinin parçalanıp yakılması eylemine katılacaktı. Katılmayı reddedenlerin "karşı devrim" eğilimiyle lekelendiği varsayılacaktı.

Aynı sıralarda bir karşı-söylem de geliyordu. Birbiri ardına gelen devrim rejimleri bir Batı sanatı hazinesine nezaret ettiklerini ve bu hazinenin büyük bir bölümünün hem kendi kıymeti için hem de Fransa'nın şanı hatırına korunmaya değer olduğunu fark etmişti. Bu sebeple söz konusu eserlere ev sahipliği etmesi

* Kennedy, *Cultural History of the French Revolution*, s. 219; Lynn Avery Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1984), s. 63-66.

Idzerda, "Iconoclasm During the French Revolution", s. 21, ayrıca bkz. not 44; *Gazette nationale ou le Moniteur universel*, Sayı 119 (18 Ocak 1794): s. 480.

için dünyanın en seçkin müzelerinden biri olan Louvre’u kurdular. Kaotik ve çelişkilerle dolu bir süreç yaşandı. 1709’da sanatsal değeri yüksek olan objeleri toplamak üzere bir Anıtlar Komisyonu oluşturuldu ama personel yetersizdi, var olanlar ücretsiz çalıştırılıyordu ve imha emri veren kararnamele yüzünden çabalar sürekli kesintiye uğruyordu. Örneğin Komisyon, Fransa krallarının Saint-Denis Bazilikası’ndaki mezarlarını korumak için büyük uğraşlar verdiği halde Kamu Güvenliği Komitesi 1793’te Komisyon’a elli mezarı yıkmasını emretti. Bunlar “bazı Fransızların batıl itikadını beslemeye devam eden putperest anıtlar”dı. Sonunda oradaki kralların cesetleri çıkarılıp çukurlara atıldı.

Gerçekleşen yıkımlar Fransa’nın kendi mirasını diri diri yediği ve ulus olarak kendini alçalttığı algısını tetikledi. Tarihçi Stanley Idzerda’nın dediği gibi, “Bazı cesur Fransızlar güllerle döşeli putkırıcılık yolunun, barbarlık cehennemine çıktığını ima etmeye başlamıştı” Devlet destekli putkırıcılığa katılanlar, onları eleştirenler tarafından genelde Ostrogotlarla ve erken Hıristiyanlık döneminin fanatikleriyle kıyaslanıyordu. Verilen kaybın muazzam boyutları anlaşıldıkça, yetkililer dümen kırmaya başladı. Propagandacılar enkazın suçunu “aristokratların zulmü”ne, “hürriyet düşmanları”na ve insanları “sanatımız ve dehamızın üstünlüğünü kanıtlayan” eserleri imha etmeye yönelten “İngiliz casuslar”a atmaya başladılar. Tümüyle “feodal”, “batıl” ya da “kraliyete özgü” objelerin imhası hâlâ zorunlu kılınırken, sanatsal ve tarihsel değeri yüksek objelere zarar vermeyi yasaklayan bazı yasalar yürürlüğe girdi. Kendiyle çelişen bu emirlerden sağ çıkan sanat eserlerinin, korunmak üzere “en yakın müzeye götürülmesi” gerekiyordu.*

Louvre Ağustos 1793’te açıldı. Devrim’in sanatla çelişik ilişkisi orada ve yeni Fransız Anıtları Müzesi’nde sergilendi. Müzenin nötr salonlarında, bir zamanlar “kraliyetin, feodalizmin ve batıl

* Idzerda, “Iconoclasm During the French Revolution”, s. 22-24.

itikadın” menfur simgeleri olarak görülen eserler, şimdi bağlamdan yoksun bir ortamda sadece sanattı. St-Denis kraliyet mezarlarından getirilen bir kral asasının Louvre için “asa olarak değil, on dördüncü yüzyıl altın işçiliğinin örneği olarak” saklanması öneren Anıtlar Komisyonu üyesinin sözleri çok şeyi ele veriyordu. Kennedy’nin gözlemlediği üzere bu müzeler, “Bugünün üstünde kötü etki yaratma ihtimaline karşı, dünün tecrit edildiği birer depo” işlevi görüyordu.

Leipzig’de Yitirilmiş Aşk ve Yasaklanan Kitaplar: Genç Werther’in Acıları

Yetişkinler kurmacanın genç dimağlar üstünde yaratabileceği sözümona etkilerden ta Platon’dan beri endişe duyagelmıştır. Platon’a göre gençlik *Odyseia* gibi epik şiirlerde anlatılan kusurlu karakterlere imrenirse, iyi yurttaşın sahip olması gereken ahlaki duruşu yitirebilir, bu nedenle de devleti zayıf düşürebilirdi. On sekizinci yüzyıl sansürcüleri de benzer kaygılar taşıyordu – ve bu kaygılar çok sayıda gencin ucuza erişebildiği romanları hevesle okumasıyla daha da büyüyordu. Fakat bu sansürcüler sadece devlet refahı için kaygılanmak yerine, genç okurların refahına da odaklanmıştı. Gençlerin, matbu sayfalarda karşılaştığı ahlaksızlık ve abartılı duygusallıkla yüklü durumları gerçeklikten ayırt etmekten aciz olduklarını düşünüyorlardı. Daha da kötüsü, romanlardaki karakterlerle yakınlık kurdukça bu karakterlerin davranışlarını taklit edeceklerine, böylece ahlaklarının, hatta hayatlarının mahvolabileceğine inanıyorlardı.

Johann Wolfgang von Goethe’nin duygusal romanı *Genç Werther’in Acıları* (1774) bu kaygıları fazlasıyla doğrular nitelikteydi. Goethe’nin henüz yirmi dört yaşında, birkaç haftada yaz-

* Idzerda, “Iconoclasm During the French Revolution”, s. 24.

Kennedy, *Cultural History of the French Revolution*, s. 225.

dığı kitapta, genç sanatçı Werther'in ve başka biriyle nişanlı olan Lotte'ye duyduğu makus aşkın acı hikâyesi anlatılır. Romanda, arka arkaya gelen bir dizi mektupta Werther'in saplantılı çöküşü, Lotte tarafından reddedilişi ve kaçınılmaz intiharı gözler önüne serilir. Bu aşırı duygusal üslup günümüzde abartılı görünse de Goethe'nin genç çağdaşları, karasevdalı Werther'i idolleştirmişti. Hayranları, Werther'in çektiği acıların ve uğradığı hazin sonun ardından gözyaşı dökmüş, genç erkekler kahramanlarının kıyafeti olan frak ve botlarla boy göstermiş, üzerinde Werther ve Lotte'nin hayali resimlerini taşıyan çok sayıda ürün satılmıştı. Eau de Werther isimli bir parfüm bile piyasaya sürülmüştü.

Tüm bunlar yeterince tedirgin ediciydi ama cebinde bu kitapla intihar eden gençlere dair söylentiler yayılmaya başlayınca, yetkililer gençliği kendi kendisinden kurtarabilmek için devreye girdiler. Örneğin, İngiltere'de yayımlanan *Gentleman's Magazine*'in Kasım 1784 sayısında yastığının altında Werther kitabıyla intihar eden Bayan Glover'ın haberi yer alıyordu. Haberde, "O habis eserin şeytani temayülünü alt edebilmek için... [bu ölüme yol açan] koşulları öğrenmek gerekir" deniyordu. Başka haberlerde ise kitaba sımsıkı sarılıp kendini uçurumdan ya da binadan atan okurlardan söz ediliyordu. Hem kitap hem de (tehlikeli kostüm oyunlarını engellemek için) frak giymek, Leipzig şehrinde 1775'ten 1825'e dek yasaklı kaldı. Milan Piskoposu kitabın satışı durdurabilmek için şehirde bulabildiği her kopyasına el koydu. (İtalya ve Danimarka da kitabı yasakladı.)^{*} Goethe bile bu garabetten yakındı: "Arkadaşlarım... şiiri gerçekliğe dönüştürmeleri gerektiğini, böyle bir romanı gerçek hayatta taklit edip, her nasılsa, kendilerini vurmaları gerektiğini düşünmüşler; ilk başta birkaç kişi arasında vuku bulan şey, sonradan genele yayıldı."

* Frank Furedi, "The Media's First Moral Panic", *History Today* 65, Sayı 11 (Kasım 2015), <https://www.historytoday.com/archive/media%E2%80%99s-first-moral-panic>.

Rivayete göre Lord Byron, kitabın Napolyon'un yol açtığından daha çok ölüme yol açtığını söylese de,* Werther kaynaklı intiharların geneli olmasa bile hatırı sayılır bir kısmı büyük olasılıkla düzmeceydi. Ne var ki gerçeğin ne olduğu çok da önemli değildi; medyanın körüklediği panik ortamlarında gerçek zaten nadiren önemlidir. Werther'le ilgili tehlike algısı görünüşe bakılırsa satışları artırmaktan başka bir işe yaramadı ve satış rakamları on dokuzuncu yüzyıla dek yüksek kaldı. Söz konusu algı yetkililerde, genç okurların edebiyatın sinsî etkilerini idare etmekten aciz oldukları inancını da güçlendirdi.

Tanımdan Gelen Bağımsızlık: Amerikan Kolonileri ve Birleşik Devletler'de İfade Özgürlüğü

Amerika'da sansür, tam bir bumerang yörüngesi izledi: Sömürge yönetimleri yüzyıl ortasına dek eleştirileri püskürtmek için İngiliz hukukunun tüm silahlarını kullandılar; devrimci dönem süresince Britanya karşıtı ayaklanmalar olabileceği korkusuyla vatansever basın üzerindeki kısıtlamalar gevşetildi; genç Birleşik Devletler'in Birinci Anayasa Değişikliği'ni ve onun ifade özgürlüğünü sözleşmeye katı bir şekilde koruyan düsturunu benimsemesinden kısa süre sonra Kongre, Kral III. George'u bile kısıktırarak amansızlıkta bir isyana teşvik yasasını yürürlüğe soktu. Gelgelelim bumerang orada da durmadı. Aynı isyana teşvik yasası, ifade hürriyeti konusunda ulusal bir tartışma başlattı ve bu tartışma dünyanın başka hiçbir yerinde görülmemiş özgürlüklerin kazanılmasıyla sonuçlandı; tabii yeni krizler, yeni baskılamaları tetikleyene dek.

Amerika Devrimi'nden önce ifade özgürlüğünü engelleyen

* Johann Wolfgang von Goethe, *The Sorrows of Young Werther*, çev. William Rose (Londra: Scholartis Press, 1929), s. xxiv; Richard Bell, *We Shall Be No More: Suicide and Self-Government in the Newly United States* (Cambridge: Harvard University Press, 2012), s. 56.

asli unsurlar, sömürge valileri ve idari meclislerdi. Elde kesin bir rakam olmasa da vali ve meclisler “aleni hakaret”, “küstahlık” ya da “hakaret” addedilen sözler hakkında büyük olasılıkla yüzlerce kez yasal takibatta bulundular.* Öyle ki iş saplantı noktasına vardı. Örneğin, koloni yasalarını izinsiz yayımladığı için meslekten menedilen Virginia’lı matbaacının anısı, yüzyıl başında hâlâ tazeydi. Meclisler çoğu zaman buluttan nem kapıyordu. Boston’lı delifişek James Franklin de bu durumu kendi adına 1722’de keşfetti. Franklin kendi kurduğu *New-England Courant* gazetesinde, kolonyal deniz kuvvetlerinin korsanlara müdahale etmek üzere limanı terk etmek için güzel havaları kolladığını alaycı bir üslupla yazmıştı. Akabinde “işbu idareye ağır hakaret” suçundan hemen hapse atıldı. Serbest bırakılmasının ardından daha da fazla alay etmeye başladı, bu da ona yine sansür olarak geri döndü ve izin almadan herhangi bir şey basması yasaklandı. Franklin emri yok sayarak *Courant*’ın yeni sayısını yayımladı ama tutuklanmamak için, böyle bir kısıtlama altında olmayan kardeşi Benjamin’i gazetenin başına getirip kaçtı.”

Sömürge meclisleri gevezelik eden yönetimdeki üyelerini de cezalandırmakta tereddüt etmiyordu. Örneğin (yankesicileri savuşturmak için cebinde tuttuğu kancalar yüzünden “Kaptan Olta Çengeli” lakabıyla anılan) Samuel Mulford, 1715’te konuşmalarından birini yayımladığı için New York Temsilciler Meclisi’nden atılmıştı. Bu huysuz meclis üyesi ve balina avcısı, balina yağına getirilen yeni vergi nedeniyle küplere binmiş, koloni başkanını vergi

* Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 21; Harold L. Nelson, “Seditious Libel in Colonial America”, *American Journal of Legal History* 3, No. 2 (Nisan 1959): s. 160-172.

Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 36-37; Isaiah Thomas, *The History of Printing in America: with a Biography of Printers* (New York: Burt Franklin, 1874), s. 110-12. Ayrıca bkz. Clyde Augustus Duniway, *The Development of Freedom of the Press in Massachusetts* (New York: Longmans, Green, and Co., 1906), s. 98-102, 163-166.

hasılatının bir kısmını zimmetine geçirmekle suçlamıştı. 1720'ye gelindiğinde Mulford meclise döndüyse de meslektaşlarını borç batağına saplanmakla suçladığı için çok geçmeden “düşüncesizce konuşma” ithamıyla yeniden atıldı.* Yıllar sonra Samuel Townsend adlı bir sulh hâkimi “ağır kabahat ve cüretkâr hakaret” suçlamasıyla hapse atıldı. Townsend meclise Queens County'ye yerleştirilen mülteciler için yardım isteyen bir mektup göndermişti. Ancak utanç verici şekilde özür diletildikten ve bir daha sesini yükseltmeyeceğine söz verdikten sonra serbest bırakıldı.”

Sömürgeci Amerika'da isyana teşvik edici iftira düsturu biliniyordu bilinmesine ama pek canlı ve diri değildi; bu tür davalar çok azdı. Buna karşılık on sekizinci yüzyılın ilk on yıllarında verilen mahkûmiyetler kan dondurucu bir etki yaratmıştı. 1723'te kralı alaya almaktan tutuklanan Pennsylvania'lı adam bunun örneklerinden biriydi. Kralın da hâkimlerinin de otoritesini kabul etmediğini söyleme küstahlığında bulunmuştu. Mahkemede yargıç jüri üyelerine şu soruyu sordu: “Egemenlik hakkını hor görenlere ve yüce, meşru, kanuni ve şüphe götürmez hükümdarına söven, iftira eden, onu inkâr edenlere hangi ceza kâfi gelir?” Yanıt, “hemen hemen hiçbir ceza” idi. Adam iki gün boyunduruğa alındı, ardından el arabasına bağlanıp herkesin önünde yerde sürüklendi, kırk bir kırbaça yedi ve sonunda mahkeme masraflarını ödeyene dek hapse atıldı. Leonard Levy'ye göre, “Böylesi bir cezanın, yurttaşların dili üzerinde uyarı niteliğinde bir etki yaratması için tekrarına gerek yoktu” ***

Tüm bu olaylar düşünüldüğünde, New Yorklu yayıncı John Peter Zenger'in 1735'te isyana teşvik edici iftira davasından beraat

* Everett Joshua Edwards ve Jeannette Edwards Rattray, “*Whale Off! The Story of American Shore Whaling* (New York: Coward-McCann, 1956), s. 153-59.

Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 47-48.

*** Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 50-51.

alması olağanüstü bir durumdu. Zenger'in sahibi olduğu *New York Weekly Journal*'da koloni başkanı William Crosby ehliyetsizlik ve yolsuzlukla itham edilmiş, ağır şekilde eleştirilmişti. Mahkûmiyet baştan belli gibiydi; yasalar jüriye sadece mevzubahis gazete makalelerinin yayımlanıp yayımlanmadığını tespit etme izni veriyordu. İsyanı teşvik edici bir nitelik taşıyıp taşımadıklarına ise yargıç karar verecekti. Crosby gerçekten *Journal*'da itham edildiği gibi ehliyetsiz ve yolsuzluğa bulaşmış biriye, Zenger'in düştüğü hukuki tehlike daha da derinleşecekti. Savcının jüri üyelerine dediği gibi, "[Suçlamaların] Doğru olması, suçun vahametini" artırıyor-
du. Bir başka deyişle yasalar, bilinçli bir halkın hayatını kolaylaştırmak değil, devletin sözümona temelini oluşturan o üstünlük havasını korumak için vardı. Haklı eleştirilirse durumu kötüye götürmekten başka işe yaramazdı.

Ne var ki Zenger'in arkasındaki rüya avukat takımı karşısında Crosby'nin fazla şansı yoktu. Ekibin vitrin yüzü, yaşı sekseni bulan saygın Andrew Hamilton'dı. Uzun beyaz saçları, tumturaklı konuşmasıyla Hamilton, sarf ettiği her kelimeye kutsal kitap-
tan fırlamış hissi veriyordu. Hamilton, Zenger'in gerçekten de Crosby'ye saldıran yazılar yayımladığını doğrulayarak mahkeme salonundakileri yerinden sıçrattıktan sonra bunu yapmanın "öz-
gür doğan her birey gibi" müvekkilinin de hakkı olduğunu ileri sürdü; çünkü söylenenler doğrudu. Yargıca kafa tutan (ve yasayı olduğundan farklı yansıtan) Hamilton, jüriye "İftirayla ilgili tüm meselelerde hakikatin hükmünün geçerli olması gerektiğini" söyledi. Buna da yargıçlar değil, jüri karar vermeliydi. *Journal*'da yer alan ithamlar doğruysa, dava Zenger lehine sonuçlanmalıydı. Hamilton'ın kapanış konuşması, bu davadan çıkabilecek sonuçları ele verir gibiydi:

Saygıdeğer jüri üyeleri; mahkemenin ve sizlerin önündeki mesele ne ehemmiyetsiz ne de şahsi bir meseledir.

Bu dava ne zavallı bir matbaacının davasıdır ne de sadece New York'un... Hayır, efendim! Çıkacak sonuç, Britanya yönetimi altında yaşayan her özgür insanı etkileyebilir... Davaların en güzelidir bu. Bir hürriyet davasıdır... Ülkemizin yasaları bize doğruyu söyleyerek ve yazarak, yetkinin keyfi kullanımını ifşa etme ve buna karşı çıkma hürriyetini tanımıştır.*

Mahkeme bu konuşmadan on dakika sonra Zenger'ı suçsuz buldu, salon alkışlar ve tezahüratlarla cınladı. Hüküm, isyana teşvik edici iftira yasasını değiştirmede –buna henüz vakit vardı– ama dönüm noktası olarak taşıdığı sembolik önem gayet açıktı; bir jüri heyeti gerçekten de bir ifadenin isyana teşvik edici olup olmadığını belirleme yetkisi olduğuna ve hakikatin bir savunma teşkil ettiğine karar vermişti. Mahkemede olanları anlatan bir kitap hem kolonilerde hem de İngiltere'de birçok kişi tarafından okundu, Hamilton'ın duruşmadaki konuşmaları ise hem İngiltere'de hem de ABD'de – *Cato'nun Mektupları*'yla birlikte– on sekizinci yüzyılda ifade özgürlüğünün önde gelen savunusu oldu.

Ne var ki Zenger kararı, sembolik olarak bile muhalif seslere yeterli koruma sağlamadı. İfade hürriyetini “doğruyu söyleme ve yazma”yla sınırlandırmak, dayanıksız bir temel üstüne tapınak inşa etmek gibidir, çünkü bir insanın doğrusu, başka birinin yanlış olabilir ve “doğruluk” mefhumu, insan söylemini büyük ölçüde oluşturan önyargıları ve kanaatleri dışarıda bırakır. Oysa bunların korunması için objektif kanıtlara dayalı olmaları gerekmez. Gelgelelim isyana teşvik edici iftira davalarının İngiltere'deki yaygınlığına rağmen, Zenger'ın zaferi, bu tür davaların kolonilerde daha uzun yıllar boyunca nadiren açılmasını sağlayan bir etmen oldu.

* “Trial Record ... John Peter Zenger.”

Devrim dönemi, basın özgürlüğüne de önemli katkılar sağladı: 1763 ile 1775 yılları arasında devrimci gazetelerin sayısı ikiye katlandı. Şiddet olaylarının patlak vermesinden duyulan korku pek çok isyana teşvik edici iftira davasının açılmasını önledi ve idari meclisler yetkilerini eleştirenlerin peşine düşmeyi sürdürseler de hiçbir şey isyancı söylemin önünü etkin biçimde kesmedi. Öte yandan, vatansever basın, Cato, Zenger, Junius ve Wilkes gibileri emsal göstererek kendi ifade özgürlüğü hakkını muhafaza etse de Britanya'ya sadık yayınlar için böyle bir hak tanınmadı. Kral yanlısı gazetelerin bürolarına durmaksızın saldırılar yapıldı ve sahipleri tehdit edildi. Tüm bunlardan yılmış Massachusetts'li bir yargıcın 1767'de ifade ettiği gibi, vatanseverler "sınırsız bir düşünce ve eylem özgürlüğü uğruna mücadele ediyordu ama bu özgürlüğü tamamen kendileriyle sınırlıyorlar" dı.*

Sansüre karşı ayaklanma tehlikesi kapıyı çalmaya başlamıştı. 1765 Damga Kanunu (ki Britanya'nın dayattığı, nefret uyandırıp devrimci ruhu tetikleyen bir harçtı) basının sert muhalefetiyle karşılaştı. Ne var ki yetkililerin gözü yazarlardan ve onların sokaktaki destekçilerinden fazlasıyla korktuğu için genelde sansüre başvurulmuyordu. Bu tür gazetelerden birinin New Yorklu matbaacısı tespit edilmiş ama "ne pahasına olursa olsun önlenmesi gerektiği düşünülen ayaklanma" korkusundan, hakkında işlem başlatmak bile sakıncalı görülmüştü. New York Vali Vekili en nihayetinde "halkın mevcut hâletiruhiyesi göz önüne alındığında" kovuşturma başlatmak için uygun bir zaman olmadığını teslim etti."

Dava açıldığında da tahkikat jürileri her zaman iş birliğine yanaşmıyordu. 1771-72'de Massachusetts'li yetkililer ("isyana tah-

* Bernard Bailyn, *The Ordeal of Thomas Hutchinson* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1974), s. 376.

Livingston Rowe Schuyler, *The Liberty of the Press in the American Colonies Before the Revolutionary War* (New York: T. Whittaker, 1905), s. 66.

rik dökümhanesi diye bilinen) *Massachusetts Spy*'ın yayıncısı Isai-ah Thomas hakkında defalarca suç duyurusunda bulunmuşlardı. Gazetede vali vekili “yalancı tanıklık etmiş bir hain”, vali “iktidar gaspçısı” olarak nitelenmiş, III. George ise önüne gelen her “beş para etmez ahmağı” göreve atayarak devleti yozlaştırmakla suçlanmıştı. Ancak tahkikat jürileri her defasında dava açılmasını engellemişti. Engellemeleler bile, “dönemin mevcut hâletiruhiyesi göz önüne alındığında, [Thomas’a karşı] açılacak davanın etkili bir sonuca ulaşamayacağı”nı* kabul etmişlerdi.

Ancak Alexander McDougall hakkında yürütülen bir cezai takibat, yakından incelemeyi hak ediyor. 1769 sonlarında New York Temsilciler Meclisi’nde Britanya askeri birliklerinin New York’ta konuşlandırılmasının masrafının ödenmesi oylamaya sunulduğunda, McDougall *İhanete Uğramış New York Sakinlerine* başlıklı, halka dağıtılmak üzere basılmış imzasız bir yazı kaleme aldı. Bu yazıda yurttaşlar bu tür adaletsiz önlemlere karşı “ayaklanmaya” çağrılıyordu. McDougall yazıyı “Bir Hürriyet Evladı” diye imzaladı. Meclis, yazarın kimliğini bildirene büyük bir ödül vereceğini ilan etti. Kulağı delik bir matbaacının fazla karşı koyamayacağı bir ödüldü bu. Nitekim McDougall isyana teşvik edici iftiradan tutuklandı. Fakat davanın başlamasını beklerken kefaleti ödeyip serbest kalmak yerine McDougall parmaklıklar ardında kalmayı yeğledi. Bu kararı, gergin koloni halkı nezdinde davanın önemini arttırdı. Birkaç ay süren tutukluluğun ardından McDougall bir kalabalığın eşliğinde hapishaneden alınıp mahkemeye götürüldü. Ancak duruşmalar sürüp giderken McDougall’a karşı ifade vermesi beklenen kilit tanık aniden ölünce dava düştü.

* Arthur M. Schlesinger, *Prelude to Independence: The Newspaper War on Britain 1764-1776* (New York: Knopf, 1958), s. 139-48.

Alexander McDougall, “To the Betrayed Inhabitants of the City and Colony of New York”, Department of History, Brooklyn College, City University of New York, <http://academic.brooklyn.cuny.edu/history/burrows/NYC/Documents/McDougall.htm>

Meclis McDougall'ı bu defa bizzat Meclis'e iftirada bulunduğ u suçlamasıyla yeniden tutuklattı. McDougall suçlamayı kabul etmediği gibi reddetmedi de, bunun üzerine Meclis onu yere bağlayıp pes edene ya da ölene dek üzerine giderek daha büyük ağırlıklar koymakla tehdit etti. McDougall layiha vermeyi yine reddettiys e de işkenceye maruz bırakılmadı. Başka tehditlere, ithamlara ve uzatılan hapis cezasına karşın McDougall yasama dönemi bittikten sonra serbest bırakıldı. Artık "Amerika'nın Wilkes'i" olarak bilinen McDougall, ilerleyen yıllarda Kıta Ordusu'nda tümgeneral, Kıta Kongresi'nde delege oldu. Britanya askerlerinin New York'a yerleştirilmesine karş ı bir itiraz olarak başlayan hareket, bu tür bir itiraz yapabilme hakkını elde yetmeye dönük başarılı bir mücadeleye dönüşmüştü. McDougall otoriteye burun kıvrıp ardından serbest kalarak, devrim davasına büyük katkı sağlamıştı.

McDougall'ın Britanya karş ıtı söylemler konusunda notu parlak olsa da konu hoşuna gitmeyen söylemleri korumak olduğ unda, sınıfta kalıyordu. McDougall, İngiltere'yle silahlı çatışmaların başlamasından hemen sonra, 1775'te, Tory partisine mensup nam salmış yayıncı James Rivington'ın matbaasını baş ında bulunduğ u silahlı bir grupla yerle bir etti. McDougall ertesi yıl, bağımsızlık ilanından kısa bir süre önce, yine kanuni yetkisi olmaksızın zorla düzen sağlamaya çalışan bir güruhun baş ında, Thomas Paine'in *Sağduyu*'suna kral yanlıs ı bir tepki veren New York'lu yayıncı Samuel London'ın karş ısına çıktı. Kapıyı kırdılar, London'ı yatağ ından sürükleyip çıkardılar ve Paine karş ıtı yazının baskı kalıplarını London'ın elinden zorla alıp imha ettiler. Tüm bunlar yeterince göz korkutucu değ ilmiş gibi olaydan kısa süre sonra bir bildiriyle Britanya yanlıs ı mesajlar yayınlayan herkesi "ölüm, yıkım, felaket ve azap"la tehdit ettiler. Bundan sonra New York'ta bir daha kral yanlıs ı yayınlar basılmadı.*

* Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 177-79.

Britanya savaşı kazanılıp Anayasa Kongresi'nin delegeleri 1787'nin kavurucu yazında Philadelphia'da toplandığında, gösterdikleri çabanın sonucunda ifade özgürlüğü konusunda ne gibi teminatların sağlanacağı belirsizdi. Mesajlar hayli çelişkili görünüyordu. 1776'daki Kıta Kongresi'nde devletlere, halkın "yanıtılması ve hatalı görüşlere sürüklenmesini" önleyecek yasaları yürürlüğe sokmaları salık verilmiş ve devletler de bunu yerine getirmişti.* Anayasalarında ifade özgürlüğüne dair maddeler bulunan devletler bile bu teminatları her zaman ciddiye almıyordu. Massachusetts'te Shays Ayaklanması diye bilinen isyana alenen destek veren birkaç kişiye dava açılmıştı, onlardan biri olan saygın hâkim William Whiting isyana teşvik edici iftiradan hüküm giymişti.** Virginia kendi Haklar Bildirisi'nde özgür basının ancak despotizmin zaptedebileceği "yüce bir hürriyet siperi" oluşturduğunu ilan ederek Cato'yu çağırırsa da, bu onu ileriki yıllarda "asılsız söylenti ve haberler yayan başıboş ve işgüzar insanlar"a*** karşı bir ceza yasası çıkarmaktan alıkoymamıştı.

Kongre delegeleri yine aynı dönemde, Britanya'da var olandan tümüyle farklı ve yetkileri katı biçimde sınırlı bir federal yönetimin temellerini atıyorlardı. Bir yetki, belgede özel olarak belirtilmediyse, bu onun tanınmadığı anlamına geliyordu ve belgeyi tasarlayanlar, ifade özgürlüğünün düzenlenmesi ya da cezalandırılmasına ilişkin herhangi bir yetkilendirmede bulunmamışlardı. Kongre'nin bitiminden birkaç gün önce yorgun meslektaşlarına "basın özgürlüğü"nün "dokunulmazlıkla korunacağı"nı temin

* *Journals of the Continental Congress*, 4: s. 18-20, 2 Ocak 1776; Van Tyne Claude Halstead, *The Loyalists in the American Revolution* (New York: Macmillan, 1902), s. 66, 199, 327-29.

Robert W. T. Martin, *Government by Dissent: Protest, Resistance, and Radical Democratic Thought in the Early American Republic* (New York: New York University Press, 2013), s. 31-32.

*** "Act XCI: Divulgers of False News", *The Statutes at Large: Being a Collection of All the Laws of Virginia*, 2. Cilt, haz. William Waller Hening, (New York: R. & W. & G. Bartow, 1823), s. 109.

edecek bir maddenin belgeye eklenmesini öneren Güney Carolina vekili Charles Pinckney'e verilen yanıt da tam olarak buydu. Connecticut vekili Roger Sherman şöyle dedi: "Buna lüzum yok. Kongre'nin yetkisi basını kapsamaz." Pinckney'nin önerisi reddedildi ve Kongre birkaç gün sonra sona erdi.

Anayasa taslağını hazırlamak zordu, keza devletlerin onayını almak da. Kurulmakta olan federal yönetime geniş çaplı bir güvensizlik söz konusuydu çünkü birçokları onun, devrim sürecinde –kısmen de olsa– uğruna mücadele edilen bireysel özgürlükleri ve devlet imtiyazlarını yiyip yutacak bir canavara dönüşmesinden korkuyordu. Anayasa'nın onaylanmasına karşı olanlar, özellikle federal yetkileri açık ve net biçimde sınırlandırılacak, ifade ve basın özgürlüğü hakları gibi bir "haklar bildirgesi"nin eksikliğinden dem vuruyordu. Bu tür bir bildirge önerisine gelen tepkiler ise (ki gelen tepkiler arasında bildirgenin her şeyden önce Anayasa'nın aslında federal yönetime tanımadığı yetkileri engelleyeceği, bu tür yetkilerin var olabileceğini ima etmenin bile tehlikeli olduğu, ve Anayasa'da zaten hiçbir şeyin ifade özgürlüğünü kısıtlamadığı gibi tespitler de vardı") muhalifleri ikna edememişti. Sonunda Anayasa'nın ancak bir bildirgenin eklenmesiyle onaylanacağı kabul edildi. Ekleme 1791'de yapıldı ve Haklar Bildirgesi, Anayasa'da yapılan ilk on değişiklik oldu.

Birinci Değişiklik Maddesi şöyleydi:

Kongre, dini bir kuruma ilişkin veya dinin serbestçe tatbikini yasaklayan ya da ifade özgürlüğünü, basın özgürlü-

* Leonard W. Levy, *Origins of the Bill of Rights* (New Haven: Yale University Press, 2001), s. 103.

Pinckney kendi devletinin Anayasa değişikliği toplantısında, "Genel yönetimin kendisine açıkça bahsedilenler dışında bir yetkisi olmadığı, dolayısıyla basın özgürlüğünü tekrar ortadan kaldıracak yetkiye de sahip olmadığı" görüşünü ileri sürmüştü. Bogen, *Origins of Freedom of Speech and Press*, s. 456-57.

günü kısıtlayan veya halkın barışçıl şekilde toplanması ve şikâyetlerinin giderilmesi için hükümete başvurma hakkını kısıtlayan hiçbir yasa yapmayacaktır.

Çarpıcı sözlerdi bunlar ama ifade ve basın “özgürlüğü”nün nereye kadar uzandığı sorusunun yanıtı taslağı oluşturanlar için hâlâ belirsizdi. İnandırması zor olsa da, sorunun yanıtını tam olarak bilemiyoruz; görünüşe göre onların da çoğu bilmiyordu. Birinci Anayasa Değişikliği’ne istinaden Benjamin Franklin şu itirafta bulunmuştu: “Zannımca çok azımız değişikliğin mahiyeti ve kapsamına ilişkin net bir fikre sahibiyiz.” Haklar Bildirgesi’ne ilişkin Kongre’deki konuşmalar da konuya açıklık getirememişti çünkü ifade ve basın özgürlüğünün güvence altına alınmasına ilişkin hemen hiçbir tartışma olmamıştı.

Taslağı düzenleyenlerin kişisel görüşlerini araştıran Levy’ye göre Birinci Anayasa Değişikliği’ndeki amaç, büyük olasılıkla İngiliz hukukunun izinden gitmekti: Önceden herhangi bir kısıtlama konulmayacak ama mahkeme kapıları isyana teşvik edici iftira davalarına açık bırakılacaktı.” Zechariah Chafee Jr. gibi araştırmacılara göre ise Anayasa taslağını hazırlayanlar şüphesiz (ki Wilkes ve Junius ezbere bildikleri isimlerdi) “isyana teşvik davalarını sona erdirerek yeni bir zafer kazanmayı”*** amaçlamışlardı. En basiretli

* Benjamin Franklin, “An Account of the Supremest Court of Judicature (12 September 1789)”, *The Writings of Benjamin Franklin*, 10. Cilt, haz. Albert H. Smyth (New York: Macmillan, 1907), s. 67.

Levy, *Origins of the Bill of Rights*, s. 108-120; Levy, *Freedom of Speech and Press*, s. 233-38.

*** Zechariah Chafee, *Free Speech in the United States* (New York: Atheneum, 1969), s. 21-22; ayrıca bkz. Alexander Meiklejohn, *Free Speech and Its Relation to Self-Government* (Clark: Lawbook Exchange, 2004), s. 17 (“Hiçbir istisna kabul etmeyen” Birinci Anayasa Değişikliği’nin katı dilini vurgulayarak), ve William T. Mayton, “Seditious Libel and the Lost Guarantee of a Freedom of Expression”, *Columbia Law Review* 84, No. 1 (Ocak 1984): s. 114.

değerlendirme ise hukuk profesörü Geoffrey Stone’a aitti. Stone’a göre ayrıntılar üstünde net bir uzlaşa sağlanmış olmasa da Birinci Anayasa Değişikliği, geniş kapsamlı bir ilkeyi temsil ediyordu: “Zaman içinde anlam kazandırılacak bir ülkü söz konusuydu.”

Haklar Bildirgesi’nde yer alan başka birçok şey, en az Birinci Anayasa Değişikliği kadar açık uçlu birer ülküydü. Bildirgede, koşullar olgunlaştıkça ilkelerin saptanmasını ve politikaların geliştirilmesini sağlayacak “adil yargılama”, “kanun önünde eşitlik” ve “makul sebep olmaksızın arama ve el koyma” gibi sınırları belirsiz ibareler vardı. Ne var ki işe yarar bir doktrinin şekillenmesine fırsat kalmadan, halen emekleme aşamasında olan cumhuriyetin sert politikaları, Birinci Anayasa Değişikliği’ni zorlu bir sınava tabi tuttu. Sonuç tam bir hüsrandı. Birbiriyle kıyasıya çatışan siyasi partilerin hızla doğuşu ve Fransa’yla olası bir savaşın yarattığı baskı, sonunda Stone’un “Birleşik Devletler tarihinde ifade özgürlüğüne belki de en ağır saldırı”^{*} şeklinde tanımladığı bir yasanın yürürlüğe girmesine yol açtı. 1798’deki İsyana Teşvik Yasası’yla birlikte Kongre’nin başat partisi, muhalif söylemin –bir kongre üyesinin yazdığı yazıdan bir ayyaşın saçmalamalarına kadar– neredeyse her türünü, federal suç kapsamına aldı.

Fransız Devrimi, Britanya siyasetinde zelzele yaratırken, şok dalgaları okyanusun öte ucuna kadar erişti. Fransa, Britanya’yla ve Avrupa’nın önemli bir bölümüyle savaşa girince, Birleşik Devletler tereddüt etse de Britanya tarafında yer aldı. Bu da başka birtakım sonuçların yanı sıra, Fransa’nın 1796-97’de Amerikan ticaret gemilerine el koymasıyla sonuçlandı. Savaşın eli kulağında ve Fransız casusların ABD’yi içten çökertmeye çalıştığına dair söylentiler yayılıyordu. Tüm bu gerilimler devlette hâlihazır-

* Geoffrey R. Stone, *Perilous Times: Free Speech in Wartime from the Sedition Act of 1798 to the War on Terrorism* (New York: W. W. Norton, 2004), s. 42.

Stone, *Perilous Times*, s. 19.

da var olan çatlakları iyice büyüttü. Varlıklı elitleri temsil eden, Başkan John Adams ve Alexander Hamilton öncülüğündeki Federalist Parti, ön planda Başkan Yardımcısı Jefferson ile James Madison'ın yer aldığı, seçmenleri ise ağırlıklı olarak zanaatkâr ve çiftçilerden oluşan Cumhuriyetçiler ile çatışıyordu. Tahmin edileceği gibi Federalistler, sokaktaki insana yönelik kuşkularını doğrulayan Fransa'daki gelişmelerden rahatsızdı. Cumhuriyetçiler ise Fransız Devrimi'ni, Amerika'nın hürriyet vaadini genişleten bir şey olarak görüyordu. Dolayısıyla söz konusu çekişme, bolca siyasi güç mücadelesi içerse de, sadece bundan ibaret değildi; aynı zamanda yeni ulusun mahiyetinin ne olacağına dair de bir münakaşaydı. Bu ulus, Federalistlerin korktuğu gibi, kitlelerin hali vakti yerinde olanlara korku saldığı, isyanların durmadan patlak verdiği bir yer mi olacaktı, yoksa Cumhuriyetçilerin endişe ettiği gibi Britanya'daki adaletsizliklerin tekrarlandığı bir yer mi?

Kriz derinleştikçe, ilgili tarafları destekleyen basın organları zaten sert olan söylemlerini daha da sertleştirdiler. Federalist basın, Cumhuriyetçilere hain Fransız ajanları derken, Cumhuriyetçi basın bitmek bilmez ithamlarla Federalistlerin –özellikle de Başkan Adams'ın– zihinsel, fiziksel ve siyasi açıdan yetersiz olduğunu ileri sürdü. Federalistler Kongre'de küçük bir farkla çoğunluğu elde ederek çıkardıkları 1798 tarihli İsyana Teşvik Yasası'yla Cumhuriyetçilere ve destekçilerine darbe vurdular. Yasaya göre başkan yardımcısını değil ama Başkan'ı veya Kongre'yi “küçük düşüren ya da onun itibarını zedeleyen” her türlü “yalan, karalama amaçlı ve kötü niyetli yazı”ya para ve hapis cezası getiriliyordu.

İsyana Teşvik Yasası son derece partizandı. Jefferson'a hakarete izin veriliyor ama muhalif söylem Adams ve hükümetine yöneltilindiğinde suç sayılıyordu. Yasanın yürürlükten kalkma tarihi ise Adams yönetiminin son günü olan 3 Mart 1801'di. Yasanın kabulüne ilişkin tartışmalar tahmin edilebilecek bir çizgide ilerledi.

Federalistler bunun pekâlâ Birinci Anayasa Değişikliği kapsamına girdiğini söylüyorlardı, ki onların Blackstone’cu yorumlarına göre Birinci Anayasa Değişikliği ifade özgürlüğünün yalnızca önceden kısıtlanmasını yasaklıyordu, kişinin söyledikleri, nedeniyle cezalandırılmasını yasaklamıyordu. Meclis Üyesi Harrison Gray Otis, ayrıca her hükümetin “varlığını tehlikeye sokan hak ihlallerinden ve ağır kusurlu fiillerden” kendini koruyabilmesi gerektiğini eklemiştir. Tartışmayı daha da ileri götüren Federalist bir gazete, Cumhuriyetçiler “ülkenin hayati organlarından beslenen, [aile] katili, vicdansızlar” oldukları için, yasanın elzem olduğunu ileri sürdü. Genel olarak bakıldığında Federalistler bu yasayı, Britanya’da hâlâ geçerli olan isyana teşvik edici iftira modeline göre yorumluyordu.

Birinci Anayasa Değişikliği’ni kaleme almış olan James Madison aracılığıyla gelen Cumhuriyetçi tarafın tepkisi daha aydınlatıcıydı. Madison, Kongre’nin ifade özgürlüğünü Britanya çizgisinde cezalandırabileceği fikrini düpedüz reddediyordu; zira Amerikan sistemi, monarşinin aksine hükümeti ve yetkililerini halka hesap verebilir kılıyordu. “Yönetimdekiler halkın güvenine layık olmazsa,” diyordu Madison, “hatalarının nedeni ve derecesine göre küçük düşürülmeleri ya da itibarlarının zedelenmesi veyahut halkta nefret uyandırmaları doğal ve yerindedir.” Birinci Anayasa Değişikliği’ne göre federal yönetim, basını kısıtlama ya da kendini “iftira niteliğinde saldırılara” karşı koruma yetkisinden “yoksun”du.”

Cumhuriyetçilerin argümanı daha üstündü, ama ellerinde yeterli güç yoktu. Yasa, yürürlükten kalktığı güne dek en az yirmi

* Stone, *Perilous Times*, s. 37. Ayrıca bkz. Samuel Eliot Morison, *The Life and Letters of Harrison Gray Otis, Federalist, 1765-1848*, 1. Cilt (Boston: Houghton Mifflin, 1913), s. 119, <https://play.google.com/books/reader?id=TnWyAAAAIAAJ&hl=en&pg=GBS.PA1>

“The Report of 1800, [7 Ocak] 1800”, Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-17-02-0202>

beş Cumhuriyetçiye karşı kullanıldı ve açılan on beş davanın onu mahkûmiyetle sonuçlandı. Hedef alınanlar arasında İrlanda doğumlu bir göçmen olan ve Vermont meclis üyeliğine seçilen ateşli Cumhuriyetçi Matthew Lyon da vardı. Lyon 1798'deki yeniden seçim kampanyasında Vermont gazetesine bir mektup yazarak Adams'ı "gülünç bir debdebeye, ahmakça bir dalkavukluğa ve bencilce bir açgözlülüğe" kendini kaptırıp halkın refahını unutmakla suçlamıştı. Bu sözleri yüzünden birkaç ay berbat bir hücreye kapatıldı ama tutukluluğu sırasında yeniden seçilmeyi başardı.

Hapse atılanlar arasında en önemli beş Cumhuriyetçi gazeteden dördünün yazı işleri müdürü ile fazladan bir de Newark, New Jerseyli bir ayyaş vardı. Baldwin, Adams'ı selamlamak üzere atılan on altı topu duyunca, "O toplar herifin götüne de girse umurumda değil!" demişti. On sekiz aylık en uzun ceza ise "Pul Yasasına Hayır, İsyana Teşvik Yasasına Hayır, Yabancılar Yasasına Hayır, Toprak Vergisine Hayır; kahrolsun Amerika'nın Tiranları" yazılı bir flamanın asıldığı hürriyet direğinin dikilmesine katkıda bulunan Massachusetts Devrim Savaşı gazisi David Brown'a verildi.

İsyana Teşvik Yasası'nın çıkardığı ihtilaf, Jefferson'ın 1800'de başkanlığı kazanmasına katkıda bulundu ve Jefferson, daha önce de belirtildiği gibi mahkûm edilenlerin tümüne af çıkardı. Konumuz açısından daha da önemlisi bu ihtilaf, Amerika'nın sansür ve ifade özgürlüğüne dair düşünüşünde yeni ve daha kapsamlı bir evreye geçilmesine önayak oldu. Yasa birçok yönden Zenger'in cisimleşmiş haliydi: Hakikat bir savunma olmuştu, jüri de sarf edilen sözlerin gerçekten isyana teşvik edici olup olmadığına karar verebiliyordu. Fakat bu gibi incelikler, söz konusu yasa siyasi çıkar gözetilerek uygulamaya koyulduğu takdirde muhalif söylemleri, hatta insanların atılan bir top mermisinin izlediği yola ilişkin yorumda bulunabilmesini koruma altına almakta yetersiz kalıyordu.

* Hentoff, *First Freedom*, s. 82-83.

Cumhuriyetçilerin bu yasaya verdiği tepkide, özgür siyasi söylemin ister istemez devlet aleyhine ifadeler de içerdiği ve Birinci Anayasa Değişikliği'nin bunu güvence altına alması gerektiği fikri iyice netleşti.

Kuşkusuz hiçbir tarihi süreç sorunsuz gelişmez. Nitekim bu teoriler gündemi istila ederken, intikam politikaları da sürüyordu. Jefferson başta İsyana Teşvik Yasası'na karşı ifade özgürlüğünü hararetle savunsa da, iktidara geldikten sonra davaya görüldüğü kadar bağlı olmadığı anlaşıldı. 1803'te Pennsylvania valisine yazdığı ve Federalist basına ilişkin rahatsızlığını dile getirdiği gizli mektupta şöyle diyordu: "Kaç zamandır düşünüyorum da... önde gelen birkaç kabahatliye bir-iki dava açılması, basının o eski sağlamlığına kavuşmasına büyük katkı sağlardı. Genel bir davadan söz etmiyorum, öylesi siyasal zulüm izlenimi yaratır; seçilmiş birkaç isim sadece." 1806'da Connecticut'ta, Başkan Jefferson'ı eleştiren altı kişi hakkında, anlaşıldığı kadarıyla başkanın da açık rızasıyla, isyana teşvik edici iftiradan kovuşturma açıldı."

* "5967: Newspapers, Prosecution of", *The Jeffersonian Encyclopedia: A Comprehensive Collection of the Views of Thomas Jefferson*, haz. John P. Foley (New York: Funk & Wagnalls, 1900), s. 638.

Koffler and Gershman, "New Seditious Libel", s. 827.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA SINIF ÇATIŞMASI

1830 başlarında bir Fransız kanun koyucu, “Toplumu tehdit eden barbarlar, sanayi şehirlerimizdeki [işçi sınıflarıdır]” beyanında bulundu. Fransa ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupası’nda elitler, işçi ve alt sınıfları siyasi ve toplumsal haklar talep etmeye teşvik edecek her çeşit bilginin önünü kesmekte kararlıydı. Böyle bir talep, üst sınıflar açısından başkaldırıya denkti. Basına, tiyatroya, karikatüre ve yüzyıl sonunu takiben sinemaya getirilen sansürün arkasındaki başat neden, bilgilenen halkın infiale kapılacağı ve iktidar sınıfının sonunu getireceği yönündeki yönetici sınıflara mahsus marazi bir kanaatti.

Napolyon Bonaparte, “Dört muhalif gazete, bin süngüden daha korkulasıdır”, “Özgür basına izin verecek olsam, iktidarım üç ay bile sürmez,” demişti. İngiltere’deyse Lord Grenville 1817’de şu uyarıda bulunmuştu: basının “şeytani ve sapkın

* John M. Merriman, “Contested Freedoms in the French Revolutions, 1830-1871”, Isser Woloch, *Revolution and the Meanings of Freedom in the Nineteenth Century* içinde (Stanford: Stanford University Press, 2001), s. 187.

Napoleon Bonaparte, “Napoleon I”, *Oxford Essential Quotations* içinde, haz. Susan Ratcliffe (Oxford: Oxford University Press, 2018), <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191866692.001.0001/qor-ed6-00007762>; Jones, *Censorship*, s. 3211.

ürünleri” devlette birtakım değişimlere yol açma tehlikesi oluşturmakla kalmıyor, “devletin var olması gerekip gerekmediğini bile” sorguluyordu. 1819’da Avusturya dışişleri bakanı Klemens von Metternich basını “musibet” ve çağın “en büyük ve haliyle en ciddi belası”^{***} olarak niteliyordu.

Devletler varlıklarını elbette ki sürdürdü, göreceğimiz gibi bu dönemde uygulanan sansürün önemli bir kısmı da paranoyakça ve gülünçtü. Örneğin Avusturya, ithal porselen kapların kenarında yazan *liberté* (hürriyet) sözcüğünü yasaklarken, Rus yemek kitaplarında, fırının içinde dolaşan “serbest hava”dan söz edilemiyordu. Fakat elitlerin korkuları ne kadar vesveseliyse, işçilerde ve müttefiklerinde, topluma musallat olmuş illetleri özgür basın iyileştireceğine dair inanç da o kadar yoğunlu. Karl Marx 1842’de regülasyona tabi olmayan basını, “Gerçek hayatın içinden biteviye fışkırarak, daha çok zenginleşmiş ve daha canlanıp tazelenmiş sularla ona geri dönen, ideal bir hayat pınarı”^{****} sözleriyle göklere çıkarmıştı. Huşu uyandıran bu hissiyat, liberal Alman parlamenter Georg von Bunsen tarafından sertleştirilerek bir savaş çılgılığına dönüştürüldü: “Basının özgürlüğü için verilen mücadele kutsal bir savaştır; on dokuzuncu yüzyılın kutsal savaşı.”^{****}

Avrupa’nın devrimlerle çalkalandığı ve Marx’ın devlet yetkilileri hakkında küçültücü sözler yayınlamaktan dolayı Almanya’da mahkeme karşısına çıkarıldığı 1849’a gelindiğinde, Marx “mevcut siyasi sistemin tüm kurumlarını baltalamayı” basının “birincil

* *The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the Present Time*, 35. Cilt (Birleşik Krallık: T. C. Hansard, 1817), s. 584.

Donald Eugene Emerson, *Metternich and the Political Police: Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815-1830)* (The Hague: Springer, 1968), s. 116.

*** Karl Marx, *On Freedom of the Press and Censorship*, 4. Cilt, haz. Saul Padover (New York: McGraw-Hill, 1974), s. xiv.

**** *Rhyme and Revolution in Germany; A Study in German History, Life, Literature, and Character, 1813-1850*, haz. J. G. Legge (Londra: Constable, 1918), s. 176.

görevi” olarak görmeye başlamıştı. 1910’da ise sosyalist Hamburger Echo gazetesi, Napolyon’dan feyzalıp gazeteleri silahlarla kıyaslıyordu: “Bizler savaşta bomba atmıyoruz. Bilakis, çalışan kitlelerinin ortasına gazetelerimizi fırlatıyoruz. Patlayıcımız esasen matbaa mürekkebidir.””

Kimse bu sözleri abartı olarak görmedi ve alt sınıflar canlarının istediğini okuma, izleme, konuşma ve yazma hakkını talep ettiklerinde, kimse olası riskleri hafife almadı. Bu dönem hızlı sanayileşmenin, artan okuma yazma oranının ve iletişimde hızlanmanın dönemi idi. Art arda gelen isyanların ve işçi ayaklanmalarının hüküm sürdüğü böyle bir ortamda, sıradan halkın ne düşündüğü, siyasi liderler için aciliyet taşıyan ciddi bir meseleye dönüşüyordu. İfade hürriyeti talepleri, siyasi ayaklanmalarda ve İngiltere, Fransa, Orta Avrupa ve Rusya’yı sarsan reform taleplerinde merkezi rol oynuyordu. Fakat devletler, dertlerini kitlelere anlatmak yerine halkı kışkırtmasından korktukları söylemleri yasaklayıp cezalandırmayı tercih etti. Fransız bir tiyatro sansürçüsü 1849’da şunları söylüyordu:

[Oyunlarda] Siyasi ya da toplumsal önem taşıyan pasajlar gördüğümüzde kendimize şunu soruyorduk: “Burada farklı sınıfları birbirine karşı ayaklandırma, yoksulu zengine karşı kışkırtma veya kargaşa uyandırma amacı güdüyor mu?” Kendimize, ülke kurumlarının sahnede gülünç duruma düşürülmesinin... ve halkın kahkahalarına, alayına maruz bırakılmasının, prensipte mümkün olup olmadığını soruyorduk. “Hayır” yanıtını vermekte ise hiç zorlanmıyorduk.””

* Marx, *On Freedom*, s. 144.

Alex Hall, *Scandal, Sensation and Social Democracy: The SPD Press and Wilhelmine Germany 1890-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 13.

*** Robert Justin Goldstein, *The Frightful Stage: Political Censorship of the Theater in Nineteenth-Century Europe* (New York: Berghahn Books, 2011), s. 82.

Yüzyıl sonuna gelindiğinde toplum, suç teşkil eden söylemler konusunda yüzyıl başına kıyasla genel itibarıyla daha bağışlayıcıydı ama aradaki süreç hayli çalkantılı olmuştu. Yetkili makamlar sansürü (Fransız bir aristokratın deyişiyle) “tıpkı vebaya karşı alınan önlemler gibi, toplumu hatalı ilkelerin zehrinden koruyan sıhhi bir önlem” olarak görürken, veya İspanyol General Ramón Narváez, “Gazetelere el koymak kâfi gelmez; kötü gazeteleri bitirmek için bütün gazetecileri öldürmek de gerekir,” derken, başka türlü olabilir miydi? İfade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalardaki her gevşemeyi, yeni kısıtlamalar veya mevcut kuralların iki kat sıkılaştırılması izliyordu. Örneğin, 1874’te Almanya’da özgürlükçü bir basın yasası yürürlüğe girdi ama bunu izleyen altı ayda iftira ve “karalayıcı hakaret”” ithamıyla 800 kadar basın davası açıldı.

Avrupa’daki sansür önlemleri neredeyse istisnasız olarak, sorun yaratabilecek fikirleri yoksullardan uzak tutma odaklıydı. Örneğin, bir roman ya da hikâye ucuza satılıyorsa yasaklanıyor, hali vakti yerinde olanlara göre fiyatlandırılmışsa onaylanabiliyordu. Fransız ya da Alman tiyatro oyunları üst-orta sınıflara hizmet veren tiyatrolarda sahnelenebiliyor, yoksullar ve işçi sınıftan izleyicisi olan yerlerde yasaklanıyordu. Belli kesimlerce tüketilen veya (karikatür gibi) okunması gerekmeyen eserler ise sansürcüler için önemli bir endişe kaynağı olmayı sürdürüyordu. (Pahalı olmayan, karanlıkta tüketilen ve işçiler ile yoksullardan büyük rağbet gören) Sinemanın gelişiyi birlikte yayın öncesi sansür uygulamasını uzun zamandır terk etmiş olan ülkeler bile telaşla söz konusu uygulamayı bu yeni mecra için yeniden yürürlüğe koydular.

* Robert Justin Goldstein, haz., *The War for the Public Mind: Political Censorship in Nineteenth-Century Europe* (Westport: Praeger, 2000), s. 5.

Robert H. Keyserlingk, “Bismarck and Freedom of the Press in Germany, 1866-1890”, *Canadian Journal of History* 11 (1976): s. 36.

Ne var ki binlerce sansür yasağına, açılan davalara, hapis ve para cezası yaptırımına karşın, fikirlerin ve bilginin dolaşımı hiçbir zaman etkin biçimde engellenemedi. Yetkililerin takibini gerektiren çok fazla şey vardı, ifade özgürlüğünü engelleme sistemleriye (ki bu sistemler yolsuzluk, kötü idare ve sert direnişlerle maluldü) denetlemeyi hedefledikleri ifade araçlarının genelde iki adım gerisindeydi. Bugün olduğu gibi o dönemde de Avrupa'nın en kısıtlayıcı kurallara sahip bölgesi olan Rusya'da bile yüzyıl ortasında sansürcüler "istediğiniz takdirde St. Petersburg'a getirmeyeceğiniz tek bir kitap bile yok" diyebiliyor, "Rusya'nın bu yayınlarla dolup taşıdığını" kabul ediyordu. Aynısı Avrupa'nın diğer yerleri için de geçerliydi. Kelimeler ve imgeler yasal boşluklara doğru akın ediyor, yasakların etrafından dolanıyor, sınırların ötesine sığıyor... ve tam da yasaklı oldukları için daha da arzulanır hale geliyordu.

Ne var ki on dokuzuncu yüzyıldaki sansür ihtilafı sadece elitleri toplumsal açıdan kendilerinden altta olanlarla karşı karşıya getirmekle kalmadı. Üst sınıflardan geniş bir kesim de "günahkâr" davranışlara dair betimlemelerin, kendi toplumsal tabakalarını bir arada tutan ahlaki dokunun ilmeklerini çözeceğinden korkuyordu. Üst mevkiden erkekler, alt kesimden gelecek kötü ahlaki etkilere bağışık olduklarını düşünseler de kendi kadınları ve çocuklarına ilişkin hissiyatları farklıydı. Onları ayartıdan koruyup sıkı ahlaki yaptırımlar getirecek yasalara destek sağlamayı amaçlayan toplumsal iffet ve ahlak dernekleri mağrur otlar gibi türemeye başlamıştı. Amaç –en azından Avrupa'da– Lort Mount Temple'in deyişiyle, alt kesimleri şehvet tasvirlerinin yarattığı "o menfur bulaşıcı bedensel ve ruhsal hastalık"tan" yalıtma değildi

* Mariana Tax Choldin, *A Fence Around the Empire: Russian Censorship of Western Ideas Under the Tsars* (Durham: Duke University Press, 1985), s. 63, 85.

Pernicious Literature: Debate in the House of Commons: Trial and Conviction for Sale of Zola's Novels (Londra: National Vigilance Assoc., 1889), s. 27.

sadece. Müstehcenliğe yönelik sansürde gaye daha çok, Londra gazetesi *Daily Telegraph*'ın, "günah dolu mağaza vitrinleri"nden içeri "gizlice göz atarken" ve "konusu kadar sergilenişi de bir rezillik örneği olan gravürlere bir suçluluk duygusuyla eğilip bakarken" yakaladığı saygın Londralı kadınların da arasında yer aldığı, korunmaya layık kişilerde ahlaki çürümeyi önlemektir.

Alt sınıflar yaratılış itibarıyla şehvet düşkününü olarak görülüyordu. Müstehcen kitaplara erişimleri önlenmeliydi çünkü erotik uyarım suçu tetikliyor, bu da kargaşaya, can ve mal kaybına yol açıyordu. Yoksulları hizada tutmak için onları ucuza satılan Hıristiyanlık karşıtı kitaplardan uzak tutmaya dönük müthiş bir çaba da gösteriliyordu çünkü, bir savcının deyişiyle, "sefaletin ve bedbahtlığın baskısına katlanabilmeleri için" yoksulların Hıristiyanlığı sorgusuz sualsiz kabul etmesi gerektiği düşünülüyordu. Dinin sunduğu avuntu olmasa yoksullar, öbür dünyada kavuşacakları ödüllere karşılık kendi hayat acılarına katlanmayabilirlerdi. "Bunun sonuçları da," diyordu aynı savcı, "akla getirilemeyecek kadar korkunç olurdu."*

Cinsel içerikli materyaller varsıl erkeklerin erişimine açıktı ama başkalarına ulaştırıldığında ahlak dernekleri, polis ve mahkemeler devreye giriyordu. Açılan müstehcenlik davalarının çoğu mahkûmiyetle sonuçlanıyordu çünkü –ahlaki sınırların net, kabalığınsa kibar çevrelere uğramadığı tasasız bir dünya hayali kuran– orta ve üst sınıflar bu davaları destekliyordu. Öyle ya da böyle, literatürü cinsel ya da müstehcen içerikten arındırmak için hukuki işleme genellikle gerek kalmıyor, yayıncı, kütüphaneci, hatta sıkça yazarlar sansürü kendileri uyguluyordu. Bu çağ, Kutsal Kitap

* M. J. D. Roberts, "Morals, Art, and the Law: The Passing of the Obscene Publications Act, 1857" *Victorian Studies* 28, No. 4 (Yaz 1985): s. 614, alıntılanan yazı, *Daily Telegraph*, 17 Haziran 1857.

Richard Carlile, *The Report of the Proceedings of the Court of King's Bench* (Londra: R. Carlile, 1822), s. 13, <https://hdl.handle.net/2027/coo1.ark:/13960/t1pg27q1n>

ve Shakespeare'in, Thomas Bowdler'in deyişiyse, "Bir beyefendi tarafından hanımefendilerin yanında yüksek sesle okunmaya yaraşmayacak" bölümlerden arındırıldı; yine "Bowdler" mantığı uygulanarak, Gibbon'ın yazdığı *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü*'den ahlaksız davranışların betimlendiği pasajların atıldığı; romancı ve editör William Makepeace Thackeray'in, yazarlarda, "kadınların yanaklarını kızartma gayesiyle bir şeyler yazma hevesinin kalmadığı" bir dönemde yaşamaktan memnuniyet duyduğunu ifade ettiğı bir çağdı.

İfade özgürlüğüne yönelik bu temizlemenin –özellikle de üst sınıfa mensup kadın karakterlerin yorulmak bilmez cinsel arzularını ilk ağızdan ve ayrıntısıyla anlattıkları, bu anlatılanlarınsa bizzat sansür sayesinde korunacağı düşünölen sıcak ve saygın yuvalarda geçtiğı yeni bir müstehcen kitap türüyle aynı zamana denk gelmesiyle birlikte– ne denli etkisiz kaldığını daha sonra göreceğiz. Kadınlar, teoride de olsa, seksten mahrum bırakıldıkları şömine başı kafeslere tıkıldıkça, kadın arzusu o derece fetişleştiriliyor, dizginsiz dişil şehveti yücelten yasaklı kitapların satışları da o ölçüde artıyordu. Burjuva genç kız ya da ateşli eş, on dokuzuncu yüzyıl pornografisinde standart bir klişeye dönmüştü. "Yanakları kızartma" hevesinin kaçması da buraya kadardı.

Başyapıtları sansürcüler tarafından durmadan yasaklanan veya tanınmaz hale getirilen Rus yazar Aleksandr Puşkin, "Şu akıl ve yetenekle Rusya'da doğmuş olmam, olsa olsa şeytanın işidir" diye yakınırken, "Basın bir şey yazmadığınız sürece özgürdür"

* Thomas Bowdler, haz., *The Family Shakespeare in One Völum* (Londra: Longman, Green, 1863), s. vii.

William Makepeace Thackeray, *Roundabout Papers and Denis Duval* (Londra: Macmillan, 1911), s. 67.

*** Joseph Wechsberg, *In Leningrad* (Garden City: Doubleday, 1977), s. 69.

**** Minnesota Üniversitesi, Çağdaş Yunanca Çalışmaları Programı, *Modern Greek Studies Yearbook*, 7. Cilt (Minneapolis: University of Minnesota, 1991), s. 27, not 6.

diyen Yunan şair Alexandros Soutsos ise gözlemini kinayeye dile getiriyordu. Gelgelelim bu adamlar yazdılar. Dünyanın dört bir yanında yazarlar, provokatörler ve pornografi yayıncıları, kimi zaman ürkütücü engellere rağmen kitlelerine ulaştılar ve birçok ülkede özgür basın oluşmaya başladı.

Harabeler Arasında Tanrı: İngiltere’de Dine Küfür, Direniş ve Kaba Sözler

İngiltere on dokuzuncu yüzyıl başında mutlu bir yer değildi; en azından geçimini toprağı işleyerek sağlayanlar veya ırgatlık edenler için. Napolyon Savaşları’ndan zaferle çıkmanın bedeli, en savunmasız ve zayıf kitlelerin sırtına binen ekonomik buhran ve büyük sıkıntılardı. Kötü hasat ve tahıl ithalatının önünü kesmeye dönük vergiler gıda fiyatlarını yükseltirken, ücretler çakılmış, işsizlik artmıştı. İşçi sınıfından büyük bir kesim açlık sınırına dayanmış, radikalleşmişti. Tory hükümeti sefaleti gidermeye çalışmak yerine, bir Lortlar Kamarası komitesinin sözleriyle, “genel yağmayı ve mal rejiminin tasfiyesi”ni önleme çabasındaydı. Alınan önlemler arasında isyankâr konuşma ve söyleme katı sansür, isyana mütemayil işçilerin bir araya gelmesinin yasaklanması ve isyana teşviki andıran her şeyi bastırmak da vardı.

Aynı sıralarda alt sınıflarda, tarihçi Joss Marsh’ın tabiriyle “siyaseten yozlaşmış, zenginlikle şişmiş, organize olmaktan akıl almaz derecede uzak ve görüldüğü kadarıyla yeni kentli kitlelerin manevi akıbetine alenen kayıtsız kalan”” İngiliz Kilisesi’ne karşı da bir öfke büyüyordu. Kilise görevlileri daha çok şarap mahzenlerini genişletmeye, aşar vergisi toplamaya ve imtiyazlarını korumaya odaklanmıştı. İşçi ve yoksulların çektiği sıkıntılara olan

* Thompson, *Making of the English Working Class*, s. 639.

Joss Marsh, *Word Crimes: Blasphemy, Culture, and Literature in Nineteenth-Century England* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), s. 19.

duyarsızlıkları ise bu kesimlerde giderek derinleşip büyüyen bir hoşnutsuzluk ve terk edilmişlik hissi yaratıyordu.

Ucuz yayınları yok etmeyi amaçlayan ceza niteliğindeki vergilere karşın, cüzi fiyatlı basın, kendine ite kaka yol açtı. Örneğin, 1816'da "iki peni" formatında yayın hayatına başlayıp kısa sürede 40.000'lik tiraja ulaşan William Cobbett'in haftalık *Political Register* gazetesi, meteliksiz okurlarının hoşnutsuzluklarını dile getiriyordu. Register, çok sayıda taklitçisiyle birlikte İngiltere iktidarının temel direklerine saldırıyor, monarşi, parlamento ve sınırlı oy hakkına sert eleştiriler yöneltiyordu. Ana mesajı basit ve etkiliydi. Cobbett'in sözleriyle, "İyi yönetim kötü yönetimden şu şaşmaz ölçütle ayrılır: İlkinde çalışan halkın karnı tok, sırtı pektir, ikincisinde karnı aç, sırtı çıplaktır" * Bu kritere göre hükümet ciddi anlamda başarısızdı. Ucuz basın Kilise'ye, dini doktrine ve şişinen yüksek rütbeli din adamlarına da bir o kadar vahşice saldırıyordu. Bunların hepsi baskı matrisinin ayrılmaz unsurlarıydı.

Yetkililer de Kilise ile devleti birbirine bağımlı gördüğünden, birine yapılan saldırı diğerine de yapılmış gibi algılanıyordu. İngiltere ve Kıta Avrupası'ndaki radikal siyaset, Fransız Devrimi'nden beri dini kurumlara güvensizliği ve Hristiyanlık öğretilerini sorgulamayı da içerir olmuştu. Londralı bir hâkimin 1819'da dile getirdiğine göre Devrim, "İsa'ya ibadetin ihmal edildiği" ve "toplumsal bağların parçalanmasıyla, dehşetli bir anarşiyle, bir kan ve kargaşa tablosunun doğuşuyla" sonuçlanmış, karanlık bir dönemdi. Fransa yenilgiye uğratılmıştı ama dinin "ihmal edileceği" vesvesesi, İngiltere'de otoriteye meydan okunan her yerde varlığını koruyordu. Britanyalı tarihçi E. P. Thompson'a göre, "On dokuzuncu yüzyılda her şey... sınıfsal savaş alanına dönüştürülmüştü" ***

* William Cobbett, *Cobbett's Political Register* 46, No. 9, 31 Mayıs 1823, s. 513-14.

Marsh, *Word Crimes*, s. 20-21, alıntılanan yayın, *British Press*, 15 Ekim 1819, s. 3.

*** Thompson, *Making of the English Working Class*, s. 832.

Cobbett şüphesiz ki yanlıydı ama siyasi reformun İngiltere piskoposları için devrim demek olduğunu, “ve devrimin de Fransa’daki gibi bir devrim anlamına geldiğini” söylerken yanılmıyordu. “Kilise’yi, aldığı vergiler de dahil tüm mal ve mülkünden mahrum edecek bir devrim.” İngiltere’de hukuk mekanizması bunu engelleyecek şekilde tasarlanmıştı, engelleme de din düşmanı söylemleri sansürlemekle başlıyordu. Fransız Devrimi’nin ateizmine hayıflan-
nan aynı Londralı hâkim, radikal bir yayıncıyı dini eleştirdiği için paylarken sözünü sakınmıyordu: “Unutmayın ki burada, Hıristiyanlık dininin ülke kanunu olarak benimsendiği ve ona hakaret edilmesine asla izin verilmeyen bir mahkemenin huzurundasınız.”*

Polis 1817’de yirmiden fazla basın çalışanını tutukladı. Radikallere karşı dine küfürden açılan, onlarca yıl sürecek yüzlerce dava da böylece başladı. Savcılar dine küfür suçlamasını, isyana teşvik edici iftiraya kıyasla orta sınıftan jüri üyelerine daha kolay yutturulur bir suçlama olarak görüyorlardı; ki isyana teşvik edici iftira suçlamaları da genelde bu davalara dahil ediliyordu. Fakat dine küfür suçuyla mahkemeye çıkarılan ilk sanıklardan William Hone, ortalığı birbirine katan provokatörlerden değildi. Aksine kendi halinde bir kitapçı ve antikacıydı. Riayetsiz bir mizah anlayışına sahip olan Hone’un ucuza satılan dini parodiye dayalı siyasi hiciv kitaplarının alt tabakalar için fazlasıyla sert olduğu düşünülüyordu. Fakat kraliyet Hone’u hedef alırken büyük bir hesap hatası yapmıştı. Hakkında açılan (ve arka arkaya üç gün süren) üç dava, Hone’u hapse atmak şöyle dursun, onu binlerce kişinin desteklediği, yazıları binlerce satan, ifade özgürlüğü davasında bir şöhrete dönüştürdü.

* Cobbett, *Political Register*, 27 Ocak 1820, (Londra: William Benbow, 1820), s. 760-61.

Richard Carlile, *The Battle of the Press, As Told in the Story of the Life of Richard Carlile*, haz. Theophila Carlile Campbell (Londra: Bonner, 1899), s. 297.

İlk davanın konusu, Hone'un *The Late John Wilkes's Catechism of a Ministerial Member* [Merhum John Wilkes'in Bir Bakanla Yönelttiği Soru ve Cevaplar] adlı kitabıydı. Soru-cevaplı din kitaplarını, Tanrı Babamız duasını ve On Emir'i alaya alan, hükümet üyelerini hicveden göndermelerle dolu mizahi bir eserd i bu. Hone, jüri üyelerine tek amacının "insanların bakanlara gülüp geçmesini" sağlamak olduğunu söylese de hükümet, Hıristiyanlıkla dalga geçen bölümlere odaklanmıştı. Savcı, düşük fiyatı yüzünden kitabın dine hakaret niteliği taşıyan bu tür mesajlarla "cahil ve bilgisiz" olduğu için "baş etmekten aciz olan alt sınıflar ın" eline geçtiğini vurguladı. Hone'un parodisi yasaklanmalıydı çünkü okurların Hıristiyanlık ve Kilise'ye olan saygısını, dola yısıyla kanunlara riayetini yitirmelerine yol açacaktı.* Diğer bir deyişle, alaya alınan dinin, avam tabakası üstündeki uyuşturucu etkisi azalacak ve bundan da kaos doğacaktı.

Orta sınıfa mensup jüri üyelerinin sağlam dini itikatları düşünöldüğünde, bunun başarılı bir argüman olması gerekirdi ama son kertede Hone'un benimsediğı doğaçlama ve çenebaz savunma stratejisinin üç yönü onu kurtardı. Bunlardan ilki, Hone'un dini hiciv üzerine verdiği tarih dersiydi. Hone jüriye üstün bir maharetle Martin Luther, John Milton, Canterbury Başpiskoposu ve bir devlet bakanının yazılarından bölümler okudu. Bu kişilerin her biri Kutsal Kitap'ın parodisini yapmış ama hiçbirinin dine küfrettiğı düşünölmemişti. Hone ayrıca kendi eserlerindeki mizahtan de faydalandı. Parodilerinde suç teşkil ettiğı düşünölen bölümlerin her biri yüksek sesle okunduğunda, mahkeme salonunda kahkahalar kopuyor, hâkimin tehditleri fayda etmiyordu. Marsh'a göre, "Hone'un aklanmasında en büyük pay sahibi, atılan kahkahalardı" ** Onu kurtaran son şeyse Hone'un kendi yorulmak

* William Hone, *The Three Trials of William Hone* (Londra: William Tegg & Co., 1876), s. 162, 76, 4.

Marsh, *Word Crimes*, s. 32-33.

bilmez performansıydı. Beş saat boyunca neredeyse soluksuz konuşmuş, dramatik tavırları ve adaletsiz bir hukuk sistemine karşı durmaya dönük teşvik edici sözleriyle jürinin aklını başından almıştı. Karar on beş dakikada çıktı ve Hone beraat etti.

Sonraki iki dava da Hone'un maraton benzeri konuşmalarıyla geçti ama bu defa mahkeme salonunda çok daha kalabalık bir izleyici, civar sokaklarda ise binlerce meraklı vardı. Sıra üçüncü beraata geldiğinde hâkim, mahkeme salonundaki alkışları bastırmaya yeltenmedi bile. Hone, hırpani kılığı ve keskin zekâsıyla kraliyetin hukuki gücünü tek başına alt etmeyi başarmıştı. Kazandığı zafer sayesinde mizahın Kilise ve devleti alaya alma amaçlı kullanımı, artık insanı kolayca hapse düşürecek bir eylem olmaktan çıkmıştı. Kahkaha eskisine kıyasla en azından biraz daha tehlikesizdi.

Hone, dine küfretme hakkı uğruna mücadele etmek şöyle dursun, hiçbir zaman ifade özgürlüğü savaşçısı olmaya da soyunmamıştı. Çok az parası, bakması gereken bir düzine kadar çocuğu vardı, kendisini savunmak için yaratıcı yollar bulmaktan başka çaresi yoktu. Richard Carlile ise çok farklı bir karakterdi. Kalaycılıktan gelme ateist provokatör ve radikal yayıncı Carlile'in hayattaki amacı, ifade özgürlüğü adına hukuki savaşlar vermek ve Thomas Paine'in Kilise karşıtı yazılarını, özellikle de uzun zamandır yasaklı olan (1794, 1795 ve 1807'de üç parça halinde yayımlanmış) *Akıl Çağı*'nı tanıtmaktı. Carlile o kendine özgü tumtu-raklı ifadesiyle, "Başından sonuna dek tek ve esas hedefim, özgür basın ve özgür tartışma ortamıydı" diyordu. Toplamda dokuz yılını hapiste geçirerek, kendini ve ailesini yoksulluğa mahkûm ederek ve destekçileri ile kendisine yüzden fazla dine küfür davası açılmasına yol açarak, büyük bir bedel ödedi. Ne var ki Hone, birkaç günde beraat ederken, Carlile istediğini yıpratma yoluyla elde etti. Carlile'a ve takipçilerine neredeyse on yıl boyunca açılan

* Richard Carlile, *The Republican*, 7. Cilt (Londra: R. Carlile, 1823), s. 683.

davaların ardından, Hıristiyanlığı ve İngiliz Kilisesi'ni amansızca eleştiren *Akıl Çağı* dolaşımında kalacaktı.

Carlile'in radikalleşmesi, ekonomik sıkıntıların hüküm sürdüğü 1816'da kalaycılık işini kaybetmesiyle başlamıştı. Carlile kısa süre sonra yayıncılığa girmiş, başka yazarların yanı sıra Hone ve Paine'in eserlerini yayımlamış ve kendini akıcı bir şekilde ifade edemese de büyük mitinglerde konuşmalar yapmıştı. 1819'a gelindiğinde isyana teşvik ve dine küfür ithamlarına maruz kalmış, ama henüz hakkında dava açılmamıştı. Durum ağustos ayında, Peterloo Katliamı'ndan sonra değişti. Katliamda Britanya süvarileri Manchester'da düzenlenen bir toplu protestoda on bir işçiyi ezerek öldürmüş, yüzlerce kişiyi yaralamıştı. Protestoda konuşmaya hazırlanan Carlile, arbededen kaçıp posta arabasıyla Londra'ya gitti. Carlile bundan birkaç gün sonra *Sherwin's Weekly Political Register*'da katliamı ateşli bir yazıyla anlattı. Gazete anında kapatılıp matbaaya el konunca, Carlile aynı yazıyı *The Republican*'da yayımladı. Bu defa tutuklandı ve mahkemeye sevk edildi. Duruşmada, Hıristiyan Tanrısı'na inançsızlık doğrudan doğruya radikal politikalarla ilişkilendirildi. Carlile'in duruşmasıyla aynı sıralarda parlamento, düşük fiyatlı yayınlara yeni vergiler getiren ve mitingleri yasaklayan Altı Yasa'yı yürürlüğe soktu.

Carlile'in Peterloo'yu anlatan, "(yönetimdeki) katillerin adalet önüne çıkarılmasını" talep eden ve "misillemenin bir görev, intikamınsa bir hak" olduğunu ilan eden makalesi, isyana teşvik edici iftira tanımına tam uyuyordu. Ancak davacı tarafın odağında Carlile'in *Akıl Çağı*'nı ucuz bir fiyata yeniden yayımlaması vardı. Savcılar o günkü atmosferde Carlile'in sarf ettiği hükümet karşıtı sözlerin jüriyi, Paine'in Tanrı karşıtı karalamaları kadar öfkeliendirmeyeceğini düşünmüştü. Paine'in Hıristiyanlığa ve Kitabı

* Richard Carlile, *The Republican*, 1. Cilt, Sayı 2-16 (Londra: T. Davison, 1819), s. 17-18, 83.

Mukaddes'in "yalanlarına", "saçmalıklarına", "gaddarlıklarına" ve "çelişkilerine" yönelik eleştirileri, savcılarını elini daha güçlü kılıyordu. Kitapta Hristiyanlar kâfir sayılıyor, Hristiyanlık putperezlerinin mitolojisi olarak ele alınıyor ve Meryem'in Günahsızlığı "bir hayaletin baştan çıkardığı" genç bir kadının "müstehcen" hikâyesi olarak tanımlanıyordu. Dinin kendisi ise sıradan halkı ezmek için kullanılan siyasi bir silahtı. "Geçmişten bu yana insanlığın başına bela olan en menfur zulümler ve en büyük ıstırapların kökeni, vahiyden ya da vahye dayalı din denen şeyden kaynaklanır," sonucuna varıyordu Paine.

Carlile'a açılan davanın hedefinde, bu fikirlerin alt sınıflar üstünde yaratacağı etki vardı. Savcı, "Kutsal Kitap esasen yoksullara vaaz edilir," demişti. Bu dava da yoksulların "inançları zayıflamasın" ve "Tanrı'nın ve ülkelerinin yasalarına gösterdikleri hürmet" azalmasın diye açılmıştı. Carlile, Paine'in din eleştirilerinin isabetli olduğunu kanıtlamaya çalıştıysa da yargıç onu engelledi. "Sırf inançsız diye bir insanın... yasayı ihlalden aklanmasına izin veremem." Carlile, Kutsal Kitap'taki tutarsızlıkları göstermeye çalıştığında, hâkim onu bir kez daha geri çevirdi: "Hristiyanlık dininin doğruluğunu tartışmaya açamazsın... Hristiyanlığın ilahi kaynağını herhangi bir şekilde sorgulamaya hakkın yok.""

Carlile davayı kaybedip hapse girse de amacına erişmişti. Mahkeme kurallarına göre kürsüde *Akıl Çağı*'nı baştan sona okuyabilmiş, yasaların izniyle mahkeme tutanaklarını yayımlatabilmişti. Eşi Jane hızla harekete geçerek, birkaç haftada 10.000 adet Paine kitabını "dava tutanağı" formatında sattı. Daha da önemlisi, Carlile'ın başına gelenler pek çok yerde basın özgürlüğü tartışmalarını

* Thomas Paine, *The Age of Reason*, 2. Cilt (Londra: R. Carlile, 1818), s. 12, 55-56, 82, <https://play.google.com/books/reader?id=g3pbAAAAQAAJ&hl=en>
Carlile, *Report of the Proceedings of the Court of King's Bench*, s. 13, <https://hdl.handle.net/2027/coo1.ark:/13960/t1pg27q1n>; Carlile, *Battle of the Press*, s. 294, 281, 291.

tetikledi. Mesele Paine'in fikirlerinin doğru olup olmadığı değil, o fikirleri yayınladığı için Carlile'in hapsedilmesinin doğru olup olmadığıydı. Bir grup insan Carlile'in davasına destek çıktı: Jane, Fleet Caddesi'ndeki matbaanın başına geçti ve en az dört kez hapse girdi; diğer destekçiler, Paine ve Carlile'in yazılarını yayımlamayı sürdürdüler ve hemen hepsi yargılanıp hüküm giydi. Carlile'in o kadar çok çalışanı ve destekçisi Newgate Hapishanesi'ne girdi ki birlikte *Newgate Monthly* dergisini çıkarmaya başladılar. Carlile'in matbaasında basılan dergi, yayın hayatını iki yıl sürdürmeyi başardı.

Carlile'in daha kavgacı çalışanlarından biri, Paine'in kötü şöhretli eserlerini ve Kitabı Mukaddes'i müstehcen olarak niteleyen başka bir el ilanını satmaktan dolayı 1822'de Old Bailey'de mahkeme karşısına çıkarılan Humphrey Boyle'du. Boyle kendini "eğitimi kıt", "mütevazı bir zanaatkâr" olarak tanımlasa da, kendi savunmasını maharetle yürüttü. Jüriye devletin adaletsizliklerini ve insanlığın doğuştan gelen kendini ifade etme hakkının yüceliğini coşkulu bir dille anlattı. Ancak Kitabı Mukaddes'te bir yığın müstehcenlik olduğunu göstermeye kalkınca başı derde girdi. "Lut ile kızları arasında geçtiği anlatılan o sahneden bahsedeyim mi size?" diye sordu jüriye. "Veyahut sizleri Onan ile Tamar'ın yatak odasına götürmeme ne dersiniz?"

Boyle'un ensesti, hedefini şaşırmış bir insan dölünü ve başka cinsel çarpıklıkları ayrıntısıyla anlatan bölümleri örnek vermesine fırsat kalmadan, yargıç kadınları ve çocukları salondan çıkardı. Henüz bir yıl önce görülen Carlile davasında mahkeme tarafından ilahi kaynağın kusursuz eseri olarak sunulan kitaptan yapılacak alıntılar, belli ki bu kişilerin kulakları için fazlasıyla hassastı. Yargıcın Kutsal Kitap'ta yer alan sözlerin kadınlar ve gençler tara-

* Humphrey Boyle, *Report of the Trial of Humphrey Boyle* (Londra: R. Carlile, 1822), s. 11, 15.

findan dinlenmesine müsaade etmeyişi Boyle'un kitabın müstehcenliğine ilişkin yorumunu destekliyordu ama bu yaman çelişki, Boyle okumayı sürdürdükçe oturdukları yerde kanları çekilen jüri üyelerine hiçbir şey ifade etmedi. Boyle suçlu bulunarak hapse gönderildi. (İlginçtir ki Boyle davasının görüldüğü yıl, aynı zamanda Thomas Bowdler'ın, reklamlarında ailelerin güvenle yararlanabileceğini ileri sürdüğü, gözden geçirilip temizlenmiş bir Kitabı Mukaddes edisyonu yayımlandığı yıldır.)

Nihayetinde İngiltere'de 200 kadar dine küfür davası açıldı ve bunların hemen hepsi fikirleriyle alt sınıfları isyana teşvik edebileceği düşünülen radikallere karşıydı. Yüzyıl ortasına gelindiğinde davalar hız kesse de, 1883'te dine, krallığın görmezden gelemeyeceği kadar sert hakaretler yöneltildi. Bu davalardan çıkan kararlar, dile yönelik sınıf temelli değerlendirmelerin gidişatını yirminci yüzyılın ortalarına dek belirledi. Hedefte bu defa G. W. Foote ve onun yayınladığı ucuz bir dergi olan *The Freethinker* vardı. Foote dergiyi ilk sayıda, "Hıristiyanlık denen batıl itikada" karşı açılan "amansız savaşa" adanmış "agresif", "Hıristiyanlık karşıtı bir yayın organı" olarak tanımlıyordu.* Foote ve derginin yayımlanmasından sorumlu başka kişiler, Tanrı'yı kana susamış, barbar ve despot olarak niteleyen *Freethinker*'ın sekiz sayısı gerekçe gösterilerek dine küfürle suçlandılar. Foote bu dava sürerken, tüm sınırları aşan bir Noel sayısı yayımladı. Sayıda İncil'in dört anlatıcısı –Matta, Markos, Yuhanna ve Luka– dine küfürle suçlanıyor, Paine'in öne sürdüğü, Tanrı'nın Bakire Meryem'e tecavüz ederek gayrimeşru çocuk peyda ettiği iddiası yeniden dile getiriliyordu. Bu da yetmezmiş gibi İsa Mesih, Tanrı olduğunu iddia ettiği için dine küfürle suçlanıyordu. Bu sayının yayımlanmasıyla birlikte yeni ithamlar ve davalar arka arkaya geldi.

* Levy, *Blasphemy*, s. 479, alıntılanan yayın, G. W. Foote, *The Freethinker*, Mayıs 1881.

Davacı tarafın bu davaları kazanması işten değildi; ama karşı tarafı kışkırtmaya her daim hazır olan Foote, Tanrı'nın olan bitenden hoşnutsuz olduğuna dair kanıtlar talep etti. Sonuçta birkaç kişi hüküm giyse de, Yüksek Mahkeme Başkanı Coleridge'in üçüncü davada jüriye yönelik sözleri gidişatı değiştirdi. Coleridge'e göre Hristiyanlık eskisi gibi ülkenin kanunu değildi (nitekim Yahudi Benjamin Disraeli, Başbakan olmuştu), dolayısıyla "Hristiyanlığın doğruluğunu" eleştirmek de artık mahkûmiyet için tek başına yeterli sebep değildi. Fakat bu eleştirilerin hassasiyetle yapılması gerekiyordu: "*Münakaşanın gerektirdiği edep kurallarına uyulduğu sürece*, dinin temel ilkelerine saldırılmış dahi olsa, yazarın dine küfürden suçlu bulunmayacağını şu andan itibaren yasa olarak ilan ediyorum." (İtalikler eklenmiştir.) Diğer bir deyişle, orta ve üst sınıfların "edepli" diline uygun biçimde dile getirildiği sürece, küfre giren ifadeye izin vardı.

Bu sözlerden ne sonuç çıkaracağını bilemeyen jüri, herhangi bir hükme varamadı. Foote önceki davaların birinden suçlu bulunduğu için bu dava düşürüldü. Fakat dine hakaret içeren söylemde yeni bir standart belirlenmişti. Dine küfür, Marsh'ın deyişle, fikirlerden çok kelime tercihine dayalı "sınıfsal bir dil suçu"na dönüşmüştü. Bu da "eğitimi yetersiz olanların uyması imkânsız" bir standarttı.

Hakikatin Doğası ve Sansürün Beyhudeliği: John Stuart Mill ve Leslie Stephen

Yüksek Mahkeme Başkanı Coleridge'in *Freethinker* davasındaki hükmü son derece sınıfçı olsa da, ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamaları kademeli olarak azaltmıştı. İngiltere artık daha çoğulcu

* Edward William Cox, *Reports of Cases in Criminal Law Argued and Determined in All the Court* (Londra: Horace Cox, 1886), s. 238, <http://bit.ly/2nZDg9x>
Marsh, *Word Crimes*, s. 8.

bir yerdi ve eskiden olsa lanetlenecek (edebince ifade edilmiş) kimi kanaatlere bir miktar alan açılması gerekiyordu. “Yasalar zamanla gelişir ve dönemin değişen koşullarına uyarlanmaları gerekir” demişti Coleridge. Söz konusu 1883 kararı, dine ilişkin ifadeleri ilgilendiriyordu ama bu karar, sansürün diğer cephelerdeki amaç ve etkinliğinin –sadece işçi sınıfından radikaller arasında değil, toplumun üst kesimlerinden entelektüeller arasında da– tartışıldığı bir dönemde verilmişti.

Dikkat çekici örneklerden biri, siyaset felsefecisi (ve sonradan parlamento üyesi) John Stuart Mill’in 1861’de yayımladığı *Özgürlük Üzerine* adlı eserdi. Kitapta devletlerin ahlaka ya da dine aykırı veya yanlış bile olsalar, farklı görüş ve fikirlerin serbest dolaşımına neden hoşgörü göstermesi gerektiğine ilişkin güçlü savlar vardı. Özüne indirgendiğinde Mill’e göre “insanlığın” bireysel özgürlüklere gem vurması için geçerli tek bir nedeni olabilirdi: “nefsi müdafaa.” Diğer bir deyişle, başkasına ya da devlete zarar vermediği sürece kişinin kendi eylemleri üzerindeki gücü korunmalıydı. Mill ayrıca ifade özgürlüğüne getirilen çoğu kısıtlamanın topluma zarar verdiğini çünkü toplumu hakikatin olası kaynaklarından, yani kendi ifadesiyle “insanlığın akıl sağlığının kaynağı”ndan mahrum bıraktığını ileri sürüyordu. Protagoras’ın insanın anlama yetisinin sınırlarına ilişkin söylediklerini hatırlatan Mill, bugün saçma ve zararlı görünen bir fikrin, ileride şu an kavrayacağımız şekillerde yarar sağlayabileceği uyarısında bulunuyordu.

Dünyada, bir kişi hariç herkes aynı fikirde ve o tek kişi de karşı fikirde olsa, gücü elverdiği takdirde o kişinin insanlığı susturması ne kadar haksızlıkta, insanlığın o

* John Stuart Mill, *On Liberty* (Kitchener: Batoche Books, 2001), s. 49, <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/liberty.pdf>

tek kişiyi susturması da o kadar haksızlık olurdu... Bir fikrin ifade edilmesini önlemedeki asıl kötülük insanlığı, mevcut nesil kadar gelecek nesilleri, o fikri savunanlar kadar onun karşısında duranları, o fikirden mahrum bırakmasıdır. Fikir doğruysa, insanlar doğruyu bulma fırsatından mahrum bırakılmış olurlar; fikir yanlışsa insanlar yine bir o kadar büyük bir faydadan, yani o fikrin yanlışla çarpışmasından doğacak olan daha berrak ve canlı bir doğruluk algısına ve izlenimine kavuşmaktan mahrum kalırlar.

Neyin doğru olduğunu kesinkes bilmezken, devletin “tartışma özgürlüğünü” –tek bir kişinin savunduğu hatalı bir fikir dahi olsa– “engellemesi”, tehlikeli bir “yanılmazlık zannı”dır. Mill’in deyişiyle doğru, “düşman sancaklar altında savaşan savaşçılar arasındaki mücadeleden” doğmalıdır. Ve Coleridge ihtilaflarda sınırı “edebî uygunluk”ta çekerken, Mill’e göreyse fikirlerin nasıl ifade edileceğini belirlemek genel itibarıyla “yasa ve otoritenin üstüne vazife değildir” *

Mill’in hoşgörüyeye ilişkin ustalıkla dile getirilmiş savunmaları, ifade özgürlüğünü evrensel bir hak olarak benimseyen çağdaş ideallere doğru önemli bir adım teşkil etse de, henüz o noktaya varmamıştı. Her şeyden önce Mill’in ana kaygısı, fikirlerini ifade edenleri değil, toplum için yarar sağlayacak fikirleri korumaktı. Bireyin kendiliğinden meşru “meramını ifade etme hakkı”nı ihlal ettiği için değil, esasen kamu yararı taşımadığı için fikirleri susturmanın yanlış olduğuna inanıyordu Mill.” İkincisi, Mill’in

* Mill, *On Liberty*, s. 18-19, 45, 51.

Bu konuya ilişkin iyi bir tartışma için bkz. Geert Van Eekert, “Freedom of Speech, Freedom of Self-Expression, and Kant’s Public Use of Reason”, *Diametros* 54, (2018): s. 118-37.

fikirlerle ilişkin hoşgörüsü, onları ifade edenlerin konumuna göre değişebiliyordu. Mill ifade özgürlüğüne dair ilkelerini, Britanya gibi insanların “zihinsel yetilerinin” sözümona “olgunluğa” eriştiği, “özgür ve eşit tartışmayla ilerleme kaydedebileceği” toplumlarla sınırlamış ve özündeki sömürgeci elitizmi ortaya koymuştu. “Reşitliğe ermediği söylenebilecek geri kalmış toplumlar” –diğer bir deyişle Britanya’nın hükmettiği halklar– ise Mill’in savunduğu özgürlüklerin hiçbirini hak etmiyordu. Ona göre bu tür “barbarlar için despotizm, meşru bir yönetim biçimi”ydi.*

Son olarak, bir fikrin zarara yol açabileceğine, hatta “doğru”-nun ne olduğuna kim karar verecekti? Mill, tahmin edileceği gibi bu göreve, kendisine benzeyen insanları atıyordu: “Akıllı gelişmişlere” doğruyu yanlıştan ayırma ve onları “yanlış yola sapmaktan koruma” yolunda kılavuzluk edebilecek olanlar sadece “filozoflar ve teologlar”dı.”

Özgürlük Üzerine, azınlıkta kalan görüşlere hoşgörü gösterilmesini savunan Batı geleneğinin en önemli eserlerden biri olmayı sürdürse de, Mill kendi zamanı, yeri ve koşullarının ürünü olmaktan kurtulamamıştı. Herkese mutlak ifade özgürlüğü sağlanması gerektiğini öne sürebilmesi için, Britanya sömürgeciliğinin ortadan kaldırılmasını desteklemesi gerekirdi ki bu da söz konusu bile değildi. Ayrıca insanların, topluma somut bir fayda sağlasın sağlamasın, kendi menfaatleri adına konuşma hakkına sahip olmaları gerektiğini iddia etmek, Mill’in düşüncesinin temelini oluşturan faydacı ilkelere ihanet etmesi anlamına gelirdi; bir fikir geniş tabanlı bir yarar sağlamıyorsa, Mill için değersizdi.

Britanyalı bir diğer provokatif düşünür, 1883’te sansür tartışmalarına katılarak Mill’e meydan okudu ve ifade özgürlüğüne yönelik hoşgörü anlayışını bir adım ileri taşıdı. *The Suppression of Poisonous*

* Mill, *On Liberty*, s. 14.

Mill, *On Liberty*, s. 36.

Opinions [Zehirli Fikirlerin Engellenmesi] başlıklı kitabında (yazar, dağcı ve Virginia Woolf'un babası) Leslie Stephen, sansürün hakikati tehlikeye attığını düşünen Mill'in iddiasını bir kenara itti – ama bu iddiayı sansürü meşru gördüğü için değil, sansür işe yaramadığı için bir kenara itti. Stephen sansürün etkili olması için “zehirli” eserin yok edilmesiyle kalınmayıp, o eserde yer alan fikirlerin de zihinlerden silinmesi gerektiğini (ki buna “zihinsel evre” adını veriyordu) dile getirdi. Bu ise çok daha kapsamlı ve pratikte imkânsız bir zulüm seviyesi gerektiriyordu. Stephen'a göre, “Bu denli çılgınca bir hipotezi hayata geçirmek, şu veya bu teorinin değil, bizzat düşüncenin engellenmesine denk” bir çaba olurdu. Devletin düşüncüyü zapturapt altına almak gibi bir kabiliyeti yoksa, ki yoktu, “fikirlerin ifade edilmesine hiç dokunmamak en iyisi”ydi.*

Stephen'ın denemesi, *Özgürlük Üzerine*'ye kıyasla, aykırı görüşlere hoşgörü gösterilmesi gerektiği fikrini daha sağlam savunuyordu. Mill'in argümanları, ifade özgürlüğünü kısıtlamanın –tam da etkili bir yöntem olduğu için– zarara yol açtığını varsayıyordu; Stephen'ın tezi ise bu tür zulümlerin yapı itibarıyla yetersiz önlemler olmasına dayanıyordu. Stephen bununla da yetinmiyordu: “Düşüncenin ya da görüşlerin dile getirilmesinin kısıtlanması... zulmün ta kendisidir”, dolayısıyla, “bu amaç doğrultusunda gerçekleşen her eylem ahlaka aykırıdır.”” Gelgelelim Stephen bile, tam sınıfının ve konumunun adamı olarak, kendisi ya da meslektaşları tarafından gerekli görüldüğünde ifade özgürlüğüne ufak tefek müdahalelerde bulunmuş, *The Cornhill Magazine*'in yazı işleri müdürü sıfatıyla Thomas Hardy'nin *Çılgın Kalabalıktan Uzak* romanında pek çok pasajın makaslanmasını talep etmişti. Derginin kurucusu William Thackeray'ın sözleriyle, sayfalarını

* Leslie Stephen, “The Suppression of Poisonous Opinions”, *An Agnostic's Apology, and Other Essays* (Londra: Smith, Elder & Co., 1893), s. 274, 256, 255.

Stephen, “Suppression of Poisonous Opinions”, s. 284.

yalnızca “ahlaki açıdan nahoş olmayan” ve “taşra rahiplerinin kızlarının rahatça okuyabileceği” yayınlara açan bir dergiye uygun olmayan bir metindi Hardy’ninki.

Kapılara Dayanan Öküzler: Kıta Avrupası’nda Sansür

Sansür, İngiltere’de olduğu gibi Kıta Avrupası’nda da yöneticilerin, giderek itaatsizleşen kitleler üzerindeki hâkimiyetlerini korumak için devreye soktuğu bir dizi araçtan biriydi. Elitler tedirgin olmakta haksız da sayılmazdı; Fransa’da kısa süre önce gerçekleşen devrim, 1830 (yine Fransa), 1871 (tekrar Fransa) ve 1905’deki (Rusya) tehlikeli ayaklanmalar, politikleşen alt sınıfların oluşturduğu tehdidi gözler önüne sermişti. Her ayaklanmanın ardından ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar azaltılsa da, güdümsüz söylemlerin yıkıcı etkisi ortaya çıktıkça, bu hoşgörölü dönemler de kısa süreli oluyordu.

On dokuzuncu yüzyıldaki oluşumuyla iktidar, halkı tehdit olarak görüyordu. Halkın neleri okuyup neleri dile getirebileceğine, halkta huzursuzluğa yol açabilecek bilginin yayılmasını önlemeye muazzam bir enerji ve kaynak harcanıyordu. Danimarka Kralı Frederick’in 1833’te ifade ettiği görüşe göre köylünün öğrenmesi gereken tek şey Tanrı’ya, kendine ve başkalarına karşı görevleriydi. “Aksi takdirde kafasına çeşitli fikirler girer” di.” Daha da ilginç, Fransa Başkanı Adolphe Thiers, eğitimin amacını “yoksullar hummaya kapıldığında, bunun zenginlerden kaynaklanmadığını”^{***} alt tabakalara öğretmek olarak tanımlamıştı. İspanya Başbakanı Juan Bravo Murillo ise yoksullara yönelik eğitimi tümünden

* Marcelle Wong, “Censorship in Late Nineteenth-Century Britain”, (Doktora tezi, University of Edinburgh, 2009), s. 21, not 24.

Brynjolf Jakob Hovde, *The Scandinavian Countries, 1720-1865: The Rise of the Middle Classes*, 2. Cilt (Ithaca: Cornell University Press, 1948), s. 600.

*** Roger Price, *The French Second Republic: A Social History* (Ithaca: Cornell University Press, 1972), s. 254.

reddetmiş, 1851’de, “Biz burada düşünen insanlar değil, çalışan öküzler istiyoruz,” demişti.*

Yüzyıl sonuna dek geniş kitleler ilköğretime erişemedi ama her şeye rağmen iletişim ve sanayileşmenin kapsamı ve hızındaki artış kadar okuryazarlık oranı da arttı. Avusturya Kralı I. Franz ilk başlarda, “devrim haberleri ülkeye taşınır” korkusuyla demiryolu inşaatını reddetse de, demiryolları her yerde olduğu gibi Avusturya’da da kaçınılmaz olarak inşa edildi. Haberler çok geçmeden buharlı lokomotiften de hızlı yol almaya başladı. Fakat güç ve zenginlik hâlâ az kişinin elinde birikiyor, hayvanlar gibi çalışıp yaşayan yoksullarsa, neler kaçırdıklarını hiç olmadığı kadar net görüyorlardı. Ve buna içerliyorlardı. Bir Macar köylüsü 1890’da şöyle diyordu: “Bu ülkenin halkı, daha çok öğrendiği, daha çok bildiği ve daha çok gördüğü için, işçilerin haklı talepleri giderek arttı. Bizi nasıl suçlayabilirsiniz ki? Okuma ve yazmayı öğrendik. Artık daha iyi giysiler giymek, insan gibi yiyip içmek ve çocuklarımızı okula göndermek istiyoruz.”** Ağıl hayatı artık “öküzlere” yetmiyordu.

Eğitim kadar oy hakkı da yoksullardan esirgeniyordu. Britanyalı tarihçi Thomas Macaulay’in iddiasına göre oy hakkı kapsamını genişletmek, halk tabakasının “sırtında güzel paltosu, başının üstünde güzel çatısı olan herkesi yağmalamasına” yol açacaktı.*** Alman tarihçi Heinrich von Treitschke’ye göre bunun sonucu da “işçilerin çalışanlara karşı üstünlüğü” olacaktı.**** Toplanma ve

* Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), s. 88.

Goldstein, *Political Censorship of the Arts and the Press*, s. 9-10.

*** *The Works of Lord Macaulay*, 8. Cilt (Londra: Longmans, Green, 1866), s. 222, <https://play.google.com/books/reader?id=Stiqj1hWAdgC&hl=en&pg=GBS.PA11>

**** Heinrich von Treitschke, *Sozialismus und seine Gönner* (Berlin: Reimer, 1875), s. 45.

sendika kurma hakkı da yine sınırlıydı; toplaşma ve örgütlenme faaliyetlerinin çoğu ya yasaklıydı ya da ancak resmi izin alarak yapılabilirdi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca sendikalar, sosyalist örgütler ve işçi grevleri hep şiddetle bastırıldı. Tarihçi John Gooch'a göre Avrupa ordularının "en ciddi kaygısı, ülke içinde bir baskı unsuru" görevi görmektir.*

Tüm bu önlemlerle iç içe geçmiş halde, basına yönelik giderek artan baskılar da vardı. Fransız basın hukuku öyle karmaşık bir hal almıştı ki şaşkına dönen avukat ve gazetecilere kılavuzluk etmesi için 1830 ile 1880 arasında en az on kitap yayımlanmıştı. Yüzyıl sonunda bir Rus gazetesi, kamu işlerine dair yapılacak haberlere yönelik çıkarılan devlet genelgelerini anlayabilmek için bir uzman işe almak zorunda kalmıştı çünkü bu genelgelerin herhangi birini ihlal etmek gazetenin kapatılmasına ya da daha kötü sonuçlara yol açabilirdi. Fransa'nın 1881'de yürürlüğe giren yeni basın yasası, son yetmiş beş yılda art arda yürürlüğe girmiş, ayrı ayrı yüzlerce bendi olan üç düzineyi aşkın yasanın yerini almıştı.** Fakat –müstehcenliğe, basına, karikatürlere, tiyatro ve sinemaya açılan– kovuşturmaların arkası, bu serbestleşmeden sonra bile kesilmedi.

Basında ve sanat dallarında nelerin yasaklı olduğu kimi zaman açık ve netti. Rusya'da oyun ve opera metni yazarlarının Romanov Çarları, 1892 kısıtlığı, hatta sansürün kendisi dahil yüzlerce spesifik konuyu betimlemesi yasaklanmıştı. Napolyon'un 1814'de tahttan indirilmesinden kısa süre sonra Fransa, itibarını yitiren imparatora sahnede gönderme yapılmasını açıkça yasakladı. Ne var ki çoğu sansür standardı, muğlaklık ile saçmalık derecesinde muğlaklık arasında bir yere denk geldiğinden, bu gibi hedefi belirgin yasakların sayısı azdı. Örneğin, yüzyıl sonunda Berlin'deki bir mahkeme "hukuk idaresine duyulan güveni" sarsabilecek tiyatro

* John Gooch, *Armies in Europe* (Londra: Routledge, 2015), s. 57.
Goldstein, *Political Censorship of the Arts and the Press*, s. 39.

oyunlarına yasak getirmişti, ki buna devletin “bireye vatandaşlık haklarını tanımadığını” ima eden sözler de dahildi. Öte yandan, Avusturya’da çıkan bir yasa “halkın ahlakı, vatanseverliği ya da eğitimi üzerinde olumsuz etki yaratabilecek”^{***} basılı materyallerin tümünü yasaklamıştı.

Devlete ya da ahlaki düzene karşı, doğrudan veya dolaylı bir tehdit olarak algılanan her tür materyali hedef almaları için yetkililere geniş alan tanıyan bu tür yasalar kasten muğlak bırakılmıştı. Bir İsveç parlamento komitesinin kararına göre “kamu güvenliğine zarar veren” yayınlara karşı geniş kapsamlı yasalar gerekliydi çünkü “yazıda, imanın yanı sıra alegori ve ironi gibi öyle yöntemler var ki bunları [yazılı bir kanunda] önceden tahmin edebilmek imkânsız”dı.^{***} Alt sınıflara yönelik yazılar her halükârda en titiz incelemelere tabiydi. Alman sansürcülerin dosyaları “üslubu ve ucuzluğu” nedeniyle “geniş halk kitlelerinin” erişebileceği materyallere dair polis uyarılarıyla dolup taşarken, Prusyalı sansürcüler sadece haksızlıklar ve “kötü yönetim”den yakındığı için değil, aynı zamanda “mevcut koşullara yönelik bir hoşnutsuzluk” tetikleyebileceği “toplumun az eğitilmiş katmanlarına” hitap eden bir üslupla yazıldığı için de bir kitabın satıştan kaldırılmasını istemişti.^{****}

Bu tür açık uçlu ölçütler, sansürcülerin işini hem kolaylaştırıyor hem de tehlikeli hale getiriyordu. Sansürcülere işlerinde büyük bir özgürlük tanınsa da, yanlış atılacak tek bir adım kötü sonuçlar doğurabilirdi. 1842’de hapse atılan Rus bir sansürcü, gizli görevdeki polis amirine, “sansürcü olmanın ne kadar zor ol-

* Roy Pascal, *From Naturalism to Expressionism: German Literature and Society, 1880-1918* (New York: Basic Books, 1973), s. 266.

** Goldstein, *War for the Public Mind*, s. 13-14, not 26

*** Goldstein, *War for the Public Mind*, s. 14, not 25.

**** Goldstein, *Political Censorship of the Arts and the Press*, s. 43-44, akt. Mary Lee Townsend, *Language of the Forbidden: Popular Humor in Vormärz Berlin, 1819-1848*, (Doktora tezi, Yale, 1984), s. 96, 261.

duğunu çara” anlatması için yalvarmıştı. “Bizden ne istendiğini gerçekten bilmiyoruz... Hiçbir zaman güvende değiliz ve sorumluluklarımızı yerine getiremiyoruz.” Rus tarihçi A. M. Skabichevskii’nin 1892’de söylediğine göre bu belirsizliğin yarattığı endişe “sansürcülerin neden yemek kitaplarında bile devrimci ruhtan izler bulduğunu açıklıyor”du.* Sansürcüler hiçbir kabahat teşkil etmeyen materyalleri dahi yasaklıyordu. 1823’te, *Kral Ottokar* adlı oyunu iki yıllığına engellenen Avusturyalı oyun yazarı Franz Grillparzer, sansürcüye oyunda ne gibi bir sorun olduğunu sorduğunda sansürcünün yanıtı şöyleydi: “Hiçbir şey yok ama kendi kendime, ‘Belli mi olur!’ dedim.”**

Devletler, yoksulların erişimi dışında kalan materyallere orta sınıftan ve tüccar sınıfından gelen taleplere karşılık vermeye çalıştığında, belirsizliğe yepyeni katmanlar ekleniyordu. Fransa, Almanya ve Rusya farklı zamanlarda pahalı eserleri yayın öncesi sansürden muaf tutarken aynı sansürü ucuz kitaplara, gazete ve kitapçıklara uygulamıştı. Avusturya ve Rusya’da bir kitap tek başına düşük bir fiyatla satıldığında yasaklanıp, pahalı bir serinin parçası olarak satıldığında izin alabiliyordu – tıpkı Lev Tolstoy’un hafif erotik kitabı *Kreutzer Sonatı*’nda olduğu gibi. Yazarın karısı Sonya, bu kitabın Tolstoy’un toplu eserleri arasında yayımlanması için çardan ricada bulunmuştu çünkü bizzat çarın da dediği gibi, “tüm seriyi almaya herkesin gücü yetmez”di.*** Öte yandan son derece netameli konuları işleyen metinler, alt sınıflar onları kavrayamayacak kadar cahil görülürse, izin alabiliyordu. 1867’de

* Lesley Chamberlain, *Ministry of Darkness: How Sergei Uvarov Created Conservative Modern Russia* (Londra: Bloomsbury, 2019), s. 203; Aleksandr V. Nikitenko ve Helen Saltz Jacobson, *The Diary of a Russian Censor* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1975), s. xii.

Goldstein, *Political Censorship of the Arts and the Press*, s. 134.

*** Paul Goldschmidt, *Pornography and Democratization: Legislating Obscenity in Post-Communist Russia* (Londra: Routledge, 2019), Kindle edisyonu.

bu durum, nefis bir ironiyle, komünizmin çığır açıcı kitabında, yani Karl Marx'ın *Das Kapital*'inde yaşandı: Rus yetkililer kitabın hem Almanca aslının hem de çevirisinin basılmasına izin verdiler çünkü “zor” ve “anlaşılması güç” bir eserdi ve içerdiği sosyalist mesajın “muazzam derecede çapraşık, kısmen de muğlak” bir argümanlar “yığını” içine gömülü olduğu düşünülmüştü.

Yetkililer basılı metne kıyasla daha geniş ve yoksul bir kitleye seslenen ve daha güçlü, daha derin bir etki yarattığını fark ettikleri, okuma gerektirmeyen mecralardan, özellikle de tiyatro, çizim ve karikatürden endişe duyuyorlardı. Birkaç ülkede, tiyatro ve grafik sanat eserlerine henüz sahnelenmeden/sergilenmeden gelen sansürler, basılı yayınlarda bu tür denetimler kalktıktan çok sonra bile devam etti. Yetkililer on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru basılı metinleri en az tehdit yaratan iletişim aracı olarak görmeye başladı çünkü yoksulların önemli bir kısmı ya okuma yazma bilmiyordu ya da yarı okuryazardı. Matbu eserler gruplar halinde değil, bireysel olarak tüketiliyordu ve metinlerin içerdiği mesajları sindirebilmek için belli bir düşünme kabiliyeti gerekliydi. Yüzyıl sonunda sinemanın ortaya çıkışıyla birlikte, beyazperdede izlenenleri sınırlamak üzere bir dizi denetim mekanizması hızla devreye sokuldu. İsveç, Danimarka ve (o dönemde tiyatroya sansür uygulamaktan vazgeçmiş olan) Fransa gibi nispeten özgürlükçü siyasi sistemlerde bile onaydan geçmeyen filmler gösterilemiyordu.

İster tiyatro olsun ister opera, sinema, hatta şarkılar; anlık ve aracısız iletişime ilişkin tehdit algısı, bu iletişim araçlarının kolektif tüketildiği gerçeğiyle birlikte daha da artıyordu. Akademisyen Robert Goldstein'e göre bu nedenle söz konusu iletişim araçlarının “(genelde orta sınıfa ait) ev ortamının mahremiyetinde okunan basılı materyale kıyasla, *ani* bir eyleme yol açma ihtimalleri

çok daha yüksek” görülüyordu.* Avusturyalı bir sansürcü 1795’te durumu şöyle anlatıyordu:

Tiyatroya yönelik sansür, okura yönelik matbu materyale uygulanan normal sansürden çok daha katı olmalıdır... [Tiyatronun] Yaratdığı etki, kıyas götürmez derecede fazladır... çünkü [tiyatro] göze ve kulağa hitap eder ve arzulanan duygusal etkiyi yaratabilmek için izleyicinin iradesine nüfuz etmeyi hedefler. Bu da okumanın tek başına başaramayacağı bir şeydir. Kitapları sansürlemek onlara... sadece belli türde bir okurun erişmesini sağlayabilirken, tiyatro salonu, her sınıftan, her tabakadan ve her yaştan insanın yer aldığı halkın tamamına açıktır.”**

Fransız bir tiyatro sansürcüsünün 1862’de söylediğine göre, bu etkileyici deneyim, karanlık salonlarda sıradan insanlar tarafından paylaşıldığında, kaos tehlikesi doğuyordu:

Oyun salonunda bir elektrik akımı dolaşır ve aktörden izleyiciye geçerek, ikisini de ani bir şevkle tutuşturup, ikisine de beklenmedik bir cesaret aşılar. Halk bir grup çocuktan farksızdır. Tek başına her biri tatlı, zararsız, bazen de ürkekken, bir araya geldiklerinde cüretkâr, gürültücü ve sıkça da zalim bir gruba dönüşürler. Anonimliğin verdiği cesaret, daha doğrusu ödleklilik, böylesine güçlü bir kuvvettir!***

* Goldstein, *War for the Public Mind*, s. 7 (İtalikler orijinal metne aittir).
W. E. Yates, *Theatre in Vienna: A Critical History, 1776-1995* (New York: Cambridge University Press, 2005), s. 25.

*** Goldstein, *Frightful Stage*, s. 118, akt. Victor Hallays-Dabot, *Histoire de la censure théâtrale en France* (1872).

Tiyatro sansürcülerini yüzyıl boyunca meşgul eden, işte bu tür elektrik akımlarını önleme çabasıydı. Uygun fiyatlı biletlerle izlenen tiyatro oyunları titizlikle denetlenirken, her toplum kesiminin izlediği oyunlar incelemeden geçiriliyordu. Hangi sahnede oynanırsa oynansın, hâkim otoriteye dil uzatan her oyun büyük ihtimalle sansüre uğruyordu. Avusturyalı sansürcüler kurgusal kralların bile hassasiyetle betimlenmesini talep ediyordu. 1826'da Shakespeare'in *Kral Lear* trajedisini sahneye koyanlardan, Lear'ın sonda ölmeyeceği şekilde oyunu yeniden yazmaları istenmişti. Oyun nihayetinde anlaşılmaz bir hale gelse de sansürcü, bir kralın küçük düşürücü bir cinnet halinde ölüme gittiğini göstermenin ihanete girdiğini düşünüyordu.*

Fransa'daki sansür, on dokuzuncu yüzyılda ifade özgürlüğünü engelleme çabalarındaki aşırılıklar kadar, yazar ve yayıncıların bunun etrafından dolaşma yollarını da gözler önüne serdiği için, daha yakından incelenmeyi hak ediyor. Olaylar Napolyon'la başlamıştı: 1799'da başa geçmesinden iki ay sonra Napolyon, Paris'te çıkan altmış üç gazeteden ellisini kapattırmış, yenilerinin açılmasını engellemişti. On yıllık kargaşadan yorgun düşen ve bir miktar istikrar arayışı içinde olan halk ise buna neredeyse hiç karşı çıkmadı.

Polise basını, kitap yayıncılığını, tiyatroyu ve kitapçıları yakından takip etme görevi verilmişti ama dillere destan bir kontrol delisi olan Napolyon için bunlar yeterli değildi. Basılı metinlerde "taht gaspçısı", "tiran", "toplum sözleşmesi" kelimelerinin yanı sıra Fransa'nın askeri yenilgilerine yapılan göndermeler de yasaklandı.** Dahası, sansürün varlığını tanımak bile yasaklandı. Napolyon 1806'da polis bakanı Joseph Fouché'yi, bir kitaba –başka kitapların sansürlendiğini düşündürtecek koşullara göndermede

* *The Bookman: A Review of Books and Life*, 3. Cilt (New York: Dodd, Mead, 1896), s. 27.

Zeisel, haz., *Censorship: 500 Years of Conflict*, s. 71.

bulunarak– onay verdiği için payladı. Napolyon aynı yıl “Fransa’da sansür olmadığını” ilan etse de, rejiminden etrafa saçılan yalanlar kadar gerçekler de gün gibi ortadaydı. “Devlet bülteni kadar sahte” sözü halk arasında yayılmıştı.*

Napolyon söylem ve sanata getirilen sansüre bizzat müdahil de olmuştu. Genel harp döneminde imparator ve başkomutanlık görevlerinin yanı sıra sansürcülük de yapıyor, astronomi, şiir, tarih ve edebiyat metinlerini tetkik ederek, “devletin huzurunu bozacağına” inandığı eserlerin yasaklanmasını emrediyordu. Saygın astronom Jérôme Lalande’in eserleri, yazarın ateist olması gerekçesiyle Napolyon tarafından yasaklanmıştı. Napolyon’a göre ateizm “tüm sosyal örgütlenmeyi tahrip edebilecek bir düstur”du. Napolyon’a göre Tacitus’un antikçağdan kalma eserleri de bir o kadar zararlıydı. Romalı tarihçinin tiranlara yönelik eleştirilerinin kendisine olumsuz yansımaları olmasından korkan Napolyon, eserleri okullarda yasakladı. Tarihçi J. Holland Rose’a göre sadece “dalkavukça methiyelerden yana takdire şayan” olan, resmi onay almış oyunlara gelince; kimi zaman “ıslıklarla sahneden indiriliyorlar”dı.”

Fransa’nın sansür politikası, yüz yıla yayılan en az dokuz rejim değişikliği süresince çeşitli yönlere savruldu. Yeraltı basınının muhalefeti harekete geçirmede oynadığı kritik role ve yönetim değişikliklerini takiben sansürün hafifletilmesine karşın, iktidara geçenler kaçınılmaz biçimde denetimi geri getiriyordu. Örneğin kitapçık dağıtarak partizanlık yapanlar I. Louis-Philippe’in Temmuz Monarşisi’nin önünü açan 1830 devrimini harekete geçirmekte belirleyici rol oynamışlardı. Kral söz verdiği gibi selefleri-

* Napoleon Bonaparte, “Letter of October 1812”, akt. Robert Netz, *Histoire de la censure dans l’édition* (Paris: PUF, 1998), s. 6; J. Holland Rose, “The Censorship Under Napoleon I”, *Journal of Comparative Legislation and International Law* 18, No. 1 (1918): s. 63.

Rose, “Censorship Under Napoleon I”, s. 62-63; Napoléon, *Correspondence*, xi, s. 472.

nin ifade özgürlüğüne yönelik agresif kısıtlamalarını ilk başlarda hafifletmiş, hatta bir imtiyaznameyle “sansürün asla yeniden tesis edilemeyeceğini” ilan etmişti. Buna rağmen bir sonraki yıl büyük bir yasak furyası başladı ve muhalif cumhuriyetçi dergi *La Tribune*’e yüzden fazla dava açıldı.* Karikatürlere getirilen sansür de yönetimdeki her ani değişimle birlikte yön değiştiriyordu. Karikatürlerin ön onay alma zorunluluğu 1814’te kaldırılmış, 1820’de geri getirilmiş, 1830’da yeniden kaldırılmış, 1835’te tekrar yürürlüğe konmuş, 1848’de yürürlükten çıkarılmış, 1852’de geri getirilmiş, 1870’de bir kez daha kaldırılmış, ertesi yıl tekrar geri getirilip 1881’de feshedilmişti.” Karikatüristler, sansürün askıya alındığı dönemlerde bile emniyette değildi. Örneğin, Louis-Philippe’i tuvaletten yapıma bir tahtta oturmuş, bir yandan yoksullardan gelen yemekleri ve vergiyi boğazına tıkarken, bir yandan da aristokrat destekçilerine zenginlikler dışkılar şeklinde resmeden Honoré Daumier, 1831’de altı ay hapse mahkûm edilmişti.

Sansürcüler ilgilerini ahlaksızlığa da yönlendiriyordu, ama ana odakları alt sınıfların siyasi bilgiye erişimini önlemektir. İlk yüksek tirajlı Fransız gazetesi *Le Petit Journal* yüksek vergilendirmeye tabi olmaktan, siyasi içerik taşımadığı için kurtulmuştu (ve bu sayede düşük fiyata satılabiliyordu). Gerek özel amaçlı vergiler gerekse gazeteci ve editörlere verilen para ve hapis cezaları sayesinde resmi onaylı basın içeriği neredeyse yüzyıl boyunca hemen hemen tümüyle apolitik kaldı. Duyguları sarsan ahlaksızlık ve suç haberlerinin alt sınıflardaki örtük suç eğilimini tetikleyeceği düşünüldüğü için, sansasyonel haberlerin bile önü kesiliyordu.” Her şeye rağmen devletin sansür mekanizması ilk bakışta görüldüğü

* Jones, *Censorship*, s. 3216-17; Thomas J. Cragin, “The Failings of Popular News Censorship in Nineteenth-Century France”, *Book History* 4 (2001): s. 49-80.

Goldstein, *War for the Public Mind*, s. 13.

*** Cragin, “Failings of Popular News Censorship”, s. 53, 56-57.

kadar etkili değildi; özellikle de yayıncılık işinin en ucuz kolu söz konusu olduğunda. Kurnaz yayıncılar ve düzenbaz matbaacılar, yolsuzluğun ve tutarsız dayatmaların sistemde yarattığı boşluklardan tekrar tekrar faydalanıyordu.

Bu matbaacılarından biri, Paris'in sol yakasındaki küçük ve sefil matbaasından işini yürüten Antoine Chassaignon'du. Chassaignon'un uzmanlık alanı, alt sınıflara hitap eden ve vahşi suçlar ile idamları haber yapan tek sayfalık *canard*'lardı. *Canard*'lar düşük fiyatları sayesinde toplumun geniş bir kesiminin en kolay erişebildiği haber kaynağıydı, devletin politikası ise bunları titizlikle denetlemektir. Chassaignon buna rağmen on bir yıl boyunca lisanssız çalışmış, defalarca tutuklandığı halde hapisten uzak, işinin başında kalmayı başarmıştı.

1842'deki tutuklamalardan biri, yasaklı eser *Les Aventures du Duc de Roquelaure*'un [Roquelaure Dükü'nün Serüvenleri] satışıyla bağlantılıydı. Chassaignon'un dükkânında kitabın iki bin kopyası bulunmuş, daha önceden de binlercesi sokak tezgâhlarında satılmıştı. Chassaignon'a geçici olarak bir aylık hapis ve yüklü para cezası verildiyse de bunların ikisi de uygulamaya konmadı. Chassaignon cezayı erteletmeyi, davayı iki yıllığına dondurmaya başardıktan sonra aleyhine sunulmuş deliller çürüyerek tanınmaz hale geldi. Polis suç teşkil eden broşürleri Chassaignon'a teslim etmiş, o da kurnazlık edip kâğıtları matbaanın rutubetli bir köşesine koymuştu. Nihayetinde küflü kâğıt dışında aleyhine sunulacak bir delil kalmayınca, suçlamalar da düşürüldü.

Chassaignon'un davası tuhaf olsa da anormal değildi. Daha çok, yasaların tek başına basını susturmaya yetmediğini ortaya koyuyor. Amaç buysa, kalıcı yaptırım şarttı, ki on dokuzuncu yüzyıl Fransı'nda yaptırımlar hiç de kalıcı değildi. Tarihçi Thomas Cragin'e göre "Para cezasıyla batırılan her gazeteye... tartışmalı eserler yayımlamaktan hapse atılan her ünlü editöre veya yaza-

ra karşılık, yasalardan kaçmayı başaran bir matbaacı veya korsan satışı vardı” Basına yönelik kısıtlamaların artmasıyla birlikte lisanssız matbaacılar, birtakım teknik ayrıntılar sayesinde alınan beraat kararları, rüşvetler ve sistemin her katmanında yaşanan çöküşler artmıştı. Cragin’e göre, “Basın yasalarını uygulamakta bu kadar istikrarlı bir başarısızlık gösterilirken, matbaacıların bu yasaları dert ettiğini hayal etmek zor” * Tabii bu, Fransız basınında sansürün tümüyle etkisiz olduğu anlamına gelmiyor; susturulan, hapse atılan, para cezası alan ve batırılan binlerce kişi ve işletme için durum hiç de böyle değildi. Gelgelelim çoğu sansür sistemini delmek mümkündür ve sistem karmaşıklıkça, onu delme yolundaki fırsatlar da artar.

Şeytanı Zincire Vurmak: İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Müstehcen Kitaplar

On dokuzuncu yüzyıldaki cinselliği sansürleme kaygısı, farklı türde söylemlere getirilen sınıf temelli kısıtlamalarla uyum içindeydi. İngiltere’de ucuz pornografiden, tarihçi M. J. D. Roberts’ın “işçi sınıfının gizil hayvansı tabiatı” diye tanımladığı şeyi ortaya çıkarıp işçilerin “suç işleme iştahlarını” tetikleyebileceği sanıldığı için korkuluyordu.” Tüm bu kaygıların üstüne çelişkili bir cinsel ayrımcılık tabakası da bulaşmıştı. Müstehcenlik yasası orta ve üst sınıf İngiliz kadınlarını kendi libidolarından korumak için de uygulanıyordu. Cinsel yönden uyarıcı yayınlara yönelik hukuki saldırıların çoğu, kadınları pornografiye maruz bırakmanın, onların içlerinde yatan şehvet canavarını uyandıracağı, aile ve yuvanın, toplumda iyi ve güzel olan her şeyin yıkımına yol açacağı varsayımı üstüne kuruluydu. 1801 tarihli Resim 1’de, Matthew Lewis’in aşırı heyecanlı gotik romanı *The Monk* (Keşiş) türü kitapların,

* Cragin, “Failings of Popular News Censorship”, s. 64, 71.

Roberts, “Morals, Art, and the Law”, s. 612-13.

yalnız başına kaldığında saygın bir hanımefendi üzerinde ne gibi etkiler uyandırabileceği, birçok kişinin hayalindeki endişeleri doğrular şekilde betimlenmişti.

Resimde kedi bile kendinden geçmiş vaziyetteydi. Ne var ki bu kâbus gibi sahnenin gerçekleşmesini önlemek için büyük çabalar harcayan erkeklerin çoğu, bu tür resimler karşısında hoş vakitler geçirir olmuştu – zira orta ve üst sınıftan kadınların ateşli cinsel iştahlarını yüceltten pornografi çokça tüketiliyordu. Hukukun amacı, kibar eşleri ve kızları, kocalarının ya da babalarının fantezilerini süsleyen arzuları tetikleyebilecek şeylere maruz kalmaktan korumaktı.

İngiltere’de açılan müstehcenlik davalarında başı çeken kilit gruplardan biri, bir hicivciye göre kendilerini “geliri yıllık 500 poundu geçmeyenlerin ahlaksızlıklarını önlemeye” adanmış, cebi paralı bir grup işgüzar tarafından kurulan Society for the Suppres-

sion of Vice'dı [Ahlaksızlığın Önlenmesi Derneği].* Dernek, müstehcenliğe karşı erdemlilerin gayretkeşliğiyle savaş açmış, önemli birkaç baskına önyak olmuştu. Örneğin 1845'te Londralı bir satıcıyı 12.346 müstehcen gravür, 393 kitap, yüzlerce bakır baskı ve taşbaskıda kullanılan kireçtaşıyla yakalamışlardı. Gelgelelim bu çabalar, ne kadar çok sayıda pornografik malzemenin dolaşımında olduğunu vurgulamaktan başka bir işe yaramadı.

Derneğin baş düşmanlarından biri, Holywell Caddesi'nin önde gelen pornografi satıcılarından William Dugdale'di. Dugdale'in kitap kataloğunda (genelde Fanny Hill diye anılan) *Bir Zevk Kadınının Anıları* gibi yılların çoksatanları kadar, *Yatak Dostları*, *Genç Bayan Manuel*, *Genç Bir Kadının İtirafı*, *Hanımları Ele Veren Şeyler* gibi kitaplar ve kurgu ürünü soylu kadın ve kızların cinsel hikâyeleriyle dolu *The Boudoir* dergisi de vardı. Dernek Dugdale'e açtığı davaları düzenli olarak kazansa da, ticari faaliyetine kalıcı zarar veremedi. Yüzyıl ortasına gelindiğinde, tek tük davalarla pornografi satıcılarının peşine düşmenin sonuç getirmediği anlaşılmıştı. Sulh hâkimlerine ve polise, müstehcen materyale buldukları yerde el koyup imha etme yetkisini verebilmek için yasalarda değişiklik yapmak gerekiyordu.

Derneğin arzusu 1857'de gerçekleşti. Yine Dugdale'e açtığı davalardan birinde –o güne dek müstehcenlik davalarında yargıçlık yapmamış olan– Yüksek Mahkeme Başkanı Campbell, pornografi ticaretinin vardığı boyutların farkına varmış, deyim yerindeyse kafasının tası atmıştı. Dugdale'i bir yıl hapse mahkûm ettikten sonra (Dugdale bu karar yüzünden onu bıçakla tehdit etti) soluğu Lortlar Kamarası'nda aldı. Bir rivayete göre “dedikoducu nine-ler gibi nefes nefese” kalmış bir vaziyette, hemen herkesin malı-

* Sydney Smith, “Proceedings for the Society of the Suppression of Vice”, *The Edinburgh Review*, 1809, *The Works of the Rev. Sydney Smith* (Philadelphia: Carey and Hart, 1845), s. 291.

mu olan şeyi söyledi: “Siyanürden, strikninden, arsenikten daha ölümcül bir zehrin –müstehcen yayınların ve açık saçık kitapların– satışı alenen devam ediyor.” Ardından polise yargıç emriyle, bu tür malzemelerin saklanıp satıldığı yerlere zorla girme ve onları oracıkta “yakma ya da imha etme” yetkisi veren bir yasa taslağı sundu. Dernek en önemli müttefikini bulmuştu.*

Müstehcen Yayınlar Yasası ya da Lort Campbell Yasası diye anılan tasarı, bu yasanın meşru sanat ve edebiyat eserlerini sansürleme amacıyla kullanılabileceğinden çekinen bazı lortların direnişiyile karşılaştı. Lort Campbell buna, sınırları izahtan vareste olan “ortak ahlaki duyguları” empoze etmekten öte bir amacı olmadığı yanıtını verdi. Örnek vermek için Alexandre Dumas’ın *Kamel-yalı Kadın* kitabını havaya kaldırdı ve “topluma zarar vermesine” rağmen (altın kalpli bir fahişeyi anlatan ve sonradan Giuseppe Verdi’nin *La Traviata* operasına temel oluşturacak olan) bu kitabın “sırf ahlaki bozma amacıyla yazılmadığı” için yayımlanmasına izin verileceğini söyledi. Tasarırı çevreleyen –ve Roberts’ın basın tarafından körüklenen, pornonun kadınlar ve gençlerde “ahlaki cüzzam” a yol açtığı yönündeki panik diye tanımladığı– gergin atmosferde bu örnek, kaygıları dindirmeye yetti. Yetmek zorundaydı. Kanun koyucuların üzerinde, pornografinin “saf zihinlere” etkisini engelleyici bir şeyler yapmaları için yoğun bir baskı vardı. Tasarı yasalaştı ve çeşitli biçimlere bürünerek yüz yıl kadar yürürlükte kaldı. Aynı yıl Campbell günlüğüne, Holywell Caddesi’nde yürüyen pornografi ticaretinin “birkaç saldırı” ardından durduğunu kaydetti. Bu durum uzun sürmedi. Dugdale adres değiştirerek ve ürünlerini posta yoluyla satarak 1868’de hapisshanede ölene dek mesleğini sahte isimler altında icra etmeye devam etti.

Lort Campbell yasanının geniş kapsamı on yıl kadar sonra,

* Roberts, “Morals, Art, and the Law”, s. 609-610, akt. *Parliamentary Papers*, 1857 (126, 2. Oturum), IV: s. 503.

müstehcenlik tanımının, yetersiz biçimde de olsa nihayet açıkça dile getirilmesiyle birlikte belirlendi. Mahkeme bu kez Katolik rahiplerin “ahlaksızlığı”nı ve “günah çıkaran kadınlara yönelttikleri” şehvetli soruları ele alan *The Confessional Unmasked* [Günah Çıkarma Hüccesinin Foyasını Çıkarmak] adlı kitapçığı değerlendiriyordu. Kitapçık o sıralar Londra’da satılmakta olan pek çok kitaba kıyasla ölçülüydü, amacı da tahrikten çok, Katolikliğe darbe vurmaktı ama Yüksek Mahkeme Başkanı Cockburn, müstehcenlik yasası üzerinde kalıcı bir iz bırakabilmek için bu fırsatı kaçırmadı. Pornografinin dolaşımında olmasını çiçek hastalığına yakalanmış bir çocuğu sokaklarda gezdirmeye benzeterek, kendi kanaatini açıkça belirtti. Gelgelelim çiçek hastalığı insanlara toplumsal konum ayırt etmeden bulaşırken, Cockburn pornografinin sadece belli grupları etkisi altına aldığına inanıyordu; muhtemelen kendisinden farklı olarak, öncelikle ahlaki temeli zayıf olanları.

Zannımca müstehcenliğin belirleyici kriteri, müstehcen olarak belirlenen şeyin, dimağı bu tür ahlaksız etkilere açık olanları ve eline bu tür yayınlar geçenleri ayartma ve yozlaştırma eğiliminde olup olmadığıdır.

1868’deki Kraliçe, Hicklin’e karşı davasında verilen karar, Britanya’daki ve sonradan ABD’deki müstehcenlik yasalarının standardını yirminci yüzyıla dek belirledi. Hicklin testi diye anılan kritere göre, dimağı çeşitli etkilere açık olarak görülen herhangi bir toplumsal kesimi “ayartma ve yozlaştırma” tehlikesi içeren tek bir pasaj bile bir eserin tamamının yasaklanmasına yol açabilirdi. Yetkililere, sakıncalı görülen her eseri hedef alabilecekleri geniş bir alan tanıyan Hicklin, sansürcülerin en büyük hayaliydi. Tasarıyı parlamentodan geçirirken Lord Campbell’in aklında sadece pornografik eserleri yasaklamak olsa da, Hicklin ciddi bazı sanat, edebiyat, hatta bilimsel araştırma eserleri için de sansüre davetiye çıkarıyordu.

Hicklin aslında bir test değildi. Akademisyen Harry White'ın vurguladığı gibi “sadece sınıfsal [ve toplumsal cinsiyete ilişkin] farklılıklara dair yaygın bir önyargıyı formülleştiriyor ve müstehcenlik kararlarının buna göre verilmesini öneriyordu” * Bir doğum kontrol rehberi olan *The Fruits of Philosophy*'nin [Felsefenin Meyveleri] yayıncılarının 1877'deki tutuklanma ve dava edilme süreçlerini ele alalım. Kitabın yüksek fiyatlı edisyonları yıllardır satıştaydı, ama Charles Bradlaugh ve Annie Besant onu altı penilik bir kitapçık formatında yayımlayarak yetkilileri galeyana getirmişti. Bradlaugh mahkemede, “herhangi bir cezaya uğramaksızın zenginlere sunulan bir bilgiyi yoksullara verdiğimiz için hapsedilme tehlikesiyle karşı karşıya olmamız korkunç bir şey,” diye yakınıyordu. Hele ki bu kitap maddi olanağı kısıtlı kadınlara daha az çocuk sahibi olarak sağlıklarını koruma olanağı sunar-ken, diye ekliyordu Besant.” Bu argümanlar ikiliye hiçbir avantaj sağlamadı. Bu “adaba aykırı ve açık saçık” kitabın, alt sınıfların zevk amaçlı seks yapmasına yol açarak “kamu ahlakını bozduğu” sonucuna varıldı. Teknik bir sebepten ötürü mahkûmiyet kararı çıkmasa da bu karar sonradan Besant'ın anneliğe uygun olmadığını ileri sürüp küçük kızının velayetini elinden almak için kullanıldı. Lort Campbell Yasası ve Hicklin, orijinal dillerinde zararsız görünse de tercüme edilip düşük fiyatla satıldığında tehlikeli hale gelen kitapları sansürlemekte de kullanılıyordu. Bunlar arasında İngiliz yayıncı Henry Vizetelly'ye 1888'de dava açılmasına neden olan üç Émile Zola eseri de vardı. Vizetelly suçunu kabul ederek kitapları geri çekti. Ancak iflasla karşı karşıya kalınca kitapları yeniden yayımladı ama sakıncalı olduğunu düşündüğü bölümleri

* Harry White, *Anatomy of Censorship: Why the Censors Have It Wrong* (Lanham: University Press of America, 1997), s. 25.

“In the High Court of Justice, Queen's Bench Division, 18 Haziran 1877, The Queen v. Charles Bradlaugh and Annie Besant” (Londra: Freethought Publishing Company, 1877), s. 157, 179.

kullanmadı. Bu kararı, yeni davalar ve hapis cezasıyla sonuçlandı. *The Times* cezaya alkış tuttu: “En kötü Zola romanlarının ucuz çevirilerini yayımlamanın kamu ahlakına karşı işlenen muazzam bir suç olduğu ve bunu önlemek için hukuka başvurmanın doğruluğu şüphesiz pek çoklarının malumudur.” Burada verilen zararın Zola’nın kitaplarından kaynaklanmıyor olması önemli bir noktaydı. Vizetelly kitapları orijinal dilinde yeniden yayımlasaydı, okur kitlesi yüksek eğitimlilerle sınırlı kalacak, duruma aldırış eden olmayacaktı. Araştırmacı Marcelle Wong’un sözleriyle, Vizetelly’nin asıl kabahati “dil bariyerinin yarattığı fiili sansürü ihlal etmesi – yani, yabancı fikirleri yurttaki eğitimsiz kitleye sunması”ydı.*

Tehlikeli görülen bilimsel yayınlar da genel kitleden uzak tutuluyordu. Bunun en dikkat çekici örneği, cinsellik üzerine araştırmalar yürüten hekim Havelock Ellis’in ortak yazarlarından biri olduğu, 1898’de yayımlanır yayımlanmaz şiddetli saldırıların hedefi olan *Sexual Inversion* [Eşcinsellik] adlı kitaptı. Kitaba konu olan araştırma, yirmi yedi eşcinselin –dönemin jargonuyla “homo”nun– vaka geçmişi içeriyor ve “çirkin edepsizlikler” yapan insanlara iki yıl hapis cezasını öngören yeni bir yasaya temel oluşturan varsayımlara meydan okumayı amaçlıyordu. Hukuksa acı bir ironiyle, araştırmayı müstehcen bulup yayımlanmasını engelleyerek karşılık verdi buna. Londralı kitapçı George Bedborough toplumu “iffetsiz, adi, açık saçık, utanç verici ve müstehcen” bir pornografi derlemesine maruz bırakmakla suçlandı. İddianameye göre *Sexual Inversion*’in amacı bilgiyi ilerletmek ya da tartışma açmak değil, “hastalıklı ve şehvetli bazı arzuları” tetiklemek ve okur-

* Wong, “Censorship in Late Nineteenth-Century Britain” s.113-15, akt. William Coote, *Pernicious Literature: Trial and Conviction for Sale of Zola’s Novels* (Londra, 1889), s. 19.

ları bir “günahkârlık, iffetsizlik ve sefahat” haline sürüklemektir.*

Vizetelly gibi Bedborough’nun da suçu kabul etmekten başka seçeneği yoktu ama davanın doğurduğu tartışmalar, döneme damga vuran “bilim mi müstehcenlik mi” ihtilafının tipik bir örneği oldu. Bilim camiasından kimileri *Sexual Inversion*’ı savunurken, kimileri kararsızdı. Örneğin, Britanya’nın saygın tıp dergisi *The Lancet*’a göre kitabın konusu “insanlığın ne kadar alçaldığını” ortaya koyuyordu ama dergi araştırmanın her şeye rağmen meşru olduğu ve “tümüyle serinkanlı ve bilimsel bir üslupla” yazıldığı sonucuna varıyordu. *Lancet*’ı asıl rahatsız eden şey, kitabı bilimle alakası olmayan bir yayıncının yayımlamış olmasıydı. Bu da kitabı, “kitaptan bir bilim eseri olarak yarar sağlamaktan tümüyle aciz ve kitabın ister istemez tiksindirici sayfalarından şeytani sonuçlar çıkarmaya hazır bir okur kitlesinin eline” düşürüyordu. Yine *Lancet*’a göre eşcinsellik gibi “nahoş” bir konuyu ele alan bir metnin zorunlu olarak edebe muhalif olması gerekmez de “yanlış saiklerle halkın geneline yönelik satışa çıkarılırsa” edebe muhalif olabilirdi. Ellis, çalışmasını fildişi kulesinden indirip “kirli eller”e teslim ederek sahici bilimsel çabalarını gayrimeşru bir müstehcenliğe dönüştürmüştü.”

Nasıl ki Zola’nın edebi doğalcılığı İngilizceye tercüme edildiğinde müstehcenleştiyse, Ellis’in eşcinsellikle ilgili çalışması da halka sunulunca yasadışı oluvermişti. Her iki durumda da değişen eserin kendisi değil, okur kitlesiydi. “Hayasızlık”, “günahkârlık” ve “sefahat” bu kitapları okuyan geniş halk kitlesine atfedilmişti. Müstehcenliğin bu değişken tanımı, tam da Hicklin testinin başarmayı amaçladığı şeydi: Bir eserin meşruluğu, içeriğinden

* Wong, “Censorship in Late Nineteenth-Century Britain”, s. 129, 139-40; aktarılan pasaj, George Astor Singer, *Judicial Scandals and Errors* (Watford, Londra: University Press Ltd., 1899), s. 34.

“The Question of Indecent Literature”, *The Lancet*, J. Onwhyn, 19 Kasım 1898: s. 1344-45.

çok, onu tüketenlere bağılıydı. Britanya Ulusal Teyakkuz Birliği'ne (National Vigilance Association) mensup ahlak reformcusu William Coote 1902'de, hukukun "ıffetsizlik şeytanına zincir vurabileceğini" yazmıştı.* Bu birlik Lort Campbell Yasası'na destek verip ardından da Zola kovuşturmalarında başı çekerek tam da bunu başarmayı amaçlamıştı ama seçici bir yaklaşımla. Fesatlığa en yatkın kesim olduğu düşünülen geniş halk kitlelerinin içindeki şeytana mutlaka pranga vurulmalıydı.

1857 yılı, sansür tarihi açısından yoğun bir yıldır. Parlamento Lort Campbell yasasını onaylarken, Fransa günümüzde Batı edebiyatı kanonunun demirbaşları arasında yer alan iki eser hakkında açılan davalarla meşguldü: Gustave Flaubert'in *Madam Bovary*'si ve Charles Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri*. Britanya'da olduğu gibi Fransa'da da *Bovary* davasının açılmasına yol açan şey, kitabın içeriğinden çok, okur kitlesiydi. O dönemde romanların başlıca okuru kadınlardı; yani akademisyen Elisabeth Ladenson'ın vurguladığı gibi, erkeklerdeki kurguyla gerçeği ayırt edebilme kapasitesinden yoksun, "özü itibarıyla çocuksu" addedilen grup." Bu klişeyi bizzat Flaubert de kitabında kullanmış, Emma Bovary'nin sorunlarını, okuduğu romanlarla ilişkilendirmişti. Kitaplardan edindiği imkânsız fikirler Emma'yı kocasından uzaklaştırıyor, başka erkeklerin kollarına ve yıkıma sürüklüyordu. Emma sonunda intihar etmeye karar verdiğinde, bunu romanlar ve oyunlarda okuduğu acısız, pitoresk ölümün hayaliyle, arsenik içerek yapar. Fakat ağızda mürekkebin –edebiyatın– zehirli tadıyla, acılar içinde ölür.

Devlet ise dikkatini Emma'nın kocasını aldatarak kötü örnek oluşturmaya ve sadakatsizliğe karşı güçlü argümanlar üretecek karakterlerin yokluğuna; özetle hayranlık uyandıracak karakter-

* William Coote, "Law and Morality", *Public Morals*, haz. James Marchant (Londra: Morgan and Scott, 1902), s. 69-70.

Ladenson, *Dirt for Art's Sake*, s. 38.

lerin yokluğuna çevirmişti. Savcı, “Mösyö Flaubert’in romanının okuru kimler?” diye sordu. “Siyasi ya da toplumsal iktisatla ilgilenen erkekler mi? Hayır! *Madam Bovary*’nin hafif sayfaları, daha da hafif ellere düşüyor; genç kızların ve bazen de evli kadınların ellerine.” Romanın hitap ettiği okurların zihinlerinin kolayca etkilenebileceğini hesaba katması gereken Flaubert, okur kitlesinin ahlakını bozmak yerine yükseltmeli, yeteneğini kadın ve genç kızların “doğayı tüm çıplaklığı ve hamlığıyla” taklit etmeye çağırarak için kullanmaktan kaçınmalıydı. Flaubert’in avukatı edebiyatın insanları yüceltmesi gerektiği konusunda hemfikir olsa da kitabın, ahlaksızlığın getirdiği yıkımı göstererek zaten bunu yaptığını savunuyordu. Bu argüman Flaubert’i aklamaya yettiyse de yargılar teskin olmamıştı. Roman “akli melekeleri kuvvetlendirip ahlakı arındırmak suretiyle ruhu güzelleştirmeyi ve iyileştirmeyi” başaramadığı için hâlâ “sert bir şekilde kınanmayı hak ediyor”du, Flaubert ise “ahlaksızlığa” ve “fesada” deva olmak yerine bunları yansıtan bir kitap yazdığı için kabahatliydi.

Flaubert bu skandalın, her genç yazarın hayallerini süsleyen türde bir tanıtım fırsatı olduğunu kısa sürede fark etti. İlk romanı hakkında açılan kovuşturmanın kopardığı fırtına, kariyerine hızlı bir başlangıç yapma fırsatı sunmuştu ona. Flaubert davadan hemen önce kardeşine yazdığı mektupta “herkesin” *Bovary*’yle ilgilenmeye başladığını coşkuyla anlatır. “Kitabım kötüyse dava daha da iyi görünmesini sağlayacak; aksine kalıcı bir eser olacaksa, dava ona kaide işlevi görecek.” Kovuşturmanın sona ermesinden iki ay sonra roman sansürsüz olarak yayımlandı ve hemen 15.000 adet satıldı. Sonraki baskılara, duruşma zabıtlarından bölümler de düzenli olarak eklendi.

* Ladenson, *Dirt for Art’s Sake*, s. 11, 45, 25-26, alıntı için bkz. *Madame Bovary*, Pléiade, s. 682; Flaubert, “16 Ocak 1857 tarihli mektup”, *Correspondence*, 2. Cilt (Paris: Gallimard, 1973), 2: s. 667.

Baudelaire'in hedef kitlesi ise kadınlar değildi. Şair (çürüme, masumiyetin yitirilişi ve akıl, beden ve ruhun bozulmasını konu alan) şiirlerinin “eşlerim, kızlarım ya da kız kardeşlerim için yazılmadığını” bizzat dile getirmişti. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda kadınların entelektüel kapasitesi –en azından erkekler tarafından– ciddi şiirle baş edemeyecek kadar zayıf görülüyordu. Hâkim mite göre büyük şairlerin eserleri, eğitilmiş erkeklerin raflarını süslüyor, onlar için yüce düşüncelere bir geçit işlevi görüyordu.

Kötülük Çiçekleri Fransa'da, hakkında müstehcenlik nedeniyle soruşturma açılan ilk ciddi şiir kitabıydı. *Madam Bovary* davasından kısa süre sonra, yine aynı savcıyla görülen dava ise edebiyatta gerçekçiliğin kullanımına ilişkin tartışmaların devamı niteliğinde oldu. Kitaptaki şiirlerin kendilerini kadın okurlardan daha dirençli bulan okurlara hitap ettiği doğrudur ama yargıçların “bayagı gerçekçilik” diye nitelediği şeyi Baudelaire'in şiirin o yüce sahasına dahil etmesi, daha da ciddi bir sınır ihlalinde bulunmasına neden olmuştu. Eleştirmenlerden biri, “Okur burnunu tutuyor, sayfalar leş gibi kokuyor,” diyordu. *Bovary* herhangi bir ikazda bulunmaksızın kadınları dünyayla yüzleştiren hata etmişti, *Kötülük Çiçekleri* ise edebiyatın en değerli sarayına çamur ve pislik bulaştırarak suç işliyordu.

Flaubert karşısında yenilmekten besbelli canı hâlâ yanan savcı, yargıçları “kamu ahlakını koruyan yasa askıya alınmışçasına, ahlak hiç yokmuşçasına, her şeyi tasvir etme, her şeyi söyleme” yönündeki “giderek artan eğilimi” ve “hastalıklı hummayı” durdurmaya çağırdı. Yargıçlar bu sözlerle kulak verdiler, Baudelaire ise onlara kınayabilecekleri birçok şey sundu. Fakat zina gibi son derece yaygın bir konuyu ele alan *Bovary*'nin aksine, mahkemenin cezaya konu ettiği altı Baudelaire şiirinde işlenen hiçbir şey bu dünyaya ait değildi. Bir şiirde bir kadının “sivri göğüs uçlarında” baldıran otu emmekten söz edilirken (“Léthé”), diğeri bir kadının

“şaşılasi böğrüne” “geniş ve derin bir büyük yara” açma tehdidi barındırıyor (“O Şuh Kadına”), bir başka şiirse kadın bir vampirle seks yapmayı tasvir ediyordu (“Vampirin Değişimleri”).

Şiirler, tasvir edilen şeyler gerçek dışı olmasına rağmen, fazlasıyla cinsellik yüklü, fazlasıyla tuhaf ve yargıçların deyişiyle “duyuları fazlasıyla uyaran” nitelikteydi.* Basımı engellenen şiirlerin Fransa’da kısa süre sonra korsan baskıları yayımlandı ama Fransız mahkemesinin yasağı resmi olarak kaldırması için aradan bir yüz yıl daha geçmesi gerekecekti. Gelgelelim 1881’de basın üzerindeki kısıtlamaların önemli bir kısmı kaldırıldığı halde 1900’e kadar yılda yaklaşık elli müstehcenlik davası görüldü ve birçoğu mahkûmiyetle sonuçlandı.

On dokuzuncu yüzyılda ABD’de pornografiye verilen tepkilere ilişkin yazılanların odağında genellikle ahlak savaşçısı Anthony Comstock ve gayriresmi olarak Comstock’un adını taşıyan, içeriği herhangi bir şekilde “edepsiz” sayılabilecek basılı malzemenin postayla gönderilmesini suç sayan 1873 tarihli yasa yer alıyordu. Dikkatlerin burada toplanması gayet anlaşılır bir durumdu. Comstock renkli ve çılgın bir karakterdi; amansız bir sansür mekanizmasını onlarca yıl yönetmişti. Ne var ki Comstock Amerika’yı arındırmak üzere Brooklyn’deki manifaturacılık işini terk etmeden çok önce de Amerika Birleşik Devletleri’nde müstehcenliğe yönelik yoğun engellemeler vardı. İç Savaş öncesi yıllarda, özellikle New York’ta, çoğunluğu orta ve üst sınıftan kadınların arzularını işleyen pornografiye karşı birçok kez harekete geçilmişti. Kovuşturmalar sokak ticaretinin belini kırsa da talebi azaltmamıştı. Ticaret ağırlıklı olarak, daha güvenli olan postayla sipariş yöntemine kaymış, bu da satış hacminin ve coğrafi erişimin artmasına olanak sağlamıştı. Comstock devreye girdiğinde, New York’tan Amerika Birleşik Devletleri’nin dört bir yanına yığınlarca pornografik yayın gönderiliyordu.

* Ladenson, *Dirt for Art’s Sake*, s. 84, 75, 80, 81.

Britanya ve Fransa'nın aksine Comstock öncesinde Amerika'da yürütülen sansür girişimleri, esas itibarıyla kadınlar, gençler ya da alt sınıfları cinsel olarak uyarıcı materyallerin kötü etkilerine karşı korumaya odaklı değildi. Polis ve mahkemeler daha çok, insanların ahlakını bozma potansiyeli taşıyan her şeyi önlemekle ilgileniyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde pornografiyle ilgili kayıtlara geçen ilk dava sayılabilecek Sharpless davasında (1815) benimsenen ilke de buydu. Davanın sonunda Pennsylvania Yüksek Mahkemesi, "bir kadın ile erkeği müstehcen, edepsiz ve yakışsız bir pozisyonda" resmeden bir tabloyu –özel bir evde– göstermek için para talep eden altı erkeğin cezasını onayladı. Mahkemeye göre bu tür gösterimler "ahlakı bozma potansiyeli taşıyor" ve "toplumu bir arada tutan bağları zayıflatıyor"du. Yine aynı sıralarda Connecticut Yüksek Mahkemesi de benzeri biçimde şu beyanda bulunuyordu: "Yakışık almayan, insanlığı şoka uğratan ya da ahlaka aykırı olan... kamuya açık her gösterim, cezayı müstelzim fiil sayılır."

Kadınlar bu bağlamda hukukun odağında olmasalar da, tüketicilerin kesinlikle aklındaydı. New York'ta görülen ilk müstehcenlik davaları 1842'de, dokuz "fantezi" (pornografiye o dönemde verilen isim buydu) kitabının ticaretini yapan birkaç erkeğe karşı açıldı. Bu metinlerin çoğu, tükenmek bilmez cinsel iştahlarını dindirmeye çalışan kurgu ürünü kadınların ağzından anlatılmış hikâyelerdi. Başlıklarına bakarak içerikleri hakkında genel fikir edinmek mümkün: *Parisli Ünlü Kortezan Matmazel Celestine'in Yaşamı ve Şehvetli Maceralarına Dair Anıları*; *Perdenin Kaldırılışı ya da Laura'nın Eğitimi*; *Kibarlar Âleminden Şehvetli Bir Genç Hanımın İtirafı*. İddianamelerde suç teşkil ettiği iddia edilen eserlerden alıntılar da vardı; tıpkı *Tatbiki Aşk İlminin En Hünerli*

* Commonwealth v. Sharpless, 1 S. & R. (Pa.) 91 (1815); Commonwealth v. Holmes, 17 Mass. 335 (1821).

Temsilcilerinden İki Fahişe, Louisa Lovestone [Aşktaş] ve Mariana Greedy'nin [Açgözlü] Arasında Geçen Diyaloglarla Ortaya Dökülen Sırlar gibi ifrata kaçan bir başlığa sahip kitaptan alınma şu pasaj gibi:

Ah, ne coşkun, ne eşsiz bir zevkti onu içime almak, hızla dalıp derin boşluğumu doldururken patlayacakmış gibi şişip sertleşmesini hissetmek. Gayrete gelip adamla gücüm elverdiğince mücadele ettim ama her çırpınışımda adeta doğal gücümün de ötesinde bir ilhamla doldum. Kendimden geçercesine çığlıklar attım, ah! Kavurucu şehvetin tanrısı, ah! Ondan içime fışkıran son taşkın ve coşkun haz akınıyla birlikte tüm duyularım vecde geldi ve bu aşk âlemi o nefis ve tatlı hezeyanın içinde topyekûn eriyip gitti.*

Savcılar, malûm nedenlerle iddianamelerine bu tür alıntılar eklemeyi kısa süre sonra bıraktılar.

Bu davalardan sonra kovuşturmaların artmasıyla birlikte pornografik yayınların perakende dağıtım ve satışı riskli bir işe dönuştü. Hapis cezası almaktan kurtulmanın, stoklara el konulmasını önlemenin tek yolu büyük rüşvetler vermektir. 1858'de yayıncı Frederic Brady, New York'un "Mezarlık" diye anılan hapishanesine atılmış, sokak satıcıları onu tedarikçi olarak teşhis edince bütün stokuna el konmuştu. Brady rüşvet sayesinde hapis yatmaktan kurtulduysa da işinde büyük kayıplar yaşadı. Başka birçok yayıncıyla birlikte o da kısa süre sonra, açıkça yasak getirilmemiş olan posta yoluyla satışa geçti. Kahverengi kâğıda sarılı gelen cin-

* Donna I. Dennis, "Obscenity Prosecution and Their Consequences in Mid-Nineteenth-Century America", *SSRN Electronic Journal*, 11 Ekim 2005, <https://doi.org/10.2139/ssrn.813944>, s. 18, not 58, alıntı için bkz. *People v. Richard Hobbes*, 28 Eylül 1842 (İddianame Kayıtları, CGS).

sel uyarıcılara para ödemeye dünden razı (bir yayıncının deyişiyile) “uzakta yaşayan çok sayıda beyefendi” olduğı için, yeni sistem iyi işliyordu.* Yayıncılar posta yoluyla satışa özel olarak, evli kadınların erkek ve kadınlarla (veya erkek ve kadınların oluşturduğu muhtelif kombinasyonlarla) yaşadığı renkli cinsel maceralarını ayrıntısıyla anlattıkları, muhtemelen sahte mektuplara yer veren ve abonelikle işleyen *Venus’s Miscellany* dergisi gibi yeni ürünler de geliştirmişlerdi.

Comstock’ın yok etmeye hayatını adadığı yayınlar, işte bu ve bunun gibi dergilerdi. İşinde başarısızlığa uğramış, tarihçi Paul Boyer’ın tanımıyla “espri anlayışından yoksun, şöhrat meraklısı ve son derece cahil” biri olan Comstock, hayatının gayesini porno ticareti yapanlara dava açmakta bulmuştu. İlk girişimleri sayesinde kendine varlıklı hamiler edinmiş, 1873’e gelindiğinde YMCA ile iş birliği yaparak, türünün ABD’deki ilk örneğı olan New York Society for the Suppression of Vice’ı (New York Ahlaksızlığı Önleme Derneğı) kurmuştu. Derneğın amacı, Comstock’ın deyişiyile, pornografi üreticilerini “sıçan avlarcasına merhametsizce” avlamaktı. Kısa süre sonra sanayi ve finans devleri tarafından desteklenen başka ahlaksızlık karşıtı dernekler de türedi. Bunlar hem hukukun üzerinde hem de editör, yayıncı, kitapçı ve kütüphanecilerin günlük kararları üzerinde belirleyici bir etki yarattılar. Söz konusu kesimin büyük çoğunluğu, derneklerin ifade özgürlüğü konusunda talep ettiği kısıtlamalara uydu. Derneklerin ortak hedefi ise cinsellikle ilgili toplumu yozlaştıran tüm etkilerin doğrudan kökünü kazırmaktı.”

New York Derneğı bu alandaki tek örgüt olmasa da Coms-

* George Akarman, “The Seizure of Obscene Literature”, Letter to the Editor, *New York Herald*, 20 Eylül 20 1857, s. 8.

Paul S. Boyer, *Purity in Print: The Vice-Society Movement and Book Censorship in America* (New York: Scribner, 1968), s. 2; *Second Annual Report*, 2. Cilt (New York Society for the Suppression of Vice, 1876), s. 4.

tock olağanüstü bir adanmışlık sergiliyordu; çünkü meseleyi ilk elden biliyordu. Comstock gençliğinde öyle büyük bir saplantıyla mastürbasyon yapmıştı ki ölüme sürüklenmekten korkar olmuştu. Görünüşe göre hayatının geri kalanını da geçmiş günahlarının kefareтини ödeme çabasıyla geçirdi. *Traps for the Young* [Gençlere Tuzaklar] ve *Frauds Exposed* [Sahtekârların Teşhiri] adlı kitaplarında ve diğer yayınlarında, “Şeytan çocuklara, pek çok anne babadan daha çok ilgi gösteriyor,” diyordu.* Şeytanın başlıca silahları, genç okurları “ahlaki prensiplerin tutkuya ve... dizginsiz hazlara yenik düştüğü bir heyecan hali” içine sokmayı amaçlayan kitap ve resimlerdi. Bu sözlerle kastettiği şey mastürbasyondur; yani tetikleyicisi olan şehvetle birlikte “bedeni kirleten, muhayyileyi saptıran, akli yozlaştıran, iradeyi körelten, hafızayı tahrip eden, vicdanı yakıp kavuran, kalbi katılaştıran ve ruhu cehennem azabına sürükleyen” o “gizil ahlaksızlık”.”

Comstock 1873’te bu mesajı Washington D.C.’ye taşıdı ve bu gizli eğlencelik yayınların posta yoluyla gönderilmesini suç haline getirecek federal bir yasanın çıkarılması için baskı kurdu. Sorunun boyutlarını gözler önüne sermek için Başkan Yardımcısı Schuyler Colfax’ın ofisinde bir “dehşet odası” oluşturarak, postayla öğrencilere gönderildiği iddia edilen materyali sergiledi. Bunlar arasında özel baskılı kitaplar, avama hitap eden dergiler, cinsel gücü artırıcı araçlar ve “mide bulandırıcı” başka birtakım şeyler vardı. Meclis üyeleri sergiyi tekrar tekrar gezip malzemeleri, konunun gerektirdiği ciddiyetle titizce incelerken, yasa tasarısını hazırlayan New York temsilcisi Clinton Merriam onlara, bu gibi “alçakça barbarlıklar”ın “Cumhuriyet’in geleceğini mahvedebi-

* Anthony Comstock, *Traps for the Young*, 3. Baskı (New York: Funk & Wagnalls, 1883), s. 28.

Boyer, s. 21 not 55 (Watch & Ward, *Annual Report*, 1890-91); Anthony Comstock, *Frauds Exposed ...* (New York: J. H. Brown, 1880), s. 416.

leceğini” hatırlattı.* Yasa önerisine, ahlak dernekleri ve nüfuzlu kimselerin yanı sıra *The New York Times* da alkış tuttu. Comstock Yasası aynı yıl Başkan Ulysses S. Grant tarafından imzalandı.

Lort Campbell Yasası gibi bu yeni yasa da cinsel içerikli yayınlardan çok daha fazlasını yasaklıyordu. Bu defa “müstehcen” ve “şehvet uyandırıcı” yayınlara ek olarak, “açık saçık” ve “ahlaksız” olan her şeyin postayla gönderimi yasaklanmış, gebelik önleyiciler ile doğum kontrolü ve kürtaja ilişkin bilgiler de yasak listesine katılmıştı. Comstock sonradan posta müfettişliğine atandı ve gerek yasanın kendisi gerekse Hicklin’in kapsamlı müstehcenlik tanımını benimseyen ABD mahkemelerinin aldığı kararlar ona, Şeytan’ın tacirlerine darbe indirmek için neredeyse sınırsız bir güç sundu. ABD’de baş sansürcü olarak sürdürdüğü kırk yılın sonuna gelindiğinde, Comstock’ın iddiasına göre on altı ton “vampir” edebiyatına el konmuş, 4.000’den fazla tutuklama yapılmış ve altmış tren vagonunu dolduracak sayıda kişi ceza almıştı. Comstock erotik malzemelere ek olarak resimli iskambil kâğıtlarına, fizyoloji kitaplarına, seks oyuncaklarına, kürtaj ve doğum kontrol aletlerine ve bilgilendirici kitapçıklara, evlilik rehberlerine ve bolca da ciddi edebiyat eserine el koymuş ve yakmıştı. “İster mermer çanağa ister altın ya da gümüş kaba atılsın, çöpten yine keskin ve kötü bir koku yükselir...” diye yazar Comstock. “Çürüyen maddeler, en pahalı kapta da kül kutusunda da hastalık üretir.”” Comstock Yasası nedeniyle aralarında Chaucer, Tolstoy, Joyce, Faulkner, Hemingway ve Burroughs gibi yazarların yazdığı kitapların da olduğu çok sayıda eser yasaklandı.

* Rep. Clinton Merriam, “Obscene Literature”, *New York Times*, 15 Mart 1873, s. 1. Anthony Comstock, “Vampire Literature”, *North American Review* 153, No. 417 (Ağustos 1891): s. 165-66.

Köle Sahiplerinin Hisleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Bölünmesi

Kuzeyli kölelik karşıtlarının Güneylilere, kölelik denen “tuhaf kurum”un sonlandırılmasını en sert ifadelerle savunan toplu mektuplar gönderdiği 1835 yılında, posta hizmetleri ciddi bir politik krize aracılık etti. Bu durum Güneyli (ve birçok Kuzeyli) kanun koyucuların ve vatandaşların çok öfkelenmesine neden olduğu gibi, hem devletin hem de federal hükümetlerin siyasi söylemi sansürleme hevesinin sınırlarını yoklayan birkaç olaya da yol açtı. Kölelik karşıtları gerçekten de kanayan bir yaraya parmak basmıştı. Yeni eyalet ve bölgelerin köleliğe izin verip vermeyeceği, son derece yakıcı bir meseleydi, iki tarafın hâlihazırda verdiği ödünler ise giderek daha da kızışan yeni tartışmaları tetiklemekten başka bir işe yaramamıştı. Daha da ciddi olan konu ise beyaz nüfusa sayıca büyük üstünlüğü olan güneyli siyahların şiddete başvurma ihtimaliydi. 1822’de Güney Carolina’da bir köle ayaklanması kılıpayı önlenmiş, 1829’da özgür bir siyah olan Kuzeyli David Walker, köleleri ayaklanmaya çağıran ilanlar göndermişti. Bundan iki yıl sonra Virginialı esir vaiz Nat Turner, Afrika kökenli Amerikalıların isyanına liderlik etti ve sonuç olarak altmış beyaz öldü, bütün Güney eyaletlerine panik havası yayıldı. Virginia valisi John Floyd, kölelik karşıtı literatürü ayaklanmadan sorumlu tuttu.

Bir sonraki ayaklanmanın başarılı olabileceğinden korkan ve olaya Kuzeyden müdahil olanların siyahların hoşnutsuzluğunu körüklediğine inanan Güney eyaletleri, kendi sınırları içinde köleliğin kaldırılmasına ilişkin tüm tartışmaları yasakladı. Örneğin, Alabama “siyah köleler arasında... komplo üretme ya da başkaldırı çıkarma potansiyeli olan” yazıları dağıtanlara ölüm cezası getirirken, Virginia ise “siyahları... köle sahiplerinin köleleri üzerindeki haklarına karşı isyana veya inkâra teşvik edici” basılı yayınlar da-

ğitanlara hapis cezası getiren bir yasayı yürürlüğe soktu.* Kuzey Carolina'da ise kölelere okuma öğretmek bir suçtu.

Ancak 1835'teki toplu mektup gönderimlerinin ardından bu tür yasalar yetersiz görülmeye başladı. Güney ve bazı kuzey eyaletlerinde posta genel müdürlükleri kölelik karşıtı literatürün postalanmasını yasakladı ve ABD Genel Posta Müdürü de bunu onayladı. Bu arada –kölelik karşıtlarının öldürülmesi gerektiğini düşünen bir köle sahibi olan– Başkan Andrew Jackson, “köleleri hiddetlendirmeyi amaçlayan şeytani ve kışkırtıcı” çağrılarının posta hizmeti aracılığıyla iletilmesini yasaklayan bir federal yasa önerisi sundu. Kongrede yapılan hararetli tartışmaların ardından yasa rafa kaldırıldı. Çoğunluk, posta üzerinden kölelik karşıtı söylemi denetim altına almak gibi kapsamlı bir yetkiye –eyaletler sahip olsa da– federal hükümetin sahip olmadığı konusunda hemfikir olmuştu.

Güneyli kanun koyucular, Kuzey eyaletlerinin kölelik karşıtı söylemi yasaklamasını da talep ettiler, ki Kuzey'de kölelik karşıtlarına yönelik sokak saldırılarının kamu düzenine karşı oluşturduğu tehdit düşünüldüğünde, bu hiç de imkânsız görünmüyordu. 1835'te *The Liberator*'ın yayıncısı William Lloyd Garrison boyunca iple Boston sokaklarında yarı çıplak yürütülmüş, bundan kısa bir süre sonra *The Observer*'ın yayıncısı Elijah Lovejoy, Illinois'da öldürülmüştü. Pek çok Kuzeyli politikacı kölelik karşıtlarını yeriyordu. Örneğin New York valisi, kölelik karşıtlarını “Birliğe (Union) sadakatsizlik edip kamu huzurunu bozmakla” suçlayan bir toplantıya başkanlık etmişti. Fakat kölelik karşıtlığı geniş kesimlerce benimsenmiş olsa da, Kuzey'de hiçbir eyalet söz konusu

* Michael Kent Curtis, “The Curious History of Attempts to Suppress Antislavery Speech, Press, and Petition in 1835-37”, *Northwestern University Law Review* 89, No. 3 (1989): s. 805; alıntı için bkz. “Acts Passed at the Thirteenth Annual Session [Kasım, 1831]”, s. 116-17 (Tuscaloosa, AL, 1832) ve “An Act to Suppress Incendiary Publication”, 1936, VA Acts 44, 45.

söylemleri yasaklayan bir yasayı yürürlüğe sokmadı. Bunun tipik örneklerinden biri, Pennsylvania valisi George Wolf'un tepkisiydi. Wolf kölelik karşıtlarının yürüttüğü seferberlikten “tehlikeli ve tedirgin edici” bir fanatizm kokusu yükseldiğini ve bunun “ancak ülkenin en iyi kanlarının akıtılmasıyla söndürülecek bir ateşin kıvılcımını yakabileceğini” düşünse de “ifade ve basın özgürlüğünü tehlikeye atmaksızın... bu konuda hukuki önlemler almanın mümkün olmadığı” görüşünü koruyordu.*

Güney eyaletleri ise kongrede kölelik karşıtlığı tartışmalarını sansürlemede, geçici de olsa, daha büyük bir başarı sağlamıştı. Kölelik karşıtı dilekçeler hükümet meclisi binasına yağıyor, kölelik karşıtı fikirlerin yayılması için yeni kanallar açıyor, bunun da köleleri isyana teşvik etmesinden korkuluyordu. Bir o kadar aciliyet taşıyan bir başka konu da, başka insanlara sahip olmalarından ötürü alay konusu edilen, alay konusu edildikleri için de içerleyen köle sahiplerinin hassas hisleri ve özsaygılarıydı. Köle sahibi Güney Carolinalı Senatör John C. Calhoun'a göre dilekçeler “kendisi” ve kendisi gibilerin “duygularını inciten düşünceler içeriyor”du. “Temsil ettiklerimizin [kongrede] böyle hakarete uğramasına izin vermemeliyiz.”” 1836'da Temsilciler Meclisi “kamu huzurunu yeniden tesis etmek” adına sonradan Gag Rule [mecliste susma kuralı] diye anılacak olan kuralı devreye soktu. Hiçbir şekilde huzurlu geçmeyen sonraki yedi yıl boyunca, söz konusu dilekçelerin kabulü ve mecliste kölelik ve kölelik karşıtlığı

* Curtis, “Curious History”, s. 821, not 191, alıntı için bkz. Andrew Jackson, “Seventh Annual Message to Congress”, 2. Cilt, 3. Kısım, *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents 1789-1897*, haz. James D. Richardson (1896), s. 175; s. 808 not 124, alıntı için bkz. “Meeting of the Citizens of Albany”, *Washington Globe*, 10 Eylül 1835, s. 2; s. 843 not 315, alıntı için bkz. George Wolf, “Annual Message to the Assembly-1835”, *Pennsylvania Archives, Fourth Series, Vol. VI: Papers of the Governors* (Harrisburg: State of Pennsylvania, 1901), s. 243

Congressional Globe, 24th Congress, 1st Session 75 (1836), s. 83, 120.

tartışmaları yasaklandı. Buna rağmen dilekçelerin sayı ve kapsamı sert bir artış gösterdi. Artık ifade özgürlüğü bağlamında bu susma kuralının da kaldırılması, gelen talepler arasındaydı.

Susma kuralı nihayetinde kölelik karşıtlarını daha da tahrik etmekten, davalarına yönelik desteği artırmaktan ve dikkatleri bu meseleyi tartışma hakkına çekmekten başka bir işe yaramadı.* 1859'a gelindiğinde, köleliğe ilişkin ifade özgürlüğünün kapsamlı bir savunması, Abraham Lincoln'ın mensup olduğu Cumhuriyetçi Parti'nin siyasi programının bir parçası haline gelmişti. Güney'in önerdiği diğer yasama işlemleri ise Kuzey'de, mahkeme öyle istediği için değil, Profesör Michael Kent Curtis'in deyişiyle "ifade ve basın özgürlüğünün, Amerikalıların kalplerinde ve akıllarında işgal ettiği –bir miktar belirsiz de olsa– saygın yer" nedeniyle reddedildi. Kölelik karşıtları, yine Curtis'in sözleriyle, "doğrunun yanlışa galip geleceğine ve ifade özgürlüğünün köleliği yok edeceğine" inanıyorlardı.** İç Savaş'ın da kanıtlayacağı gibi, iş o kadar basit değildi.

Ifade özgürlüğünün kısıtlanması Güney'de, savaşa giden yıllar boyunca daha da kötü bir hal aldı. 1849 tarihli bir Virginia yasası, "köle sahiplerinin köleler üzerinde mülkiyet hakkı olmadığını" sözlü veya yazılı olarak savunan" herkese hapis ve para cezası getirirken, Louisiana ise "beyaz olmayan özgür insanlar arasında huzursuzluğa veya köleler arasında itaatsizliğe yol açabilecek" sohbetler edenlere yirmi yıl ağır ceza getiriyordu.*** Arkansa'ta üç kişi sadece, köleliğin ahlaki sebeplerden çok ekonomik sebeplerle sonlandırılması gerektiğini savunan beyaz bir Güneyli'nin yazdığı *The Impending Crisis of the South: How to Meet It* [Güney'i Bek-

* Kathy Hessler, "Early Efforts to Suppress Protest: Unwanted Abolitionist Speech", *Boston University Public Interest Law Journal* 7 (1998): s. 185-86.

Curtis, "Curious History", s. 866-67.

*** Hentoff, *First Freedom*, s. 89-90.

leyen Kriz: Nasıl Karşılanmalı?] adlı kitaba sahip oldukları için asıldılar. Güney hızla Birlik'ten kopmaya doğru giderken, Georgia ayrılmaya yönelik muhalefeti, ölümle cezalandırılacak bir suç olarak kabul etti.

Savaşın başlamasıyla birlikte Kuzey'de ve Birlik ordularının kontrolü altındaki bölgelerde, ifade özgürlüğüne katı denetimler getirildi. Kuzey'de, özellikle de zorunlu askerlik karşıtları arasında, daha sonralarıysa köleleştirilmiş Afrika kökenli Amerikalıların özgürleştirilmesine karşı olanlar arasında savaşa yönelik ciddi bir muhalefet söz konusuydu. Posta hizmeti pek çok "hain" gazetenin de aralarında yer aldığı "vatana ihanet kapsamında değerlendirilebilecek muhaberat" kapatıldı. Lincoln ve askeri yetkililerin Güney isyanına destek çabası olarak algıladığı eylemler karşısında *habeas corpus* (ihzar emri) askıya alındı ve "insanları gönüllü askerlikten caydırmaya çalışan; askere alınmayı reddeden; veya Asilere yardım ve yataklık etmeyi içeren herhangi bir ihanet suçuna karışmış herkes"e müdahale etmek amacıyla, birçok bölgede sıkıyönetim ilan edildi.* Askerlik ve savaş karşıtı binlerce kişi tutuklandı, mahkemeye çıkarılmadan askeri cezaevlerinde tutuldu.

Hapse atılanların çoğu, yaptıkları çıkışlarla savaşın seyrini değiştirme ihtimali olmayan kişilerdi. Tıpkı "askere yazılan herkes ahmaktır" diyen Illinois'lu adam ya da askere yazılanların, "kahrolası zencilerden farkının olmadığı" nı söyleyen New Jerseyli adam gibi." Bunun yanında savaşı eleştiren makaleler yayınlayan yüzlerce gazete kapatıldı. Yetkililer bu yazıları ifade özgürlüğü olarak değil, vatana ihanete teşvik olarak görüyordu. Hakkında soruşturma açılan yazı işleri müdürleri arasında *New Jersey Evening Journal*'dan E. N. Fuller da vardı. Fuller 1864'te –ki çatışmanın

* Abraham Lincoln, "General Orders. No. 141", 25 Eylül 1862.
Stone, *Perilous Times*, s. 125.

dördüncü yılıydı ve daha epey kan döküleceği belliydi– isyana teşvikle ve halkı askerlikten soğutmakla suçlandı. Suç teşkil eden yazısından bir alıntı:

Bay Lincoln yarım milyon erkeği daha askere çağırdı. Katledilmek isteyenler lütfen bir adım öne çıksın. Geri kalanlar yerlerinden kımıldamayıp, onları ailelerinden koparmak isteyen ihtiyar Abe ve yardakçılarına kafa tutabilir. Umarız New Jersey halkı tez vakitte ayağını yere basar ve kölelik karşıtlarının yaptığı katliama... tek bir kişinin daha zorla iştirak ettirilmemesi için diretir... Bu iş yeterince ileri gitti ve artık durdurulmalı. Halk artık yek vücut halinde ayağa kalksın ve bu toplu cinayetin sonlandırılmasını talep etsin.*

Bu tür tutuklamalarda asıl soru, insanları yasaya riayet etmemeye teşvik eden kişinin, yasayı gerçekten ihlal edenin suçunu kısmen de olsa paylaşp paylaşmadığıdır. Fuller'ın kıyıma ilişkin bıkkınlığı ve yeni bir celpden duyduğu tiksintiyi dile getirişi ile askere gitmeyi reddetmek arasında büyük bir fark olduğu doğru. Fakat Fuller insanları “Abe’e kafa tutmaya” davet etmişti ve yeterince asker olmadığı takdirde Birlik’in savaş gücü azalacak, varlığı belki de daha büyük tehlikeye girecekti. Bu durumda vatandaşın sesini yükseltme hakkı, ülkeyi tehlikeye atacak dahi olsa korunmalı mıdır? Yoksa Lincoln’ın 1863’te, yine savaş karıştılgından tutuklanan bir adamın davasıyla ilgili yazdığı mı doğrudur: “Firar eden tøy bir askeri çekip vururken onu firar etmeye teşvik eden kurnaz tahrikçinin kılına bile dokunmayacağım, öyle mi? Kanımca böyle bir durumda tahrikçiyi susturup oğlanı kurtarmak sadece

* ¹James J. Magee, *Freedom of Expression* (Westport: Greenwood Press, 2002), s. 91-92.

anayasaya uygun olmakla kalmaz, aynı zamanda büyük bir merhamet örneğidir.”

Yüksek Mahkeme Yargıcı Arthur Goldberg, 1963 tarihli bir asker kaçaklığı davasında şunları söylemişti: “Anayasa, bireysel hak ihlallerine karşı koruma sağlasa da bir intihar antlaşması da değildir.” Gayet makul bir argüman, fakat ifade özgürlüğünün korunması ile milli güvenliğin sağlanması arasına çizgi çekmek hiçbir zaman kolay olmamıştır; ülke kan kaybederken tahrikçileri susturup susturmamaya karar vermekse çok daha zorlu bir hal alır. Birlik Tümgeneralı Ambrose Burnside 1863’te askerlerine, sert eleştirilerde bulunan *Chicago Times*’ı kapatmalarını emrettikten sonra şöyle demişti: “Barış dönemlerinde... münasip olan tartışma ve eleştirme özgürlüğü” savaş dönemlerinde “askerin devlete duyduğu güveni zayıflatma eğilimi gösterdiğinde tam bir ihanete dönüşür.” (Bu kitabın yazarı da dahil olmak üzere) Pek çok kişi bu fikre katılmıyor. Hukukçu Geoffrey Stone, karşı görüşü belagatle dile getirir: “[Silahlı çatışmanın yapılıp yapılmamasını ya da nasıl yapılacağını konu edinen] İfade özgürlüğünü savaşın en hararetli döneminde kısıtlamak, bir anlamda bu hakkı, toplumun esenliği açısından en kritik olduğu zamanda engellemek demektir.” Çünkü halk, özellikle de savaşmak ve muhtemelen ölmek üzere çağrılanlar, tam da bu noktada bilinçli kararlar vermelidir. Ve yine tam bu aşamada John Stuart Mill’in azınlıkta kalan görüşlere –yani hâlihazırda kimsenin kavrayamadığı doğruların önünü açabilecek, mahzurlu görüşlere– ilişkin savunması alabildiğine ciddiye alınmalıdır.

* “To Erastus Corning and Others, [12 Haziran] 1863”, *Collected Works of Abraham Lincoln*, 6. Cilt (New Brunswick: Rutgers University Press, 1953), s. 266-67.

Kennedy v. Mendoza-Martinez, 372 U.S. 144 (1963).

*** Tümgeneral Burnside’in emriyle, “General Orders No. 90,” *The War of the Rebellion* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1902), s. 740.

**** Stone, *Perilous Times*, s. 105.

İç Savaş döneminde ifade özgürlüğüne sivil ve askeri yetkililerce defaatle uygulanan kısıtlamalara rağmen Lincoln'a, seferberliğe ve kölelerin özgürleştirilmesine yönelik sert eleştiriler hiç eksik olmamıştı. Ne var ki savaş dönemine has ifade özgürlüğü kısıtlamalarının ardında yatan esas sorun –yani devletlerin, muhalif sesleri sansürlemek adına ulusal krizlerden ne ölçüde yararlanabileceği sorusu– günümüze kadar tekrar tekrar gün yüzüne çıkacaktı.

ALTINCI BÖLÜM

İÇSEL SIKINTILAR: YİRMİNCİ YÜZYIL BAŞLARI

On dokuzuncu yüzyıl sansürüne damga vuran şey elitlerin, ser-
vetlerine ve imtiyazlarına alt sınıflardan gelen tehditler karşısında
duyduğu korkuydu. İfade özgürlüğünü kısıtlama mücadelesi bir
sonraki yüzyılın ilk yarısında çok daha geniş –ve infilaka meyilli–
bir alana yayıldı. Birinci Dünya Savaşı jeopolitik düzeni aniden,
temelden ve geri dönüşsüz biçimde değiştirmişti. Savaş dört im-
paratorluğu yok etmiş, bir düzineden fazla yeni ülkenin ortaya
çıkışına yol açmış, Rusya’da Komünist devrimi tetiklemiş ve yirmi
yıl kadar sonra daha da dönüştürücü bir küresel savaşın verileceği
zemini zehirlemişti. Büyük Savaş Ağustos 1914’te patlak verdiğin-
de, otoriteler kısa süreceğini düşünüyordu. Askerler savaş alanına,
Noel’de sağ salim eve dönecekleri inancıyla çıkmışlardı. Ne var
ki dört yıl ve 40 milyon can kaybının ardından, o eskiden gelen
devlete güven duyma mehfumu bile pek çok kişiye saçma gelmeye
başlamıştı. Artık çok fazla yalan işitilmiş, liderlerin kifayetsizliğin-
den kaynaklanan çok acılar çekilmiş ve tüyler ürperten çok fazla
ölüme tanıklık edilmişti.

Savaşın eskisi gibi sadece ordular arasında değil, toplumların
tamamı tarafından, tamamına karşı yürütüldüğü bir dönemde,

kamuoyunu yönetmek iyice karmaşık bir hal almıştı. Düşmana karşı taşkın bir nefret hali tetiklemek için medyadan istifade ediliyor, ifade özgürlüğüne getirilen sansürler giderek daha keskin, daha yaygın hale geliyor, son kertedeyse sonuçsuz kalıyordu.

Savaş alanında ölen ABD’li ve Britanyalı askerlerin fotoğraflarına tümünden engelleme getirilse de muazzam kayıplar verilmediğine inanan kalmamıştı. Bu arada “savaşamayacak olmaktan öte bir üzüntü duymayan” yaralı askerlerin gösterildiği ABD propaganda filmleri, ciddiye alınamayacak kadar gülünç kaçılıyordu.* Savaşa karşı olduğunu ifade etmekten öte hatası olmayan kişilere yönelik toplu gözaltılar ise bu kişilerin verdiği mesaja daha çok dikkat çekmekten başka işe yaramıyordu.

Savaş, sansürün kapsamını ve yararlandığı teknikleri yıllar içinde daha rafine hale getirildi ama neden bazı ifade türlerinin diğerlerine kıyasla daha çok sansürlenmesi gerektiğine ilişkin birleşik bir teori ya da uzlaşısı yoktu (hâlâ da yok). Hukukçu Thomas Emerson’ın ABD Yüksek Mahkemesi’nin tutumuna ilişkin yazdıkları, çoğu demokrasi için geçerlidir. Emerson’a göre Yüksek Mahkeme “tutarlı bir yaklaşım belirlemekte ya da farklı ilkelerini tutarlı bir bütünde buluşturmakta tümünden başarısız”dı.” Bunun yerine kısa vadeli politik hedefleri karşılamaya yönelik *ad hoc* [niyete mahsus] baskılar uygulanmış, bu baskıların ardından kimi zaman pişmanlıklar yaşanmıştı. Siyasi ortam yeniden bulandığında aynı döngü bir kez daha başlıyordu. Yüksek Mahkeme, günümüzde ifade özgürlüğünü koruyan kapsamlı önlemlere zemin oluşturan tutarsız teorilerin birçoğunu, ABD’nin Birinci Dünya Savaşı döneminin politik söylemlerine getirdiği en ölçsüz kısıtlamalar

* George H. Roeder, *The Censored War: American Visual Experience During World War II* (New Haven: Yale University Press, 1995), s. 8.

Thomas I. Emerson, *The System of Freedom of Expression* (New York: Vintage Books, 1971), s. 16.

bağlamında –bir yandan da masum muhaliflerin mahkûmiyetini onarken– gelişigüzel geliştirmişti. İfade özgürlüğünün işleyişini düzenlemek, en az ifade özgürlüğünün kendisi kadar karmaşıktı.

Söz konusu dönemde sanat da dünyanın her yerinde neredeyse sınırsız bir güce sahip olan yerel yönetimlerin insafına kaldı. Yüzyılın ilk on yılında Lewis Carroll'ın yazdığı *Alis Harikalar Diyarında* (1865) okurları cinsel fantezi kurmaya ve mastürbasyona teşvik ettiği gerekçesiyle ABD'de birçok okulda yasaklandı. 1931'de ise hikâyedeki konuşan hayvanlar nedeniyle Çin'in Hunan Eyaleti'nde de yasaklandı. Hunan valisine göre, "İnsanlarla hayvanları aynı düzeyde göstermek tam bir felaket"ti. Kitap daha sonra nargile içen tırtılın kötü örnek oluşturması gerekçesiyle ABD'de yeniden yasaklandı.* Mahkemeler bu tür sansürlere genelde karşı çıkmadılar ve engelleme ister Almanya'da olsun ister New York ya da Manchester'da, hedef alınan eserleri savunanların sayısı hep azdı. Ernest Hemingway'in *Silahlara Veda* romanı 1929'da, Nazilerin yaktığı ateşe atılmasından kısa süre önce, Boston'da yasaklandı. Öte yandan ABD'liler Nazilerin yakma eylemlerini şiddetle kınarken, John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* romanı birkaç eyalette ateşe veriliyor, o arada New York polisleri karakolları el koydukları cinsel içerikli kitap ve fotoğrafları yakarak ısıtıyordu.

Arkasında tutarlı bir teorinin olmayışı, sansürü güdümlü ve farklı derecelerde keyfi kılıyordu. Örneğin, ölen ABD askerlerinin fotoğraflarının yayımlanmasına, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na dahiliyle birlikte iki yıl boyunca, ciddi kısıtlamalarla izin verilmiş, sonrasında görüntüler sadece kamuoyunu manipüle etmek ve düşmanı şeytanlaştırmak için kullanılmıştı. (Fahişelere şehvet-

* Kristina Rosenthal, "Banned Books: Alice in Wonderland", *From McFarlin Tower*, University of Tulsa Special Collections, 5 Şubat 2014, <http://orgs.utulsa.edu/spcol/?p=3192>

le bakan asker fotoğrafları ise yasaklı kalmayı sürdürdü.) Ayrıca ABD yetkilileri, Hiroşima ve Nagasaki'ye yapılan nükleer saldırı sonucu ölen ve acı çekenlere ait bilgileri ısrarla sansürlerken, dağıtılan Nazi kamplarına ait tüyler ürpertici haber ve fotoğrafları neşrediyordu. Kötülükler sadece düşmanın elinden çıkıyordu.

Rivayete göre Senatör Hiram Johnson 1917'de, "Savaş başladığında verilen ilk zayıf hakikattir" demişti. Devrimin ve silahlı çatışmaların yakıp yıktığı elli yılda hakikat, kıt bir kaynak gibi kısıtlı paylaşılan, gerek görüldüğünde yok edilen bir şeye dönüşmüştü. Çağın tahribatları ifade özgürlüğünün değerinin coşkuyla tasdik edilmesini sağlamıştı; tıpkı Birleşmiş Milletler'in yayımladığı 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. maddesi gibi: "Görüş ve ifade özgürlüğü herkesin hakkıdır; bu hakka müdahale olmaksızın görüş sahibi olma ve herhangi bir ortam üzerinden ve sınırlardan bağımsız olarak bilgi ve fikir arama, alma ve bildirme özgürlüğü de dahildir." Gelgelelim bu ideallere samimi bir bağlılık ve tiksindirici fikirlere hoşgörölü bir yaklaşım olmadığı sürece tüm bu sözler kâğıt üstünde kalmaya mahkûmdur. George Orwell 1945'te kaleme aldığı bir yazıda, "Hürriyetin tek bir anlamı varsa o da insanlara duymak istemediklerini söyleyebilme hakkıdır," demişti." Bu yönden bakıldığında, hürriyetten yana kıtlık vardı; tıpkı insanların kendilerini –özellikle de sinemada– cinsellik ve doğum kontrolü gibi rahatsız edici konularda ifade edememesi gibi.

Savaş Öncesi Yıllarda Cinsellik ve Sinema

Basına ve siyasi söyleme yönelik kısıtlamalar Birinci Dünya Savaşı

* "Universal Declaration of Human Rights", United Nations, erişim 1 Mayıs 2020, <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

George Orwell, "The Freedom of the Press", *The New York Times*, 8 Ekim 1972, <https://www.nytimes.com/1972/10/08/archives/the-freedom-of-the-press-orwell.html>.

öncesinde gevşer gibi olduysa da, bilhassa eşcinsellik gibi hassas konulara giren yayınlar üzerindeki sıkı sansürler devam etti. Örneğin, Britanya hükümeti 1872'den beri Londra Hyde Park'taki serbest kürsüde “terbiye ve edep” kurallarına uyulduğu sürece insanlara “halka hitap etme” hakkı tanıyordu. Ancak buna eşcinsel aşk veya Oscar Wilde'ı takdir eden sözler dahil değildi. Wilde'ın “mide bulandırıcı ahlaksızlık” nedeniyle –basında ve sokaklarda coşkuyla alkışlanan bir ceza alarak– 1895-97 yıllarında hapiste yatması, anılarda hâlâ tazeydi. Herbert Blyth, 1908'de serbest kürsüye çıkarak, Wilde'a yapılan haksızlıklar hakkında içini döktü. Ancak cinsellik konusuna girer girmez, orada bulunan iki polis onu edebe aykırı, müstehcen bir dil kullanmaktan dolayı yaka paça tutukladı.*

On dokuzuncu yüzyıl sonu Fransası'nda pornografiye erişim kolay olsa da polisle sorun yaşamak her zaman olasıydı. Rızası olan yetişkinler arasında eşcinsel seks, yüz yılı aşkın bir süredir yasal olduğu halde eşcinsellik, özellikle de lezbiyenlik tasvirleri hayli riskliydi. Akademisyen Nicole Albert'a göre, “Hukuk, lezbiyenliğin gerçekliğini görmezden gelmeye çalışırken, kadın eşcinselliğine bir isim verdikleri ve ona görünürlük kazandırdıkları için yazarlar aleyhine dava açma zorunluluğu duyuyordu” Özel bir izin almaksızın, kadınların kamusal alanda erkek kıyafeti giymesi dahi yasaktı. Lezbiyen temalı, hayli ölçülü bir roman olan *Ze' Böim (Gomorrhah)* 1889'a dek bir on yıl kadar polisin dikkatini çekmeden sessiz sedasız satılmıştı. Yayıncı 1889'da bacaklarını iki yana açmış, üstünde sadece külotlu çorap olan ve bacak arasında bir ışık parıltısı yerleştirilmiş bir kadının resmini kapakta kullandı. Yayıncının tüm stokuna anında el kondu. Kitap iki yıl sonra,

* John Roberts, “The Development of Free Speech in Modern Britain”, Speakers' Corner Trust, erişim 13 Mayıs 2020, <http://www.speakerscornertrust.org/5064/the-development-of-free-speech-inmodern-britain>, alıntının yeri Public Records Office, MEPO (Metropolitan Police) 2/1211

bu defa kadının cinsel bölgesini örten bir kedi kafasıyla yeniden satışa çıktı. Polis espriyi anlamadı. Yayıncı kaçtı ama ağır bir para cezasına ve gıyabında bir yıldan fazla hapse mahkûm edildi.

Fransız müzikhol sahneleri açık saçıklıklarıyla ünlü olsa da, kadın eşcinselliği orada da tabuydu. 1907’de yazar Colette, Moulin Rouge’da sevgilisi Mathilde de Morny (Markiz de Belbeuf) ile birlikte *Rêve d’égypte* [Mısır Rüyası] adlı bir pandomim sahnelledi. De Morny dişi bir mumyayla (Colette) karşılaşan, erkek arkeoloğu canlandırıyordu. Mumya baştan çıkarıcı hareketlerle bezlerini açıyor, ardından “adami” öpüyordu. Gösterinin yarattığı infial gazetelerin ön sayfalarına taşındı. Polis, de Morny’nin ailesinden gelen baskıyla, iki kadının bir kez daha sahneye çıkması halinde mekânı kapatmakla tehdit etti. Markiz bunun üzerine geri adım attı ama Colette bir sonraki gece başka biriyle sahneye çıktı. Gösteri bu defa iptal edildi. Little Palace isimli bir diğer müzikholde 1908 yılında *Réverie d’éther* [Eter Düşü] adlı, “eter sarhoşluğu ve lezbiyen ihtirası” içinde, minimal kostümlü iki kadını anlatan bir gösteri sahnelendi. Oyuncular “en çirkin, en aşırı ve tehlikeli türden şehvete” ve “heyecan verici ihtiraslara” hitap etmekten dolayı para cezasına çarptırıldı.*

ABD’de ise Anthony Comstock ve ahlaksızlık karşıtı yandaşları, “toplumsal hijyen” gruplarıyla birlikte, aşırıya kaçan kendi ihtiraslarını sürdürüyordu. Amaçları, Boston Nöbet ve Gözetim Derneği’nin deyişiyle, “sefillik ve suça yol açan ahlaki hastalıkları” yayan yayınları ortadan kaldırmaktı. New England Nöbet ve Gözetim Derneği, Elinor Glyn’in *Three Weeks* adlı (1908) çoksatan ve genç bir İngiliz erkeğin Venedik’te evli bir Rus kadınla yaşadığı aşkı anlatan beyaz dizi türündeki romanına karşı müstehcenlik

* Nicole Albert, “Books on Trial: Prosecutions for Representing Sapphism in *Fin-de-Siècle* France”, *Disorder in the Court: Trials and Sexual Conflict at the Turn of the Century*, George Robb ve Nancy Erber (haz.) (New York: New York University Press, 1999), s.119, alıntı için bkz. G. Garrigues, “Moulin Rouge”, *La Vie théâtrale* 4 (25 Ocak 1907): s. 26; 123, 137, not 18.

davası açtırdı. Temyizde, Massachusetts Yüksek Mahkemesi yayıncının, açık saçık seks bölümleri yer almadığı için romanın müstehcen olmadığı yönündeki savunmasını reddederek, “zina yatağına giden ayrıntıları” sayıp dökmese bile kitabın “iffetsiz” konusu nedeniyle yasaklanabileceğini söyledi.*

Sansürcülerin dikkatini çeken şeyler, ahlaksızlık çağrışımlarıyla sınırlı değildi. Sonradan Aile Planlaması Derneği’ne dönüşecek olan örgütün kurucusu Margaret Sanger gibi kamu sağlığı aktivistleri de doğum kontrolünü ve kürtaşı müstehcenlik sayan Comstock Yasası’nın hedefinde yer alıyordu. Sanger bitmek bilmez enerjisini istenmeyen gebelikler nedeniyle ve kendi kendilerine düşük yaptıkları için sağlıkları tehlikeye giren, ABD’nin en yoksul kadınlarına adamıştı. Sanger sosyalist gazete *The Call*’daki “Her Kız Bunu Bilmeli” adlı köşesinde cinsel eğitim yazıları yazıyordu. Köşe yazısı sansürlendi ve yerine şu yazıyı taşıyan kara bir kutu yerleştirildi: “Her Kız Bunu Bilmeli – Hiçbir şey bilmeme- li, ABD Posta Hizmetleri emriyle.”” Gözü yılmayan Sanger, *The Woman Rebel* [Asi Kadın] adlı “militan-feminist” bir dergi çıkardı ve burada “gebeliğin önlenmesini savunmaya” devam ederek kadınlara “cehennemin dibine kadar yolun var bakışıyla gözlerini tüm dünyaya dikmelerini” salık verdi. Derginin birkaç sayısının dağıtımı müstehcenlik gerekçesiyle durduruldu, Sanger hakkında soruşturma açıldı. Sanger Avrupa’ya kaçtıysa da, kaçmadan önce gebeliğin önlenmesine ilişkin ayrıntılı bilgiler içeren *Family Limitation* [Aile Sınırlaması] başlıklı broşürden 100.000 adet dağıttı.

* New England Watch ve Ward Society, *Thirty-Seventh Annual Report* (Boston: Office of the Society, 1915), s. 5, <https://books.google.com/books?id=xEgxAQAAAJ&pg=RA5-PA5>; Commonwealth v. Buckley, 200 Mass. 346 (1909).

Gloria Feldt, “Margaret Sanger’s Obscenity”, *The New York Times*, 14 Ekim 2006, <https://www.nytimes.com/2006/10/15/opinion/nyregionopinions/15Cifeldt.html>

Comstock 1915'te, Sanger hâlâ sürgündeyken, *Family Limitation*'ın satışını yaptığı gerekçesiyle Sanger'ın kocası William'ı tutuklattırdı. Basında büyük yankı uyandıran dava, mahkûmiyetle sonuçlandı ama doğum kontrolü konusunda, günümüzde de devam eden ülke çapında tartışmaları başlatmak gibi daha geniş bir amaca hizmet etti.* ABD'ye dönen Sanger 1916'da, Brooklyn'de ülkenin ilk doğum kontrolü kliniğini açtı. Klinik on gün sonra kapatıldı kapatılmasına, ama Sanger'ın başlattığı hareket ve kadınların üreme özgürlüğüne adanan dava, daha yeni başlıyordu.

Sansürcüler sinemaya ve sinemanın seyirci üstündeki güçlü etkilerine odaklanırken, merkezde cinsel ve diğer ahlaki sorular yer alıyordu. Thomas Edison yeni geliştirdiği Vitascope'un tanıtımı için 1896'da iki aktör tutmuş ve onlardan Broadway gösterisi *The Widow Jones*'un öpüşme sahnesini ekran için yeniden canlandırmalarını istemişti. *The Kiss* [Öpüşme] başlıklı yirmi saniyelik film Edison'un kataloğunda şöyle anlatılıyordu: "Öpüşmeye hazırlanırlar, öpüşmeye başlarlar ve her defasında alkış tufanı kopartacak şekilde öpüşürler, öpüşürler, öpüşürler."*** Film tahmin edileceği gibi kıyametleri kopardı. Bir eleştirmen "Bu tür şeylere polis müdahalesi gerekir" sözleriyle hiddetini dile getirdi.*** Sinemanın kısa sürede kitle eğlencesinde belirleyici bir yer edinmesiyle, bu eleştirmenin dilekleri de fazlasıyla yerine geldi. Film sansürü ABD ve Avrupa'da hızla devreye girdi. Almanya hakkında yazan tarihçi Gary Stark, Batı'da film sansürünün ardındaki kaygıları şöyle

* Geoffrey Stone, "'Sex and the Constitution': Margaret Sanger and the Birth of the Birth Control Movement", *Washington Post*, 24 Mart 2017, <https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2017/03/24/sex-and-the-constitution-margaret-sanger-and-the-birth-of-the-birth-control-movement/>
"May Irwin Kiss", (United States: Edison Manufacturing Co., 1896), film şeridi, 20 saniye, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/00694131/>.

*** Petley, *Censorship: A Beginner's Guide*, s. 47, kısmi alıntı için bkz. Frank Miller, *Censored Hollywood: Sex, Sin & Violence on Screen* (Atlanta: Turner Publishing, 1994), s. 24.

anlatıyordu: Sansür “üst sınıfların kentli alt sınıflara dair korkusundan doğdu” çünkü sinemanın yaygınlaşmasının bu sınıfların “ahlakını bozup yollarını şaşırtacağı” ve “geleneksel değerlere bağlılıklarını azaltarak ahlaki, hatta belki toplumsal anarşiye yol açacağı” düşünülüyordu.* Dolayısıyla beyazperdede öpüşme, bir öpüşmeden çok daha fazlasını ifade ediyordu.

ABD’de film sansürüne ilişkin kurallar ilk kez 1907’de, henüz bu tarihte bile her gün 100.000’den fazla kişinin sinemaya gittiği Chicago’da belirlendi. Yönetmeliğe göre polis bir filmi “ahlaksız ya da müstehcen olması, ahlak dışı eylemler, cürüm ya da adaba aykırılık göstermesi... veya asayiş ihlaline veya isyanlara yol açma potansiyeli taşıması, bir insanın asılmasını, linç edilmesini veya yakılmasını göstermesi” halinde yasaklayabilirdi.” Buna benzer eyalet yasaları arka arkaya çıkarıldı ve Yüksek Mahkeme 1915’te, Birinci Anayasa Değişikliği’ne istinaden getirilen itiraza karşılık bu yasaları onadı. Mahkeme, sinemanın ifade özgürlüğünü korumaya yönelik önlemleri hak etmediğine çünkü “ülke basınının bir parçası ya da kamuoyunun bir yayın organı” değil, “sadece bir ticari kuruluş olduğuna hükmetti. Filmelerin “cazibeleri ve gösterilme biçimleri nedeniyle daha büyük... kötülüklere yol açabileceği” ve “şehvi merak” uyandırabildiği düşünüldüğünde, bu tür illetleri önleyecek yasaların çıkarılması elzemdi.”** Geçerliliğini 1952’ye dek sürdüren bu hüküm, sinemayı gerçek veya tehdit düzeyinde türlü devlet denetimlerine açık hale getirdi ve sinema sektörü, bunlardan kaçınabilmek için katı bir otosansür uyguladı.

* Gary Stark, “Cinema, Society and the State: Policing the Film Industry in Imperial Germany”, *Essays on Culture and Society in Modern Germany*, haz. Gary D. Stark ve Bede Karl Lackner (Arlington: University of Texas at Arlington, 1982), s. 165.

Matthew Bernstein, *Controlling Hollywood: Censorship and Regulation in the Studio Era* (Londra: Athlone, 2000), s. 22.

*** *Mutual Film Corporation v. Industrial Commission of Ohio*, 236 U.S. 230 (1915).

Britanya'da sinemaya düzenleme getirmeyi tetikleyen şey ise sinemanın ilk yıllarında gösterime girmemiş film stokunun elde patlaması ihtimaliydi. 1909 tarihli Sinema Yasası yerel yönetimlere, sinema salonlarına güvenlik kuralları getirme yetkisi tanıyordu ama yasa çok geçmeden gösterilenlerin ahlaki içeriğini belirlemek amacıyla da kullanıldı. Sansür gerçeğiyle ve binbir türlü yerel standartla karşı karşıya kalan Sinema Gösterimcileri Birliği bizzat kendi üzerinde uygulayacağı "gönüllü" bir film sansür sistemi oluşturmak üzere (çok sonraları Britanya Film Sınıflandırma Kurulu adını alacak) Britanya Film Sansürcüleri Kurulu'nu (British Board of Film Censors, BBFC) kurdu. "Temiz, ahlaki yönden sakıncasız ve şüpheyi asla mahal vermeyecek nitelikte" olmayan hiçbir film kuruldan geçemeyecekti. Bu kapsamlı ölçüte cinsellik, politika, şiddet ve silahlı kuvvetler ile imparatorluğun küçük düşürücü temsillerini içeren alt kategoriler de dahildi.* Ancak BBFC hiçbir zaman filmleri doğrudan sansürleme yetkisine sahip olmadı; sadece yerel yetkililere önerilerde bulundu, ki asıl yetki de onlardaydı.

Almanya'da mahkemeler film sansürünün önünü açabilmek için bazı kıvrak entelektüel çözümlere başvurdu. Yasalar on dokuzuncu yüzyıl sonunda "kamuya dağıtım amacıyla mekanik ya da kimyasal yolla çoğaltılan... resme dayalı temsillerin" sansüre uğramasını engelleyecek şekilde özgürlükçü hale getirilmişti. Diğer bir deyişle, hukuk film sansürüne meydan vermeyecekti. Gelgelelim bu, sinemayı denetimsiz bırakırdı, ki o da izin verilebilecek bir şey değildi. *Günahkâr Aşk*, *Gecelerin Kraliçesi* ve *Death in the Nude* gibi filmler alt sınıftan izleyicileri baştan çıkarıyor, (Württemberg eyaleti yetkililerine göre) "şiddetli ajitasyon, yoğun bir uyarılma, hatta ruhsal bozukluk" riskini artırıyordu. Mahkemeler, izleyicinin selüoit filmin kendisini değil, filmin içerdiği imgeleri izlediği

* Jones, *Censorship*, s. 1418.

ve o imgelerin de filmde geçen ışığın yarattığı bir yanılsama olması gerekçesiyle yasanın sinema filmleri için geçerli olmadığına hükmetti. Dolayısıyla ortada somut bir “resme dayalı temsil” yoktu. Günde bir milyondan fazla Almanın izlediği filmleri gözden geçirme görevi polise verilmişti. Gösterimine izin verilmeyen 1913 yapımı kısa komedi *Ucuz Yemek* de bu filmlerden biriydi. Filmde kaba bir garson yüzünden sinirlenen müşteri, hesabı ödemeden paldır küldür restorandan çıkıyordu. Filmin insanları bu davranışa özendireceğinden korkulmuştu.*

Sansürcüler politik hassasiyeti olan konuları da hedef aldılar. Avrupa’da politik film sansüründe kayıtlara geçen ilk eylem Rusya’ya aitti. Khodynka (Hodinka) Alanı felaketi adıyla anılan 1896’daki olayda, resmi makamların yetersiz önlemleri yüzünden II. Nikolay’ın taç giyme töreni vesilesiyle toplanan yüzlerce kişi izdiham sonucu yaşamını yitirdi. Olayı filme çeken herkesin kamera ve filmlerine el konduğu gibi basının haber yapması da yasaklandı. Prusya’da 1910 Portekiz devrimini anlatan bir film, ayaklanmayı yücelteceği korkusuyla yasaklandı; farazi bir Fransız-Alman savaşını konu alan 1913 yapımı *Düşman Burada* adlı filmin akıbeti de yine aynı oldu. Filmde Alman ordusunun olumsuz yansıtıldığı düşünülmüştü. Aynı yıl Fransız yetkili makamları, sınırlar arası gerilimin yükselmesiyle birlikte, yerel idarecileri Alman üniformalı karakterlerin yer aldığı filmleri kaldırmaya zorladı.**

Sinemanın asayiş bozma potansiyeli yönetici kesimde derin kaygılar uyandırır da bu kaygı esasen varsayıma dayalıydı. Savaş öncesi sinemanın esas meselesi politika ya da devrim değil, gerçeklerden kaçıştı ve ilk çekilen filmler, yerleşik iktidara gerçek bir tehlike oluşturmaktan uzaktı. Aslında devletlerin karşısındaki tehdit, filmler ya da gazete makaleleri değil, savaştı. O da 1914’te,

* Stark, “Cinema and the State”, s. 131, 136, 142.

Goldstein, *Political Censorship*, s. 188-91; Stark, “Cinema, Society and the State”, s. 154.

Avusturya Arşidük'ü Franz Ferdinand'ın hayatını sonlandıran kurşunla başladı. Kanın Avrupa'ya ve dünyanın başka yerlerine sıçramasıyla birlikte bilgi, mevzilendirilen, silolanan ya da koşullara göre tahrif edilen bir mühimmata dönüştü. Devletler yurttaşlarını topluca savaşa gönderirken, ifade özgürlüğü ve muhalif görüşler için yıllar içinde açılan o daracık alan da sımsıkı kapandı.

Kan Üzerinden Saflık: Büyük Savaş Döneminde Kültür, Haberler ve Muhalif Sesler

Birinci Dünya Savaşı'nın jeopolitik nedenleri, konu hakkında yazılmış binlerce eserde tartışılrsa da, sahada hiçbirinin önemi yoktu. Devasa bir savaş söz konusuydu ve uluslararası ittifakların, kolonyal yarışların, ticari ihtilafların önemsiz ayrıntıları, savaşa çağrılan ya da fedakârlık yapması beklenenler açısından anlamsız birer soyut kavramdı. İnsanları, her şeyi tehlikeye atmaya teşvik etmek için –nefret gibi– daha esaslı şeyler gerekiyordu. Muharip devletler, düşmanı cani ve sapkın birer insan müsveddesi gibi gösteren mesajları halka boca ederken, kendi ulusal davalarının ve karakterlerinin asaletini yüceltiyordu.

Alman "Hun"ları (askerleri) Müttefikler'e, tarihçi Paul Boyer'ın sözleriyle, "kahkahalar atarak bâkireleri doğrayan, çocukları süngüleyen azgın ve tiksiniç birer yabani" gibi resmediliyordu.* Almanlar ayrıca eşcinsellik "hastalığını" yaymakla, işçilerde huzursuzluk yaratmak için ajan provokatörler kullanmakla, kokain ve afyon ile Britanya ordularını uyuşturmakla da suçlanıyordu; özellikle sonuncusu, Britanyalıların 1917'de Türk saflarının içine uçaktan afyonlu sigaralar bıraktığı düşünülünce, hayli ironik bir ithamdı." Almanlara ise gözü dönmüş saldırganlara karşı anayur-

* Boyer, *Purity in Print*, s. 54.

Richard Meinertzhagen, *Army Diary, 1899-1926* (Edinburgh: Oliver & Boyd, 1960), s. 223-24.

du korudukları söyleniyordu. Kayser hükümeti Rusları, Prusya köylerini yerle bir edip sivilleri katletmekle suçluyor, Belçikalı kadınların ve rahiplerin yaralı Alman askerlerini taciz ettiğine dair hikâyeler dolaşıyordu. Müttefikler ayrıca medeni (beyaz) halkla savaşmak üzere Afrika ve Asya'dan getirilen "vahşi" (yani kara derili) koloni birliklerini kullandıkları için de şiddetle kınanıyordu.*

Savaş tüm taraflarca, ahlaken yozlaşmış bir düşmanı alt etme yolu olmanın yanı sıra, kişisel ve kolektif bir yenilenmenin önünü açan, kana bulanmış bir arınma töreni olarak da benimseniyordu. Hızlı sanayileşme ve toplumsal bölünmeye tanıklık eden uzun yıllar boyunca hayati bir şeylerin, birlik duygusunun ve amacının yitirildiğine, kolektif ruhun dağıldığına dair genel bir his, insanları etkisi altına almıştı. Orta ve alt sınıf gençlerin birçoğu için 1914'te dünya Thames kadar kirli, Ruhr göğü kadar karanlık ve madencilerle sanayi işçilerinin buruk, kısacık yaşamları kadar umutsuzdu. Savaş bunların hepsini çözecek, kanlı çatışmalardan bir yenilenme ruhu doğuracaktı. Bu hissiyat, kültürlü elitler arasında da yaygındı. Britanya'da sanat ve toplumu istila eden "hastalıklı dejenerasyon" dalgasına akıl yoran heykeltıraş W. R. Colton 1914'te, "Savaşın arındırıcı ateşiyle çıkagelmesinin vakti gelmiş de geçiyordu," dedi."

İngiliz şair Rupert Brooke 1914 başlığı altında toplanmış, bu özlemi konu alan soneleriyle büyük rağbet gördü. "Barış" adlı sonede Britanya gençlerinden oluşan birlikler adına konuşarak, "bizi uykudan uyandırıp", "kirli ve kasvetli türküler" yakan "yarım adamlarla" dolu "yaşlı, soğuk ve bitkin dünyaya" "pirüpaklığın içine dalan yüzücüler" misali sırt çevirmemizi sağlayan savaş

* Steffen Bruendel, "Othering/Atrocity Propaganda", 1914-1918 *Online: International Encyclopedia of the First World War* içinde, haz. Ute Daniel ve diğerleri, Freie Universität Berlin, 8 Ekim 2014, <https://doi.org/10.15463/ie1418.10397>

Samuel Hynes, *A War Imagined: The First World War and English Culture* (Londra: Pimlico, 1992), s. 96.

için Tanrı'ya şükrediyordu. Birçok gönüllü asker çantalarında Brooke'un şiirleriyle talime gidiyordu. Bu seride yer alan, her iki- si de "Ölümler" adını taşıyan iki şiirle, kuşkusuz şahsi korkularını dindiriyorlardı. Şiirlerde şehitliğe, ardında "bembeyaz, eksiksiz bir şan, yoğunlaşmış bir ışıltı" bırakan "hanidir hasret çektiğimiz bir kutsallık" olarak kucak açılıyordu.*

Yazdığı *Çelik Fırtınalarında* adlı amansız savaş romanı Nazi Almanyası döneminde büyük bir rağbet gören Alman Ernst Jün- ger için savaş, tüm kirli vahşeti ve yoksunluklarıyla, kişisel ve milli bir kudret kazandıran, arındırıcı bir çileydi. Jünger'in savaşın ilk günlerine ilişkin tasvirleri şöyleydi:

Bizler amfilerden, okul sıralarından, fabrika tezgâhların- dan gelmiş, birkaç haftalık eğitimle birbirimize bağlanıp kocaman, coşkun bir kitle olmuştuk. Güvenli bir çağda yetişmiş bireyler olarak tehlikenin, olağanüstü deneyim- lerin hasretini çekiyorduk. Savaş bizi mest etmişti.”**

Thomas Mann savaş "bir arınma, bir özgürleşme, muazzam bir ümit"*** diye nitelerken, Stefan Zweig savaş haberleri yayılmaya başladığında Viyana sokaklarını saran heyecanı şöyle tanımlıyor- du: "İnsanlar o vakit dünya tarihine iştirak ettiklerini ve... kü- çücük varlıklarını o akkor kütleye katarak, tüm bencilliklerinden arınmaya davet edildiklerini hissediyorlardı."****

* "I: Peace," "III: The Dead," ve "IV: The Dead", Rupert Brooke, *1914 and Other Poems* (Londra: Sidgwick & Jackson Ltd., 1915), s. 11, 13-14.

Ernst Jünger, *Storm of Steel* (New York: Penguin 2004), s. 5. [Türkçesi: *Çelik Fırtınalarında*, çev. Tefik Turan, Jaguar Kitap, 2019.]

*** Thomas Mann, "Thoughts in War [Gedanken im Krieg]", *Essays* (New York: Vintage, 1957), s. 193.

**** Stefan Zweig, *The World of Yesterday: An Autobiography* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1943), s. 223.

İhtilafa 1917’de müdahil olan ABD için de savaş bir ulusal arınma töreni ve saf kötülüğe karşı mutlak iyiliğin mücadelesiydi. Başkan Woodrow Wilson, savaş ilan edilmesi için Kongre’den destek aradığı mesajında, Alman hükümetini “insanlığa karşı savaş” yürütmekle suçluyordu, ABD de buna karşı “doğruluğun hakkını” koruyacaktı.* Kısa süre sonra, askeri halkla ilişkiler subayı Harold Hersey’nin yazdığı makaleler gibi, savaşın askerleri tek bir gecede “tertemiz dürtüleri ve yüce arzuları” olan “insanüstü varlıklara dönüştürdüğü” yönünde ulusu temin eden makaleler yayımlanmaya başladı. “Bu çocukların yaşadığı gibi yaşasak, ev hayatlarımız ne kadar daha hoş ve temiz olurdu kim bilir?”** Sosyal reformcular ve ahlak dernekleri bayrağı buradan devralıp, milli karakteri, bu yeni ve ahlaken kusursuz savaşçı erkeklerle aynı düzeye taşıyabilmek için yurttan uygulanan ahlak sansürünün iki misline çıkarılması için baskı oluşturdular. Boyer’a göre, “Siperlerin getirdiği arınmadan yoksun kalan sivil nüfusun da manevi bir yenilenme arayışına girmesi gerektiği inancı giderek kök salıyordu” ***

Önemli bir kısmı yeni getirilen müstehcenlik karşıtı ahlak yasalarından destek alan ahlaksızlık karşıtı kampanyalar, ülkeye dalga dalga yayılmaya başladı. Wyndham Lewis’in genç bir İngiliz kızı hamile bıraktıktan sonra acımasızca terk eden İngiliz askerini anlatan “Cantelman’s Spring-Mate” [Cantelman’ın Baharlık Eşi] adlı öyküsüne yer verdiği için, Margaret Anderson’ın çıkardığı *The Little Review* dergisinin Ekim 1917 sayısının posta yoluyla dağıtılması yasaklandı. Suç teşkil eden seks sahnesi şöyleydi:

* Woodrow Wilson, “Wilson’s War Message to Congress”, 2 Nisan 1917, WWI Document Archive, son güncelleme 28 Mayıs 2009, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Wilson%27s_War_Message_to_Congress

Harold Brainerd Hersey, *When the Boys Come Home* (New York: Britton, 919), s. 47, 203, 141, 119.

*** Boyer, *Purity in Print*, s. 56.

İlk toprağın üstünde teslimiyet, manzaranın her bir damarından kadının bedenine aktı. Uzandıkları çayırın tepesindeki ağaçlıkta bülbül, durmaksızın şakıyordu. Adam başını kaldırıp sesin geldiği yöne doğru sırtarak baktı ve ardından yine iştahla eşini yemeye döndü. O an adeta tabiatın bağırsaklarına taarruz ediyordu.

Süregiden bir savaş olmasa, böyle bir pasaj muhtemelen sansüre uğramazdı ama Cantelman'ın bir Alman'ın kafasını, "İngiltere'de o baharlık eşiyile birlikte geçirdiği gecede sergilediği kayıtsız kinle" parçaladığı bölüm, hikâyenin kaderini belirlemişti. Posta idaresi dergiye el koydu, Anderson dava açıtsa da başarılı olamadı. Yargıç Augustus N. Hand (ileriki yıllarda James Joyce'un *Ulysses*'ine getirilen sansürün kaldırılmasını onayacaktı) "kalıcı değer taşıyan" eserlerin engellenmesinden rahatsızlık duysa da, hükümetin savaş dönemindeki duruşunu baltalamakta tereddütlüydü. "Mevcut kriterlere tabi tutulduğu takdirde birçok büyük eserin yasaklılar kategorisine gireceğinden kuşkusuz yok," şerhini düştü."

Gelgelelim ABD'de edebiyata uygulanan sansürün büyük bölümü mahkeme kararlarının değil, göz korkutma ve suça iştirakin bir sonucuydu. Savaş Bakanlığı, Amerika Kütüphaneciler Derneği'ne kütüphanelerde yeri olmayan kitapların listesini vermişti, onlar da buna harfiyen uyuyorlardı. Boyer'e göre çoğu yazar, "Dönemin coşkusuna kapılmıştı, kapılmayan birkaç isme de yayınevlerinin kapıları sonuna dek kapalıydı... Ülke çapında gerilimin yaşandığı bir dönemde Amerikalı yazarlardan, ya yüzey-

* P. Wyndham Lewis, *The Ideal Giant | The Code of Herdsman | Cantelman's Spring-Mate* (Londra: *The Little Review*, Shield ve Spring [1917]), s. 44, <https://hdl.handle.net/2027/uc1.c2767297>

Anderson v. Patten, s. 247 Fed. 382 (S.D.N.Y 1917).

sel bir kaçış sunmaları... ya da Müttefiklerin davasını yüceltecek yeni bir kanal daha açarak, ulusal dürtüleri daha yüce, daha arı bir yaşam yönünde pekiştirmeleri bekleniyordu. Tüm bunlar ahlak dernekleri açısından en büyük hayallerinin gerçeğe dönüşmesi gibi bir şeydi.”

İnsanları kültürel ve –birçok örnekte cinsel– yönden arındırmaya yönelik benzer çabalar, savaşan tüm ülkelerde görülüyordu. Akademisyen Samuel Hynes’in tabiriyle Britanya’nın “muhalif cinse, yani eşcinselliğe” karşı saldırı yürüttüğü dönemde, Rose Allatini’nin üstü kapalı bir dille yazdığı, gey bir vicdani retçi ile lezbiyen bir kadının savaşta yaşadıklarını anlatan *Despised and Rejected* [Horlanan ve Reddedilen] romanı, ulusun ahlaki sağlığına ve askeri başarısına tehdit oluşturduğu gerekçesiyle yasaklandı. Kitabı basan yayınevinin elindeki D. H. Lawrence’ın *Gökkuşağı* romanına da heteroseksüel ve homoseksüel arzulara açık sözlü yaklaşımı nedeniyle 1915’teki basımından kısa süre sonra el kondu ve kopyalar imha edildi. Bir kitap eleştirmenine göre, “‘Gökkuşağı’ gibi bir şeyin, savaş rüzgârları eserken var olmaya hakkı yok”tu. Hynes’a göreyse *Gökkuşağı*’nın dekadan seksiliği kitabı “savaş tarafından arındırılacağı düşünülen seks meselesinin bir başka semptomu haline getirmiş”, “Lawrence da bu kitabı yazarak, savaştan bahsetmediği halde savaş gayretlerini baltalamayı başarmıştı” “ Siperlerdeki savaş ile kurmacada cinselliğe açılan metaforik savaş arasında anlamlı hiçbir ayırım yapılmıyordu.

Almanya’da savaş döneminde getirilen sıkıyönetim, yetkililerin sinema üzerindeki denetimi daha da sıkılaştırmaları için uygun bir bahane olmuştu. “Sığ düzeysizlikleriyle ciddiyet gerektiren dönemimize aykırı kaçan” filmler dışlanmıştı. Bunlara, “fahişelerin ve suçluların hayatını anlatanlar” ile “yüce bir fikirden yoksun

* Boyer, *Purity in Print*, s. 62.

Hynes, *War Imagined*, s. 101-102, 336, 350.

olduğu için çılgın, tuhaf, abartılı ve genelde anlamsız” sahneleri içerenler de dahildi. Onların yerine “üstün ahlakı korumaya ve anayurda yönelik sevgiyi yeşertmeye uygun” filmlere izin vardı. Almanya’nın dört bir yanında komutanlar kendi mantıklarındaki “süprütü” filmlerin yanı sıra “dönemin ciddiyetine” uymadığını düşündükleri cafcaflı film posterlerini de yasaklıyorlardı.” Sinema tarihçisi Wolfgang Mühl-Benninghaus bu önlemlerin, “Savaştan önce eksikliği çekilen” hayali bir “manevi uyum”u tekrar yakalayıp “sağlıklı bir milli ruh”u yeniden tesis etmek için alındığını söylüyordu.

Savaş, bu açıdan sadece muharebede düşmanı yenmek değil, aynı zamanda savaş öncesi döneme damga vuran “bitmek bilmez zenginlik arzusu ve dejenere bedensel hazlar” yüzünden yitirilen ulusal saflığı yeniden kazanmak anlamına da geliyordu.” Böylesi bir atmosferde, savaştan önce onay almış *Dedektif Braun* gibi sıradan bir polisiye filmi bile yasaklı listesine girebiliyordu. Yetkililerin belirlemek istediği net çizgileri bulandırmaları halinde kaliteli filmler de reddediliyordu. *Demir Haç* savaştan önce dost oldukları halde artık oğullarının birbirine karşı savaşmasına katlanmak zorunda kalan Alman ve Belçikalı iki aileyi anlatıyordu. Bunca acının hangi noktada sona ereceğini soran film... sansürcülerden gösterim izni alamadı.

Britanya Başbakanı David Lloyd George 1917’de *Manchester Guardian*’ın yazı işleri müdürüne şunları söylemişti: “İnsanlar [insani bedelini] bilselerdi, savaş yarın durdurulurdu. Fakat bilmiyorlar elbette, bilemezler. Savaş muhabirleri yazmıyor, sansürse hakikatin duyulmasına izin vermiyor. Duyulmasına izin verilen-

* Wolfgang Mühl-Benninghaus, “German Film Censorship During World War I”, *Film History* 9, No. 1 (1997): s. 75-76.

Stark, “Cinema, Society and the State”, s. 157.

*** Mühl-Benninghaus, “German Film Censorship”, s. 81.

ler gerçek savaştan değil, herkesin kahramanca işler yaptığı göz boyayıcı bir savaş tablosundan ibaret.”” Sansür, Britanya ve diğer savaşan devletler tarafından propaganda kampanyalarına destek sağlayan ve insanları ödedikleri gerçek bedellerden habersiz bırakan bir silaha dönüştürülmüştü ve bu durum, Lloyd George’un deyişiyle düşman “nakavt edilene” dek de sürdürülecekti.” Bu süreçte baskınlara uğrayan gazeteler kapatıldı, muhaliflik vatana ihanetle denk tutuldu ve çatışmanın tüm gerçekliğiyle anlaşılmasının önü alındı.

Savaşın başında (ve savaşa katıldıktan sonra ABD’de) devreye sokulan kapsamlı yasalar çerçevesinde karmaşık sansür mekanizmaları üretilmişti. Yaptırımları farklılık gösterse de bunların her biri, habercileri devlet onaylı ve ayıklanmış bilgiler dışında her şeyden uzak tutacak, aksi durumda ise yayımlanmasını önleyecek şekilde ayarlanmıştı. Otoriteler yurtiçi haber ve tartışmaları da denetime almışlar, halkı endişelendirecek ya da moralleri boza-bilecek her tür haberi veya beyanı engelliyorlardı. İsyana teşvikle ilgili kapsamlı yeni yasalar da buna eklenince (tıpkı devleti “itibarsızlaştıran” söylemlere karşı ABD’de çıkarılan yasa gibi, “vatana ihaneti teşvik eden”” sözleri suç sayan Yeni Zelanda yasası da tipik bir örnekti), Nazi Almanyası hukukçusu muhafazakâr Carl Schmitt’in “beşeri varoluşun tüm sahalarına”” devlet müdahalesi diye adlandırdığı şeyin temelleri atılmış oldu.

Eskiden savaş muhabiri olan dönemin Bahriye Nazırı Winston

* Trevor Wilson, haz., *The Political Diaries of C. P. Scott 1911-1928* (Londra: Collins, 1970), s. 324.

Roy W. Howard, “Lloyd George Says: ‘We Will Fight Germany to a Knockout’”, UPI Arşivleri, 29 Eylül 1916, <https://upi.com/5183965>

“Policing the War Effort”, *New Zealand History*, Ministry for Culture and Heritage, 24 Kasım 2016, <https://nzhistory.govt.nz/war/public-service-at-war/policing-the-war-effort#heading2>, not 2.

**** Jones, *Censorship*, s. 9473.

Churchill gazetecilere savaş haberciliği hakkındaki şu sözleri söylerken, Britanya hükümetinin görüşünü de ifade ediyordu: “Bu savaşta savaş muhabirliği yapmak için en iyi yer, Londra olacaktır” ve “mücadele sisler içinde sürdürülecektir.” Ağustos’ta çatışmaların başlamasıyla birlikte (Britanya’ya ait olanlar hariç) Britanya’yı kuşatan tüm denizaltı kabloları kesildi ve ülkeye giriş yapan tüm muhaberat takibe alındı. Britanya savaş nazırı Lort Horatio Kitchener, muhabirlerin Britanya Seferi Kuvvetleri etrafındaki bölgeye girişini yasakladı. Defence of the Realm Act’in (Birleşik Krallık Savunma Yasası) hızla yürürlüğe sokulması da devletin bilgiyi denetleme ve bilginin istismar edilmesini cezalandırma gücünü büyük ölçüde arttırdı. Fransa ile Almanya da sivil ve askeri haberlerin ve muhaberatın neredeyse tamamının incelenmesi ve sansürlenmesine elverecek türden benzeri kısıtlamaları devreye soktular. Bazı haberciler tüm bunlara rağmen cephe hattını zorlayarak hem düşman ateşine hem de kendi devletlerinden gelecek cezalara maruz kalmayı göze aldılar. Fransız Kızılhaçı’na gizlice kaydolarak Kitchener’in yasağına kafa tutan Britanyalı gazeteci Philip Gibbs, kısa süreliğine hapse atıldı ve tekrar yakalanması halinde vurulacağı söylendi.”

1915’in sonlarına gelindiğinde Fransa ve Britanya, yakın gözetim şartıyla muhabirlerin zaman zaman cepheden haber iletmesine olanak sağlayan bir sistem oturtmuştu. Habercilerin yazdığı her kelime saha sansürcüleri tarafından gözden geçiriliyor, görünmez mürekkeple mesaj saklayıp saklamadıkları kontrol ediliyordu. Onay verilmesi halinde Britanya haberleri, ordu aracılığıyla Savaş Bürosu’na, oradan da gazete ve ajanslara iletiliyordu. Cephe

* Phillip Knightley, *The First Casualty: The War Correspondent as Hero and Myth-Maker from the Crimea to Iraq* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004), s. 91.

Knightley, *First Casualty*, s. 99-100.

hattında sadece ordu mensupları fotoğraf çekebilirdi ve ABD’de olduğu gibi ölen kendi askerlerinin fotoğrafları hiçbir zaman gazetelerde yayınlanamazdı. Kuralları ihlal eden yetkisiz tüm Britanyalı fotoğrafçıları ağır cezalar bekliyordu. Savaş ressamı Paul Nash, “Resimlerimde ölümlere yer veremiyorum çünkü görünüşe göre öyle bir şey yok” diye yakınıyordu.

Haber ajanslarının uyguladığı otosansür de sterilize bir tablo yaratılmasına katkıda bulunuyordu. Gibbs’in ileriki yıllarda dediği gibi, “Sansürün esas amacı... Britanya üst komutasının ve onun trajik hatasını savunmak adına doğruların ulustan gizlenmesiydi” Ancak Gibbs ve meslektaşları bu suça ortaklı: “Gönderdiğimiz haberlerin sansür edilmesine gerek kalmıyordu. Biz zaten kendimizi sansürlüyorduk.”” C. P. Scott’ın gazetesi *Manchester Guardian* ilk başlarda savaşa karşıydı ama Scott, günlüğünde yazdıklarına bakılırsa, savaşın başlamasıyla birlikte medyanın işlevinin hakikati sunmaktan çok, savaşla aynı çizgide hareket etmek olduğunu görmüştü: “Milletimizin bekası tehlikede, bizim ise başarının temini için elimizden geleni yapmaktan başka çaremiz yok.”” Ernest Hemingway yorumlarında her zamanki gibi dobraydı ve savaşı “yeryüzünde vuku bulmuş en devasa, en cinai, en beceriksizce yönetilmiş kıyım” olarak tanımlıyor ve ekliyordu: “Aksini söyleyen her yazar yalancıydı. Dolayısıyla yazarlar ya propaganda yapıyor ya sesini kesiyor ya da savaşıyorlardı.””

Savaş haberlerine getirilen sıkı denetim kimi zaman tuhaf sonuçlara da yol açıyordu. Almanlar Verdun Muharebesi’nde Douaumont Kalesi’ni ele geçirdiklerinde, Fransız sansürcüler haberi

* Jones, *Censorship*, s. 9486.

Philip Gibbs, *Adventures in Journalism* (New York: Harper and Bros., 1923), s. 248-49.

*** Wilson, *Political Diaries of C. P. Scott*, s. 100.

**** Ernest Hemingway, *Men at War: The Best War Stories of All Time* (New York: Bramhall House, 1979), s. xiii.

gizlemişlerdi. Fransız birlikleri kaleyi sonradan geri alıp başarılarını resmi bir tebliğle bangır bangır duyurduklarında, kalenin arada Almanlara geçtiğini ilk kez öğrenen halk şaşkınlığa düştü. Almanya'nın 1916-17'de gıda kıtlığının panik yarattığı "Turp Kışı" diye anılan döneminde ise kriz tümüyle inkâr edilmese de asgari düzeyde yansıtılmıştı. Devlet azalan gıda stokunun yarattığı çaresizliği abartılı bir şekilde yansıtan (ve "şişman köpekler aranıyor" sloganıyla çıkan) bir reklam yayınladığı gerekçesiyle bir gazeteyi sansürledi: Kimi zaman da Fransa, Almanya ve Avusturya'dan gelen haberler öyle sansürleniyordu ki gazetede makalenin olması gereken yerde sadece siyah bir boşluk yer alıyordu. Bazı Avusturya gazeteleri boşluğa "zensur" kelimesini koysa da bu tür protestolar Almanya'da, olsa olsa bilginin engellendiğini daha çok vurguladığı için yasaklanmıştı.

Sansür ya –kayıplarla ilgili bilgilere getirilen sıkı kısıtlamalar gibi– bilginin yok sayılması ya da yanlışın onaylanması yoluyla dezenformasyona da yol açıyordu. Somme'da yaşanan Britanya tarihinin en kanlı yenilgisinin ilk günü olan 1 Temmuz 1916, zafer günü gibi yansıtılmıştı. (Cepheden çok uzaklarda olan ve haberi resmi kaynaklardan alan Gibbs'in hazırladığı) Haber, kahvaltı sofrasında, endişeli ailelerin yüreğine su serpmiş olmalıydı:

Müthiş bir cesaretle savaşan birliklerimiz düşmanın ön siperlerini yerle bir edip geçtikten sonra... Almanların nicedir bize karşı kullandığı köy ve müstahkem mevki-leri de ele geçirdi. Birliklerimiz artlarında [Almanlardan] çok sayıda ölü bıraktı... Muharebenin ilk gününden sonra özetle şöyle diyebiliriz: Bugün son kertede, İngiltere ve Fransa için iyi bir gündü. Cesur erkeklerin ıslak Avrupa

* Jones, *Censorship*, s. 9475.

topraklarına kanlarını aktığı bu savaşta, umut vaat eden bir gündü.*

Bu yüreklendirici hikâyede eksik olan kısım ise Britanya'nın o tek günde 20.000'den fazla kayıp verdiği, sayıları 30.000'i aşan askerininse yaralandığı gerçeğiydi. Savaş boyunca tüm ordular arasında tek bir günde verilen en yıkıcı kayıptı bu.

Cepheden gelen haberleri denetlemede ABD de bir o kadar aktifti. Tarihçi James Mock ve Cedric Larson'a göre Amerika halkına ulaşan "her savaş haberi yolda bir yerde; kaynağında, aktarımda ya da gazeteye ulaştıktan sonra, sansürleniyordu" ** Her gazeteci düşmana fayda sağlayacak hiçbir şeyi yayınlamayacağına dair yemin etmek zorundaydı. Doğru haber aktarımına getirilen seçici yasakları da içeren bu kurallara riayet etmelerini garantilemek için 10.000 dolar tutarında bir teminat da yatırımları gerekiyordu. ABD'den Fransa'ya motosiklet yerine traktör gönderildiğinde ve gönderilenlerin de motorsuz olduğu anlaşıldığında *The New York Tribune*, Heywood Broun'un kaleme aldığı bir makale yayımladı. Makalenin başlığı "Tedarik Fiyaskoları Fransa'daki İlk ABD Birliklerine Köstek Oldu" idi.*** Broun savaş alanından men edildi, gazetenin onun adına yatırdığı 10.000 dolar da iç edildi.

Devlet yetkilileri sansürü kişisel çıkarlar uğruna kullanmaktan da geri kalmıyordu. Bunun ironik örneklerinden biri, Bolşeviklerin 1918'de Çarlık yönetimince çıkarılan tahvillerin ödenmeyeceğini duyurmasından sonra, varlıklı tahvil sahiplerinin tahvillerini değer kaybetmeden elden çıkarabilmeleri için, bu bilginin

* Philip Gibbs, *The Battles of the Somme* (Toronto: McClelland, Goodchild, and Stewart), s. 21.

James Robert Mock ve Cedric Larson, *Words That Won the War* (Princeton: Princeton University Press, 1939), s. 100.

*** Knightley, *First Casualty*, s. 139-40.

Fransa'da bir haftadan fazla gizlenmesiydi.* İngiltere'de Kitchener 1915'te istifa etme niyetinde olduğuna dair *The Globe*'da yer alan haberdan rahatsız olunca, polisi gazeteye göndererek ertesi günkü baskılara ve matbaaya el koydurttu ve gazetenin faaliyetleri askıya alındı. Tarihçi Deian Hopkin'in kuru bir dille ifade ettiği üzere, "Daha ciddi vukuatları önlemek için gazeteye ibretlik ceza vermek gerektiği düşünülmüştü".**

Bu dönemde tüm devletler hem cephedekilerin hem de sivillerin özel yazışmalarını takibe almıştı. Avusturya'da askerlere gönderilenler arasında gıda kıtlığından söz eden mektuplara "askerlerin morali bozulmasın" diye el konmuş, İtalya ve Almanya'da askerlerin "abartılı ve yanlış bilgi" içeren mektuplar yüzünden askeri mahkemeye gönderildiği olmuştu. Britanya, milyonlarca asker mektubu okuyup denetleme yükünden kurtulmanın yolunu, Whizz Bang (Vızır Vızır) ya da Quick Firer (Seri Ateşçi) adıyla bilinen Saha Hizmeti Kartpostalları'nı üretmekte bulmuştu. Bu formda sadece askerin sağlığına, cepheden ayrılıp ayrılmayacağına ve son mektubun eline geçip geçmediğine dair hazır formatlı, yavan cümlelere yer vardı. Asker bir tek kendisi için geçerli olmayan cümlelerin üstünü çizebiliyor, herhangi bir ekleme yapamıyordu. Böylece, "Gazdan kör oldum" ya da "Komutanım tam bir sadist" gibi yorumlara yer kalmıyordu.

Eski bir Britanya askeri olan George Coppard cephede, "hayatta kalmanın hayli zorlu olduğu" bomba çukurlarında saatler sürecek görevlerine başlamadan önce askerlere emir verilip, "sağlığım sıhhatim yerinde" cümlesinin üstünü çizmeden Whizz Bang kartpostalı yazdırıldığını anımsıyordu.*** Sağlık sıhhat demişken,

* Jones, *Censorship*, s. 9479.

Deian Hopkin, "Domestic Censorship in the First World War", *Journal of Contemporary History* 5, No. 4 (1970): s. 158.

*** George Coppard, *With a Machine Gun to Cambrai: A Story of the First World War* (Londra: Cassell, 1999), s. 35.

savaşan ülkeler moralleri yüksek tutmak için 1918’de patlak veren büyük grip salgınının haberlerini de sansürlemişlerdi. Tarafsız ülkelerden İspanya’da böyle katı bir sansür uygulanmadığından, pandeminin ana haber kaynağı İspanyol medyası olmuş, gribe de bu yüzden İspanyol Gribi adı verilmişti.

1918’e gelindiğinde sivillerin posta ve telgraflarını sansürlemek için Britanya’da 5.000 kişi çalışıyordu. Sansürcülerin peşine düştükleri en önemli avlar, Müttefiklerin Almanlardan gelen barış önerisini reddetmesini eleştiren yazısını yayımlanmak üzere yurtdışına gönderdiği için tutuklanan Bertrand Russell gibi muhaliflerdi. Yazının bir bölümü sonradan İngiltere’de yayınlanınca, Russell’a altı ay hapis cezası verildi.* Cezaya tabi tutulanlar sadece savaş karşıtı yazışmalar da değildi; mektup göndermek bile kimi zaman tek başına korkunç sonuçlar doğurabiliyordu. 1914’te Yeni Zelanda’da Almanlara yönelik propaganda güdümlü düşmanlığın yayılmasıyla birlikte saygın iş adamı ve Alman konsül Eberhard Focke, Almanya’daki erkek kardeşine, savaş süresince yazışamayacaklarını söylemek için bir mektup yazdı. Mektuba el kondu, Focke düşman uluslarla yazışma yasağını ihlalden dolayı namılı Somes Adası hapishanesine gönderildi ve savaş bitene dek orada tutuldu.”

Yurtiçi sansür, Almanya’da doğmuş sekiz milyon kişi de dahil olmak üzere nüfusunun dörtte biri Alman asıllılardan oluşan ABD’de özellikle sertti. Alman asıllı birçok Amerikalı savaşa pek iyi gözle bakmıyordu, pasifistler, anarşistler ve sosyalistler de savaşa karşı seslerini yükseltiyordu. İlk üç yılda birçok Amerikalı sava-

* Hynes, *War Imagined*, s. 327; Ann Kramer, *Conscientious Objectors of the First World War: A Determined Resistance* (Barnsley: Pen & Sword History, 2014), s. 146.

“Eberhard Focke, Arrested German Official”, *New Zealand History*, Ministry for Culture and Heritage, son güncelleme Nisan 21, 2016, <https://nzhistory.govt.nz/media/photo/eberhard-focke>

şa kayıtsızdı ve dahil olmanın akıllıca olduğuna ikna olmamıştı. ABD'nin 7 Nisan 1917'de savaş ilan edişinden sonraki altı hafta içinde sadece 73.000 kişi orduya yazıldı.* Bu kararsızlıkla karşı karşıya kalan hükümet Almanya'ya –ve Almanlara– karşı yabancı nefretini körüklemek, savaş karşıtı ruhu ve söylemi yok etmek için fazla mesaiye başladı.

Başkan Wilson muhalif seslere karşı sabırsızdı ve savaşa destek toplamak için düşmanlıkları kızıştırmakta sakınca görmüyordu. Savaşın ilanını onamasını talep ettiği Kongre'ye yönelik Nisan 1917 mesajında, Almanya'nın “masum cemiyetlerimizi, hatta devlet makamlarımızı casuslarla doldurduğu ve her yerde entrikalar kurduğu” yönünde yanlış bilgiler sundu. Daha sonraları, 1798'deki Yabancılar ve İsyana Teşvik yasalarından beri siyasi söylemi en ağır biçimde kısıtlayan yasa tekliflerini sunduğunda, “vatana ihanetin... tartışılacak hiçbir yanı olmadığı”nı açıkça ifade etti. Ona göre vatana ihanet edenler, “temel haklarından feragat etmiş”ti. Bu anlayış nihayetinde devlet politikası haline geldi. Wilson'ın Adalet Bakanı Thomas Watt Gregory, savaş aleyhtarları, “infiale kapılmış halkımızdan ve bedel ödetecek olan devletimizden... merhamet beklemesin,”” diyordu.

Vatanseverlerde infial yaratma görevi, devlet propagandası ve sansür operasyonlarını yönetmek üzere 1917'de kurulan ve gide-rek büyüyen Committee on Public Information (CPI) (Kamu Bilgilendirme Komitesi) başkanı George Creel'e düşmüştü. CPI, Alman mezalimini gözler önüne seren *Kayzer: Berlin Canavarı* gibi filmler çeviriyordu. CPI'nın broşürleri, sponsorluğunu yaptı-

* Michael S. Sweeney, *Secrets of Victory: The Office of Censorship and the American Press and Radio in World War II* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003), s. 23.

Stone, *Perilous Times*, s. 137, 153, kısmi alıntı için bkz. Paul L. Murphy, *World War I and the Origins of Civil Liberties in the United States* (New York: Norton, 1979), s. 53.

ğı konuşmalar, baş makaleler ve haber bültenleri Alman casus ve sabotajcılarının her yeri sardığı inancını fitilliyordu. Devlet, Amerikalılardan bizzat kendi vatandaşlarını gizlice gözetleyip ihanet durumlarını jurnal etmelerini isteyince, “Kışkırtıcı Kalaylayıcıları” gibi isimleri olan gruplardan ve bireylerden yüz binlerce şikâyet geldi. Bu histerinin ortasında yasadışı kanun infazcılar, Alman asıllı Amerikalılara saldırarak, evlerini ve işyerlerini yağmaladılar. Diğer Amerikalılar da bundan nasibini aldı. Illinois’da bir güruh, vatana ihanetle suçlanan bir adamı ABD bayrağına sararak sokakta öldürdü.*

Amerika’nın muhtelif eyaletlerinde ve topluluklarında, yabancı dil kullanımı sınırlandı. Ana hedef, İngilizceden sonra en çok konuşulan dil olan Almancaydı. Bu örneklerin en aşırılarından biri Iowa’nın “Babil Bildirisi”ydi. Buna göre halk içinde, okullarda ve ibadet yerlerinde, trenlerde, hatta telefonda sadece İngilizce konuşulmalıydı. Vali William Harding, Birinci Anayasa Değişikliği’nin “bu ülkenin dili olan İngilizce dışında... bir dil kullanma hakkının teminatı olmadığını” ilan etti. Orta batı eyaletlerinde en az 18.000 kişi sadece İngilizce kullanımı yasalarını ihlal ettiği için mahkemeye verildi.

Evcil hayvanlara Almanca seslenmek bile tehlikeliydi. 1918’de “dedektifler” açık bir otel penceresinden Almanca sesler duydular. Odaya gittiklerinde karşılarında kaçak bir yabancı olan Leo Derringer’i, papağanıyla konuşurken buldular. Papağan da ona aynı dilde karşılık veriyordu. Derringer hapse, kuş ise James Mock’un deyişle “vatana sadık” bir evcil hayvan dükkânına gönderildi.*** Federal hükümet ise üzerine düşeni yapıp 1917’de Trading with

* Stone, *Perilous Times*, s. 154-57.

“Address by Governor Harding”, *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Session* (Iowa City: Iowa State Bar Association, 1918), s. 171.

*** James R. Mock, *Censorship: 1917* (Princeton: Princeton University Press, 1941), s. 32.

the Enemy Act'i (TWEA) (Düşmanla Ticaret Yasası) yürürlüğe sokmuştu. Postanae müdürünün denetimine sunulmak üzere tercüme edilmiş bir kopya baştan ibraz edilmediği sürece, yabancı dilde makalelerin yayımlanması yasaklanmıştı. Bir defasında, Wisconsin, Eau Claire'de çıkan Almanca bir gazetenin yaşlıca yazı işleri müdürü, ABD ordusunun çiçek hastalığına yönelik aşı programını eleştiren bir makale yayımladı. Ancak öncesinde yazının tercümesini teslim etmediği için Düşmanla Ticaret Yasası'nı ihlal etmekten ve casusluktan hakkında soruşturma açıldı. Yaşlılıktan kaynaklı unutkanlığa ilişkin delillere rağmen yazı işleri müdürü bir yıllık cezaıyla federal hapishaneye gönderildi ve orada yaşamını yitirdi.*

Federal düzeyde –ABD'de yüz yıl aradan sonra ilk defa– çıkarılan yeni ve kapsamlı isyana teşvik yasaları, muhalif sesleri bastırma çabalarını daha da körükledi. 1917 tarihli Casusluk Yasası'na göre silahlı kuvvetlerde “bilerek ve isteyerek itaatsizliğe, ihanete, ayaklanmaya ya da görevi redde yol açan veya yol açma girişiminde bulunan” kişileri ve “ABD ordusuna asker alma görevini bilerek ve isteyerek engelleyenleri” yüklü bir para ve yirmi yıla varan hapis cezası bekliyordu. Bundan on bir ay sonra, ileride İsyana Teşvik Yasası diye anılacak olan yasayla birlikte “ABD'ye karşı çıkmaya” ya da düşmanlarını desteklemeye insanları “teşvik etme amacıyla herhangi bir söz söylemek, basmak, yazmak ya da yayımlamak” veya devlet ile silahlı kuvvetler hakkında “haince, saygısız, hakaret niteliğinde ya da küfürlü dil kullanmak” suç kapsamına alındı. Pratikte devlete yönelik somut suçlara ya da tehditlere yol açsın açmasın, beğenilmeyen fikirler suç sayılmaya başlanmıştı. Eyaletler de kendi yasaklarını çıkararak aynı yoldan gitti. Savaş sürecinde, çoğunluğu sadece harple ilgili fikirlerini dile getiren talihsiz bazı insanlara karşı 2.000'den fazla dava açıldı.

* Sweeney, *Secrets of Victory*, s. 25.

Pasifist Rahip Clarence Waldron beş kişiye aşağıdaki ifadeleri taşıyan broşürü dağıttığı için on beş yıl hapse mahkûm edildi: “Hristiyanlara Yüce Peygamberlerinin Şahsını korumak adına savaşmak yasaklandıysa, şüphesiz ki kendilerini veya bir sebeple içinde yaşadıkları şehri korumak adına da savaşmamalıdır” ve “Savaşın sürdürülmesini amaç edinmiş hiçbir hizmeti, hiçbir koşulda üstlenmem mümkün değildir.” Rose Stokes isimli sosyalist Rus göçmen, bir kadınlar kulübüne hitaben şunları söylemiş, söyledikleri sonradan gazetede yayınlanmıştı: “Ben halkın yanındayım, devlet ise fırsatçıların.” Yargıç bu sözlerin Casusluk Yasası’nı ihlal ettiğini söylemişti çünkü, “çoşkuyu söndürüyor, güveni yıkıyor ve anneler, kız kardeşler ve sevgililerin iş birliğine ket vuruyor”du. Stokes on yıl hapis cezasına çarptırıldı.* Kanunsuz bir komite, milli savunma tahvillerinden satın almayan Alman asıllı bir ABD’linin peşine düşmüş, bunun nedenini öğrenmeyi talep etmişti. Bu kişinin verdiği yanıt ise –hiçbir tarafın savaşı kazanmasını istemiyordu– tutuklanmasına neden oldu.” Minnesotalı bir adama ise askerler için örgü ören bir grup kadına, “Bu çoraplar hiçbir askere ulaşmıyor,” dediği için devlet casusluk yasasını ihlalden dava açıldı. Bu sözler, kadınların örgü şevkini kırarak savaş gayretlerine engel olmak, şeklinde yorumlanmıştı.”

Devletin gözündeki sakıncalı tarihsel olayları anımsatmak da bazen suç teşkil edebiliyordu. Amerika Devrimi’ni konu alan *The Spirit of ’76* [76 Ruh] adlı 1917 yapımı filmin Alman asıllı ABD’li yönetmeni Robert Goldstein, federal Casusluk Yasası’nı ihlal ettiği gerekçesiyle para ve on yıl hapis cezasına çarptırıldı.

* U.S. Congress, House, Committee on the Judiciary, “Wartime Sedition Act”, *Hearings* 1963, 1. Cilt, (Washington, DC: Government Printing Office, 1963), s. 17, 16; U.S. Dept. of Justice, *Interpretation of War Statutes Bulletin*, No. 106 (Washington, DC: Government Printing Office, 1917), s. 8-9, 13, 16-17.

Chafee, *Free Speech in the United States*, s. 54.

*** “Wartime Sedition Act”, *Hearings*, s. 16.

Filmde Paul Revere'in yolculuğu ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalanışı gibi ABD'nin kuruluş hikâyesine ilişkin bilindik bazı olaylar anlatılıyor ama Britanya birliklerinin kadın ve çocukları süngülediği Wyoming Vadisi Katliamı da canlandırılıyordu. Mahkeme filmin “şu felaket döneminde Büyük Britanya'ya sadakatimizi bir miktar sarsacağı” kararına vardı. Katliamın gerçekten yaşanmış olmasının önemi yoktu. “Tarih tarihtir, gerçekler de gerçek,” diyordu yargıç, “ama içinden geçtiğimiz şu günler... nifak tohumu ekebilecek ya da bu yönde bir etki yaratacak... yahut müttefiklerimizle aramızı açıp tesis edilmiş güveni sarsabilecek şeyler için hiç uygun değil.” Goldstein'in kişisel hürriyetini yitirmesine ilişkin ise yargıç şunları söylüyordu: “Amerika'daki gibi jüri tarafından yargılanma hakkını tanımayan ülkelerden birinde vatana ihanet suçu işlemediğin için kendini şanslı say. Aksi takdirde çoktan ölmüştün.”

Bu dönemde sansürün esas amacı, Goldstein'in yargıcının vurguladığı gibi “askerlerimizin başarısının gerçeğe dönüşeceği günü” hızlandırmaktıysa, Müttefikler'in 1918'deki zaferi mevcut paranoayı bir miktar dindirmeliydi. Ama dindirmedi. “Tüm savaşları bitirecek savaş” dünyayı, çatışmanın başlangıcından beri hiç olmadığı kadar istikrarsız bir vaziyette bırakmıştı. ABD yaygın işçi grevleri ve anti-komünist histeriyle mücadele ederken, ifade özgürlüğüne daha da katı kısıtlamalar getirdi ve Yüksek Mahkeme yüzyılın geri kalanına damga vuran sansür tablosunu önemli ölçüde şekillendirecek bazı görüşler bildirdi.

* Chafee, *Free Speech in the United States*, s. 10; Michael Inman, “United States v. ‘The Spirit of ’76’”, New York Public Library, 30 Temmuz 2014, <https://www.nypl.org/blog/2014/07/30/us-v-spirit-76>; United States v. Motion Picture Film “The Spirit of ’76”, 252 F. 946 (S.D. Ca. 1917).

Radikal Karşıtlığı Histerisi Sürerken Ağrlığını Koyan Yüksek Mahkeme

Ateşkes ve ateşkesi izleyen antlaşmalar yurtdışında barışı sağlasa da yurtiçinde huzur yoktu. ABD hükümetinin harp malzemesi sözleşmelerini aniden feshetmesi, işsizliğin artmasına ve ücretlerin düşmesine yol açmıştı. Yurda dönen birliklerin emek piyasasına akın etmesiyle birlikte işsizlik daha da arttı. Bu durum sert grevlerle sonuçlandı ve yakın geçmişte Rusya'yı sarsan solcu devrim gibi bir devrimin korkusu iyice yükselmeye başladı. Basın, Bolşevik rejimini kıyametvari bir kaos, mülk müsadereci ve sınırsız gaddarlık karışımı gibi resmeden –genelde doğru, kimi zaman da abartılı veya sahte– haberlerle doluydu. Bunlar ABD'nin, çoğunlukla Rus Devrimi'ni yüceltip kapitalist rejimin devrilmesini savunan göçmenlerin başını çektiği ülke içinde gelişen radikal hareketlere yönelik korkusunu körüklüyordu. Kamu muhayyilesinin kaygı dolu kuytularında, devleti içeriden çökerten Alman casusun yerini şimdi komünist devrim almıştı. ABD hükümetine muhalefetin bir sembolü olarak kıvılcık bayrak taşıyan en az 1.400 kişi tutuklandı, yüzlercesi hapse atıldı.

1919 boyunca ülkenin dört bir yanında huzursuzluklar yaşandı, terörist eylemler patlak verdi. Nisan sonunda eski ABD senatörünün evinde bomba patlarken, Yüksek Mahkeme Yargıcı Oliver Wendell Holmes ve petrol baronu John D. Rockefeller gibilerine postayla gönderilen onlarca bomba imha edildi. Son olarak 2 Haziran'da sekiz şehirde aynı anda bombalar patladı ve bunlardan biri Adalet Bakanı A. Mitchell Palmer'ın evinde tahribat yarattı. Palmer saldırıları, “anarşist bir kesimin ülkeye korku salma amaçlı girişimi” olarak niteledi. Federal yetkililer ve devlet yetkilileri radikal örgütlerin ve Palmer'ın “durmadan yayılan kötücül düşünce hastalığı” şeklinde tanımladığı şeyin kökünü kazımak üzere özel kuvvet birimleri örgütledi. Hedef genelde yurtdışında doğmuş in-

sanlardı. Bu süreçte baskına uğrayıp faaliyeti durdurulduğu bilinen en az bir gazete –anti-kapitalist Seattle Union Record– vardı.*

İleride Palmer Baskınları diye anılacak olan baskınlarda 1920 yılı boyunca binlerce kişi tutuklanarak sınırışı edildi. Detroit'teki bir baskını anlatan tarihçi Robert K. Murray, yakalananları "gördükleri muameleye anlam veremeyen sade, masum yabancılar"*** şeklinde tanımlıyordu. Sadece 2 Ocak günü, onlarca şehirde 4.000 kişi gözaltına alındı ve sonunda binlerce kişi sınırışı edildi. Bu insanların hem gördükleri kişisel muamele hem de evlerinin kitap ve belge bulmak için altını üstüne getirerek aranması bağlamında en temel hukuki korumalardan dahi mahrum bırakılması, fazla bir kaygı uyandırmadı. *The Washington Post* genel hissiyatı 4 Ocak'ta "Kızıl Suikastçılar" başlıklı yazısında şöyle ifade ediyordu: "Özgürlüklerin ihlali konusunda kılı kırk yaracak vaktimiz yok." Üstelik Palmer'a göre yakalananların "sinsi ve dalavereci gözleri" ve "orantısız yüzleri, sarkık kaşları ve şekilsiz yüz hatları" vardı ve ona göre bunlar "açgözlülüğün, zalimliğın, deliliğın" ve "şüphe götürmez biçimde suçlu tiplerin" emareleriydi.*** Diğer bir deyişle, tam anlamıyla insan değillerdi ve ABD'nin sunduğu hak ve özgürlükleri hak etmiyorlardı.

Yüksek Mahkeme savaş dönemi ve sonrasında açılan ifade özgürlüğü davalarını değerlendirip ilk kez Birinci Anayasa Değişikliği'ne dayalı önemli kararlar verirken, genel atmosfer böyleydi. Mahkeme 1919 ile 1927 arasında vardığı bir dizi kararda, her defasında ifade özgürlüğüne kısıtlama getirme yönünde hükümler

* *Philadelphia Inquirer*, 4 Haziran 1919; A. Mitchell Palmer'dan H. H. Hayhow'a mektup, 18 Şubat 1920, akt. Hentoff, *First Freedom*, s. 112-15.

Robert K. Murray, *Red Scare: A Study in National Hysteria, 1919-1920* (Minneapolis: University of Minn. Press, 1955), s. 216, not 15.

*** Attorney General A. Mitchell Palmer, *Hearings on Rules*, Altmış Altıncı Kongre, ikinci oturum, 1 Haziran 1920 (Washington, DC: US GPO), s. 27, <https://hdl.handle.net/2027/umn.31951d03632177u>

verdi. Ancak davalar sürerken, en parlak yargıçlardan Holmes ve Louis Brandeis, Yüksek Mahkeme'nin göz yumduğu aşırılıklardan rahatsızlık duymaya başladı. Bu iki yargıç, ifade özgürlüğüne yönelik sonradan kök salacak geniş kapsamlı bazı yasal korumaların düşünsel zeminini etraflıca ve güzel bir üslupla hazırlayan, ayrı ayrı muhalefet şerhleri yayınlamaya başladılar.

Mahkeme öncelikle Sosyalist Parti'den Charles Schenck'in davasını değerlendirdi. Schenck askere alınanları teslim olmamaya çağıran broşürler dağıttığı için Casusluk Yasası'nı ihlal etmeyi tasarlamak suçundan hapse atılmıştı. Broşüre göre mecburi hizmet anayasaya aykırıydı ve askerlik "bir çeşit" mahpusluktu. Mahkeme Holmes'un kaleme aldığı 1919 tarihli şaşırtıcı bir kararla Schenck'in mahkûmiyetini oybirliğiyle onadı. ABD hukuk tarihinin en ünlü sözleri arasına girecek ifadeler kullanan Holmes, savaş dönemlerinde politik ifade özgürlüğüne nasıl sınır çekileceğine dair ikna edici bir ilke sundu – söz konusu davada bu ilkeyi uygulamayı reddetse de:

Her eylemin niteliği, hangi koşullar altında gerçekleştiğine bağlıdır. Kalabalık bir tiyatrodaki ortada bir şey yokken "yangın var" diye bağırarak panik yaratan bir adamı, ifade özgürlüğünü korumak için çıkarılmış en katı yasalar dahi koruyamaz... Örneklerin her birinde asıl mesele, sarf edilen sözlerin... Kongre'nin engelleme hakkına sahip olduğu fiili kötülüklere yol açmak yönünde açık ve mevcut bir tehlike oluşturacak şekilde kullanılıp kullanılmadığıdır.*

Kalabalık bir tiyatrodaki panik yaratmanın yasaklanması fazla itiraz getirecek bir örnek değildi, Holmes'un bunu, savaş gayretlerine sekte vurmaya benzetmesi de bir yere kadar anlaşılabilirdi. Ancak Holmes'un atladığı şey, Schenck'in dağıttığı broşürlerin "açık ve

* Schenck v. U.S., 249 U.S. 47 (1919).

mevcut bir tehlike oluşturmak” bir yana, sözü edilen türde hiçbir etkisinin olmadığıdı. Ortada askere gitmeyi reddetmeyi düşünen biri olduğuna dair tek bir delil yoktu. Broşürler görünüşe bakılırsa ancak çöp kutularını doldurmuştu. Bu durumda Holmes’un sıkça anılan yaklaşımına göre Shenck’in mahkûmiyet kararının bozulması gerekirdi ama onun ifade özgürlüğünü ya da hürriyetini korumaya ne Holmes gönüllüydü ne de diğer yargıçlar. Nihayetinde broşürlerin askerliğe gitmeye karşı yasadışı bir direniş yaratma “olasılığı taşıması” yeterli olmuştu.

Mahkeme’nin, Sosyalist Parti lideri ve yılların başkan adayı Eugene Debs’e yaklaşımı da bir o kadar utanç vericiydi. Debs kamuya açık bir konuşmada savaşı kapitalist bir komplo olarak nitelediği ve askere alınmayı reddedenlere yardım ettikleri için İs- yana Teşvik Yasası bağlamında mahkûmiyet alanları desteklemekten suçlu bulunmuştu. Doğrudan askerlikten kaçmayı savunmasa da kalabalığa, “Şunu bilin ki sizler kölelikten ve ölüme gönderilmekten çok daha iyisine layıksınız,” demişti. Mahkeme bir kez daha mahkûmiyeti oybirliğiyle onadı ve kararı yine Holmes kaleme aldı. Schenck kararının üstünden bir hafta geçmeden “açık ve mevcut tehlike oluşturma” ölçütü kayıplara karışmıştı. Aksine jüriye göre sözlerinde insanları askere yazılmayı engelleme yönünde “doğal bir eğilim ve makul ölçüde olası etki” olduğu için, Debs’e söz hakkı tanınmadı. Debs’in yaptığı konuşmanın tek bir kişiyi asker kaçığı olmaya sevk ettiğine dair hiçbir delil olmasa da, on yıllık hapis cezası onandı.*

Holmes bunu izleyen aylarda tutumunu gözden geçirmeye başladı. Bir arkadaşına yazdığı mektupta, “Maalesef İngiltere’ye kıyasla burada daha az konuşma özgürlüğümüz var,” dedi.” Ge-

* Debs v. United States, 249 U.S. 211 (1919).

Holmes-Laski Letters: The Correspondence of Mr. Justice [Oliver Wendell] Holmes and Harold J. Laski, 1916-1935, 1. Cilt (Cambridge: Harvard University Press, 1953), s. 217.

çirdiği değişim, Yüksek Mahkeme'nin gördüğü –ABD, Abrams'e karşı ismiyle bilinen– bir sonraki önemli politik ifade özgürlüğü davasında kendini gösterdi. Davanın odağında ABD'nin Bolşeviklere karşı giriştiği askeri harekete karşı çıkan Rus-Yahudi göçmenlerden bir grup vardı. Sanıklar İsyana Teşvik Yasası çerçevesinde, New York'ta pencerelerden aşağı İngilizce ve Yidiş dilinde broşürler fırlatmakla suçlanıyordu. Bunlar kapitalizme saldıran, mühimmat işçilerini greve teşvik eden ve Rus Devrimi'ni hararetle destekleyen yazılardı. İngilizce broşürde “Uyanın!” yazıyordu. “Uyanın dünyanın işçileri!” Yidiş dilindeki broşürler insanları “sahte, ikiyüzlü askeri propagandanın suratına tükürmeye” davet ediyordu. Mahkeme başkanının yabancı karşıtı, Yahudi aleyhtarı inançlarının damga vurduğu duruşmanın ardından davalılara üç ila yirmi yıl arasında değişen hapis cezaları verildi.

Mahkeme mahkûmiyetleri onaylasa da Holmes ile Brandeis bu defa ret oyu kullandılar. Holmes yazısında, “Hükümetin Anayasa'yı yayımlamaya ne kadar hakkı varsa” davalıların da “o kadar yayımlama hakkı olduğu”nu belirtti. “Açık ve mevcut tehlike” ölçütüne tekrar başvurarak o “aptal broşürlerin” sadece “bir görüşün bildirilmesinden ve tavsiye”den ibaret olduğunu, suça teşvik tehlikesi oluşturmadığını ileri sürdü. Evet, savaş zamanı dağıtılmışlardı ama devlet “şüphesiz” bu dönemde bile “ülkenin fikrini değiştirme yönündeki tüm çabaları yasaklayamaz”dı. (İtalikler eklenmiştir.) Holmes ardından ifade özgürlüğünün ve onun korunmasının mahiyetine ilişkin klasikleşecek olan beyanlarını sundu:

Bir düşüncenin piyasa rekabetinde kendine yer edinebilme gücü, hakikati sınamanın en iyi yoludur... Anayasamızın tasavvuru her halükârda budur. Bu bir deneydir, yaşamın tamamının bir deney olması gibi... Bu deney sisteminizin bir parçasıdır parçası olmasına, ama zannımca

hiç hoşlanmadığımız görüşlerin ifade edilmesini denetleme girişimlerine karşı daima tetikte olmalıyız... ülkeyi kurtarmak adına acil bir denetim gerekmediği sürece.*

Fikirilere özel bir pazaryerinin olması ve kolektif aklın oradan iyi olanları alıp kötülerini rafta çürümeye bırakması, Birinci Anayasa Değişikliği hukukuna nüfuz edecek bir mefhumdu ama Yüksek Mahkeme henüz ifade özgürlüğü mahkûmiyetlerini göklere çıkarmaktan vazgeçmiş değildi. Bunların sonuncusu olan *California, Whitney'e karşı* davasında Charlotte Whitney, hükümetin şiddet yoluyla devrilmesini savunmaya karşı getirilen bir eyalet yasası çerçevesinde suçlu bulunmuştu. Whitney'nin suçu "devrimci sınıf mücadelesini" destekleyen Komünist İşçi Partisi'nin kurulmasına yardım etmektir. Mahkeme mahkûmiyeti onasa da Brandeis, Holmes ile birlikte, muhalefet etme hakkına tanımlayıcı bir önerme getiren, ayrı bir görüş bildirdi. Brandeis'in sözleri bugün de yüz yıl önceki kadar heyecan verici:

Bağımsızlığımızı kazananlar... mutluluğun sırrının hürriyet, hürriyetin sırrının da cesaret olduğuna inanıyorlardı. İnsanın dilediğini düşünme ve düşündüğünü söyleme özgürlüğünün, siyasi hakikatin keşfi ve yayılması yolunda vazgeçilmez araçlar olduğuna; ifade ve toplanma özgürlüğü olmadan tartışmaların kısır kalacağına ve bunun ABD yönetiminin temel ilkesi olması gerektiğine inanıyorlardı.

Brandeis daha sonra bu ilkeleri devletin ifade özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalara bağlayarak "açık ve mevcut tehlike" ölçütünü onayladı ve tehlike ivedi ve ciddi olmadığı sürece, mevzubahis ifadeye izin verilmesi gerektiğini belirtti. Devlet ancak en ekstrem

* *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616 (1919).

ve acil durumlarda ifade özgürlüğüne müdahale edebilirdi. Aksi takdirde “bunun çaresi insanları zorla susturmak değil, daha fazla ifade özgürlüğüne imkân tanımak” tı. “Ancak acil bir durumda engellemeye gidilebilir” di.*

Bunu izleyen onyıllar içinde Holmes ve Brandeis’in ifade özgürlüğüne yönelik geniş kapsamlı yaklaşımı ABD içtihadına dahil oldu. “Açık ve mevcut tehlike” ölçütü düşe kalka yürürlüğe girip rafine edilecek, 1969’daki çığır açıcı *Ohio, Brandenburg’e karşı* kararına zemin hazırlayacaktı. Bu davada Yüksek Mahkeme, Ku Klux Klan’ın Yahudilerden ve siyahlardan “intikam” almak üzere toplanma hakkını onayladı ve “olması yakın ve muhakkak bir kanunsuz eylemi” körüklediği sürece şiddetin “sadece savunuculuğunun yapılmasını” bir hak olarak tanıdı. 1970’lere gelindiğinde ABD’nin savaşlara müdahilliğini protesto etme hakkı da, pratikte olmasa bile teoride teminat altına alınmıştı. Ancak bunlara henüz çok zaman vardı. İki savaş arası dönemde politika sansürcülerin odağından hiç ayrılmasa da sansür sadece politik söylemleri hedef almadı.

İki Savaş Arası Dönemde Almanya ve Britanya’da Kültürel Sansür

Weimar Cumhuriyeti on dört yıllık ömrü boyunca tarihin en hayret verici yaratıcı ve entelektüel enerji patlamalarına ev sahipliği yaptı. Sanat, sinema ve edebiyatta dışavurumculuk gelişti, Bauhaus mimariyi ve tasarımı yeniden tanımladı, Albert Einstein’dan Erich Fromm’a birçok Yahudi, üniversite fakültelerine katıldı ve modernizm, tüm canlı formlarıyla kendini ortaya koydu. Joseph Pilates bile egzersiz tekniklerini burada geliştirdi. Ancak tüm bunlar, ekonomik bir çöküşün, dengesiz siyasetin, anarşistler, komünistler ve Hitler’in Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi

* Whitney v. California, 247 U.S. 357 (1927).

gibi aşırı sağcı gruplar arasındaki sokak çatışmalarının yaşandığı bir dönemde gerçekleşti. Tüm bu gruplar Cumhuriyet'in ifade özgürlüğünü korumaya duyduğu gelgitli bağlılığı istismar ettiler. Weimar sansürcülüğünün paradoksları çoktu ama biz burada, 1919'da çekilmiş eşcinsellikle ilgili bir filmle başlayarak sinemaya odaklanacağız.

Almanya'nın 1918'deki Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sadece bir gün sonra geçici hükümet, Halkın Vekilleri Konseyi, olağanüstü bir adım atarak sansürün yurt çapında kaldırıldığını ilan etti. Sansür yakında yine gelecek olsa da ara dönemde, önceden asla onay alamayacak çok sayıda film yayınlandı. Bunlar arasında *Fahişeler Cenneti*, *Bâkireler Cehennemi* ve *Ruh Satıcıları* gibi onlarca "eğitici" film yer alıyordu.* Bu filmler çeşitli derecelerde pornografikti ama *Anders als die Anderen* [Ötekilerden Farklı] adlı film, eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılması için melodramatik fakat samimi bir mesaj içeriyordu. Hassas ruhlu genç bir erkeğin yaşamı ve intiharı ile saygın cinsellik araştırmacısı ve reform savunucusu Magnus Hirschfeld'in bir konuşmasını dönüşümlü olarak ekrana getiren film, cinsellik içermiyordu. Daha çok bir hoşgörü ve siyasi eylem çağrısı niteliğindeydi. Filmin sonunda Hirschfeld izleyicilere, baş karakterin trajik ölümünün telafi edilmesi adına, Almanya'nın eşcinsellik karşıtı yasasının ilga edilmesi için çaba sarf etmeyi öğütüyordu. Mesajın gözden kaçması ihtimaline karşı da son sahnede Hirschfeld kanunnameye yasanın üstünü çizirken görülüyordu.

Berlin'de gösterime girmesiyle birlikte *Ötekilerden Farklı* ciddi bir seyirci kitlesine ulaştı ama bazı Alman eyaletleri filmi yasaklamanın yollarını yine de buldu. Ülke çapında sinema sansürünü geri getirmeye çalışan ahlak savunucularının çabaları sonucunda

* James D. Steakley, "Cinema and Censorship in the Weimar Republic", *Film History* 11 (1999): s. 189-90.

film (şehvetli rahipleri anlatan *Saflık Yemini* adlı filmle birlikte) “A Kategorisi” filmler arasına alındı. Weimar hükümeti de Nisan 1920’de, on dakikalık bir tartışmanın ardından aynı şeyi yaptı. Filmlerin gösterime girebilmesi için artık onay gerekecekti ve yeni sansür kurulları tarafından düzeni bozduğuna, dini duyguları zedelediğine, ahlaksızca olduğuna ya da Almanya’nın imajı veya uluslararası ilişkilerini tehlikeye attığına hükmedilen hiçbir film onay alamayacaktı. Bunun ardından *Ötekilerden Farklı* yasaklandı. Sebep kısmen, tarihçi James Steakley’nin deyişiyle şuydu: “Film seyirciler arasında ‘tereddütle olanları’ gizil eşcinsel eğilimlerini hayata geçirmeye sevk edebilir” di.”

Weimar politikalarının 1920’lerde giderek gerilimli bir hal almasıyla birlikte sansür kurulları hükümet ve askeri yetkililerin yukarıdan, yurttaş eylemlerin ve sokak gösterilerininse aşağıdan yarattığı baskıya yenik düştü. Genel olarak Marksist ya da pasifist mesajları olan filmler, muhafazakâr veya askeri perspektiften ilerleyenlere kıyasla daha sıkı incelemeye tabi tutulsa da, sansürçülerin ikircikli davranışlar sergilediği de oluyordu. 1926’da *Potemkin Zırhlısı*’nın onay başvurusu, kamu güvenliğine karşı tehlike oluşturduğu gerekçesiyle reddedildi. Bundan iki gün sonra, denizcilerin subaylara saldırdığı sahnenin kesilmesi koşuluyla ret kararı iptal edildi. Filmin “Bolşevist” eğilimlerinin sağ cenahta uyandırdığı gerginlik, başarılı galanın ardından da devam edince film bir kez daha yasaklandı, yine bazı sahneleri sansürlendikten sonra tekrar onay aldı. Sansürlü film çok büyük bir başarı elde etti ve diğerlerinin yanı sıra bir Berlin sinemasında bir yıldan fazla gösterimde kaldı.

Üç yıl sonra savaş karşıtı *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* filmi

* Steakley, “Cinema and Censorship”, s. 181-82, 187-88, 190-92, not 74; Franz A. Birgel, “Kuhle Wampe, Leftist Cinema, and the Politics of Film Censorship in Weimar Germany”, *Historical Reflections/Reflexions Historiques* 35, No. 2 (Ocak 2009): s. 41.

onaya sunulduğunda, siyasi kutuplaşma Almanya’da ciddi bir boyuta varmıştı. Universal Studios filmi sansürcülerin onayına bile sunmadan, Alman askerlerin kendi sadist subaylarına saldırdığı ve savaşın suçunu Kayzer’e attığı sahneleri kesmişti. Kesilen film onay aldıysa da Berlin’de gösterime girmesinden iki gün sonra Joseph Goebbels ve 200 kadar Kahverengi Gömlekli salonda ayağa kalkarak “Yahudiler dışarı!” ve “Hitler kapıda!” diye bağırdı. Bunu izleyen arbedede Kahverengi Gömlekliler sinema salonuna koku bombası atıp beyaz fareler saldı. Berlin’de filme karşı yapılan büyük Nazi gösterileri sonraki günlerde de sürdü. Bu tür kargaşalar ve ordudan gelen yoğun baskı, filme verilen iznin geri çekilmesine yol açtı. Sansür kurulu şimdi de Alman zulmünün “tek taraflı sergilenişinin, Alman imajına zarar vereceği”ne hükmetmişti.* Film daha sonra yeni kesintilerle özel gösterimler için, ardından da yine birtakım sahneler atıldıktan sonra halk gösterimi için izin aldı. Universal, diğer ülkelere sadece bu kesilmiş versiyonu dağıtmayı kabul etti.

Weimar hükümetinin sallantıya girdiği, Nazi’lerinse iyice yükselişe geçtiği 1932’de, Bertolt Brecht’in önemli katkılar sağladığı komünist propaganda filmi *Kuhle Wampe*’nin [Bu Dünya Kimin?] sorunlarla karşılaşmama ihtimali yoktu. İşsizlik kuyrukları, hükümetin işçilere karşı vurdumduymazlığı, burjuvazinin hoyratlığı ve komünist seyircinin bekleyebileceği başka birçok şey, bu filmde yer alıyor, kapanış ise “Dünyayı kim değiştirecek?” sorusuyla yapılıyordu. Sorunun filmdeki yanıtı “Dünyayı beğenmeyenler” idi. Sansür kurulu, devleti “kifayetsiz ve yıkılmaya değer” yansıtaçağı kaygısıyla filmin gösterimini yasakladı.” Bunu hem solun hem de sağın yoğun kulis faaliyetleri ve solcuların düzenlediği büyük çaplı protesto mitingleri izledi. Nihayetinde bir uzlaşa doğdu ve film

* Birgel, “Kuhle Wampe”, s. 43-48.

Birgel, “Kuhle Wampe”, s. 48-50, 53.

ciddi bazı kesintilerle gösterime girdi. Gelgelelim sansür kaynaklı kesintiler *Potemkin Zırhlısı* ve *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*'a olan ilgiyi azaltmazken, *Bu Dünya Kimin*'e uygulanan kesintiler –mevcut haliyle bile geleneksel anlatı kalıplarını esneten– filmin izlenmesini daha da zorlaştırdı. Film gişede battı. Bir sonraki yıl Naziler başa geçti ve *Bu Dünya Kimin*, *Potemkin Zırhlısı* ve *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* doğrudan yasaklanan ilk filmler arasında yer aldı.

1920 ve 1930'lara hükmeden karmaşadan sonra Nazi Partisi birçok Alman'a göre düzeni sağlayacak, ırksal ve kültürel yozlaşmaya karşı milliyetçi hatları belirgin bir kimliği tekrar oluşturabilecek tek gruptu. Weimar Cumhuriyeti'nde gerçekleşen kültürel gelişmeler en çok Hitler'in gözünü korkutmuştu. Bu başıboş onbaşı, artık Nazi Partisi'ne dönüşmüş olan partinin başına geçtiğinde, kültürel homojenliği dayatmak adına zor kullanmak parti programının ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Partinin 1920 manifestosunda şunlar yazıyordu: "Kamu menfaatine aykırı hareket eden gazeteler yasaklanacaktır. Ulusal yaşamımız üzerinde yıkıcı etkisi olan sanat ve edebiyat akımlarına karşı yasalar çıkarılmasını talep ediyoruz." Partinin ilk dönem destekçilerinin çoğu, bu tür katı önlemlere muhtemelen karşıydı ama Hitler'in ve partinin niyeti en baştan beri ortadaydı.

Parti, güç ve meşruiyet kazanmasıyla birlikte hızla ifade özgürlüğünü denetlemeye yöneldi. Wilhelm Frick 1930'da Tübingiya eyaletinin içişleri bakanı olunca –bir Nazi ilk defa bir Alman eyaletinde yüksek makama gelmişti– "zenci" prodüksiyonlarına yer veren sahnelerin temsil izinlerini feshetmeye yönelik çalışmalar başlattı. Stravinski'nin ve Brecht ile Kurt Weill'in eserleri de bu

* "Platform of the National-Socialist German Workers' Party (24 Şubat 24 1920)", Jewish Virtual Library, Y. Arad ve diğ., *Documents on the Holocaust* (Kudüs: Yad Vashem, 1981), s. 15-18, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/platform-of-the-national-socialist-germanworkers-rsquo-party>

tanıma giriyordu. Erich Maria Remarque'ın (filme konu olan) *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanı yasaklandı ve Otto Dix, Wassily Kandinsky, Oskar Kokoschka ve diğer modernistlere ait eserlerin Weimar Şato Müzesi'nden çıkarılacağı bildirildi.

Hitler, Ocak 1933'te Şansölye seçilmesinden sonraki birkaç hafta içinde Başkan Paul von Hindenburg'u, Komünist ve Sosyalist Demokrat gazeteler de dahil olmak üzere tüm özgür basını susturmak için hükümete yetki verecek bir geçici yasa çıkarmaya ikna etti. Bir sonraki ay, Nazilerin suçu Komünistlere attığı ve temel haklara daha da katı sınırlamalar getirip diktatörlüğü tesis etmek için bahane olarak kullanacakları Reichstag yangını yaşandı. Kısa süre sonra liberal gazeteler de ya kapatıldı ya da ele geçirilerek bünyelerinde çalışan yazı işleri müdürleri ve gazeteciler hükümete bağlandı.

Sanat dalları, medya ve siyasi söylem üzerindeki denetimin giderek güçlenmesiyle birlikte sansüre duyulan ihtiyaç da azaldı. Kültür veya iletişim alanında çalışan herkesin (Goebbels'in propaganda bakanlığına bağlı) Reich Kültür Odası'na üye olması ve onun kurallarına uyması gerekiyordu. Kariyerini ya da güvenliğini düşünen hiç kimse eserini, rejime karşı olanlar şöyle dursun, onaylı kanalların dışında kalan mecralarda bile yayımlatmıyordu. Devlet bir yandan da toplumu, yabancı haber "istilasına"na karşı sıkı sıkıya kapatıyordu. Sadece 1933 yılında 250 yabancı gazete yasaklanmıştı.*

İfade özgürlüğünün denetimi, Alman toplumunu her yönüyle senkronize etmeyi hedefleyen Nazi Gleichshaltung politikasını oluşturan unsurlardan sadece biriydi. Geçmişin birikimleri de sistematik olarak yok edilmeliydi, bunun için de ateşler yak-

* World Committee for the Victims of German Fascism, *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag* (Londra: Victor Gollancz, 1933), s. 193.

mak gerekiyordu. Sürece damga vuran ilk olaylar arasında Mayıs 1933'teki kitapların yakıldığı dev ateşler vardı. Nazi gençlik grupları, bundan haftalar öncesinden kütüphane ve kitapçıları tarayarak "Alman olmayan" ve "dejenere" kitapların listesini çıkarmışlardı. 6 Mayıs'ta Magnus Hirschfeld'in Berlin'deki Cinsel Bilim Enstitüsü'ne yapılan baskında el konan 20.000 kitap da dahil olmak üzere yüz binlerce kitaba el kondu. Britanyalı yazar Christopher Isherwood'un yazdıklarına göre, 100 kadar öğrenci "sabahın erken saatinde bando müziği çala çala kamyonlarla geldi" ve ortalığı yıkarak binaya girdikten sonra kitaplara mürekkep döktü, sonra da kitapları toplayıp gitti.* Baskın Nazi gazetelerince "bir zehir müessesesine karşı gerçekleştirilen güçlü bir eylem" ve "Yahudi Magnus Hirschfeld'in" işlettiği enstitünün "buharla temizlenmesi" şeklinde haberleştirildi."

10 Mayıs'ta bu kitapların yanı sıra—Karl Marx, Thomas Mann, Marcel Proust ve Albert Einstein'ın kitaplarının de aralarında bulunduğu—yüz binlerce kitap, Almanya'nın farklı yerlerinde, sokak ateşlerinde yakıldı. Titizlikle sahnelenen bu medyatik gösterilerle, "zehirli" metin ve fikirlerin öldürülüşü sayesinde gerçekleşen ulusal yenilenme vurgulanıyordu. Frankfurt'ta kitaplar, çelenklerle süslü öküzlerin çektiği gübre arabalarıyla meydanlara taşınıyor, Chopin'in Cenaze Marşı eşliğinde yakılıyordu. Berlin'den yapılan canlı radyo programında, Goebbels yakılan ilk ateşin önemini vurguluyordu:

[Siz öğrenciler] Bu gece yarısı, geçmişin manevi değerlerden yoksun kalıntılarını ateşe vererek iyi bir iş başardınız.

* Petley, *Censorship*, s. 23-24; Christopher Isherwood, *Christopher and His Kind* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1976), s. 128-29.

World Committee, *Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag* (Londra: Victor Gollancz, 1933), s. 169, alıntı için bkz. *Der Angriff*, 6 Mayıs 1933.

Güçlü, yüce ve sembolik bir icraatta bulundunuz... : Kasım [Weimar] Cumhuriyeti'nin manevi temelleri burada yerle bir oldu. Ancak bu yıkıntılardan yepyeni bir ruh, zümrüdüanka gibi doğacak... Geçmiş artık alevlerin içinde yatıyor... Bugün bu göğün altında ve bu alevlerin eşliğinde yeni bir yemin ediyoruz: Reich, Ulus ve Liderimiz Adolf Hitler – *Heil! Heil! Heil!*

Goebbels aynı konuşmada sokak ateşlerini, Almanya'nın yeniden doğuşunu “tüm dünyaya sergileyen” bir “icraat” olarak adlandırdı.* Fakat Almanya Britanya'yı, Fransa'yı ve Sovyetler Birliği'ni önleyici bir askeri müdahalede bulunmaktan alıkoymaya çalışırken, savaş başlayana dek dünya sahnesindeki imajına hâlâ önem veriyordu. 1936 Yaz Olimpiyatları'na ev sahipliği yapan Almanya, bir yanda en sert aşırılıklarını gizlerken diğer yanda yenilenmiş, birlik olmuş bir ülke imajı yansıtmaya çalışıyordu. Bu arada en ölümcül Yahudi karşıtlığının emarelerini gizlemek için sansürü tersine çevirme girişimleri de vardı. Ucuz ve bayağı propaganda gazetesi *Der Stürmer* Olimpiyatlar devam ederken Berlin sokaklarında bulunamıyor, hiçbir yerden eksik olmayan Yahudi karşıtı sloganlar taşıyan afişler, Yahudilerin işletmelere ve başka dükkânlara girmesini yasaklayan tabelalar ise ortadan kaldırılıyordu.

Savaşın başlamasıyla birlikte Almanya düşmanlarına ait kitapların ve diğer kültürel mirasın imhası ana gaye haline geldi. Almanların 1940'ta düzenlediği hava akınlarında, Londra'daki (top-tancı kitapçıların muhiti) Paternoster Row'daki 6 milyon kitap da dahil olmak üzere yirmi milyon kitap imha edildi. Bombalayacakları kültürel hedefleri Baedeker'in *Britanya Turist Rehberi*'n-

* Petley, *Censorship*, s. 24-25; Rebecca Knuth, *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century* (Westport: Praeger, 2008), s. 56, Goebbels alıntısı için bkz. Louis L. Snyder, *Hitler's Third Reich: A Documentary History* (Chicago: Nelson-Hall, 1981), s. 121-22.

den istifade ederek belirleyen Almanlar 1942 yılında aralarında Coventry'deki Gulson Kütüphanesi'nin de yer aldığı birçok yeri tahrip etti. Çekoslovakya Alman kontrolüne geçtikten sonraysa hem Çekoslovakların coğrafya ve tarih kitapları hem de Almanya'nın bu ülke üzerindeki hâkimiyet iddialarıyla çelişen pasajlar içeren kitaplar imha edildi. Kültürel tasfiyenin Nazi operasyonlarında kilit unsur oluşturduğu Polonya'da, Almanlara ait olanlar hariç tüm özel kitap koleksiyonlarına zorla el konuldu. Polonya kültürünün içini daha da boşaltmak ve direnişçi liderlerin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla, Polonya'nın eğitilmiş sınıfları topluca öldürüldü. Polonya'daki bir Nazi idarecisi, "Mıntıkamda entelektüel pırıltı sergileyen herkes vurulacaktır," diyordu.*

Nazilerin yürüttüğü kitap imhasının bir halkın imhasıyla en yakından bağlantılı olduğu durum, Yahudilerin durumuydu. Alman kuvvetleri gittikleri her yerde Yahudi halkıyla birlikte Yahudi kitaplarını da bir araya topluyor ve çoğu zaman her ikisinin de akıbeti aynı oluyordu. Lublin'deki en önemli yeşiva'larından" birinin büyük Talmud kütüphanesi 1941'de ateşe verildiğinde, kutlama için bando getirtilmişti. Kitaplar yanarken müziğin sesiyle askerlerin tezahüratları, manzarayı izleyen Yahudilerin acı çığlıklarına karışıyordu.

Ancak Yahudi kitaplarının hepsi yakılmadı; Nazi sansürcülüğünün daha tuhaf örneklerinden birinde parti, Frankfurt'ta – esasen Yahudilerin kirletmediği bir Yahudi araştırmaları merkezi olan–Yahudi Sorusunu İnceleme Enstitüsü ("Frankfurt Enstitüsü") gibi sözde akademik araştırma enstitüleri kurdu ve bunları, el konan Yahudi kitaplarıyla doldurdu. Frankfurt Enstitüsü'ne gönderilen kitaplar arasında Litvanya'nın Vilnius kentindeki büyük

* Knuth, *Libricide*, s. 86-91.

Dini metinlerin okutulmasına odaklanan geleneksel Yahudi eğitim kurumu. (ç.n.)

Yahudi kütüphanesinin koleksiyonlarından gelen ciltlerce kitap vardı. Alman birliklerinin 1943'de Vilnius'a girmesiyle birlikte Yahudiler vurulmuş ya da topluca gettoya gönderilmiş, kütüphane yağmalanmaya başlamıştı. Yahudi kütüphaneci Herman Kruk, kütüphanelerin parçalanmasına ve nakledilecek koleksiyonların hazırlanmasına zorla nezaret ettirilmişti. Kruk ve asistanları, aralarında Theodor Herzl'in güncesi, Lev Tolstoy ile Maksim Gorki'nin mektupları, Marc Chagall'ın çizimleri ve onlarca antik el yazmasının da yer aldığı 5.000 kadar eseri saklamayı başardı.

Kruk, Estonya'da bir esir kampında öldü ama Sovyet birlikleri 1944 Temmuzunda şehre girerken, bir yıl önce doğuya kaçan Kruk'un birkaç asistanı da yanlarındaydı. Asistanlar saklanan kitapların çoğunu buldular ve onlar için yeni bir Yahudi Sanat ve Kültür Müzesi kurdular. Projenin ömrü uzun sürmese de, Sovyetler 1948'de yeni müzeyi yağmalamadan önce koleksiyonun bazı parçaları New York'a kaçırıldı. Geriye kalanlar Stalin sonrası döneme kadar saklandı ve 1988'e dek öyle kaldı. Bundan birkaç yıl sonra koleksiyonun kalan kısmı da New York'a gönderildi.*

*

Britanya'da eski alışkanlıkları kırmak zordur; özellikle de insan gönülsüzse. Burada kültürel sansür, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra onlarca yıl sürerek, kültürel dışavurumun pek çok formuna ulaşmayı başardı. Devlet ve devletin temsilcileri kitapları, matbu eserleri, filmleri, oyunları, hatta kartpostalları yasakladı ve yasaklı materyal bulmak için insanların postalarını açtı. Tüm bunlar olurken sansürün var olmadığı yönünde kamusal algı yönetimini sürdürdü. "Sansürcü" unvanına sahip hiçbir yetkili olmadığı ve (tiyatro oyunları hariç) yaratıcı eserler devletin ön onayına tabi

* Sem C. Sutter, "The Lost Jewish Libraries of Vilna and the Frankfurt Institut zur Erforschung der Judenfrage", *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity*, haz. James Raven (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004), s. 222, 229, alıntı için bkz. "Zum erstenmal in der Geschichte: Judenforschung ohne Juden", *Illustreiter Beobachter*, Folge 18, 30 Nisan 1942.

olmadığı için, devlet rutinleşmiş el koyma ve engelleme faaliyetlerinin sansür tanımına girdiğini –halkla ilişkiler bağlamında– reddedebiliyordu. Devletin yanıltıcı derecede kısıtlı tanımına göre bu terim sadece bir şeyin yayımlanmasını önlemek anlamına geliyordu. Gerisi yasaların uygulanmasından ibaretti.

İçişleri Bakanlığı 1938’de polise gönderdiği, piyasadan toplanacak kitapların gizli listesiyle ilgili notta, devletin ya da polisin “herhangi bir şekilde sansürcü gibi hareket ediyormuş ya da kitapları ‘yasaklama’ yetkisi varmış gibi bir izlenim” yaratmamasının önemini vurguluyordu. Bununla da yetinmeyen İçişleri Bakanı, ahlak savaşçısı (ve “Jix” diye anılan) William Joynson-Hicks, –Shakespeare’in “ucuz baskılarındaki” “daha kaba saba” pasajlar da dahil olmak üzere– müstehcenliğe karşı sıkı yaptırım sözü veriyor ama bu önlemlerin hiç kimsenin “ruhunun yönlendirdiği şekilde yazma” hakkına “köstek” olmayacağını belirtiyordu. Görevi icabı sadece “hukuku yerine getirdiğini” ileri sürüyor, “Ben edebiyat sansürcüsü değilim” demeyi de ihmal etmiyordu. Edebiyat sansürü bu laf salatası eşliğinde hız kesmeden varlığını sürdürüyordu.

Sinemaya gelince; Britanya Sinema Sansür Kurulu (BBFC) derin devletle olan bağlantısı nedeniyle sadece ismen “bağımsız bir kurum” gibi hareket edebiliyordu. BBFC’nin aktüalite filmlerini sansürlemesini kınayan parlamenter Geoffrey Mander 1938’de, kurulun hükümetten bağımsızmış gibi görünmesinin “kendi çıkarı açısından son derece iyi” olduğundan, “hükümetin de bu sayede ‘bizimle alakaları yok, ne isterlerse yapabilirler’” diyebi-

* Lisa Z. Sigel, “Censorship and Magic Tricks in Inter-War Britain”, *Revue LISA/ LISA e-Journal* [Online], sayı 11, No. 1 (30 Mayıs 2013), paragraf 17, <https://doi.org/10.4000/lisa.5211>

The Times, 6 Mart 1929.

*** *Parliamentary Debates*, Commons, Cilt 342, No. 22, 1938, s. 1273, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1938/dec/07/censorshipand-restriction-of-liberty#column_1273

leceğinden yakınıyordu. Sinema sansürünün odağında daha çok cinsel içeriği engelleme, yerleşik kurum ve otoriteleri destekleme ve işçi sınıfı militanlığının yayılmasını önleme vardı. BBFC'nin 1919 faaliyet raporunda seyircinin ahlakını bozan, suçu yücelten, dini ya da evliliği hor görmeye teşvik eden ya da "kamuya mal olmuş şahsiyetleri" alaya alan "hiçbir şeyin onaydan geçirilmemesi gerektiği" yazıyordu. Kurul, "şiddet içeren toplumsal huzursuzluklar yaratması hesaplanmış konuları" da "dikkatle değerlendirmiş", yani sansürlemişti. BBFC çok geçmeden "beyaz kızlarla diğer ırklardan erkekler arasında yaşanan şüpheli durumları" ekrana yansıtan, "Britanya topraklarını... ahlaksızlık yuvası gibi" resmeden veya "isyana teşvik edici altıyazılar ve Bolşevist Propaganda" içeren filmleri de sansürlemeye başladı. Kurul başkanının 1937'de Sinema Gösterimcileri Birliği'ne dediği gibi, "Londra'da şu an günün yakıcı sorularını ele alan tek bir filmin bile gösterimde olmadığı görmekten gurur duyuyoruz" *

Sergei Eisenstein'ın yönettiği *Potemkin Zırhlısı* gibi filmlerin genel izleyici için yasak olması (seçkinler içinse olmaması) şaşırtıcı değildi. Bu tür filmler özellikle işçi sınıflar açısından kışkırtıcı addediliyordu. Sinema sansürü ayrıca Britanya dış politikasını, en fenası da Britanya'nın faşizmle ve Nazi Almanyası'yla izlediği barışçıl siyaseti de destekliyordu. Mander, "Anti-faşist hiçbir şeye izin yok," diyordu." Hitler'in başa geçtiği 1933'te *Bir Alman Trajedisi ve Yahudilerin Olmadığı Şehir* adlı Nazi karşıtı filmle onay verilmedi. Bir sonraki yıl *Avrupa'nın Kudurmuş Köpeği* adlı film, "safı Hitler karşıtı propaganda" olduğu, dolayısıyla da "uygunsuz" bulunduğu için, tıpkı *Hitler'in Korku Hükümlerliği* gibi yasaklandı. 1936'da yeniden çevrilen Alman klasiği *Dr. Ca-*

* Petley, *Censorship*, s. 81-84, alıntı için bkz. D. W. Spring, *Propaganda, Politics, and Film*, 1918-45 (Londra: Palgrave Macmillan, 1982), s. 122.

Parliamentary Debates, s. 1938.

ligari'nin Muayenehanesi de, kısmen içinde Hitler'in komik bir balmumu yer aldığı için yasaklandı çünkü BBFC'ye göre bu "oldukça gereksiz"di. 1937'de *İspanyol Dünyası* adlı film, Almanya ve İtalya'nın İspanya İç Savaşı'na müdahale ettiğini aktarması gerekçesiyle sansüre uğradı. 1938'de (yani Neville Chamberlain'in elindeki kâğıdı sallayarak Hitler'in barış istediğini söylediği yıl) ABD yapımı aktüalite filmi *Nazi Almanyası'nın İçinden* de "dostça ilişkiler sürdürdüğümüz ve gücendirilmemesi gereken bir ülkeyi gücendireceği için" yasaklandı.

Nazi karşıtı filmlerin sansüre uğraması, Almanya ile Britanya 1939'da savaşa girene dek devam etti, bu tarihten sonra ise Alman karşıtı her şeye izin verildi. Barış döneminde senaryo aşamasında reddedilen, Nazilerin din adamlarına yaptığı zulümlerin anlatıldığı *Pastor Hall* filminin yapımına artık izin vardı.* Britanya, Sovyetler Birliği'yle ilgili tutumunu da değiştirmişti. Haber Alma Bakanlığı gazetecilere yönelik, Sovyet mezalimini olduğundan önemsiz gösteren ve daha çok "pozitif bir Rusya tablosu" çizen bir propaganda öneren "İdeolojik Bolşevizm Korkusuna Karşı Argümanlar" adlı bir el kitabı yayımlamıştı." Bu durum George Orwell'in sabrını taşırdı ve yazar 1943'te BBC'de yorumculuk yapmayı bırakarak, Sovyet karşıtı hiciv romanı *Hayvan Çiftliği*'ni yazdı. Kitap Britanya'da savaş sonrasına dek yasaklandı ve bu durum Orwell'in, "Sovyet Rusyası'na eleştirellikten uzak bir hayranlık" duyulmasını bekleyen "hâkim anlayıştan" tiksinti duymasına neden oldu."" Orwell 1949'da tarihin tahrif edildiği ve sahteliğin hakikate dönüştüğü bir dünyayı anlatan *Bin Dokuz Yüz Doksan Dört*'ü yayımladı.

Britanya'nın iki savaş arası döneme özgü müstehcenlik sansür-

* Jones, *Censorship*, s. 1410-16.

Richard Overy, *Why the Allies Won* (Londra: Pimlico, 2006), s. 297.

*** Orwell, "The Freedom of the Press"

leri, kabaca iki kategoriye ayrılıyordu: posta ve gümrükte bıkırtıcı bir angarya gibi yapılan müdahaleler, para ve hapis cezaları ile Nicole Moore'un gösteriş amaçlı sansür* diye adlandırdığı, sanatsal değer taşıyıp, tesadüfen cinsel içeriğe de sahip olan eserlere yapılan sansasyonel yasal işlemler. Kimse pornografi savunucusu olmadığı için, birinci kategori kamuda büyük bir kaygı uyandırmamıştı. (Müstehcenlik sansürünün yabancı olmayan) D. H. Lawrence bile, "Cinselliğe ve insan ruhuna" "hakaret" teşkil ettiği için, "ben de olsam pornografiyi katı biçimde sansürlerdim," diyordu." Postada çok sayıda pornografi ürününe el konurken, satıcılara düzenli olarak para, kimi zaman da hapis cezası veriliyordu. El konan materyallerin kopyaları çeşitli kütüphane ve depoların yasaklı koleksiyonlar bölümüne gönderilirken, polis bazılarını sadece başvuru maksatlı elinde tutuyordu. Kalanlarsa imha ediliyordu.

Edebiyat ve sanat eserlerinde olduğu gibi burada da asıl soru, müstehcenlik yasalarının yerindeliği değil, yasakların bu eserlere de uygulanıp uygulanmayacağıydı. James Joyce'un eseri *Ulysses*'in (1922) edebi değeri ABD mahkemelerince titizlikle incelenirken, İngiltere'de başsavcı birkaç sayfa okuduktan sonra kitabı müstehcen ilan etmişti. Kitabın kaçak getirilen kopyalarına 1936'ya dek gümrük yetkilileri el koyup imha ettiler. ABD mahkemeleri bu tarihte kitap için "bir miktar mide bulandırıcı" ama "hiçbir şekilde... afrodizyak değil" hükmüne vardıldıktan sonra nihayet izin çıktı." D. H. Lawrence'ın romanı *Lady Chatterley'nin Aşığı* (1928) Britanya'da ancak 1960 tarihli sansasyonel bir duruşmanın ardın-

* Nicole Moore, "Censorship", *Oxford Research Encyclopedia of Literature*, Aralık 2016, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013>

D. H. Lawrence, *Sex, Literature, and Censorship* (New York: Viking, 1959), s. 125.

*** David Bradshaw, "Ulysses and Obscenity", British Library, 25 Mayıs 2016, <https://www.bl.uk/20th-century-literature/articles/ulysses-andobscenity>; United States v. One Book Called "Ulysses," 5 F. Supp. 182 (SDNY 1933).

dan sansürsüz yayımlanacaktı ama yazarın yarı erotik tablolarının 1929'da sergilenmesi, kanunla tekrar tekrar yaşadığı sorunlara bir yenisini ekleyecekti. Pastoral bir ortamda hoşbeş eden kendinden geçmiş çıplak kadın ve erkeklerin resmedildiği yirmi beş suluboya eser, sergilendiği ilk altı haftada 12.000 ziyaretçi çekince Scotland Yard, Londra'daki Dorothy Warren Galerisi'ne baskın düzenledi. Cinsel organ çevresindeki tüylerin kısmen görüldüğü on üç eserin "tutuklanması" gösteriş amaçlı sansürün ana örneklerinden biriydi.

Seksenli yaşlardaki sulh yargıcı Frederick Mead galerinin, Lytton Strachey'nin de aralarında yer aldığı bilirkişilerce resimlerin sanatsal değeri üzerine fikir belirtilmesi talebini reddetti. Mead'e göre, "Bunların sanat eseri olup olmadığı, tek kelimeyle ehemmiyetsiz" di. "Yeryüzünün en muhteşem tablosu da müstehcen olabilir." Mead eserleri müstehcen buldu: "Bana kalsa bu resimleri, vahşi hayvan parçalarcasına parçalardım." Resimler parçalanmadı, onun yerine İngiltere'den gönderilmeleri şartıyla iade edildi. Lawrence'ın eşi bir süre sonra resimlerin önemli bir kısmını New Mexico eyaletindeki Taos'a götürdü. Nihayet 2003'te bazı sulu-boyaların reproduksiyonları Londra, Piccadilly'deki Waterstones kitapçısında sergilendi ama sansür hâlâ kalkmış değildi. Kitapçı sergiyi halka açık kafe bölümünden, altıncı kattaki odaya taşıdı. Kitapçı adına konuşan bir yetkili, "Bizim sansürle bir ilgimiz olmaz. Sadece kafe bölümü aile yeri idi ve biz de kimseye rahatsızlık vermek istemedik," dedi.

* Ladenson, *Dirt for Art's Sake*, s. 172.

Andrew Graham-Dixon, "Rude Awakening", *Telegraph*, 5 Kasım 2003, <https://www.telegraph.co.uk/culture/art/3605916/Rude-awakening.html>; Danielle Demetriou, "'Obscene' Art of D. H. Lawrence Goes on Show after 70-Year Ban", *Independent*, 4 Aralık 2003, <https://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/obscene-art-of-dh-lawrencegoes-on-show-after-70-year-ban-81065.html>.

Radclyffe Hall'un yazdığı, İngilizcede ana konusu eşcinsellik olan belki de ilk roman sayılabilecek *Yalnızlık Kuyusu*'nun (1928) medyada geniş yer bulan davasında da yine bilirkişilerin ifade vermesine izin verilmemişti. Bu yarı otobiyografik bildungsroman lezbiyenliğe büyük bir anlayışla ama bir yandan da patoloji olarak yaklaşıyordu. Kitabın kahramanı "Stephen" kendinden, "ucube" ve Tanrı'nın gaddarlığının bir ürünü olarak söz ediyordu: "O bizim, daha yaratılırken kusurlu olmamıza göz yumdu." Açık seçik bir dil ya da sahneler olmasa da romanın konusu ve kabul görme talebi (Stephen kitabın sonunda, "Bize... var olma hakkı tanıyın!" diye yalvarır) sert eleştirilerin hedefi olmuştu. Kitap zehirli ilan edildi. James Douglas'ın *Sunday Express*'teki yazısının başlığı "Engellenmesi Gereken Bir Kitap"tı. Lort Campbell'ın 1857'deki sözlerinden esinlenen Douglas, gençlere bu kitabı vermektense "siyanür" vermeyi yeğleyeceğini söylüyordu. "Zehir vücudu öldürür belki ama ahlaki zehir ruhu öldürür.""

Yaşanan tartışma *Yalnızlık Kuyusu*'nu İngiltere'de çoksatanlar arasına soktu. Ancak birkaç ay içinde kitap toplatıldı ve Jix, Britanyalı yayıncı Jonathan Cape'e karşı müstehcenlik soruşturması başlattı. Savunma tarafı kitabın meziyetlerine ilişkin ifade vermesi için edebiyat dünyasının saygın şahsiyetlerine başvursa da yargıcı ikna edemedi. Ona göre roman yasaklanıp imha edilmeliydi çünkü konusu sapkındı ve bu tür "korkunç ve doğaya aykırı" eylemler yeterince kınanmıyordu. Temyizde yargıçlar kitabı okumadan "iğrenç" buldular. Kitap İngiltere'de 1949'a dek yeniden basılmadı ama ABD'de yine hukuki bir sürecin ardından kısa sürede basım izni aldı. Hall'un hayata gözlerini yumduğu 1943'te roman, dünyanın dört bir yanında her gün, çeşitli dillerde binlerce adet

* Radclyffe Hall, *The Well of Loneliness* (Londra: Penguin, 2015), s. 274, 568.

James Douglas, "A Book That Must Be Suppressed", *Sunday Express* (19 Ağustos 1928), s. 10.

satış yapıyordu. Kitabın Lehçe çevirisini okuyan bir kadın, Nazi esir kamplarında bu kitabın sunduğu, başka bir kadın tarafından sevilme ümidiyle hayata tutunduğunu dile getirdi.

İkinci Dünya Savaşı Döneminde Görüntüler ve Aldatmacalar

Alman savaş muhabirleri ve fotoğrafçıları ordunun bir parçasıydı ve tüm askerler gibi onların da Führer'e bağlılık yemini etmesi gerekiyordu. Görevleri propaganda yapmaktı ve ürettikleri anlatılar, İkinci Dünya Savaşı gazisi Paul Fussell'ın sözleriyle, "yekten kahramanlık, dayanıklılık, iyi niyet ve sevinçten oluşan peri masalları"ydı. Savaşta ölen Almanların görüntülerini tümünden engellemek de görevleri arasındaydı. "Almanların bildiği kadarıyla ne askerlerin cesetleri parçalanmış ne başları kesilmiş ne karınları deşilmiş ne de dümdüz olana denk üstlerinden tanklarla geçilmişti."

ABD'lilerin savaş muhabirliğine yaklaşımı ise Deniz Harekât Komutanı, Amiral Ernest King tarafından özetlenmişti: "Savaş bitene dek kimseye bir şey söylemeyecek, bittikten sonra kimin kazandığını söyleyecektim."*** Amerikalı gazeteciler Alman meslektaşları kadar sıkı denetlenmese de askeri yetkililer savaş alanından çıkan tüm haberleri sansürlüyordu. Ancak çoğu muhabirin buna itirazı yoktu; görevlerinin ABD güçlerinin çektiği zorlukları (ya da ettiği zulmü) vurgulamak veya seferberliğin kusurlarını gözler önüne sermek değil, seferberliğe destek vermek olduğuna inanıyorlardı. John Steinbeck kendisinin ve diğer muhabirlerin hem "dışarıdan dayatılan... hem de kendi kendilerine dayattıkları" kurallara nasıl riayet ettiklerini şöyle anlatıyordu:

* Paul Fussell, *Wartime: Understanding and Behavior in the Second World War* (Oxford: Oxford University Press, 1989), s. 288.

Sweeney, *Secrets of Victory*, s. 75.

...Hepimiz Seferberliğin parçasıydık. Buna razı oluyor, razı olmakla kalmayıp yordakçılık da yapıyorduk. Herhangi bir konuya ilişkin hakikatlerin otomatikman sır olduğu ve bu durumu hafife almanın Seferberliği engellemek anlamına geldiği gerçeği yavaş yavaş hepimizin şuuruna işledi. Bununla kastım, muhabirlerin yalancı oldukları değil... Sahtelik sözü edilmeyen şeylerde yatıyordu aslında... Yurt cephesi, savaşın tam anlamıyla neye benzediğini bilmekten korunmadığı takdirde, panik doğabileceğine dair genel bir his vardı. Ayrıca silahlı kuvvetleri de eleştiriden korumamız gerektiğini, aksi durumda çadırlarına çekilip Akhilleus gibi surat asacaklarını düşünüyorduk.*

Tüm bunların sonucu, Fussell'in deyişiyle "sistemik olarak sterilize edilip Norman Rockwell'leştirilen" bir tabloydu. Alman silahlarının üstünlüğü, parçalanan bedenlerin dehşeti, muharebede askerlerin korkudan kusmaları ve tüm bunların ödeteceği muazzam bedel ise yurda aksettirilmemişti."

ABD'nin savaşa dahil olduğu süre boyunca muharebe bölgesine ait fotoğraflar, kamuoyunu manipüle edip ırksal, sınıfsal veya etnik kargaşaları önlemek adına denetimden geçirildi. Çatışmalara ara verildiği bir sırada balık tutan bir generalin (anlaşılan generaller hep işlerinin başındaydı) fotoğrafına getirilen engel gibi, kimi sansürler tümünden anlamsız olabiliyordu. Denizaşırı ülkelerde beyaz kadınlarla sosyalleşen siyah erkeklerin fotoğraflarının yasaklanması gibi bazen ırkçı da olabiliyordu. General Dwight D. Eisenhower bu tür görüntülerin "ırksal önyargıları gereksiz yere alevlendireceğini" düşünüyordu. Afrikalı Amerikalıların sergiledi-

* John Steinbeck, *Once There Was a War* (New York: Penguin, 2007), s. 4-7
Fussell, *Wartime*, s. 268.

ği özverilerin, ordunun deyişiiyle “zenci basını tarafından gereksizce vurgulanması eğilimi”ne karşı önlem almak için, yaralı siyah askerlerin fotoğrafları ile ABD askeri üslerinde yaşanan ırksal başkaldırıların görüntüleri yasaklanmıştı.*

Ölülerin fotoğrafları ABD sansürcülerinin en ciddi kaygısıydı. Amerikalıların cansız düşman bedenlerine uyguladığı istismarı yansıtan görüntüler ile ölü Japonların dişlerinden kolye yapan askerlerin fotoğrafları yasaklıydı. ABD’nin savaşa dahlini izleyen iki yıl boyunca ölü ya da ağır yaralı ABD askerlerine ait tüm görüntülere el konulmuş ve hepsi, gayriresmi olarak “Dehşet Hazinesi” diye anılan gizli askeri dosyalarda saklanmıştı. Fotoğrafların hiçbirini yayımlanmadı. Fakat 1943’e gelindiğinde ABD askeri yetkilileri, son başarıların ülkede ölçsüz bir özgüven yaratmasından, bunun da fabrikalarda devamsızlığa yol açmasından endişe etmeye başladılar. Halkın yeni feragatlere, yeni kayıplara hazır olması gerekiyordu. Sonunda ölenlere ait görüntülerin yayınlanmasına karar verildi ve *Life* dergisi eylülde Yeni Gine sahilinde can vermiş üç askerin fotoğrafını yayımladı. Fotoğraflar güçlü bir etki yarattı ve çok geçmeden menfaate çevrildi. Ertesi ay, milli savunma tahvili satışıyla uğraşan birkaç personel devletten acil bir talepte bulundu: “üçüncü savaş borçlanmasına destek olmak için, ölen ABD askerlerinin dehşetli fotoğraflarını uçak postasıyla gönderin lütfen.”

Dehşet Hazinesi’nin kilidini açmanın bir diğer nedeni de Japon mezalimi gerçeğini yurda taşımaktı. Bu tür görüntüler, Harp İstihbarat Bürosu direktörü Eliner Davis’in sözleriyle, “Japon şehirlerini bombalamak zorunda kalmamız halinde yükselebilecek sesleri bastırarak”tı.**

ABD elbette ki Japon şehirlerini, hem de büyük sivil kayıplar

* Roeder, *Censored War*, s. 57.

Roeder, *Censored War*, s. 1, 10-15, 134, 161 not 19, 21.

verdirerek bombalayacaktı. Yangın bombası harekâtları 1944'te başladı, kentli nüfusa yapılan saldırılar ise Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılana dek devam etti. Japon yetkililer ilk başlarda nükleer saldırılar konusunda kendi medya-larını sansürlediler. Hiroşima'nın "bilinmeyen bir yerine" atılan bombaya ilişkin "haberlerin üstünü örtme" talimatının ardından, şehrin sadece "hafif hasar" aldığı bildirildi. Nagasaki saldırısının ardından ise Japon basınında daha doğru haberler yayımlanma-ya başladı. Amaç daha çok, ABD'nin sivillere karşı "yeni tip" bir bomba kullanmasındaki aldırmazlığı vurgulamak ve ABD'nin ahlaki üstünlük iddialarının ikiyüzlülüğünü göstermekti. Japonya 15 Ağustos'ta teslim olduğunda imparator, "bombaların muazzam sayıda masum insanı öldürmek ve yaralamak amacıyla acımasız-ca" kullanıldığını özellikle vurguladı. Ne var ki bu nahoş durum, ABD'nin askeri olduğu kadar ahlaki bir başarı olarak gördüğü za-ferinden doğan coşkuda kaybolup gitti.

Askeri ve sivil otoriteler oluşan hasarın asıl bilançosunu, özel-likle de sivillerin maruz kaldığı radyasyonun ölümcül etkilerini gizli tutmak için ellerinden geleni yapacaklardı. Saldırılarından son-ra atom bombalarının sağlığa etkileri konusunda Batı'da haftalar-ca haber yayımlanmadı. ABD işgal yetkilileri Güney Japonya'yı muhabirlerin erişimine kapamıştı. ABD'nin radyoaktivitenin za-rarlarına ilişkin tüm bu inkârlarına karşın Avustralyalı muhabir Wilfred Burchett Hiroşima'ya gitti ve "atom vebası" başlıklı ya-zısını 5 Eylül'de, Londra merkezli *Daily Express* gazetesine teslim etti. "Dünyaya bir uyarı"da bulunmak amacıyla yazılan makale, hayatta kalanların acılarına ve radyasyonun "sonradan beliren te-kinsiz etkilerine" dair ilk tanıklıkları aktarıyordu. Başlarda yara almamış gibi görünen insanların saç ve derileri dökülüyor, kulak, burun ve ağızlarından kan geliyor, çok sayıda can kaybı verili-yordu. Üst düzey ABD yetkilileri haberi inkâr ederek, Burchett'e

gözlerinin yanıldığını söylediler. Bir tuğgeneral, “Korkarım Japon propagandasının kurbanı olmuşsunuz,” dedi.*

Nagasaki’ye ulaşan ilk Amerikalı gazeteci *The Chicago Daily News*’dan George Weller’dı. Weller’ın nükleer saldırı kaynaklı “X Hastalığı”nın etkilerini konu alan ve hastaların Burchett’in anlattıklarına benzer belirtiler sergilediğini ortaya koyan 8 ve 9 Eylül tarihli iç burkan haberleri, ABD ordusunun sansürcüleri tarafından engellenmişti. (Makalelerin kopyasını Weller’ın oğlu 2003’te buldu ve iki yıl sonra Japonya’da yayımladı.)” ABD yetkilileri Japon ve Amerikan aktüel haber görüntülerine de el koymuş, bunları askeri tesislerde yıllarca saklamıştı.

İşgal kuvvetlerinin Japonya’dan gelen haberlere –ve Müttefiklere yönelik eleştiriler de dahil**– Japonların ifade özgürlüğüne katı bir kısıtlama getirmesiyle birlikte, bombalamaları eleştiren yazılar ortadan kayboldu ve *hibakuşa*, yani bombadan etkilenenlerin hikâyelerinin yayımlanması engellendi. Japon bilimcilere ait araştırma verileri ve Japon doktorlar tarafından hastaların ve ölmek üzere olan insanların gösterdikleri belirtilere ilişkin düşünülen kayıtlara da el konuldu ve hepsi onlarca yıl gizli tutuldu. Bu afallamış toplumda bilginin kilit altına alınması, semptomların bulaşıcı olduğu yönündeki yaygın inanç gibi kimi yanlış bilgilerin yayılmasına da neden oldu.

Japon vatandaşlarına yönelik sansürün düzeyi ise hayret verici

* Glenn D. Hook, “Censorship and Reportage of Atomic Damage and Casualties in Hiroshima and Nagasaki”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 23, No. 1 (1991): s. 14, not 8, 17, 19, not 14-16; “Wilfred Burchett: The Atomic Plague”, *Fair Observer*, 27 Ağustos 2014, https://www.fairobserver.com/region/north_america/wilfred-burchett-atomicplague-99732/

Greg Mitchell, “How Press Censorship Hid the Shocking Truth About Nagasaki A-Bomb 65 Years Ago”, *HuffPost*, 7 Aralık 2017, https://www.huffpost.com/entry/how-press-censorship-hid_b_675106

*** John W. Dower, *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II* (New York: Norton/New Press, 2000), s. 412-13.

boyuttaydı. Nagasaki’li on beş yaşındaki bir kızın yazdığı “Masako Yıkılmaz” başlıklı yazıda “soyulmuş şeftali gibi cesetler” ve “cesetlerle, bacaklarla dolu” bir nehirden söz ediliyordu. Yazı işgal gücü sansürcülerince, “Japonya’da kamu huzurunu bozabileceği” korkusu ve “bombalamanın insanlığa karşı işlenen bir suç olduğunu ima ettiği” gerekçesiyle engellendi. Başka bir kitapta, “Anne babalarınız atom bombasına kurban edildikleri için sizler ciddiyetle çalışmalı ve büyük bilim insanları olmalısınız” satırları, Müttefik devletlere karşı kin yaratabileceği için sansürlendi. Takaşi Nagai’nin bombardımandan canlı çıkan biri olarak kendi çilelerini anlatan *Nagasaki’nin Çanları* adlı kitabı ise sansürcüler tarafından iki yıl yasaklandı. İki yıl sonra, ABD’lilerin Filipinler’deki Japon mezalimini anlattığı “Manila Yağması”nın da esere eklenmesi şartıyla kitaba izin verildi. Bu eke yer verilmemesi halinde, sansürcülere göre “[bombalamayı] tahrik eden Japon askeri hareketleri” yansıtılmamış olacaktı. *Nagasaki’nin Çanları* Japonya’da 1949’a kadar yayımlanmadı, aynı yıl Japon halkına John Hersey’nin satış rekorları kıran *Hiroşima*’sını okuma izni ilk kez verildi. İlk defa 1946’da *The New Yorker*’da yayımlanan ve savaştan sağ çıkanlarla yapılan mülakatları içeren *Hiroşima*, bombalamaların acımasız sonuçlarını dünya kamuoyuna aktaran en önemli kitaplardan biriydi.*

Japonya’daki işgal kuvvetlerinin sansür uygulama nedenleri çoktu ve tahmin edilebilir nitelikteydi: Savaş suçu işlediklerine dair ithamların önünü almak, dünyanın bu yeni silahların ne kadar ölümcül olduğunu öğrenmesini engellemek, yenilgiye uğramış halkın ayaklanmasını önlemek ve savaşı bitirmek için, Japonlar ve ABD’lilerin hayatını kurtarmak için, bombaların gerekli olduğu anlatısını pekiştirmek. Hiroşima ve Nagasaki’de ABD askeri film

* Monica Braw, *The Atomic Bomb Suppressed: American Censorship in Occupied Japan* (Armonk: M. E. Sharpe, 1991), s. 90-99.

ekiplerini yöneten, daha sonra da ABD'lilerin ve Japonların el koyulan çekimlerini yıllarca kilit altında tutan Yarbay Daniel McGovern'a göre filmlerin gizlenmesinin nedeni, ordunun "bomba attığı için üzgün" olması ve "yeni bomba denemeleri planladıkları bir dönemde, silahların nelere yol açtığını halkın bilmesini istememeleri"ydi. "Görüntülerin açığa çıkmasını istemiyorduk çünkü... günahlarımızın pişmanlığını yaşıyorduk." Ruhsal huzurumuz adına, bu açıklama belki de en kaldırabilir olanıydı. Sonuçta günah kefareti gerektirir, kefarete de bir miktar nedameti.

Yirminci yüzyılın ortalarına varıldığında dünya infaklarla tanınmaz hale gelmişti ve ilerleyen yıllarda birkaç dönüşüm daha geçirecekti. Savaş bittikten sonra yapılan bir dizi uluslararası antlaşma ve yayımlanan bir dizi deklarasyona ilaveten bazı mahkeme kararları ve kanun hükümleriyle, savaş sonrası Batı dünyası ifade özgürlüğünü yavaş yavaş adil bir toplumun temeli haline getirdi. Gelgelelim bir hakkı ilan etmek, onu gerekçelendirmekten çok daha kolaydı. Küresel sahnenin dört bir yanında birbirine karşı koyan kudretli güçler (ki bunlara, nefret söylemine karşı insani haysiyetin korunması, devam eden siyasi yıkım ve kargaşa korkusu ve ulusal yaklaşımların birbirleriyle çatışması da dahildi) ifade özgürlüğüne mümkün olan en kapsamlı iznin tanınması gerektiği düşüncesini kendilerine doğru çekıştirdiler. Gerçek anlamda küresel kitle iletişiminin ortaya çıkmasıyla birlikte ise bilginin doğası ve aktarımı, sıradan insanın milyarlarca insanla doğrudan konuşabilme yetisi ve özel şirketlerin iletişime aracılık etmekteki rolü hem ifade özgürlüğünün anlamını hem de onu denetlemenin yöntem ve amaçlarını değişime uğrattı. İşte şimdi dikkatimizi o cesur ve korkak yeni dünyaya çeviriyoruz.

* Greg Mitchell, "The Great Atomic Film Cover-Up", *HuffPost*, 25 Mayıs 2011, https://www.huffpost.com/entry/for-veterans-day-theagra_b_353270

YEDİNCİ BÖLÜM

MODERN ÇAĞDA KALABALIĞA BAĞIRMAK

Ruanda'nın Hutu halkı, 1994'te yüz günlük bir süre içinde 800.000 Tutsi'nin vahşice katledilmesinde asker ve milislere eşlik etti. Bu kıyımın bir müziği olsa, Hutu radyo istasyonu Radio Télévision Libre des Milles Collines'in (RTLM) yayınladığı Tutsi karşıtı nefret müziği olurdu; "hamamböceklerinin kökünü kazımak" için "nihai savaş" çağrısının yapıldığı ve hedef alınan Tutsi'lerin isim, adres, hatta araba plakalarının verildiği duyuruları vurgulayan müzik. Sunuculardan biri şöyle sesleniyordu: "Bazı düşmanları gözden kaçırdınız. Geri dönüp işlerini bitirin. Mezarlar daha dolmadı!" Sonradan Birleşmiş Milletler ABD temsilciliği yapacak olan yazar Samantha Power, bu yayınları "soykırımın... çok önemli vasıtaları" olarak niteledi. Katillerin bir elinde pala, diğerinde ise RTLM istasyonuna ayarlanmış radyolar vardı.

Bu sırada Washington D.C.'de Başkan Bill Clinton ve danışmanları tedirgin bir kararsızlık içindeydi. Yakın geçmişte Somali'de yaşanan "Kara Şahin Düştü" bozgununun acısı tazeydi, etnik bir iç savaş tuzağına düşmemekte de kararlıydılar, dolayısıyla ABD vatandaşlarını tahliye etmenin ötesine geçmemişlerdi. Katliam

* Bill Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full* (New York: Basic, 2008), s. viii.
Samantha Power, "Bystanders to Genocide", *Atlantic*, Eylül 2001, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2001/09/bystandersto-genocide/304571/>

dalgasını durdurmak ümidiyle RTLM'nin radyo sinyalini bozmayı düşünseler de onu bile yapmadılar. Power'in aktardıklarına bakılırsa "Sinyal bozma fikri" tartışılmıştı, "ama sonuçta... 'nefret söyleminde bulunan yayını gerçekten engellersek, ifade özgürlüğünü ihlal etmiş oluruz' diye düşünüldü".* RTLM'in iki yöneticisi sonradan insanlığa karşı suç işlemekten uzun hapis cezalarına çarptırıldılar ama nefret kusma hakları korunmuş oldu en azından.

Bu hadise İkinci Dünya Savaşı sonrasının sansür evreninde, akli dumura uğratan bir köşeyi işgal edecekti. O köşede ABD'nin, menfur bile olsa her türlü görüşü ifade etme hakkını tek taraflı tanınması, dünyanın başka bir yerinde zarara yol açabilecek; ifade özgürlüğünü engelleme gücü ise iyiden iyiye iletişim vasıtalarının üzerindeki hâkimiyete bağlı hale gelecekti. Teknolojinin ifade özgürlüğü üzerindeki etkisi (ne de olsa teknoloji günümüzde artık birçok yönden ifade özgürlüğünün ta kendisidir) kısa süre sonra çevrimiçi dünyada bomba gibi patlamış olsa da insan ruhunu aşındıran nefret baki kalacaktı. Teknoloji, nefret söylemini daima büyütür ve ABD dışında hiçbir Batı demokrasisi buna resmi olarak anlayış göstermez. ABD Yüksek Mahkemesi Ruanda soykırımından sadece iki yıl önce, Afrikalı Amerikalı bir ailenin evi önünde haç yakan birinin lehine hüküm vererek, ABD'nin uç değerleri benimseme tutumunu pekiştirmişti. Mahkeme haç yakmanın "tenkide değer" olduğu ama bunu için "Birinci Anayasa Değişikliği'ni ateşe atmaya" gerek olmadığı sonucuna varmıştı.** RTLM'nin sinyalini bozmama kararı aldığında Bill Clinton'ın aklındaki şey bu hüküm değildi belki ama hükmün ardında yatan varsayımlar büyük ihtimalle düşüncesine etki etmişti.

İfade özgürlüğü, göz önüne alınması gereken hemen he-

* "Interview: Samantha Power", *Frontline*, 1 Nisan 2004, PBS, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/ghosts/interviews/power.html>

R.A. V. v. City of St. Paul, 505 U.S. 377 (1992).

men her hususa daha ağır basan bir mertebeye sadece bugünün ABD'sinde yüceltilmiştir. Kötü niyetli yorumların acı, korku ya da haysiyet zedelenmesine yol açması durumunda ABD yasaları, birkaç istisna dışında buna aldırış etmez. Aşırıya kaçan ve nefret içeren sosyal medya gönderilerinin reklam gelirini artırdığını bilen büyük ABD şirketleri de (en azından ilk başlarda) zamanla bu tutumu benimsemiş, hatta ihraç da etmeye kalkışmıştır. Bir Twitter yöneticisi, platformu “ifade özgürlüğü partisinin ifade özgürlüğü kanadı” diye nitelerken, bir Facebook yöneticisi 2016'da çalışanlara gönderdiği bir notta –şirketin büyümeye yönelik bitmek bilmez hamlelerini gerekçelendirirken– şunları itiraf etmiştir: “Elbette kötü bir yanı da olabilir... Bir insanı zorbalara maruz bırakmak, belki onun hayatına mal olabilir. Belki birileri, bizim araçlarımızla koordine edilen bir terörist saldırıda ölebilir.””

İşte bu tür tutumların doğurduğu sonuçlar –ve bu sonuçların dünyanın diğer yerlerindeki yaklaşımlarla oluşturduğu sert tezatlar– günümüz sansür savaşlarını, özellikle de çevrimiçi ortamdaki savaşları belirliyor. Batı savaş sonrası yıllarda ifade özgürlüğü alanında nefes kesici bir genişlemeye tanıklık etti ama internetin “fikirlerin pazaryerini” altüst etmesiyle birlikte, kazanılan pek çok zafer birer zaaf gibi görünmeye başladı. Adaletsizlik ya da yolsuzluk karşıtı söylemlerde özgürlükçü yaklaşımı benimseyenler, hakaret kendilerine yöneltildiğinde bazen o kadar da hoşgörülü olmadılar. Bunun yanında internet tüm seslerin eşit duyulmasına

* Josh Halliday, “Twitter’s Tony Wang: ‘We are the free speech wing of the free speech party’”, *Guardian*, 22 Mart 2012, <https://www.theguardian.com/media/2012/mar/22/twitter-tony-wang-free-speech>

Ryan Mac ve diğ., “Growth at Any Cost: Top Facebook Executive Defended Data Collection in 2016 Memo—And Warned that Facebook Could Get People Killed”, *Buzzfeed*, 29 Mart 2018, <https://www.buzzfeednews.com/article/ryanmac/growth-at-any-cost-top-facebookexecutive-defended-data#.upw3jdyR8>. Yönetici daha sonradan bu açıklamanın, gerçek görüşlerini yansıtmadığını söyledi.

olanak sağladığı için ilk dönemlerde “özgürlük teknolojisi” olarak benimsenirken, çevrimiçi dünyada söylemin yalnızca kendi çıkarına hizmet eden –ve insanları manipüle etme arzuları, platformların istismara yatkınlığıyla örtüşen– kurumlar tarafından yönetilmesi, o özgürlük çiçeğinin filizlenmesine engel oldu. İnternet gerçekten de modern yaşamın dönüştürücü fenomeni ama nefretle, tehditlerle, veri gizliliği ihlalleriyle ve botlar, trol orduları ve görünmez aktörler tarafından üretilen sahte haberler nedeniyle zarara uğramış durumda.

ABD Yüksek Mahkemesi 1971’de “ifade özgürlüğü”nün çeşitlilik içeren bir toplum için “etkili bir ilaç” olduğunu, buradan doğan “sözlü kakofoni” rahatsızlık veriyorsa, gürültünün “zayıflık değil, güçlülük göstergesi” olduğunu beyan etti. Söylem denetim altına alınmadığında, “böyle bir özgürlüğün son kertede daha yetkin yurttaşlar ve daha kusursuz bir yönetim biçimi üreteceği ümidiyle” sorumluluk halka verilmiş oluyordu.’ Epey tumtutraklı bir argüman bu, muhtemelen hâlâ da geçerli. Fakat “söylem” kendini özgürce ifade etmenin düşmanına dönüştüğünde –sesini çıkarsa da kıt dikkati kâr uğruna dört bir yana çekştirilen yurttaş, çevrimiçi ortamda basit bir “kullanıcı”ya indirgendiğinde; (Donald Trump’ın 2016 kampanyasını yürüten Steve Bannon’ın “ortamı boka çevirmek” diye nitelediği bir yöntemle”) sesleri boğup hakikati sulandırmak için çevrimiçi zırvalıklardan oluşan koca bir tsunami, silah gibi kullanıldığında; kimin sesinin duyulacağı ya da büyütüleceğine algoritmalar karar verdiğinde; ve şirketler seçim satın almayı, iklim değişikliğiyle ilgili bilgileri hasırltı etmeyi, ifade özgürlüğü çerçevesine aldığında– el üstünde tutulan bazı varsa-

* *Cohen v. California*, 403 U.S. 15 (1971).

Sean Illing, “Flood the Zone with Shit’: How Misinformation Overwhelmed Our Democracy”, *Vox*, 6 Şubat 6 2020, <https://www.vox.com/policy-and-politics/2020/1/16/20991816/impeachment-trialtrump-bannon-misinformation>

yımları gözden geçirme vakti gelmiş olabilir. Böyle bir gözden geçirme aşamasının başladığını, ABD'lilerin yarıya yakınının (ve Y kuşağının büyük bir kısmının) Birinci Anayasa Değişikliği'ni de-mode bulduğunu ve "günümüz kültürel normlarını" yansıtacak şekilde yeniden yazılması gerektiğini ortaya koyan 2019 tarihli bir araştırmadan ve sosyal medya platformlarında ifade özgürlüğünün kısıtlanmamasına yönelik önemli bir yasanın ABD'de tekrar masaya yatırılmış olmasından anlayabiliriz.

Ne var ki bu noktada sansürün iyi mi kötü mü olduğu bir yana, ne olduğu hakkında bile fikir birliği görmek zor. İfade özgürlüğünü kısıtlamanın geleneksel yöntemleri (kitap yakma, gazetecileri, yazarları, muhalifleri vb. hedef alma) günümüzde de çoğu zaman kapsamlı bir ölçekte devam ediyor. Sömürgecilik sonrası dönemde devlet otoriteleri de geçmişlerini sterilize etmek ve kolektif akıllı, meşruiyetlerini sorgulayan her şeyden arındırabilmek adına agresif önlemler alıyorlar. İfade özgürlüğüne kapsamlı koruma getiren ülkeler bile kısıtlama getirmeye doğru bir çekim hissediyorlar.

Bir hak, koşulsuz şartsız olmadıkça güvenilirliğini yitirir. ABD dışındaki çoğu Batı demokrasisinde sıkça görüldüğü üzere, bir hakka azımsanmayacak istisnalar ya da sınırlamalar getirildiğinde, hukuk onun değerini, bu zorunluluklara karşı tartmaya başlar. Örneğin, Alman hukukunda ifade özgürlüğü kutsaldır ama insan onuruna ödettiği bedel ölçüsünde kutsaldır. Bu ülkede sadece Nazizmi savunmak ya da azınlıkları aşağılamak değil, sokakta birine "hareket çekmek" de kanunen yasaktır. Britanya ifade

* Campaign for Free Speech, "Majority of Americans Want to Scrap First Amendment, Polling Finds", 23 Ekim 2019, <https://campaignforfreespeech.org/free-speech-under-dire-threat-pollingfinds/>; "Online Caravan Free Speech Survey", 3-5 Eylül 2019, s. 1-2

özgürlüğünü korumasıyla gurur duyar ama “gerginlik” yarattığı için (nezihleştirilmiş) pek çok caddede küfür etmek yasaktır; Nazi selamı veren köpeğinin videosunu paylaşan bir adam, nefret körüklemekten tutuklanmıştır, ünlü müzisyen Wiley hakkında, yazdığı Yahudi aleyhtarı tweet’ler nedeniyle 2020’de soruşturma açılmıştır.” Fransa’da moda tasarımcısı John Galliano’ya bir barda sarf ettiği nefret dolu sözlerinden dolayı dava açılmıştır.

Bunlar istisnai örnekler değil. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ifade özgürlüğünü temel bir hak olarak tanısa da, “hoşgörüsüzlüğe dayalı bir nefret yayan, körükleyen, teşvik eden ya da bu nefreti savunan” sözler de dahil olmak üzere İnsan Hakları Sözleşmesi’nin temelini oluşturan “değerlere” aykırı “her türlü yorumu” cezaya çaptırır.”” Diğer bir deyişle, hoşgörüsüzlük Avrupa’da, ABD’deki gibi hoşgörüyle karşılanmaz ve ifade özgürlüğü ancak söylenen şey büyük ölçüde kabul edilebilir olduğu sürece mevcuttur. Aynısı, nefret içeren ifadelerle kısıtlı olmayacak biçimde, başka demokrasiler için de geçerli. Avustralyalı yetkililer, yoksulluğu gidermek için dükkân hırsızlığı yapmanın yararlarını ele alan bir yazı nedeniyle bir öğrenci gazetesine sansür uyguladı. Ülkenin en yüksek mahkemesi basın özgürlüğünün değerini kabul ediyordu etmesine, ama basın adi suça giren bir konuda dahi olsa “yol gösterdiğinde” aynı hoşgörüyü göstermiyordu.””

* Claire Burke, “Polite Society: Why Are British Cities Banning Swearing?”, *The Guardian*, 3 Şubat 2020.

Jessica Murray, “Police investigate grime artist Wiley’s antisemitic tweets”, *The Observer*, 25 Temmuz 2020.

*** European Court of Human Rights, “Hate Speech”, Press Unit, Mart 2020, s. 1, *Erbakan v. Turkey*, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_ENG.pdf

**** Michael Brown & Ors v. Members of the Classification Review Board of the Office of Film and Literature [1998] FCA 319 (24 Mart 1998), Federal Court of Australia, http://www7.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/cases/cth/federal_ct/1998/319.html

1984'te New York Halk Kütüphanesi'nde açılan sansür konulu sergiye eşlik eden kitapta tarihçi Arthur Schlesinger, sansürün hiç değilse “demokratik ülkelerde ahlaki üstünlüğü yitirdiği” sonucuna varıyor, söz konusu demokratik ülkeleri “dünyanın ne yazık ki bağınazlığa teslim olmuş uçsuz bucaksız bölgeleri”yle kıyaslıyordu.* İşe bakın ki aradan geçen yirmi-otuz yıl, büyük farklar yarattı. Avrupa ve diğer uluslar artık ırkçılığa ve hoşgörüsüzlüğe giren ifadeleri sert biçimde cezalandırıyorlar; Google arama sonuçlarını sansürlüyor, BBC yabancı piyasalara girebilmek için haberlerini gizliyor ve öğrenciler iyi niyetli fakat hakaret içeren söylemlerin engellenmesini talep ediyor. Schlesinger evreninin sansür konusundaki kesinlikleri bugün silinip gitti. 1984'e nostalji duyacağımız, kimin aklına gelirdi?

Baskı Altındaki Siyasi Söylem

George Orwell, “Totaliter devlet pratikte bir teokrasidir ve yönetici kademesi de konumunu koruyabilmek için yanılmaz görünmek zorundadır,” demişti. Bu tür devletler için “geçmişin durmaksızın değiştirilmesi” ve “uzun vadede... objektif hakikatin var olabileceğine dair inancın yok edilmesi” zarurettir.” Hem 2016 seçimlerini hem de Birleşik Krallık'ta aynı yıl yapılan Brexit referandumunu etkisi altına alan dezenformasyon nedeniyle, “hakikat-sonrası” tabiri Oxford sözlüklerinde “yılın kelimesi” oldu. Matthew Norman'ın *The Independent*'ta 8 Kasım 2016 tarihli yazısının başlığı “HAKİKAT-SONRASI DÜNYAYA GİRİŞ YAPTIK – ARTIK DÖNÜŞ YOK”tu. Aynı şey, son zamanlarda demokratik Batı için de geçerli hale gelmiş olabilir ama Orwell'in bu

* Michael Brown & Ors v. Members of the Classification Review Board of the Office of Film and Literature [1998] FCA 319 (24 March 1998), Federal Court of Australia, http://www7.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/cases/cth/federal_ct/1998/319.html

Orwell, “The Prevention of Literature”, s. 371.

kasvetli değerlendirmesi, savaş-sonrası otoriter devletlerde uzun zamandır geçerliydi.

1960 ve 1990’lar arasında muhalif sesleri hedef almak, Latin Amerika’nın büyük bölümünde kanıksanmıştı. 1964’teki sağcı askeri darbenin ardından Brezilya’da bir “terör iklimi” baş göstermişti. Sosyolog Clvis Moura’ya göre amaç, cuntanın meşruiyetine meydan okuma ihtimali olan her şeyi ortadan kaldırarak, “ulusal hafızanın düğmesini kapamak”tı. (Brezilya tarihinin gayriresmî versiyonlarını sunan ayrıntılı bir akademik proje olan) *A New History of Brazil*’e [Yeni Bir Brezilya Tarihi] el konulmuş ve yakılmış, metne “Marksist yönelimler” kattıkları gerekçesiyle, yazarlarına dava açılmıştı.* Bundan bir yıl önce Peru ordusu da Mario Vargas Llosa’nın yazdığı ve otoriter rejimlerin doğurduğu ahlaki etkileri sorgulayan *Kent ve Köpekler* adlı romanın 1.000 nüshasını büyük bir sokak ateşinde yakmıştı. şili Başkanı Salvador Allende hükümetinin 1973’te askeri darbeyle devrilmesi de yine beraberinde sert baskılar getirdi. Askerler ev ve işyerlerini basarak, aralarında Pablo Neruda ile Gabriel Garca Mrquez eserlerinin de yer aldığı “solcu” ve “bölücü” kitap ve dergileri pencerelerden fırlatıp ateşe verdiler. Neruda kanserden ölüm döşeğinde yatar-ken, askerler evini altüst ederek kitaplarını yaktı, parasını çaldı. Rejim 1990’daki çöküşüne dek kitap yakmayı sürdürdü.

Güney Afrika apartheid devleti, muhalefeti bastırmak için bariz bir çaresizlik göstergesi olan zalim yöntemlere başvurdu. Apartheid karştı Siyah Bilinci Hareketi’nin kurucusu Steven Biko kelimenin tam anlamıyla susturuldu. Biko –ve yüzlerce kişi– 1973’te yasaklama emri aldı, bu yasağa göre aynı anda birden fazla kişiyle konuşamayacak, söylediği sözler asla başkalarına aktarılamayacaktı. Biko’nun hareketlerine de sert kısıtlamalar getirildi.

* Clovis Moura, “Climate of Terror”, *Index on Censorship* 8, No. 4 (1 Temmuz 1979): s. 8, <https://doi.org/10.1080/03064227908532938>

(Biko, Cape Town'a giderek yasağı deldi ve terörizm suçlamasıyla tutuklanarak işkence gördü. Ağır beyin hasarı sonucu yaşamını yitirdi.) Biko'nun gördüğü muamele dünyanın dikkatini çektiyse de asıl çarpıcı konu, yasağın söylenenlerden çok, söyleyenle bağlantılı olmasıydı. Kendini siyah Güney Afrikalıların insan haklarını korumaya adanmasından sonra Biko'nun ağzından çıkan her söz, terör eylemi muamelesi gördü. Konu ne olursa olsun, söylediklerinin tek kelimesi dahi halk tarafından işitilemezdi.

Sömürgecilik ve bağımsızlık da muhalifler, entelektüeller ve sanatçılar için tehlikeli konulardı. Portekiz, Afrika'daki topraklarını elde tutma savaşı verdiği 1962'de, Britanyalı tarihçi Charles Boxer'ı istenmeyen kişi ilan etmiş ve kitaplarını yasaklamıştı. Portekiz tarih yazımının bu önde gelen şahsiyeti, Portekiz'in Afrikalı uyruklarıyla daima iyi ilişkiler sürdürdüğü yönündeki resmi imajı tartışmaya açmış ve çoğu Portekiz sömürgecinin beyaz ırkın üstünlüğüne inandığını ileri sürmüştü.

Cezayir on yılı aşan amansız bir savaşın ardından 1962'de Fransa'dan ayrılmıştı ama savaşın Fransız'da açtığı yaralar henüz kapanmamıştı. 1966 yapımı *Cezayir Bağımsızlık Savaşı* filmi, Cezayir bağımsızlığına sıcak baktığı ve Fransızların yaptığı işkenceleri eleştirdiği için Fransa'da yasaklandı. Film, gerilla faaliyetlerini tetikleyebileceği korkusuyla 1968'de Uruguay'da da yasaklandı. Fransız polisi 1996'da, Cezayir'in bağımsızlığı için 1962'de Paris'te yapılan ve kanlı biten mitingin anlatıldığı "Seine Nehri Cesetlerle Akarken" başlıklı yazı nedeniyle Cezayir gazetesi *Liberté*'nin bir sayısını toplattı.*

Çağdaş sömürgecilik şiddetine ilişkin betimlemeler de geniş çaplı sansüre uğradı. 1989'da İsrailli yazar Dror Green'in İsrail işgalini, işgale uğrayanların perspektifinden anlattığı *İntifada*

* Thomas Benjamin, haz., *Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450* (Detroit: Thomson Gale, 2007), s. 198, 200.

Hikâyeleri'nin Arapça baskısı, Batı Şeria ve Gazze'de yasaklandı. Green kitabı İbranice basacak yayıncı bulmakta zorlansa da Arapça baskının aksine bu dildeki kitap resmi olarak engellenmedi. İbranice okuyan İsraililer kitabı okumak istememiş olabilirlerdi ama okuma haklarını kimse sorgulamamıştı. Ancak derlemedeki "Tuhaflıklar Silsilesi/Treni" adlı hikâye Arap okurlar açısından kitabın kaderini belirlemişti. Green'in şahsen tanıklık ettiği bir olay üstüne kurguladığını ileri sürdüğü hikâyede, İsraili askerlerin Filistinlilere yönelik zalimliğini ayrıntısıyla anlatılıyordu. Filistinliler çöl güneşi altında, havalandırmasız bir otobüste adeta ölüme terk ediliyordu. Bu bile tepki çekmek için yeterliyken, Green'in otobüsteki durumu, demiryolu vagonlarıyla Nazi ölüm kamplarına götürülen Yahudilerin çilesiyle karşılaştırması, kitabın Filistinliler için fazlasıyla kışkırtıcı bulunmasına neden oldu.*

Eski sömürgelerde bile sömürgecilik konusu yakından denetleniyordu. Hemen her örnekte, sömürgeci yönetimin yerine en az o kadar baskıcı rejimler geliyordu. Yabancı hâkimiyeti altındaki yaşama veya sömürgecilik karşıtı direnişe dair betimlemeler yeni devletleri olumlu yansıtmıyorsa, dolaylı yolla da olsa sansür uygulanabiliyordu. Endonezya bunun bir örneğidir. On dokuzuncu yüzyılda yazılmış bir romandan uyarlanan ve Hollanda'nın sömürge yönetimi altındaki Endonezya seçkinlerinin yordakçılığını anlatan *Saijah dan Adinda* adlı film, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından yirmi yılı aşkın bir süre sonra 1977'de, yetkililerce yasaklandı. Hükümet filmin, Endonezyalıların Hollandalılardan çok, kendi halkınca mağdur edildiği izlenimini yaratabileceğinden korkmuştu ki bu da mevcut dönemle ilgili rahatsız edici sorular doğurabilirdi.

Gençliğinde Hollanda sömürgeciliğine karşı savaşan, ilerle-

* Shirley Eber, "Dror Green: The Train of Wonders", *Index on Censorship* 19, No. 10 (1 Kasım 1990): s. 18-19, <https://doi.org/10.1080/03064229008534983>

yen yıllarda sömürgecilik sonrası Endonezya elitlerini eleştiren Endonezyalı romancı Pramoedya Ananta Toer, yetişkinlik hayatının büyük bölümünü hapishanede geçirdi. Pramoedya 1965'te Buru Adası'ndaki meşhur ceza kolonisine gönderildi ve on dört yıllık mahkûmiyetinin ilk yedi yılında kalem kâğıt dahi göremedi. Pramoedya buna rağmen *Buru Dörtlüsü* diye bilinen dört romanı zihninde kurguladı ve akşamları hapishane arkadaşlarına ezberden okudu. Yazar kitaplarını "mahkûm dostlarımin korkularını dindirmek için okuduğum ninniler" şeklinde niteledi. Nihayet yazmasına izin verildiğinde, Endonezya milliyetçi hareketinin doğuşunu anlatan bu metinler kâğıda geçirildi. Kitap bir rahip tarafından Buru Adası'ndan gizlice çıkarıldı, yayımlanınca büyük övgüyle karşılandı ve onlarca dile çevrildi. İçindeki "Marksist-Leninist doktrinleri" gerekçe gösteren Endonezya hükümeti, *Buru Dörtlüsü*'nü yasakladı. Yetkililer gerçekte kitapların Hollandalıların işlediği insan hakları ihlalleri ile 1960'ların ortasından 1998'e dek iktidarda kalan Başkan Suharto'nun gaddarlığı arasındaki benzerliklerin fark edilmesinden korkuyorlardı.*

Birçok Batılı için yirminci yüzyıl sansürünü tanımlayan bağlam, Sovyetler Birliği ve ona bağlı Doğu Avrupa devletleriydi. Ne var ki terör odaklı bilgi denetiminden oluşan yekpare sistem anlayışı bir kenara bırakılırsa, bu ülkelerdeki sansür uygulamaları, bizzat Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalar da dahil olmak üzere, çelişkilerle doluydu. Vladimir Lenin'in Bolşevikleri eleştiren her tür "burjuva" makalesinin yayımlanmasını yasaklayan 1917 tarihli "Basın Kararnamesi'nden başlayıp, Nikita Kruşçev'in 1962'de Aleksandr Soljenitsin'in *İvan Denisoviç'in Yaşamında Bir Gün* adlı eseriyle birlikte Stalinizm eleştirilerine izin verme kararına; Leo-

* Benjamin, haz., *Encyclopedia of Western Colonialism*, 200-202; *Al Jazeera*, "Pramoedya Toer: Why You Should Know Him", 6 Şubat 2017, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/02/pramoedyaananta-toer-170206053453639.html>

nid Brejnev'in politik söylemi boğmasına (ve Soljenitsin'i ülkeden kovmasına) ve Mihail Gorbaçov'un *glasnost* ("açıklık") politikasına varana dek, SSCB'de sansür değişken ve keyfiydi. Tüm bu zulüm sürerken yüzlerce muhalif akıl hastanesine atıldı, acımasız ve tuhaf "tedaviler"le işkence gördü. Örneğin, yazar ve biyolog Jores Medvedev'de "şizofreni başlangıcı" ve "toplumda reform yapmak gibi paranoid sanrılar" olduğu söylendi.* Sözde hastalığın belirtileri arasında, Stalin yönetiminde uygulaması yapılan ve mahsullerde büyük bereketsizliğe, kıtlığa yol açan sahte bilimi ifşa ettiği bir eseri vardı.

Arşivlerin açılması ve Dominic Boyer ile diğer akademisyenlerin çalışmaları sayesinde artık Sovyet egemenliğindeki Doğu Bloku'nun, Alman Demokratik Cumhuriyet'inin (Doğu Almanya ya da ADC) önemli bir bölümündeki olağan sansür uygulamalarını inceleyebiliyoruz. Örneğin, ADC'de Komünist Parti'nin, kendini Alman Kultur'unun tek sesi olarak tanımlayan Nazi Partisi'nin uygulamalarını devam ettirdiğini biliyoruz. Parti, bilgi ve kültür endüstrilerini denetlemeye muazzam bir enerji ayırdı çünkü mevcut pozisyonundan herhangi bir sapma, Boyer'e göre Batı'nın, özellikle de Batı Almanya'nın "tutarsız, karma, dolayısıyla da geriye dönük nitelikteki zihniyetine dönme" tehlikesi yaratabilirdi. Çoğu komünist rejim gibi ADC'nin anayasası da basın özgürlüğünü teminat altına alıyordu ama bu boş bir vaatti. Merkezileştirilmiş bir denetim sistemiyle medya üretimi, tüm yönleriyle yönetiliyordu. Bilindik anlamda basın sansürcüsü olmasa da gazetecilerden günün parti siyasetini bilmeleri ve haberlerine yansıtmaları bekleniyordu. Bu durum da gazetecilerin *Schere im Kopf*, yani kafanın içindeki makas anlamına gelen otosansür uy-

* Robert D. McFadden, "Zhores Medvedev, 93, Dissident Scientist Who Felt Moscow's Boot, Is Dead", *New York Times*, 16 Kasım 2018, <https://www.nytimes.com/2018/11/16/obituaries/zhores-medvedev-dead.html>

gulamalarına yol açtı. Bir muhabire göre, “Gerçek şu ki ‘hayatı olduğu haliyle yansıtmak’ demek [Parti lideri Erich] Honecker’i bir mitingde kırk kez fotoğraflamak demekti”

Honecker kameralara poz vermekten çok daha fazlasını yapıyordu. Boyer’ın, “Volk (halk) iradesinin nihai entelektüel belirleyicisi” şeklinde nitelediği bir konumda olan Honecker, vaktinin çoğunu makaleler, haber bültenleri yazarak, başkalarının yazdıklarını noktalama işaretlerine varana dek düzelterek geçiriyordu. O bir raporu gözden geçirdiyse, raporu artık kimse değiştiremezdi; yazım hatalarını ya da kasıtsız hataları bile. Gazeteciler Honecker’den gelen talimatların yanı sıra hangi konuların vurgulanıp nelerden kaçınılması gerektiğini belirten bir yığın uyarıya maruz kalıyorlardı; 1980’lere ait şu örneklerdeki gibi:

- Çim topu, villalar ya da bulvarlarla ilgili... hiçbir şeye yer verilmeyecek. (Bunlar tatmin edemeyeceğimiz arzuları uyandırır.)

Resmi resepsiyonlarda masa üstündeki meyveler fotoğraflanmayacak. (Aksi takdirde insanlar gıpta eder.)

Bratwurst sosis büfeleriyle ilgili hiçbir şeye yer verilmeyecek. (İnsanlar yeterince et tüketiyorlar.)

Evde yapılan planörlerle ilgili hiçbir şeye yer verilmeyecek. (İnsanların aklına kaçmak gelebilir.)

Formula 1 yarışlarıyla ilgili hiçbir şeye yer verilmeyecek. (Maddi gücümüz bunun için yeterli değil.)

Bu direktiflere uymak zor değildi belki ama gazetecilerin bazen istemeden, acı bir bedel ödeyecekleri “siyasi hatalar” yaptıkları da oluyordu. Bunun bir örneğinde, bir muhabir Doğu Berlin sokaklarındaki çukurlardan söz etmişti. Yaptığı normalde hata değildi ama Batı Alman basını ADC’yi sefil göstermek için haberi alın-

tılayınca, hataya dönüştü. Çok daha büyük bir hata 1953'te, *Die Tribüne*'e verilen, Stalin'in ölümüyle ilgili aceleyle hazırlanmış duyuruda Stalin'den "dünyada, savaşın korunması ve pekiştirilmesinde öncüydü" şeklinde söz edildiğinde yapıldı. Gazetenin yazı işleri müdürü "barış" yerine yanlışlıkla "savaş" sözünü kullandığı için kovuldu, işkence edilen yardımcı editöre ise bu hatanın emrini Batı casuslarının verdiği söyletildi. Hem yardımcı editör hem de dizgici casusluktan hapse gönderildi. Sonradan bir başka gazeteci şu yorumu yaptı: "O kişinin kolaylıkla biz olabileceğimizi hepimiz biliyorduk... Hiçbirimizin güvende olmadığını biliyorduk."

"Nefret Ettiğimiz Düşünceler": Birleşik Devletler'de Politik Söylem

ABD, ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamaları kaldırmaya kararlı bir Yüksek Mahkeme'nin öncülüğünde, zaman zaman yolunu şaşırsa da geçmişten bu yana dünyada ifade özgürlüğünün en az kısıtlandığı ülke haline geldi. Aynı içtihatlar hem ırkçıları hem de azınlık haklarını savunmak için sokağa inenleri korumak korumak amacıyla uygulandı. Medeni haklar hareketinin önemli şahsiyetlerinden biri ve Yüksek Mahkeme'nin ilk siyah yargıcı olan Yargıç Thurgood Marshall, 1969'da beyaz-üstünlükçü birinin, Afrikalı Amerikalılara karşı yaptığı şiddet çağrısına koruma getiren bir görüşe onayını verdi." Bu tür mutlakçı denebilecek Birinci Anayasa Değişikliği normlarını sorgulamaya zemin hazırlayan birkaç girişimin hâlihazırda başladığı düşünülürse, bu durumun ne kadar süreceği belli değil.

* Dominic Boyer, "Censorship as a Vocation: The Institutions, Practices, and Cultural Logic of Media Control in the German Democratic Republic", *Contemporary Studies in Society and History* 45, no. 3 (Haziran 2003): s. 522, 530, 524, 528-29, 531-32.

Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 (1969).

Mesele, düşüncenin kendisini korumaya almakla başlıyor. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yasaların insanları, yönetime karşı eylemleri kadar hissiyatları için de cezalandırdığını hatırlayalım. Gelenekselin dışında kalan fikirler genelde sadakatsizlik, kışkırtıcılık ya da casuslukla eş tutuluyordu. Örneğin, 1929 tarihli bir davada pasifist bir kadının vatandaşlık başvurusu, “insanlık ailesine ait olmasını sağlayan kozmik bilinci” onu ABD düşmanlarına karşı “silaha sarılmaktan” alıkoyduğu için reddedilmişti. Kadın, Yüksek Mahkeme’de de kaybetmesine rağmen Yargıç Holmes inatla karara karşı çıktı: “Her şeyden çok bağlılık gerektiren bir ilke varsa... düşünce özgürlüğü ilkesidir; bizimkiyle aynı fikirde olanlar için değil, nefret ettiğimiz düşünceler için özgürlük.” Bu görüş daha sonra Yüksek Mahkeme’nin çoğunluk görüşüne dönüştü.

İkinci Dünya Savaşı döneminde bazı devlet okulları ABD bayrağına selam vermeyi reddeden öğrencileri okuldan attı. Mahkeme açısından mesele artık öğrencilerin güvenilir vatandaşlar olup olmadığı değil, devletin kişiye “bir inancı ve düşünce tarzını zorla onaylatma” yetkisi olup olmadığıydı. *Batı Virginia, Barnette’e karşı* davasında (1943) Yüksek Mahkeme’nin buna verdiği yanıt “hayır”dı. Yargıç Robert Jackson’a göre, “Anayasal takımyıldızımızda sabit tek bir yıldız varsa o da... hiçbir yetkilinin politika, milliyetçilik ve din konusunda ya da tartışmalı başka meselelerde neyin doğru olduğunu belirleyememesidir.” Romalıların Hristiyanlara yönelik zulümlerini ve Engizisyon’un zalimliklerini anımsatan Jackson şöyle devam ediyordu: “Görüş ayrılığını zor kullanarak gidermeye kalkışanlar, kendilerini çok geçmeden farklı görüştekileri yok ederken bulurlar. Fikir birliğini dayatmakla elde edilebilecek tek şey, mezarlığın sessiz oybirliğidir.”” Aynı yıl

* United States v. Schwimmer, 279 U.S. 644 (1929).

West Virginia State Board of Education v. Barnette, 319 U.S. 624 (1943).

Taylor, Mississippi'ye karşı davasında mahkeme, halkı isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle birkaç Yehova Şahidi'ne suçlamada bulundu. Sanıklardan biri, "Başkanımızın oğullarımızı... savaşa göndermesi yanlış," ve "Bu çocuklar yok yere öldürülüyor," demişti. Bu tür yorumlar Birinci Dünya Savaşı döneminde mahkûmiyet getirmek için yeterli olabilirdi ama artık yeterli değildi. Mahkeme, "Devlet kurumlarımıza karşı açık ve mevcut bir tehlike" teşkil etmeyen bu yorumların yasal koruma altında olan "inanç ve görüşler" arasında sayılacağına hükmetti.*

Bu kararların bugün olağan görülmesi, dikkate değer bir durum. (Bilhassa devlet politikalarına karşı) Bir kanaate varıp bunu dile getirebilme ayrıcalığı, Batı'nın politik dünyasına öyle nüfuz etmiş durumda ki onsuz özgür bir toplum hayal etmek imkânsız. Oysa hukuk ancak yirminci yüzyıl ortalarında insanların bu tür fikirleri ifade etme hakkını etkin biçimde korumaya alabildi. Tabii, İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşayan Japon kökenli biri değilseniz; o durumda size hükümeti devirme niyeti atfedilebilir ve cezalandırılabilirsiniz. Franklin Roosevelt 1942'de kara şöhretli 9066 sayılı başkanlık kararnamesini devreye sokmuş, bu kararname ve sonrasında çıkan mevzuatla birlikte Japon asıllı ABD'liler zorla "göz hapsine" yani tecrit kamplarına alınmıştı. Beyan edilen amaç, bu vatandaşların yapmaya meyilli olduğu düşünülen casusluk ve sabotajları önlemektir. Sonuçta 100.000'i aşkın masum insan hapse atıldı ve Yüksek Mahkeme bu çirkin tertibi onayladı. Bu utanç verici vaka doğrudan ifade özgürlüğünü ilgilendirmese de ifade özgürlüğü meselesiyle iç içeydi, çünkü halkın koca bir kesimi tam anlamıyla susturulmuştu.

Soğuk Savaş da komünistlerin ABD toplumunu çökerteceğine dair yaygın korkuyu besledi ve bu korkular nedeniyle siyasi görüş özgürlüğüne yeni saldırılar düzenlendi. Devlet 1948'de önde

* Taylor v. Mississippi, 319 U.S. 583 (1943).

gelen on iki komünist hakkında, Smith Yasası'nı ihlal etme teşebbüsünden kovuşturma başlattı. Yasaya göre ABD'nin herhangi bir hükümetini şiddet yoluyla devirmeyi savunmak, bu amaçla eğitim vermek veya hükümeti şiddet yoluyla devirmeyi öğreten yahut savunan grupları örgütlemek, (başka birçok şeyin yanı sıra) suç teşkil ediyordu. Sanıklar standart Marksist-Leninist doktrini, *Komünist Manifesto* gibi metinlerde ortaya konduğu şekliyle öğretmişlerdi. Sanıklar şiddet eylemi planlamak ya da başlatmak bir yana, şiddeti savunmuş dahi değillerdi ama paranoya atmosferinde işe gelmeyen gerçeklerin fazla önemi yoktu. *Dennis, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı* davasında (1951) mahkeme, davalının gerçekleştirdiği eylemlerin komplo ve "devrime hazırlık" anlamına geldiği, dolayısıyla ülkeye karşı açık ve mevcut bir tehlike teşkil ettiği gerekçesiyle mahkûmiyetleri onadı.* Dennis davasından sonra 120'yi aşkın komüniste, gerçekleştirdikleri eylemler değil, düşündükleri ve inandıkları şeyler nedeniyle dava açıldı.

Yüksek Mahkeme *Yates, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı* davasında (1957),** daha geri planda kalmış bazı komünistler de Marksizm-Leninizm öğretmekle suçlandığında, kendine biraz çeki düzen verdi. Bu defa mahkûmiyet kararı bozuldu. Mahkeme bunu yapabilmek için zekâ kıvraklığıyla kelime oyunlarına başvurdu ve yasadışı eylem savunuculuğu (kötü) ile inanç ve fikir savunuculuğu (kötü değil) arasında ince bir ayırım yaptı. Nihayetinde doğru sonuca erişildi ve komünistlere karşı Smith Yasası kovuşturmalarının arkası kesildi. Mahkeme son olarak 1969'da isyana teşvik edici söylem için genel bir ölçüt belirledi. Mesele, Ohio'da yapılan bir Ku Klux Klan mitingiyle alakalıydı. Mitingde lider "zencilere", "Yahudilere" ve onları destekleyenlere karşı şiddet çağrısı yapmıştı. Lidere Birinci Dünya Savaşı dönemine ait,

* *Dennis v. United States*, 341 U.S. 494 (1951).

Yates v. United States, 354 U.S. 298 (1957).

şiddet savunuculuğunu suç sayan “sendikalizm” yasağı çerçevesinde dava açılmıştı ve o zamanki yasalara göre davayı kaybetmesi gerekirdi. Sonuçta söz konusu suçların fikriyatda değil, gerçek anlamda işlenmesini savunmuştu. Ancak mahkeme “yakın zamanda gerçekleşecek bir kanunsuz eyleme” sevk etmediği sürece, ne denli menfur olursa olsun şiddet savunuculuğunun, Birinci Anayasa Değişikliği tarafından korunduğu hükmüne vardı.*

Vietnam Savaşı’yla ve yüz binlerce erkeğin askere çağrılmasıyla birlikte savaş karşıtı söylemler de yeniden ön plana çıktı. Georgia meclisine seçilen, öncü Afrikalı Amerikalı medeni haklar lideri Julian Bond, asker kaçaklarını destekleyen sözleri onayladığı için koltuğundan menedilmişti. Yüksek Mahkeme 1966’da, üstelik Yates davasına atıfta bulunarak, Bond’un önceki ifadelerinin koruma altında olduğuna ve makamından menedilmemesi gerektiğine oybirliğiyle karar verdi.** İki yıl sonra çoksatan bebek bakım kılavuzunun saygın yazarı Dr. Benjamin Spock, zorunlu askerlik yasalarına karşı çıkmaya teşvik suçundan hapis cezasına çarptırıldı. Spock, Boston’daki savaş karşıtı gösteride, birçok kişiyle birlikte, göstericilerin celp kâğıtlarını toplamıştı. Bundan birkaç gün sonra kâğıtları devlete “iade” ettikleri medyatik bir gösteri gerçekleştirdiler ve akabinde tutuklandılar.*** Mahkûmiyetleri temyizden dönerek, devleti ağır bir yenilgiye uğrattı. 1968’de ise Paul Cohen adlı cüretkâr genç, CELBİ SİKTİR ET yazan bir ceketle Los Angeles adliyesine girdi. Cohen rahatsız edici davranışla asayiş bozmaktan suçlu bulunsa da Yüksek Mahkeme kararı bozdu. Mahkeme “Birine kabalık gibi görünen şey, başkasına şiir

* Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 (1969)
Bond v. Floyd, 385 U.S. 116 (1966).

*** Ian Shapiro, “He Was America’s Most Famous Pediatrician. Then Dr. Spock Attacked the Vietnam Draft”, *Washington Post*, 5 Ocak 2018, <https://www.washingtonpost.com/news/retropolis/wp/2018/01/05/he-was-americas-most-famous-pediatrician-then-dr-spock-attacked-the-vietnam-draft/>

gibi gelebilir” ve “bir yandan fikirleri de bastırmak gibi büyük bir riske girmeksizin” bazı kelimeleri yasaklamanın imkânsız olduğu hükmüne vardı.*

Bu dönem aynı zamanda ABD’de basın özgürlüğünün en değerli kazanımları sayılabilecek *New York Times*, *Sullivan’a karşı* ile *New York Times*, *Birleşik Devletler’e karşı* (“Pentagon Belgeleri”) davalarının karara bağlandığı ve basına o güne kadarki en kapsamlı yasal korumaların getirildiği dönemdi. Sullivan vakası 1960’da *New York Times*’da yayınlanan bir reklamın ardından gündeme geldi. Reklam, Martin Luther King’in medeni haklar hareketine katkı sağlamayı amaçlıyordu. Reklamda Alabama polisine, bazı yönlerden mesnetsiz şiddet suçlamaları yöneltiliyordu. Bir kent konseyi delegesi *Times*’a iftira davası açtı ve (tahmin edileceği gibi, yardımsever bir bölge yargıcı ve jüri sayesinde) 500.000 \$ tazminat aldı. Ancak tazminat kararını iptal eden Yüksek Mahkeme, ülkenin “kamusal tartışmaların kısıtsız, sağlıklı ve açık bir biçimde yürütülmesi gerektiği” ve bunun bazen devlet yetkililerine “hiddetli, kınayıcı, kimi zaman da hoşagitmeyecek sert saldırılar da içerebileceği” ilkesine olan bağlılığını vurguladı. Mahkemeye göre kamu görevlilerine yöneltilen eleştiriler “etkili oldukları için anayasal korumadan mahrum bırakılamaz”dı ve bazı beyanların yanlış olması “özgür tartışma için kaçınılmaz” bir durumdu.

Sullivan davasından sonra bir kamu görevlisinin bir iftira davasını kazanabilmesi için, suçlanan kişinin itiraza konu beyanların yanlış olduğunu bildiğini ya da yanlış olup olmadığı konusunda “pervasız bir aldırışsızlık”la hareket ettiğini gösterilmesi gerekcekti.” Pratikte söz konusu koşulu karşılamanın imkânsızlığı ortaya çıktı, bu kıstas en ünlü kişileri kapsayacak şekilde genişletildi.

* Cohen v. California, 403 U.S. 15 (1971).

New York Times v. Sullivan, 376 U.S. 254 (1964).

Pentagon Belgeleri davasında ise devletin *New York Times* ve *Washington Post*'u, ABD'nin Vietnam Savaşı'na müdahilliğine ilişkin sızdırılmış birçok gizli belgeyi yayımlamaktan alıkoyup koymayacağı karara bağlandı. Devletin yayını engelleme arzusunu anlamak zor değildi; belgeler savaşın yönetimi ve kamuya aksettirilişi konusunda yıllara yayılan beceriksizliği ve bariz aldatmacayı gözler önüne seriyordu. Devletin gizlilik iddialarını, hem gazetelerin vatandaşı bilgilendirme konusundaki değeri hem de basım öncesi getirilen kısıtlamaları Birinci Anayasa Değişikliği'nin yasaklaması üzerinden değerlendiren mahkeme, 1971'de yayının devam edebileceğine hükmetti. Yargıç Hugo Black kaleme aldığı mutabık görüşte şunları yazdı: "Devletin basını sansürleme yetkisi; basının devleti eleştirmekte sonsuza dek özgür kalabilmesi... ve devletin sırlarını ifşa ederek halkı bilgilendirebilmesi için kaldırılmıştı." Devlet, mahkemeleri haber yayınına durdurmak için kullanamazdı, zira o durumda "Birinci Anayasa Değişikliği hükümsüz kılınmış" olurdu. Black yazısında, *Times* ve *Post*'u kınamak bir yana, bu gazetelerin "tam da kurucu babaların umduğu ve güvendiği şeyi yaptıkları için" takdir edilmesi gerektiğini belirtiyordu.*

Pek de öyle denemezdi aslında. Kurucu babaların ifade ve basın özgürlüğü konusundaki fikirleri muhtemelen bu denli ilerici değildi ama mahkemenin gerçek anlamda özgür bir basına giden yolun engellerini temizleme kararlılığı içerisinde bir miktar abartıya kaçmış olması mazur görülebilir; söz konusu basın en az 150 yıllık ve hükmünü yitirmiş bir basın da olsa. Sullivan davasıyla, 1798 İsyana Teşvik Yasası'nın "devlete getirilen eleştirileri... kısıtladığı", dolayısıyla bilfiil "tarihin mahkemesi" tarafından geçersiz kılındığı beyan ediliyordu. Bu ve benzeri kararların ardından Spinoza, Milton, Cato ve Wilkes ile başlayan ve Paine, Mill, Holmes ve Brandeis ile devam eden gidişatın sonuna yaklaşıldığı

* *New York Times v. United States*, 403 U.S. 713 (1971).

izlenimi oluştu. Kamuya mal olmuş kişilerin soruşturulmaktan ya da mahcup edilmekten kaçınmaları zordu; halk, devletin karar ve hatalarından haberdar edilme hakkına sahipti ve kişinin siyasi görüşlerini ifade etme özgürlüğü, yasaların koruması altındaydı.

Tüm bunlar ve diğer mahkeme mtalaları, basına ve fikir ayrılığına yasal koruma sağlamakta çok mühim bir rol oynasalar da kendilerini gerekli kılan güçlü sansür dürtülerini azaltamadılar. Kamu yetkilileri ifşa olmak ve utandırılmaktan, bugün de en az III. George zamanında olduğu kadar nefret ediyorlar ve hoşlanmadıkları haber ve yergileri önlemek için çoğunun yapmayacağı şey yok. Bu gerçek, bitmek bilmez bir çabayla eleştirileri susturmaya alışan Donald Trump rneğinde en belirgin şekliyle karşımıza ıktı.

“Bu Yasal Olamaz”: Konuşma özgürlüğüne ve Muhalişliğe Karşı ABD’de Alınan nlemler

Trump yönetimi, Beyaz Saray çalışanlarını ifade özgürlüğünü ayaklar altına alan gizlilik anlaşmalarına (NDA’lere) imza atmaya zorlayan ilk yönetim olabilir. Sadece gizli bilgileri saklı tutmaya çalışsalar muhtemelen destek bulurlardı ama çok daha ileri gittiler. Trump’ın özel işletmelerinde çalışanları susturmak için kullanılan anlaşmalardan uyarlanan bazı gizlilik anlaşmalarında yardımcılar, Beyaz Saray’da gördükleri ya da duydukları herhangi bir şeyi –kurmaca bir eserle dahi olsa– ifşa etmeleri halinde milyonlarca dolarlık ceza almakla tehdit ediliyorlardı. Birinci Anayasa Değişikliği’ne dayalı bir itiraz karşısında hiçbir mahkeme bu anlaşmalara destek vermezdi ama mesele belgelerin yasallığı değil, yardımcılara yönelik cezalar ve dava maliyetlerinin oluşturduğu tehditti.

Eskiden kıdemli pozisyonda alışan Omarosa Manigault Newman, Beyaz Saray’daki kısa süreli görevinde yaşananları anlattığı *Unhinged* [Kaık] adlı kitabı yayımlanınca dava edildi. Newman’ın (Trump’ın 2016 başkanlık kampanyasında çalışırken imzalanan)

gizlilik anlaşmasında, Trump'ı, ailesini veya şirketlerinden herhangi birini asla “kötülememe ya da küçük düşürmeme” şartı da vardı. Mayıs 2020'ye gelindiğinde Trump kampanyası tarafından gizlilik anlaşmasını ihlal etme iddiasıyla Newman'a 400'den fazla “suçlama” yöneltilmişti. Yine eski çalışanlardan Cliff Sims, anlamı ismi ile müsemma *Team of Vipers: My 500 Extraordinary Days in the Trump White House*'u [Engerekler Ekibi: Trump Beyaz Sarayı'nda Geçen Sıradışı 500 Günüm] yazdı. Sims 2019'da, Trump kampanyası kendisine dava açınca, gizlilik sözleşmesini Birinci Anayasa Değişikliği kapsamında geçersiz kılmasını mahkemeden talep etti. Tıpkı *Unhinged* gibi Sims'in kitabı da hâlâ satışta.

Manigault Newman ile Sims, Trump ve avukatlarına karşı savaş vermeye hazır olsa da Beyaz Saray'ın anlatacak hikâyesi olan diğer eski çalışanları, şüphesiz ki hazır değildi. Trump yönetimin devletten eleştiri yöneltenleri susturmadaki kararlılığı Beyaz Saray'ın da ötesine taşıyordu. 2018'de iki milyon kadar devlet çalışanına, işyerinde Trump'tan söz ederken “direniş” ya da “meclis soruşturması” kelimelerini kullanmamaları yönünde resmi talimat verilmişti.* Bu önlemin yasallığı da yine şüpheliydi ama (bu kitap yazılırken talimata getirilen hukuki itiraz, karar aşamasına henüz varmamıştı) göz korkutmakta etkili olduğuna şüphe yoktu.

Trump'ın, karakterini ya da yetkinliğini sorgulayan herkese saldırma eğilimi yeni bir şey değildi, bu eğilim kamu görevlileri açısından da yeni değildi. “Hakaret suçu” hâlâ yirmiye yakın eyaletin yasalarında mevcut, yaptırımlar ise para cezasından uzun süreli hapis cezasına kadar değişiklik gösteriyor. Bu miadını doldurmuş kanunlar, geçmişten kalma, anayasaya aykırı yadigârlar olsa da yerel yetkililerin eleştiriye suça dönüştürmesinde, bazen en önemsiz konularda bile etkili rol oynamayı sürdürüyorlar. 2010'da

* Charlie Savage, “Federal Employees Are Warned Not to Discuss Trump ‘Resistance’ at Work”, *New York Times*, 29 Kasım 2018, <https://www.nytimes.com/2018/11/29/us/politics/federal-employees-hatch-acttrump-impeachment.html>

Kansas'ta bir adam, bahçesine belediye yöneticisini su drenaj sistemini ihmal etmekle suçlayan bir yazı diktiği için mahkemeye verildi. New Hampshire'dan biri, 2018'de Facebook'a, kendisine trafik cezası kesen polisin "yolsuzluk" yaptığını, bölge emniyet müdürünün ise meseleyi "örtbas ettiğini" yazdığı için tutuklandı.*

Her yıl yirmi kadar iftira davası mahkemelere taşınıyor ve çoğu mahkûmiyetle sonuçlanıyor. Yerel kamu görevlileri iftira yasalarına başvurmasalar bile, yanlış yansıtıldıklarını düşündüklerinde harekete geçebiliyorlar. Örneğin, 2018'de Güney Carolina polis sendikası, ırkçı polis şiddetini ele alan ödüllü genç-yetişkin romanı *The Hate U Give*'in [Yarattığınız Nefret] bir okulun okuma listesine dahil edilmesine karşı çıktı. Sendikanın iddiasına göre kitap "adeta polise güvensizliği aşıyor"du." Sonuçta kitap birkaç yerde yasaklandı.

Trump medyada kendisine yöneltilen eleştirilere, sözlü saldırılarda bulunarak öyle sık karşılık veriyordu ki halk (en azından basının "halkın düşmanı" olduğuna inanmayanlar) bir süre sonra ilgi göstermeyi bıraktı. Bu yorumların önemli bir kısmı zamanla unutulsa da Gazetecileri Koruma Komitesi'nin 2020 raporuna göre Trump'ın yorumları ve medyada düşman bellediklerine karşı attığı somut bazı adımlar "hakikati tehlikeli biçimde baltaladı" *** Kâr amacı gütmeyen yazar ve medya çalışanları birliği PEN America'nın açtığı bir davaya göre üyelerin neredeyse üçte biri, olası bir misilleme kaygısıyla belli bazı konuları ele almaktan kaçınmışlardı, yarıdan fazlası da Trump yönetimini eleştirmenin kendilerini tehlikeye atacağına inanıyordu.**** CNN'den Jim Acosta'nın da

* "ACLU Files First Amendment Challenge to Criminal Defamation Law", ACLU, 18 Aralık 2018, <https://www.aclu.org/press-releases/aclufiles-first-amendment-challenge-criminal-defamation-law>

Alison Flood, "South Carolina Police Object to High-School Reading List", *The Guardian*, 3 Temmuz 2018.

"The Trump Administration and the Media", Committee to Protect Journalists, 16 Nisan 2020, <https://cpj.org/x/837b>

**** PEN American Center v. Donald J. Trump, Civil Action No. 18-cv-9433-LGS (S.D.N.Y.)—the "PEN Lawsuit."

aralarında yer aldığı “gözden düşmüş” muhabirler Beyaz Saray’dan men edildi; Trump’ın koronavirüs pandemisine verdiği tepkinin eksik yönlerini vurgulayan bir reklam yayınlamak gibi nedenlerle televizyon ağları, yayın lisanslarının ellerinden alınmasıyla tehdit edildi; *The Washington Post*’un çoğunluk hisselerine sahip olan Jeff Bezos’un CEO’luğunu yaptığı Amazon’u hedef almak için posta ücretlerinin yükseltilmesi yönünde harekete geçildi; ve CNN’in ana kuruluşu olan AT&T ile Time Warner arasındaki birleşmeye karşı tekelleşme davası açıldı.

Bu tür çabaların tam etkisini ölçmek zaman alacaktır. Mahkemeler bunların en vahimlerini geri çevirdi. Tekelleşme davası da, Trump yönetiminin Acosta’yı Beyaz Saray’dan menetme girişimi de başarısız oldu. Trump kampanyasının (tamamı 2020’de, Trump’ın yeni seçim kampanyasında Rusya’dan yardım alındığını ileri süren yazılara karşı açılan) CNN, *The Washington Post* ve *The New York Times*’a açtığı iftira davaları da büyük olasılıkla Sullivan’ın ve diğer mahkeme kararlarının ağırlığı altında ezilecek. Mart 2020’de bir federal yargıç, Trump’ın bazı eylemlerinin Birinci Anayasa Değişikliği’ni ihlal ettiğinin mahkemece beyan edilmesini amaçlayan PEN America davasına yeşil ışık yaktı. Çemberin merkezi, baskıya hâlâ dayanıyor, dağılmış değil, haber kaynakları da tüm engellere rağmen Trump’ın ve onu izleyen yönetimlerin görevlerini kötüye kullandıklarına dair çıkan haberleri vermeye devam edecektir.*

Trump’ın bir yandan makamını korurken bir yandan da yurttaşların alaylarından muaf olduğu bir dünya için beslediği umudun gerçekleşme ihtimali pek yoktu. Onunla sık sık dalga geçilen

* 2019 tarihli bir mutabık görüşte Yargıç Clarence Thomas, *Sullivan* kararının geçerliliğini sorguladı ve onu ve onun uzantısı olan kararları “anayasa hukuku kisvesinde politika güdümlü kararlar” olarak niteledi. McKee ve Cosy, 586 ABD (2009). Thomas’ın görüşünün hâlihazırda yasal gücü olmasa da, sonraki kararlar için emsal teşkil edebilir. O durumda Birinci Anayasa Değişikliği’nin medyaya getirdiği ve yaklaşık altmış yıldır yürürlükte olan korumalar büyük bir darbe alır.

televizyon programı *Saturday Night Live*'da 2017 yılında (Şahane Hayat filmini temel alan) Trump'ın başkan olmadığı bir dünya hayalinin skeci yayınlanınca, Trump bir tweet atarak programın "insafsız" olduğunu, "yasal olamayacağını" ve "mahkemeye taşınması gerektiğini" söylemişti.* Trump'ın şansına skeç mahkemeye taşınmadı; çünkü taşınsa Trump kaybederdi. Aynı yıl Trump, skeç meselesiyle ilgili kendisini eleştirdikleri için Twitter hesabında birkaç kişiyi de engelledi. Bu kişilerden biri şu tweet'ten sonra engellendi: "Doğrusunu söylemek gerekirse BS'yi (Beyaz Saray) sen kazanmadın, senin adına Rusya kazandı." Mahkeme, Trump'ın Twitter hesabının, ifade özgürlüğü açısından bir halk forumu işlevi gördüğü, Trump'ın kendisini eleştirenleri bakış açıları yüzünden engellemesinin ise Birinci Anayasa Değişikliği'nin temel ilkelerini ihlal ettiği hükmüne vardı.**

Tüm bunlar içinde belki de en zorlama olanı, Trump'ın muhalifliği, sorgulamayı, hatta pohpohlanmamayı sıkça ihanetle bir tutmasıydı.*** Bu suçlamayı, konuştuğu zaman ona alkış tutmayan Kongre üyelerine; Rusya'nın ABD'ye dijital saldırılar yaptığı haberine karşılık *The New York Times*'a ve seçim kampanyasının Rusya'yla bağlantılarını incelediği için kongre üyesi Demokratlara yöneltti. Ne var ki (ABD'de ölümle cezalandırılabilen) vatana ihanet suçu, ülkenin düşmanlarına yardımı içerir. Vatana ihanet, ancak Trump'ın hayal gücünün daha sorunlu katmanlarında, başkanın hoşuna gitmeyen şeyler söylemeye veya yapmaya denk düşebilir.

* "Democrat Spin Machine': Trump Says SNL 'Can't Be Legal' & Should Be Tried in Court System", RT, 16 Aralık 2018, <https://on.rt.com/9kdu>. Trump'ın bu skecin "incelenmesi gerektiği" yönündeki talepleri 2019'a dek devam etti. Bkz. Jayme Deerwester, "Trump Tweets: 'Should Federal Election Commission and/or FCC' look into 'SNL?'" , *USA TODAY*, 18 Mart 2019, https://amp.usatoday.com/amp/3199989002?__twitter_impression=true

Knight First Amendment Inst. v. Trump, 928 F.3d 226 (2d Cir. 2019).

*** Eric Berkowitz, "Trump Likes to Charge His Opponents with Treason. He Is Echoing Europe's Worst Despots", *Washington Post*, 23 Temmuz 2019.

Tabii bu, söz konusu suçlamaların ürkütücü sonuçlar doğurmadığı anlamına da gelmez. Trump'ın kendisini eleştirenlere karşı ölüm cezası uygulanması gerektiğine dair üstü kapalı çağrılarını hiçbir mahkeme ciddiye almasa bile Trump destekçilerinden bazılarının hissiyatı farklıydı. Trump'ı eleştirenler, tam da Trump'ı sorguladıkları için yaşama hakkını yitiren hainler olarak görülüyordu.

Trump 2018'de Twitter'da CNN'e karşı şiddeti teşvik eden görüntüler paylaştığında, destekçilerinden biri CNN'e ve Trump'ın Demokrat Parti'deki önemli bazı muhaliflerine patlayıcı maddeler gönderdi. Aynı yıl bir erkek, Trump'ın konuşmalarında kullandığı sözleri kullanarak, onun medyaya saldırılarını kınayan *Boston Globe* gazetecilerini ölümle tehdit ettiği yönündeki suçlamaları mahkemede kabul etti. 2017'de hukuk profesörü ve Obama yönetimi eski çalışanlarından Rosa Brooks, *Foreign Policy* dergisinde, akli dengesinin yerinde olmadığı kanıtlanırsa üst düzey askeri personelin Trump'ın emirlerini yerine getirip getirmeyeceğini ele alan bir makale yayımladı. Yazıyı dikkate alan aşırı sağcı Breitbart News, Brooks'u askeri darbe çağrısı yapmakla suçladı. Bunu hızla ölüm tehditleri izledi ve birçokları Brooks'u vatana ihanetle suçladı: E-posta gönderenlerden biri "SENİN KAFANI KESECEĞİM... KALTAK!" diyordu. Diğerleri de onu asmakla, vurmakla, sınır dışı etmekle ya da hapsedmekle tehdit ediyordu. Bir başka mesajdaysa, "SİKTİĞİMİN AMCIĞI! PİSLİK OROSPU!" deniyordu.* Neyse ki Brooks'a fiziki bir saldırı gerçekleşmedi.

Dünyada Gazeteciliğin Bedeli

Haber muhabirliği hiçbir zaman güvenli bir meslek olmadı, güvenli olma yolunda da ilerlemiyor. İstanbul'daki Suudi Arabistan konsolosluğunda vücudu kesilerek parçalanmış ABD muki-

* Rosa Brooks, "And Then the Breitbart Lynch Mob Came for Me", *Foreign Policy*, 6 Şubat 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/02/06/and-then-the-breitbart-lynch-mob-came-for-me-bannon-trolls-trump/>

mi *Washington Post* yazarı Suudi Arabistanlı Cemal Kaşıkçı'nın 2018'deki katli, şiddetiyle akıllara durgunluk verici olsa da Suudi rejiminden gelmesi şaşırtıcı değildi. Cinayeti daha da vahim kılan ise ABD'nin onu kınama veya karşı eyleme geçmedeki yetersizliği idi. Aksine Trump bir sonraki yıl, Suudi Arabistan'a silah satışını durdurma yönündeki üç Kongre önergesini veto etti. Bu tür eylemler, gazetecilerin hayatının ABD'de bile iş ilişkilerine kıyasla değerlendirildiği, ciddi bir parasal risk söz konusuysa bu kişilerin başına geleceklere göz yumulabileceği yönünde açık bir mesaj veriyordu. Gelgelelim ABD hükümetinin bu örtük rızası olmasa dahi basın sansürü dünyada, muhabirleri ortadan kaldırmak gibi basit bir önlemle istikrarlı biçimde gerçekleştiriliyor. Uluslararası Haber Güvenliği Enstitüsü'nün "Elçiye Zeval" başlıklı 2018 raporunda, o yıl dünya çapında yetmiş üç gazetecinin öldürüldüğü bildiriliyordu; bunlardan sadece yedisi hakkında soruşturma başlatılmıştı.*

Dünyanın dört bir yanındaki muhtelif rejimler, her şeye burununu sokan gazetecileri savunma durumuna çekebilmek için türlü stratejilere başvuruyor. İtalya'da araştırmacı gazeteciler sıkça yetkililerin takibine alınıyor, altı yıla varan hapis cezasıyla sonuçlanabilen iftira suçlamasıyla mahkemeye veriliyorlar. Gazetecilere karşı kullanılan (telefon dinleme gibi) soruşturma yöntemleri, organize suçlarla mücadele ederken başvuru ve "yurttaşlık haklarını boş veren" kimi soruşturma yöntemleriyle aynı. Sicilyalı adliye muhabiri Piero Messina 2015'te bir yazı yayımladı. Yazıda, saygın bir doktorun bir kamu görevlisine, öldürülen mafya karşıtı bir savcının kızıyla ilgili tehditler yönelttiği öne sürülüyordu. Bunu izleyen iftira davasında Messina'nın önüne özel telefon konuşmalarının yazılı kayıtları kondu. Messina, "Bir gazeteci bu şekilde

* "Killing the Messenger 2018", International News Safety Institute, https://newssafety.org/fileadmin/Killing_the_Messenger_2018FINAL.pdf

takip altında olduğunu öğrenirse çalışmaya devam edemez,” dedi. İtalyan gazeteciler 2012 ile 2017 arasında bunun gibi mahkeme-ye taşınan otuz kadar davayla karşı karşıya kaldılar. Yine İtalyan muhabir Francesco Viviano’nun iddiasına göre kendisi yetkililer tarafından yaklaşık doksan defa gizlice dinlendi, aramaya tabi tutuldu ya da sorguya çekildi.*

Brezilyalı savcılar ABD’li gazeteci Glenn Greenwald hakkında 2020’de siber suç ithamlarıyla dava açtılar. Davalar Greenwald’ın, popüler bir solcu politikacıyı hapse göndererek Jair Bolsonaro’nun seçilmesini sağlamak amacıyla bir yargıcın savcılarla işbirliği yaptığını doğrulayan sansasyonel haberi yayımlamasının ardından açıldı. (Yargıç Sérgio Moro daha sonra Bolsonaro’nun Adalet Bakanı oldu.) Haberlerin kaynağı internet ortamında gizlice ele geçirilmiş cep telefonu mesajlarıydı. Greenwald’a açılan davanın uluslararası kamuoyunda ciddi kınamalara yol açması ve daha öncesinde Greenwald’ın internet ortamında mesajları gizlice elde etmediği hükmüne varıldığı için suçlamalar düşürüldü. Brezilya’da şu an için, Greenwald’a yöneltilen suçlamalarda söylenenin aksine yasadışı yollarla elde edilen mesajları yayımlamak bir gazeteciyi “suç örgütü”nün parçası haline getirmiyor. Ancak Moro ve Bolsonaro’nun Greenwald’a besledikleri kin, tüm şiddetiyle devam ediyor, nitekim Mart 2020 itibarıyla suçlamaların düşürülmesi kararı temyize gönderildi.”

* ⁴⁵ Ben Taub, “How Not to Solve the Refugee Crisis”, *New Yorker*, 24 Temmuz 2017, <https://www.newyorker.com/magazine/2017/07/31/how-not-to-solve-the-refugee-crisis?verso=true>

“Brazilian Prosecutors Appeal Judge’s Order, Refuse to Drop Criminal Charges Against Journalist Glenn Greenwald”, Freedom of the Press Foundation, 3 Mart 2020, <https://freedom.press/news/brazilian-prosecutors-appeal-judges-order-refuse-to-drop-criminal-charges-against-journalist-glenn-greenwald/>; Ernesto Londoño ve Letícia Casado, “Glenn Greenwald Charged with Cybercrimes in Brazil”, *New York Times*, 21 Ocak 2020, <https://www.nytimes.com/2020/01/21/world/americas/glenn-greenwald-brazil-cybercrimes.html>

Greenwald saygın bir gazeteci olduğu ve Brezilya’da ikamet ettiği için, Brezilya yasalarının sağladığı korumalardan hâlâ yararlanabiliyor. Ancak “gazeteci” unvanını taşımak, haber toplamanın yakından takip edildiği, Greenwald’inki gibi haberleri yayımlamanın büyük risk oluşturduğu bazı bölgelerde bariz bir tehlike içeriyor. Mısır, Rusya ve başka bazı yerlerde birkaç bin veya daha fazla takipçisi ya da aylık ziyaretçisi olan sosyal medya hesaplarını yönetenlerin, gazeteci olarak kayıt yaptırmaları gerekiyor. Bu da onları, devlet politika ve uygulamalarına meydan okuyan haberleri yaymanın yaratabileceği misillemelere açık hale getiriyor. Rusya 2014’te, ayda 3.000’den fazla ziyaretçisi olan blogların devlete medya kanalı kategorisinde kayıt yaptırmasını zorunlu kılan bir yasayla bu taktiğin öncülüğünü yaptı. İlginçtir ki aynı Rus yasası, blog yazarlarını içeriklerinin “doğruluğundan” da sorumlu tutuyordu. Üstelik tüm bunlar, devlete yönelik eleştirilerin çoğu zaman hatalı olmakla ya da aşırılıkçlıkla yaftalandığı bir hukuki ortamda gerçekleşiyordu.*

Greenwald’ın başına gelenler bir meseleye daha dikkat çekiyor: bir gazetecinin birtakım çalınmış materyalleri, hırsızlık suçunu üzerine almaksızın, ne ölçüde gün yüzüne çıkarabileceği meselesine. Greenwald ve başka bazı kişiler ABD’nin gerçekleştirdiği geniş çaplı küresel bir siber-gözetlemeyle elde ettiği gizli belgeleri açığa çıkararak haber yaptıkları için 2014’te Pulitzer Ödülü alırken, (materyalleri çalıp Greenwald’a sızdıran muhbir) Edward Snowden hakkında casusluk davası açıldı. Çalıntı devlet belgelerinin bir diğeri yayıncısı Julian Assange ise 2010’da ABD’nin gizli devlet belgelerini, kendi web sitesi WikiLeaks’te yayımlamaktan dolayı ciddi bir hukuki tehlike altında. Belgeler, ordu istihbarat

* Adrian Shahbaz, “Freedom on the Net 2018: The Rise of Digital Authoritarianism”, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>

analisti Chelsea Manning tarafından çalınmıştı ve Manning'e bu hırsızlıktan dolayı askeri bir hapisanede uzun süreli hapis cezası verildi. Bu durumda Greenwald'ın yanı sıra Assange da önemli konuları kamunun dikkatine sunan bir gazeteci olarak takdiri görmeli, yoksa Snowden ve Manning gibi suçlu mu sayılmalı? Assange hakkında 2019'da dava açan ABD'li savcılara göre yanıt açık: "Julian Assange gazeteci değildir." Aksine Casusluk Yasası çerçevesinde, 175 yıla varan bir hapis cezası alabilir.*

Assange, en hafif deyişle nahoş biri, bilgilerin ifşasındaki solumsuz yaklaşımıyla da birçok kişiyi tehlikeye attı. Ancak iddianame yine de basın özgürlüğünü adeta alaya alıyor. İyi bir araştırmacı gazetecinin her gün yaptığı şeyi suça dönüştürmeye çalışıyor: devletin gizli tutmak istediğı bilgileri ısrarla isteme, alma ve yayımlama. İddianamenin de açıkça yaptığı gibi, bir gazetecinin kaynaklarının işlediğı yasa ihlalleri ile kaynakların sunduğı bilgiyi yayımlama eylemi aynı kefeye konulduğunda, devletlerden hesap sormayı sağlayan kritik bir kanal kapatılmış oluyor. Hukukun haber değeri olan bilgiye nasıl yaklaşması gerektiğini görmek için geriye dönüp Pentagon Belgeleri davasına bakmak yeterli. Assange'ın, Manning tarafından gerçekleştirilen hackleme eylemine yardım ettiği gösterilmediğı sürece, suçlamaların düşürölmesi gerekir.

İnternet: Ne Dilediğine Dikkat Et

Günümüzün ifade özgürlüğünü koruma ilkeleri, iletişim kanallarının sayıca az olduğı, savunmasız konuşmacıların devletin sansörcü aşırılıklarından korunmaya çalıştığı, çok daha yavaş ve

* Jon Allsop, "Espionage Charges Against Assange Are a 'Terrifying' Threat to Press Freedom", *Columbia Journalism Review*, 24 Mayıs 2019, https://www.cjr.org/the_media_today/julian_assange_espionage_act.php?utm_source=CJR+Daily+News

basit bir dünyada şekillenmişti. Eskiden iktidardaki yetkililer ellerindeki gücü ifade özgürlüğüne izin vermek ya da yasak getirmek için kullanırken, internet çağında sansür, bu modele meydan okur hale geldi. Kâr güdümlü özel şirketler bugün ifade özgürlüğü için kilit rol oynayan kapı muhafızlarına dönüştüler, çıkan sesler ise –nadirat sayılmak şöyle dursun– denizdeki kum kadar çoğaldı. Çevrimiçi dünyada ifadenin kendisi –hacmiyle, yönetimiyle ve silaha dönüştürülmesiyle– bir sansür biçimine dönüştü. Böylesi bir atmosferde, yirminci yüzyıl ABD’sinden ileri gelen, ifade özgürlüğünün ne pahasına olursa olsun korunması ve yayılmaya teşvik edilmesi gerektiği fikri, yarardan çok zarar sağlıyor olabilir.

Haber alışverişinin geniş çapta gerçekleştirilebildiği tek yer olan, ortaçağ sonlarının İngiliz pazaryerlerini anımsayalım. O zamanlar kamuya açık bu alanları yetkililer, kalabalıklarla sadece kendilerinin konuşabilmesini garantileyebilmek için kontrol ediyorlardı. Köylü İsyanı patlak verdiğinde, asilerin güçlerini kanıtlamak ve sorunlarını ifade etmek için pazaryerlerini ele geçirmesi tesadüf değildi. Yedi yüzyıl sonrasına atlayalım: ABD Yüksek Mahkemesinin 2017 tarihli nefes kesici tahminlerine göre internet “günümüzün kent meydanı”nı, “sınırsız iletişim”in yaşandığı “dev bir demokratik forum”u ve “görüş alışverişi için... en önemli yeri” oluşturuyor. On dördüncü yüzyıldaki kral temsilcilerinin aksine, Yüksek Mahkeme şimdi herkesin “bir kasaba çığırtkanı” olabileceğini ve bugüne dek görülmemiş “yerlere kadar yankılanan bir sesle” konuşabileceğini, coşkuyla dile getiriyor.* Bu nitelikleri yansıtan ABD hukuku da şimdiye kadar, internet tabanlı iletişim kanallarına büyük ölçüde dokunmamayı tercih etmiştir. İnternetin zemin oluşturduğu “fikirlerin pazaryeri”ni yeşertip büyütme için, kenarda durmaktan iyi ne olabilir?

* Packingham v. North Carolina, 137 S.Ct. 1730 (2017), kısmi alıntı için bkz. Reno v. ACLU, 521 U.S. 844 (1997).

Buradaki sorun, pazaryeri ve kent meydanı benzetmelerinin artık demode kalması. İnternet herkesin sesinin “yankılanabileceği” yer olmak bir yana, daha çok bir kişinin ağzından çıkanların henüz işitilmeden ezildiği bir karınca yuvasına benziyor. Belki de onu, akademisyen Tim Wu’nun deyişiyle, bir tarafın diğer tarafa bir yığın “ucuz söylem” marifetiyle “saldırdığı, taciz ettiği ve susturduğu” hileli bir güreş müsabakasıyla kıyaslamalıyız. Müsabakanın sonucu önceden belli çünkü destekçiler (yani internet şirketleri) sesi en yüksek çıkan, en çirkin dövüşen güreşçileri kayırıyor. Yanlış, nefret dolu ve sansasyonel söylemler, kullanıcıların dikkatini çekiyor, bu da gelir sağlıyor. Algoritmalar bu tür mesajları, hakikate veya kamusal söyleme olan katkıları yüzünden değil, para ürettikleri için daha da büyütüyor. Örneğin, Facebook 2016 ABD seçimlerinden önce yanlış haberleri kaldırmayı reddederek, kâr getiren muhafazakâr seçmenleri memnun etmeye çalıştığında;“ Trump’ın koronavirüs, oy verme süreci, yurttaşlık hakları savunucuları ile ilgili temel gerçekleri yanlış yansıtan gönderilerine izin verdiğinde; platformlar azınlıkta kalan görüşleri boğan, kendini ifade edenlerin gözünü korkutan ve gerçekleri gayrimeşrulaştıran trol saldırılarına izin verdiğinde – işte o zaman “hakikatlerin ortaya konduğu kamusal alan” nosyonu biraz zorlama görünüyor.

Gerçek şu ki sosyal medyadaki insanlar, çağdaş kasaba çığırtkanı değil sadece birilerini zenginleştirmek için yemlenen ve manipüle edilen birer kullanıcıdır. Silikon Vadisi risk sermayedarı ve Facebook tenkitçisi Roger McNamee’ye göre, “İkna edici teknolojilerin zekice uygulanması ‘kullanıcı tercihi’ diye bir illüzyon

* Tim Wu, “Is the First Amendment Obsolete?”, Knight First Amendment Institute, 1 Eylül 2017, <https://knightcolumbia.org/content/timwu-first-amendment-obsolete>

Craig Timberg, “How Conservatives Learned to Wield Power Inside Facebook”, *Washington Post*, 20 Şubat 2020, <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/02/20/facebook-republicanshift/>

yarattı ve kullanıcıyı sadece platformların yararı için var olan türlü faaliyetlere dahil etti. [Facebook gibi] Bazı platformlar üçüncü şahısların kullanıcıyı, bazen manipölasyona varacak derecede, dilediğinde sömürmesine izin veriyor.” Kullanıcılar gönderi paylaştığı anda, platformlar onları izleyerek, okuyup paylaştıkları haberleri, ziyaret ettikleri siteleri ve başka sayısız ayrıntıyı kaydediyor ve gelire dönüştürüyorlar. Hukuk profesörü Kyle Langvardt’ın sözleriyle, “Beni endişelendiren, çevrimiçi söylemin yönetimini, hesap sorulamayacak ve kendi çıkarı adına çalışan birkaç teknoloji şirketine emanet etmiş olmamız. Bunun liberal bir toplumda... iş yapma şekli olarak, kabul edilmez bir yol olduğu son derece açık.””

İnternet öncesi dönemde sansürcülüğe karşı kurallar, kendini ifade edenler ile devletlerin çıkarlarının birbiriyle dengelendiği, ikili bir eksen üzerinde evrilmişti. Bugünün sansür meselesi ise yalnız bu iki grubun değil, çevrimiçi söylemin simsarlığını yapan ve kendi gereksinimlerinin peşinden giden internet şirketleri ile medya platformlarının da dahil olduğu çok-boyutlu bir mesele. Çoğu ülke, internet platformlarına değişen ölçülerde –iyi yönde, kötü yönde ya da aynı anda her iki yönde– sınırlamalar getirdi, ABD de hâlihazırda bazı sınırlamalar getirmeyi planlıyor. Çin gibi otokrat ülkeler NGO Freedom House’un dijital otoriteryanizm olarak tanımladığı yöntemi benimserken, (çoğu Avrupalı) demokrasiler çevrimiçi söyleme, hakkaniyet ve medeniyet suretine bürünmüş bir şeyi zorla beslemeye çalışıyorlar. Diğer bir deyişle, ifade özgürlüğünü koruma altına alabilmek için sansür uyguluyorlar.

Başlarda durum hiç de böyle karmaşık görünmemişti; aksine

* Roger McNamee, *Zucked: Waking Up to the Facebook Catastrophe* (New York: Penguin 2019), s. 251.

Bkz. David L. Hudson Jr., “Free Speech or Censorship? Social Media Litigation Is a Hot Legal Battleground”, *ABA Journal*, 1 Nisan 2019, <https://www.abajournal.com/magazine/article/social-clashes-digital-free-speech>

her şey harika görünüyordu. 1980’lerde medya “birleşmelerinin” ufukta belirmesiyle birlikte, Ithiel de Sola Pool gibi vizyonerler, demokratikleşmiş, sınırsız iletişim ortamlarının müjdesini veriyorlardı. De Sola Pool büyük etki yaratan *Özgürlük Teknolojileri* (1983) adlı kitabında “bilgisayarların bilgisayarla konuştuğu”, “daha az kitleselleştirilmiş” medyanın “bireysel arzulara hizmet ettiği” ve “yazının diyaloga dönüşebildiği” bir çağın heyecanını yaşıyordu. Bu “tekli sistem” olgunlaştıkça, hukukun birden fazla medya sahibi olmaya getirdiği sınırlamaların gerekçeleriyle birlikte, (başka bazı sınırlamaların yanı sıra) yayıncıların meseleleri çok yönlü nakletme zorunluluğu da ortadan kalkacaktı. Bu kurallar, yayın spektrumunda çok fazla yer bulunmadığı için o güne dek mantıklıydı. Yayıncılardan, birkaç lisans karşılığında kamu menfaatine hizmet etmeleri talep ediliyordu. Pool’a göre bu yetersizlik ortadan kalktıkça kurallar da anlamsızlaştı: “Bilgisayarlar, telefonlar... ve uydular, en az matbaa makinesi kadar özgürlük teknolojisidir. Teknolojinin artık kontrole ihtiyacı yok.”

Bu argüman yankı uyandırdı. Yayın medyasından kısıtlayıcı şartlar kaldırıldı ve çevrimiçi dünya bir “internet özgürlüğü” anlayışına göre geliştirildi; yapısal ve ticari açıdan ve çevrimiçi ortamda söylenenler bağlamında internet olabildiğince kontrolsüz olacaktı. İlk başlarda internetin merkezsizleşmiş yapısının sansürü imkânsız kıldığı düşünülüyordu (Bill Clinton 2000’de, Çin’in bu yöndeki çabalarının “havanda su dövmek”ten” farksız olacağını şakayla karışık söylemişti) fakat sonraki hükümetler bunun doğru olmadığını anladılar ve hukuk profesörü Jack Goldsmith’in küresel “anti-sansür” ilkesi diye adlandırdığı ilkeye destek verdiler.

* Ithiel de Sola Pool, *Technologies of Freedom* (Cambridge: Belknap, 1983), s. 227, 230-31, 226, not 6.

James Griffiths, “China Is Exporting the Great Firewall as Internet Freedom Declines Around the World”, CNN, 2 Kasım 2018, <https://www.cnn.com/2018/11/01/asia/internet-freedom-chinacensorship-intl/index.html>

Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un 2010'da dediği gibi, "siyasi güdümlü sansürün hakkından gelmek" için bireylere ve gruplara yardım amacıyla büyük miktarda para ve enerji harcandı.* Çevrimiçi ortamda söylem ve bilginin serbest akışını sağlama politikası, saldırgan diktatörlükleri çökertmenin bir yolu olarak benimsendi.

İşe de yaradı – ama ilk başlarda... ABD hükümetinin aktif yardımıyla sosyal medya, İran'daki 2009 seçimini takip eden toplu gösterileri ve 2010'da Tunus Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin düşüşüyle birlikte başlayan Arap Baharı'nı örgütleyici bir araca dönüştü. *New York Times* yazarı Nicholas Kristof, "Yirmi birinci yüzyıl ihtilaflarının tipik bir örneğini" teşkil eden bu olayı, "twe-er'lerle ateş eden genç protestoculara" karşı "kurşunlar yağdıran devlet haydutları" şeklinde tasvir etti.** Ne var ki Amerikan tarzı interneti, emperyalizmin kaba bir vasıtası olarak gören baskıcı devletler, buna içerlediler. Gazeteci Evgeny Morozov'a göre, "[İran] protestolarının dinmesiyle birlikte," İranlı yetkililer "muhalliflerine yönelik dijital bir tasfiyeye giriştiler."*** Otoriter rejimler, istenmeyen internet faaliyetlerini kısıtlamayı şaşırtıcı derecede kısa sürede öğrendiler. Çin ise istediği havanda su dövmekte gitgide ustalaştı; yurtdışından gelen istenmeyen haberleri önlemeye, sınır komşularıyla çevrimiçi tartışmaları kontrol etmeye ve hizaya gelmeyen Batı şirketlerinin pazara erişimini engellemeye yarayan karmaşık mekanizmalar geliştirdi.

* Jack Goldsmith, "The Failure of Internet Freedom", Knight First Amendment Institute, 13 Haziran 2018, <https://knightcolumbia.org/content/failure-internet-freedom>; Hillary Rodham Clinton, "Remarks on Internet Freedom", The Newseum, U.S. Dept. of State, 21 Ocak 2010, <https://20092017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/01/135519.htm>

Nicholas Kristof, "Tear Down this Cyberwall!", *New York Times*, 17 Haziran 2009, <https://www.nytimes.com/2009/06/18/opinion/18kristof.html>

*** Evgeny Morozov, *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom* (New York: Public Affairs, 2011), s. 10.

“Senatör, Biz Reklam Alıyoruz”: Kâr, Söylemi Yumruğa Boğunca

Medya şirketlerinin önemli kısmı uzun zamandır kâr amaçlı özel müesseselerdir. Peki, reklamverenlerin gönlünü yapmak için daha önce de önemli haberleri eğip büktüler ya da engellediler mi? Evet, hem de defalarca. Peki, sahiplerini iflas ettirecek bir davayı desteklerler mi? Kuvvetle muhtemel, hayır. Ancak bunca yozlaşmaya rağmen geleneksel haber ajansları geçmişten bu yana devletlerin ayağına batan birer diken oldu. Haberin en büyük işlevi, klişe deyişle, muktedire doğruyu söylemektir, ki bu amacına da birçok defa erişmiştir. Gelgelelim bugün internet platformları kendi başarılarına sanal birer devlet, ama devletlerin görevlerine sahip değiller. Hiçbirimiz onlara oy vermediğimiz gibi, bu platformların ve algoritmalarının söylemlerimizi nasıl yönettiğini de tam olarak bilmiyoruz. Buna rağmen milyarlarca kullanıcıdan hangilerinin sesinin, kimler tarafından işitilip kimlerce işitilmeyeceğine onlar karar veriyor. Her gün sayısız istismarın gerçekleşmesi de bu durumda sürpriz olmuyor. O istismarlar ne de olsa sistemin bir parçası.

Mesele son kertede dönüp dolaşıp paraya dayanıyor; yani teknoloji yazarı Charlie Warzel’in, Büyük Teknoloji şirketlerinin “ilk günahı” diye nitelediği, şirketi büyütmeyi, kullanıcılarının çıkarından öne almasına.* Yaşlıca bir senator 2018’de Facebook’un sahibi Mark Zuckerberg’e, platformun kullanıcılara nasıl bedava sunulabildiğini sorduğunda, Zuckerberg (dünyanın dört bir yanında kıs kıs gülenlere) şu yanıtı verdi: “Senatör, biz reklam alıyoruz.” Şaşkına dönen politikacıya, reklamların gazetedeekiler gibi işlemediğini de açıklaması gerekirdi. Ne de olsa platformlar içeriklerini maksimum “katılım” amacıyla, yani kullanıcı etkileşiminin yoğunluk ve sıklığında maksimumunu sağlama amacıyla

* Charlie Warzel, “Big Tech Was Designed to Be Toxic”, *New York Times*, 3 Nisan 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/03/opinion/facebookyoutube-disinformation.html>

yaratıyor ve tanıtıyorlar. Katılım ise platformların sıkça teşvik ettiği, ayrıştırıcı ve ihtilaf yaratıcı içeriklerle artırılıyor. Kullanıcıların katılımı bir kez sağlandıktan sonra platformlar onların etkileşimleri, satın alma örüntüleri, önyargı ve nefretleri, hatta duygusal durumları hakkında kapsamlı dosyalar biriktirmeye başlıyorlar ve bunlar, hedefli reklam satışı sayesinde paraya dönüştürülüyor. Facebook yakın zamana dek reklamverenlerinin, “Yahudilerden nefret edenler” kategorisini kendilerine hedef kitle olarak belirlemesine izin veriyordu. Kızamığın patlak verdiği 2019 yılında yine Facebook, gebe kadınlara aşı karşıtı reklamlar gösterdi. Jeff Gary ve Ashkan Soltani’ye göre, “İnternet platformları... aşırıya kaçan ve ihtilaf yaratacak zararlı söylemlerin yayılmasına izin vermeye, hatta teşvik etmeye özendiriliyorlar çünkü bunun onlara doğrudan finansal yarar sağlama olasılığı çok yüksek.”

Buna, başka bazı isimlerin yanı sıra “dikkat ekonomisi” ve “gözetim kapitalizmi” adları da verildi ama amaç hepsinde aynıydı: Profesör Jack Balkin’in sözleriyle kullanıcının “korku, kıskançlık, öfke, nefret ve güvensizlik” duygularına hitap eden, büyük olasılıkla “yanlış, demagojik, komplocu ve kışkırtıcı” içerikler kullanılarak katılım kısıpaca alınıyor ve bu katılım, bu tür bir ilginin ürettiği verilerin satışı üzerinden kâra dönüştürülüyor. Bu durum Balkin’in Facebook’a gönderme yaparak tespit ettiği üzere, “[Şirketin] Hedefleri ile kamunun ihtiyaçları arasında temel bir teşvik dengesizliği” ve “[Şirketin] Son kullanıcıları ile, demokrasinin ta kendisi arasında, işin doğasından gelen bir çıkar çatışması” yara-

* Sean Burch, “Senator, We Run Ads: Hatch Mocked for Basic Facebook Question to Zuckerberg”, The Wrap, 10 Nisan 2018, <https://www.yahoo.com/entertainment/mark-zuckerberg-gives-orrin-hatch-quickexplainer-facebook-202404519.html>; Jeff Gary ve Ashkan Soltani, “First Things First: Online Advertising Practices and Their Effects on Platform Speech”, Knight First Amendment Institute, 21 Ağustos 2019, <https://knightcolumbia.org/content/first-things-first-online-advertisingpractices-and-their-effects-on-platform-speech>

tırıyor.’ Facebook 2016’da platformdaki aşırılıkçı grup “katılımlarının” neredeyse üçte ikisinin, Facebook’un otomatik “kişi önerme” araçlarından kaynaklandığını keşfetti. Bundan iki yıl sonra, şirket bünyesinde yapılan bir araştırmada, “Algoritmalarımız, insan beyninin anlaşmazlığa yol açmaya yönelik ilgisini sömürüyor,” sonucuna varıldı. Araştırmaya göre Facebook, “denetlenmediği takdirde” kullanıcılara “kullanıcı dikkatini çekmek ve platformda geçirilen süreyi artırmak için anlaşmazlığı daha da körükleyen içerikler” besleyecekti.”

2018 tarihli bir *New York Times* araştırmasının sonucuna göre ise Facebook yöneticileri “büyümeye kendilerini fazlasıyla kaptırdıkları” için, platformun 2016 seçimini akamete uğratmak, propaganda yaymak ve küresel nefret kampanyalarını cesaretlendirmek amacıyla da kullanıldığını gösteren işaretleri görmezden geldiler.”^{***} Şirket politikasını belirleyen ekip, platformun yalnızca sahil haber kaynaklarını önermesini teklif etse de yanıt olumsuz oldu. Neden olumlu olsundu ki? 2018 tarihli bir çalışmaya göre dezenformasyon ve yalan haberler, gerçeğe dayalı haberlerden yüzde 70 oranında daha sık paylaşılıyor ve yaklaşık altı kat hızla yayılıyordu.”^{***}

2016 ABD seçimini izleyen yıllarda Facebook, kendi algo-

* Jack M. Balkin, “How to Regulate (and Not Regulate) Social Media”, Knight First Amendment Institute, 25 Mart 2020, [https:// knightcolumbia.org/content/how-to-regulate-and-not-regulate-socialmedia](https://knightcolumbia.org/content/how-to-regulate-and-not-regulate-socialmedia)

Jeff Horowitz ve Deepa Seetharaman, “Facebook Executives Shut Down Efforts to Make the Site Less Divisive”, *Wall Street Journal*, 26 Mayıs 2020, <https://www.wsj.com/articles/facebook-knows-it-encourages-division-top-executives-nixed-solutions-11590507499?mod=searchresults&page=1&pos=2>

*** Sheera Frenkel ve diğ., “Delay, Deny and Deflect: How Facebook’s Leaders Fought Through Crisis”, *New York Times*, 14 Kasım 2018, https://www.nytimes.com/2018/11/14/technology/facebook-datarussia-election-racism.html?utm_campaign=The%20Interface&utm_medium=email&utm_source=Revue%20newsletter

**** Soroush Vosoughi ve diğ., “The Spread of True and False News Online”, *Science* 359, No. 6380 (9 Mart 2018): s. 1146-1151, <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>.

ritmalarının ve kullanıcı katılımını önceliklendirmenin dünya çapında ayrışma ve kutuplaşmayı nasıl kızıştırdığını inceledi. Sonuçlar son derece kötüydü ama araştırma büyük oranda rafa kaldırıldı, gün yüzüne çıkan sorunları gidermeye yönelik çabalardan da vazgeçildi.* Bu tür gelir düşüren önlemler, tıpkı Trump'tan gelen sahte ve nefret dolu retoriğe kısıtlama getirme önerileri gibi yasaktı. Facebook'un Brezilya Başkanı Bolsonaro'nun paylaştığı ve ülkenin yerli halkının insanlığına kara çalan gönderinin kaldırılmasını reddetmesinden sonra 2020'de şirketten istifa eden David Thiel'a göre, "Facebook için iktidar sahibi insanlardan yana olmanın değeri, geriye kalan hemen her kaygıya ağır basıyor"du."

Büyük platformlar zararlı ve sahte içeriği kaldırma, bu gibi içeriklerin görünürlüğünü azaltma ya da bu içerikleri uyarıyla birlikte yayınlama yolunda adımlar atsalar da sonuçlar yetersiz. Örneğin, 2018 tarihli bir Reuters araştırmasına göre Facebook'un Myanmar'da yaşayan Rohingya azınlığına yönelik nefret söylemine karşı durma konusundaki kararlılığına rağmen bu tür yüzlerce yorum kaldırılmadan bırakıldı. Yorumlar içinde köpekler, solucanlar, tecavüzcüler gibi sözlerin yanı sıra halkın böcek gibi yok edilmesi yönünde ifadeler de vardı."" Amerikalı aşırı sağcı radikaller koronavirüs pandemisinden faydalanarak ırkçı bir savaşı körüklemek için Facebook'u kullandığında, Facebook bu tür sayfaların çoğalmasını önleyemedi."" Facebook'ta paylaşılan içe-

* Horowitz ve Seetharaman, "Facebook Executives."

Elizabeth Dwoskin, Craig Timberg ve Tony Room, "Zuckerberg once wanted to sanction Trump. Then Facebook wrote rules that accommodated him", *Washington Post*, 28 Haziran 2020, <https://wapo.st/3dZJXMH>

*** Steve Stecklow, "Why Facebook Is Losing the War on Hate Speech in Myanmar", *Reuters*, 15 Ağustos 2018, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/myanmar-facebook-hate/>

**** Tech Transparency Project, "Extremists Are Using Facebook to Organize for Civil War amid Coronavirus", Campaign for Accountability, 22 Nisan 2020, <https://www.techtransparencyproject.org/articles/extremists-areusing-facebook-to-organize-for-civil-war-amid-coronavirus>

riklerin doğruluğunu kontrol eden üçüncü şahısların Ocak 2020 itibarıyla ABD’de her gün paylaşılan milyonlarca makale arasından, ayda sadece iki yüz ila üç yüz kadarını gözden geçirebildiği düşünülürse, bu sonuç şaşırtıcı değildi.* Platformun, sayıları dünya çapında binleri bulan diğer içerik moderatörleri ise şirketin belirsiz ve anlaşılmasız standartlarını uygulama konusunda yeterince eğitilmiş değil. Bu nedenle nefret söylemine dayalı içeriğin büyük bölümü platformda kalmayı sürdürüyor. (Facebook’un haddinden fazla izin verdiği nefret söylemlerinden rahatsızlık duyan bir grup içerik moderatörü, kendilerine buruk bir alaycılıkla “algoritma kolaylaştırıcılar”^{***} adını verdi.) Üstelik Facebook sahte ve zararlı tüm gönderileri kaldırabilse bile –ki bu pek olası değil– bu tür içerikleri susturmaya kalkması hem platformun dahili tasarımına hem de çoğunluk hissedarları ve CEO’sunun yaklaşımına ters düşer.

Zuckerberg Mayıs 2020’de (en iyi reklamverenlerinden birinin gönlünü etmek için) Twitter’ın, yanlışlığı alenen ortada olan Trump gönderilerinin doğruluğunu teyit ettirmesini hatalı bulduğunu söyledi ve bir dijital platformun “doğruluk hakemi” gibi hareket etmemesi gerektiğini sözlerine ekledi.^{***} Bir sonraki ay Facebook, çalışanların hoşnutsuzluğu ile kanun koyuculardan gelen tehditlerin yanı sıra reklamveren boykotunun da baskısıyla, içerik denetimi yapılması için ek önlemler aldı. Fakat Trump destekçisi ırkçı isyancılar ağıyla bağlantılı sayfaları kapatırken,^{****} Trump’ın

* Chris Rodrigo, “Critics fear Facebook fact-checkers losing misinformation fight”, *The Hill*, 20 Ocak 2020, <https://thehill.com/policy/technology/478896-critics-fear-facebook-fact-checkerslosingmisinformation-fight>

Andrew Marantz, “Why Facebook Can’t Fix Itself”, *New Yorker*, 12 Ekim 2020, <https://www.newyorker.com/magazine/2020/10/19/whyfacebook-cant-fix-itself>.

Tom McCarthy, “Zuckerberg says Facebook won’t be ‘arbiters of truth’ after Trump Threat”, *The Guardian*, 28 Mayıs 2020.

Davey Alba, “Facebook Bans Network With ‘Boogaloo’ Ties”, *The New York Times*, 30 Haziran 2020, <https://www.nytimes.com/2020/06/30/technology/facebook-ban-boogaloo.html>

paylaştığı Siyahların Hayatı Değerlidir yürüyüşçülerinin vurulmasıyla ilgili bir gönderiyi kaldırmadı. Kaldırsaydı bile zararlı içeriğin önünü açan sorunlar, olduğu gibi kalacaktı. Warzel'a göre, "[Facebook'un] Genel tasarımı (yani etkileşimi her şeyin önünde tutan algoritma yapısı, ihtilaf çıkaran ve duygusal anlamda manipülatif içeriğe tanınan avantajlar) daima baş döndürücü bir hızla, yeni sakıncalı içerikler üretecektir." Bu durum tüm platformlar için geçerlidir. Gary ve Soltani'ye göre, "Platformun kârı, kullanıcıları olabildiğince uzun süre platformda tutmaya dayalı olduğu sürece, tartışmalı ve zararlı söylemler çoğalmaya devam edecektir." Nitekim Facebook nefrete dayalı, özellikle de sağcı milislerden kaynaklı içeriği kaldırma niyetini açıkça beyan ettiği halde Ağustos 2020'de bir milis kuvvetinin, Wisconsin protestocularını öldürme niyetini dile getirdiği sayfasını olduğu gibi bıraktı."

Dikkat ekonomisinin bir diğer sonucu da çevrimiçi dünyada artık filtre balonlarının"" içinde yaşıyor olmamız. Diğer bir deyişle, duygudaş ve genelde sert ifadeli içeriklerin sağanağı altında kullanıcıların inanç ve önyargıları iyice pekişirken, bunlarla örtüşmeyen görüşler, kullanıcılar tarafından görülemeden engellenir veya başka yönlere saptırılır. "Platformların filtre balonlarını kaldırmak için fazla bir motivasyonu yok çünkü filtre balonları sitede geçirilen zaman, etkileşim ve paylaşım gibi önem taşıyan ölçümlere katkı sağlıyor," diyor McNamee. "" Sosyal medyada sürekli yaşadığımız o infial hissi son derece yorucu belki ama bizi

* Charlie Warzel, "Facebook Can't Be Reformed", *New York Times*, 1 Temmuz 2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/01/opinion/facebookzuckerberg.html?searchResultPosition=1>

Gary and Soltani, "First Things First."

Marantz, "Why Facebook Can't Fix Itself."

**** Çevrimiçi alanda kullanıcının davranış ve tercihleriyle oluşturduğu, kimi zaman da platformların kullanıcı adına oluşturduğu seçici filtreler. (ç.n.)

***** McNamee, *Zucked*, s. 126.

bilgisayar ve telefonlarımıza kelepçeleyn de yine o. Hâlihazırda inandığımız şeyi doğrulayan (ve bize düşmanın sandığımızdan da şeytani olduğunu söyleyen) her izlediğimiz video, okuduğumuz her haber; platformlar için bankaya yatan para anlamına geliyor. Tüm bu süreçte, insanın araştırması ve kendini ifade etmesinin önkoşulu olan mahremiyetimizden geriye kalan o küçük parça da yok olup giderken, taciz ve (ister kişiler tarafından isterse de canlı veya robot trol ordularınca yayılan) nefret söylemleri baki kalıyor.

Ne var ki tüm bu sorunlara rağmen internet, çağdaş yaşamın vazgeçilmez bir bileşeni haline geldi. Şu veya bu hizmetin hüküm ve koşullarına istinaden KABUL ET'i her tıklayışımızda yaptığımız Faustiyen anlaşmanın cazibesi, bize sunabileceği etkileyici faydalar paketinden ileri geliyor. Hem son kertede, başka bir şansımız da pek olmuyor. Ne de olsa çevrimdışı olmak, dünyadan kopmak demek. Tüm bu meseleleri hukuki düzenleme bağlamında tartan merciler, ortak kültürel değerler ile tepeden inme realpolitik'in karışımından oluşan bir reçeteyi devreye sokuyorlar. Sonuçlar ise muazzam farklılıklar gösteriyor.

Serbest Piyasanın Kurtları: ABD Hukuku ve İnternet

İfade özgürlüğünün ABD'den daha çok güvence altına alındığı ve çevrimiçi söylemin daha serbestçe hareket ettiği hiçbir yer yok. Birinci Anayasa Değişikliği, hükümetlerin mütecaviz yaklaşımlarına karşı hâlihazırda yüksek bir engel teşkil ederken, Kongre 1996'da çıkardığı İletişim Ahlakı Yasası'nın 230. ek maddesiyle sağlam bir set daha inşa etti. Bu yasayla sosyal medya platformlarına, yükümlü tutulabilecekleri konulara karşı ek –ve kimi zaman birbiriyle çakışan– korumalar sunuldu. Yasa, reklamlar ve (politik tartışmalar ve polis şiddeti içeren videolardan başlayıp acımasız restoran ve tesisatçı eleştirilerine varana dek) kullanıcı kaynaklı içerikler nedeniyle internet sitesi işleticilerine dava açılmasına

karşı koruma sağlıyor. 230. ek madde sayesinde platformlar, kullanıcılarının sahte, nefret veya karalama içeren gönderilerinden ötürü hesap vermek durumunda kalmaksızın sitelerini yönetebiliyor, gönderileri öne çıkarıp kaldırabiliyor, hatta yasal bir yaptırım olmadan kullanıcı hesaplarını sonlandırabiliyorlar.

230. ek madde tarihte ifade özgürlüğünü genişleten en önemli tedbirlerden biri ama tıpkı ifade özgürlüğü gibi o da her telden çalıyor. Bu yasanın koruması altında milyarlarca kişinin en iyi ve en kötü yönlerini yansıtan ve yine onların tüm nefretiyle, mizah anlayışıyla, yaratıcılığı ve yalanıyla dolup taşan bir sosyal medya ortamı doğdu. Bunun sonucunda oluşan (ve platformların ihtilaf tetikleyici algoritmaları yüzünden kulak tırmalayıcı boyuta erişen) “sözel kakofoni” ise tarafgir politik sesleri aşırı besliyor, çevrimiçi saldırıların hedefindekileriyse zıvanadan çıkarıyor. Demokratlar bu yasanın nefret söyleminin ve sağıcılardan kaynaklı dezenformasyonun yayılmasına imkân verdiğini söyleyerek, daha fazla içeriğin kaldırılmasını istiyor; Cumhuriyetçiler yasanın, liberal eğilimli platformların muhafazakâr bakış açısını “sansürlemesini” kolaylaştırdığını ileri sürerek, daha az içeriğin kaldırılmasını istiyor. Yasanın yükümlülük kalkanını ortadan kaldırma ya da değiştirme yönünde öneriler bir bir gelirken, fikren bölünmüş kongrenin ve başkanın “nasıl” sorusu üzerinde anlaşmaya varması gerekiyor. Bu durum ise kısa vadede belirsizliğini koruyacak. ABD’de internet sansürü şimdilik hukuki kısıtlamalardan çok, platformların değişen, çatışan ve tutarsızca uygulamaya konan yamalı içerik-denetleme politikalarının bir sonucu olmayı sürdürecektir.

230. ek maddeyi kısmen tetikleyen şey, (kurucusunun anı kitabı *Wall Street Kurdu*’yla ve Martin Scorsese’nin aynı adlı film uyarlamasıyla ünlenen) Stratton Oakmont adlı dolandırıcı firmaydı. Stratton 1995’te, bugün hafızalardan silinmiş olan internet servis sağlayıcısı (ISP) Prodigy’yi, iftira suçlamasıyla mahkemeye

vermişti. Sebep, Prodigy'nin mesaj panolarından birinde paylaşılan ve Stratton'ı kusurlu davranışta bulunmakla itham eden isimsiz mesajlardı. Prodigy aleyhine karar alan New York mahkemesi bunu, kullanıcıların gönderilerini denetlediği ve uygunsuz bulunan başka gönderileri daha önce sildiği için Prodigy'nin suçlamaya konu mesajların "yayıncısı" konumunda olduğu, bu yüzden de iftira suçlaması için hukuki dayanak bulunduğu gerekçesiyle yapmıştı. İnternetin gelişimini sağlamak için "sınırlamalarla... sektöre uğratılmayacak" "canlı ve rekabetçi bir serbest piyasayı" teşvik etmek isteyen ve Prodigy aleyhine verilecek buna benzer hükümlerin, yeni yeni gelişmekte olan sektörün zararlı içerikleri kaldırmasını engelleyeceğinden endişelenen Kongre, 230. ek maddeyi yasalaştırdı. Düzenlemenin sağladığı koruma sayesinde internet siteleri, her gün ortaya çıkan sayısız gönderiyi tek tek değerlendirmek zorunda kalmadan çevrimiçi operasyonlarını yönetebildiler ve bu arada stratejik reklamlar yerleştirerek, nefret dolu ve çirkin olsalar bile söz konusu gönderilerden kâr sağlayabildiler.

Mahkemeler 230. ek maddeyi sıkça uygulayarak, siteler kullanıcı içeriğini kaldırdığında ya da olduğu gibi bıraktığında gelen itirazları geri çevirdiler. Örneğin, 2019'da bir New York federal temyiz mahkemesi, yasanın kent terörizmi şikâyetlerinin dahi önünü kestiğine hükmetti. (ABD'de terörist örgüt olarak kabul edilen) Hamas saldırılarının kurbanı olan bazı İsraililer, Hamas'a dünyanın dört bir yanında terörizmi destekleyecek bir platform sunduğu için Facebook'un bu saldırgan girişimlere olanak sağladığını ileri sürdü. Mahkeme doğrudan Facebook'un yanında yer aldı. Buna göre Facebook'un yaptığı gibi Hamas'a "iletişim hizmeti" sunma hakkı, 230. ek maddenin sağladığı korumaların "can damarını oluşturan kısma giriyor"du ve yine mahkemeye göre "Facebook'un Hamas üyelerinin sayfalarındaki içeriği silmedeki

* 47 U.S.C. §230 (b)(2).

sözde başarısızlığı için de aynı şey geçerli”ydi.* Bir diğer deyişle, Facebook bu tür içeriği kaldırmakta serbest olduğu gibi kaldırmamayı seçmesi de ona herhangi bir yükümlülük getirmiyordu.

2020’de başka bir mahkeme daha yasayı uygulayarak, kongre üyesi Devin Nunes’un Twitter’a açtığı 250 milyon dolarlık davayı reddetti. Davaya temel olan şikâyet, gönderilerin bir “inek” tarafından paylaşıldığı, Nunes’la alay edilen parodi hesaplardı. Nunes Twitter’ı, kendisi gibi muhafazakârlara zarar vermek için bu hesapları kapatmamakla suçluyordu ama mahkeme platforma yöneltilen politik yanlışlık iddiasının konuyla ilintisiz olduğunu söyledi. 230. ek madde Twitter’ı, kullanıcılarının gönderilerinden yükümlü olmaya karşı koruyordu; sözde bir çiftlik hayvanının yönettiği bir hesaptan gelen küçük düşürücü sözler söz konusu olsa bile.”

230. ek maddeden şimdiye dek en çok yararlanan kişi, tüm siyasi kariyerini Twitter ve Facebook’un, onun elinden çıkan yanlış ve karalayıcı paylaşımları taşımakta gösterdiği heves üzerine inşa eden Trump oldu. Yasanın sağladığı koruma olmasa iki platformun da asla yapamayacağı bir şeydi bu. Gelgelelim Twitter’ın, Trump’ın posta yoluyla oy verme yöntemine saldırdığı Mayıs 2020 tarihli kimi paylaşımlarına “doğruluk teyidi” etiketi eklemesinden birkaç gün sonra Trump bu defa Twitter’a ve genel olarak sosyal medyaya cephe aldı ve başkanlık emri yetkisine başvurarak doğrudan 230. ek maddeyi hedef aldı.”” Emir, internetteki muhafazakâr karşıtlığına ilişkin bilinç akışı türünde yazılmış karmaşık bir şikâyetler silsilesiydi ve getirdiği çözüm önerileri, bu önerileri savunulamaz

* Force v. Facebook, 943 F.3d 53 (2d Cir. 2019).

Kate Irby, “Devin Nunes can’t sue Twitter over statements by fake cow, judge rules”, *The Fresno Bee*, 24 Haziran 2020, <https://www.fresnobee.com/news/nation-world/national/article243664982.html>

*** Executive Order Preventing Online Censorship, 28 Mayıs 2020, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-preventing-online-censorship/>

bulan hukukçuların alay konusu oldu. Fakat Trump'ın medyaya diğer saldırıları gibi bunun da gerçek amacı hukuki netice almak değildi. Amaç, sosyal medya şirketlerinin gözünü korkutup Trump'ın seçim yılı benimsediği iletişim stratejisine müdahalelerini önlemektir. (Twitter ve Facebook Trump'ın oylamaya dair seçim öncesinde yaptığı yanıltıcı paylaşımlara teyit etiketi koymaya devam etti ama bunu ağırdan alarak ve gelişigüzel yaptı.)

Başkanlık emri, 230. ek maddenin getirdiği korumaların kapsamını değiştirmeyi ya da azaltmayı amaçlayan birçok yasa teklifinin ve başka yasa tasarılarının ortaya çıkmasına da neden oldu. Bunlardan hangilerinin yasalaşacağını bilmek imkânsız; fazlasıyla iddialı olanların Birinci Anayasa Değişikliği engelini aşması da pek olası değil. Fakat 230. ek madde, Profesör Eric Goldman'ın 2020 Haziranı'nda dediği gibi, ister "kaderine boyun eğsin" ister küçük bir değişime uğrasın, kimilerince Wild Wild Web (Vahşi Vahşi Web) diye anılan internet hukuki müdahale olmadan da bir şekilde ehlileştiriliyormuş gibi görünüyor. Ele avuca sığmazlığıyla bilinen Reddit, 2020 Haziranı sonlarında, iki gün içinde binlerce forumu nefret söylemi gerekçesiyle kaldırdı, Amazon'a ait Twitch, Trump'ın resmi hesabını nefret içeren tutum gerekçesiyle askıya aldı, YouTube ise aşırı sağcı bazı politik şahsiyetleri engelledi.

*

230. ek maddeyi yeniden yazmaya kalkışan her girişimin, internette paylaşılan içeriklere müdahale edilmesine karşı kendine ait sağlam kalkanları olan Anayasaya uygun olması gerekir. Birinci Anayasa Değişikliği devletin yurttaşın söylemini sansürlemesini büyük ölçüde önler ama bir yandan da özel şirketlerin kendi ifade özgürlüğü sınırlamalarını getirmelerine izin verir. Tıpkı özel okullar, alışveriş merkezleri ve gazeteler gibi internet platformları da neyin söylenebileceği, öne çıkarılabileceği ya da silinebileceği konusunda kendi kurallarını belirlemekte serbesttir. Platformla-

rın kendilerini ifade özgürlüğü savunucusu olarak sunma çabaları halkla ilişkiler açısından iyi olsa da gerçekte böyle değiller ve... olmak gibi bir zorunlulukları da yok. Çalışanları ve algoritmalarıyla insanların kendilerini ifade etme biçimlerine her gün defalarca yön verip kimi sesleri öne çıkarırken kimilerini gizliyorlar. Hal böyleyken gönderi paylaşan kullanıcılar, devlet tarafından sansüre karşı korunurken, platformlar tarafından korunmuyorlar. Aynı şekilde, platformlar da Anayasa sayesinde devletin müdahalesinden korunuyor; tabii yaptıkları şey ifade özgürlüğü olarak sınıflandırılabilirse; ki bu bağlamda ifadenin neleri içerdiği, şaşırtıcı derecede kapsamlı olabiliyor.

2014'te bir federal mahkeme, bir arama motorunun arama sonuçlarını gizlemesini, Birinci Anayasa Değişikliği çerçevesinde, politik söylemin korunması olarak değerlendirdi. Dava New York merkezli demokrasi yanlısı bir grup tarafından, Çin'in dev arama motoru Baidu.com'a karşı açılmıştı. İddia, Baidu'nun, Çin'le ilgili demokrasi yanlısı mesaj, video vb. içeriği arama sonuçlarında engellemesiydi. Mahkeme Baidu'nun (besbelli Çin devletinden gelen talimatla) bu tür materyali kaldırmayı sağlayan algoritmasının, hangi politik görüşlerin destekleneceği yönünde verilen editöryal bir kararı yansıttığı sonucuna vardı; bu da Anayasa tarafından korunan bir haktı.* Bir başka federal mahkeme ise Google'ın arama sonuçlarını sıralama şeklinin Birinci Anayasa Değişikliği çerçevesinde ifade özgürlüğü kapsamına girdiği, dolayısıyla Google ya da başka arama motorlarının bunu nasıl yapacağını ne devletin ne de mahkemelerin sorgulayabileceği hükmüne vardı: "Sayfa sıralaması bir kanaattir; bir arama sorgusuna karşılık veren belli bir internet sitesinin kanaati."***

* Jian Zhang v. Baidu.Com, 10 F. Supp.3d 433 (S.D.N.Y. 2014).
Search King v. Google Technology, Inc., Case No. CIV-02-1457-M (W.D. Okla., 27 Mayıs 2003).

Birinci Anayasa Değişikliği aynı zamanda devlet görevlilerini, kendi internet sitelerinde vatandaşları sansürlemekten de meneder. Yukarıda da tartışıldığı gibi Donald Trump bunu, mahkemeler tarafından Twitter hesabında insanları engellemesi önlendiğinde öğrenmişti. Mahkemeler Trump'ın hesabı, kişisel yetkisine dayanarak yürüttüğü iddiasına paye vermedi. Hesap kullanım şekliyle kamuya açık bir forumdu, dolayısıyla Trump beğenmediği görüşleri engelleyemezdi. Sosyal medya hesabını siyasi amaçlarla kullanıp eleştirel görüşleri engelleme konusunda tek örnek Trump da değildi. Maryland'in Cumhuriyetçi valisi Larry Hogan da sosyal medya hesaplarında eleştirileri engelleyip silmekten men edildi; liberal kongre üyesi Alexandria Ocasio-Cortez de yine aynı suçla mayla mahkemeye verildi.

Yukarıda tartışılan kararların çoğu Yüksek Mahkeme'ye ait değildi, Birinci Anayasa Değişikliği hukukunun dinamik bir yapıya sahip olduğu da herkesin malumu. Kongre ve Yüksek Mahkeme, internette sansür uygulamalarından doğan ve süregiden çok sayıda meseleye eğilene dek, pek çok sorunun ucu açık kalacak. Şimdilik Birinci Anayasa Değişikliği ile İletişim Ahlakı Yasası'nın 230. ek maddesinin sunduğu çifte korumalar, dünyanın kaotik de olsa en canlı çevrimiçi söylem ortamını beslemiş durumda. Fakat internette hiçbir şey varlığını tecrit içinde sürdürmüyor, nitekim ABD de diğer hükümetlerin çok daha müdahaleci yaklaşımlarından etkilenmeyecek durumda değil.

Büyük Cezalar ve Güvenlik Duvarları: Avrupa'da ve Diğer Yerlerde İnternet Mevzuatı

Alman medya grubu Axel Springer'in CEO'su Mathias Döpfner 2014'te, "Google'dan korkuyoruz," diyordu, çünkü bizim "değerlerimizi, insanlığın doğasına ilişkin anlayışımızı, dünya üzerindeki toplumsal düzenimizi, kendi perspektifimizden bakarsak

da Avrupa'nın geleceğini” tehdit ediyor.* Döpfner ile Avrupalıları rahatsız eden sadece, arama motoru alanında pazarın neredeyse tamamına hâkim olan Google değil, aynı zamanda dev ABD internet şirketlerinin internet ekosistemi üzerindeki hegemonyasıydı. Avrupa'da yasa düzenleyiciler bu hegemonyada çatlak açmak için güç kullanmaktan çekinmediler. Apple, Fransa ve İrlanda'da vergi kaçakçılığından 13 milyar euro, anlaşmalı fiyat sabitlemeden dolayı ise 1,1 milyar eurodan fazla para cezası ödedi. Üstelik sayfa sıralamasını koruma altındaki ifade özgürlüğünün bir unsuru olarak görmek şöyle dursun, Avrupalı yasa düzenleyiciler Google'a arama alanında sahip olduğu pazar gücünü suiistimal etmekten dolayı 2,4 milyar euro ceza kestiler. Avrupalı yetkililer ayrıca 2018'de, AB vatandaşlarının kişisel bilgileriyle iş yürüten tüm firmalara külfetli birtakım veri, açıklama ve gizlilik kuralları getirdiler. Gizlilik politikası ve çerezlerle ilgili insanların karşısına çıkan açılır pencereleri ve herkese gönderilen o e-postaları bilirsiniz; işte hepsi için Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü'ne teşekkür edebilirler. Bununla da bitmedi. 2020'de Almanya'nın en yetkili mahkemesi, kullanıcı verilerinden yararlanma şekli nedeniyle Facebook aleyhine kapsamlı bir antitröst kararı aldı. *New York Times* bu kararı, platformun benimsediği iş modelinin kalbine yapılan “doğrudan atış” olarak niteledi.”

Avrupa'da ifade özgürlüğü teoride ödüllendiriliyor ama bilhassa çevrimiçi ortamda, önemli bazı sınırlamalar var. Örneğin, Avrupa Birliği “unutulma hakkı”nı benimsedi. Buna göre vatan-

* Mathias Döpfner, “Why We Should All Fear Google: Open Letter from Axel Springer to Eric Schmidt”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 Mayıs 2016, <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/mathiasdoepfner-s-open-letter-to-eric-schmidt-12900860.html>

Adam Satariano, “Facebook Loses Antitrust Case in Germany Over Data Collection”, *New York Times*, 23 Haziran 2020, <https://www.nytimes.com/2020/06/23/technology/facebook-antitrust-germany.html>

daşlar, isimleri aratıldığında utanç verici kişisel bilgilerin yer aldığı sayfalara –bilgiler doğru da olsa– bağlantı verilmemesini arama motorlarından talep edebiliyorlar. Görünüşe bakılırsa unutmak istenen çok şey var. Google 2014 ile 2020 arasında 3,5 milyon URL bağlantısının kaldırılması için 900.000 talep aldı. Bunlara Hollandalı bir cerrahın tıbbi ihmalden dolayı açığa alındığını gösteren, bir mahkemenin 2019’da Google’ı kaldırmaya zorladığı arama sonuçları da dahildi. Aynı yıl Avrupa Adalet Divanı, Fransa’nın bağlantı koparma talimatlarını tüm dünyada uygulayabilme talebini reddettiye de mahkeme iftira bağlamında tam tersi bir karara vardı ve Avusturyalı politikacı Eva Glawischnig-Piesczek’i “yolsuz hödük”, “dandik vatan haini” ve “faşist” diye niteleyen gönderilere erişimi bütün dünyada kaldırmaya Facebook’u zorladı.* Bu tür ifadeler birçok ülkede büyük tepki çekmezdi ama Avusturya’da çekiyor, dolayısıyla şimdi her yerde yasaklı. Facebook kararın, ülkelerin kendi ifade özgürlüğü kistaslarını belirleme hakkını baltaladığı itirazında bulunduysa da bunlar yanıtsız kaldı. İnternet şirketleri açısından uluslararası çapta iş yürütmenin bedeli, bir ülkedeki sansür hükümlerinin –daha hoşgörölü bölgelerdeki kullanıcıların zararına da olsa– başka yerlerde veya dünya çapında da uygulanabilmesi olabiliyor.

Yalan haberden geçilmeyen 2016 Brexit referandumu ve ABD seçiminin ardından Avrupa devletleri, çevrimiçi platformlardan dezenformasyonu temizlemek için harekete geçtiler. Almanya’da çıkan 2017 tarihli bir yasa, iki milyondan fazla üyeye sahip ağların, uyarıdan sonraki yirmi dört saat içinde sahte haberleri kaldırması, aksi takdirde 50 milyon euroya varan cezalar ödemesini öngörürken, Fransa’da 2018 tarihli yasa, yetkililerin çevrimiçi ortamda

* Adam Satariano, “Facebook Can Be Forced to Delete Content Worldwide, E.U.’s Top Court Rules”, *New York Times*, 3 Ekim 2019, <https://www.nytimes.com/2019/10/03/technology/facebook-europe.html>

seçimleri etkileyebilecek sahte bilginin silinmesini emretmesine izin veriyordu. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*, kısaca *NetzDG* adlı Alman yasası “açıkça yasadışı” materyallerden oluşan uzun bir listeyi hedef alırken, Fransız yasa koyucular sahte haberi “verilecek bir oyun samimiyetini gölgeleme amacı güden hatalı iddia veya ithamlar, ya da gerçekleri hatalı bildiren haberler” şeklinde daha net tanımlıyordu.* 2018 yılında AB de önde gelen internet platformlarına sahte haberlerin, özellikle de seçimlerle ilişkili olanların, dikkatle ele alınmasını sağlayacak kapsamlı yönergelere riayet edeceklerine dair “gönüllü” bir anlaşma imzalandı.

Tüm bu çabalar ne denli iyi niyetli olsa da aslında birer sansürdür ve “kötü” söylemin yanı sıra “iyi” söylemin de susturulması, genel anlamda ise söylemin bastırılması riskini beraberinde getirir. Sözü edilen Alman yasası, çok sayıda içeriği engellediği için kısa sürede yeniden değerlendirmeye alındı, bu arada Twitter da Fransız devletinin seçmenleri oy vermeye teşvik eden reklamlarını yayınlamayı, bu tür politik reklamların artık yasaklı olduğunu öne sürerek reddetti. Öte yandan platformlar, sürekli değişen kendi standartlarının yanı sıra birbiriyle çelişen karmaşık ulusal yasalara da riayet edebilmek için hem insan gücü hem de yapay zekâdan yararlanınca, kaçınılmaz olarak hatalar yapıldı.

Bunun komik örneklerinden biri, Facebook’un 2018’de küçük bir kasaba gazetesinin paylaştığı “zalim Kızılderili vahşiler” ifadesi nedeniyle, aslında ABD Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer alan bu alıntıyı silmesiydi (gönderi kısa sürede geri yüklendi). Daha sorunlu bir karar ise YouTube’un Suriye’deki zulmü ve savaş suçlarını gösteren binlerce videoyu kaldırmasıydı. Bunlar, insan hakları savunucuları tarafından büyük zahmetlerle toplanmış ve doğru-

* Daniel Funke ve Daniela Flamini, “A Guide to Anti-Misinformation Actions Around the World”, Poynter, 13 Ağustos 2019, <https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/#france>

lanmıştı. Videolar araştırmacı, savunucu ve gazeteciler için yararlı olmuş ama platformun radikal içeriği kaldırmak üzere tasarlanan otomatikleştirilmiş araçlarının ağına takılmıştı. Başka bir örnekte, insan hakları izleme grubu İhlal Belgeleme Merkezi'nin kanalı, 32.000 videosu ile birlikte tümünden kaldırıldı.*

YouTube yanlışlıkla silinen videoları geri yüklemeye çabalamış olabilir ama otoriter yönetimlerin sansür planları söz konusu olduğunda, bu tür bir iyi niyet beklemek güç. Çevrimiçi muhalefet, yalan haberle savaş kisvesi altında pek çok defa bastırıldı. Sadece 2017'de Belarus, Mısır ve Malezya'nın da dahil olduğu on yedi ülke, sahte haberi yasadışı ilan eden tasarılar getirdi. Rusya'nın çıkardığı –sahte haberin yanı sıra yetkililere yönelik “aleni saygısızlığı” da suç kapsamına alan– yasa, ikiye bölünmüşlüğü belki de en bariz olanıyken, diğer rejimlerin amaçları da aynıydı. Mısır 2018'de sahte haber suçlamasıyla on dokuz muhalifi hapse atarken,** Facebook'ta uğradıkları cinsel tacizleri anlatarak devletin harekete geçmemesini yeren videolar paylaşan iki kadın, asılsız söylenti yaymaktan tutuklandılar. Kadınlardan biri sekiz yıl hapis cezası aldı. Bunun dışında, saygın insan hakları örgütlerine ait olanlar da dahil olmak üzere yaklaşık 500 internet sitesi engellendi.***

Singapur da 2019'da, sert cezai yaptırımlar öngören ve çevrimiçi platformları, devletin sahte saydığı her şeyi kaldırmaya

* Dia Kayyali ve Raja Althaibani, “Vital Human Rights Evidence in Syria Is Disappearing from YouTube”, WITNESS, 15 Mayıs 2020, <https://blog.witness.org/2017/08/vital-human-rights-evidence-syriadisappearing-youtube/>

Shannon Van Sant, “Russia Criminalizes the Spread of Online News Which ‘Disrespects’ the Government”, NPR, 18 Mart 2019, <https://www.npr.org/2019/03/18/704600310/russia-criminalizes-the-spread-of-online-news-which-disrespects-the-government>; Daniel Funke, “Egypt Is Jailing More Journalists on ‘False News’ Charges Than Anywhere Else in the World,” Poynter, 13 Aralık 2018, <https://www.poynter.org/fact-checking/2018/egypt-is-jailing-more-journalists-on-false-newscharges-than-anywhere-else-in-the-world/>

*** Shahbaz, “Freedom on the Net 2018.”

zorlayan, sahte haberle mücadeleyle yönelik bir yasa geliştirdi. Yasanın muhalif sesleri susturmak için kullanılmama ihtimali yok gibi; özellikle de Sınır Tanımayan Gazeteciler’in basın özgürlüğü açısından 180 ülke arasında 151. sıraya yerleştirdiğı bir yerde. İnsan Hakları İzleme Örgütü bu yasaı, “Sıradan Singapurluların çevrimiçi ifade özgürlükleri açısından tam bir felaket, birçok çevrimiçi haber portalinin bağımsızlığına ise ağır bir darbe,” olarak niteledi.*

Mısır’da çıkan yasa da yine koronavirüs pandemisinin ilk aşamasında yürürlüğe girdi ve devlet yabancı ve yerli gazetecileri, virüsün yayılmasıyla ilgili “asılsız” söylentiler –yani doğru haberler– yaymaktan tutukladı. Mısır bu konuda yalnız değildi. Türk yetkililer “yanlış bilgi yaymaktan” en az sekiz gazeteciye tutuklarken, Kamboçyalı bir genç, kendi bölgesinde virüsün etkileriyle ilgili korkutucu sosyal medya gönderileri paylaşmaktan tutuklandı, Taylandlı bir adam ise çevrimiçi ortamda Bangkok hava alanında alınan önlemlerin yetersizliğinden yakındığı için beş yıl hapis cezası tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Öte yandan Facebook kendi içerik moderatörlerinin sağlıklarını gözetmek için evlerine gönderip, içerik filtreleme konusunda daha çok yapay zekâya bel bağlayınca, *The Atlantic* ve *The Times of Israel* gibi saygın haber kaynaklarının makaleleri yanlışlıkla yayından kaldırıldı.

*

Çevrimiçi ifade özgürlüğüne getirilen sansür alanında, hem basının boyutu, çok yönlülüğü ve amansızlığı hem de dünyanın dört bir yanına erişimi açısından açık arayla en kötü örnek Çin’di. Büyük Güvenlik Seddi’ni (Çin’in internet sansürcülüğüne verilen genel ad) her yönüyle irdelemek bu kitabın bağlamı açısından im-

* “Singapore Fake News Law a ‘Disaster’ for Freedom of Speech, Says Rights Group”, *Guardian*, 9 Mayıs 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/may/09/singapore-fake-news-law-a-disaster-for-freedomof-speech-says-rights-group>

kânsız çünkü çok geniş çaplı ve günden güne evriliyor. Güvenlik Seddi, Çin'deki 800 milyon internet kullanıcısının neyi göreceğini, neyi söyleyip ne öğreneceğini yöneterek, tuşa her bir vuruşunu, her bir tıklamasını yargılayarak ve sınırlama ihlallerine türlü cezalar yağdırarak, Çinli kullanıcıların yaşamını ve aklını sayısız yolla kısıtlıyor. Batı'nın birçok haber kaynağından başlayıp, Başkan Şi Cinping'e benzerliğinden dolayı sevimli ayı Winnie the Pooh'nun çizimlerine varana dek, geniş bir yelpazede yer alan yabancı ve onaylanmamış siteyi ve gönderiyi engelliyor.

"İnternet polisi" diye tabir edilen yetkililer kapıları da yumruk-luyor. 2020 başlarında Li Yuchen isimli kişi, internette koronavi-rüs salgınına getirilen sansürlerden yakınan bir makale paylaştı. Ardından evinden alındı. Saatlerce sorguya çekildi ve görüşlerini geri alan, Komünist Parti'ye bağlılık yemini eden bir bildiriye im-zalamaya zorlandı. Paylaştığı makalenin kahramanı Wuhanlı göz uzmanı Li Wenlieang ise gizemli virüs hakkında erken uyarı yap-mış, akabinde karakola götürülüp asılsız ve "yasadışı" söylentiler yaydığını itiraf etmeye zorlanmıştı. Bu virüs yüzünden yaşamını yitiren Dr. Li, Mart 2020 itibarıyla hâlâ sansürlü bir konuydu.* (Dr. Li ölümünden sonra suçlamalardan aklandı.)

Güvenlik Seddi sınırların da ötesine taşıyor: Çin muhalifi topluluklara karşı kötü amaçlı yazılım kullanarak, sansür ve izleme teknolojilerini diğer ülkelere yoğun biçimde ihraç ederek ve yabancı şirketlerden Çin'in ifade özgürlüğü sınırlamalarına riayet etmelerini talep edip aksi takdirde geniş Çin pazarından dışlanma riskiyle karşı karşıya bırakarak. Apple, *New York Times* gibi yayın-ların yanı sıra kullanıcıların Güvenlik Seddi'ni aşmasını sağlayan (yasaklı koronavirüs haberlerine erişime izin veren bir VPN de

* Paul Mozur, "Coronavirus Outrage Spurs China's Internet Police to Action", *New York Times*, 16 Mart 2020, <https://www.nytimes.com/2020/03/16/business/china-coronavirus-internet-police.html?searchResultPosition=1>

dahil) sanal özel ağıları (VPN'ler) ve başka binlerce uygulamayı Çin'in uygulama dükkânından kaldırarak, bu taleplere uydu.* Video konferans uygulaması Zoom da, yurtdışında yaşayan birçok Çinli muhalifin hesabını kaldırarak yine baskıya boyun eğdi. Çin'in yabancı havayolu sitelerinde Tayvan kayıplara karışırken, Amerika Ulusal Basketbol Birliği'nin Çin'de elde ettiği kazançlı fırsatlar da 2019'da, bir takım müdürünün Hong Kong'daki demokrasi yanlısı protestoları destekleyen tek bir tweet'inden sonra bir anda kesildi. (Çin, internet platformlarından ifade özgürlüğü tavizleri koparmakta yalnız değil. Facebook da 2020'de, Vietnam'da muhaliflerin gönderilerini sansürlemeyi kabul etti. Şirket bunu orada "kullanımda kalmak için" yaptığını söyledi.")

Çin'de iş yapmanın cazibesi, en özgürlükçü internet şirketlerinin bile ifade özgürlüğü konusundaki azmini sınamak için yeterli. Çoğu bu konuda sınıfta kalıyor. Yahoo 2005'te, Çin'e erişim olanağına karşılık, Jack Goldsmith ve Tim Wu'nın deyişiyle "Çin hükümeti için düşünce kontrolü vasıtası"na dönüştü. Şirket sohbet odalarında, "çok partili seçimler" ve "Tayvan bağımsızlığı" gibi sıkça kullanılan kalıpları engelleyen filtreler de dahil olmak üzere, kendi ürünleri vasıtasıyla uygulanacak her türlü sansüre izin

* Jane Li, "A Keyboard Encryption App Used to Skirt Coronavirus Censorship Was Removed by Apple in China", *Quartz*, 20 Mart 2020, <https://qz.com/1822127/encryption-app-to-avoid-coronaviruscensorship-removed-by-apple-in-china/>; Alex Hern, "Apple Removes two podcasts from China store after censorship demands", *The Guardian*, 12 Haziran 2020, <https://www.theguardian.com/technology/2020/jun/12/apple-removes-two-podcast-apps-from-china-store-aftercensorship-demands#:~:text=Apple%20removes%20two%20podcast%20apps%20from%20China%20store%20after%20censorship%20demands,-This%20article%20is&text=Apple%20has%20removed%20two%20podcast,government%20pressure%20to%20censor%20content>

James Pearson, "Facebook Agreed to Censor Posts After Vietnam Slowed Traffic", *Reuters*, 21 Nisan 2020, <https://www.reuters.com/article/usvietnam-facebook-exclusive/exclusive-facebook-agreed-to-censorposts-after-vietnam-slowed-traffic-sources-idUSKCN2232JX>

verdi ve hükümetin itiraz ettiği siteleri engellemeyi kabul etti.* Yahoo da Çinli bir gazetecinin hapse atılmasına yol açan e-posta verilerini teslim etti. Bundan bir yıl önce Microsoft, Çin’de sunduğu blog barındırma hizmetinin “özgürlük” ve demokrasi” gibi kelimeleri otomatik olarak engellediğini kabul etti. Google arama motorunun Çin’deki kısa süreli macerası 2010’da, Google’ın devletin hackleme ve sansürleme faaliyetlerine tepki olarak arama motorunu kapatmasıyla sona erdi. Ne var ki bu ifade özgürlüğü kaideleri zamanla gevşedi. 2018’de Google’ın arama motorunu, bu defa Çin’in sansür kurallarına tümüyle uyacak şekilde yeniden devreye sokmak için Çin hükümetiyle çalıştığına dair raporlar gün yüzüne çıktı. “Dragonfly” kod adlı projenin 2019’da hayata geçirilmesi planlanıyordu ama şirket içinde patlak veren isyanın ardından bu plan iptal edildi.”

Güvenlik Seddi’nin temelleri 1990’larda, ABD şirketleri tarafından atılmıştı. Örneğin Cisco işyerinde kişisel nedenlerle internette sörf yapan çalışanları hedefleyen filtre sistemleri geliştirmişti. 1997’ye gelindiğinde Pekin devlet için zararlı addedilen gönderileri suç kapsamına alan ilk yasaları yürürlüğe soktu, bunu birçok yasa izledi. Çin endişelenmekte haksız değildi; internet giderek devlet karşıtlığını örgütleyen güçlü bir vasıtaya dönüşüyordu. Genç bir yazılım mühendisi 1998’de, ABD’li demokrasi yanlısı bir dergiye 30.000 Çin e-posta adresini gönderdikten sonra çevrimiçi siyasi suçlardan yargılanan ilk kişi oldu. Ertesi yıl, Falun Gong adlı spiritüel uygulama hareketi, Komünist Parti’nin ana

* Jack Goldsmith ve Tim Wu, *Who Controls the Internet?: Illusions of a Borderless World* (New York: Oxford 2008), s. 10.

Kate Conger ve Daisuke Wakabayashi, “Google Employees Protest Secret Work on Censored Search Engine for China”, *New York Times*, 16 Ağustos 2018, <https://www.nytimes.com/2018/08/16/technology/googleemployees-protest-search-censored-china.html>; Ryan Gallagher, “Google Employees Uncover Ongoing Work on Censored China Search”, *The Intercept*, 4 Mart 2019, <https://theintercept.com/2019/03/04/googleongoing-project-dragonfly/>

binası önünde büyük ve sürpriz bir gösteri düzenlemek için e-posta ve cep telefonlarından yararlandı. Bu toplaşma Falun Gong'un ciddi bir siyasi zulme maruz kalmasına ve interneti kontrol altına almaya yönelik yeni bir kararlılığa yol açtı.*

2011'de, Çin hükümetinin korkunç bir hızlı tren kazasına dair çıkan haberleri engellemesini takiben, (Twitter'ın Çinli muadili) Weibo enkazın fotoğraflarıyla, kötü planlamanın ve ölümcül hataları örtbas etmenin doğurduğu öfkenin çılgınlıklarıyla dolup taşıtı.** Weibo seferberliği Çinli otoriteleri ender görülen bir hesap verme pozisyonuna ittiyse de, Weibo'nun tartışmaya ve muhalif seslere yönelik bir platform olarak kısacık ömrü –Çin'deki internet platformlarında ifade özgürlüğünü andıran her şeyle birlikte– Şi Cinping'in 2012'de başa geçmesiyle sona erdi. Güvenlik Seddi'nin engelleme ve izleme teknolojisi hızını alıp giderken ve internet sansürü merkezileştirilip genişletirken, kabul edilebilir çevrimiçi söylem de giderek kan kaybettiler. İnternetin izlenmesi ve sansürlenmesi misyonunda çalışmak üzere milyonlarca insan işe alındı ve ihlaller nedeniyle ceza alanların sayısı hızla arttı.

Çin doğrudan engelleme ve cezalandırmaya ek olarak bazen *flooding* de denen bir tür ters sansürün de öncülüğünü (Rusya'ya birlikte) yaptı. Bu yöntemde internet platformlarından, bir topluluğu dikkat dağıtıcı saçmalıklar ve propaganda sağanağına tutmak suretiyle istenmeyen söylemleri boğmak için yararlanılıyordu. 2016 itibarıyla iki milyon insan, yılda yaklaşık 448 milyon sosyal medya gönderisi paylaşmak üzere çalıştırılıyordu. Bir çalışmaya

* Elizabeth C. Economy, "The Great Firewall of China: Xi Jinping's Internet Shutdown", *Guardian*, 29 Haziran 2018, <https://www.theguardian.com/news/2018/jun/29/the-great-firewall-of-china-xi-jinpings-internetshutdown>
James Griffiths, "Weibo's Free-Speech Failure", *Atlantic*, 20 Mart 2019, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2019/03/what-wentwrong-chinas-weibo-social-network/584728/>

göre buradaki amaç, “halkın dikkatini dağıtıp konuyu [tartışmalı meselelerden] Çin’e yönelik övgülere, Komünist Parti’nin devrimci tarihine ya da rejimin diğer sembollerine çekmek”ti.*

Wu’ya göre “dinleyiciler, belli bir konuya adayacak bant genişliği hayli sınırlı olunca,” karşıt görüşleri anlamak için “nadir en çaba sarf ederler” “Bu tür bir ortamda flooding, geleneksel sansür yöntemleri kadar etkili olabilir.”** Karışma bir de meşru haber kaynaklarının inanırılığını hedef alan mesaj yağmurları ile botlar tarafından üretilmiş sahte haberler de eklendiğinde, dikkat ve ilgiyle birlikte hakikat de kayıplara karışır. Sosyolog Zeynep Tüfekçi’ye göre Türkiye’de uygulanan buna benzer politikalar, “insanların aklını karıştırıp dikkatlerini dağıtmak için doğrularla yanlışların birbirine girmesini ve günbegün daha da karman çorman olmasını” hedefliyor. Amaç, insanların şu veya bu yaklaşımı benimsemeye ikna etmekten ziyade, “onları çok sayıda kötü ve rahatsız edici bilgiye boğarak akıllarını karıştırmak, böylece hakikatin ne olduğunu anlamaya, hatta neyin doğru olduğunu bulmaya çalışmaktan vazgeçirmek”.**

Flooding Batı’nın da başına bela. ABD’deki sosyal medya ortamı, insanlarda uyuşma ve yön kaybetme hissi yaratan dikkat çelici içeriklere ve yanlış bilgilere boğulmuş durumda. Tüfekçi’ye göre, “Sansür bir zamanlar hayati önem taşıyan bilgileri engelleme şeklinde işliyordu, şimdiyse bizi birbirinden farksız bilgilere

* Gary King, Jennifer Pan, ve Margaret E. Roberts, “How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, Not Engaged Argument”, *American Political Science Review* 111, No. 3 (2017): s. 484, https://gking.harvard.edu/files/gking/files/how_the_chinese_government_fabricates_social_media_posts_for_strategic_distraction_not_engaged_argument.pdf

Wu, “Is the First Amendment Obsolete?”

*** Zeynep Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest* (New Haven: Yale 2017), s. 231, 241.

boğarak, odaklanma yetimizi sakatlama yoluyla işliyor” * Koronavirüs pandemisinde ardı arkası kesilmeyen (ve çoğunluğu aynı zamanda Trump yanlısı komplo teorileri yayıp karantınayı erken sonlandırma çağırısı yapan) yalanlar, troller ve botlar tarafından körüklenmişti.” Çin ve Türkiye’de olduğu gibi ABD’de de bunları destekleyen sonu gelmez komplo ve yalanların amacı (“Pizzagate” ya da “Obamagate”i hatırlar mısınız?) insanları ikna etmekten çok, yıldırıp bunaltmaktır. *Flooding*, bu sayede yaşanan akıl karışıklığı ve güvensizlikte kendi için fayda gören hükümetler tarafından teşvik edildiği ve etkileşimi artırmak suretiyle internet platformlarına kâr sağladığı sürece, insanların bu konuda en basit ayrıntıda dahi uzlaşması zor olacak. Özgürlük teknolojileri hayata geçmeden önce sunucuların akşam bültenlerinde söyledikleri büyük oranda hakikat olarak kabul edilirdi. Saygın medyanın, bilginin doğruluğunu kontrol ettiği ve saçmalıkları süzgeçten geçirdiği konusunda fikir birliği vardı. Dikkat ekonomisinde ise asıl önemli olan, saçmalıkların –yani “bok selinin”– ta kendisi.

Çin’de gündelik çevrimiçi sansür işi büyük oranda özel internet şirketlerine bırakılmış durumda. Bu şirketler de haddinden fazla sansür fazla sorun yaratmadığı, gereğinden az silmek ise ciddi sonuçlar doğurabildiği için kararlarının kapsamını fazlasıyla geniş tutuyorlar. Çevrimiçi sansür çalışmaları Batı’da da büyük oranda özelleştirilmiş vaziyette. Birbirinden farklı on-

* Zeynep Tüfekçi, “Wikileaks Isn’t Whistleblowing”, *New York Times*, 4 Kasım 2016, <https://www.nytimes.com/2016/11/05/opinion/what-were-missing-while-we-obsess-over-john-podestas-email.html>.

† Bobby Allyn, “Researchers: Nearly Half of Accounts Tweeting About Coronavirus Are Likely Bots”, *NPR*, 20 Mayıs 2020, <https://www.npr.org/sections/coronavirus-live-updates/2020/05/20/859814085/researchers-nearly-half-of-accounts-tweeting-about-coronavirus-are-likely-bots>; Thor Benson, “Trolls and bots Are Flooding Social Media with Disinformation Encouraging States to End Quarantine”, *Business Insider*, 20 Nisan 2020, <https://www.businessinsider.com/trolls-botsflooding-social-media-with-anti-quarantine-disinformation-2020-4>

larca yasa grubunun yanı sıra kendi standartları ve ekonomik zorunluluklarının da baskısı altında olan internet platformların sansür kararları, hem iyi yurttaş olmaya hem de yasa düzenleyici kurtları uzak tutmaya yönelik ikircikli çabaların bir karışımından oluşuyor. Koronavirüs pandemisinde internet platformları sahte bilgi içeren gönderileri (tümüyle değilse de) aktif biçimde kaldırdılar. Facebook bunca zararlı söyleme izin vermesine yıllardır getirilen eleştirilerin ardından 2020’de içerikleri kaldırıp kaldırmama kararlarını almak üzere üstün nitelikli “bağımsız” bir gözetim kurulu topladı. Kurulun ne şekilde işlev göreceği, kararlarının dünya çapında yasa koyucuların talepleriyle nasıl bağdaşacağı ve yine kararların böyle büyük bir platformda ne gibi etkiler yaratacağı henüz net değil.

Tüm soruların içinde belki de en can sıkıcısı, –tam da denetlemeye çalıştığı ifade biçimlerinden kâr elde eden– bir özel şirketin ifade özgürlüğü engellendiğinde doğan ciddi ve girift meseleleri nasıl güvenilir biçimde çözebileceği sorusudur. İnsan haklarının bu en mühim konusunda kendine kanun koyuculuk, yargıçlık, jüri ve Yüksek Mahkeme’lik atfeden bir şirket hakkında James Madison, John Stuart Mill ya da Yargıç Holmes ne düşünürdü acaba?

Batı bu meselelerle boğuşurken Çin, yabancı devletlerin kendi güvenlik duvarlarını geliştirmesine yardım ediyor. Çin 2018 itibarıyla, araştırma kurumu Freedom House’a göre “internet politikasında kendi izinden gelecek ülkelerden bir ağ oluşturma” amacıyla, otuz altı ülkeden temsilciye eğitim verdi.* İnternet, çeyrek yüzyıl önce ümit edildiği gibi otoriter rejimleri imkânsız kılmak bir yana, onları ileri taşıyor.

* Shahbaz, “Freedom on the Net 2018”.

“Bana Göre Bu İncitici”: Nefret, Tahrik, Hoşgörünün Sınırları

Hangisi daha değerlidir: Kişinin alçakça görüşlerini dile getirme özgürlüğü mü yoksa hakkında konuşulan kişilerin iç huzuru mu? Bir kişi ya da grubun incinmesi, genele hitap eden bir ifadenin engellenmesi için yeterli sebep mi? Başka bir deyişle, özgür bir toplumun temeli hoşgörüyse, hoşgörü son raddesine vardığında ne gibi bir sonuç doğmalı? Bunlar, küçük saldırılara yönelik her şikâyetin, çevrimiçi ortamda hakaretimiz yorumların her kaldırılışının ve nefret söylemine açılan her davanın ardında yatan sorular. Biri, bir başkasının itibarını sarsabiliyorsa özgürlük mümkün müdür, yoksa küçük düşürücü söylemler özgür bir toplumun yutması gereken acı haplardan biri midir? Batı bu konuda uzlaşmaya varmış değil.

ABD itibarı, ifade özgürlüğüne tabi kılıyor. İfade özgürlüğü neredeyse bir saplantı haline gelmiş durumda. Yüksek Mahkeme, Birinci Anayasa Değişikliği’ne “nefes alacak bir alan” tanımak için ABD’lilere “rencide edici, hatta terbiyesiz” ifadelerle “hoşgörü göstermeleri gerektiğini” söylüyor. Bu tür ifadeler sadece “olumsuz duygusal etkiler yaratabilecekleri” durumlarda değil, aynı zamanda tam da rencide edici oldukları için korunuyorlar.” Avrupa demokrasileri ve diğer demokrasiler bu konuda hemfikir değil. İfade özgürlüğü bu demokrasilerin yasalarında da daima kutsal sayılsa da ifade edilen şey başka önemli değerlere zarar verdiğinde o konumları sarsılıyor. Bunun en saf dışavurumunu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde görmek mümkün. Bu sözleşmeye göre, “Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir” ama insanların kendini ifade etmesi (başka birçok sebebin yanı sıra) “demokratik

* Boos v. Barry, 485 U.S. 312 (1998), alıntı için bkz. Hustler Magazine v. Falwell, 485 U.S. 46 (1988).

FCC v. Pacifica Foundation, 438 U.S. 726 (1978).

bir toplumda gerek duyulduğu zaman” yine de sınırlandırılabilir. İşte bu nedenle neo-Naziler 2017’de Virginia’da “Yahudiler yerimizi alamayacak!” sloganları ata ata özgürce yürürken, ondan birkaç gün önce Berlin’deki Reichstag binası önünde iki turist Nazi selamı vermekten tutuklandı. Yine Alman bir politikacı 2010’da yaptığı, soykırımı inkâr eden konuşma nedeniyle (“Yahudilerin onurunu inciten” bir suç) hapse mahkûm edilmiş, Alman bir şair 1994’te sığınmacıları aşağılayan şiiriyle mültecilerin insanlık onurunu zedelemekten suçlu bulunmuştu.

Bu iki yaklaşım (yani, ABD hukukunun ifade özgürlüğünü duygulara üstün tutması ile diğer demokrasilerin karşıt görüşte olması) birbirini dışlıyor gibi görünse de pratikte mesele çok daha girift. Avrupa mahkemeleri her gün ifade özgürlüğünü diğer değerlerle tartma mücadelesi veriyor ve bu süreçte meşru olanın etrafını tarifi gitgide daha da zorlaşan, çelişkili sınırlarla çevreliyor. Mülteci karşıtı şiire ilişkin karar sonradan daha yüksek bir Alman mahkemesince bozuldu çünkü mahkeme şiiri göçmenlerin insanlık onuruna bir saldırı olarak görmemişti. Ne var ki birkaç ay sonra iki başka mahkeme aksi yönde kararlara vardı.” Şiir NetzDG yasasının 2017’de yürürlüğe girmesinden sonra Facebook’ta yayınlanmış olsaydı, Facebook muhtemelen onu kaldırmak zorunda kalır veya büyük bir cezayla karşı karşılaşırdı.

Britanya’nın trans nüfus için cinsiyet kimliğini tanıma yasalarını değiştirip değiştirmemeyi tartıştığı 2019 yılında, Harry Miller adlı eski bir Humberside polisi, art arda transfobik tweet’ler paylaştı. Biri şöyleydi: “Bana doğumumda Memeli kimliği atamışlar ama yönelimim Balık. Bana yanlış kimlik atamaya

* Pastörs v. Germany, European Court of Human Rights (ECHR) (2019).

ARTICLE 19, *Germany: Responding to “Hate Speech”*, 59n109, <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/07/Germany-Responding-to-%E2%80%98hate-speech%E2%80%99-v3-WEB.pdf>

kalkmayın, sikikler.” Gelen şikâyetin ardından polis Miller’ın iş-
yerine gitti ve ona tweet’lerinin suç teşkil etmeyen “nefret vakası”
şeklinde kayda geçtiğini ama davranışıyla “gerilimi daha da tır-
mandırması” halinde kovuşturmayla karşı karşıya kalabileceğini
söyledi. Bir yargıç, Orwell ve Mill’den alıntılarla beslediği hiddet
dolu kararında, polisin eylemlerinin Miller’ın ifade özgürlüğüne
“orantısız müdahale” teşkil ettiğini dile getirdi: “Polisin, işyeri-
ne Miller’ın politik görüşleri yüzünden gitmesinin [dehşet verici]
etkileri azımsanmamalıdır... Bizler hiçbir zaman Orwellyen bir
toplumda yaşamadık.”*

ABD’de nefret söylemine çok daha geniş bir alan tanındığını
belirten yargıç, ABD’li yetkililer söz konusu olsa Miller’ın twe-
et’lerinin “yaprak bile kıpırdatmayacağını” sözlerine ekledi. Oysa
pek çok ABD’li, mahkemelerinin talep ettiği kadar esnek değil.
2019 tarihli bir araştırmaya göre ABD halkının yarısı, nefret söy-
leminin yasalara aykırı olması gerektiğini düşünüyor.” Bu tür in-
sanlar aşırı duyarlılıklarıyla alay konusu olabilse de pratikte sadece
geniş kapsamlı Avrupa standartlarına karşılık gelen şeyi istiyorlar.
Ayrıca imkân olduğunda alay konusu da oluyorlar. Nefret söylemi
ve incitici söylem ABD’de kamusal alanın dört bir yanına saçılmış
olsa da özel alanda, özellikle de kampüslerde, işverenler tarafından
sıklıkla yasaklanıyor. Geniş çaplı baskı altında, bazı sosyal medya
platformları da bu söylemlerin çevrimiçi ortamda yer bulmasına
ciddi kısıtlamalar getirmeye çalışabiliyor.

İncitici söyleme getirilen kısıtlamalar sıkılaştıkça, sansürün sa-
hiden işe yarayıp yaramadığı sorusu, yeniden su yüzüne çıkıyor.
Yasalar dünyada nefretin yoğunluğunu azaltabildi mi yoksa onlar
da geçmişten bu yana ifade özgürlüğüne getirilen baskılar kadar

* <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/02/miller-vcollege-of-police-judgment.pdf>

Campaign for Free Speech, “Majority of Americans.”

etkisiz mi? Nefret söylemine yönelik yaptırımın hayli sert olduğu Almanya'da (Facebook burada nefret içeren gönderileri yönetmeleri için 1.200 kişiyi işe aldı) şiddet içeren aşırı sağcı nefret suçlarının sayısı 2017'de 1.200 iken 2018'de 1.664'e çıktı.* Nefret söylemi yasaları olmasa bu iç karartıcı sayı daha da yüksek olur muydu? Bilemiyoruz. Norveçli araştırmacıların yürüttüğü 2015 tarihli bir araştırma, ihtilafli ifadeleri filtreleyip silmenin aşırılıkçı şiddeti artırabileceğini gösterirken,** Avustralya'da yürütülen bir başka araştırmaya göreyse, Avusturalya yasaları medya kanallarındaki nefret ifadelerini azaltsa da sokaklarda azaltmıyor.*** Öte yandan Miller'ın tweet paylaşma hakkı "Orwellen" önlemlere karşı korunmuş olsa da, İngiltere'de trans bireylere karşı işlenen nefret suçlarının sayısı 2018'den 2019'a yüzde 37 oranında artış gösterdi. Son kertede bu tür yasalara karşı tavrımız ve onların yaptırımlarına ilişkin önceliklerimiz, büyük olasılıkla incitici söylemin hedefindeki kişi olup olmadığımıza bağlı olacak.

*

ABD'nin nefret söylemi hoşgörüsüne giden yolda 1836 yılına dönüp, Güney Carolina Senatörü John C. Calhoun'un kölelik karşıtı literatürdeki köle sahiplerine yönelik karalamalardan rence olduğu örneği ele alalım. Calhoun, Kongre'ye kölelik karşıtı dilekçelerin gönderilmesini yasaklayabilmişti çünkü söz konusu

* Jack Ewing ve Melissa Eddy, "Far-Right Shooting Shatters an Already Fragile Sense of Security in Germany", *New York Times*, 21 Şubat 2020, <https://www.nytimes.com/2020/02/20/world/europe/germany-hanaushisha-bar-shooting.html?searchResultPosition=2>

Johannes Due Enstad ve Jacob Aasland Ravndal, "Why Is There So Much More Right-Wing Violence in Sweden?", *Aftenposten*, 3 Kasım 2015, <https://www.aftenposten.no/mening/kronikk/i/1307/hvorfor-det-saa-mye-mer-hoeyreekstrem-vold-i-sverige>

*** Katharine Gelber ve Luke McNamara, "The Effects of Civil Hate Speech Laws: Lessons from Australia", 29 Temmuz 2015, *Law and Society Review* 49, no. 3 (Eylül 2015): s. 631-64.

dilekçeler, başka birçok şeyin yanı sıra, kendisinin ve diğer köle sahiplerinin duygularını “incitiyordu” Yirminci yüzyıl başlarında Afrikalı Amerikalı ve Yahudi gruplar, kendilerini hakaretamiz klişelerle betimleyen film ve diğer materyallerin sansürü için uyguladıkları baskıda bir miktar başarılı oldular. Örneğin, W.E.B. du Bois ve National Association for the Advancement of Colored People (Siyah İnsanların İlerlemesi İçin Ulusal Birlik) 1915 tarihli hasılat rekorları kıran aşırı ırkçı *Bir Ulusun Doğuşu* filminin gösterimini önlemek için bir kampanya yürüttü ve “ifade özgürlüğünü sınırlamanın tehlikeli olduğunu” teslim etse de “bazı sınırlamalar olmadan uygarlıkların ayakta kalamayacağını” vurguladı.* Bu ve benzeri girişimler, bir dizi film sansürü yasasının ve “belli bir gruba yönelik hakaret” diye anılan hakaretlere karşı genel yasakların getirilmesiyle sonuçlandı. Devlet kaynaklı film sansürü 1952’de mahkemelerce büyük oranda anayasaya aykırı bulundu ama aynı yıl Yüksek Mahkeme, beyaz mahallelerine taşınmaya başlayan Afrikalı Amerikalılara karşı hakaretamiz ithamlarla imza toplayan Chicagolu beyaz bir erkek hakkında, “belli bir gruba yönelik hakaret” ettiği gerekçesiyle mahkûmiyet kararı çıkardı. Bu kişinin dava edilmesine zemin oluşturan yasa, “herhangi bir sınıfa mensup yurttaşın ahlaksız, suçlu, iffetsiz ya da erdemsiz” olduğunu ileri süren ifadeleri yasaklıyordu.”

Bu karara rağmen “gruba yönelik hakaret” suçu, grupları sözel saldırıdan korumada hiçbir zaman elverişli bir araç olamadı çünkü bu ve buna benzer kaideler, kamusal tartışmayı özgür kılma yönündeki kesintisiz girişimlerle etkisiz hale geldi. Mahkemeler 1978’de neo-Nazi’lerin Illinois banliyösü Skokie’de üniformalı yürüyüş yapma hakkını onadı. (70.000 nüfuslu köyde yaşayanla-

* Gerald Horne ve Charisse Burden-Stelly, *W.E.B. Du Bois: A Life in American History* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2019), s. 79, not 340.

Beauharnais v. Illinois, 343 U.S. 250 (1952).

rın kırk bini Yahudiydi – 7.000’iyse soykırımdan kurtulmuştu.) Yüksek Mahkeme 1992’de “ırk, renk, inanç veya din temelli öfke ya da tedirginlik uyandırma amacıyla” herhangi bir yere yanan haç ya da gamalı haç koymaya karşı bir yasayı oybirliğiyle kaldırdı.* Yine Yüksek Mahkeme 2011’de, Irak’ta öldürülen eşcinsel bir askerin cenazesini basarak TANRI İBNELERDEN NEFRET EDER ve ÖLÜ ASKERLER İÇİN TANRI’YA ŞÜKÜRLER OLSUN gibi pankartlar taşıyan bir nefret grubundan yana tavır aldı. Mahkemeye göre, “Bu tür ifadeler, sırf rencide edip nefret uyardığı için sınırlanamaz” dı.”

Avrupa’nın nefret söylemine yaklaşımı ise Avusturya doğumlu Britanyalı filozof Karl Popper’ın “hoşgörü paradoksu” teorisini yansıtır nitelikte. Popper *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitabında, “Sınırsız hoşgörü, hoşgörünün kaybolmasına yol açacaktır. Hoşgörsüz olanlara karşı dahi sonsuz bir hoşgörü sergilersek... hoşgörülüler kaybolur, keza onlarla birlikte hoşgörü de... Gerektiğinde [hoşgörsüzlüğü] –zor kullanarak bile olsa– kısıtlama hakkına sahip çıkmalıyız.”** Popper bunu 1945’te, Avrupa bin yıl yetecek bir hoşgörsüzlük ikilimi yaşarken yayımladı. Avrupa, savaşın yıkımından kapsamlı insan haklarına sahip yeni bir toplum inşa ederken, çok tehlikeli bir aşırıcılığın yeniden dirilmesini önleyecek bazı istisnalara alan açtı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) nefret ya da bağnazlık ifadelerini cezalandırmakta tereddüt etmedi. AİHM 2006’da “Hoşgörsüzlük üzerine kurulu bir nefret yayan, körükleyen, tesis eden veya gerekçelendiren tüm ifade biçimlerine yaptırım uygulamanın, hatta engel getirmenin gerekli olabileceğine”*** hükmetti.

* R.A.V. v. City of St. Paul, 505 U.S. 377 (1992).

Snyder v. Phelps, 562 U.S. 443 (2011).

*** Karl R. Popper, *The Open Society and Its Enemies* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994), s. 627. [Türkçesi: *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. Mete Tunçay - Harun Rızatepe, Liberte, 2018.]

**** Erbakan v. Turkey, ECHR (2006).

Nefret söylemi Almanya’da da katı biçimde sınırlandırılmış durumda. Alman anayasasının 1. maddesi şöyle diyor: “İnsanlık onuru çiğnenemez. Ona saygı duymak ve onu korumak tüm devlet yetkililerinin görevi olacaktır.” İfade özgürlüğü de dahil olmak üzere her türlü hak buna tabidir. Nefret söyleminin yasaklanması için, şiddetin körüklenmesi tehlikesini göze almaya gerek yoktur; bir bireyin ya da grubun onuruna yönelik genel bir tehdit söz konusu olduğunda, yasalar devreye girecektir. Nazi sembolleri ve selamlarının, Charlottesville tarzı yürüyüşlerin ve radikal partilerin yasaklanması da bu ilke çerçevesinde gerçekleşir. Ne var ki her sansür politikasında olduğu gibi bu da esas amacının ötesine taşma olasılığı taşır. Örneğin, 2019’da bir erkek, bir blogda SS başkomutanı Heinrich Himmler’in gamalı haçla çekilmiş fotoğrafını paylaşmaktan dolayı mahkûmiyet aldı. Blog yazarının bu fotoğrafı Naziliği desteklemek için değil, aksine devletin, kendi kızı da dahil olmak üzere mülteci çocuklara yönelik kötü muamelesiyle ilgili hislerini dramatikleştirmek için kullanmış olması ise ne Alman mahkemesini ilgilendirdi ne de AİHM’i. Mahkemelere göre blog yazarının Nazi ideolojisini reddettiğini gösteren net bir ifadenin yokluğunda, görselin “dikkat çekici tertip” olarak kullanımı suç teşkil ediyordu.*

Sansür politikalarında görülen (ve kimi zaman iyi niyetli ama haddini aşan, kimi zaman da kendi içinde nefret barındıran) aşırılıklar, Avrupa’da nefret söylemine karşı yürürlüğe konulan diğer yaptırımlara da damga vurdu. Yetmiş yaşlarındaki, eski seks sembolü ve hayvan hakları aktivisti Brigitte Bardot, 2008’de ırkçı nefreti kışkırtmaktan mahkûmiyet ve ağır para cezası aldı. Suçu, Müslümanların Kurban Bayramı’nda koyun kesmesini protesto ettiği bir açık mektup yazması ve “bizi mahveden bu [Müslüman] nüfustan”” yakınmasıydı. Britanya’da bir erkek, penceresine

* Nix. v. Germany, ECHR (2018).

“Brigitte Bardot Fined £12,000 for Racial Hatred After Claiming Muslims Are Destroying France”, *Daily Mail*, 3 Haziran 2008.

Dünya Ticaret Merkezi'ni alevler içinde gösteren bir poster ile "İSLAM BRİTANYA'DAN DEFOLSUN – BRİTANYA HALKINI KORUYUN" yazısı astığı için, dini bir gruba yönelik ağır düşmanlık sergilemekten hüküm giydi. AİHM bu kararı, posterin hoşgörü ve toplumsal huzur değerleriyle bağdaşmadığı gerekçeyle onadı. Bir Fransız, Dünya Ticaret Merkezi saldırısını resmeden bir karikatür yayımlamaktan suçlu bulundu. Bu defa başlık, aksi yönde bir hissiyatı dile getiriyordu: "Hepimiz hayal ettik... Hamas yaptı!" AİHM karikatürün saldırıyla "dayanışma" ifade etmesi nedeniyle kararı yine onadı.* 2012'de ise Britanyalı genç bir Müslüman, İngiltere'nin Afganistan'daki askeri varlığına karşı Facebook'ta yaptığı "ırkçı bir nitelik taşıyan" ölçsüz paylaşımından dolayı mahkûmiyet aldı. Gönderide Britanya askerleri için "GEBERİP CEHENNEME GİTSİNLER!" deniyordu. Polis sözcüsü, gencin "düşüncesini çok iyi dile getiremediğini, başına bu yüzden bela açtığını" söyledi." Bu tür kovuşturmaların önünü açan Müslüman karşıtı önyargı ve düşüncesini "çok iyi" dile getiremeyenlere yönelik sınıfçılık, bu olayda gözden kaçacak gibi değildi.

Son örneğin de ortaya koyduğu gibi (tıpkı sahte habere karşı alınan pek çok yasal önlem misali) nefret söylemi yasaları da muhalif söylemlere karşı devreye sokuluyor. Fransa, İsrail'le kurduğu ticari ilişkilere yönelik protestolara fazla hassas yaklaştığından, 2009'da bir süpermarkete girip İsrail'den ithal edilen sebzelerin üstüne bu ülkeye karşı sloganlar taşıyan etiketler yapıştıran on iki aktivist, nefret söyleminden suçlu bulundu. Bu dava AİHM'e kadar gitmedi ama gitseydi, mahkemenin muhalif bir görüşü nefret

* "Judgment on Apology of Terrorism", ECHR blog, 2 Ekim 2008, <http://echrblog.blogspot.com/2008/10/judgment-on-apology-ofterrorism.html>

Richard Seymour, "Azhar Ahmed—Charged with Treason over Facebook Comments", *The Guardian*, 15 Mart 2012, <https://www.theguardian.com/commentisfree/libertycentral/2012/mar/15/azhar-ahmed-treasonarmy-facebook-comments>

söyleminden yanlışa mahal vermeden ayırt edebileceğini beklemek hata olurdu. Evet, mahkeme 2008’de Fransa Başkanı Nicolas Sarkozy’ye *con* (“dallama”) diyen bir pankart taşıyan adamın aldığı cezayı bozdu bozmasına, ama o kolay bir karardı; Sarkozy’nin kendisi de aynı sözü bir vatandaşa söylemişti.* Gelgelelim bir Türk gazetesi, Türkiye’nin Kürt milliyetçilerine yönelik amansız baskılarından acı acı yakınan iki mektubu yeniden yayımladığında, gazete sahibi “devlet bütünlüğüne aykırı propaganda yaymak ve halka düşmanlık ve nefret aşılama” suçlarından mahkûm edildi. İlginçtir ki Avrupa Mahkemesi bu kararın, gazetenin ifade özgürlüğü hakkını ihlal etmediği sonucuna vardı.”

Bu tür sorunlara karşı Avrupa son zamanlarda nefret söylemine ve incitici söyleme, özellikle de çevrimiçi ortamdaki nefret söylemine karşı aldığı önlemleri büyük ölçüde artırdı. Yukarıda sahte habere dair bahsi geçen 2016 tarihli mesleki ahlak kuralına göre, imzacı platformların nefret söylemi konusunda kendi kendilerini denetlemeleri gerekiyordu ama bu besbelli ki yeterli olmadı. Yasanın yurttaşların “yaşama biçimini tehdit eden” çevrimiçi içerikten korumakta “yeterince hızlı ve yeterince ileri gitmediği”nden endişelenen Britanya hükümeti, internet ortamındaki ifade özgürlüğünü ele alan Birleşik Krallık yasalarını gözden geçirmeyi düşünüyor. Nisan 2019 tarihli Çevrimiçi Zararlar Raporu’na göre amaç Birleşik Krallık’ı “çevrimiçi ortama girmek için dünyanın en güvenli yeri”*** kılmak. Bunun bedeli ise Britanya’nın ifade özgürlüğüne getirdiği önemli yasal korumalarda yaşanacak ciddi bir erozyon olabilir.

* “EU Court Criticizes France for Fining Man over Sarkozy Insult”, Reuters, 14 Mart 2013, <https://www.reuters.com/article/us-eu-francesarkozy-idUSBRE92D0SV20130314>

Süreke v. Turkey, ECHR (1999), <https://bit.ly/38ndEYQ>.

*** “Online Harms White Paper”, (Nisan 2019), https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/793360/Online_Harms_White_Paper.pdf.

Parlamento öncelikle, insanlarda ciddi duygusal ya da psikolojik zarara yol açabilecek çevrimiçi paylaşımlar için yeni bir cezai suç üstünde çalışıyor. Buna, mevcut yasaların üzerine yeterince eğilmediği ve pek fazla kişinin savunuculuğunu yapmayacağı “siber teşhircilik” ve “toplu taciz” eylemleri de dahil olacak. Ancak önerilen yasa aynı zamanda, bu gibi paylaşımlarla karşılaşabilecek insanların üzerinde olumsuz etki yaratma ihtimali taşıyan paylaşımları da suç haline getirebilecek. Mesajları paylaşan kişilerin itham edilebilmesi için kimsenin gerçek anlamda zarar görmesi şart olmayacak, varsayılan mağdurların, asıl hedef alınanlar olmaması da yine bir önem taşımayacak. Bunlardan zarar görmeye açık birinin önüne düşmesi halinde, iki kişi arasındaki şakalaşmalar veya konuşmaşlar dahi suçlamalara temel oluşturabilecek.*

Parlamento yeni yasayı, ifade özgürlüğünü koruyan mevcut kaidelerle uyumlu kılma niyetini ve “rahatsızlık ya da sıkıntı” vermekten öteye gitmeyen paylaşımların cezai kovuşturmayı tetiklemeyeceğini özellikle vurguluyor. Ayrıca sanığın en azından, paylaştığı gönderiden birilerinin zarar görebileceği tehlikesini idrak edebilecek yetide olması gerekecek. Ne var ki bu anlam nüansları, polis ve mahkeme faaliyetlerinin kuytularında gözden kaçabilir; bilhassa da söz konusu söylem, sempati duyulmayan bir azınlığa aitse. Ayrıca mesajlar incitici ya da rağbet görmeyen türdence, mesaj sahibinin üzerindeki yasal korumalar tümünden eriyip gidebilir. İngiltere’de “yalnızca incitici olmayan şekilde konuşabilme özgürlüğü, sahip olmaya değer bir özgürlük değildir” yasası hâlâ geçerli ama yeni yasa benimsenirse, Britanya hukuk ekolünün ana ilkeleri zorlu bir sınava tabi olacak.

* “Harmful Online Communications: The Criminal Offences. Summary of the Consultation Paper” (2020) <https://s3-eu-west-2.amazonaws.com/lawcom-prod-storage11jsxou24uy7q/uploads/2020/09/Harmful-Online-Communications-Consultation-Paper-Summary-1.pdf>

Redmond-Bate v. DPP (1999) *Criminal Law Review* 998.

Parlamento bunun yanı sıra, internet şirketlerinin, kendi platformlarında yer alan söylemlere ilişkin sorumluluklarını genişletme yoluna da gidebilir. Bu çabanın özünde platformlar için yeni bir “özen yükümlülüğü” ve bu yükümlülüğün tanımlanıp ve uygulanması için tek bir düzenleyici birim belirlenmesi fikri yatıyor. Sınırlama getirilebilecek üç tür “zarar” söz konusu: terörist içerik gibi “net bir tanımı” olanlar; göz korkutma ve dezenformasyon gibi tanımı “tam anlamıyla net olmayan” zararlar ve pornografi gibi yasal içeriklere, yasal sorumluluk yaşının altında maruz kalmaktan doğran zararlar. Bunlar arasında şimşekleri en çok üstüne çeken kategori (Çevrimiçi Zararlar Raporu’nun da “yasal ama zararlı” söylem şeklinde belirlediği) ikincisi. Sansür Endeksi’nin CEO’su Ruth Smeeth’e göre bu mefhum, yasadışı olan bir şeyi, “hemfikir olmasak da özgür bir toplumda yasal olması gereken söylem”le iç içe geçiriyor. Diğer bir deyişle, sokakta söylendiğinde ceza getirmeyen ifadeler, çevrimiçi ortamda söylendiğinde engellenebilecek; Britanya yasasında örneği görülmemiş bir “çifte standart” *

Yeni düzenleyicinin (ki muhtemelen Ofcom olacak) görevi, platformların çevrimiçi söylemi yönetirken dayandıkları yasal yükümlülüklerini tanımlayacak uygulama esaslarını yayınlamak ve bu esasları ihlal etmeleri halinde platformlara yaptırımlar uygulamak olacak. Bunlar arasında ciddi bazı maddi cezalar ile “iş faaliyetine ara verme” cezasının yanı sıra platformların üst kademeye yönetimine getirilecek para cezaları ve cezai yaptırımlar da yer alacak. Bu tür cezalar yasalara uyma konusunda yöneticilerin dikkatini şüphesiz çekecek ama Smeeth bu cezaların aynı zamanda “çevrimiçi ortamda büyük bir sansür fırtınası” yaratabileceği uyarısında bulunuyor. Çünkü “şirketler ifade özgürlüğünü sa-

* Ruth Smeeth, “New ‘online harms’ legislation is a threat to free speech”, *Independent*, 28 Eylül 2020, <https://www.independent.co.uk/voices/online-abuse-hate-speech-legislation-government-b669750.html>.

vundukları için ceza alacaklarsa, neden savunsunlar?” İnternet avukatı Graham Smith daha da ileri giderek, Çevrimiçi Zararlar Raporu’nun “terörist propagandadan incitici içeriklere dek her türlü çevrimiçi içeriğe” karşı “tek bir hakikat ve haklılık kılıcı oluşturmaya” yönelik “her şeyi kapsayan” girişimini eleştiriyor. Smith, “Elinde erdem bayrağı taşıması, bir ordunun doğru yönde ilerlediğini garanti etmez,” uyarısında bulunuyor ve bu türden “hepsi-bir-arada” yaklaşımların, müsaade edilemez raddede muğlaklık taşıyan, gelişigüzel dayatılan “tek bir Kötü Davranış suçu” uğruna, özel amaca yönelik birçok yasaı gözden çıkarmaya yol açabileceği öngörüsünde bulunuyor.*

Çevrimiçi Zararlar Raporu ilhamını kısmen Almanya’nın, yukarıda sözünü ettiğimiz, büyük platformların nefret söylemini yirmi dört saat içinde kaldırmaları, aksi halde büyük maddi cezalarla karşılaşmalarını öngören sahte haber yasasından alıyor.” Bu yöntemlerle yalnızca en yaralayıcı gönderiler kaldırılabilseydi, bunları savunmak mümkün olabilirdi ama görünüşe göre ifade özgürlüğünün çok sayıda makul örneği de ağlara takılıyor. Örneğin Twitter, NetzDG’nin uygulamaya girdiği ilk haftada hem aşırı sağcı siyasi bir partinin paylaştığı ırkçı tweet’i sildi, hem de bu tweet’e hiciv dergisi *Titanic*’in verdiği esprili tepki nedeniyle *Titanic* hesabını tümüyle kaldırdı.” Bu tür aşırı kapsamlı tepki-

* Akt. John Woodhouse, “Social Media Regulation”, House of Commons Briefing Paper No. 8743, 26 Şubat 2020, <https://s3-eu-west-2.amazonaws.com/lawcom-prod-storage-11jsxou24uy7q/uploads/2020/09/Harmful-Online-Communications-Consultation-Paper-Summary-1.pdf>

NetzDG’yi örnek alan bir Fransız yasası 2020’de Fransa anayasa mahkemesince, ifade özgürlüğüne kabul edilemez bir kısıtlama getirdiği gerekçesiyle büyük oranda iptal edildi. Aurelien Breeden, “French Court Strikes Down Most of Online Hate Speech Law”, *New York Times*, 18 Haziran 2020, <https://www.nytimes.com/2020/06/18/world/europe/france-internet-hate-speechregulation.html>.

*** ARTICLE19, “Germany: Responding to ‘Hate Speech,’ 2018, Country Report”, s.9, <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/07/Germany-Responding-to-%E2%80%98hate-speech%E2%80%99-v3-WEB.pdf>

ler, sansürün özelleştirildiği, platformların çok kısa sürede çok sayıda şikâyeti (2018’de Twitter gönderileriyle ilgili yarım milyona yakın şikâyet vardı) çeşitli standartlar çerçevesinde analiz etmek zorunda kaldığı ve hatalı tek bir hareketin cezai yaptırımlar getirebildiği durumlarda, sürecin bir parçası haline gelebiliyor. Sosyal medya platformları içeriğin analizi ve silinmesi için algoritmalar kullandığından, silme eylemi koca bir alanı silip süpürme riskini de taşıyor. Hukuk profesörü Danielle Keats Citron’ın dediği gibi, “Şirketler belirledikleri ifade kurallarını ve sitelerde kullanılan ifadeleri düzenlemeye yönelik operasyonlarını (tek tek ülkeler üzerinden değil de) toptan değiştirdiğinde, en katı ülke üstün geliyor... Bu da ifade özgürlüğüne ciddi bir tehdit oluşturuyor.”

*

Salman Rushdie, rencide olanların kendilerini rencide edenlere yöneltebileceği nefretin boyutlarını gayet iyi biliyor. Ayetullah Humeyni’nin fetvası 1992’de “cesur Müslümanları” Rushdie’yi öldürmeye teşvik ederken, Rushdie şu açıklamada bulunmuştu:

Halk olarak bizler, kolayca ve ölümcül biçimde rencide oluyoruz. Rencide olmayı artık temel bir hak olarak görüyoruz. Öfkemizden başka pek az şeye değer veriyor, bunun da bize ahlaki üstünlük sağladığını düşünüyoruz. O üstün konumdan aşağıdaki düşmanlarımıza ateş ediyor, ölümcül yaralar açıyoruz. Sigortalarımızın çabuk atmasından gurur duyuyoruz. Öfkemiz giderek yükseliyor, sınırlarını aşıyor.”

Fetvanın kıvılcımını yakan 1988 tarihli *Şeytan Ayetleri* kimi fırsatçı dini liderlerin, yirmiye yakın ölümü, çok sayıda yaralanmayı

* Hudson, “Free Speech or Censorship?”

Salman Rushdie, “At the Auction of the Ruby Slippers”, *Granta*, 1 Nisan 1992.

ve kitapçıların bombalanmasını içeren türlü misillemelere başvurmasına yol açtı. Kitabın çevirmenleri Japonya, İtalya ve Norveç'te bıçaklandı, vuruldu ya da öldürüldü. Rushdie'nin yayıncısı tüm bunlara rağmen kitabın arkasında sapasağlam durdu ve Başbakan Margaret Thatcher kitaptaki "Şirret Maggie" ve "İşkenceci Hanım" gibi lakaplarına rağmen kitabı yasaklamayı reddetti.

Rushdie meselesini izleyen yıllar içinde (2005'te bir Danimarka dergisindeki Muhammed Peygamber'in on iki karikatürüne tepki olarak patlak veren ölümcül şiddet olaylarının ardından ve peygamberin görsel tasvirlerine yer veren *Charlie Hebdo*'nun Paris ofisinde gerçekleştirilen 2015 katliamının karanlık gölgesinde) Rushdie'nin "ölümcül biçimde rencide olma" gözleminin doğruluğu kanıtlandı. Yazar Kenan Malik'in dokunaklı sözleriyle Batı'da, "fetva tamamen içselleştirildi". Hem de sadece dindar fanatiklerce içselleştirilmedi. Soldan birçok kişi için "ifade özgürlüğü, özgürlüğe bir kalkan olduğu kadar tehdit olarak da görülüyor muhtemelen" * İfade özgürlüğü, rencide etme potansiyeli nedeniyle özü itibarıyla iyi olmaktan, özü itibarıyla sorun olmaya dönüştü, söz konusu potansiyel de getirilecek engellemeler için çoğu zaman yeterli gerekçe oldu. Malik'e göre, "En çok rencide olan taraf' açık artırmasında her grup diğer gruplara üstün gelmeye çalışırken, ortaya bir mağduriyet müzayedesı çıktı" ** Sonuç ise her tür söylemin bastırılması oldu.

Danimarka karikatürleri pek çok gazete ve dergide yeniden yayımlandı ama İsveç hükümeti bunlardan bazılarını paylaşan bir internet sitesini kapattı, dünyanın pek çok yerinde öğrenci gazetelerinin yayın yönetmenleri de bunları yayımladıkları için gö-

* Kenan Malik, "Shadow of the Fatwa", *Index on Censorship* 37, No. 4 (Kasım 2008): s. 113, 117, <https://doi.org/10.1080/03064220802519588>

Kenan Malik, *From Fatwa to Jihad: How the World Changed from The Satanic Verses to Charlie Hebdo* (Londra: Atlantic 2017), s. 184.

revlerinden alındı. Bu arada Berlin'deki Deutsche Oper 2006'da Mozart'ın *Ideomeneo* operasını Peygamber tasvir edildiği için sahnenen kaldırdı. Bunu, Aristophanes'in *Lysistrata*'sının İslam cenetinde geçen bir uyarlamasının Londra'daki Royal Court Theatre tarafından iptali izledi. Öte yandan, Yale University Press'in Danimarka karikatürlerini, bu ihtilafı ele alan 2009 tarihli bir kitaptan korkakça çıkarmasını takiben, Sansür Endeksi de Yale'in sansürünü eleştiren makaleye eşlik etmesi gereken karikatürleri kendi dergisinden çıkardı.*

Bunlar içinde belki de en çarpıcı olanı, AİHM'in 2018'de, çocuk yaştaki eşini kastederek Peygamber'e pedofil diyen Avusturyalı kadının mahkûmiyetini onaylamasıydı. Mahkeme, yorumda bulunan insanlara "saygı duyulan konuları/kişileri" ele alırken, "sebepsiz yere rencide edici" yorumlardan kaçınma "yükümlülüğü" getirdi. Kadının yorumları "dini huzuru tehlikeye" atma, dolayısıyla da "objektif bir tartışmanın kabul edilebilir sınırlarının ötesine taşma" olasılığı taşıyordu." Tartışmanın "kabul edilebilir sınırları" diye bir şey varsa ya da bir tartışmanın "objektif" olması gerekiyorsa bile mahkemenin asıl kaygısı belli ki yorumlara gelebilecek misillemelerdi. Bu korkuya teslim olan mahkeme, tüm AB için tehlikeli bir emsal karar aldı.

İster bayrak olsun ister dini semboller, "saygı duyulan konulara/kişilere" yönelik rencide edici sözler etmek ABD'de devletin sansür uygulaması için yeterli bir koşul değil. Ancak fırsatçı politikacılar bu yöndeki rencide edici ifadelerden yine fayda sağlıyor. 1999'da *Sensation* başlıklı resim sergisi Londra'dan Brooklyn Müzesi'ne geldiğinde, New York Belediye Başkanı Rudolph Giuliani ırkçılık yemi atmaya uygun bir fırsatın kokusunu aldı. Sergide siyah sanatçı Chris Ofili'nin *Kutsal Bakire Meryem* adlı, Afrikalı

* Malik, *From Fatwa*, s. 145-46, 150-51, 228-30.

E.S. v. Austria, ECHR (2018).

Meryem Ana'yı parlak renkli giysilerle resmeden tablosu yer alıyordu. Yakından incelenmedikçe kimse fark etmese de resmin bazı kısımlarında fil dışkısı ile kadın cinsel organının çok küçük fotoğrafları kullanılmıştı. Resmi "beni rencide eden iğrenç zımbırtı" şeklinde niteleyen ve halkın "dine yönelik hain, korkunç, taraflı saldırıları" desteklememesi gerektiğini belirten Giuliani, tablonun kaldırılmaması halinde müze fonunun kesilmesi ve yüz yıllık kurumun binasından tahliye edilmesi tehdidini, medyatik bir olaya dönüştürerek savurdu. Yargıç, Giuliani'nin beceriksiz sansür girişimini hızla sona erdirdi, tablo ise bugün New York Modern Sanatlar Müzesi'nde görülebiliyor ama belediye başkanı, demagojik amacına yine de ulaştı.*

Kutsal Bakire Meryem tartışması ABD'nin rencide edici söyleme yönelik sansür konusundaki köklü yasaklar sistemini bir kez daha tasdik etti. Fakat işverenler, rencide edici söylemleri hâlâ engellileyebiliyor ve bunu da sıklıkla yapıyorlar. Kişiler cinsiyet kimliği ya da ırkı yüzünden işlerinden atılamasa da bir çalışanın bu konulara ilişkin ifadeleri kolayca hedef olabiliyor. Google 2017'de bir çalışanın, mühendislik gibi mesleklerde erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu dile getiren bir yazıyı şirket içinde dolaşıma sokmasının ardından işten çıkardı. CEO yazının, "zararlı cinsiyet kimliği klişelerini öne sürerek" Google'ın çalışanlara yönelik davranış yönetmeliğini ihlal ettiğini söyledi.** Mühendisin yazısı işyerinde dağıtılmıştı; oysa iş dışında dile getirilen ifadeler bile kişinin işini tehlikeye atabiliyor. Charlottesville gösterisinde yürüyüşe katılan bir beyaz-üstünlükçü, Berkeley'de çalıştığı resto-

* Bkz. genel olarak, Floyd Abrams, *Speaking Freely: Trials of the First Amendment* (New York: Penguin, 2005), Kindle Versiyonu, 7. Bölüm.

Michael Grothaus, "Here Is Google CEO Sundar Pichai's Response to Employees About the Anti-Diversity Memo", *Fast Company*, 8 Ağustos 2017, <https://www.fastcompany.com/40450156/here-is-google-ceosundar-pichais-response-to-employees-about-the-anti-diversity-memo>

rana sosis satmak üzere dönüp işsiz kaldığını öğrendiğinde, bunu ilk elden yaşadı. 2017’de ise Yale Üniversitesi dekanlarından biri Yelp’te bazı restoran müdavimlerini “beyaz süprüntüler” ve “alt tabaka ahali” diye nitelediği için zorunlu izne gönderildi.

Yale dekanı başına gelecekleri tahmin etmeliydi. Nitekim iki yıl öncesinde bir öğretim görevlisi, okulun öğrencilere “kültürel farkındalıktan yoksun ya da duyarsız olabilecek” Cadılar Bayramı kostümlerinden uzak durmalarını tavsiye etmesini sorguladığında, kampüste olaylar patlak vermişti. (Öğretim görevlisi kısa süre sonra okuldan ayrıldı.) ABD ve İngiltere’de söylemin rencide edicilik açısından kılı kırk yararak değerlendirildiği yerlerin üniversite kampüsleri olduğu söylenebilir; özgürlükçü ya da sağcı basına en çok keyif veren konulardan biri, kampüste ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamalardır. Söz konusu kuralların önemli bir kısmı gerçekten yanlış olsa da “öğrenci Stasi’sinin” ifade özgürlüğünü yerle bir edeceğine dair sonu gelmez, iddialı uyarılar ve ihtilafın olduğu bir ortamda varlığını sürdüremeyen duygusal bir nesil yetiştirdiğimize dair yakınmalar da bir o kadar yanıltıcı. Aslında kampüsteki ifade özgürlüğü kurallarının amacı, Belediye Başkanı Giuliani’nin sözde riayet ettiği kurallardan veya işverenler ile Avrupa mahkemelerinin düzenli olarak savunduğundan çok da farklı değil. Yargıç Holmes’un 1925’te tespit ettiği gibi: “Her fikir bir kışkırtmadır.”” Üniversite öğrencileri hoşla gitmeyen sözlerin alevinde eriyen birer “kar tanesi” ise bu durum bir nesli alaya almayı değil, hepimizin dönüp kendine bakmasını gerektirir.

ABD okullarında ifade özgürlüğüne getirilen çok sayıda çocukça sınırlamadan üçünü seçecek olursak: Northeastern Üniversitesi, öğrencilerin kampüs içi ve dışında, internetten “rencide edici” ya

* Conor Friedersdorf, “The Perils of Writing a Provocative Email at Yale”, *Atlantic*, 26 Mayıs 2016, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/05/the-peril-of-writing-a-provocative-email-atyale/484418/>

Gitlow v. New York, 268 U.S. 652 (1925).

da “sinir bozucu” içerikler paylaşmasını yasaklıyor; Sonoma State Üniversitesi öğrencilerin her türlü “hoşgörüsüzlük, adaletsizlik veya nezaketsizlik olayını” bildirmesini talep ediyor; Purdue Üniversitesi’nde bir öğrenci 2008’de kamusal alanda *Notre Dame vs. The Klan* [Notre Dame, Klan’a Karşı] adlı kitabı okuduğu için ırçı tacizden suçlu bulundu. (Kitap aslında Klan’a karşı verilen öğrenci savaşlarını anlatıyordu ama biri kapağı görmüş ve rencide edici bulmuştu.)” Bu tür standartlar okullar için utanç verici olmalı. Öte yandan, bu konuda genel eğilim düşüş yönünde. Eğitimde Bireysel Haklar Vakfı’nın bir raporuna göre ABD okullarında “kırmızı ışık” (yani en kısıtlayıcı) kategorisinde, 2009’dan 2020’ye kadar yüzde 50’lik bir düşüş olmuş.”” Bunca dikkat çeken ve tartışma yaratan, konuşmacıları “platformsuzlaştırma” meselesine gelince; bu da haberlerin verdiği izlenimin aksine çok az gerçekleşiyor. Britanya’da 120 üniversiteyle yürütülen 2018 tarihli BBC araştırmasına göre sekiz yıllık bir süreçte şikâyet üstüne konuşmacıların konuşmalarını iptal eden sadece altı okul varken,”” 2018’de ABD kampüslerinde on bir konuşma iptal etmiş”” – ki bunlar da ifade özgürlüğü barikatlarını takviye etmeye yetecek sayılar değil.

İfade özgürlüğü kampüslerde, başka yerlerde olduğundan daha az önemli ya da daha çok engellenen bir şey değil. YouGov 2018 anketine göre Birleşik Krallık öğrencileri, ifade özgürlüğüne karşı başkalarından daha saldırgan olmadığı gibi konuşmaların

* “Spotlight on Speech Codes 2020”, *FIRE*, 13 Mayıs 2020, <https://www.thefire.org/resources/spotlight/reports/spotlight-on-speechcodes-2020/#fr36>

Greg Lukianoff ve Jonathan Haidt, “The Coddling of the American Mind”, *Atlantic*, Eylül 2015, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/the-coddling-of-the-american-mind/399356/>

“Spotlight on Speech Codes 2020”, *FIRE*.

Rachel Schraer ve Ben Butcher, “Universities: Is Free Speech Under Threat?”, BBC, 23 Ekim 2018, <https://www.bbc.com/news/education-45447938>

**** Lee C. Bollinger, “Free Speech on Campus Is Doing Just Fine, Thank You”, *Atlantic*, 12 Haziran 2019, <http://bit.ly/32LrL5f>

yasaklanmasını da başkalarından daha fazla istemiyor.* Bu sonuçlar, parlamentonun aynı yıl yaptığı bir araştırmayla da bağdaşiyor. Araştırmaya göre İngiltere kampüslerinde “bazı ihlaller olsa” da “basında, ifade özgürlüğünün yaygın biçimde engellendiğine işaret eden haberler, açıkça gerçeklikten uzak”.** Siyaset bilimci Jeffrey Sachs de ABD kampüslerinde ifade özgürlüğüne yönelik hoşgöründe genel bir değişim olmadığını 2018’de ortaya koydu.*** Ancak bunların hiçbirisi, genelde ifade özgürlüğünün, özelde muhafazakâr seslerin, solcu kampüs entelektüelleri ve onların medyadaki suç ortaklarının kuşatması altında olduğuna ilişkin şikâyetlerin hızını kesmedi. Bu mevzu, tüketimi kolay, heyecanı bol bir mevzu olmanın yanı sıra sağcı politikacıların, aktivistlerin ve ayrıca şirketlerin, ifade özgürlüğü davasını kendi lehine çevirdiği, çok daha kapsamlı bir eğilimin de parçası.

Muhafazakâr Siyasi Eylem Konferansı’nın 2019 oturumunda Donald Trump da “sorgulama serbestisini” garantilemedikleri sürece üniversitelere federal yardımın askıyla alınmasını öngören bir başkanlık emri vereceğini duyurarak, bu davaya katıldı. Sonradan emrin imzasını atarken, kampüslerde yaygın olan “aşırı solcu ve katı ideolojiye” meydan okunmasına izin vermenin bir zaruret olduğunu dile getirdi.*** Ne var ki “Birinci Anayasa Değişikliği”ni el

* Matthew Smith, “Are Students Really More Hostile to Free Speech?”, YouGov, 26 Haziran 2018, <https://yougov.co.uk/topics/politics/articlesreports/2018/06/27/are-students-really-more-hostile-free-speech>

U.K. Parliament, “The Scale of the Problem”, *Freedom of Speech*, 27 Mart 2018, madde 37, 35, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201719/jtselect/jtrights/589/58906.htm>

*** Jeffrey Adam Sachs, “There Is No Campus Free Speech Crisis: A Close Look at the Evidence”, Niskanen Center, 27 Nisan 2018, <https://www.niskanencenter.org/there-is-no-campus-free-speech-crisis-a-close-look-at-the-evidence/>

****Maggie Haberman ve Michael D. Shear, “Trump Signs Executive Order Protecting Free Speech on College Campuses”, *New York Times*, 21 Mayıs 2019, <https://www.nytimes.com/2019/03/21/us/politics/trump-freespeech-executive-order.html>

üstünde tutma ve korumaya” olan bu bağılılığı, Trump yönetimini daha sonra Ortadoğu Çalışmaları programı dahilinde “İslam’ın olumlu yönleri”ni öğrettikleri gerekçesiyle iki üniversiteye, aktarılan devlet bütçesini geri çekme tehdidi savurmaktan alıkoymadı, ama önemli değildi. Sonuçta Trump, muhafazakârların önüne lezzetli bir et atmış, solcular tarafından mağdur edilme edebiyatına yeni kazanımlar sağlamıştı.

Mesele kampüslerle de sınırlı değildi. Trump’ın oğlu Donald Jr., “ifade özgürlüğüne ve günümüz demokrasisine en büyük tehdit” olarak tanımladığı “teknoloji devlerini” devirmeyi savunuyordu çünkü onlar “liberallerin direktifiyle insanları platform-suzlaştırıyor”du.* Bu mağduriyet, başkanın bir tweet’inde, büyük internet platformlarının “tümüyle radikal solun emrinde” olduğunu söylemesiyle tehdide evrildi. Tweet, “Yönetim bu yasadışı durumu düzeltmek için uğraşüyor,” şeklinde devam ediyordu.” Sonuç, İletişim Ahlakı Yasası’nın 230. ek maddesini hedefleyen bir başkanlık emri oldu.

İfade özgürlüğü mağduru oynamak, Avrupa’da da aşırı sağın başvurduğu yollardan biri. Yılların radikal politikacısı Fransız Marine Le Pen ile Hollandalı Geert Wilders, azınlıklar ve mültecilere yönelik karalama suçlamalarına her defasında hararetli (ve genelde başarısızlıkla sonuçlanan) ifade özgürlüğü savunmalarıyla karşılık veriyorlar. Bunu yaparken de nefret mesajlarını mağduriyet yakınmasına dönüştürüyor, böylece çağrılarının ardında yatan korkuları beslemiş oluyorlar. Bu taktiği daha da ileri taşıyan ve Müslümanların Danimarka’dan atılmasını savunan Danimarkalı genç politikacı Rasmus Paludan, Müslüman mahallelerine yürü-

* Donald Trump Jr., “Free Speech Suppression Online Builds Case to Break Up Big Tech”, *The Hill*, 30 Eylül 2019, <https://thehill.com/opinion/technology/463631-free-speech-suppression-online-buildscase-to-break-up-big-tech>

Donald Trump, Twitter gönderisi, 16 Mayıs 2020, 4:56, erişim tarihi 27 Mayıs 2020, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1261626674686447621>

yüp Kuran yakarak ve ardından bu eyleminin yol açtığı gerilimlerin videosunu YouTube’da paylaşarak, kendine politik haritada bir yer açtı. Paludan’ın ilgi çeken çağrısının merkezinde nefret söylemine olan inancı ve tekrar tekrar dile getirdiği kendisi ve (beyaz, Müslüman olmayan) yurttaşlarının ifade özgürlüğü hakkını korumaktan öte bir şey yapmadığı iddiası yatıyordu. Aynı şekilde beyaz ırkçı ABD’li grup Proud Boys [Gururlu Oğlanlar] da kamuya açık provokasyonlarını “ifade özgürlüğü mitingleri” çerçevesinde sundular. Eşcinselleri “dönüştürme” konusunda uzmanlaşmış ABD’li bir psikoterapist ise 2019’da, New York şehrinin geyleri dönüştürme terapisine getirdiği yasağı, aşırı sağcı bir Hristiyan grupla iş birliği yapıp ifade özgürlüğü hakkının çiğnendiğini ileri sürerek mahkemeye taşıdı.

İfade Özgürlüğünün Silaha Dönüştürülmesi

New York şehri geyleri dönüştürme terapisine yönelik getirdiği yasağı, davanın fazla ilerlemesine fırsat vermeden kaldırdı çünkü Belediye Meclisi şehrin davayı kaybedeceğinden korkuyordu. Belediye Meclisi’nin gey üyelerinden biri, “Bu sağcı gruplara teslim bayrağını çeken biri olmak istemiyorum ama Yüksek Mahkeme artık çok muhafazakârlaştı,” açıklamasını yaptı. Bu tür kaygılar yersiz değildi. Yüksek Mahkeme’nin giderek sağa kaymasıyla birlikte Birinci Anayasa Değişikliği yıllar içinde muhalifler ile zayıfları koruyan bir kalkan olmaktan çıkıp nüfuzlu ve paralıların çıkarına hizmet eden bir kılıca dönüştü ve o kılıç, sınırsız kurumsal harcamalarla seçim sonuçlarına etki etmek, gey karşıtı ayrımcılığı, işçi sendikalarına getirilen kısıtlamaları ve silah, ecza, tütün düzenlemelerine yapılan saldırıları gerekçelendirmek adına kul-

* Jeffery C. Mays, “New York City Is Ending a Ban on Gay Conversion Therapy. Here’s Why”, *New York Times*, 12 Eylül 2019, <https://www.nytimes.com/2019/09/12/nyregion/conversion-therapy-ban-nyc.html>

lanıldı. Yargıç Elena Kagan'ın sözleriyle muhafazakârlar “Birinci Anayasa Değişikliğini silaha dönüştürüyorlar” *

Tüm bu değişimler solu çileden çıkarsa da hukukun zeitgeist ile birlikte dönüşmesi gerektiği de bir gerçek. Liberaller yerleşmesini ısrarla talep ettikleri ilkelerin, günün birinde muhaliflerinin lehine kullanılacağını öngöremeyecek kadar saftılar. Geçmiş yüzyılın yurttaşlık ve azınlık haklarında elde edilen tüm önemli kazanımları, mevcut yasalara keskin revizyonlar getirilerek gerçekleştirmişti. Bir kez oluşturulduktan sonra yeni ilkelerin de onları savunanların kontrolünden çıkması kaçınılmaz. Ancak günümüzün söylem manzarasını esas itibarıyla yeniden şekillendiren şey onun, etten kemikten insanlar gibi yiyip içip kanaat sahibi olmadığı halde ifade özgürlüğü üzerinde hak iddia eden bir sürünün istilasına uğraması oldu. Şirketlerin bunu parayla yapması ve “ifade özgürlüğü” uğruna değil, kendi bilançoları için fikirler arazisini buldozerle dümdüz etmesi, ifade özgürlüğünün ardında yatan temel birçok varsayımı altüst etti. Şirketlere kapsamlı ifade özgürlüğü korumalarının bahşedilmesi, pratikte kârları, insanların konuşma ve bilgilenme haklarından öncelikli kıldı. 2015 tarihli kapsamlı bir çalışmaya göre ABD’de ifade özgürlüğüne dair verilen mahkeme kararlarının kazananı giderek “bireylerden çok şirketler” olmaya başladı.”

Hukukun kurumsal ifade özgürlüğü haklarına kucaka açmasına giden yol hayli uzun olsa da 1907 yılı başlangıç olarak alınabilir. Kampanyasına aktarılan bir sigorta parasıyla ilgili skandaldan canı yanan Başkan Theodore Roosevelt, şirketlerin politikaya para aktarmasını engellemek için federal Tillman Yasası’na imza attı.

* Janus v. American Federation of Employees, 138 S.Ct. 2448 (2018)

John C. Coates IV, “Corporate Speech & the First Amendment: History, Data, and Implications”, University of Minnesota Law School, 8 Temmuz 2015, s. 223-24, <http://hdl.handle.net/11299/183130>

Bu ve benzeri eyalet yasaları mahkemelere taşındı ve bu konuda başı çekenler, alkol satış yasağı için yapılacak halk oylamasında para harcayarak insanları ikna etmeye çalışmak gibi bir ifade özgürlüğü hakkına sahip olduğunu iddia eden bira üreticileriydi. Mahkemeler bu fikre katılmadı. Bir mahkeme şirketlerin “yurttaş olmadığı” ve seçimleri etkilemek için para harcamanın, tıpkı oy hakkı gibi gerçek anlamda insan olanlara özgü bir imtiyaz olduğu hükmüne vardı ve bu hakların “şirket diye anılan yapay varlıklara tanınmasının vakti henüz gelmedi, muhtemelen de asla gelmeyecek,” dedi.* Şirketlerin mülkiyet ve ticaretle uğraşma hakkı vardı ama ifade özgürlüğü gibi bireylere özgü hakları yoktu.

İşletmelerin, insanların sahip olduğu kişisel özgürlükleri paylaşmaması gerektiği fikri onlarca yıl varlığını koruduysa da birkaç mahkeme kararı, aradaki ayrımı küçük küçük aşındırdı. Louisiana’nın popülist valisi Huey Long 1930’larda, petrol şirketlerini vergiye bağlama planlarına muhalefet eden, eyaletin büyük şehir gazetelerine savaş açtı. İhtilaf kısa sürede bir intikam müsabakasına dönüştü. Long, gazeteleri de ortadan kaldıracak vergiler getirmeye çalıştı ama planı Yüksek Mahkeme’de suya düştü. *Grosjean, American Press Co.’ya karşı* davasında (1936) mahkeme, gazetelerin Birinci Anayasa Değişikliği haklarına sahip olduğu, verginin bunlara büyük bir engel oluşturduğu hükmüne vardı. Makul bir karardı bu ama gazeteler aynı zamanda şirketti ve onların haklarını intikamcı bir otokrata karşı savunmakla mahkeme, kurumsal özgürlük haklarını normalleştirme yolunda büyük bir adım atmıştı. Profesör Adam Winkler’a göre Yüksek Mahkeme, “ilk defa şirketlerin de ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü hakkına sahip olduğu hükmüne vardı” **

* United States v. United States Brewers’ Assn., 239 F. 163 (W.D.P. 1916).

Adam Winkler, *We the Corporations: How American Businesses Won Their Civil Rights* (New York: Liveright 2018), s. 255.

İlginçtir ki şirket karşıtı aktivist Ralph Nader'ın kurduğu tüketici haklarını savunma derneği Public Citizen'in bir girişimi kritik bir dönüm noktası oldu. Virginia Eyaleti Eczacılık Kurulu, Virginia Vatandaşları Tüketici Konseyi'ne karşı davasında (1976) Public Citizen, ilaç fiyatlarının reklamına getirilen bir yasağa itiraz etti. Bu yasak yüzünden hastalar, eczaneden eczaneye dolaşmadıkları sürece indirimli ilaçları bulamıyordu. Nader'in derneğine göre yasak, önemli bilgilerin tüketiciye aktarılmasına sekte vuruyordu. Mahkeme bu fikre katıldı ve Public Citizen lehinde karar vererek, reklama ve ticari söyleme ilişkin ifade özgürlüğünün korunma alanını genişletti. Kararın ardındaki itici güç, sıradan insanların bilgilendirilme hakkıydı ama bu, sonradan onların aleyhine kullanıldı. Karar ileride tütün, içki ve kumarhane reklam sınırlamalarına ve süt ürünleri üreticilerinin sentetik büyüme hormonlarını açıklama zorunluluklarına karşı emsal oluşturacaktı. İleriki yıllarda, Virginia State Board davasının şirketler tarafından silaha dönüştürüldüğünü görmenin pişmanlığını yaşayan Nader, bu davayı "adli vaka tarihinin en büyük bumeranglarından biri" olarak niteleyecekti.*

Liberaller de politik harcamalara getirilen bazı sınırlamaların ifade özgürlüğü çerçevesinde kaldırıldığı 1976 tarihli *Buckley, Veleo'ya karşı* davasında kararın kendi lehlerine çıkması için uğraş verdiler. Bu ve benzeri davalar ise *Citizens United, FEC'e karşı* davasının (2010) önünü açtı. Bu dava, seçimleri etkilemek için yapılan şirket harcamaları üzerindeki birçok sınırlamayı kaldırdı ve bunu şirketlerin ifade özgürlüğü uğruna yaptı. Mahkemeye göre şirketler politik ifadelerde bulunma hakkına sahip olmakla kalmayıp doğrudan siyasi kampanyalara değil de menfaat gruplarına ve siyasi eylem komitelerine kaynak aktardıkları sürece, gönülleriince para saçarak "söylem üretebileceklerdi"

* Adam Liptak, "How Conservatives Weaponized the First Amendment", *New York Times*, 30 Haziran 2018, <https://www.nytimes.com/2018/06/30/us/politics/first-amendment-conservatives-supreme-court.html>

Citizens United kararı ve onu izleyen kararlar, şirketlere ait büyük miktarda paranın ABD politikasına akışının önünü açtı, ki bu bile yeterince kötüydü. Üstüne bir de kurumsal ifade özgürlüğü haklarının benimsenmesi, bambaşka etkiler yarattı. Citizens United davasından bir yıl sonra Yüksek Mahkeme, eczacılık ve veri madenciliği şirketlerinin daha çok ilaç satabilmek için doktorların reçete kayıtlarından –doktor rızası olmasa bile– yararlanmalarının ifade özgürlüğü hakkı kapsamına girdiği hükmüne vardı. Mahkemeye göre “reçete yazanı belirleyen bilginin, ifade kapsamına girdiği yönünde güçlü bir argüman” vardı.* Bu kararı temel alan ISP’ler (İnternet Servis Sağlayıcılar) de Birinci Anayasa Değişikliği çerçevesinde, müşterilerinin tarayıcı geçmişi ve diğer hassas verilerini, müşteri rızası olmadan satma hakkına sahip oldukları iddiasıyla davalar açmaya başladılar.” En dikkat çekici örnek belki de ExxonMobil’in bu yeni keşfedilen Birinci Anayasa Değişikliği haklarını, yatırımcılarını iklim değişikliğinin riskleri konusunda aldattığı iddialarına karşılık başlatılan eyalet soruşturmasında savunma olarak ileri sürmesiydi.”” Şirketleri büyük çaplı aldatmacalarla itham edecek gelecekteki davalarda da büyük şirketler muhtemelen, Morgan Weiland’ın dediği gibi, “Birinci Anayasa Değişikliği’ni... dolandırıcılık olasılığı taşıyan söylemleri anayasa-ya uygun hale getirmek için bir silah olarak kullanacak”lar.””

* Sorrell v. IMS Health, Inc., 564 U.S. 552 (2011).

Jon Brodtkin, “ISPs Sue Maine, Claim Web-Privacy Law Violates Their Free-Speech Rights”, *Ars Technica*, 18 Şubat 2020, <https://arstechnica.com/tech-policy/2020/02/isps-sue-maine-claim-web-privacy-law-violat>

John Schwartz, “Exxon Mobil Fights Back at State Inquiries into Climate Change Research”, *New York Times*, 16 Haziran 2016, <https://www.nytimes.com/2016/06/17/science/exxon-mobil-fights-back-at-state-inquiriesinto-climate-change-research.html>

Morgan N. Weiland, “Expanding the Periphery and Threatening the Core: The Ascendant Libertarian Speech Tradition”, *Stanford Law Review* 69, No. 5 (Mayıs 2017): s. 1469.

Fosil yakıt endüstrisinin şansına, ABD hükümeti iklim değişikliğine dair bilgileri de sansürleyegeldi. George W. Bush yönetimi, medyaya, kamuya ve Kongre'ye, iklim değişikliği ve sera gazlarının etkileri hakkında doğru ve vakitli bilgi akışına engel olmuştu.* Trump yönetimi bilgiye vurulan bu kilidin kapsamını genişletti. “İklim değişikliği” ve “sera ağız emisyonları” kalıpları, hükümetin birçok basın bülteni ve yayınında kara listeye alındı; Çevre Koruma Ajansı da internet sitesinden, kritik iklim değişikliği bilgilerini içeren kısmı kaldırdı ve iklim değişikliğinin etkilerine ilişkin onlarca çalışma hasır altı edildi. Deniz seviyesi ve fırtına dalgası üzerinde uzmanlaşan bilim insanı Maria Caffrey 2019'da, hazırladığı rapordan insan kaynaklı iklim değişikliği referanslarını çıkarmayı reddettiği için Milli Park İdaresi'ndeki işinden oldu.”

İklim değişikliğine ilişkin bilgilerin durmaksızın hasır altı edilmesini takibe almak amacıyla çevrimiçi ortamda, Sabin İklim Değişikliği Yasası Merkezi ve İklim Bilimi Yasal Savunma Fonu iş birliğiyle “Silencing Science Tracker” [Bilim Sansürü Takibi] geliştirildi. 20 Nisan 2020 itibarıyla bu site, Trump'ın iktidara gelişinden bu yana, bu gibi yaklaşık 500 sansür örneği tespit etti. İklim değişikliğiyle ilgili yeni bir tespite göre Trump yönetimi, New York ve New Jersey'de iklimle bağlantılı sel riskini azaltma önlemlerine ilişkin altı yıllık bir çalışmayı durdurmasından birkaç

* Örneğin bkz. Tarek Maassarani, “Redacting the Science of Climate Change: An Investigative and Synthesis Report”, Government Accountability Project, Mart 2007, [https://ncaac.org/wp-content/uploads/import/gapreport\(1\).pdf](https://ncaac.org/wp-content/uploads/import/gapreport(1).pdf)

Jon Allsop, “The Trump Administration is Suppressing Climate Science”, *CJR*, 7 Ağustos 2019, https://www.cjr.org/the_media_today/trump_administration_climate_change.php; Helena Bottemiller Evich, “Agriculture Department buries studies showing dangers of climate change”, *POLITICO*, 23 Haziran 2019, <https://www.politico.com/story/2019/06/23/agriculture-department-climate-change-1376413>; Bill McKibben, “The Trump Administration’s Solution to Climate Change: Ban the Term”, *The Guardian*, 8 Ağustos 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/aug/08/trump-administration-climatechange-ban-usda>

gün sonra, en az dokuz farklı bilimsel raporda yanıltıcı dil kullanılmıştı. Anlaşılan bir sorun olduğunu kabullenmektense, hazırlıksız kalmak daha iyiydi.

Bush ve Trump yönetiminde uygulanan sansürler ve iklim biliminin altının oyulması, birçok ABD’linin teyit edilmiş apaçık gerçekleri reddetmesine neden oldu. Belli bazı filtre balonları içinde (halk sağlığı açısından ciddi ve geniş çaplı sonuçlar doğurabilecek bulgular da dahil) kimi bilimsel bulguları reddetmek, kişinin liberal politikalardan ve gerçekliğin arzulanmayan yorumlarından kendini “özgürleştirdiğini” beyan etmesinin bir yolu haline geldi. 2020 Haziranı itibarıyla benzeri bir partizan ayrışma ABD’de, koronavirüs salgınının tehlikelerini kabul edip etmeme konusunda da yaşanıyordu. Alabamalı bir kadının, Fox News izleyen anne babasının pandemiyle ilgili hisleri hakkında dediklerine bakılırsa, “Trump o konuyu dert etmiyorsa onlar da etmiyorlar” dı. Kadının babası, küresel ısınmanın da uydurmaca olduğuna inanıyor, pandemiyle ilgili kaygıları “iklim değişikliği kandırmacasının güncel versiyonu” şeklinde niteliyordu.*

Bu bağlamlardan bakılırsa, sansür şimdiye kadarki en ölümcül etkilerini yaratmış olabilir. Hakikatin bilinebilirliği bile bir belirsizlik bulutunun içindeyken, birçokları için sığınak, güçlü addedilen bir lidere inanmaktan geçiyor. Hem bunda ne gibi bir sakınca olabilir ki?

* Neela Banerjee ve David Hasemyer, “Decades of Science Denial Related to Climate Change Has Led to Denial of the Coronavirus Pandemic”, *Inside Climate News*, 8 Nisan 2020, <https://insideclimatenews.org/news/08042020/science-denial-coronavirus-covid-climate-change>

SONSÖZ

Bu kitap 2020 yazının sonlarında baskıya giderken, sansürle ilgili haberler (dünyanın dört bir yanında koronavirüsle ilgili bilgilere ulaşım engeli; ABD ve İngiltere’de sosyal medya platformlarına hukuki düzenlemeler getirilmesine yönelik hareketlilik; Çin’in Zoom iletişim platformunu kendi sınırları dışındaki muhalif sesleri bastırmaya zorlaması; Siyahların Hayatı Değerlidir hareketiyle ilgili ABD seçmeninin aklını karıştırmak için yanlış bilgilerin pıtrak gibi yayılması ve dahası) öyle hızla geliyordu ki bilgi girişine bir yerde dur denmediği takdirde bu kitap asla tamamlanmayacaktı. Bu da, Roma idamlarıyla başlayıp Bizans putkırıcılığını, Amerika İç Savaşı’nı ve Weimar Cumhuriyet’inde gey ve komünist temalı filmlerin engellenmesini içeren bir eser için az şey değildi.

Tarih kitabı yazmanın avantajlarından biri, ana olayların yaşanıp bitmiş olmasıdır. Konuyla bağlantılı kaynaklar gereğince özümseindikten sonra amaç, olguları açıklamak ve onları tutarlı –ve umit ederim ki– aydınlatıcı bir anlatı içine yerleştirmektir. Birbirinden farklı yorumlar daima vardır ama yeni deliller çıkmadıysa, temeli oluşturan hikâye önemli bir değişikliğe uğramaz. Gelgelelim kitabın konusu sansür olduğunda (çağdaş olaylardan çok, geçmiştekiler ele alınsa bile) güvenilir bir anlatının oluşturulabileceği varsayımı dahi zora girer. Meselenin temelinde fikirlerin ve bilginin engellenmesi yattığından, kitabın söylenmeyenleri, söylenip de sonradan örtbas edilenleri, fikirlerini söze dökmüş

hangi önemli kişilerin sırra kadem bastığını yeterince hesaba katmadığı şüphesi, insanı durmaksızın rahatsız eder. Sansürün tarihi gibi şeffaf olmayan bir konu hakkında yazmak, boşluğun peşine düşmek gibi bir şeydir; yetişip yakaladığınız anda tek keşfettiğiniz, koca bir sessizliktir. Hikâyenin nesneleri ne de olsa kaybolup gitmişlerdir.

Bu durum özellikle de söyleme getirilen engellerin dağ gibi büyüdüğü ve sansürün ne olduğuna, nasıl hayata geçirildiğine dair temel varsayımların dönüşüm geçirdiği günümüzde çok daha geçerli. Söylemin araçları ve bizzat kendisi, artık sesleri susturmak için kullanılırken, hangi söylemlere izin verileceği ise gitgide platformlarını sorumlulukla yönetmekten çok, internette kârlı ürünler geliştirmekle ilgilenen acemi mühendislerle bırakılıyor. (Genelde paraya dayalı ve müesses çıkarların karşısında duran mülksüzlerin sahası olan) İfade özgürlüğü davasında ise bu grubun borusu öter oldu. Feminist akademisyen Catharine McKinnon'ın Birinci Anayasa Değişikliği'ne istinaden yazdığı gibi, "Hukukun, bir zamanlar... radikaller, sanatçılar ve aktivistler, sosyalist ve pasifistler, dışlananlar ve mülksüzleştirilenler için kalkan görevi gören şey, bugün otoriter yöneticiler, ırkçılar ve kadın düşmanları, Naziler ve siyah karşıtı ırkçı örgütler, pornografi meraklıları ve seçim satın alan şirketler için bir kılıca dönüştü" * McKinnon biraz mübalağa ediyor olabilir ama işleyişi doğru anlıyor. Sansüre getirilen kısıtlamalar artık birçok mühim yönüyle, ötekileştirilmiş seslerden çok kökleşmiş bazı zenginlik ve ayrıcalık hiyerarşilerini korur hale geldi.

Böylesi akışkan bir ortam, bugün var olan hangi çalkantılı ihtilafın kalıcı değişim getireceğini, hangisinin politik ya da tek-

* Catharine A. Mackinnon, "The First Amendment, An Equality Reading", *The Free Speech Century*, haz. Geoffrey R. Stone ve Lee C. Bollinger (New York: Oxford 2019), s. 140.

nolojik gelişmelerle etkisizleşeceğini, hangisinin buharlaşıp gideceğini öngörmeyi imkânsız kılıyor. Bunun bir örneği, Trump yönetiminin 2020 ortasında getirdiği ve sosyal medyaya yönelik yasal korumaların ana direklerinden birini oluşturan İletişim Ahlakı Yasası'nın 230. ek maddesini hedef alan başkanlık emriydi. Trump yönetimindeki Beyaz Saray'dan çıkan pek çok şey gibi bu emir de fevri ve hukuken hamdı; izlenen siyasette kalıcı bir değişiklikten çok, kısa vadede siyasi puan kazanmayı amaçlar gibiydi. Emrin anayasaya uygunluğunu sorgulayan en az bir dava açıldı ki, lehte karar gelmesi mümkün. Ama 230. ek madde bu girişimden sağ salim çıksa bile çevrimiçi söylemi büyük ölçüde sınırlamaya yönelik hamle bir noktada meyve verebilir. Bunun nasıl veya ne zaman olacağını bilmek mümkün değil. Doğrusunu söylemek gerekirse, çevrimiçi ortamda ifade özgürlüğüne yönelik düzenleme getirme sürecinin tamamı, yapılan öngörülerini boşa çıkardı. Otuz altı yaşında bir milyarderin şirketinin, yani Facebook'un oluşturup finanse ettiği özel bir jüri kürsüsünün, günümüzün en mühim ifade özgürlüğü meseleleri hakkında yargıya varma gücüne sahip olacağı, on yıl önce kimin aklına gelirdi?

Ne var ki her tür tarihsel kesişme noktasının doğurduğu belirsizliklere rağmen yazılı metinler, sözlü ifadeler ve imgeler, geçmişte olduğu gibi bugün de korku saçmaya devam ediyor. Tarihçi Robert Darnton'un dediği gibi, "İfadenin gücü, gündelik hayatın sıradan eylemlerinden temelde çok da farklı olmayan şekillerde etkisini gösteriyor" * Ve ifade özgürlüğü bir tehdit oluşturduğunda, aşağıladığında, utandırdığında ya da kabul edilmiş ahlaki değerlere tekme savurduğunda, onu engelleme isteği bugün de en az geçmişteki kadar ciddi ve ısrarcı bir nitelik gösteriyor. Bu tür ifadeler, gücü elinde tutanlara yöneltildiğinde ise ancak sağlam bariyerler onları sansürlenmekten koruyabiliyor. Söz konusu ba-

* Darnton, *Censors at Work*, s. 19.

riyerlerin Batı'daki örnekleri nispeten yeni sayılır. Devlet aleyhine konuşmaya ya da devlette görevlerini kötüye kullananları ihbar etmeye dönük bugün yürürlükte olan geniş kapsamlı hakların ömrü ne olacak, kimse bilemez.

Sansür eskiden olduğu gibi bugün de bir güç gösterisi, ama'artık eskisinden çok daha nafile bir çaba. Yüzyıllar içinde imha edilen metinlerden ne kadarının tümüyle yok olduğunu bilemesek de elinizdeki kitabın da gösterdiği gibi, birtakım kopyalar genelde yok olmaktan kurtuluyordu. Çünkü ya sansürcüler onları kendilerine saklıyordu ya da dolaşımdaki tüm kopyaların izini sürmiyorlardı. Bugün var olan milyonlarca metnin dijitalleştirildiği, yazılır yazılmaz da bulut ortamına aktarıldığı düşünülürse, yasaklı materyalleri ortadan kaldırma yollarının kapandığını söyleyebiliriz. Ne de olsa en sıkı kontrollerin bile açığını yakalamak mümkün. 2020'de basın özgürlüğü grubu Sınır Tanımayan Gazeteciler çok sayıda yasaklı haberi, popüler çevrimiçi oyun Minecraft üzerinden (Çin gibi) en ağır sansürün uygulandığı ülkelerde erişilir kılmayı başardı. Yasaklı haberler, pop şarkılarının içine gömülerek, çevrimiçi müzik servisi Spotify kanalıyla da dağıtıldı.* Bu taktikleri yetkililer de herkes kadar biliyor ama sansür uygulamayı yine de sürdürüyorlar çünkü sürdürmeleri gerektiğine inanıyorlar. Korktukları sadece ifade özgürlüğü değil, aynı zamanda hoşgörü izlenimi yaratma ihtimali. Üstelik ifade özgürlüğüne yönelik –sembolik de olsa– agresif bir tavır takınıldığı anda, bu tavırdan vazgeçmek yahut yumuşamaya gitmek durumu onlar adına daha

* Caleb Chen, "Activists in Minecraft made a digital library to bypass government censorship", Privacy News Online, 24 Mart 2020, erişim tarihi 20 Haziran 2020, <https://www.privateinternetaccess.com/blog/activistsin-minecraft-made-a-digital-library-to-bypass-government-censorship/>; Miriam Deprez, "Emojis, Minecraft and Spotify: How citizens are beating the censors", *Southeast Asia Globe*, 4 Mayıs 2020, erişim tarihi 20 Haziran 2020, <https://southeastasiaglobe.com/press-freedom-beating-censors/>

da kötüleştiriyor.

Nefret söylemini ve rencide edici söylemi sınırlama yönündeki son baskılar, hem sözün gücünün bir kanıtı hem de ifadenin olabildiğince özgür olması gerektiği fikrine bir hakaret teşkil ediyor. Açık gerçek şu ki insanların tiksindirici, ahlaksız ya da zamanın ruhuyla uyumsuz düşünceleri daima olacaktır. Bu tür düşünceler dışa vurulduğunda, (dijital ya da başka bir mecrada) işitme mesafesinde bulunan biri acı çekebilir veya kötü davranışlar sergileyecek şekilde etkilenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupası'nın ifade özgürlüğünü, zararlı ifadelerle sınırlama getirerek dengeleme denemesi, umulan sonucu vermiş görünmüyor. Şubat 2020'de Avrupa Konseyi Yahudi aleyhtarlığında, Müslüman aleyhtarlığında ve diğer ırkçı nefret suçlarında görülen keskin artışın ve yabancı düşmanı politikaların yükselişine dikkat çekti.* Bu bulgular ışığında Avrupa Konseyi genel sekreteri Marija Pejčinović Burić şunları söyledi: "Radikal ırkçıların zehirli retoriğinin yayılmasını engellemeliyiz. Bu retorik demokrasilerimizi temelinden sarsıyor."***

Burić belki de haklı. Sonuçlarını hesaba katmadan ifade özgürlüğüne kucak açmak sorumsuzca ve tehlikeli olabilir. ABD'lilerin nefret söylemine neredeyse sınırsız hoşgörü göstermeye çalışması bunun bariz bir örneği; özellikle de nefret söylemlerinin önemli bir kısmı bizzat devletten gelince. Öte yandan ifade özgürlüğünü agresif bir şekilde denetlemek de devletin, özgür toplumun sonunu getirecek türden bir güç kullanması riskini doğuruyor. Bu iki

* Council of Europe, "Annual Report on ECRI's Activities covering the period from 1 January to 31 December, 2019", <https://rm.coe.int/ecriannual-report-2019/16809ca3e1>

Council of Europe Newsroom, "Ultra-nationalism, anti-semitism, anti-Muslim hatred: Anti-racism commission raises alarm over situation in Europe", 27 Şubat 2020, erişim tarihi 20 Haziran 2020, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/ultra-nationalism-anti-semitism-anti-muslim-hatredanti-racism-commission-raises-alarm-over-situation-in-europe>

şerri tartıp biçerken yine George Orwell'in 1940'lardaki tespiti-
ne dönüyorum: "Hürriyetin tek bir anlamı varsa, o da insanlara
duymak istemediklerini söyleyebilme hakkıdır." Zararlı retoriği
ortadan kaldırmak, kısa vadede bazılarının esenliğini koruyabilir
ama sözlerin ardında yatan karanlığı da ortadan kaldıracağı kesin
değildir. Hedefini şaşırmış her eylem gibi söylem de gerçekten za-
rara yol açabilir. Ancak bu kitabın parmak bastığı önemli bir şey
varsa o da şu ki; tehlikeli bir fikri ortadan kaldırmak için ifade
özgürlüğüne darbe vurmak, sadece etkisiz olmakla kalmaz, uzun
vadede çok daha büyük fenalıklara yol açar.

* George Orwell, "The Freedom of the Press", *New York Times*, 8 Ekim, 1972.

TEŞEKKÜR

Bu kitap, çalışmalarına güvendiğim birçok akademisyenden, başka birçok kişinin yardımı ve yönlendirmesinden ve eserimi ortaya çıkarmam için bana sağlam bir zemin sunan birinci sınıf iki yayıncılık ekibinden gelen ciddi desteklerle tamamlandı.

Bilimsel hiçbir çalışma kendi içinde benzersiz değildir. Benim kitabım da, bilgisi ve keşifleriyle çabalarımaya hayat veren insanların emekleri üstüne kurulu. Bunlar arasında, John Barrell, Paul Boyer, Monica Braw, Ernst Cassirer, Zechariah Chafee, Michael Kent Curtis, Robert Darnton, Thomas Emerson, Jack Goldsmith, Robert Justin Goldstein, Charles Hedrick, Nat Hentoff, Rebecca Knuth, Elisabeth Ladenson, Leonard Levy, Catharine MacKinnon, Kenan Malik, George Orwell, Julian Petley, George Roeder, Dirk Rohmann, Alexander Rubel, Fredrick Siebert, Geoffrey Stone, Zeynep Tüfekçi, Adam Winkler ve Tim Wu var. Omuzlarında yükseldiğim isimlerden sadece birkaçı bunlar.

Mütereddit çabalarımı şekillendirmeme yardımcı olan ve ferasetli editoryal yardım sağlayanlar ise Mitchell Albert, Charlie McCann ve Kristen Janene Nelson'dı.

İşin profesyonel kısmında sunduğu desteğe ve yardıma büyük değer verdiğim, yorulmak bilmez ajans temsilcisi Andrew Stuart ile Beacon'dan eşsiz Joanna Green var. The Westbourne Press'ten ise müthiş Lynn Gaspard'ın desteği çok kıymetliydi. Fikir tamamen ondan çıktığı için, bu kitabın hakkı kısmen Lynn'e teslim edilmeli (bütün kusurlarıysa bana ait).

Her günümü mümkün kılan şey ise bu kitap projeleri boyunca bana katlanmak gibi bir kadere mahkûm olan çocuklarım Lawrence, Claire ve Grey ile hayatımın büyük aşkı Jennifer oldu.

KAYNAKÇA

- "ACLU Files First Amendment Challenge to Criminal Defamation Law", ACLU, 18 Aralık 2018.
- "Act XCI: Divulgers of False News", *In The Statutes at Large: Being a Collection of All the Laws of Virginia*, 2. Cilt, haz. William Waller Hening, New York: R. & W. & G. Bartow, 1823.
- "Atheism as an Insult", 28 Nisan 1883, *The Spectator*, Sayı 56, s. 542.
- "Avodah Zarah 18a", *The William Davidson Talmud*, Sefaria: A Living Library of Jewish Texts.
- "Brigitte Bardot Fined £12,000 for Racial Hatred After Claiming Muslims Are Destroying France", *Daily Mail*, son güncelleme 3 Haziran 2008.
- "Code of Practice on Disinformation", European Commission, 26 Eylül 2018.
- "Eberhard Focke, Arrested German Official", New Zealand History, Ministry for Culture and Heritage, son güncelleme Nisan 21, 2016.
- "EU Court Criticizes France for Fining Man over Sarkozy Insult", Reuters, 14 Mart 2013.
- "Historical Concept of Treason", *Indiana Law Journal*, s. 74-75.
- "House of Lords Journal Volume 12: 18 Aralık 1667," Journal of the House of Lords: Volume 12, 1666-1675. Londra: 1767-1830, British History Online.
- "In the High Court of Justice, Queen's Bench Division, 18 Haziran 1877, The Queen v. Charles Bradlaugh and Annie Besant," Londra: Freethought Publishing Company, 1877.
- "Interview: Samantha Power", *Frontline*, PBS, 1 Nisan 2004.
- "Isis and the Name of Ra", Digital Egypt for Universities, University College London, 2003.
- "Judgment on Apology of Terrorism", ECHR Blog, 2 Ekim 2008.
- "Killing the Messenger 2018", International News Safety Institute.
- "Maimonidean Controversy", *Encyclopedia Judaica*, Jewish Virtual Library.
- "May Irwin Kiss", ABD: Edison Manufacturing Co., 1896, 20 saniyelik film şeridi, Library of Congress.
- "Meeting of the Citizens of Albany", *Washington Globe*, 10 Eylül 1835

- “Platform of the National-Socialist German Workers’ Party (24 Şubat 1920)”, Jewish Virtual Library, Y. Arad ve diğerleri, Documents on the Holocaust ... Kudüs: Yad Vashem, 1981.
- “Policing the War Effort”, New Zealand History, Ministry for Culture and Heritage, son güncelleme 24 Kasım 2016.
- “Additional Regulations Under the War Regulations Act 1914 and Its Amendments”, NZ Gazette, 4 Aralık 1916.
- “Requests to Delist Content Under European Privacy Law”, Google, son erişim 12 Mayıs 2020.
- “Richard Clough to Gresham, 21 Ağustos 1566, No. 668”, Calendar of State Papers: Foreign Series, of the Reign of Elizabeth, 1566-8, haz. A. J. Crosby, Cambridge: Macmillan & Co, 1871.
- “Singapore Fake News Law a ‘Disaster’ for Freedom of Speech, Says Rights Group”, *The Guardian*, 9 Mayıs 2019.
- “Spotlight on Speech Codes 2020”, FIRE, son erişim 13 Mayıs 2020.
- “The Acts of Euplus”, *The Acts of the Christian Martyrs*, çev. Herbert J. Musurillo, Oxford: Clarendon Press, 1972.
- “The Confessional Unmasked”, *English Reports Annotated*, 2. Cilt, Birleşik Krallık: Reports and Digest Syndicate, Ltd., 1868.
- “The Creation Account of the Uitoto of Columbia, South America”, Internet Sacred Text Archive, son erişim 17 Mart 2020.
- “The Historical Concept of Treason: English, American”, *Indiana Law Journal* 35, No. 1, madde 4 (1959): s. 70-80.
- “The Question of Indecent Literature”, *The Lancet*, J. Onwhyn, 19 Kasım 1898, s. 1344-45.
- “The Report of 1800, [7 January] 1800”, Founders Online, National Archives.
- “The Royal Injunctions of Edward VI, 1547”, Visitation Articles and Injunctions, II. Cilt, 1536–1557, haz. W. H. Frere ve W. P. M. Kennedy, Londra: Longmans Green & Company, 1910.
- “The Trial of John Tutchin ... 1704”, A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason ..., 14., haz. T. Bayly Howell ve diğerleri, 5. Baskı, Londra: Longman et al., 1816-1828.
- “The Trial of John Twyn for High Treason”, Cobbett’s Complete Collection of State Trials and Proceedings ..., 6. Cilt, haz. T. B. Howell. Londra: Longman et al., 1816.
- “The Trump Administration and the Media”, Committee to Protect Journalists, 16 Nisan 2020.

- "Tyndale's New Testament, 1526", British Library Collection Items, son erişim 27 Mart 2020.
- "Universal Declaration of Human Rights", Birleşmiş Milletler.
- "Wilfred Burchett: The Atomic Plague", Fair Observer, 27 Ağustos 2014.
- Abrams v. United States, 250 U.S. 616 (1919).
- Abrams, Floyd, *Speaking Freely: Trials of the First Amendment*, New York: Penguin, 2005.
- Adams, Robert P, "Despotism, Censorship, and Mirrors of Power Politics in Late Elizabethan Times", *Sixteenth Century Journal* 10, No. 3 (1979): s. 5-16.
- Akarman, George, "The Seizure of Obscene Literature", Letter to the Editor, *New York Herald*, 20 Eylül 1857, s. 8.
- Al Jazeera, "Pramoedya Toer: Why You Should Know Him", 6 Şubat 2017.
- Albert, Nicole. "Books on Trial: Prosecutions for Representing Sapphism in Fin-de- siècle France", *Disorder in the Court: Trials and Sexual Conflict at the Turn of the Century*, haz. George Robb ve Nancy Erber, New York: New York University Press, 1999. Alıntılanan metin, G. Garrigues, "Moulin Rouge", *La Vie théâtrale* 4 (25 Ocak 25, 1907).
- Alexander, Philip, "Reflections in Word Versus Image as Ways of Mediating the Divine Presence in Judaism", *The Image and Its Prohibition in Jewish Antiquity*, haz. Sarah Pearce, Oxford: Journal of Jewish Studies, 2013.
- Allsop, Jon, "Espionage Charges Against Assange Are a 'Terrifying' Threat to Press Freedom", *Columbia Journalism Review*, 24 Mayıs 2019.
- Allsop, Jon, "The Trump Administration Is Suppressing Climate Science", *CJR*, 7 Ağustos 2019.
- Allyn, Bobby, "Researchers: Nearly Half of Accounts Tweeting About Coronavirus are Likely Bots", *NPR*, 20 Mayıs 2020.
- Al-Monitor, "Egypt's Censors Shift into High Gear over Coronavirus Coverage", Al-Monitor, 18 Mart 2020.
- Arnade, Peter, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots: The Political Culture of the Dutch Revolt*, Ithaca: Cornell University Press, 2008.
- Bailyn, Bernard, *The Ordeal of Thomas Hutchinson*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1974.
- Baines, Paul ve Pat Rogers, *Edmund Curll, Bookseller*, Oxford: Clarendon Press, 2007.
- Balkin, Jack M., "How to Regulate (and Not Regulate) Social Media"; Knight First Amendment Institute, 25 Mart 2020.
- Banerjee, Neela ve David Hasemyer, "Decades of Science Denial Related to Climate Change Has Led to Denial of the Coronavirus Pandemic", *Inside Climate News*, 8 Nisan 2020.

- Barnes, Timothy D., *Constantine and Eusebius*, Cambridge: Harvard University Press, 2006.
- Barrell, John, *Imagining the King's Death: Figurative Treason, Fantasies of Regicide, 1793-1796*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Bell, Richard, *We Shall Be No More: Suicide and Self-Government in the Newly United States*, Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Benjamin, Thomas, haz., *Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450*, Detroit: Thomson Gale, 2007.
- Benson, Thor, "Trolls and bots are flooding social media with disinformation encouraging states to end quarantine", *Business Insider*, 20 Nisan 2020.
- Berkeley, Bill, *The Graves Are Not Yet Full*, New York: Basic, 2008.
- Berkowitz, Eric, "Trump Likes to Charge His Opponents with Treason. He Is Echoing Europe's Worst Despots", *Washington Post*, 23 Temmuz 2019.
- Berkowitz, Eric, *Sex and Punishment: Four Thousand Years of Judging Desire*, Londra: The Westbourne Press, 2012. [Türkçesi: Seks ve Ceza, çev. Orhan Düz, Kolektif Kitap, 2016.]
- Bernstein, Matthew, *Controlling Hollywood: Censorship and Regulation in the Studio Era*, Londra: Athlone, 2000.
- Berry, Lloyd E., haz., *John Stubbs's "Gaping Gulf": With Letters and Other Relevant Documents*, Charlottesville: University Press of Virginia, 1968.
- Birgel, Franz A., "Kuhle Wampe, Leftist Cinema, and the Politics of Film Censorship in Weimar Germany", *Historical Reflections/Reflexions Historiques* 35, No. 2, (Ocak 2009): s. 41.
- Black, Eugene Charlton, "The Eighteenth Century: Control and Revolution", *Censorship: 500 Years of Conflict*, haz. William Zeisel, New York: Oxford University Press, 1985.
- Blackstone, William, *Commentaries on the Laws of England*, 1. Cilt, Chicago: University of Chicago Press, 1979.
- Blackstone, William, *Commentaries on the Laws of England*, 4. Cilt, Chicago: University of Chicago Press, 1979.
- Block v. Chicago, 239 Ill. 251 (1909).
- Bogen, David S., "The Origins of Freedom of Speech and Press", *Maryland Law Review* 42, No. 2, (1983): s. 456-57.
- Bollinger, Lee C., "Free Speech on Campus Is Doing Just Fine, Thank You", *The Atlantic*, 12 Haziran 2019.
- Bonaparte, Napoleon, "Letter of October 1812", akt. Robert Netz, *Histoire de la censure dans l'édition*, Paris: PUF, 1998.
- Bonaparte, Napoleon, "Napoleon I", *Oxford Essential Quotations* içinde, haz. Susan Ratcliffe, Oxford: Oxford University Press, 2018.

- Bond v. Floyd, 385 U.S. 116 (1966).
- Boos v. Barry, 485 U.S. 312 (1998), *Hustler Magazine v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988).
- Bosmajian, Haig, *Burning Books*, Jefferson, NC: McFarland, 2006.
- Bouc , Paul-Gabriel, haz., *Sexuality in Eighteenth-Century Britain*, Manchester: Manchester University Press, 1982.
- Bowdler, Thomas, haz., *The Family Shakespeare in One Volume*, Londra: Longman, Green, 1863.
- Boyer, Dominic, "Censorship as a Vocation: The Institutions, Practices, and Cultural Logic of Media Control in the German Democratic Republic", *Contemporary Studies in Society and History* 45, No. 3 (Haziran 2003).
- Boyer, Paul S., *Purity in Print: The Vice-Society Movement and Book Censorship in America*, New York: Scribner, 1968.
- Boyle, Humphrey, *Report of the Trial of Humphrey Boyle*, Londra: R. Carlile, 1822.
- Bradshaw, David, "Ulysses and Obscenity", British Library, 25 Mayıs 2016.
- Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 (1969).
- Braw, Monica, *The Atomic Bomb Suppressed: American Censorship in Occupied Japan*, Armonk: M. E. Sharpe, 1991.
- Brenan, Gerald, *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1943, 2014.
- Brodkin, Jon, "ISPs Sue Maine, Claim Web-Privacy Law Violates Their Free-Speech Rights", *Ars Technica*, 18 Şubat 2020.
- Brooke, Rupert, "I. Peace", "III. The Dead", ve "IV. The Dead", *1914 and Other Poems*. Londra: Sidgwick & Jackson Ltd., 1915.
- Brooks, Rosa, "And Then the Breitbart Lynch Mob Came for Me", *Foreign Policy*, 6 Şubat 2017.
- Brown, Peter, *The Rise of Western Christendom*, 2. Baskı, Cambridge, MA: Blackwell, 2003.
- Bruendel, Steffen, "Othering/Atrocity Propaganda", *1914–1918 Online: International Encyclopedia of the First World War*, haz. Ute Daniel ve diğ erleri, Freie Universität Berlin, 8 Ekim 2014.
- Burch, Sean, "'Senator, We Run Ads': Hatch Mocked for Basic Facebook Question to Zuckerberg", *TheWrap*, 10 Nisan 2018.
- Burchett, Wilfred, *Shadows of Hiroshima*, Londra: Verso, 1983.
- Burke, Claire, "Polite Society: Why Are British Cities Banning Swearing?", *The Guardian*, son düzenleme tarihi 3 Şubat 2020.

- Burnside, Major-General, "General Orders No. 90", *The War of the Rebellion* içinde, Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1902.
- C. J. Cockburn, *Regina v. Hicklin*, (1868), L.R. 3 Q.B. 360, Court of the Queen's Bench.
- Campaign for Free Speech, "Majority of Americans Want to Scrap First Amendment, Polling Finds", 23 Ekim 2019.
- Carlile, Richard, *The Battle of the Press, As Told in the Story of the Life of Richard Carlile*, haz. Theophila Carlile Campbell, Londra: Bonner, 1899.
- Carlile, Richard, *The Report of the Proceedings of the Court of King's Bench*, Londra: R. Carlile, 1822.
- Carlile, Richard, *The Republican*, 1. Cilt, No. 2-16, Londra: T. Davison, 1819.
- Carlile, Richard, *The Republican*, 7. Cilt, Londra: R. Carlile, 1823.
- Cassirer, Ernst, *Language and Myth*, çev. Susanne K. Langer, New York: Dover Publications, 1953.
- Cassirer, Ernst, *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy: Ernst Cassirer*, çev. Mario Domandi, New York: Harper & Row, 1963.
- Cassius Dio, *Roman History*, 57. Kitap, 24. Bölüm.
- Cato [John Trenchard ve Thomas Gordon], "Cato's Letter No. 62", *Cato's Letters*, 2. Cilt, haz. Ronald Hamowy, Indianapolis: Liberty Fund, 1995. 1721 tarihli şu risaleden alınmıştır: *Of Freedom of Speech: That the Same Is Inseparable from Publick Liberty*, Chafee, Zechariah, *Free Speech in the United States*, New York: Atheneum, 1969.
- Chamberlain, Lesley, *Ministry of Darkness: How Sergei Uvarov Created Conservative Modern Russia*, Londra: Bloomsbury, 2019.
- Charney, Noah, *The Museum of Lost Art*, New York: Phaidon, 2018.
- Childe, Vere Gordon, *Man Makes Himself*, Nottingham, Birleşik Krallık: Spokesman, 2003.
- Choldin, Mariana Tax, *A Fence Around the Empire: Russian Censorship of Western Ideas Under the Tsars*, Durham, NC: Duke University Press, 1985.
- Citizens United v. FEC, 558 U.S. 310 (2010).
- Clinton, Hillary Rodham, "Remarks on Internet Freedom", The Newseum, U.S. Dept. of State, 21 Ocak 2010.
- Coates, John C., IV, "Corporate Speech & the First Amendment: History, Data, and Implications", University of Minnesota Law School, 8 Temmuz 2015.
- Cobbett's Political Register* 46, No. 9, 31 Mayıs 1823.
- Cobbett's Political Register* 35, 27 Ocak 1820, Londra: William Benbow, 1820.
- Cohen, Abraham, *Everyman's Talmud*, New York: Schocken, 1975.
- Coleman, Justine, "Education Dept. Cites Disproportionate Focus on 'Positive

- Aspects of Islam' in Reviewing UNC-Duke Grant Funding", *The Hill*, 19 Eylül 2019.
- Commonwealth v Sharpless, 1 S. & R. (Pa.) 91 (1815).
- Commonwealth v. Buckley, 200 Mass. 346 (1909).
- Commonwealth v. Holmes, 17 Mass. 335 (1821).
- Comstock, Anthony, "Vampire Literature", *North American Review* 153, No. 417 (Ağustos 1891).
- Comstock, Anthony, *Traps for the Young*, 3. Baskı, New York: Funk & Wagnalls, 1883.
- Conger, Kate ve Daisuke Wakabayashi, "Google Employees Protest Secret Work on Censored Search Engine for China", *New York Times*, 16 Ağustos 2018.
- Congressional Globe, 24th Congress, 1st Session 75 (1836).
- Coote, William, "Law and Morality", *Public Morals* içinde, haz. James Marchant. Londra: Morgan and Scott, 1902.
- Coote, William, *Pernicious Literature ... Trial and Conviction for Sale of Zola's Novels*, Londra, 1889.
- Coppard, George, *With a Machine Gun to Cambrai: A Story of the First World War*, Londra: Cassell, 1999.
- Cormack, Robin, *Painting the Soul: Icons, Death Masks and Shrouds*, Londra: Reaktion Books, 1997.
- Cox, Edward William, haz., *Reports of Cases in Criminal Law Argued and Determined in All the Courts*, Londra: Horace Cox, 1886.
- Cragin, Thomas J., "The Failings of Popular News Censorship in Nineteenth-Century France", *Book History* 4 (2001), <https://www.jstor.org/stable/30227327>
- Cramer, Frederick H., "Bookburning and Censorship in Ancient Rome: A Chapter from the History of Freedom of Speech", *Journal of the History of Ideas* 6, No. 2 (1945), <https://www.jstor.org/stable/2707362>
- Crown, Daniel, "The Price of Suffering: William Pynchon and The Meritorious Price of Our Redemption." *The Public Domain Review*, 11 Kasım 2015.
- Curll, Edmund, *Curlicism Display'd*, Londra, 1718.
- Cursory Observations upon ... the Last Session of Parliament*, Dublin: R. Milliken, 1818.
- Curtis, Michael Kent, "The Curious History of Attempts to Suppress Antislavery Speech, Press, and Petition in 1835-37", *Northwestern University Law Review* 89, No. 3 (1989): s. 805.
- Curtis, Michael Kent, *Free Speech, "The People's Darling Privilege": Struggles for Freedom of Expression in American History*, Durham: Duke University Press, 2000.

- Dagge, Henry, *Considerations on Criminal Law*, Dublin: H. Saunders ve diğerleri, 1772.
- Darnton, Robert, *Censors at Work: How States Shaped Literature*, New York: Norton, 2015.
- Darnton, Robert, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*, New York: Norton, 1996.
- De Jongh, Nicholas, *Politics, Prudery & Perversions: The Censoring of the English Stage, 1901–1968*, Londra: Methuen, 2001.
- Debs v. United States, 249 U.S. 211 (1919).
- DeJean, Joan, *The Reinvention of Obscenity: Sex, Lies, and Tabloids in Early Modern France*, Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- Demetriou, Danielle, “‘Obscene’ Art of D. H. Lawrence Goes on Show after 70-Year Ban”, *Independent*, 4 Aralık 2003.
- Dennis, Donna I., “Obscenity Prosecution and Their Consequences in Mid-Nineteenth-Century America”, *SSRN Electronic Journal*, 11 Ekim 2005.
- Diderot, Denis, *Diderot’s Selected Writings*, haz. Lester G. Crocker, New York: Macmillan, 1966.
- Dobson, R. B., *The Peasants’ Revolt of 1381*, Londra: Macmillan, 1970.
- Döpfner, Mathias, “Why We Should All Fear Google: Open Letter from Axel Springer to Eric Schmidt”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 Mayıs 2016.
- Douglas, James, “A Book That Must Be Suppressed”, *Sunday Express*, 19 Ağustos 1928.
- Dower, John W., *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*, New York: Norton/New Press, 2000.
- Duniway, Clyde Augustus, *The Development of Freedom of the Press in Massachusetts*, New York: Longmans, Green, and Co., 1906.
- Eber, Shirley, “Dror Green: The Train of Wonders”, *Index on Censorship* 19, No. 10 (1 Kasım 1990): s. 18-19.
- Economy, Elizabeth C., “The Great Firewall of China: Xi Jinping’s Internet Shutdown”, *The Guardian*, 29 Haziran 2018.
- Edwards, Everett Joshua ve Jeannette Edwards Rattray, *“Whale Off”: The Story of American Shore Whaling*, New York: Coward-McCann, 1956.
- Elmslie, W. A. L., *Texts and Studies: The Mishna on Idolatry, ‘Aboda Zara*, Eugene: Wipf & Stock, 1911.
- Emerson, Donald Eugene, *Metternich and the Political Police: Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815–1830)*, The Hague: Springer, 1968.
- Emerson, Thomas I., *The System of Freedom of Expression*, New York: Vintage Books., 1971.

- Enstad, Johannes Due ve Jacob Aasland Ravndal, "Why Is There So Much More Right-Wing Violence in Sweden?", *Aftenposten*, son güncelleme 3 Kasım 2015.
- Erickson, Raymond, "Vienna in Its European Context", *Schubert's Vienna* içinde, haz. R. Erickson, New Haven: Yale University Press, 1997.
- Erlanger, Rachel, *Unarmed Prophet*, New York: McGraw-Hill, 1987.
- European Court of Human Rights, "Hate Speech" zeti, Press Unit, Mart 2020.
- Alıntılanan dava: Erbakan, Türkiye'ye karşı.
- Eusebius, *Life of Constantine*, ev. Averil Cameron ve Stuart G. Hall, Oxford: Clarendon Press, 1999.
- Eusebius, *The Ecclesiastical History and The Martyrs of Palestine*, 2 cilt, ev. H. J. Lawlor ve J. E. L. Oulton. Londra: Society for the Promotion of Christian Knowledge, 1927.
- Evich, Helena Bottemiller, "Agriculture Department buries studies showing dangers of climate change", *POLITICO*, 23 Haziran 2019.
- Ewing, Jack ve Melissa Eddy, "Far-Right Shooting Shatters an Already Fragile Sense of Security in Germany", *New York Times*, son güncelleme 21 şubat 2020.
- FCC v. Pacifica Foundation, 438 U.S. 726 (1978).
- Feldt, Gloria, "Margaret Sanger's Obscenity", *New York Times*, 14 Ekim 2006.
- Fernández-Armesto, Felipe, *1492: The Year Our World Began*, Londra: Bloomsbury, 2009.
- Filonk, Jacob, "Athenian Impiety Trials: A Reappraisal", *DIKE* 16 (2013).
- Findlen, Paula, "Humanism, Politics and Pornography in Renaissance Italy", *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity, 1500-1800* içinde, haz. Lynn Hunt, New York: Zone Books, 1993.
- Finley, M. I., "Myth, Memory, and History", *History and Theory* 4, No. 3 (1965).
- Flaubert, Gustave, "Letter of 16 January 1857", *Correspondence*, 2. Cilt, Paris: Gallimard, 1973.
- Flaubert, Gustave, *Madame Bovary, Flaubert Oeuvres I* içinde, haz. Albert Thibaudet ve Rene Dumesnil, "Bibliothèque de la Pliade", No. 36, Paris: Gallimard, 1951.
- Flood, Alison, "South Carolina Police Object to High-School Reading List", *The Guardian*, 3 Temmuz 2018.
- Force v. Facebook, Inc., 943 F.3d 53 (2d Cir. 2019).
- Franklin, Benjamin, "An Account of the Supreme Court of Judicature (12 Eyll 1789)", *The Writings of Benjamin Franklin* içinde, 10 cilt, haz. Albert H. Smyth, New York: Macmillan, 1907.

- Frenkel, Sheera ve diğeri, "Delay, Deny and Deflect: How Facebook's Leaders Fought Through Crisis", *New York Times*, 14 Kasım 2018.
- Friedersdorf, Conor, "The Perils of Writing a Provocative Email at Yale", *The Atlantic*, 26 Mayıs 2016.
- Funke, Daniel ve Daniela Flamini, "A Guide to Anti-Misinformation Actions Around the World", Poynter, son güncelleme tarihi 13 Ağustos 2019.
- Funke, Daniel, "Egypt Is Jailing More Journalists on 'False News' Charges Than Anywhere Else in the World", Poynter, 13 Aralık 2018.
- Furedi, Frank, "The Media's First Moral Panic", *History Today* 65, No. 11 (Kasım 2015).
- Fussell, Paul, *Wartime: Understanding and Behavior in the Second World War*, Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Gallagher, Ryan, "Google Employees Uncover Ongoing Work on Censored China Search", *The Intercept*, 4 Mart 2019.
- Gary, Jeff ve Ashkan Soltani, "First Things First: Online Advertising Practices and Their Effects on Platform Speech", Knight First Amendment Institute, 21 Ağustos 2019.
- Gatti, Hilary, *Giordano Bruno and Renaissance Science: Broken Lives and Organizational Power*, Ithaca: Cornell University Press, 2002.
- Gelber, Katharine ve Luke McNamara, "The Effects of Civil Hate Speech Laws: Lessons from Australia", 29 Temmuz 2015, *Law and Society Review* 49, No. 3 (Eylül 2015): s. 631-64.
- Gibbs, Philip, *The Battles of the Somme*, Toronto: McClelland, Goodchild, and Stewart.
- Gibbs, Philip, *Adventures in Journalism*, New York: Harper and Bros., 1923.
- Gillett, Charles Ripley, *Burned Books: Neglected Chapters in British History and Literature*, 1. Cilt, New York: Columbia University Press, 1932.
- Gitlow v. New York, 268 U.S. 652 (1925).
- Goethe, Johann Wolfgang von, *The Sorrows of Young Werther*, çev. William Rose, Londra: Scholartis Press, 1929.
- Goldschmidt, Paul, *Pornography and Democratization: Legislating Obscenity in Post-Communist Russia*, Londra: Routledge, 2019.
- Goldsmith, Jack ve Tim Wu, *Who Controls the Internet?: Illusions of a Borderless World*, New York: Oxford 2008.
- Goldsmith, Jack, "The Failure of Internet Freedom", Knight First Amendment Institute, 13 Haziran 2018.
- Goldstein, Robert Justin, haz., *The War for the Public Mind: Political Censorship in Nineteenth-Century Europe*, Westport: Praeger, 2000.

- Goldstein, Robert Justin, *Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century Europe*, Basingstoke: Macmillan, 1989.
- Goldstein, Robert Justin, *The Frightful Stage: Political Censorship of the Theater in Nineteenth-Century Europe*, New York: Berghahn Books, 2011.
- Gooch, John, *Armies in Europe*, Londra: Routledge, 2015.
- Goody, Jack, *Representations and Contradictions: Ambivalence Towards Images, Theatre, Fiction, Relics, and Sexuality*, Oxford: Blackwell, 1997.
- Gough, Hugh, *The Newspaper Press in the French Revolution*, Londra: Routledge, 1988, 2018.
- Graham-Dixon, Andrew, "Rude Awakening", *The Telegraph*, 5 Kasım 2003.
- Grant, Michael, *Constantine the Great: The Man and His Times*, New York: Scribners, 1994.
- Green, Jonathon ve Nicholas J. Karolides, *Encyclopedia of Censorship*, New York: Facts on File, 2005.
- Gregory of Nysa, "De deitate filii et spiritus sancto et In Abraham", *Patrologia Graeca* 46, *Gregory of Nysa: The Minor Treatises on Trinitarian Theology and Apollinarism* içinde, haz. Volker Henning Drecol ve Margitta Berghaus, *Vigiliae Christianae*, Supplements, 106. Cilt, Boston: Brill, 2011, s. 71-86.
- Grendler, Marcella, "A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535–1601)", *Renaissance Quarterly* 33, No. 3 (Sonbahar 1980): s. 386-416.
- Grendler, Paul F., "Printing and Censorship", *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* içinde, haz. Eckhard Kessler ve diğerleri, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Griffiths, James, "China Is Exporting the Great Firewall as Internet Freedom Declines Around the World", CNN, son güncelleme tarihi 2 Kasım 2018.
- Griffiths, James, "Weibo's Free-Speech Failure", *The Atlantic*, 20 Mart 2019.
- Grothaus, Michael, "Here Is Google CEO Sundar Pichai's Response to Employees About the Anti-Diversity Memo", *Fast Company*, 8 Ağustos 2017.
- Guilfoyl, Kevin, "Peter Abelard (1079-1142)", *Internet Encyclopedia of Philosophy*.
- Haberman, Maggie ve Michael D. Shear, "Trump Signs Executive Order Protecting Free Speech on College Campuses", *New York Times*, 21 Mayıs 2019.
- Hale, Sir Matthew, *The History of the Pleas of the Crown*, 1. Cilt, Londra: Nutt and Gosling, 1736.
- Hall, Alex, *Scandal, Sensation and Social Democracy: The SPD Press and Wilhelmine Germany 1890-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Hall, Radclyffe, *The Well of Loneliness*, Londra: Penguin, 2015.

- Hallays-Dabot, Victor, *Histoire de la censure théâtrale en France* (1872).
- Halliday, Josh, "Twitter's Tony Wang: 'We are the free speech wing of the free speech party'", *The Guardian*, 22 Mart 2012.
- Halstead, Van Tyne Claude, *The Loyalists in the American Revolution*, New York: Macmillan, 1902.
- Hamlin, Hannibal ve Norman W. Jones, *The King James Bible After Four Hundred Years: Literary, Linguistic, and Cultural Influences*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Hardcastle, M. S., *Life of Lord Campbell*, 2. Cilt, Londra: John Murray, 1881.
- Harding, William L., "Address by Governor Harding", *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Session*, Iowa City: Iowa State Bar Association, 1918.
- Harris, John Wesley, *Medieval Theatre in Context: An Introduction*, Londra: Routledge, 1992.
- Hedrick, Charles W., *History and Silence: Purge and Rehabilitation of Memory in Late Antiquity*, Austin: University of Texas Press, 2000.
- Hemingway, Ernest, *Men at War: The Best War Stories of All Time*, New York: Bramhall House, 1979.
- Hentoff, Nat., *The First Freedom: The Tumultuous History of Free Speech in America*, New York: Delacorte Press, 1988.
- Hersey, Harold Brainerd, *When the Boys Come Home*, New York: Britton, 1919.
- Herzog, Dagmar, *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Hessler, Kathy, "Early Efforts to Suppress Protest: Unwanted Abolitionist Speech", *Boston University Public Interest Law Journal* 7 (1998): s. 185-86.
- Holmes, Oliver Wendell ve Harold J. Laski, *Holmes-Laski Letters: The Correspondence of Mr. Justice [Oliver Wendell] Holmes and Harold J. Laski, 1916-1935*, 1. Cilt, Cambridge: Harvard University Press, 1953.
- Hone, William, *The Three Trials of William Hone*, Londra: William Tegg & Co., 1876.
- Hook, Glenn D., "Censorship and Reportage of Atomic Damage and Casualties in Hiroshima and Nagasaki", *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 23, No. 1 (1991).
- Hopkin, Deian, "Domestic Censorship in the First World War", *Journal of Contemporary History* 5, No. 4 (1970). <https://www.jstor.org/stable/259870>
- Horgan, Kate, *The Politics of Songs in Eighteenth-Century Britain, 1723-1795*. Londra: Routledge, 2016.
- Horne, Gerald ve Charisse Burden-Stelly, *W. E. B. Du Bois: A Life in American History*, Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2019n340.

- Hovde, Brynjolf Jakob, *The Scandinavian Countries, 1720–1865: The Rise of the Middle Classes*, 2. Cilt, Ithaca: Cornell University Press, 1948.
- Howard, Roy W., “Lloyd George Says: ‘We Will Fight Germany to a Knockout’”, UPI Archives, 29 Eylül 1916.
- Howell, Thomas Bayly, haz., “The Case of Edmund Curll ... for Publishing a Libel, ... 1727”, *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason*, 17. Cilt. Londra: T. C. Hansard, 1811-1826.
- Hudson, David L., Jr., “Free Speech or Censorship? Social Media Litigation Is a Hot Legal Battleground”, *ABA Journal*, 1 Nisan 2019.
- Hunt, Lynn Avery, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Berkeley: University of California Press, 1984.
- Hynes, Samuel, *A War Imagined: The First World War and English Culture*, Londra: Pimlico, 1992.
- Hypatios*, çev. Daniel Sarefield. Alıntılanan metin, Callinicus, *Vita Sancti Hypatii*, haz. ve çev. G. J. M. Bartelink, Paris: Éditions du Cerf, 1971.
- Idzerda, Stanley J., “Iconoclasm During the French Revolution”, *American Historical Review* 60, No. 1 (Ekim 1954): s. 16-20.
- Illing, Sean, “‘Flood the Zone with Shit’: How Misinformation Overwhelmed Our Democracy”, *Vox*, 6 Şubat 2020.
- Inman, Michael, “United States v. ‘The Spirit of ’76’”, New York Public Library, 30 Temmuz 2014.
- Isherwood, Christopher, *Christopher and His Kind*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 1976.
- Jackson, Andrew, “Seventh Annual Message to Congress,” *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents 1789-1897* içinde, haz. James D. Richardson (1896).
- Jacob, Margaret, “A New Consensus 1600-1700”, *Censorship: 500 Years of Conflict* içinde, haz. William Zeisel, New York: Oxford University Press, 1985.
- Janus v. American Federation of Employees, 138 S.Ct. 2448 (2018).
- Jefferson, Thomas, “5967: Newspapers, Prosecution of”, *The Jeffersonian Cyclopedia: A Comprehensive Collection of the Views of Thomas Jefferson*, haz. John P. Foley, New York: Funk & Wagnalls, 1900.
- Jelavich, Peter, “Nazi Germany, 1933-45”, *Censorship: A World Encyclopedia* içinde, haz. Derek Jones. Londra: Routledge, 2001.
- Jensen, Hans J. L., “Aniconic Propaganda in the Hebrew Bible, or: The Possible Birth of Religious Seriousness”, *Religion* 47, No. 3 (2017): s. 399-407.
- Jones, Derek, haz., *Censorship: A World Encyclopedia*, Londra: Routledge, 2001.
- Josephus, Flavius, *The Jewish War*, Londra: Penguin: 1981.

- JTA, "BDS a Hate Crime? In France, Legal Vigilance Punishes Anti-Israel Activists", *Haaretz*, 15 Şubat 2014.
- Judkis, Maura, "Charlottesville White Nationalist Demonstrator Loses Job at Libertarian Hot Dog Shop", *Washington Post*, 14 Ağustos 2017.
- Judson, Margaret Atwood, *The Crisis of the Constitution: An Essay in Constitutional and Political Thought in England, 1603-1645*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1949.
- Jünger, Ernst, *Storm of Steel*, New York: Penguin 2004.
- Jürgen Wilke, "Censorship and Freedom of the Press", çev. Niall Williams, *European History Online (EGO)* içinde, Leibniz Institute of European History (IEG), Mainz, Almanya, 8 Mayıs 2013.
- Kalsem, Kristin Brandser, "Law, Literature, and Libel: Victorian Censorship of 'Dirty Filthy' Books on Birth Control", *William & Mary Journal of Women and the Law* 10 (2004): s. 533-69.
- Kayyali, Dia ve Raja Althaibani, "Vital Human Rights Evidence in Syria Is Disappearing from YouTube", WITNESS, son erişim 15 Mayıs 2020.
- Kennedy, Emmet, *A Cultural History of the French Revolution*, New Haven: Yale University Press, 1991.
- Kenny, Courtney Stanhope, *Outlines of Criminal Law*, New York: Macmillan, 1907.
- Keyserlingk, Robert H., "Bismarck and Freedom of the Press in Germany, 1866-1890", *Canadian Journal of History*, 11 (1976): s. 36.
- King, Gary, Jennifer Pan ve Margaret E. Roberts, "How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, Not Engaged Argument", *American Political Science Review* 111, No. 3 (2017).
- Kitzinger, Ernst, "The Cult of Images in the Age Before Iconoclasm", *Dumbarton Oaks Papers* 8 (1954).
- Knight First Amendment Inst. v. Trump, 928 F3d 226 (2d Cir. 2019).
- Knightley, Phillip, *The First Casualty: The War Correspondent as Hero and Myth-Maker from the Crimea to Iraq*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004.
- Knuth, Rebecca, *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*, Westport: Praeger, 2008.
- Koffler, Judith Schenck ve Bennett L. Gershman, "New Seditious Libel", *Cornell Law Review* 69, No. 4 (1984), s. 819-20.
- Kramer, Ann, *Conscientious Objectors of the First World War: A Determined Resistance*, Barnsley: Pen & Sword History, 2014.
- Kristof, Nicholas, "Tear Down this Cyberwall!", *New York Times*, 17 Haziran 2009.

- Kuhn, Annette, "British Board of Film Censors/Classification", *Censorship: A World Encyclopedia* içinde, haz. Derek Jones, Londra: Routledge, 2001.
- Lactantius, *De mortibus persecutorum*, çev. J. L. Creed, Oxford: Clarendon Press, 1984.
- LacusCurtius, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/29*.html
- Ladenson, Elisabeth, "Censorship", *The Book: A Global History* içinde, haz. Michael F. Suárez ve H. R. Woudhuysen, New York: Oxford University Press, 2013
- Lawrence, D. H., *Sex, Literature, and Censorship*, New York: Viking, 1959.
- Lea, Henry Charles, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, 1. Cilt, New York: Harper & Brothers, 1887. Ayrıca bkz. https://www.gutenberg.org/files/39451/39451-h/39451-h.htm#FNanchor_286_286
- Legge, J. G. Rhyme, *Revolution in Germany; A Study in German History, Life, Literature, and Character, 1813-1850*, Londra: Constable, 1918.
- Levy, Leonard W., *Blasphemy: Verbal Offense Against the Sacred, from Moses to Salman Rushdie*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009.
- Levy, Leonard W., *Freedom of Speech and Press in Early American History: Legacy of Suppression*, New York: Harper & Row, 1963.
- Levy, Leonard W., *Origins of the Bill of Rights*, New Haven: Yale University Press, 2001.
- Lewis, P. Wyndham, *The Ideal Giant | The Code of Herdsman | Cantelman's Spring-Mate*, Londra: Shield and Spring, [1917].
- Li, Jane, "A Keyboard Encryption App Used to Skirt Coronavirus Censorship Was Removed by Apple in China", *Quartz*, 20 Mart 2020.
- Lincoln, Abraham, "General Orders. No. 141", 25 Eylül 1862.
- Lincoln, Abraham, "To Erastus Corning and Others, [12 Haziran] 1863", *Collected Works of Abraham Lincoln* içinde, 6. Cilt, New Brunswick: Rutgers University Press, 1953.
- Liptak, Adam, "How Conservatives Weaponized the First Amendment", *New York Times*, 30 Haziran 2018.
- Livy, *The History of Rome*, 25. Kitap, 1. Bölüm, çev. D. Spillan ve Cyrus Edmonds, Londra: Henry G. Bohn. John Child and son, 1849. Ayrıca bkz. Perseus Digital Library, <https://tinyurl.com/y32fjzal>
- Lomas, Natasha, "Tech and Ad Giants Sign Up to Europe's First Weak Bite at 'Fake News'", *TechCrunch*, 26 Eylül 2018.
- Lukianoff, Greg ve Jonathan Haidt, "The Coddling of the American Mind", *The Atlantic*, Eylül 2015.

- Luther, Martin, *95 Theses: With the Pertinent Documents from the History of the Reformation*, St. Louis: Concordia, 1967.
- Maassarani, Tarek, "Redacting the Science of Climate Change: An Investigative and Synthesis Report", Government Accountability Project, Mart 2007.
- Mac, Ryan ve diğeri, "Growth at Any Cost: Top Facebook Executive Defended Data Collection in 2016 Memo—And Warned that Facebook Could Get People Killed", Buzzfeed, son güncelleme tarihi 29 Mart 2018.
- Macaulay, Thomas Babington, "The People's Charter", 3 Mayıs 1842, *The Works of Lord Macaulay* içinde, 8. Cilt, Londra: Longmans, Green, 1866.
- MacKinnon, Catharine, *Only Words*, Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Madison, James, *The Papers of James Madison*, 17. Cilt, 31 March 1797-3 March 1801 and supplement 22 January 1778-9 August 1795, haz. David B. Mattern, J. C. A. Stagg, Jeanne K. Cross ve Susan Holbrook Perdue, Charlottesville: University Press of Virginia, 1991.
- Magee, James J., *Freedom of Expression*, Westport: Greenwood Press, 2002, alıntılanan metin, *Daily State Journal*, Springfield, IL, 30 Temmuz 1864.
- Malesherbes, *Mémoire sur la liberté de la presse*, Geneva: Éditions Slatkine, 1969.
- Malik, Kenan, "Shadow of the Fatwa", *Index on Censorship* 37, No. 4 (Kasım 2008).
- Malik, Kenan, *From Fatwa to Jihad: How the World Changed: from The Satanic Verses to Charlie Hebdo*, Londra: Atlantic 2017.
- Mann, Thomas, "Thoughts in War [Gedanken im Krieg]", *Essays*, New York: Vintage, 1957.
- Marcellinus, Ammianus, *History, Volume III: Books 27-31, Excerpta Valesiana*, çev. J. C. Rolfe. Loeb Classical Library 331, gözden geçirilmiş baskı, Cambridge: Harvard University Press, 1939.
- Marsh, Joss, *Word Crimes: Blasphemy, Culture, and Literature in Nineteenth-Century England*, Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Martin, Robert W. T., *Government by Dissent: Protest, Resistance, and Radical Democratic Thought in the Early American Republic*, New York: New York University Press, 2013.
- Marx, Karl, *On Freedom of the Press and Censorship*, 4. Cilt, haz. Saul Padover, New York: McGraw-Hill, 1974.
- Masschaele, James, "The Public Space of the Marketplace in Medieval England", *Speculum* 77, No. 2 (2002): s. 383-421. <https://www.jstor.org/stable/3301326>
- Maximus, Valerius, *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome*, çev. Henry John Walker, Indianapolis: Hackett, 2004.

- Mays, Jeffery C., "New York City Is Ending a Ban on Gay Conversion Therapy. Here's Why", *New York Times*, 12 Eylül 2019.
- Mayton, William T., "Seditious Libel and the Lost Guarantee of a Freedom of Expression", *Columbia Law Review* 84, No. 1 (1984): s. 98-100.
- McDougall, Alexander, "To the Betrayed Inhabitants of the City and Colony of New York", Department of History, Brooklyn College, City University of New York.
- McFadden, Robert D., "Zhores Medvedev, 93, Dissident Scientist Who Felt Moscow's Boot, Is Dead", *New York Times*, 16 Kasım 2018.
- Mchangama, Jacob ve Sarah McLaughlin, "Coronavirus Has Started a Censorship Pandemic", *Foreign Policy*, 1 Nisan 2020.
- McKibben, Bill, "The Trump Administration's Solution to Climate Change: Ban the Term", *The Guardian*, 8 Ağustos 2017.
- McNamee, Roger, *Zucked: Waking Up to the Facebook Catastrophe*, New York: Penguin 2019.
- Mears, Natalie, "Counsel, Public Debate, and Queenship: John Stubbs's 'The Discoverie of a Gaping Gulf,' 1579", *Historical Journal* 44, No. 3 (Eylül 2001): s. 629-50.
- Meiklejohn, Alexander, *Free Speech and Its Relation to Self-Government*, Clark: Lawbook Exchange, 2004.
- Meinertzhagen, Richard, *Army Diary, 1899-1926*, Edinburgh: Oliver & Boyd, 1960.
- Menocal, María Rosa, *Ornament of the World: How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*, New York: Back Bay, 2002.
- Merriam, Rep. Clinton, "Obscene Literature", *New York Times*, 15 Mart 1873, s. 1.
- Merrick, Jeffrey, *Order and Disorder Under the Ancien Régime*, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009.
- Merriman, John M., "Contested Freedoms in the French Revolutions, 1830-1871", *Revolution and the Meanings of Freedom in the Nineteenth Century* içinde, haz. Isser Woloch, Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Mews, Constant J., "The Council of Sens (1141): Abelard, Bernard, and the Fear of Social Upheaval", *Speculum* 77, No. 2 (Nisan 2002), s. 342-82.
- Michael Brown ve Ors v., Members of the Classification Review Board of the Office of Film and Literature [1998] FCA 319 (24 Mart 1998), Federal Court of Australia.
- Mill, John Stuart, *On Liberty*, Kitchener, Ontario: Batoche Books, 2001.

- Miller, Frank, *Censored Hollywood: Sex, Sin & Violence on Screen*, Atlanta: Turner Publishing, 1994.
- Milton, John, *Milton's Areopagitica: A Speech for the Liberty of Unlicensed Printing*, haz. T. G. Osborn. Londra: Longmans, Green, 1873.
- Miola, Robert S., haz., *Early Modern Catholicism: An Anthology of Primary Sources*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Mitchell, Greg, "How Press Censorship Hid the Shocking Truth About Nagasaki A-Bomb 65 Years Ago", *HuffPost*, son güncelleme tarihi 7 Aralık 2017.
- Mitchell, Greg, "The Great Atomic Film Cover-Up", *HuffPost*, 25 Mayıs 2011.
- Mock, James R., *Censorship: 1917*, Princeton: Princeton University Press, 1941.
- Mock, James Robert ve Cedric Larson, *Words That Won the War*, Princeton: Princeton University Press, 1939.
- Montgomery, James, *The Trial of James Montgomery for a Libel on the War*, Sheffield, İngiltere: J. Montgomery, 1795.
- Moore, Nicole, "Censorship", *Oxford Research Encyclopedia of Literature*, Aralık 2016.
- Morison, Samuel Eliot, *The Life and Letters of Harrison Gray Otis, Federalist, 1765-1848*, 1. Cilt, Boston: Houghton Mifflin, 1913.
- Morozov, Evgeny, *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*, New York: Public Affairs, 2011.
- Moura, Clovis, "Climate of Terror", *Index on Censorship* 8, No. 4 (1 Temmuz 1979).
- Mowbray, Malcolm de, "1277 and All That: Students and Disputations", *Traditio* 57 (2002).
- Mozur, Paul, "Coronavirus Outrage Spurs China's Internet Police to Action", *New York Times*, 16 Mart 2020.
- Mühl-Benninghaus, Wolfgang, "German Film Censorship During World War I", *Film History* 9, No. 1 (1997): s. 75-76.
- Murray, Robert K., *Red Scare: A Study in National Hysteria, 1919-1920*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1955.
- Mutual Film Corporation v. Industrial Commission of Ohio, 236 U.S. 230 (1915).
- Nazianzen, Gregory, "Oration 24", çeviren ve alıntıllayan Sarefield, "Burning Knowledge"
- Nelson, Harold L., "Seditious Libel in Colonial America", *American Journal of Legal History* 3, No. 2 (Nisan 1959).
- New England Watch and Ward Society, *Thirty-Seventh Annual Report*, Boston: Office of the Society, 1915.

- New York Times v. Sullivan, 376 U.S. 254 (1964).
- Nicoll, Allardyce, *Masks, Mimes and Miracles: Studies in the Popular Theatre*, New York: Cooper Square Publishers, 1963.
- Nikitenko, Aleksandr V. ve Helen Saltz Jacobson, *The Diary of a Russian Censor*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1975.
- Noble, Thomas F. X., *Images, Iconoclasm, and the Carolingians*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013. Alıntılanan metin, Marie-France Auzépy, *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*.
- Orlin, Eric, "Why a Second Temple for Venus Erycina?", *Studies in Latin Literature and Roman History X* içinde, haz. Carl Deroux, Brüksel: Latomus, 2000.
- Orwell, George, "The Freedom of the Press", *New York Times*, 8 Ekim 1972.
- Orwell, George, "The Prevention of Literature", *The Orwell Reader: Fiction, Essays, and Reportage* içinde, San Diego, CA: Harcourt Brace Jovanovich, 1984.
- Overy, Richard, *Why the Allies Won*, Londra: Pimlico, 2006.
- Paine, Thomas, *The Age of Reason*, 2. Cilt, Londra: R. Carlile, 1818.
- Palmer, A. Mitchell, Hearings ... on Rules. Sixty-Sixth Congress, second session, 1 Haziran 1920. Washington, DC: US GPO.
- Palmer, A. Mitchell, "Letter from A. Mitchell Palmer to H. H. Hayhow", 4 Haziran 1919, *Philadelphia Inquirer*, 18 Şubat 1920.
- Parliament of England, English Bill of Rights, 1689. https://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp
- Parliamentary Debates from the Year 1803 to the Present Time*, 35. Cilt, Birleşik krallık: T. C. Hansard, 1817.
- Parliamentary Debates, Commons*, 342. Cilt, No. 22, 1938.
- Pascal, Roy, *From Naturalism to Expressionism: German Literature and Society, 1880-1918*, New York: Basic Books, 1973.
- Pastörs v. Germany, European Court of Human Rights (ECHR) (2019).
- Pearson, James, "Facebook Agreed to Censor Posts After Vietnam Slowed Traffic", Reuters, 21 Nisan 2020.
- Pepys, Samuel, "July 1, 1663", *The Diary of Samuel Pepys, Vol. 4: 1663* içinde, haz. Robert Latham ve William Matthews. Londra: HarperCollins, 2016.
- Pernicious Literature: Debate in the House of Commons: Trial and Conviction for Sale of Zola's Novels*, Londra: National Vigilance Association, 1889.
- Petersen, Lauren Hackworth, "The Presence of 'Damnatio Memoriae' in Roman Art", *Notes in the History of Art* 30, No. 2 (Kış 2011): s. 1-8.
- Petley, Julian, *Censorship: A Beginner's Guide*, New York: Oneworld, 2009.

- Plato, *Laws*, çev. Benjamin Jowett, Mineola: Dover, 2006.
- Plato, *The Republic*, çev. A. D. Lindsay, New York: E. P. Dutton, 1957.
- Plato, *Theaetetus*, *Plato in Twelve Volumes* içinde, 12. Cilt, çev. Harold N. Fowler, Cambridge: Harvard University Press; Londra: William Heinemann, 1921.
- Pliny, *Letters and Panegyricus*, Cambridge: Harvard, 1975.
- Plumb, J. H., *The Death of the Past*, Middlesex: Pelican, 1969.
- Plutarch, "Pericles", *Plutarch's Lives* içinde, çev. Bernadotte Perrin, Cambridge: Harvard University Press; Londra: William Heinemann, 1916. Ayrıca bkz. Perseus Digital Library.
- Plutarch, *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, çev. Bernadotte Perrin, Loeb Classical Library 99, Cambridge: Harvard University Press, 1919. Ayrıca bkz. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Alexander*/3.html
- Pool, Ithiel de Sola, *Technologies of Freedom*, Cambridge, MS: Belknap, 1983.
- Popper, Karl R., *The Open Society and Its Enemies*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Popper, William, *The Censorship of Hebrew Books*, New York: Knickerbocker Press, 1899.
- Potter, David, *Prophets and Emperors: Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*, *Revealing Antiquity* 7, Cambridge: Harvard University Press, 1995.
- Power, Samantha, "Bystanders to Genocide", *The Atlantic*, Eylül 2001.
- Price, Roger, *The French Second Republic: A Social History*, Ithaca: Cornell University Press, 1972.
- R.A.V. v. City of St. Paul, 505 U.S. 377 (1992).
- Radin, Max, "Freedom of Speech in Ancient Athens", *American Journal of Philology* 48, No. 3 (1927).
- Raunié, Marie Ernest, haz., *Chansonnier historique du XVIIIe siècle*, 8. Cilt, Paris: A. Quantin, 1879-84.
- Reeves, John, *Reeves' History of the English Law: From the Time of the Romans to the End of the Reign of Elizabeth [1603]*, 4. Cilt, haz. W. F. Finlason. Philadelphia: M. Murphy, 1880.
- Reilly, Katie, "Yale Dean Resigns After Writing Yelp Reviews Calling People 'White Trash,' 'Low Class'", *TIME*, 21 Haziran 2017.
- Rigillo, Nick, "Convicted Racist Hits Danish Campaign Trail After Easter Riots", Bloomberg, son güncelleme 4 Mayıs 2019.
- Roberts, John, "The Development of Free Speech in Modern Britain", *Speakers' Corner Trust*, 2020. <http://www.speakerscornertrust.org/5064/the-develop>

- ment-of-free-speech-in-modern-britain, alıntılanan metin Public Records Office, MEPO (Metropolitan Police) 2/1211.
- Roberts, M. J. D., "Morals, Art, and the Law: The Passing of the Obscene Publications Act, 1857", *Victorian Studies* 28, No. 4 (Yaz 1985).
- Roeder, George H., *Censored War: American Visual Experience During World War II*, New Haven: Yale University Press, 1995.
- Rohmann, Dirk, "Book Burning as Conflict Management in the Roman Empire (213 BCE-200 CE)", *Ancient Society* 43 (2013).
- Rohmann, Dirk, *Christianity, Book-Burning and Censorship in Late Antiquity: Studies in Text Transmission*, Waco: Baylor University Press, 2017.
- Rose, J. Holland, "The Censorship Under Napoleon I", *Journal of Comparative Legislation and International Law* 18, No. 1 (1918).
- Rose, Tania, "World War I", *Censorship: A World Encyclopedia* içinde, haz. Derek Jones. Londra: Routledge, 2001.
- Rosenberg, Eli, "Facebook Censored a Post for 'Hate Speech'. It Was the Declaration of Independence", *Washington Post*, 5 Temmuz 2018.
- Rosenthal, Judah M., "The Talmud on Trial: The Disputation at Paris in the Year 1240", *Jewish Quarterly Review* 47, No. 1 (1956).
- Rosenthal, Kristina, "Banned Books: Alice in Wonderland", *From McFarlin Tower*, University of Tulsa Special Collections, 5 Şubat 2014.
- Rousseau, Jean Jacques, *The Confessions of Jean Jacques Rousseau*, New York: Modern Library, 1945.
- Rubel, Alexander, *Fear and Loathing in Ancient Athens: Religion and Politics During the Peloponnesian War*, New York: Routledge, 2014.
- Rufinus of Aquileia, "Excerpt on the First Council of Nicaea", book 10, chapter 2, *The Church History of Rufinus of Aquileia* içinde, çev. Philip R. Amidon, New York: Oxford University Press, 1997.
- Rushdie, Salman, "At the Auction of the Ruby Slippers", *Granta*, 1 Nisan 1992.
- Sachs, Jeffrey Adam, "There Is No Campus Free Speech Crisis: A Close Look at the Evidence", Niskanen Center, 27 Nisan 2018.
- Sághy, Marianne ve Edward M. Schoolman, haz., *Pagans and Christians in the Late Roman Empire: New Evidence, New Approaches (4th–8th Centuries)*, Budapeşte: Central European University Department of Medieval Studies, Central European University Press, 2017.
- Salmon, Thomas, *A New Abridgement and Critical Review of the State Trials*, 1. Cilt, Dublin: R. Reilly, 1737.
- Sanders, Thomas E. ve Walter W. Peek, haz., *Literature of the American Indian: Abridged Edition*, New York: Glencoe Press, 1976.

- Sarefield, Daniel, "Burning Knowledge: Studies of Bookburning in Ancient Rome", Doktora Tezi, Ohio State University, 2004.
- Satariano, Adam, "Europe Is Reining in Tech Giants. But Some Say It's Going Too Far", *New York Times*, 6 Mayıs 2019.
- Satariano, Adam, "Facebook Can Be Forced to Delete Content Worldwide, E.U.'s Top Court Rules", *New York Times*, 3 Ekim 2019.
- Savage, Charlie, "Federal Employees Are Warned Not to Discuss Trump 'Resistance' at Work", *New York Times*, 29 Kasım 2018.
- Schenck v. U.S., 249 U.S. 47 (1919).
- Schlesinger, Arthur M., *Prelude to Independence: The Newspaper War on Britain, 1764-1776*, New York: Knopf, 1958.
- Schraer, Rachel ve Ben Butcher, "Universities: Is Free Speech Under Threat?", BBC, 23 Ekim 2018.
- Schuyler, Livingston Rowe, *The Liberty of the Press in the American Colonies Before the Revolutionary War*, New York: T. Whittaker, 1905.
- Schwartz, John, "Exxon Mobil Fights Back at State Inquiries into Climate Change Research", *New York Times*, 16 Haziran 2016.
- Search King v. Google Technology, Inc., Case No. CIV-02-1457-M (W. D. Okla., 27 Mayıs 2003).
- Second Annual Report, 2. Cilt, New York Society for the Suppression of Vice, 1876.
- Seymour, Richard, "Azhar Ahmed—Charged with Treason over Facebook Comments?", *The Guardian*, 15 Mart 2012.
- Shahbaz, Adrian, "Freedom on the Net 2018: The Rise of Digital Authoritarianism", Freedom House, Ekim 2018.
- Shapiro, Ian, "He Was America's Most Famous Pediatrician. Then Dr. Spock Attacked the Vietnam Draft", *Washington Post*, 5 Ocak 2018.
- Sheridan, Daniel P., "The Catholic Case: The Index of Prohibited Books", *Journal of Hindu-Christian Studies* 19, (2006).
- Sibly, Manoah, *The Genuine Trial of Thomas Hardy, for High Treason, at the Sessions House in the Old Bailey, From October 28 to November 5, 1794*, 2. Cilt, Londra: J. S. Jordan, 1795.
- Sidney, Algernon, *The Arraignment, Tryal & Condemnation of Algernon Sidney, Esq. for High-Treason*, Londra: B. Tooke, 1684.
- Siebert, Fred S., *Freedom of the Press in England, 1476-1776: The Rise and Decline of Government Control*, Urbana: University of Illinois Press, 1965.
- Sigel, Lisa Z., "Censorship and Magic Tricks in Inter-War Britain", *Revue LISA/LISA e-Journal* [Çevrimiçi], 11. Cilt, No. 1 (30 Mayıs 2013).

- Singer, George Astor, *Judicial Scandals and Errors*, Watford: University Press Ltd., 1899.
- Sissa, Giulia ve Marcel Detienne, *The Daily Life of the Greek Gods*, çev. Janet Lloyd. Stanford: Stanford University Press, 2000.
- Smith, Matthew, "Are Students Really More Hostile to Free Speech?", YouGov, 26 Haziran 2018.
- Smith, Sydney, "Proceedings for the Society of the Suppression of Vice", *The Edinburgh Review*, 1809, *The Works of the Rev. Sydney Smith* içinde, Philadelphia: Carey and Hart, 1845.
- Smith, William, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, haz. William Smith. Boston: Little, Brown, 1867.
- Snyder v. Phelps, 562 U.S. 443 (2011).
- Snyder, Louis L., *Hitler's Third Reich: A Documentary History*, Chicago: Nelson-Hall, 1981.
- Socrates of Constantinople, "The Dispute of Arius with Alexander, His Bishop", book. 1, chapter 5, *The Ecclesiastical Histories of Socrates Scholasticus* içinde, Londra: Henry G. Bohn, 1853.
- Soroush Vosoughi ve diğerleri, "The Spread of True and False News Online", *Science* 359, No. 6380 (9 Mart 2018): s. 1146-1151.
- Sorrell v. IMS Health, Inc., 564 U.S. 552 (2011).
- Spinoza, Baruch [Benedict de], *The Political Works: The Tractatus Theologico-Politicus in Part and the Tractatus politicus in Full*, 20. Bölüm, haz. A. G. Wernham, Oxford: The Clarendon Press, 1958.
- Spring, D. W., *Propaganda, Politics, and Film, 1918-45*, Londra: Palgrave Macmillan, 1982.
- St. Augustine, "Letter 185: Augustine to Boniface, tribune and count in Africa (417) – On the Treatment of the Donatists", *The Letters of St. Augustine* içinde, 4. Cilt, haz. W. J. Sparrow-Simpson, Londra: Society for Promoting Christian Knowledge; New York: The Macmillan Company, 1919.
- St. John Chrysostom, *The Homilies of Saint John Chrysostom ... on the Acts of the Apostles, Part II: Hom. XXIX-LV* (Oxford: John Henry Parker; Londra: F. ve J. Rivington, 1852).
- Stark, Gary, "Cinema, Society and the State: Policing the Film Industry in Imperial Germany", *Essays on Culture and Society in Modern Germany* içinde, haz. Gary D. Stark ve Bede Karl Lackner. Arlington: University of Texas at Arlington, 1982.
- Steakley, James D., "Cinema and Censorship in the Weimar Republic", *Film History* 11 (1999): s. 189-90.

- Stecklow, Steve, "Why Facebook Is Losing the War on Hate Speech in Myanmar", Reuters, 15 Ağustos 2018.
- Steinbeck, John, *Once There Was a War*, New York: Penguin, 2007.
- Stephen, James Fitzjames, *A History of the Criminal Law of England*, 2. Cilt, Londra: Macmillan, 1883.
- Stephen, Leslie, "The Suppression of Poisonous Opinions", *An Agnostic's Apology, and Other Essays* içinde, Londra: Smith, Elder & Co., 1893.
- Stern, Mark Joseph, "Trump Is Now Openly Trying to Censor His Critics. He May Succeed", *Slate*, 26 Mart 2020.
- Stone, Geoffrey R., "Origins of Obscenity", *New York University Review of Law and Social Change* 31, No. 711 (2007).
- Stone, Geoffrey R., *Perilous Times: Free Speech in Wartime from the Sedition Act of 1798 to the War on Terrorism*, New York: W. W. Norton, 2004.
- Stone, Geoffrey, "'Sex and the Constitution': Margaret Sanger and the Birth of the Birth Control Movement", *Washington Post*, 24 Mart 2017.
- Suetonius, *The Lives of the Twelve Caesars*, çev. John Carew Rolfe, Loeb Classical Library. Londra: Heinemann, 1913. Ayrıca bkz. <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Augustine.html>
- Sutter, Sem C., "The Lost Jewish Libraries of Vilna and the Frankfurt Institut zur Erforschung der Judenfrage", *Lost Libraries: the Destruction of Great Book Collections since Antiquity* içinde, haz. James Raven, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.
- Sweeney, Michael S., *Secrets of Victory: The Office of Censorship and the American Press and Radio in World War II*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003.
- Swift, Jonathan, "Letter the Fifty-First", Londra, 7 Ağustos 1712, *The Works of Jonathan Swift* içinde, haz. Thomas Roscoe. Londra: Bell & Daldy, 1868.
- Tacitus, *Annals*, *Complete Works of Tacitus* içinde, çev. Alfred John Church ve William Jackson Brodribb, haz. Sara Bryant, New York: Random House, tekrar baskı 1942. Ayrıca bkz. Perseus Digital Library, <https://tinyurl.com/y5plgf24>
- Tacitus, *Agricola*, Cambridge: Harvard, 1914.
- Talvacchia, Bette, *Taking Positions: On the Erotic in Renaissance Culture*, Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Tatian the Assyrian, "Chapter 22: Ridicule of the Solemnities of the Greeks", *Address to the Greeks in The Ante-Nicene Fathers* içinde, 2. Cilt, New York: Christian Literature Publishing, 1890.
- Taub, Ben, "How Not to Solve the Refugee Crisis", *The New Yorker*, 24 Temmuz 2017.

- Tech Transparency Project, "Extremists Are Using Facebook to Organize for Civil War amid Coronavirus", Campaign for Accountability, 22 Nisan 2020.
- Tertullian, "Idolatry: Origin and Meaning of the Name" ve "The Shows, or De Spectaculis", "Part II: On Idolatry" içinde, *Latin Christianity: Its Founder—Tertullian, The Ante-Nicene Fathers*, 3. Cilt, çev. S. Thelwall, haz. Alexander Roberts ve James Donaldson, Buffalo: Christian Literature Publishing, 1881.
- Thackeray, William Makepeace, *Roundabout Papers and Denis Duval*, Londra: Macmillan, 1911.
- Thayer, Bill. LacusCurtius, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/29*.html
- The Bookman: A Review of Books and Life*, 3. Cilt, New York: Dodd, Mead, 1896.
- The Statutes: Revised Edition—Cilt 1. Henry III to James II, A.D. 1235-6-1685*, Londra: Eyre ve Spottiswoode, 1870. <https://tinyurl.com/y3tbhuxu>
- Thijssen, Hans, "Condemnation of 1277", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Kış 2018), haz. Edward N. Zalta.
- Thogmartin, Clyde, *The National Daily Press of France*, Birmingham: Summa Publications, 1998.
- Thomas, Isaiah, *The History of Printing in America: with a Biography of Printers*, 2. Cilt, New York: Burt Franklin, 1874.
- Thomas, Peter D. G., *John Wilkes: A Friend of Liberty*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Thompson, Edward Palmer, *The Making of the English Working Class*, New York: Pantheon Books, 1980.
- Thorley, John, *Athenian Democracy*, Londra: Routledge, 2005.
- Timberg, Craig, "How Conservatives Learned to Wield Power Inside Facebook", *Washington Post*, 20 Şubat 2020.
- Townsend, Mary Lee, "Language of the Forbidden: Popular Humor in Vormurz Berlin, 1819-1848", Doktora Tezi, Yale, 1984.
- Trump, Donald, Jr., "Free Speech Suppression Online Builds Case to Break Up Big Tech", *The Hill*, 30 Eylül 2019.
- Trump, Donald, Twitter gönderisi, 16 Mayıs 2020, 4:56, son erişim tarihi 27 Mayıs 2020.
- Tüfekçi, Zeynep, *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*, New Haven: Yale 2017.
- U.K. Parliament. "The Scale of the Problem", *Freedom of Speech*, 27 Mart 2018, 37, 35.

- U.S. Congress, House, Committee on the Judiciary, "Wartime Sedition Act", *Hearings 1963*, 1. Cilt, Washington, DC: Government Printing Office, 1963.
- U.S. Dept. of Justice, *Interpretation of War Statutes Bulletin*, No. 106. Washington, DC: Government Printing Office, 1917.
- United States v. Motion Picture Film "The Spirit of '76", 252 F. 946 (S.D. Ca. 1917).
- United States v. One Book Called "Ulysses", 5 F.Supp. 182 (SDNY 1933).
- United States v. Schwimmer, 279 U.S. 644 (1929).
- United States v. United States Brewers' Assn., 239 F. 163 (W.D.P. 1916).
- Van Eckert, Geert, "Freedom of Speech, Freedom of Self-Expression, and Kant's Public Use of Reason", *Diametros* 54, No. 54 (6 Ocak 2018): s. 118-37.
- Van Sant, Shannon, "Russia Criminalizes the Spread of Online News Which 'Disrespects' the Government", NPR, 18 Mart 2019.
- Vasari, Giorgio, *Vasari's Lives of the Artists*, çev. Mrs. Jonathan Foster, haz. Marilyn Aronberg Lavin. Mineola: Dover, 2005.
- Von Treitschke, Heinrich, *Sozialismus und seine Gönner*, Berlin: Reimer, 1875.
- Wallace, Robert, "The Power to Speak—and Not to Listen—in Ancient Athens", *Free Speech in Classical Antiquity* içinde, haz. Ineke Sluiter ve Ralph M. Rosen, Boston: Brill, 2004.
- Walwyn, William, *The Compassionate Samaritane*, Londra, 1644.
- Warzel, Charlie, "Big Tech Was Designed to Be Toxic", *New York Times*, 3 Nisan 2019.
- Wechsberg, Joseph, *In Leningrad*, Garden City: Doubleday, 1977.
- Weiland, Morgan N., "Expanding the Periphery and Threatening the Core: The Ascendant Libertarian Speech Tradition", *Stanford Law Review* 69, No. 5 (Mayıs 2017): s. 1469.
- White, Harry, *Anatomy of Censorship: Why the Censors Have It Wrong*, Lanham: University Press of America, 1997.
- Whitney v. California, 247 U.S. 357 (1927).
- Willi, Andreas, "Numa's Dangerous Books: The Exegetic History of a Roman Forgery", *Museum Helveticum* 55, No. 3 (Eylül 2003).
- William Dowsing, *The Journal of William Dowsing*, haz. C. H. Evelyn-White, Ipswich, İngiltere: Pawsey and Hayes, 1885. <https://archive.org/details/journalwilliamd00unkngoog/page/n42/mode/1up>
- Wilson, Trevor, haz., *The Political Diaries of C. P. Scott 1911-1928*, Londra: Collins, 1970.

- Wilson, Woodrow, "Wilson's War Message to Congress", 2 Nisan 1917, WWI Document Archive, son düzenleme tarihi 28 Mayıs 2009.
- Winkler, Adam, *We the Corporations: How American Businesses Won Their Civil Rights*, New York: Liveright, 2018.
- Wolf, George, "Annual Message to the Assembly-1835", *Pennsylvania Archives, Fourth Series; Vol. VI: Papers of the Governors* içinde, Harrisburg: State of Pennsylvania, 1901.
- Wong, Marcelle, "Censorship in Late Nineteenth-Century Britain", Doktora Tezi, University of Edinburgh, 2009.
- World Committee for the Victims of German Fascism, *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag*, Londra: Victor Gollancz, 1933.
- Wu, Tim, "Is the First Amendment Obsolete?", Knight First Amendment Institute, 1 Eylül 2017.
- Xenophon, Memorabilia, book. 3., chapter 6, section 1, *Xenophon in Seven Volumes* içinde, 4. Cilt, haz. E. C. Marchant, Cambridge: Harvard University Press.
- Yates v. United States, 354 U.S. 298 (1957).
- Yates, W. E., *Theatre in Vienna: A Critical History, 1776-1995*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- Zenger, John Peter, "Trial Record: from Zenger's A Brief Narrative of the Case and Trial of John Peter Zenger (1736)", *Famous Trials*.
- Zweig, Stefan, *The World of Yesterday: An Autobiography*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1943.

DİZİN

I. Charles 126
I. Elizabeth 104, 118, 123-124
I. Franz 212
I. Jamie 94-95
I. Louis, 83
I. Louis-Philippe 220
I. Valentinianus 78
II. Charles 120-121
II. Edward 99
II. Innocentius 93
II. Nikolay 257
II. Richard 103-104, 119-120
III. George 104, 125, 146, 148, 152, 174, 180, 326
III. Leon 87
IV. Henry 104
V. Konstantin 88-89
V. Leon 89
VI. Alexander 109
VI. Edward 117
VII. Clement 135
VIII. Bonifacius 96
VIII. Henry 104, 113, 117-118, 120, 127
IX. Gregorius 91
IX. Louis 91
X. Leo 110
XIV. Louis 137-138
XVI. Louis 153

A
Abbasiler 88
Abelardus, Petrus 93
Acosta, Jim 328-329
Adams, John 186
Aiskhylos 50
Akiva, Haham 37
Alkibiades 44-45
Allatini, Rose 263
Allende, Salvador 313
Amerika İç Savaşı 393
Amerika Devrimi 150, 174, 275
Anaksagoras 43
Anders als die Anderen (film) 284
Anderson, Margaret 261
Anjou Dükü 123
Ansiklopedi (Diderot) 165-166
Antik Yunan 81, 130
Antonius, Marcus 64

Antwerp 109, 116
apartheid 133
Apple 354, 359
Arap Baharı 340
Aretino, Pietro 136, 156
Aristophanes 39, 50, 380
Aristoteles 46, 92-94
Arius 74-76
Artemius, Aziz 86
Ascoli, Cecco d' 96
Assange, Julian 334-335
astroloji 32, 62-63
aşırı sağ 344, 351, 369, 377
Atina 37-46, 51-52, 54
Atom bombaları 302, 304
Augustinus, Aziz 77, 81-82
Augustus 55-61
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 371-373
Avrupa Birliği 354
Avusturalya 369
Avusturya 142, 191, 214-215
Aydınlanma 165
B
Baidu 352
Bannon, Steve 309
Bardot, Brigitte 372
Barry, Madame du 167
Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok (film) 285, 287
Baudelaire, Charles 230, 232
Bedborough, George 228-229
Ben Abraham, Solomon 92-93
Ben Teradion, Haham Hanina 29, 31
Besant, Annie 227
Biko, Steven 313-314
Bir Ulusun Doğuşu (film) 370
Birinci Anayasa Değişikliği 143, 174, 184-185, 187, 189, 255, 273, 278, 282, 307, 310, 325-326, 329-330, 347, 351-353, 366, 384, 386-388, 390, 394
Birinci Dünya Savaşı 247-248, 250, 258, 284, 292, 320-322
Bizans İmparatorluğu 86
Blackstone, William 125, 144-145, 187
Blyth, Herbert 251
Bolsonaro, Jair 333-334
Bolşevikler 68, 269, 316
Bond, Julian 323

- Botticelli, Sandro 97
 Bowdler, Thomas 196, 205
 Boxer, Charles 314
 Boyle, Humphrey 204-205
 Bradlaugh, Charles 227
 Brady, Frederic 235
 Brandeis, Louis 279, 281-283
 Brecht, Bertolt 286-287
 Brexit 312, 355
 Brezilya 313, 333-334, 344
 Britanya 21, 143, 150, 174, 181, 185, 187, 230, 265, 268, 292, 367, 383
 Britanya Film Sansürçüleri Kurulu (*British Board of Film Censors*) 256
 Brooke, Rupert 259-260
 Brooks, Rosa 331
 Brown, David 188
 Bruno, Giordano 106-107
 Brutus 60, 64
 Budizm 9, 118
 Bunsen, Georg von 191
 Burchett, Wilfred 302-303
 Burnside, Ambrose 245
 Bush, George W. 391
 büyü 31, 69, 78-79
 Büyük Zulum 70, 73
 Byron 174
- C-Ç**
 Caesar, Julius 54-55, 59-60
 Calhoun, John C. 241, 369
 Caligula 60
 Carlyle, Richard 201-204
 Carr, William 127-128
 Carroll, Lewis 249
 Cassirer, Ernst 30
 Cassius 59-60, 64
 Castlehaven Kontu 157
 Casusluk Yasası (1917) 274-275, 279, 335
 Cato 142-144, 178-179, 325
 Cavendish, Lord John 101-102
 Cezayir 314
 Chamberlain, Neville 295
 Charlemagne 81
Charlie Hebdo (dergi) 379
 Charlottesville gösterisi 372, 381
 Chassaignon, Antoine 221
 Churchill, Winston 266
 Clinton, Bill 306-307, 339
 Clinton, Hillary 340
 CNN 328-329, 331
 Cobbett, William 198-199
 Cockburn, Alexander 226
 Cohen, Paul 323
 Colette 252
 Colfax, Schuyler 237
 Comstock, Anthony 233-234, 236-238
 Coote, William 228, 230
 Copernicus, Nicolaus 107
 Cordus, Aulus Cremutius 59-61
 Cranmer, Thomas 117
 Creel, George 272
 Cromwell, Oliver 121
 Crosby, William 177
 Curll, Edmund 157-160
 Cyprianus 69
 Çekoslovakya 291
 Çin 9-12, 338-340, 352, 358-365
 Çin Şi Huang 10-12, 22
 Çoban Haçlı Seferi 92
- D**
damnatio memoriae 63-65, 67, 71, 118
 Dante Alighieri 95-97
 Daumier, Honoré 220
 David, Jacques-Louis 170
 Debs, Eugene 280
 Defoe, Daniel 145
 demiryolları 212
 Demosthenes 39
 Detienne, Marcel 41
 Diderot, Denis 165-166
 Dinarchus 39
 Dio, Cassius 60
 Diocletianus, İmparator 70-71
 Diogenes 39
 Disraeli, Benjamin 206
 doğum kontrolü 23, 58, 238, 250, 253-254
 Domitianus 65-67
 Donin, Nicolas 91-92
 Döpfner, Mathias 353-354
 Dugdale, William 224-225
- E**
École des filles 136-137
 edebiyat 23, 26, 174, 219, 225, 226, 230, 231-232, 238, 262, 283, 287, 296
 Edessa 87
 Edison, Thomas 257
 Einstein, Albert 289
 Eisenhower, Dwight D. 300
 Elefsis Gizemleri 41, 44
 Ellis, Havelock 228-229
 Emerson, Thomas 248

Engizisyon 93, 107, 110, 112, 320
Endonezya 315-316
Erskine, Thomas 152
Estrange, Roger L' 24
eşcinsellik 228-229, 251, 258, 284, 298
Euplius 70
Euripides 38-39, 50
F
Facebook 16, 18, 308, 328, 337-338, 341-346,
349-351, 355-356, 358, 360, 365, 367,
369, 373, 395
faşizm 25, 294
felsefe 10, 53, 79-80, 92, 94, 163, 207, 227
Fielding, Henry 145
Flaubert, Gustave 230-232
Floyd, John 239
Focke, Eberhard 271
Foote, G. W 205-206
Fouché, Joseph 218
Fouquet, Nicolas 137
Franklin, Benjamin 184
Franz Ferdinand 258
Fransız Devrimi 90, 142, 147, 150, 160, 185-
186, 198-199
Frick, Wilhelm 287
Fuller, E. N. 243-244
G
Galerius 70
Galileo 112
Galliano, John 311
García Márquez, Gabriel 313
Garrison, William Lloyd 240
Gates, Henry Louis, Jr. 18
Gelasius, Papa 111
Gibbon, Edward 148, 196
Gibbs, Philip 266-269
gizlilik sözleşmeleri 327
Glaukon 39
Glawischnig-Piesczek, Eva 355
Glyn, Elinor 313
Goebbels, Joseph 286, 288, 290
Goethe 172-174
Goldberg, Arthur 245
Google 312, 352-355, 361, 381
Gorbaçov, Mihail 317
Grant, Ulysses S. 238
Green, Dror 314
Greenwald, Glenn 333-335
Gregorius, Nyssalı 75
Gregorius, Tourslu 86

Gregorius, Papa 81
Grenville, Lort 190
Grillparzer, Franz 215
Guatemala 13
Gutenberg, Johannes 105
H
Haklar Beyannamesi 127
Hamas 349, 373
Hamilton, Alexander 186
Hamilton, Andrew 177-178
Hand, Augustus N. 262
Hannibal 52
Harding, William 273
Hardy, Thomas 153-154, 210-211
Harris, Benjamin 133
Helena, Azize 85
Hemingway, Ernest 249, 267
Hermes 44
Hermogenes 65
Hersey, John 304
Hıristiyanlık 32, 68, 73-74, 76, 81, 84, 171,
198, 200, 203, 205-206
Hicklin testi 226-229
Himmler, Heinrich 372
Hindenburg, Paul von 288
Hiroşima 250, 302, 304
Hirschfeld, Magnus 284, 289
Hitler, Adolf 27, 283, 286-288, 290, 294-295
Hogan, Larry 353
Holt, John 125
Homeros 47-48
Hone, William 199-202
Honecker, Erich 318
Hong Kong 360
I-İ
ırkçılık 380
iklim değişikliği 77, 309, 390-392
Index Librorum Prohibitorum (Yasaklı Kitaplar
Listesi) 110
insan hakları 316, 356-357, 371
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 168
İoannis, Şamlı 89
İsa Mesih 74, 91, 96, 115, 205
İsyana Teşvik Yasası 143, 174
isegoria 38, 40
Isherwood, Christopher 289
İslam 406
İsrail 314-315, 349, 373
işçi sendikaları 386

J

Jackson, Andrew 240
Jackson, Robert 320
Jefferson, Thomas 143, 150
Joyce, James 262, 296
Joynson-Hicks, William (Jix) 293
Justinianus 78-80, 90
Jünger, Ernst 260

K

Kalvin, John 107, 111, 115-116
Kamboçya 12, 358
Kanada 14-15
Katolik Kilisesi 24, 110, 114, 131, 169
Karneades 58
Kartaca 54
Karşı-Reform Hareketi 107
Kaşıkçı, Cemal 332
Khrysostomos, İoannes 79
King, Martin Luther 324
Kitabı Mukaddes 23, 92-94, 109, 113-114, 204-205
Kitap yakmak 23
Komünizm 216
Konfüçyüs 9-10
konuşma özgürlüğü 17, 37, 280, 326
Korvus 58
kölelik karşıtları 239-242, 244
Köylü İsyanı 98, 101-103, 336
Kritias 45
Kruk, Herman 292
Krum, Han 89
Kruşçev, Nikita 316
Ku Klux Klan 283, 322
Kültür Devrimi 9-11, 49
kürtaj 238, 253

L

Labienus, Titus 59-60
Lalande, Jérôme 219
Lancet (dergi) 229
Laud, William 126
Lawrence, D. H. 263, 296-297
Le Pen, Marine 385
Leibniz, Gottfried 108, 163
lezbiyenlik 251, 298
Lewis, Matthew 222
Lewis, Wyndham 261-262
Li Wenliang 359
Li Yuchen 359
libelle 137-140, 166-168
Libo Drusus, Marcus Scribonius 62-63

Livius 53
Llosa, Mario Vargas 313
Lloyd George, David 264-265
Locke, John 143
Lollard 95
London, Samuel 181
Long, Huey 388
Louvre 160, 171-172
Lovejoy, Elijah 240
Lucianus 69
Lucius Tarquinius Superbus 56
Luther, Martin 24, 108-111, 113, 115, 136, 200, 324
Lyon, Matthew 188

M

Machiavelli, Niccolò 21, 111, 136
Madison, James 186, 365
Magna Carta 98
Mander, Geoffrey 293-294
Manigault Newman, Omarosa 326-327
Mann, Thomas 260, 289
Manning, Chelsea 335
Mao Zedong 9, 49
Marat, Jean-Paul 169
Marcellinus, Ammianus 79
Marcianus 69
Marie-Antoinette 168
Marshall, Thurgood 319
Marx, Karl 191, 216
mastürbasyon 38, 135, 237, 249
Matbaacılar ve Kitapçılar Loncası 123
Maule, Thomas 133
Maxentius 71
Mayalar 13
Mazarin, Jules 138-139
McCarthy, Joseph 18
McDougall, Alexander 180-181
Mead, Frederick 297
medeni haklar hareketi 148, 319
Medvedev, Zhores 317
Merriam, Clinton 237
Messina, Piero 332
Metternich, Klemens von 191
Meymûn, Musa bin 92-93
Michelangelo 136
Mill, John Stuart 206-207, 245, 365
Miller, Harry 367
Millot, Michel 137
Milton, John 30, 130, 200
Milvio Köprüsü Savaşı 71, 85
Minecraft 396

misyonerler 23
 Montesquieu 165
 Montgomery, James 147
 Morny, Mathilde de 252
 Muhammed Peygamber 379
 Mulford, Samuel 175-176
 Murillo, Juan Bravo 211
N
 Nader, Ralph 389
 Nagai, Takashi 304
 Nash, Paul 267
 Nazizm 310
 nefret söylemi 18, 20, 305, 307, 345, 348, 351,
 366, 368-369, 371-374, 377, 397
 Neron 64
 Neruda, Pablo 313
 Nicae/İznik İnanç Öğretisi 76
North Briton (gazete) 148-149
 Numa Pompilius 53, 56
 Nunes, Devin 350
O-Ö
 Ocasio-Cortez, Alexandria 353
 okuryazarlık 84, 212
 Ortodoks Kilisesi 89
 Orwell, George 12, 26-27, 250, 295, 312,
 368-369
 Otis, Harrison Gray 187
Öpüşme (film) 254
P
 paganizm 80
 Paine, Thomas 150, 181, 201
 Paludan, Rasmus 385
parrhesia 38-40
 Pavlus, Aziz 68-69, 146
 pazaryerleri 98-102, 336
 Pepys, Samuel 147
 Perikles 40, 43
 Peru 30, 313
 Peterloo Katliamı 202
 Pinckney, Charles 183
 Pinelli, Gian Vincenzo 112
 Pitt, William 151
 Platon 37, 39, 41, 46-51, 58, 97, 172
 Plinius 66-67
 Pol Pot 12
 Pompeius 54, 59
 Pool, Ithiel de Sola 339
 pornografi 18, 22-24, 32, 134-136, 160, 196-
 197, 222-226, 228, 233-234, 236, 251,
 284, 296, 376, 394

Potemkin Zirhlisi (film) 287, 294
 Power, Samantha 306
 Pramodya Ananta Toer 316
 Prodigy 348-349
 Protogoras 43, 207
 Proust, Marcel 289
 Prynne, William 126
 Pul Yasası 188
 putkırıcılık 115, 117, 160
 putlar 35-36, 85, 97
 Puşkin 196
 Pürtenler 126, 132
 Pynchon, William 132, 406

R
 Raimondi, Marcantonio 135
 Reformasyon 90
 Remarque, Erich Maria 288
 Reynolds, Walter 84
 Rivington, James 181
 Rockefeller, John D. 277
 Rohingya 344
 Roma İmparatorluğu 56, 102
 Romano, Giulio 135
 Roosevelt, Franklin D. 321
 Roosevelt, Theodore 387
 Rousseau, Jean-Jacques 137, 165
 Rönesans 24, 37, 90, 106, 109
 Rushdie, Salman 378-379
 Russell, Bertrand 271
 Ruanda 306-307

S-Ş
 Sabinus, Titus 61
 sahte haber 309, 355-358, 363, 373-374, 377
Saijah dan Adinda (film) 315
 Salem cadı mahkemeleri 133
 Sarkozy, Nicolas 374
Saturday Night Live 330
 Saturninus, Aelius 62
 Savonarola, Girolamo 96-98
 Schenck, Charles 279-280
 Schmitt, Carl 265
 Sınır Tanımayan Gazeteciler 358, 396
 sinema 25, 190, 193, 213, 216, 250, 254-257,
 263-264, 283-286, 293-294
 sömürgecilik 310, 314-316
 Suudi Arabistan 331-332
 Sedley, Sir Charles 158-160
 Sejanus, Lucius Aelius 61-63
 Severus, Titus Cassius 59-60
 Shakespeare, William 104, 196, 218, 293

- Sherman, Roger 183
 Sibylla Kitapları 56-57
 Sidney, Algernon 121-122
 Simeon, Aziz 79-80
 Smeeth, Ruth 376
 Smith, Graham 377
 Snowden, Edward 334
 Sokrates 39-40, 45-47, 50
 Soljenitsin, Aleksandr 316-317
 Sophokles 50
 Güney Afrika 313-314
 Sovyetler Birliği 16, 49, 290, 295, 316
 Soutsos, Alexandros 197
 Sparta 39-40, 42, 45, 52
 Spinoza, Baruch 108, 131-132, 325
Spirit of '76 (film) 275
 Spock, Dr. Benjamin 323
 Spotify 396
 Stalin, Joseph 68, 292, 317, 319
 Steinbeck, John 249, 299
 Stephen, Leslie 210
 Stefanos, Aziz 89
 Strachey, Lytton 297
 Stratton Oakmont 348-349
 Stravinski, İgor 287
 Stubbs, John 123-124
 Suetonius 54-56, 66-67
 Swift, Jonathan 145
- T**
 tabular 30, 44
 Tacitus 51-52, 61, 66, 219
 Tatianus 82
 televizyon 25, 329-330
 Terentius 90
 terörizm 314, 349
 Tertullianus 82, 85
 Tevrat 29-31, 50
 Thackeray, William Makepeace 196, 210
 Thatcher, Margaret 379
 Thelwall, John 154
 Theodoros, Aziz 86
 Theodosius 78
 Thiers, Adolphe 211
 Thukididis 42
 Tiberius 55, 59-63
 Tolstoy, Lev 215, 238, 292
 Tooke, John Horne 154
 Townsend, Samuel 176
 transfobi 367
 Treitschke, Heinrich von 212
 Troçki, Lev 68
- Tunstall, Cuthbert 113
 Turner, Nat 239
 Türkiye 75, 87, 363-364, 374
 Twitter 308, 330-331, 345, 350-351, 353, 356, 362, 377-378, 385
 Tyndale, William 113-114
- V-W**
 Valens 78
 Valerius Maximus 53
 Vatikan 95-98, 110-11, 114, 135-136, 162, 166
 Vespasianus 36
 Viviano, Francesco 333
 Vizetelly, Henry 227-229
 Voltaire 162-165
 Walwyn, William 131
 Weibo 362
 Weill, Kurt 287
 Weller, George 303
 Whiting, William 182
 Whitney, Charlotte 282
 Wilde, Oscar 251
 Wilders, Geert
 Wiley 385
 Wilkes, John 148-150, 179, 181, 184, 200, 325
 Wilson, Woodrow 261
 Wolf, George 241
 Woodfall, Henry 146-147
 Wycliffe, John 95
- Y**
 Yahudi Soykırımı 13-14,
 YouTube 341, 351, 356-357, 386
- Z**
Zé' Böim (Gomorra) 251
 Zola, Émile 227-230
 Zoom 360, 393
 Zündel, Ernst 14-15
 Zweig, Stefan 260
 Zwingli, Huldrych 115

“İki bin yıllık sansür tarihinde büyüleyici bir gezinti.”

—THE FINANCIAL TIMES

İlk Çin imparatorunun kitaplara açtığı savaştan Vatikan’ın pornografi “yasağına”, *Charlie Hebdo* saldırısından sosyal medyaya uygulanan baskılara dek, çatlak sesleri bastırma çabası insanlık tarihi kadar eski. Eric Berkowitz sansürün Batı’da geçirdiği serencamı sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet merceğinden incelediği *Tehlikeli Fikirler*’de insanlığın kendi kendini neden ve nasıl susturduğunu, tarihi silmenin tehlikelerini (ve beyhudeliğini), sansürün çağdaş toplumu nasıl şekillendirdiğini ve günümüzde hangi biçimlerde zuhur ettiğini ortaya çıkarıyor.

Sansürün devlet aygıtıyla, fikirlerle ve kültürle ilişkisini çarpıcı örneklerle aktaran Berkowitz, “sahte haber” ve “nefret söylemi” gibi kanıksanmış tabirlere derinlik kazandırıyor, konuşma ile susturmanın iki bin yıllık çekişmeli tarihini gözler önüne seriyor.

@ /minotorkitap

www.ithakiyayin grubu.com